MÎZÂNU'L-UKÛL

Mantık ve Metodoloji

ALİ SEDÂD

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 63

Bilim ve Felsefe Serisi	:	26
Kitabın Adı	:	MÎZÂNU'L-UKÛL Fİ'L-MANTIK VE'L-USÛL Mantık ve Metodoloji
Müellifi	:	Ali Sedâd (1857-1900)
Özgün Dili	:	Osmanlı Türkçesi
Yayına Hazırlayanlar	:	Prof. Dr. İbrahim Çapak İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Mantık), Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Harun Kuşlu Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Mantık), Öğretim Üyesi Arş. Gör. Metin Aydın Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Böl. (Felsefe Tarihi), Arş. Gör.
Editör	:	Prof. Dr. İbrahim Çapak
Proje Editörü	:	Yrd. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı
Son Okuma	:	Yazma Eser Uzm. Yrd. Abdullah Öztop
Arşiv Kayıt	:	Süleymaniye Yazma Eser Kütp., Nasuhi Dergahı Koleksiyonu, No. 523. (1303 tarihli baskısı)
Kitap Tasarım	:	AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti. Divanyolu Cad. Erçevik Han 48/203, 34110 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 0212 513 39 90 / info@asbook.org
Baskı	:	Elma Basım Yayın ve İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti. Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7 34295 Küçükçekmece İstanbul. Sertifika No. 12058
Baskı Yeri ve Yılı	:	İstanbul 2015
Baskı Miktarı	:	1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Ali Sedâd
Mantık ve Metodoloji, *Mîzânu'l-Ukûl*

1. Mantık, 2. İslâm Felsefesi, 3. İslâm Mantık Düşüncesi, 4. Ali Sedâd
5. Mîzânu'l-Ukûl, 6. Matematik

ISBN: 978-975-17-3816-5

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MÎZÂNU'L-UKÛL

MANTIK VE METODOLOJİ

(ÇEVİRİ YAZI – TIPKIBASIM)

ALİ SEDÂD
(ö. 1900)

Yayına Hazırlayanlar
İbrahim Çapak
Harun Kuşlu
Metin Aydın

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Kendi özgün ilmî paradigmasını kurmuş olan medeniyetlerde temayüz eden üç önemli ayırıcı vasıftan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi bu medeniyetin kendine özgü bireysel prototipi tanımlayan ve daha önceki medeniyetlerin prototiplerinden farklılaşan bir ben idrakinin oluşması; ikincisi, bu medeniyetlerin bilgi boyutunu şekillendiren farklı bir ilmî önderlik prototipinin ortaya çıkışı; üçüncüsü ise o medeniyetin tevarüs ettiği bilgi birikimini yeniden kuran özgün bir sistemleştirme faaliyetinde bulunmuş olmasıdır. Bu üç vasıf nazar-ı dikkate alındığında böyle bir medeniyet perspektifine sahip olmak, medeniyetlerin kuruluşunu, yükselişini ve muhtemel meydan okumalara karşı direnebilmesini sağlayan temel unsur olacaktır.

İslâmî paradigmanın esasını teşkil eden varlık-bilgi-değer sistemleri arasındaki bütünlük ve tutarlılık, İslâm medeniyet birikiminin tarihî sürekliliğinin ve günümüzdeki geçerliliğinin en temel unsurudur. Bugün yeniden yorumlamak ve üretmek zorunda olduğumuz İslâmî paradigmatik zeminin teorik ve metodolojik temelleri ancak ve ancak bu tarihî birikim ve geleneğin süreklilik unsurlarının berrak bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Zira medeniyetimizin kadîm medeniyet birikimleriyle karşılaşma sürecinde âlimlerin gösterdiği gayretler sonucu ortaya konan paradigmatik sistemleşmenin bir benzerini bugün yaşadığımız çağda ortaya koymamız bir gerekliliktir.

Bu bağlamda; İskenderiye'den başlayıp Suriye, Irak ve İran üzerinden Horasan'a çekilecek bir jeo-kültürel hat, İslâmî dünya görüşünün kadîm medeniyet birikimi ile girdiği alışveriş ve hesaplaşma ilişkisine sahne olmuştur. İslâm düşünce birikiminin en özgün yanı varlık-bilgi-değer düzlemlerinde ortaya koyduğu son derece tutarlı ve dayanaklı algılama biçimidir.

Bu yüzden İslâm medeniyetinin çağlar boyu ortaya koymuş olduğu varlık-bilgi-değer bütünlüğünün adeta somut belgeleri olan ve yazma halinde kütüphanelerimizde bulunan nadide eserlerimizi neşrederek, kültür tarihimiz hakkında daha kapsamlı bir bakış açısını yakalamamız gerekmektedir. Nitekim bu eserlerin müellifleri, eserlerinde sadece kendi düşüncelerini ortaya koymamışlar, aynı zamanda dönemlerinin entelektüel, sosyal, siyasi, ekonomik ve sanatsal atmosferi hakkında da eşsiz kıymetteki bilgilerin bize kadar gelmesini sağlamışlardır.

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, bilim, kültür ve sanat alanında kaleme alınmış olan bu eşsiz eserlere halkımızın ulaşmasını temin etmekte ve modern usullerle bu eserleri neşretmektedir. Şüphesiz kültürel bilincimiz, bu kıymetli eserler sayesinde geliştikçe ve yeni nesiller güçlü bir tarih bilinciyle yetiştikçe, sadece tarihi değil bugünü ve geleceği de daha iyi bir şekilde anlayıp anlamlandıracağımız muhakkaktır. Yeni nesiller bu çalışmalar sayesinde tarih bilinçlerini artırdıkça hem içinde bulunduğumuz çağı hem de geleceği daha iyi anlamlandıracağımız açıktır.

Ahmet Davutoğlu

Başbakan

ÖNSÖZ

Bilim, kültür ve sanat alanında İslâm medeniyetinin üretmiş olduğu büyük mirasın önemli bileşenlerinden Selçuklu ve Osmanlı medeniyeti birikimini tevarüs etmiş bir milletiz. Bunun doğal bir neticesi olarak dünyada en zengin yazma eser kütüphaneleri ve koleksiyonları bizim topraklarımızda bulunmaktadır. Hem milletimizin hem de mirasına sahip olduğumuz medeniyetlerin entelektüel hafızasını ve bilincini temsil eden bu eserler, bilimsel açıdan taşıdığı temel önemin yanında kültür, sanat, tarih, edebiyat gibi pek çok alan açısından da kıymet taşımaktadır.

Şüphesiz, medeniyetlerin hem inşasını hem de gelişmesini sağlayan en büyük etkenlerden birisi milletlerarası bilimsel ve kültürel etkileşimdir. Medeniyetler tarihine baktığımız zaman birbirinden etkilenmemiş, birbirini etkilememiş herhangi bir medeniyetin olmadığı rahatlıkla müşahede edilebilir. Zira her büyük medeniyet diğer milletlerin tecrübelerinden kendisi için dersler çıkararak gelişimini sürdürmüştür. İslâm medeniyetinin pek çok din ve kültürün yanında çeşitli milletlerin tecrübelerinden de istifade ederek ortaya koyduğu sentezi tevarüs eden Osmanlı, bu birikimi hem özümsemiş hem geliştirmiş hem de onun farklı coğrafyalara ve milletlere ulaşmasına katkı sağlamıştır. İşte bu etkileşim ve tecrübenin adeta yazılı belgeleri mahiyetinde olan yazma eserlerimiz, kültür tarihimizin ihmal edilmemesi gereken en önemli kaynaklarıdır.

Kültürel hafıza ve kimliğimizin yazılı vesikaları konumunda bulunan yazma eserlerin özveriyle korunması, gelecek nesillere layıkıyla aktarılması ve günümüz insanı için erişilebilir kılınması hayati önem arz etmektedir. Bu görevi kendisine temel hedef edinmiş bulunan Kültür ve Turizm

Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, medeniyet mirasımıza ait eserlere sahip çıkarak bu eserlerin etkin bir şekilde yeniden inşasını amaçlamaktadır. İslâm kültür ve medeniyetimizin klasik eserlerini, çeviri, çeviri yazı ve tıpkıbasım çalışmalarının yanında içerik incelemeleri ile beraber yayınlayarak bu eserlerin ihtiva ettiği bilgi ve değerlerin bilimsel, kültürel ve toplumsal düzlemde anlaşılması ve yeniden yorumlanmasına katkı sağlayacak yayınlar yapmak, ülkemizdeki kültürel bilinci yeniden canlandırmayı temin edecektir.

Horasan'dan Bosna'ya, Kırım'dan Yemen'e, İstanbul'dan Kahire'ye kadar geniş kültürel coğrafyamızda bilim, sanat, felsefe, din, tarih ve diğer pek çok alanda ortaya konulan eserleri milletimizle buluşturmak, ülke olarak bize yeni bir kültürel ivme ve bilimsel zenginlik sağlayacaktır.

Mahir Ünal

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4
SUNUŞ 6
ÖNSÖZ 8
GİRİŞ 15

MÎZÂNU'L UKÛL
Fİ'L MANTIK VE'L-USÛL

TAKRİZLER 36
Takdime 98
Cevâb 106

MUKADDİME-İ ÛLÂ: MA'LÛMÂT-I TÂRÎHİYYE 116
MUKADDİME-İ SÂNİYE: MANTIĞIN TA'RÎF VE TESMİYESİ 136
MUKADDİME-İ SÂLİSE: MANTIK'IN SÜBÛT VE SIHHATİ 142

KİTÂB-I EVVEL: TASAVVURÂT 158
Bâb-ı Evvel: Elfâz ve Me'ânî-i Müfrede 158
Bâb-ı Sânî: Îsâgûcî 168
Bâb-ı Sâlis: Kavl-i Şârih 184
Tetimme: Taksîm 196

KİTÂB-I SÂNÎ: TASDÎKÂT 200
Bâb-ı Evvel: Kazâyâ-yı Mutlaka 200
Fasl-ı Evvel: Kaziyyenin Ta'rîf ve Taksîmi 200
Fasl-ı Sânî: Ahkâm-ı Kazâyâ 208
Mebhas-ı Evvel: Tenâkuz 208
Mebhas-i Sânî: Aks 216

Bâb-ı Sânî: Kaziyyenin Nefsü'l-Emre Mutâbakatı Hasebiyle Ta'rîf ve Taksîmi 218
Fasl-ı Evvel: Tasdîkâtın Envâ'ı 218
Fasl-ı Sânî: Bedîhiyyât 226
Fasl-ı Sâlis: Zanniyyât 246
Bâb-ı Sâlis: Edille 250
Fasl-ı Evvel: Delîlin Ta'rîf ve Taksîmi 250
Fasl-ı Sânî: Kıyâs 258
Mebhas-i Evvel: Kıyâsın Aksâmı 258
Mebhas-ı Sânî: Kıyâs-ı İktirânînin Durûb ve Eşkâli 272
İstıtrâd: Asr-ı Hâzırda İngiliz Mantıkiyyûnunun Efkârı ve Bu Efkârın Muhâkemesi 286
Fasl-ı Sâlis: Temsîl ve İstikrâ' 306
Fasl-ı Râbi': Sınâ'ât-ı Hams 318
İstıtrâd: Şi'r Hakkında Ba'zı Mutâla'ât 320

KİTÂB-I SÂLİS: USÛL 328
Bâb-ı Evvel: Tarîkin Aksâmı 328
Fâide: Devr ve Teselsül 334
Bâb-ı Sânî: Ulûm-ı Riyâziyye 336
Fasl-ı Evvel: Mevzû'ât-ı Riyâziyye 336
Mebhas-ı Evvel: Aded ve Mikdâr 336
Mebhas-ı Sânî: Hareket ve Zaman 358
Fasl-ı Sânî: Berahîn-i Riyâziyye 364
İstıtrâd: Port Royal Mantıkçılarının Euklides'e Karşı Dermiyân Eyledikleri İ'tirâzın Reddi 374
Bâb-ı Sâlis: Ulûm-ı Tabî'iyye 380
Fasl-ı Evvel: Havâdis ve Kavânîn-i Tabî'iyye 380
Fasl-ı Sânî: Mu'arrif 394
Fasl-ı Sâlis: Ta'lîl 400
Bâb-ı Rabi': Ulûm-ı Târîhiyye 418
Fasl-ı Evvel: Ulûm-ı Ahlâk 418
Fasl-ı Sânî: Usûl-ı Târîh 428
Bâb-ı Hâmis: İlâhiyyât 438
Bâb-ı Sâdis: Ulûm-ı Şer'iyye 446

Bâb-ı Sâbi‘: Ulûm-ı Lisâniyye 466
İstıtrâd: Ba‘zı Avrupa Hükemâsının Tevhîd-i Elsine Fikri 494

KİTÂB-I RÂBİ‘: SAFSATA 502
Bâb-ı Evvel: Galatât 502
Bâb-ı Sânî: Mugâlatât 508

LÂHİKA: MANTIĞIN CEBİRE TATBÎKİ 520
A. Boole Usûlü 520
B. Stanley Jevons Usûlü 568

MUHTIRA 598

DİZİN 617

GİRİŞ

19. Yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan Ali Sedâd (1857-1900), dönemin önemli tarihçilerinden biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın oğludur. Küçük yaşta Kur'ân okumayı öğrenmiş, Said Bey'den fizik ve kimya dersleri almış, Galata Sarayı Sultânîsi, Mahrec-i Aklâm ve Hukuk Mektebi gibi önemli okullarda mantık hocalığı yapmıştır. 1857 yılında doğan Ali Sedâd, 1900 yılında 43 yaşında iken vefat etmiş ve Fâtih hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir.[1] Ali Sedâd'ın Fatma Âliye ve Emine Semiyye olmak üzere iki kız kardeşi vardır. Fatma Âliye, ilk Türk kadın romancısı olarak edebiyat tarihine geçerken Emine Semiyye, Avrupa'da öğrenim gördükten sonra İstanbul'da öğretmenlik, Selanik'te öğretim müfettişliği yapmıştır.

Ali Sedâd, Mekteb-i Sultânî'de okutulacak hendese-i resmiyeye dair eserlerin tercümanlığını yapmış, tercümesini yaptığı kitapların bütün hakkını Maarif'e terk ettiği için rütbe terfii ile taltif edilmiştir.[2] Şûrâ-yı Devlet azası olan Ali Sedâd'ın, 1879 Şam doğumlu Mehmed Muhiddin Efendi adında bir oğlu olduğu, dedesi Ahmed Cevdet Paşa ve babası Ali Sedâd'dan kalan eser ve kitapların varisi olması hasebiyle hak talebinde bulunduğu arşiv kayıtlarında yer almaktadır.[3]

Ali Sedâd, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Aristoteles mantık geleneğini devam ettirmekle birlikte kendisinden önceki mantıkçılardan farklıdır. Çünkü batıda gelişen anlayışları iyi tanımış ve buna dair önemli tartışmaları Türkiye'ye taşımıştır. En önemli eseri 1885 (h.1303) tarihinde basılan *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl*'dür. Bu eserin yazılış sebebi dikkat çekicidir. Babası Ahmed Cevdet Paşa bir mantık kitabı yazmış ve adını oğluna izafeten *Mi'yâr-ı Sedâd* koymuştur. Ali Sedâd, babasının bu iltifatına teşekkür etmek ve bir anlamda onun arzusunu gerçekleştirmek için *Mîzânu'l-Ukûl*'ü kaleme almıştır.

---

1 BOA. Hattı Hümayun No: 26/5; DİA, c. 2; s. 442, Necati Öner, "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedad*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Ankara 1957, s. 60.

2 BOA. Hattı Hümayun No: 47/40, BOA. Hattı Hümayun No: 42/60

3 BOA. Hattı Hümayun No: 26/5, BOA. Hattı Hümayun No: 985/77790, BOA. Hattı Hümayun No: 165/235, BOA. Hattı Hümayun No: 672/49

Mîzânu'l-Ukûl, Avrupa'da gelişen mantık akımlarına dair bilgilerin yer aldığı, kendi alanında yazılmış ilk telif eserdir. Bu eser, üç giriş *(mukaddime),* dört bölüm (kitap) ve bir ekten *(lâhika)* oluşmaktadır. *Birinci mukaddime*de tarihi bilgi, *ikinci mukaddime*de mantığın ta'rif ve tesmiyesi, *üçüncü mukaddime*de ise mantığın sübut ve sıhhatine değinilirken; *birinci bölüm*de tasavvurât, *ikinci bölüm*de tasdîkât, *üçüncü bölüm*de metod (usûl), *dördüncü bölüm*de safsata, *ekte* (lâhika) ise "mantığın cebre tatbîki" başlığı altında Boole ve Stanley Jevons metodu (usûlü) yani riyazî mantık anlayışları ele alınmaktadır. *Mîzânu'l-Ukûl*, ülkemizde cebirsel mantığa ve metodolojiye yer veren kendi türünün ilk orijinal eseri olma hüviyetini sahiptir. Ali Sedâd, eserinde Avrupa'da mevcut mantık anlayışlarını aktarmakla yetinmemekte, onların eleştirisine de yer vererek, bu alanda bir otorite olduğunu göstermektedir.

Fransız matematikçilerinden Sone'nin eserini *Hesâb-ı Tefâzulî ve Temâmî* adı ile Türkçe'ye kazandıran Ali Sedâd'ın *Mîzânu'l-Ukûl* dışında mantığa dair *Lisânü'l-Mîzân* (İstanbul 1306/1889) ile fizik alanında *Kavâidü't-Tahavvülât fî Harekâti'z-Zerrât* (İstanbul 1300/1883) adlı eserlerinin yanı sıra çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan ilmî ve edebî makaleleri, ayrıca *Arûz-ı Osmânî* (İstanbul 1314/1897) adlı bir risâlesi bulunmaktadır.[1]

Bilimlerde metod konusu ülkemizde ilk defa 1861'de İtalyan mantıkçısı Gallupi'den çevrilen *Miftahu'l-Fünûn*'da ele alınsa da yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ali Sedâd Avrupa'da doğan yeni fikirleri ilk defa ayrıntılı bir şekilde, eleştiriye de tabii tutarak *Mîzânu'l-Ukûl*'de ele almaktadır. Bu bakımdan metod probleminin fikir hayatımızda ele alınışını *Miftahu'l-Fünûn*'la başlatmak daha doğru olur. Ali Sedâd'ın önemi, metod problemine daha geniş yer vermesinde ve ilk defa, tümevarım, yüklemin niceliği ve riyazî mantıktan bahsedip, bunların tartışmasını yapmış olmasındadır. Ali Sedâd, *Mîzânu'l-Ukûl*'de çeşitli mantık akımlarına yer vermiş olmasına rağmen, yalnız bir aktarıcı durumunda değildir. Kendi mantık anlayışı çerçevesinde ele aldığı görüşlerin olumlu ve olumsuz yönlerine de dikkat çekmektedir.

---

1 DİA, c. 2; s. 442.

Birinci mukaddime'de Sokrates ve Eflâtun'a atıflar yapmakla beraber mantık ilminin mantığın mu'allim-i evvel olarak kabul edilen Aristoteles ile sistemleştiğini ifade eden Ali Sedâd, onun mantık eserlerinin *Organon* ismi altında bir araya getirildiğine dikkat çekmektedir. Ali Sedâd'a göre Aristoteles'in bu eseri birkaç kez Arapçaya çevilmiştir. Ayrıca Ebû Yûsuf el-Kindî, mu'allim-i sânî Fârâbî, mu'allim-i sâlis olarak kabul edilen İbn-i Sînâ gibi hukemâ Aristoteles'in söz konusu eserinden hareketle onun mantık anlayışı üzerinde önemle durmuşlardır. Eserlerinde onun mantık anlayışına yer verdikleri gibi şerhler de yazmışlardır.

Mütekaddimîn ehl-i sünnet ulemâsının da dini ilimlerde ve kelâm konularında mantığın temel kaidelerini kullandığını ifade eden Ali Sedâd'a göre aslında mantığı reddettiği düşünülen âlimler mantığın temel kaidelerini değil, *Organon* bağlamında aktarılan meşşâîliğin bazı görüşlerini reddetmişlerdir.

Organon'un ilk kitabı olan ve on kategoriyi ele alan *Kategoriler*'e, yine *Kategoriler*'e giriş olarak yazılan ve beş tümeli ele alan Porphyrios'un *İsagucî*'sine atıfta bulunan Ali Sedâd, kategorilerin kelâmcılar tarafından reddedildiğine dikkat çekmektedir. Yine kelâmcılar, meşşâîler zihindeki ma'lûmâtdan ibaret kabul ettikleri için beş tümeli reddetmişlerdir. Çünkü kelâmcılara göre beş tümel, zihnî varlıkları ifade etmektedir ve bunların hâricde karşılıkları yoktur. Daha sonra İslâm âlimleri kategoriler konusunu mantıktan çıkarıp, bir takım değişiklikler yaparak mümkün olduğu kadar metafizikten ayırmışlardır. Böylece müteahhirîn ehl-i sünnet âlimleri usûl-i felsefiyyeyi zararsız görüp, mantığı kabul etmişlerdir. Ali Sedâd'a göre tasavvurât, mantığın metafizik konularından ayıklanırken tasdîkât, mühendislikteki değişikliğe musait olmayan ilkeler gibi değişikliğe uygun değildir.

Ortaçağ Avrupa'sında felsefenin, kilisenin egemenliği altında olduğunu ifade eden Ali Sedâd, Aristoteles'in mantık eserlerinin Müslümanlar yolu ile Avrupa'ya geçtiğine dikkat çekmektedir. Ali Sedâd, Müslüman âlimlerden ilim tahsil eden bazı Mûsevîlerin bazı Arapça kitaplarını yanlarında götürdüklerini, bunlar arasında *Organon*'un *Analitik* yani kıyâs kısmının tercümelerinin de bulunduğunu ifade etmektedir. Bu eserler, Mûsevîler tarafından Arapça'dan

İbrânice'ye ve sonra da İbrânice'den Lâtince'ye tercüme edilmiştir. Ona göre Avrupa'da asıl atalet Bacon ve Descartes'ın uyarılarıyla ortadan kalkmaya başlamıştır.

Bacon, *Novum Organum* adlı eseri ile Aristoteles'in mantığını ve kıyâsı reddedip, istikrâyı keşfetmeye çalışmıştır. Hâlbuki kıyâsın reddi ma'kûl olmadığı gibi istikrâ da yeni keşfedilmiş bir metod değildir. Çünkü Aristoteles, *Organon*'da istikrâya dâir ayrıntılı bilgi vermektedir. Descartes ise temel mantık kurallarını eleştirmeden ilimlerde tamamıyla değil kısmen kullanılan metod konusunu önemsemiş ve bu konularda önemli tespitlerde bulunmuştur. Ali Sedâd'a göre "mantık her ne kadar ulemâ-i İslâmiyye arasında ba'zı mertebe dûçâr-ı ta'dîlât olmuş ise bile esâsına dokunulamadığından ve Avrupalıların mantıkça olan ta'dîlâtı hiç mertebesinde bulunduğundan hâlâ Aristoteles'in *Organon* nâm kitâbı eskimemiştir."

Kitâplarımızda kıyâsın yanı sıra temsîl ve istikrâ konularının da mükemmel bir şekilde ele alındığını ifade eden Ali Sedâd, bazılarının bu konular hakkında yazılanların özetlerini görüp yanlış kanaate vardıklarına dikkat çekmektedir. Ona göre bazı İngiliz hukemâsı mantıkta ciddi değişiklikler yaparak ve mantığı cebre uygulamaya çalışarak bir mantık makinesi îcâd etmeye çalışmışlardır. Bu tür çabalar mantığa hizmet olsa da "kânûn-i fikr" demek olan mantıkta bir değişikliğe sebep olmamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Ali Sedâd'a göre ne Bacon'ın ne de Descartes'ın yaptığı eleştiri ve çalışmalar Aristoteles'in mantığından bir şey eksiltmemiş, onun mantığına yeni bir şey katmamıştır.

İkinci mukaddime'de mantığın ta'rif ve isimlendirilmesi üzerinde duran Ali Sedâd'a göre her ilmin bir konusu, bir amacı bir de metodu vardır. Fikrin tâbi' olduğu kuralları belirlemek mantığa ve bu kuralları çeşitli ilimlere uygulamak metoda âiddir. Buna göre mantık asıl metoddur.

Mantığı "hakîkate ta'alluk etmesi i'tibâriyle sûret-i tefekkürden bahseder bir ilimdir" yâhud "mechûlâta mûsil olması cihetiyle ma'lûmâtdan bahseder bir ilimdir" şeklinde tanımlayan Ali Sedâd'a göre mantığın konusu "ma'lûmât", gâyesi fikrin doğru ve yanlışlığını ayırmaktır. Mantık bir âlet-i kânûniyyedir ki ona mürâca'at edildiği zaman zihin fikirde hatâdan korunmuş olur.

Üçüncü mukaddime'de ilmin tasdîk ve tasavvurdan meydana geldiğini ifade eden Ali Sedâd hükümü, "bir emrin emr-i âhara gerek îcâben ve gerek selben isnâdıdır" yâhud "Avrupa mantîkiyyûnunun ta'bîrince iki mefhûm beynindeki nisbetin tasdîkidir" şeklinde tanımlamaktadır. Tasavvur ve tasdîk üzerinde duran Ali Sedâd'a göre bunların her biri bedîhî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bedîhî, fikir ile elde edilmeye ihtiyaç duyulmayan yani apaçık ilim iken, nazarî fikir ile elde edilebilen ilimdir. Lâ-edriyye (scepticisme) akımının görüşlerine de değinerek onların her şeyden şüphe duymalarına bazı itirazlar getiren Ali Sedâd, dönemden döneme bazı bilgilerin değiştiğini, bazılarının ise apaçık olduğunu ifade etmektedir.

*Birinci bölüm*de "tasavvurât" konusunu ele alan Ali Sedâd, öncelikle tümel, tikel kavramları, daha sonra kavramın mâhiyeti, hakikati, hüviyeti üzerinde durmaktadır. Tümel bir kavramın zihin ve zihin dışında karşılığının olup olmadığını tartışan Ali Sedâd, ma'lûm ve mefhûm, mütevâtı', müşekkek, müsâvî, mübâyin gibi kavram çeşitlerini örneklerle açıklamaktadır. "Îsâgûcî" başlığı altında beş tümel yani cins, tür, ayrım, hâssa ve araz üzerinde duran Ali Sedâd, tümel kavramın zâtî veyâ arazî, zâtî olanın cins, tür ve ayrım, arazî olanın ise hâssa veyâ araz-ı âmm olacağını ifade etmektedir.

Tasavvurât başlığı altında ela aldığı *tanım*ı (kavl-i şârih) Ali Sedâd "bir mefhûmun mertebesini ta'yîn ve sâirinden temyîz etmek onu ta'rîf eylemek olup bunu ifâde eden kavle *kavl-i şârih* denilir" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre bir mertebenin ta'yîni o mertebeyi tamamiyle veya bazı özelliklerini zikrederek mümkün olduğu kadar sınırlandırmakla mümkündür. Ali Sedâd, tanımı hadd ve resm olarak ikiye ayırarak örneklerle açıklamakta ve tanımın şartlarına yer vermektedir. *Bölme* (taksîm), konusunu tanım konusuna ek olarak ele alan Ali Sedâd bölmeyi, "küllün eczâsına taksîm ve tahlîli" ve "küllînin cüz'iyyâtına taksîmi" olmak üzere ikiye ayırmakta, her ikisine de örnek vermektedir.

*İkinci bölüm*de "tasdîkât" ele alınmaktadır. "Tasdîki tam olan söze önerme denilir" diyerek önermenin unsurlarına dikkat çeken Ali Sedâd, önermenin bağını sadece "dır" ve "değildir" şeklinde değil, üç zamandan biri şeklinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. "Hava açıldı" ve "hava açılır" ve "hava

açılacak" önermelerindeki "açıldı" ve "açılır" ve "açılacak" ya da "hava açılmadı", "hava açılmıyor" ve "hava açılmayacak" önermelerindeki "açılmadı", "açılmıyor" ve "açılmayacak" fiilleri gibi. Bu önermelerden birinci grupta yer alanlar olumlu, ikinci grupta yer alanlar ise olumsuz önermelerdir. Ali Sedâd, başlangıçta önermeleri yüklemli ve şartlı olarak ikiye ayırmakta daha sonra bunların altında yer alan önerme çeşitlerine de yer vererek nitelik ve niceliklerine dikkat çekmektedir.

"İki kazıyyeden birinin sâdık diğerinin kâzib olmasını bi'z-zât iktizâ edecek sûretde îcâb ve selb ile ihtilâflarına *tenâkuz*" denildiğini ifade eden Ali Sedâd, önermeler arasında hangi durumlarda çelişkinin gerçekleşeceğini örneklerle açıklamakta, ayrıca bu başlık altında kavramların çelişikliğine dikkat çekmektedir. Ona göre "soğuk" ve "sıcak" ifadeleri birbirinin çelişiği gibi görünse de mantıkçı açısında birbirinin çelişiği değildir. Mantıkça burada aranacak tenâkuz "harâret" ile "harâret değil/lâ-harâret" ve "burûdet" ile "burûdet değil/lâ-burûdet" gibi ifadelerin arasındaki çelişikliktir. Ali Sedâd, bu durumu bir takım sembolerle izah etmektedir. *Döndürme* konusu üzerinde de duran Ali Sedâd, döndürmeyi tanımlayarak-yüklemli olsun, şartlı olsun - bir önermenin düz ve ders döndürmesinin yapılabileceğini örneklerle açıklamaktadır.

Tasdîkâtın çeşitleri başlığı altında Ali Sedâd, şekk, tasdîk, i'tikâd, zan, cehl-i mürekkeb, tahayyül kavramlarını tanımlayarak şekk, tahayyül ve vehmin tasavvurât; yakîn, cehl-i mürekkeb, taklîd ve zanın tasdîkât kabîlinden olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bir önerme ya yakîniyye ya taklîdiyye yâ zanniyye ya da cehliyye-i mürekkebeden olur. Yakîniyye; bedîhiyye ve nazariyye olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bedîhiyye, aklın düşünce ve akıl yürütmeye ihtiyaç duymaksızın kesin olarak onayladığı önerme demektir. "Bütün parçadan büyüktür" gibi. Nazariyye ise aklın bir delîl vâsıtasıyla onayladığı önermedir. "Bir üçgenin iç açıları iki dik açıya eşittir" önermesi gibi. Daha sonra Ali Sedâd, taklîdiyye, zanniyye ve cehliyye-i mürekkebenin her birini tanımlayıp, açıklamaktadır.

Ali Sedâd bazı mantık kitaplarında *beş sanat* başlığı altında ele alınan öncül çeşitlerini *bedîhiyyât* ve *zanniyyât* başlıkları altında ele almaktadır. Bedîhiyyâtı

aklî ve hissi olarak ikiye ayırdıktan sonra, evveliyyât ile fıtriyyâtı sırf aklî olan, müşâhedât, mücerrebât, hadsiyyât ve mütevâtirâtı "bedîhiyyâtı hâriciyye" olarak da isimlendirdiği hissi öncüller arasında zikretmektedir. Zanniyyât altında ise yakîn ifade etmeyen meşhûrât, makbûlât, müsellemât, maznûnât, vehmiyyât ve muhayyelâta yer vermekte her birine örnekler vermektedir.

Bilinenlerden bilinmeyene ulaşmak için oluşturulan önermelere *delîl* denir. Diğer bir ifade ile delîl "bir fıkradır ki bunun tasdîki diğer bir kazıyyenin tasdîkini müstelzim olur." Delîlin sonuç verdiği önermeye "da'vâ", "netîce" veya "matlûb" denir. Kıyâs, istikrâ ve temsîli delîlin çeşitleri olarak kabul eden Ali Sedâd, delîl çeşitlerinin her birinin tanımlarını yaptıktan sonra kıyâsın şartlarına değinerek hangi tür öncüllerden hangi sonuçlara varılabileceğine dikkat çekmektedir. Örneğin, delîlin sonucu öncüllerin özel olanına tâbidir. Yine delîlin bir öncülü yakînî ve diğeri zannî ise sonucu zannî olur. Delîlin öncüllerinin ikisi de zannî olursa sonuç da zannî olur.

Ali Sedâd, kıyasın kısımlarına *istisnâî kıyâsı* tanımlamakla başlar ona göre "netîcenin aynı veya nakîzi kıyâsda hem mâddeten ve hem de sûreten ya'nî hey'et-i mecmû'ası ile münderic olur ise ol kıyâsa kıyâs-ı istisnâî denilir." İstisnâî kıyâsı, *istisnâî-i müstakîm*, *istisnâî-i gayri müstakîm* olarak ikiye ayıran Ali Sedâd'a göre eğer kıyâsda yer alan öncül, sonucun aynı ise istisnâî-i müstakîm, çelişiği ise istisnâî-i gayri müstakîm olarak isimlendirilir. Meselâ,

Eğer mıknatıs şu cismi çekerse, o cisim demirdir
Lâkin mıknatıs onu çekiyor
O halde o cisim demir

Kıyasın sonucu birinci öncülde aynen yer aldığı için kıyâs-ı istisnâî-i müstakîmdir. Ve

Eğer şu cisim demiri çekerse, o cisim mıknâtîsdır
Lâkin demiri çekmemektedir.
O halde o cisim mıknâtîs değildir

Kıyasın sonucu birinci öncülde yer alan "o cisim mıknâtîstir" önermesinin çelişiği olduğu için kıyas-ı istisnâî-i gayr-i müstakîmdir. Ali Sedâd, söz konusu örneklerin aynı zamanda mukaddime-i şartıyye-i muttasıla olduğunu ifade ederek, şartıyye-i munfasılaya şu örneği vermektedir:

Sayı ya çift olur ya tek olur
Bu sayı tektir
Öyle ise bu sayı çift değildir

Kıyâs-ı istisnâî dâimâ iki önermeden oluşur, birincisi dâimâ şartlı önerme için "mukaddime-i şartıyye"; ikincisi çoğunlukla "lâkin", "ancak", "hâlbuki" gibi bir tabîrlerle başladığından "mukaddime-i istisnâiyye" olarak isimlendirilir.

Ali Sedâd'a göre eğer sonuç kıyasta maddesi bakımından yer alıp, sûreten yer almıyor ise *"kıyâs-ı iktirâni"* olarak adlandırılır. Ali Sedâd, iktirâni kıysın unsurlarına değindikten sonra her kıyâsın bir sorunun, varılan sonucun da sorunun cevabı niteleğinde olduğunu aktarmaktadır. Buna göre "H, B midir?" sorusuna;

H, E dir
E de B dir
Öyle ise H, B dir

Şeklinde cevap verilebileceği gibi

H, B dir
Zîrâ H, E dir
Öyle ise E de B dir

Şeklinde de cevâp verilebilir.

Ali Sedâd, kıyasın öncüllerinden küçük öncülün mü yoksa büyük öncülün mü önce zikredilmesi ile ilgili tartışmalara Fransızca kitaplarda yer alan bilgileri ve İngiliz felsefeci Herbert Spencer'ın görüşlerini göz önünde bulundurarak değinmekte, müslüman âlimlerin çoğunlukla küçük öncülü önce, büyük öncülü sonra zikrettiklerini ifade etmektedir.

Ali Sedâd'a göre eğer iktirânî kıyâsın iki öncülü de yüklemli olur ise "kıyâs-ı iktirânî-i hamlî" eğer öncüllerden biri veya ikisi de şartlı olursa "iktirânî-i şartî" olarak isimlendirilir.

Örnek:

Her ne zaman güneş doğar ise gündüz olur
Gündüz olur ise aydınlık olur
Öyle ise güneş doğar ise aydınlık olur

Diğer bir örnek:

Cisim ya ma'den olur ya nebât olur veyâhûd hayevân olur
Ma'den ise cemâddır, nebât ise nâmîdir, hayevân ise hassâsdır
Öyle ise cisim ya cemâd veyâ nâmî veyâhûd hassasdır.

Ali Sedâd, kıyâs-ı mukassem, kıyâs-ı mürekkeb, mefsûlü'n-netâyic, mevsûlü'n-netâyic ve kıyâs-ı hulfîyi tanımlayıp birer örnek verdikten sonra iktirânî kıyasın mod ve şekilleri üzerinde durmaktadır.

Kıyâsın *modları* önermelerin nitelik ve niceliklerinden, şekilleri ise orta terimin öncüllerde konu ve yüklemde aldığı duruma göre oluşur. İktirânî kıyâsın iki öncülü ile sonucundan ibaret olan üç önermenin her biri "tümel olumlu/mûcibe-i küllîye", "tümel olumsuz/sâlibe-i külliye", "tikel olumlu/mûcibe-i cüz'iyye" ve "tikel olumsuz/sâlibe-i cüz'iyye" olabilirler. Bu durumdan yüzlerce mod elde edilebilir. Tümel olumlu önermeyi "م (M)", tümel olumsuzu " ل (L)", tikel olumluyu "ح (H)" ve tikel olumsuzu "ب (B)" harfleri ile sembolleştiren Ali Sedâd, kıyasın dört şeklinin olduğunu ifade etmektedir. Ali Sedâd, bu şekillerin oluşum şartlarını izah ederek, onlardan toplam 19 geçerli moddun sonuç verdiğini aktarmaktadır.

Aristoteles'in üç şekil üzerinde durduğunu Câlinus'un dördüncü şekli ortaya koyduğunu, İbn Sînâ ve Fârâbî'nin hatta asrımızdaki Avrupalı mantıkçıların bile dördüncü şekle itibar etmediğini ifade eden Ali Sedâd, Kur'ân-ı Kerîm'de de kıyasın üç şeklinin mevcut olduğunun *İsâgûcî* şerhi *Dürrü'n-nâcî*'de yer aldığını söylemektedir. Daha sonra Ali Sedâd, bu şekillerin her birine âyetlerden örnekler vermektedir.

Ülkemizde ilk defa *yüklemin niceliğini* ayrıntılı bir şekilde izah eden Ali Sedâd, mantıkta önermenin niceliği dendiğinde konun niceliğinin anlaşıldığını ancak 19. Yüzyıl İngiliz mantıkçılarının yüklemin de niceliği üzerinde durduklarını ifade etmektedir. Ona göre yüklemin niceliği fikrini Avrupa'da ortaya atan George Bentham, geliştiren ise William Hamilton'dur.

Bu mantıkçılara göre yüklem, niceliği itibariyle iki yani tümel ve tikel, mahsûrâtı itibariyle ise 8'e ayrılmaktadır. Ali Sedâd, Thamson ve Spalding gibi bazı mantıkçıların yüklemin niceliğini 8 değil, 6 olarak kabul ettiklerine yer vermektedir. Ona göre yüklemin niceliği konusu üzerinde duran Avrupalı mantıkçılar, geçerli kıyasın modlarını 72'ye çıkararak Aristoteles mantığına yenilik getirdiklerini sanmışlardır. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Onlar durmu çok abartmış ve tabii yoldan ayrılmışlardır. Yüklemin niceliğinin, ilk defa Hamilton tarafından ele alınmadığını, eski mantıkçıların da bunu bilindiğini, fakat böyle bir şeyi *"münharifattan"* addettikleri için dikkate almadıklarını ifade eden Ali Sedâd, De Morgan'ın Hamilton'a yaptığı itirazlara yer vermektedir.

Avrupa'da Bacon'la başlayan metod ve tümevarım tartışmalarını fikir hayatımıza aktaran Ali Sedâd, *temsil* konusunda temsili tanımlayıp bir örnek vermekle yetinirken, *tümevarım* üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Tümevarımı tanımlayıp tam ve eksik tümevarım şeklinde ikiye ayıran Ali Sedâd, kıyas ve tümevarımda yer alan "büyük terim", "küçük terim" ve "orta terim"i karşılaştırmaktadır. Ona göre "Aristoteles'in kavlince kıyâsda hadd-i evsat vâsıtası ile hadd-i asğar ile hadd-i ekber mukâyese olunacak yerde hadd-i asğar vâsıtası ile hadd-i ekber ile hadd-i evsat mukayese olunur ise istikrâ' olmuş olur."

Ali Sedâd, Stuart Mill ve Herbert Spencer'ın tümevarımı kıyastan daha fazla önemsediklerini, onlara göre aslolan akıl yürütmenin tümevarım olduğunu ifade eder. Ancak onların kıyas eleştirilerine karşı koyar ve yaptıkları eleştirilerin kıyasın öneminden hiçbirşeyi eksiltmediğine şu ifadelerle dikkat çeker: "Hâlbuki delillerin maddeleri onların dediği gibi istikra tariki ile bilinmek lâzım gelse bile, bundan kıyasın hizmetine halel gelmez. Yine kıyas

mukaddimâta göre neticesini verir. Lâkin istikrada istilzam tam bulunmadığından her zaman mukaddimâtına göre netice veremez."

Delîlin formunun yanı sıra maddesi üzerinde de duran Ali Sedâd, delîli maddesi bakımından burhân, hatâbe, cedel, şi'ir ve safsata olarak beş kısma ayırmaka bunları, mantık geleneğinde olduğu gibi *"sınâ'at-ı hams"* olarak isimlendirmektedir. Burhân, hatâbe, cedel ve safsata hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, şi'ir hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Safsataya da üçüncü bölümde ayrı bir başlık ayırmaktadır.

Üçüncü bölümde "metod" konusu üzerinde duran Ali Sedâd, her ilmin bir metodunun olduğunu ifade etmektedir. Ali Sedâd, metod probleminin Avrupa'da gelişmesini övmekle beraber, bu problemin İslâm düşüncesi için yabancı olmadığını, asırlar boyunca, şer'î bilimlerde metod üzerine eserler yazıldığını, fakat her bilimi ilgilendiren metodun toplanmasıyla mantığa eklenmesinin XVI. asırdan bu yana ilk defa Avrupa'da yapıldığını "Avrupa hükemasının bu babda göstermiş oldukları terakki şayanı takdir olup bizde de metodun mantığa ilâve olunmasının zamanı gelmiştir" sözleri ile ortaya koymaktadır.[1]

Ali Sedâd'a göre metodun her şeyden önce amaca ulaştıran yolu belirleyici olması gerekir. Diğer bir ifade ile metod, "usûlün en mu'tenâ işi her şeyden evvel maksada mûsil olan tarîkin ta'yînidir". Bu düşünce iledir ki, Ali Sedâd eserinde bilimlerde metod konusuna geniş yer vermiş, matematikte, tabiat bilimlerinde/tarihte metodtan bahsetmiştir. Ali Sedâd, matematik, tabiat bilimleri ve tarihi ayrı başlıklar halinde ele alarak, konularını, amaçlarını ve metodlarını anlatır. Bu arada, *"ilahiyat", "ulûmu şer'iye", "ulûmu lisaniye"yi* de ele alırsa da, bunların metodlarını değil, daha çok konularını belirtmeye çalışır.

Ali Sedâd, klasik mantık kitaplarında aşina olmadığımız *riyâzî ilimlere* eserinde önemli yer ayırmaktadır. Eserini önemli kılan yönlerden biri de riyazî ilimlere yer vermesi ve bu konuda Avrupalı düşünürlerin görüşlerinden haberdar etmesidir.

---

1 Bkz. Necati Öner, "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedad", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, s. 64, 67.

Ali Sedâd sayı, mikdâr, hareket ve zamanı riyâziyyenin konuları arasında aktararak, bunların anlaşılmalarının hem sosyal bilimler hem de mühendislik ve cebir açısından önemli olduğunu bir takım örnekler vererek açıklamaktadır. Hareket ve zaman kavramları arasındaki ilişki üzerinde önemle duran Ali Sedâd, Newton ve Clarke gibi düşünürlerin zamanla ilgili görüşlerini aktarmanın yanı sıra kelamcıların, özellikle de Mu'tezile'nin konu ile ilgili görüşlerine yer vererek, Allah'ın zaman ve mekândan münezzeh olduğunu ifade etmektedir.

"Port Royal mantıkçılarının Euklides'e karşı dermeyân eyledikleri i'tirâzın reddi" başlığı altında Ali Sedâd, da'vâyı nakîzini ibtâl etmek sûretiyle kullanılan isbât metodunun her ilimde kullanıldığını ve pek çok hakikati kolaylıkla ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Ona göre Port Royal mantıkçıları, bir şeyin nakîzini ibtâl ile matlûbu intâc eden hulfî kıyâsı reddetmekle, tenâkuz, ahkâm-ı kazâyâyı ve kanûn-ı fikri reddetmiş olmaktadırlar. Port Royal mantıkçılarının Euklides'e karşı haksız eleştiriler getirdiğini ifade eden Ali Sedâd'a göre, Port Royal mantıkçıları "ibtal-ı nakîz ile intacı matlûb eden" burhan metodunu reddetmekle, aslında mantığı reddetmektedirler.

Ali Sedâd, tecrübe metodunu konu edinen *tabîi ilimler* üzerinde de durmaktadır. Ona göre insan, dış düyaya beş duyu ile muttali' olabilir. Tabîi ilimler, beş duyudan hâlî olmadıkları için doğal olarak duyularla ilgilidir. Ona göre âlem a'yân ile a'râzdan ibârettir. A'yân zâtı ile kâim olan olup, a'râz ise zâtı ile kâim olamayıp a'yân ile kâim olandır. Buna göre ma'lûmât-ı hâriciyye ya a'yâna veyâ a'râza müte'allik olmaktadır. Yine Ali Sedâd'a göre tabîi ilimler, iki kısımdır. Birinci kısmından "ilm-i târîh-i tabî'iyyede", ikinci kısmından ise "ilm-i hikmet-i tabî'iyyede" bahsolunur.

Ta'lîl konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran ve bir takım sembollerle örnekler veren Ali Sedâd ta'lili, "tard", "aks", "deveran", "sebr" kavramları bağlamında ele almaktadır. Aklın ortaya koyduğu birçok yolun olduğuna dikkat çeken Ali Sedâd, yeni dönem mantıkçıların bunları dört madde halinde sıraladıklarını ifade ederek her birini örneklerle açıklamaktadır.

Ali Sedâd, *Mîzânu'l-Ukûl*'da "ulûm-ı târihiyye" başlığı altından "ulûm-ı ahlâk" ve "usûl-ı târîh"in metodunu alt başlık olarak incelemektedir. Ona göre Avrupalı düşünürler, ilm-i rûh, ilm-i târîh ve lisâna müte'allık olan ulûm-ı edebiyye, hukûk ve siyâsiyyât gibi tabî'iyyât ve riyâziyyâtın dışında kabul ettikleri ilimleri birleştirip ahlâk ilimleri olarak isimlendirmişlerdir. Ancak sonraki bazı Avrupalı düşünürler bu ilimleri tabîi ilimlere dâhil etmişlerdir. Ali Sedâd, bu ilimlerin tabîi ilimlere dâhil edilmesini doğru bulmaz. Ona göre bu ilimler tarihin bölümlerindendir.

Ali Sedâd, *tarihin metodu*nu ele alırken, "tabiat bilimlerinde metod ne ise tarihte de odur" der. Ona göre tabiat bilimlerinde ilk bilgiler gözlem ve deneyimle elde edildiği halde, tarihte, gözlem ve deneyimin yerini *"ahbar"* ve *"asar"* almaktadır. Tarih ilmini tanımlayan Ali Sedâd, tarihin sadece bir vakıayı ve toplumun durumunu aktarmaktan ibaret olmadığını zikretmektedir. İbn Haldun'un tarih metodunun kurucusu olduğunu ifade eden Ali Sedâd, onun bu metodu keşf etmesinin sıradan bir durum olmadığını vurgulmaktadır. Ayrıca Ali Sedâd, tarihî rivayetlerin araştırılması, eğer doğru iseler bilgi kaynağı olarak kabul edilmeleri, değiller ise red edilmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre dini kaynaklarda bile rivayet edilen akla ugun olmayan ya da doğru olmayan bilgiler var ise onlara dayanarak doğru bir tarih oluşturulamaz.

*İlâhiyyât*a (metafizik) bir başlık ayıran ve ilâhiyyâtı tanımlayan Ali Sedâd, farklı grupların konu ile ilgili görüşlerine yer vererek, insanın âlemde gördüğü durumlardan hareketle ilâhiyyâta müte'allik bir fikir elde ettiğini buradan vâcibü'l-vücûdu isbâta kadar vardığını ifade etmektedir. Ayrıca şer'î ilimleri konu edinen Ali Sedâd, Hz. Peygamberin ilâhî ahkâmı bize aktardığını, bunun da kitâb ve sünnetten oluştuğunu aktarmaktadır. Kur'an'ın tevatür yolu ile bize ulaştığını ifade eden Ali Sedâd, sünnettin de son derece titiz bir çalışma ile aktarıldığına dikkat çekmekte, kelamcıların konu ile ilgili görüşlerini değerlendirerek, şer'i ilimlerin metodu ile ilgili birçok kitabın yazıldığını zikretmektedir.

"İnsan işârât-ı mahsûsa ile zihnindekini ifâde ve iş'âr edebilir ki bu keyfiyyete *lisân* ta'bîr ederler" diyen Ali Sedâd lisânı, "lisân-ı hâl" ve "lisân-ı kâl"

olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *Lisân-ı hâl,* insanın organlarının hareketlerinden ibaret olup, fıtrîdir. Yani çaba ve eğitime ihtiyaç duyulmaksızın herkes bu lisânı bilebilir. Diğer bir ifade ile lisân-ı hâl, ifâde olunan şeyle örtüşen veyâ ona uygun bir takım işâretlerden ibarettir. İnsanın yüz ifadesinden mutlu ya da mutsuz olduğunu bilmek veya parmakla bir şeyi göstermek gibi. *Lisân-ı kâl* ise insanın meramını lafız veya kelimelerden oluşan ses ile aktarmasıdır. Lisan-ı hal ile lisan-ı kal'ın birbirini tamamladığını ifade eden Ali Sedâd, özellikle hatiplerin daha etkili olmak için her ikisini bir arada kullandıklarına dikkat çekmektedir. Çince, Arapça, Osmalıca ve Türkçe gibi dilleri farklı özellikleri ile aktaran Ali Sedâd, tefekkürü ve kültürü zengin olan toplumların dillerinin de güçlü olduğunu ifade etmektedir. Lisân ile idrâk kavramları üzerinde de duran Ali Sedâd'a göre lisân ile idrâk birbirlerinden farklıdır. Birincisi nutk-ı zâhirî, ikincisi nutk-ı bâtınî demektir.

Ali Sedâd, lisan ilimlerini ele aldıktan sonra *"Ba'zı Avrupa Hukemâsının Tevhîd-i Elsine Fikri"* başlığı altında bütün dilleri bir dilde toplama fikrini değerlendirmektedir. Ona göre her ne kadar bazı Avrupalı düşünürler bütün dilleri bir dilde toplamanın mümkün ve kolay olduğunu ileri sürüyorlarsa da bu mümkün değildir.

Mantıkta yanlışları bilmenin önemli olduğunu ifade eden Ali Sedâd, *Mîzânu'l-Ukûl*'un eki olan *"Mantığın Cebre Tatbîki"* başlığından önce safsata ve muğalata üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Ekte (lâhika) mantığın cebre tatbîki üzerinde duran Ali Sedâd, Boole ve Stanley Jevons'un metodları üzerinde durmaktadır. Ali Sedâd, her iki mantıkçının mantığı cebire nasıl uyguladıklarını sembollerle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Aristoteles mantığının yanında yeni bir mantık sistemi kurma fikrini ilk defa Leibniz ortaya atmış, bu fikri XIX. asır İngiliz mantıkçılarından Boo1e ve Stanley Jevons geliştirerek bir sembolik mantık kurmaya çalışmışlardır. Sembolik mantıktan ilk defa memleketimizi haberdar eden ise Ali Sedâd'dır. Boole, riyazî mantık üzerine ilk eserini 1853'de yazmış, Ali Sedâd 1885'de yayınladığı *Mîzânu'l-Ukûl*'da riyazî mantığı açıklamaya çalışmıştır. Ali Sedâd, riyazî mantığı açıklamakla birlikte onun taraftarı değildir. O, Aristoteles mantığına

bağlı olduğu için riyazî mantık anlayışını küçümsemez. Ancak bu anlayışı külfetli bulur ve çıkmaza saptığını düşünür.

Sonuç olarak, mantık konularını, mantık kitaplarından aşina olduğumuz tarzın dışında ayrıntılı bir şekilde ele alan Ali Sedâd, mantığın "bilimlerde metod" bölümünde, her bilimi ayrı ayrı inceleyerek, bilimlerin konuları, gelişmeleri, prensipleri üzerinde durmuş, mantıktan çok bilim felsefesi yapmıştır. Ali Sedâd'dan sonra yeni tarzda yazılan mantık kitaplarında da zaman zaman aynı durum devam etmiş, metod problemi incelenirken, mantığın birinci bölümü, yani suri mantıkla bir bağ kurulmaya çalışılmıştır.

Ali Sedâd, asırlar boyunca bütün fikir hayatımıza hâkim olan Aristoteles'in mantık anlayışına bağlı kalmıştır. Fakat bu bağlı kalış, kendisinden önce gelen mantıkçılardan kısmen farklı bir durum arz etmektedir. Bazı mantıkçılar, geleneğe bağlı kalarak, Aristoteles mantığını kılı kırk yararcasına işlemiş, defalarca yazılmış ve söylenmiş şeyleri tekrar etmişlerdir. Ali Sedâd ise mantığın Avrupa'daki gelişmesinden haberdar olmuş, İslâm gelenek çemberinin dışına çıkarak, yeni fikirlerin tartışmasını yapmış; Aristoteles mantığını savunarak, onun bilinçli bir taraftarı olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ali Sedâd, riyazî mantık taraftarı olmamakla beraber, riyazî mantığı fikir hayatımıza dâhil etmesi, takdire şayan bir durumdur. Çünkü onun amacı, memleketimiz için bilinmez, fakat Avrupa fikir dünyasınca bilinir bir mantık anlayışından fikir hayatımızı haberdar etmektir.[1]

Bu kitabın basımı için bizi teşvik eden ve hazırlık aşamasında her türlü kolaylığı sağlayan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı sayın Prof. Dr. Muhittin Macit'e, Çeviri ve Yayım Dairesi Başkanı sayın Yrd. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya, eserin bir kısım tashihlerini üstlenen Yrd. Doç. Dr. Elif Baga'ya ve Nimet Ferah'a teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK

1 Bkz. Necati Öner, agm., s. 66-69.

MÎZÂNU'L-UKÛL
Fİ'L
MANTIK VE'L-USÛL

Eser-i Hâme-i

Ali Sedâd

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin fî 30 Rebi'u'l-Evvel sene 303 târîhli ve 1004 numaralı ruhsatnâmesiyle tab' olunmuştur.

Tâbi' ve Nâşirleri: Karabet ve Kasbâr

İstanbul

"Karabet ve Kasbâr" Matba'ası – Bâb-ı Âlî caddesinde numara 25

1303

میزان العقول

فی

المنطق والاصول

اثر خامهٔ

علی سداد

معارف نظارت جلیله‌سنك فی ۳۰ ربیع الاول سنه ۳۰۳ تاریخلو
و ۱۰۰٤ نومرولو رخصتنامه‌سیله طبع اولنمشدر

طابع و ناشرلری : قره‌بت و قصبار

استانبول

(قره‌بت و قصبار) مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده نومرو ۲۵

۱۳۰۳

TAHDÎS-İ NİʻMET

Ân be ân meşhûd-ı bâsıra-ibtihâcımız olan bunca terakkiyât-ı ilmiyye, mahzâ kâffe-i âmâl-i hümâyunu âmme-i Osmâniyyân'ın istikmâl-i saʻâdet ve selâmetine masrûf olan zât-ı akdes-i hazret-i pâdişâhî[nin] cümle-i âsâr-ı celîlesinden bulunduğu bâhir olmakla şu terakkiyâtın husûlüne vâsıta olan bendegân-ı maʻârifcûyân zîr-i cenâh-ı müstevcibü'l-felâh-ı humâyûn-ı ebed-makrûnda bulundukça ulûm ve fünûn yevmen fe-yevmen terakkî edip daha nîce muhassenât ve âsârın hayyız-ı husûle geleceğinden şüphe olmamakla, terakkiyât-ı hâzıradan her biri parlak bir istikbâlin şâhididir.

İşte şu hakîkati idrâk ile bu abd-i âcizler dahi öteden beri meʻârif-mendân-ı Osmâniyyân'ın gencîne-i efkâr ve ebkâr-ı âsâr-ı ber-güzîdelerini neşr ü taʻmîm etmek sûretiyle âmâl-ı mukaddese-i meşrûhaya hizmet ile îfâ-yı vazîfe-i nazîfeye teşmîr-i sâʻid-i ihtimâm eylemiş idik.

Çok şükür bu emel ve arzumuzun cilverger-i minassa-i husûl olmakta bulunduğunu gördük. Bizim için böyle bir medâr-ı mefharet ve mübâhâtın husûlünde himmet-i mahsûsaları mebzûl olan efendilerimize karşı lâzime-i teşekkürün îfâsından âciz bulunduğumuz derkârdır.

Elhakk, nîce âsâr-ı nefîsesiyle mağbût-ı aʻsâr ve ezmân olup nâm-ı âlîleri sâmiʻa-res-i mefharet oldukta kulûbda bir hiss-i şükrân peydâ olmamak mümkün olmayan fâzıl-ı yektâ ve edîb-i bî-hemtâ devletlü Cevdet Paşa Hazretleri'nin mâ-hasal-ı kalem-i meʻâlî rakamlarıyla kütübhânemizi tezyîn etmek üzere *Miʻyâr-ı Sedâd* ve Âdâb-ı Sedâd nâm eserlerin defʻa-i sâniye olarak tabʻ ü neşrine muvaffak olmuş iken, asr-ı saâdet-i Hazret-i Sultan Abdülhamîd Hânî'nin yetiştirmekte olduğu ezkiyânın ser-âmedânından ve şûrâ-yı devlet aʻzây-ı kirâmından olup muşârun-ileyh hazretlerinin mahdûm-ı necâbet-mevsûmları bulunan saʻâdetlü Sedâd Bey Efendi Hazretleri'nin bu kerre onlara medhal ve lisânımızdaki kütüb-i Mantık'ı mükemmil ve mütemmim

تحديث نعمت

ان بان مشهود باصره ابتهاجمز اولان بونجه ترقيات علميه محضنا كافهٔ امال همايونى عامهٔ عثمانيانك استكمال سعادت وسلامتنه مصروف اولان ذات اقدس حضرت پادشاهى جلهٔ آثار جليله‌سندن بولنديغى باهر اولمغله شو ترقياتك حصولنه واسطه اولان بنده‌كان معارف جويان زيرجناح مستوجب الفلاح همايون ابد مقرونده بولندقجه علوم وفنون يوماً فيوماً ترقى ايدوب دها نيجه محسنات واثارك حيز حصوله كله‌جكندن شبهه اولمامغله ترقيات حاضره‌دن هر برى پارلاق براستقبالك شاهديدر .

ايشته شوحقيقتى ادراك ايله بوعبد عاجزلر دخى اوته‌دنبرو معارفندان عثمانيانيك كنجينهٔ افكار وابكار اثار بركزيده‌لرينى نشر و تعميم ايتمك صورتيله امال مقدسهٔ مشروحه‌يه خدمت ايله ايفاى وظيفهٔ نظيفه‌يه تشمير ساعد اهتمام ايلمش ايدك .

چوق شكر بو امل و ارزومزك جلوه‌كر منصهٔ حصول اولمقده بولنديغنى كوردك بزم ايچون بويله بر مدار مفخرت و مباهاتك حصولنده همت مخصوصه‌لرى مبذول اولان افنديلرمزه قارشو لازمهٔ تشكرك ايفاسندن عاجز بولنديغمز دركاردر .

الحق نيجه آثار نفيسه‌سيله مغبوط اعصار وازمان اولوب نام عاليلرى سامعه‌رس مفخرت اولدقده قلوبده برحس شكران پيدا اولمامق ممكن اولميان فاضل يكتا واديب بيهتادولتلو جودت پاشا حضرتلرينك ماحصل قلم معالى رقملريله كتبخانه‌مزى تزيين ايتمك اوزره معيار سداد و اداب سدادنام اثرلرك دفعهٔ ثانيه اولهرق طبع ونشرينه موفق اولمش ايكن عصر سعادت حضرت سلطان عبدالحميد خانينك پاشديرمكده اولديغى اذكيانك سرامدانندن وشورای دولت اعضاى كرامندن اولوب مشار اليه حضرتلرينك مخدوم نجابت موسوملرى بولنان سعادتلو سداد بك افندى حضرتلرينك بوكره انلره مدخل ولسانزده كى كتب منطقى مكمل و متمم

olmak ve maʻârif-i şarkiyye ve garbiyyenin muhassenâtını câmiʻ bulunmak üzere tertîb ve teʼlîfine bezl-i himmet buyurdukları *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* nâm eser-i celîlin min gayr-i haddin tabʻına muvaffakiyetimiz evlâd-ı vatana bihakkın hizmet-i müftehirede bulunmak arzumuzu îsâl-i hadd-i ikmâl eylemiş olduğundan kalbimiz surûr ve hubûr ile mâlâmâl olmuştur.

Eʻâzım-ı üdebâ-yı Osmâniyyeʼnin hemân kâffesi tarafından alkış ve tahsînlerle kabûl edilmiş olan mezkûr kitâb-ı fevâid-nisâbı vücûda getirmiş olmalarından dolayı mîr-i muşârun-ileyh hazretlerini âcizâne tebrîk ve teşne-dilân-ı maʻrifete böyle bir menbaʻ-ı fûyûzâtın irâʼesiyle iktisâb-ı fûyûzâtın nisâb-ı mübâhât eyleriz.

Tâbıʻlar

اولمق و معارف شرقیه و غربیه‌نك محسناتنی جامع بولنمق اوزره ترتیب و تألیفنه بذل همت بیوردقلری « میزان العقول فی منطق والاصول » نام اثر جلیلك من‌غیر حدطبعنه موفقیتمز اولاد وطنه بحق خدمت مفتخرانه بولنمق ارزومزی ایصال حد اکمال ایلمش‌اولدیغندن قلبمز سرور وحبور ایله مالا مال اولمشدر .

اعاظم ادبای عثمانیه‌نك همان کافه‌سی طرفندن النقش وتحسینلرله قبول ایدلمش اولان مذکور کتاب فوائد نصابی وجوده کتورمش اولمرندنطولایی میر مشارالیه حضرتلرینی عاجزانه تبریك و تشنه دلان معرفته بویله‌برمنبع فیوضاتك ارائه‌سیله اکتساب فیوضاتك نصاب مباهات ایلرز .

طابعلر

[TAKRİZLER]

Tabîb-i Edîb İzzetlü Hüseyin Hulkî Bey Efendi'nin Takrîzleridir

Her biri bir gâyete vusûl maksadı için mâzînin tetâbu'-ı a'sâr ile pek muzlim edvârında kalmış bulunan bir zamândan bugüne değin ulûm ve fünûn-ı şettâ cem' ve tedvîn edilegelmektedir. Lâkin mukaddemleri beşeriyyetin fıkdân-ı ma'lûmât ve noksân-ı keşfîyyâtı ve ashâb-ı ilmin adem-i meleke ve istihkâr-ı tecrübe etmeleri sebebiyle bi't-tab' birçok hayâlât ulûmun mebâhis-i ciddiyyâtına dâhil [olmuş] ve pek çok ulûmda dahi mevzû' ve gâyelerinde tecvîz olunan müsâmahadan dolayı büyük bir karışıklık hâsıl olmuş idi.

Beşeriyyetin mahsûl-ı idrâkâtı olan ulûm ve fünûndaki bu karışıklık gitgide edilen keşfiyyât sâyesinde terakkiyât-ı fikriyye-i âlemce hâsıl olan inkılâbât arasında az çok asr-ı ahîre kadar devâm edegeldi.

Daha birkaç seneye gelinceye kadar kevâkibin harekâtında havâdisât-ı arziyye ve beşeriyyenin esbâbını görecek derecede nazar sahibi ehl-i nücûm ve iksîr-i a'zam keşfiyle ecsâmın tağyîr-i tabî'atına ve insanın temdîd-i hayâtına çâre-i vusûl arayan erbâb-ı ulûm az değil idi.

Itnâb-ı kelâma ne hâcet! Merdûd-ı fezâ-yı hızlân esfeli's-

طبیب ادیب عزتلو حسین خلقی بك
افندینك تقریضلریدر

هربری برغایته وصول مقصدی ایچون ماضینك تتابع اعصار ایله پك مظلم ادوارنده قالمش بولنان برزماندن بوکونه دکین علوم وفنون شتی جمع وتدوین ایدیله کلمکده‌در . لکن مقدملری بشریتك فقدان معلومات ونقصان کشفیاتی واصحاب علمك عدم ملکه و واستحقار تجربه ایتملری سببیله بالطبع برچوق خیالات علومك مباحث جدیاتنه داخل وپك چوق علـومده دخی موضوع و غایتلرنده تجویز اولنان مسـامحه‌دن طولایی بیوك بر قاریشـقلق حاصل اولمش ایدی .

بشریتك محصول ادراکاتی اولان علوم وفنـونه‌کی بو قاریشقلق کیت کیده ایدیلان کشفیات سایه‌سنده ترقیات فکریهٔ عالمجه حاصل اولان انقـلابات اره سـنده آزچوق عصر اخیره قدر دوام ایده‌کلدی .

دها برقاچ سنه‌یه کلنجه‌یه قدر کواکبك حرکاتنده حوادثات ارضیه وبشریه‌نك اسـبابنی کوره‌جك درجه‌ده نظر صاحبی اهل نجوم واکسیر اعظم کشفیله اجسامك تغییر طبیعتنه وانسانك تمدید حیاتنه چارهٔ وصول آرایان ارباب علوم آز دکل ایدی .

اطنـاب کلامه نه حاجت ! مردود فضای خذلان اسـفل

sâfîlîn olan beşerin kâlâ-yı kâlbüd-i behîmiyyeti hiyâtat-hâne-i tabî'atın mikrâs-ı kavânîni hükmüne tâbi' bulunduğu hakîkati daha birkaç seneden beri kabûl olunmaya başlamıştır.

İşte ilm ü fen nâmıyla insanlar arasında i'tibâr bulmuş olan bu hayâlât ve efkâr-ı vâhiye sâikasıyla bir aralık İlm-i Hey'et, İlm-i Nücûm'a; ve ecsâmın tağayyür-i terkîbâtı hînindeki havâdisden bahseden Kimyâ-yı Fennî (*Chimie*), kalb-i hakâikten bâhis olan Kimyâ-yı İksîrî'ye (*Alchimie*); ve Mantık ve daha birçok şeyler Felsefe ve İlm-i Mâverâi't-Tabîa'ya ve pek çok ciddî ve hayâlî ilimler dahî yek diğere karıştırılmışlar idi.

Ma'lûmât-ı beşeriyye müfredâtı olan ulûm böyle bir herc ü merc hâlinde pek çok zamânlar kaldı.

Bir de sonraları ulûmun kâffesi mürûr-ı zamân ve tetâbu'-ı tecrübe ve idmân ve tekessür-i ma'lûmât sâyesinde yavaş yavaş hayâlâttan tefrîk edilmeye ve ekserîsi de mevzû'larının şümûllü bulunması veya ulûm-ı sâire mevzû'larıyla müşterek olması hasebiyle birkaç fer'a taksîm veyâhûd diğerleriyle tevhîd olunmaya başladı. Diğer taraftan dahî yeni yeni edilen keşfiyyât cem' olunarak ulûm hâline vaz' olundu. Bu sûretle ma'lûmât-ı beşeriyyenin sûret-i tertîb ve tanzîmi husûsunda terakkiyât-ı mütemâdiye-i fikriyye nisbetinde bir inkılâb-ı küllî hâsıl oldu.

Esbâb-ı ânife sâikasıyla bir aralık Kimyâ-yı Fennî, Kimyâ-yı İksîrî'den

السافلين اولان بشرك كالاى كالبد بهيمتى حياطتخانهٔ طبيعتك مقراص قوانينى حكمنه تابع بولنديغى حقيقتى دها بر قاچ سنه دن برو قبول اولنمغه باشلامشدر ٠

ايشته علم وفن نامیله انسانلر اره‌سنده اعتبار بولمش اولان بوخيالات وافكار واهيه سائقه‌سيله برآرالق علم هيئت علم نجومه واجسامك تغير تركيباتى حيننده‌كى حوادثدن بحث ايدن كيمياى فنى (Chimie) قلب حقايقدن باحث اولان كيمياى اكسيرى‌يه (Alchimie) ومنطق ودها بر چوق شيلر فلسفه و علم ماوراء الطبيعه‌يه وپك چوق جدى وخيالى علملر دخى يكديكره قارشديرلمشلر ايدى

معلومات بشريه مفرداتى اولان علوم بويله برهرج ومرج حالنده پك چوق زمانلر قالدى ٠

برده صكره‌لرى علومك كافه‌سى مرورزمان وتتابع تجربه و ادمان وتكثر معلومات سايه‌سنده يواش يواش خيالاتدن تفريق ايدلمكه واكثريسيده موضوعلرينك شمولى بولنمسى ويا علوم سائره موضوعلريله مشترك اولمسى حسبيله برقاج فرعه تقسيم ويا خود ديكرلريله توحيد اولنمغه باشلادى ٠ ديكر طرفدن دخى يكى يكى ايديلان كشفيات جمع اولنه‌رق علوم حالنه وضع اولندى بو صورتله معلومات بشريه‌نك صورت ترتيب وتنظيمى خصوصنده ترقيات متماديه‌ٔ فكريه نسبتنده بر انقلاب كلى حاصل اولدى٠

اسباب آنفه سائقه‌سيله برارآلق كيمياى فنى كيمياى اكسيريدن

ve İlm-i Hey'et, [İlm-i] Nücûm'dan ayrıldı ve Kimyâ-yı İksîrî ile İlm-i Nücûm hayâlât olmak i'tibâriyle gayyâ-i nisyâna atıldı.

Daha sonraları Kimyâ-yı Uzvî, Kimyâ-yı Ma'denî'nin karbon bâbına aid bir bahis olmak üzere i'tibâr olundu.

Ve ulûm-ı cedîdeden İlm-i Hayât, insânı, Mâ-verâu't-tabîa[-nın] fezâ-yı ceberûtîsinden alarak hayevânâtın silsile-i nâsûtiyyesine idhâl eyledi.

Linguistik (İlm-i Elsine) tefhîm-i hissiyyât ve tebyîn-i teessürâtın yani muhassalât-ı dimâğiyyenin âsâr-ı sadâiyye sûretinde incilâ-pezîr-i beyân olması keyfiyyetinin dahî kavânîn-i sâbite-i tabî'iyyeye merbût bulunduğunu ve bu sebeble elsine gibi kudemânın âsâr-ı hevâiyye kabîlinden zannetdikleri mahsûlât-ı dimâğiyyenin suver-i teşekkülâtı ile te'azzuvât-ı hayevâniyye arasında bir fark olmadığını isbât eyledi.

Beri taraftan Fizyoloji dahî insanın kâffe-i alâ'im-i zekâsı[nın] kıhf-ı azmîsi derûnundaki dimâğ denilen uzvun mahsûsâtından olduğunu tebyîn eyledi.

Emrâz-ı akliyye, İlm-i Emrâz'ın âfât-ı asabiyye bahsinin bir kısmını teşkîl etmeye tahsîs edildi.

İşte ulûmda meşhûd olan bu tekallüb ve terakkiyât bir dereceye vardı ki insana mevhibe-i fâtıra-i kudret olan nutk hâssa-i celîlesinin bile merkez ve menşe'i dimâğın bir kısmı olduğu ve kavâ'id-i asliyyesinin de dimâğı idâre edegelmekte olan kavanîn-i tabî'iyye

وعلم هيئت نجومدن آيرلدى وكيمياى اكسيرى ايله علم نجوم خيالات اولمق اعتباريله غياى نسيانه آتيلدى .

دها صكره‌لرى كيمياى عضوى كيمياى معدنينك قاربون بابنه عائد بربحث اولمق اوزره اعتبار اولندى .

وعلوم جديده‌دن علم حيات انسانى ماوراء الطبيعه فضاى جبروتيسندن آله‌رق حيواناتك سلسلهٔ ناسوتيه‌سنه ادخال ايلدى .

لنكيستيك (علم السنه ؟) تفهيم حسيات وتبيين تأثراتك يعنى محصلات دماغيه‌نك آثار صدائيه صورتنده انجلا پذير بيان اولمسى كيفيتنك دخى قوانين ثابتهٔ طبيعيه‌يه مربوط بولندينى وبو سبيله السنه‌كبى قدمانك آثار هوائيه قبيلندن ظن ايتدكلرى محصولات دماغيه‌نك صور تشكلاتى ايله تعضوات حيوانيه اره سنده بر فرق اولمديغنى اثبات ايلدى .

بروطرفدن فيزيولوژى دخى انسانك كافهٔ علايم ذكاسى قحف عظميسى درونده‌كى دماغ دينلان عضوك مخصوصاتندن اولديغنى تبيين ايلدى .

امراض عقليه علم امراضك آفات عصبيه بحثنك برقسمنى تشكيل ايتمكه تخصيص ايدلدى .

ايشته علومده مشهود اولان بوتقلب وترقيات بر درجه‌يه واردى كه انسانه موهبهٔ فاطرهٔ قدرت اولان نطق خاصهٔ جليله سنك بيله مركز ومنشائى دماغك بر قسمى اولديغى وقواعد اصليه‌سنك ده دماغى اداره ايده‌كلمكده اولان قوانين طبيعيه

taht-ı te'sîrinde bulunduğu iddi'â ve hattâ isbât dahî edilmeye başladı.

Yani İlm-i Mantık, Fizyoloji-i Dimâğî'nin bir ciheti olmak üzere kabûl olunacağı zâhir olmaya yüz tuttu.

Asrımızda ulûmun terakkiyâtı bu zirve-i kemâle doğru ilerlemektedir.

Hakîkaten, her bir fikir meslek-i perverîden tecrîd-i muhâkeme edilecek olur ve en büyük ashâb-ı mantığın ârâ-yı sâibeleri hâdde-i tedkîkten geçirilir ise mefhûmât-ı mücerrede mecmû'u zannolunan İlm-i Mantık'ın pek kavî esâslar ile ma'lûmât-ı mu'ayyeneye müstenid olduğu ve bu cihetle ahkâm-ı akl ü fikr dahi ulûm-ı sâire mevzû'âtı gibi kavanîn-i sâbite tahtında mazbût bulunduğu derk olunur.

Hiç şüphesiz istikbâl-i Mantık-ı Mutlak, dimâğın mevzi'-i nutk olan üçüncü fass-ı yesârîsinin Fizyoloji mebhasından ibâret olacak ve mesela bugünkü günde şerâyîndeki demin kavânîn-i sâbite-i hikemiyye ile nasıl cereyân ettiği biliniyorsa bir gün gelecek ahkâm-ı akl ü fikrin dahi böylece mazbût ve basît kavânîne tâbi'an cilâ-sâz-ı idrâkât ola geldiği görülecektir.

Bu zamân bize pek uzak değildir.

Vaktiyle bir rakkâsın hareketi ne vecihle serâir-i tabî'atı zalâm-ı istitâr içinde görebilecek bir basîretle halk olunmuş bulunan bir Galile'ye küre-i arzın etrâf-ı Şems'de tavâfını ihtâr etti ise

تحت تأثيرنده بولنديغى ادعا وحتى اثبات دخى ايدلمكه باشلادى .

يعنى علم منطق فيزيولوژئ دماغينك برجهتى اولمق اوزره قبول اولنه جغى ظاهر اولمغه يوز طوتدى .

عصرمزده علومك ترقياتى بو ذروهٔ كماله طوغرى يلرو - لمكده در .

حقيقةً هربر فكر مسلكپروريدن تجريد محاكه ايديله جك اولور واك بيوك اصحاب منطقك آراى صائبه لرى حادهٔ تدقيقدن كچيريلور ايسه مفهومات مجرده مجموعى ظن اولنان علم منطقك پك قوى اساسلر ايله معلومات معينه يه مستند اولديغى وبوجهتله احكام عقل وفكر دخى علوم سائره موضوعاتى كبى قوانين ثابته تحتنده مضبوط بولنديغى درك اولنور .

هيچ شبهه سز استقبال منطق مطلق دماغك موضع نطق اولان اوچنجى فص يساريسنك فيزيولوژيسى مبحثندن عبارت اوله جق ومثلا بوكونكى كونده شرايين ده كى دمك قوانين ثابتهٔ حكميه ايله نصل جريان ايتديكى بيلنيورسه بر كون كله جك احكام عقل وفكرك دخى بويله جه مضبوط وبسيط قوانينه تابعاً جلاساز ادراكات اوله كلديكى كوريله جكدر .

بوزمان بزه پك اوزاق دكلدر .

وقتيله بررقاصك حركتى نوجهله سرائر طبيعتى ظلام استتار ايچنده كوره بيله جك بربصيرتله خلق اولنمش بولنان بر (غاليله) يه كرهٔ ارضك اطراف شمسيه طوافنى اخطار ايتدى ايسه

yakında bir fizyolojiste dahî küçük bir tecrübe veya âdî bir hâdise-i dimâğiyye İlm-i Mantık'ı kâffe-i teferru'âtıyla fezâ-yı mücerredâttan alıp cümcüme denilen ve mahfaza-i idrâkât-ı beşer olan sandıkça-i azmi derûnuna idhâl ve bu sûretle mâddiyyât ile hemhâl ettirecektir.

Avrupa'da terakkiyât-ı ilmiyye bu derecelere varmış iken mülkümüzde yalnız nâm-ı ma'rifet-ittisâm-ı sa'âdetlerine nisbetle benâm olan *Mi'yâr-ı Sedâd* nâm eser-i celîl şark mantıklarının en müfîd ve münakkahı bulunmak haysiyyeti ile bir mi'yâr-ı cevâhir-i akl ü idrâk olmak şerefini her vakit hâiz olduğundan kitâbhâne-i şarkın bâlâ-hücre-i i'tibârında bırakıldıktan sonra Aristo'nun peyrevliğinde pâ-bend-i istikrâr olarak vücûda getirilen âsârdan başka bir şey göze çarpmaz.

Hâlbuki bâlâda tafsîl olunduğu üzere sinîn-i ahîrede Avrupa'da ulûm ve funûnca terakkiyât-ı külliyye vücûda gelmiş ve tabî'î miftâh-ı ulûm olan İlm-i Mantık dahî bâlâda arz olunan mertebe-i teceddüde ve hemân ulûm-ı tabî'iyye dâiresine duhûle yüz tutmuş olduğundan İlm-i Mantık'ın hâl-i hâzırını lâyıkıyla zabt edecek ve lâ-siyyemâ ulemâ-yı şarkın ârâ-yı sâibeleri ile müdakkikîn-i garbın efkâr-ı sedîdelerini mütenâzıran karşılaştırarak ve mukâyese ve tedkîk eyleyerek mantığın hey'et-i umûmiyyesini her bir vecihle nazar-ı mütâla'a önüne vaz' eyleyecek bir esere asrımızda ihtiyâc-ı küllî var idi.

İşte Osmanlılar'ın terakkiyât-ı ilmiyyece şimdiye değin güzerân

يقينده برفيزيولوژيسته دخى كوچك برتجربه وياعادى برحادثهٔ دماغيه علم منطق كافهٔ تفرعاتيله فضاى مجرداتدن آلوب جمجمه دينلان ومحفظهٔ ادراكات بشر اولان صندوقچهٔ عظمى درونه ادخال وبوصورتله مادیات ایله هم حال ایتدیره جکدر .

اوروپاده ترقیات علمیه بودرجه‌لره وارمش ایکن ملکمزده یالکزنام معرفت اتسام سعادتلرینه نسبتله بنام اولان (معیارسداد) نام اثر جلیل شرق منطقلرینك الك مفید ومنقحی بولنمق حیثیتیله بر معیار جواهر عقل وادراك اولمق شرفنی هر وقت حائز اولدیغندن کتابخانهٔ شرقك بالاجرهٔ اعتبارنده براغلدقدنصکره ارسطونك پیرولکنده پابند استقرار اولهرق وجوده کتوریلان آثاردن بشقه برشی کوزه چارپمز .

حالبوکه بالاده تفصیل اولندیغی اوزره سنین اخیره‌ده اوروپاده علوم و فنونجه ترقیات کلیه وجوده کلمش و طبیعی مفتاح علوم اولان علم منطق دخى بالاده عرض اولنان مرتبهٔ تجدده و همان علوم طبیعیه دائره‌سنه دخوله یوز طوتمش اولدیغندن علم منطقك حال حاضرینی لایقیله ضبط ایده‌جك و لاسیما علمای شرقك آرای صائبه‌لریله مدققین غربك افکار سدیده‌لرینی متناظراً قارشولشدیره‌رق ومقایسه وتدقیق ایلیه‌رك منطقك هیئت عمومیه‌سنی هر بر وجهله نظر مطالعه اوکنه وضع ایلیه‌جك بر اثره عصرمزده احتیاج کلی وار ایدی .

اشته عثمانلولرك ترقیات علمیه‌جه شمدیه دکین کذران

etmiş olan eyyâm-ı sa'y ve verzişlerini bi-hakkın en şereflisi addolunmak lâzım gelen asr-ı ma'rifet pirâye-i hazret-i tâcdârînin sâika-i teşvîkâtında meydâna geldiğine şüphe olmayan *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l Usûl* bu ihtiyâcı -me'a ziyâdetin- def' eyledi.

Âsâr-ı hâme-i sedîdânelerinden olan bu eser-i âlî-kadr mülkümüzde emsâli nâ-mesbûk bir te'lîf-i behîn olduğu gibi İlm-i Mantık'a dâir memâlik-i garbiyyede dahî destgâh-ârâ-yı tab' olan âsâr-ı cedîdeden mevzû'unda olan şümûl hasebiyle daha vâsi' ve daha câmi'dir. Çünkü şark mantıkçıları eserlerinde Aristo ile hükemâ-yı İslâmiyye'nin efkârını zabt etmek ile iktifâ ettikleri gibi Avrupa ehl-i mantığı te'lîflerinde Aristo'nun efkârından sonra Descartes ve Bacon gibi felâsife-i garbın âsârından derhâl skolastiklerin heyûlâ-yı münâkaşâtına dalarak şarkın hıred-firîb-i âlem olan mesâ'î-yi idrâkâtını unuturlar.

Hâlbuki *Mîzânu'l-Ukûl* bir kefesinde şarkın defâin-i idrâkâtını ve diğer kefesinde garbın hazâin-i efkârını cem' etmiş bir mîzân-ı kemâl tavsîfine çespân bir eser-i mefkûdu'l-emsâldir.

Mesâ'î-yi ma'rifet ve âsâr-ı medeniyetleri hakîkaten câlib-i takdir-i kâffe-i 'âlemiyân olan İslâm'ın çîre-destî-yi san'atlarının birçok âsârı Irak ve Endülüs sahrâlarında rîk-i harâbî altında mestûr ve akıl ve zekâlarının dünyalar değer birçok mahsûlâtı dahî kütübhânelerde târ

ایتمش اولان ایام سعی و ورزشلرینك بحق‌اك شرفلیسی عد اولنمق لازمكلان عصر معرفتپیرایهٔ حضرت تاجدارینك سائقهٔ تشویقاتنده میدانه كلدیكنه شبهه اولمیان (میزان العقول فی‌المنطق و الاصول) بو احتیاجی مع زیادة دفع ایلدی.

آثار خامهٔ سدیدانه‌لرندن اولان بواثر عالیقدر ملكمزده امثالی نامسبوق برتألیف بهین اولدیغی كبی علم منطقه دائر ممالك غربیه‌ده دخی دستكاه آرای طبع اولان آثار جدیده‌دن موضوعنده اولان شمول حسبیله دها واسع ودها جامعدر. چونكه: شرق منطقجیلری اثرلرنده ارسطو ایله حكمای اسلامیه‌نك افكارینی ضبط ایتمكله اكتفا ایتدكلری كبی اوروپا اهل منطقی دخی تألیفلرنده ارسطونك افكارندنصكره (ده‌قارت) و (باقون) كبی فلاسفهٔ غربك آثارندن درحال سقولاستیكلرك هیولای مناقشاتنه طالارق شرقك خرد فریب عالم اولان مساعیٔ ادراكاتنی اونوتورلر.

حالبوكه میزان‌العقول بركفه‌سنده شرقك دفائن‌ادراكاتنی ودیكر كفه‌سنده غربك خزائن افكارینی جمع ایتمش برمیزان كمال توصیفنه جسبان براثر مفقودالامثالدر.

مساعیٔ معرفت وآثار مدنیتلری حقیقةً جالب تقدیر كافهٔ عالمیان اولان اسلامك چیره دستیٔ صنعتلرینك برچوق آثاری عراق و اندلس صحرالرنده ریك خرابی التنده مستور وعقل وذكالرینك دنیالر دكر برچوق محصولاتی دخی كتبخانه‌لرده تار

ü bûd-ı ankebût arasında kalarak enzâr-ı müdekkikînden mehcûr bulunmakta olan zamânımızda *Mîzânu'l-Ukûl* ulemâ-yı İslâmiyye'nin pek çok efkâr-ı dehâ-numûnânelerini pek güzel bir sûretle cem' etmiş bulunmak münâsebeti ile el-hakk misli bulunmaz bir eser olmak üzere meydân-ı intişârda teferrüd edecektir.

Mîzânu'l-Ukûl garbın bugünkü veleh-bahş-ı şu'ûr olan âsâr-ı terakkiyâtının ahkâm-ı fikriyyesini kemâl-i tedkîk ile hâdde-i tahkîke çektiği gibi âsâr-ı İslâmiyye'yi dahî tedkîk eyleyerek mâzînin şimdiye değin taharrî edilmemiş olan bu cihetlerine de tevcîh-i nazar etmiş ve böylece İslâm hazâin-i âsârında dahî ahkâm-ı akla dâir birçok cevâhir-i hakâik bu mîzân sayesinde pâzâr-ı istifâdeye konmuş oluyor.

Ba'de-mâ bu mîzân-ı dakîkü'l-'ıyâr sâyesinde hakîkaten şark ve garbın ve kurûn-ı sâbıka ve hâzıranın cevâhir-i idrâkâtı bir sıhhat-i hurde-şükâfâne ile tartılacaktır.

Hele Mantık miftâh-ı ulûm olmak haysiyyeti ile bu yolda bir eserde kâffe-i ulûmdan bir nebze bahs olunmak veya hiç olmaz ise bir misâl getirilmek muktezayât-ı mantıktan olduğu halde birçok te'lîfât bu meziyetten ârî ve hâlbuki *Mîzânu'l-Ukûl* her bir ilimden îrâd-ı misâl ettiği gibi fünûnun en nâzik mesâil ve mebâhisinden de bi'l-münâsebe bahs eylemek cihetiyle ulûmun en dakîk nukâtını dahi havî olduğundan bilâ-mübâlağa kilid-i

وبود عنكبوت اره‌سنده قاله‌رق انظار مدققينندن مهجور بولنمقده اولان زمانمزده (ميزان‌العقول) علماى اسلاميه‌نك پك‌چوق افكار دها نمونانه‌لرينى پك كوزل برصورتله جمع ايتمش بولنمق‌مناسبتيله الحق مثلى بولنمز براثر اولمق اوزره ميدان انتشارده تفرد ايده‌جكدر .

ميزان العقول عربك بوكونكى وله‌بخش شعور اولان اثار ترقياتنك احكام فكريه‌سنى كمال تدقيق ايله حادهٔ تحقيقه چكديكى كبى آثار اسلاميه‌يى دخى تدقيق ايليه‌رك ماضينك شمدى‌يه دكين تحرى ايدلمامش اولان بوجهتلرينه‌ده توجيه نظر ايتمش و بويله‌جه اسلام حزائن آثارنده دخى احكام عقله دائر بر چوق جواهر حقايق بو ميزان سايه‌سنده پازار استفاده‌يه قونمش اوليور .

بعدما بوميزان دقيق‌العيار سايه‌سنده حقيقةً شرق وغربك وقرون سابقه وحاضره‌نك جواهر ادراكاتى برصحت خرده شكافانه ايله طارتيله‌جقدر .

هله‌منطق مفتاح علوم اولمق حيثيتيله بويولده براثرده كافهٔ علومدن برنبذه بحث اولنمق وياهيچ اولمز ايسه برمثال كتورلمك مقتضيات منطقدن اولديغى حالده برچوق تأليفات بومزيتدن عارى وحالبوكه ميزان‌العقول هربرعلمدن ايراد مثال ايتديكى كبى فنونك الك نازك مسائل و مباحثندن‌ده بالمناسبه بحث ايلمك‌جهتيله علومك الك دقيق نكاتنى دخى حاوى اولديغندن بلا مبالغه كليد

gencîne-i ulûm tevsîmine şâyân olmaktan ziyâde ayn-ı hazîne-i fünûn tavsîfi kendine çespândır.

Meselâ gözdeki tabaka-i kornea makta'larının muhtelif münhanîlerden ibâret bulunmasından münba'is olan ve ru'yetçe eşkâlin takdîr-i tûllerinde hiss-i basarın adem-i isâbetini mûcib olan hâlet-i Fizyoloji degme mufassal bir Fizyoloji kitâbında görülemeyeceği hâlde *Mîzân*'da bir münâsebet getirilerek öyle bir selâset-i ifâde ve dikkat-i ta'rîf ile îzâh olunmuş ve bu sâyede öyle bir mühim mes'ele-i Mantıkiyye tenvîr edilmiştir ki insan misâlin ciddiyet ve fennîliğine, mümesselün-leh'in dakîk ve âlî bulunmasına dikkat ediyor da idrâkât-ı beşeriyyenin ne ulvî bahislere kadar i'tilâ edebildiği nazar-ı ibretî önünde tecessüm ederek ulûmun semâvîliği garîb bir sûrette zihninde tecellî eylemeye başlıyor.

İşte *Mîzânu'l-Ukûl* rahle-i istifâdeme zînet verdiği müddetçe hâsıl eylediğim efkâr veya daha doğrusu *Mîzânu'l-Ukûl* nâm gencîne-i irfândan i'tisâb edebildiğim cevâhir-i âsâr bâlâda misâl olarak serdettiğim bahiste olduğu gibi kâffeten zihinlere bir cilâyı cedîd verecek ciddiyât-ı cedîdedendir.

Bugünkü günde ulûmun Avrupa'da ahz edegeldiği suver-i terakkiyât önünde Osmanlıların ikbâl-i istikbâllerinin subh-ı sâdık beşâreti ve hakkıyla â'sâr-ı sâlifenin ulûm ve fünûnun terakkiyâtı husûsunca reşk-kerde-i rekâbeti olmak îcâb eden asr-ı kemâ

كنجينهٔ علوم توسيعنه شايان اولمقدن زياده عين حزينهٔ فنون توصيفي كندينه جسباندر .

مثلا كوزده كي طبقهٔ قرنيه مقطعلرينك مختلف منحنيلردن عبارت بولنمسندن منبعث اولان ورؤيتجه اشكالك تقدير طوللرنده حس بصرك عدم اصابتني موجب اولان حالت فيزيولوژي دكه مفصل برفيزيولوژي كتابنده كوريله‌ميه جكي حالده ميزانده برمناسبت كتوريله‌رك اويله برسلاست افاده ودقت تعريف ايله ايضاح اولنمش وبوسايه‌ده اويله برمبهم مسئلهٔ منطقيه تنوير ايدلمشدركه انسان مثالك جديت وفني لكنه ممثل لهك دقيق وعالي بولنمسنه دقت ايديورده ادراكات بشريه‌نك نه علوي بحثلره قدر اعتلا ايده‌بيلديكي نظر عبرتي اوكنده تجسم ايدرك علومك سماويلكي غريب برصورتده ذهننده تجلي ايتكه باشليور .

ايشته ميزان العقول رحلهٔ استفاده‌مه زينت ويرديكي مدتجه حاصل ايلديكم افكارويادها طوغريسي ميزان العقول نام كنجينهٔ عرفاندن اعتصاب ايده‌بيلديكم جواهر اثار بالاده مثال اوله‌رق سرد ايتديكم بحثده اولديغي كبي كافةً ذهنلره برجلاي جديد ويره‌جك جديات جديده‌دندر .

بوكونكي كونده علومك اوروپاده اخذ ايده‌كلديكي صور ترقيات اوكنده عثمانلولرك اقبال استقبالرينك صبح صادق بشارتي وحقيله اعصار سالفه‌نك علوم و فنونك ترقياتي خصوصنجه رشك كردهٔ رقابتي اولق ايجاب ايدن عصر كا-

-lât-hasr-ı Hazret-i Hamîdî'nin şân-ı terakkiyâtına lâyık bulunacak böyle bir kitâb-ı hikmet-nisâba ihitîyac-ı küllî var idi.

Yine tekrar ederim: *Mîzân* bu ihtiyâcı me'a ziyâdetin ber-tarâf etti.

Zâten matbû'ât-ı Osmaniyye erbâb-ı intizârı *Mi'yâr-ı Sedâd* ile akıl ve zekâsına 'ıyâr-bahş-ı i'tibâr olmuş olan ve Âdâb-ı Sedâd ile teşhîz-i nazar ve ibtisâr etmiş bulunan bir sâhib-i hazîne-i ilm ve fenden *Mîzânu'l-Ukûl* gibi bir kitâbda senceş-yâb-ı zuhûr olacak cevâhir-i irfâna müntazır idi.

Erbâb-ı intizârı tebrik ederim.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyye Fizyoloji Mu'âvini
Doktor Hüseyin Hulkî

لاتحصر حضرت حميدينك شان ترقياتنه لايق بولنه‌جق بويله
بركتاب حكمت نصابه احتياج كلى وار ايدى ·
ينه تكرار ايدرم : ميزان بواحتياجى معزيادة برطرف ايتدى ·
ذاتاً مطبوعات عثمانيه ارباب انتظارى معيار سداد ايله
عقل وذكاسنه عيار بخش اعتبار اولمش اولان وآداب سداد
ايله تشخيذ نظر وابتصار ايتمش بولنان برصاحب حزينهٔ علم وفندن
ميزان العقول كبى بركتابده سنجش ياب ظهور اولمه‌جق جواهر
عرفانه منتظر ايدى ·
ارباب انتظارى تبريك ايدرم ·

مكتب طبيهٔ عسكريه فيزيولوژى معاونى
دوقتور حسين خلقى

Da‘vâ Vekîlleri Meşâhîr ve Mütehayyizânından Nedret Hilmî Efendi’nin Takrîzleridir

Sa‘âdetli efendim hazretleri,

Akıl! Bu nûr-ı ezelî ve feyz-i lem-yezelî acabâ ufk-ı terakkîye ne vakit pertev-endâz ve âlem-i medeniyyete ne sûretle revnak-sâz oldu?

Zamân-ı kadîmde rû-nümâ-yı zuhûr olan inkılâbât-ı ma’neviyyeyi kemâ-kân tasvîr etmek mümkün olsa kim bilir ne garîb manzaralar teşekkül eder idi.

Târîhte yekdiğerini ta‘kîb eden Hind, Mısır, Yunan, Roma, Arab ve Avrupa medeniyetinin husûle getirdiği tebeddülât-ı azîme nazar-ı hayret ile temâşâ edilmekte ve benî beşerin otuz kırk asırdan beri pervâne gibi şem‘-i ma‘rifet etrafında dolaşan bir mahlûk idiği görülmekte ise de ibre-i fikrin kutb-ı hakîkate doğru izhâr-ı meyl ettiği târîh hâlâ sandıkça-i nisyânda mahfûz kalmaktadır... Efsûs!!! Ammâ ne hâcet! Varsın perde-i reyb ve zunûn silsile-i tevârîhin verâsına çekiledursun. *Mîzânu’l-Ukûl* elde oldukça terakkiyât-ı beşeriyyenin bidâyet-i zuhûrunu ta‘yîn etmek o kadar düşvâr bir kâr mı olacak? Hayır Hayır!

Delfi (Delphes) ma‘bedinin tâkı üzerinde menkûş ders-i ibret dîbâce-i hikmet ve mukaddime-i ma‘rifet sayılsa sezâdır.[1]

İnbisât-ı fikr ile mümtâz ve ihtilâf-ı tab‘ ile serfirâz olan bir mahlûk

1 “Kendini tanı” yazısının bulunduğu Yunan tapınağına işaret ediliyor. (Çev.)

دعوی وکیللری مشاهیر ومتحیر انندن نضرت حلمی افندینك تقریضلریدر

سعادتلو افندم حضرتلری

عقل ! بونورازلی وفیض لم یزلی عجبا افق ترقیه نه‌وقت پرتو انداز وعالم مدنیته نه صورتله رونقساز اولدی ؟

زمان قدیمده رونمای ظهوراولان انقلابات معنویه‌یی کماکان تصویر ایتمك ممکن اولسه کیم بیلور نه غریب منظره‌لر تشکل ایدر ایدی؟

تاریخده یکدیکرینی تعقیب ایدن هند، مصر، یونان، روما، عرب واوروپا مدنیتنك حصوله کتوردیکی تبدلات عظیمه نظر حیرتله تماشا ایدلمکده وبنی بشرك اوتوز قرق عصردنبرو پروانه کی شمع معرفت اطرافنده طولاشان برمخلوق ایدوکی کورلمکده ایسه‌ده ابرهٔ فکرك قطب حقیقته طوغری اظهار میل ایتدیکی تاریخ حالا صندوقهٔ نسیانده محفوظ قالمقده‌در ... افسوس!!! امانه حاجت ! وارسون پرده‌ریب وظنون سلسله تواریخك وراسنه چکیله طورسون، میزان العقول الده اولدقجه ترقیات بشریه‌نك بدایت ظهوریني تعیین ایتمك اوقدر دشوار برکارمی اوله‌جق ؟ ـ خیر ! خیر !

دلف (Delphes) معبدینك طاقی اوزرنده منقوش درس عبرت دیباجهٔ حکمت ومقدمهٔ معرفت صایلسه سزادر .

انبساط فکرایله ممتاز واختلاف طبع ایله سرفراز اولان برمخلوق

ârif bi'n-nefs olmadıkça ve kuvâ-yı fikriyyesini bir kânûn-ı umûmî tahtına almadıkça hakkı bâtıldan, hayrı şerden ve hüsnü kubhdan nasıl tefrîk edecek? Bu hâlin muhâl olduğunda şübhe eden var ise kütübhâne-i vatana bergüzâr bıraktığınız *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* nâm kitâb-ı müstetâbı mütâla'a eylesin. Her türlü şübhe ve za'af-ı i'tikâdın bir anda zâil olacağına kanâ'at-i kâmilem vardır.

Ah! Keşke ulûm ve fünûn-ı şettâda azıcık ma'lûmâtım olaydı da şu eser-i bî-nazîrin mündericâtını zihn-i kâsırânem ihâta edebileydi. Fakat dekâik ve hakâikini fehm ü idrâke iktidâr-ı nâçîzânem ta'alluk etmez ise ne olur? Hiç olmaz ise böyle bir mecelle-i celîlenin mensûb olduğum sınıf hakkında derkâr olan fevâid ve muhassenâtından dolayı vazîfe-i şükr-i güzârînin icrâsına müsâ'ade buyrulmaz mı? Her türlü akvâl ve ef'âlini kânûn ve usûl ve kâ'ideye tevfîk eylemek vazîfesiyle mükellef olan hükkâm ve sâir me'mûrîn-i adliyye ve da'vâ vekilleri cümleden ziyâde minnetdâr olmayacaklar mı? Olacaklar, hattâ mantıkkiyyûn, Mîzân ünvânının vech-i vaz'ını her neye atfederlerse etsinler erbâb-ı hukûk ol mîzânı kudemâ-yı Yûnân'ın temsîl ettiği bir pâkîze destinde mütecessim adâlete işâret olmak üzere telakkî edecekler.

Hem nasıl memnûn ve minnetdâr olmasınlar? Nîce evlâd-ı vatan nâz u ni'am içinde deryâ-yı zevk ü safâya dalmış ve gayret-i vataniyyeden bîhaber kalmış iken siz zamân-ı istirâhatinizi fedâ edip taharriyât-ı cedîde ve tetebbu'ât-ı

عارف بالنفس اولمدقجه وقواى فكريه سنى برقانون عمومى تحتنه المدقجه حقى باطلدن، خيرى شردن وحسنى قبحدن نصل تفريق ايده جك؟ بوحالك محال اولديغنده شبهه ايدن وار ايسه كتبخانهٔ وطنه برگذار براقديغمز «ميزان العقول فى المنطق والاصول» نام كتاب مستطابى مطالعه ايلسون ـ هردرلو شبهه وضعف اعتقادك برآنده زائل اولهجغنه قناعت كاملهم واردر .

آه ! كاشكى علوم وفنون شتاده ازجوق معلوماتم اولايديده شو اثر بينظيرك مندرجاتنى ذهن قاصرانهم احاطه ايده بيليدى . فقط دقايق وحقايقنى فهم وادراكه اقتدار ناچيزانهم تعلق ايتمز ايسه نه اولور؟ . هيچ اولمازايسه بويله برمجلهٔ جليلهنك منسوب اولديغم صنف حقنده دركار اولان فوائد ومحسناتندن طولايى وظيفهٔ شكرگذارينك اجراسنه مساعده بيورلمازمى ؟ هر درلو اقوال وافعالنى قانون واصول وقاعده يه توفيق ايلمك وظيفه سيله مكلف اولان حكام و سائر مأمورين عدليه ودعوى وكيللرى جلهدن زياده منتدار كز اولميه جقلرمى ؟ ـ اوله جقلر، حتى منطقيون ميزان عنوانك وجه وضعنى هرنه يه عطف ايدرلرسه ايتسونلر ارباب حقوق اول ميزانى قدماى يونانك تمثيل ايتديكى برپاكيزه دستنده متجسم عدالته اشارت اولمق اوزره تلقى ايده جكلر .

هم نصل ممنون ومنتدار اولمسونلر ؟ نيچه اولاد وطن نازونعم ايچنده درياى ذوق وصفايه طالمش وغيرت وطنيه دن بيخبر قالمش ايكن سز زمان استراحتكزى فدا ايدوب تحريات جديده وتتبعات

mühimmede bulunarak müşâr bi'l-benân oldunuz ve vâcibü'l-ittibâ' usûlü tefhîm birle bu sınıfı ihyâ ettiniz. Cümleden ziyâde ma'rifet-i nefse ve kuvâ-yı akliyyeyi idâre ilmine muhtâc olan bu sınıf idi. Siz zekâvet-i fıtriyye ve necâbet-i asliyyenize munzamm olan müktesabât-ı ilmiyyenizle fikirleri teng-nây-ı fesâddan füshat-serây-ı sıhhate îsâl idecek râh-ı müstakîmi bi'l-irâ'e onları irşâd buyurdunuz.

Vatan, hâiz bulunduğunuz ulviyyet ve meziyyeti takdîr etmiş, ediyor ve edecek. Ancak şu hizmet-i meşkûre kadr-i âlîlerini yakından tanıyamayanlara ibrâz idecek bir hüccet-i kaviyye olmuştur.

el-Yevm, fazîlet-i cihân-pesendinizi teslîm etmeyen bir bedhâh tasavvur olunamaz.

Reîsü'l-üdebâ ve şeyhu'l-fudelâ peder-i vâlâ-güherlerinin bi-hakkın ihrâz etmiş oldukları bunca evsâf-ı cemîle üzerine bir de "Ebu'l Fâzıl" ünvânının ilâvesine sebeb-i mahz olmanızdan dolayı zât-ı vâlâlarını tebrîke musâra'at eylediğim sırada efendimi dahi "Fâzıl İbn-i Fâzıl" yâd etmemek elden gelmiyor.

Hissiyât-ı kalbimi tamâmıyla arz u beyândan aciz bulunmam hasebi ile ziyâde tasdî'den mücânebet ve bi'l-cümle müntesibîn-i hukûk nâmına îfâ-yı vazîfe-i şükrâniyyet eylerim efendim ol bâbda.

Da'vâ Vekîli

Nedret Hilmî

مهمه‌ده بولنه‌رق مشار بالنبان اولدکز وواجب الاتباع اصولی تفهیم برله بو صنفی احیا ایتدیکز . جمله‌دن زیاده معرفت نفسه و قوای عقلیه‌یی اداره علمنه محتاج اولان بو صنف ایدی‌سز ذکاوت فطریه ونجابت اصلیه‌کزه منضم اولان مکتسبات علمیه‌کزله فکرلری تنکنای فساددن فسحتسرای صحته ایصال ایده‌جك راه مستقیمی بالارائه انلری ارشاد بیوردیکز

وطن حائز بولندیغکز علویت ومزیتی تقدیر ایتمش، ایده‌یور وایده‌جك انجق شو خدمت مشکوره قدر عالیلرینی یقیندن طانیه‌میانلره ابراز ایدیله‌جك برحجت قویه اولمشدر .

الیوم فضیلت جهانپسندکزی تسلیم ایتمیان بربدخواه تصور اولنه‌ماز .

رئیس الادبا وشیخ الفضلا پدر والا کهرلرینك بحق احراز ایتمش اولدقلری بو نجه اوصاف جمیله اوزرینه برده «ابو الفاضل» عنواننك علاوه‌سنه سبب محض اولمکزدن طولایی ذات والالرینی تبریکه مسارعت ایلدیکم صره‌ده افندمی دخی «فاضل ابن فاضل» یاد ایتمامك الدن کلمیور .

حسیات قلبیه‌می تمامیله عرض وبیاندن عاجز بولنمام حسبیله زیاده تصدیعدن مجانبت وبالجمله منتسبین حقوق نامنه ایفای وظیفهٔ شکرانیت ایلرم افندم اولبابده

دعوی وکیلی
نضرت حلمی

Fudelâ-yı Üdebâdan ve Meşâhîr-i Şu'arâdan İzzetlü Mu'allim Nâcî Efendi Hazretlerinin Takrîzleridir

İnsanın kıymet-i hakîkiyyesi hâiz olduğu fikir ile mütenâsib olur. Fikrin şerefi ise derece-i istikâmetine göre ta'yîn olunur.

İnsanda fikir, kâinâtta insan gibidir. İnsan kâinâtın, fikir de insanın yegâne zînetidir. Fikirde istikâmet insanda fikir gibidir. Fikir insanın, istikâmet de fikrin mîzân-ı kıymetidir.

İnsan sâir hayvânlardan fikir ile, fikirler yekdiğerinden istikâmetle mütemeyyiz olur. İstikâmetsiz fikir, fikirsiz insana benzer, "insan fikr-i müstakîmdir" denilebilir.

اقبلْ على النفس و استكملْ فضائلها
فانتْ بالنفس لا بالجسم إنسان[1]

irşâd-ı mükemmelânesinin küre-i arz üzerinde min-haysü'l-hakîka nâkıs insanlar bulundukça masûn-ı zevâl olan ehemmiyyet-i kâmilesi bundan anlaşılır.

Terbiye-i fikir insan için en büyük vazîfedir. Terbiye-i fikrin gâyeti ise istikâmetidir.

---

1 Nefse dön ve onu erdemleriyle kemâle erdir
Zîrâ sen beden(in)le değil nefs(in)le insansın

فضلای ادبادن ومشاهیر شعرادن عزتلو معلم ناجی افندی حضرتلرینك تقریضلریدر

انسانك قیمت حقیقیه‌سی حائز اولدیغی فکر ایله متناسب اولور . فکرك شرفی ایسه درجهٔ استقامتنه کوره تعیین اولنور .

انساندہ فکر ، کائناتده انسان کبیدر . انسان کائناتك ، فکرده انسانك یکانه زینتیدر .

فکرده استقامت ، انساندہ فکرکبیدر . فکر انسانك ، استقامت‌ده فکرك میزان قیمتیدر .

انسان سائرحیوانلردن فکر ایله، فکرلریکدیکردن استقامتله متمیز اولور . استقامتسز فکر ، فکرسزانسانه بکزر . «انسان فکر مستقیمدر» دنیله بیلیر .

اقبل علی النفس واستکمل فضائلها
فانت بالنفس لا بالجسم انسان

ارشاد مکملانه‌سنك ، کرهٔ ارض اوزرنده من حیث الحقیقه ناقص انسانلر بولندقجه مصون زوال اولان اهمیت کامله‌سی بوندن اکلاشیلیر .

تربیهٔ فکر ، انسان ایچون الك مهم وظیفه‌در . تربیهٔ فکرك غایتی ایسه استقامتیدر .

Dünyada en büyük sa'âdet olan istikâmet-i fikrin esbâb-ı iktisâbından biri de müellefât-ı hakîmânenin mütâla'asıyla iştiğâldir. Binâenaleyh, bu yolda yazılmış âsârın en ziyâde kıymetdâr olması lâzım geleceğine fikr-i müstakîm hükmeder.

Müelliflerimiz içinde mütevağğil-i hikmet ve efkâr-ı ümmete mülakkin-i ismet olmakla müştehir bulunan sa'âdetli Ali Sedâd Beyefendi Hazretleri'nin *Mîzânu'l-'Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* ünvânıyla te'lîf buyurdukları kitâb işte o müellefât-ı hakîmâneden ma'dûd olduğu cihetle hakîkaten müstetâbdır.

Şimdilik muvaffakiyetlerini minnetdârâne tebrîk ile berâber böyle mukavvimü'l-efkâr daha pek çok âsâr vücûda getirecekleri-ne ümîdvâr bulunduğumuzu arz ile iktifâ eyleriz.

Mu'allim Nâci

دنیاده الك بیوك سعادت اولان استقامت فكرك اسباب اكتسابندن بری ده مؤلفات حكیمانه‌نك مطالعه‌سیله اشتغالدر . بناء علیه بو یولده یازلمش آثارك الك زیاده قیمتدار اولمسی لازم كله‌جكنه فكر مستقیم حكم ایدر .

مؤلفلرمز ایچنده متوغل حكمت و افكار امته ملقن عصمت اولمقله مشتهر بولنان سعادتلو [علی سداد] بك افندی حضرتلرینك [میزان العقول فی المنطق و الاصول] عنوانیله تألیف بیوردقلری كتاب ایشته او مؤلفات حكیمانه‌دن معدود اولدیغی جهتله حقیقة مستطابدر .

شمدیلك موفقیتلرینی منتدارانه تبریك ایله برابر بویله مقوم الافكار دها پك چوق آثار وجوده كتیره‌جكلرینه امیدوار بولندیغمزی عرض ایله اكتفا ایلرز .

معلم ناجی

Bâyezîd Dersi'âmmlarından ve Meşâhîr-i Ulemâdan Mekremetlu Âteşî Hoca Mustafa Efendi Hazretlerinin Takrîzleridir.

الحمد لله الذي زيّن الأذهان باكتساب التصوّر والتصديق، وجعل المنطق ميزانًا لطريق التفهيم والتحقيق، والصلوة على حبيبه الذي هو صاحب الحجّة والتوفيق، وعلى آله و أصحابه الذين سلكوا طريق السداد بالتدقيق. وبعد؛ فهذه مجلّة مقبولة لدى أهل المعقول والمنقول، ومزيّنة لأفكار الفحول ودافعة لأظانين المخسول، ومَن نظر إلى هذا الأثر الجليل فلا شكّ أنه يذكر مؤلّفه بالذكر الجميل. والله الرشيد الهادي من يشاء إلى سواء السبيل.[1]

نمّقه الفقير المدرّس بجامع السلطان بايزيد، مصطفى وهبي توقادي.[2]

---

1 Zihinleri tasavvur ve tasdîki kazanmakla süsleyen ve mantığı tefhîm ve tahkîk yönteminin ölçütü kılan Allah'a hamdolsun. O'nun hüccet ve tevfîk sâhibi olan Habîbine ve tedkîkle tarîkü's-sedâda yönelen âl u ashâbına salât olsun. Şimdi bu eser akıl ve nakil ehli için yazılmış makbul ve büyük üstatların fikirlerini tezyîn ve boş zanları def eden bir mecelledir. Kuşkusuz bu eser-i celîli inceleyen kişi, onun müellifini zikr-i cemîl ile anacaktır. Allah Teâlâ dilediğine doğru yolu gösterir. (Çev.)

2 Takrîzin kaleme alan fakir, Sultân Bâyezîd Câmi'i Müderrisi Mustafa Vehbî Tokâdî'dir. (Çev.)

بايزيد درسعاملرندن ومشاهير علمادن مكرمتلو آتشى
خواجه مصطفى افندى حضرتلرينك تقريظلريدر

الحمدالله الذى زين الاذهان باكتساب التصور والتصديق
وجعل المنطق ميزانا لطريق التفهيم والتحقيق
والصلوة على حبيبه الذى هو صاحب الحجة والتوفيق
وعلى آله واصحابه الذين سلكوا طريق السداد بالتدقيق
وبعد فهذه مجلة مقبولة لدى اهل المعقول والمنقول
ومزينة لافكار الفحول ودافعة لاظانين المخسول
ومن نظر الى هذا الاثر الجليل فلاشك انه يذمؤلفه بالذكر جميل
والله الرشيد الهادى من يشاء الى سواء السبيل

تمقه الفقير المدرس بجامع السلطان بايزيد
مصطفى وهبى توقادى

Edîb-i Hakîm Sa'âdetlü Ahmed Midhat Efendi Hazretlerinin Takrîzleridir

"Ba'de mâ-vecebe aleynâ" ism-i müsemmâsına mutâbık olmak üzere sa'âdetlü Ali Sedâd Beyefendi Hazretleri tarafından dahî "Mîzânu'l-Akl" tesmiye buyrulan İlm-i Mantık felsefenin medhali olmak derecesinde hâiz-i ehemmiyet bir ilm-i celîldir. Ancak cenâhaynı olan tasavvurât ve tasdîkâttan kısm-ı tasavvurâtta mahsûsât-ı hâriciyyenin pek büyük dahli olduğu gibi kâffe-i ihtirâ'ât ve bedayi'-i fenniyye ve sınâ'iyye dahî İlm-i Mantık'ın esâs-ı kadîmesini tağyîr edemeseler bile meydân-ı tasavvurâtını tevsî' ve binâenaleyh ahkâm-ı tasdîkâtını tahkîm sûretiyle pek büyük te'sîrât îfâ eyleyebilirler. Bu sebebe mebnîdir ki erbâb-ı ulûmdan geçinen bazı kimseler üssü'l-esâsı "Îsâgûcî" nâm metin olan İlm-i Mantık'ın bir zamân için kâfî olduğunu i'tirâf ile beraber bu zamân ve lisânımız gibi bir lisân için kâfi olamayacağı i'tikâdına düşerek hakîkatten epeyce uzaklaşmışlar ise de bu i'tikâdâtlarıyla Mantık ilmine yeniden hizmet edilmek lüzûmunu meydâna koymuş olarak bu lüzûma Ali Sedâd Beyefendi Hazretleri gibi erbâb-ı ilm ve iktidârın tevfîk-i hareket etmeleri derecesinde te'sîrât-ı fi'liyye dahî husûlüyle yine müstehakk-ı şükrân olmuşlardır.

اديب حكيم سعادتلو احمد مدحت افندى حضرتلرينك تقريضلريدر

بعدما وجب علينا اسمى مسماسنه مطابق اولمق اوزره سعادتلو على سداد بك افندى حضرتلرى طرفندن دخى « ميزان العقل » تسميه بيوريلان علم منطق فلسفه‌نك مدخلى اولمق درجه‌سنده حائز اهميت برعلم جليلدر . انجق جناحينى اولان تصورات وتصديقاتدن قسم تصوراتده محسوسات خارجيه‌نك پك بيوك دخلى اولديغى كبى كافهٔ اختراعات وبدايع فنيه وصناعيه دخى علم منطقك اساس قديمه‌سنى تغيير ايده مسه‌لر بيله ميدان تصوراتنى توسيع وبناء عليه احكام تصديقاتنى تحكيم صورتيله پك بيوك تأثيرات ايقاع ايليه بيلورلر . بوسببه مبنيدركه ارباب علومدن كچنان بعض كمسه‌لر اس‌الاساسى « ايساغوجى » نام‌متن اولان علم منطقك برزمان ايچون كافى اولديغنى اعتراف ايله برابر بوزمان ولسانمز كبى برلسان ايچون كافى اوله‌ميه‌جغى اعتقادينه دوشه‌رك حقيقتدن اپيجه اوزاقلنمشلر ايديسه‌ده بواعتقاداتلريله منطق علمنه يكيدن خدمت ايدلمك لزومنى ميدانه قويمش اوله‌رق بولزومه على سداد بك افندى حضرتلرى كبى ارباب علم واقتدارك توفيق حركت ايتمارى درجه‌سنده تأثيرات فعليه دخى حصوليله ينه مستحق شكران اولمشلردر .

Ali Sedâd Beyefendi Hazretlerinin te'lîfine himmet buyurdukları işbu eser-i bihterîn hemen kâmilen mütâla'a-güzâr-ı âcîzânem olmuştur. Eser-i mezkûrun mâhiyetini yine eserin kendisi o kadar vuzûh ve mükemmeliyyet ile meydâna koyar ve her mütâla'a edene o derecelerde takdîr ve tasdîk ettirir ki bizim gibi âcizlerce bu vâdîde söz söylemek tâ'kîd ve tağlît-i mes'eleden başka bir netîce hâsıl edemez. Yalnız kâri'lerimizin nazar-ı dikkatlerini şu nokta üzerine celb eyleriz ki bu misillû ulûm-ı esâsiyye bir kavme ya da bir lisâna mahsûs olamaz. Kavimlerin ve lisânların tehâlüf ve tebâyünüyle mütehâlif ve mütebâyin dahî olamaz. Hisâb'ın, Hendese'nin Türkçesi, Arapçası, Fransızcası olamayacağı gibi Mantık'ın dahî esâs-ı fenniyyesi hangi lisânda olsa hep birdir.

Bu hakîkat şimdiye kadar Fenn-i Mantık'ı Arapça'ya mahsûstur i'tikâdında bulunanlarca müsellem değil idiyse bile şimdi Ali Sedâd Beyefendi Hazretlerinin işbu te'lîf-i münîfleri hakîkat-i mezkûreyi en büyük münkirlerine bile teslîm ettirecektir. Zîrâ öyle bir behre ile vücûda getirilmiştir ki Mantık'ın Arapça'dan Osmanlıca'ya intikâli esnâsında Avrupa denilen ulûmistandan dahî geçirilmiştir. Hele hâtimesinde Mantık'ın Fenn-i Cebir'e tatbîki bu fennin fünûn-ı sâireden ta'alluku munkatı' yetîm gibi bir şey olmayıp bilakis hey'et-i umumiye-yi ulûm içinde mevki'i ve o mevki' hükmünce ulûm ve fünûn-ı sâire ile

علی سدادبك افندی حضرتلرینك تألیفنه همت بیوردقلری اشبو اثر بهترین همان کاملاً مطالعه کذار عاجزانه‌م اولمشدر اثر مذکورك ماهیتنی ینه‌اثرك کندیسی اوقدر وضوح ومکملیت ایله میدانه قویار وهرمطالعه ایدنه اودرجه‌لرده تقدیر وتصدیق ایتدیرر که بزم کبی عاجزلرجه بو وادیده سوزسویلمك تعقید وتغلیط مسئله‌دن بشقه برنتیجه حاصل ایده‌مز . یالکز قارئلریمزك نظر دقتلرینی شو نقطه اوزرینه جلب ایلرزکه بو مثللو علوم اساسیه برقومه ویاخود برلسانه مخصوص اوله‌مز . قوملرك ولسانلرك تخالف وتباینیله متخالف ومتباین دخی اوله‌مز . حسابك هندسه‌نك ترکجه‌سی عربجه‌سی فرانسزجه‌سی اوله‌میه‌جغی کبی منطقك دخی اساس فنیسی هانکی لسانده اولسه هب بردر .

بو حقیقت شمدیه قدر فن منطق عربجه‌یه مخصوصدر اعتقادنده بولنانلرجه مسلم دکل ایدیسه بیله شمدی علی سدادبك افندی حضرتلرینك اشبوتألیف منیفلری حقیقت‌مذکوره‌یی الك بیوك منکرلرینه بیله تسلیم ایتدیره‌جکدر . زیرا اویله بربهره ایله وجوده کتورلمشدرکه منطقك عربجه‌دن عثمانلیجه‌یه انتقالی اثناسنده اوروپا دینیلان علومستاندن دخی چکورلمشدر . هله خاتمه‌سنده منطقك فن جبره تطبیقی بوفنك فنون سائره‌دن تعلق منقطع یتیم کبی برشی اولیوب بالعکس هیئت عمومیهٔ علوم ایچنده موقعی واوموقع حکمنجه علوم وفنون سائره‌ایله

olan ta'alluk ve münâsebeti dahî bizce ilk defa olmak üzere meydâna konulmuştur.

Vâkı'â Ali Sedâd Beyefendi Hazretlerinin işbu eser-i âlîleri *Îsâgûcî* gibi mantıkca bir metin ittihâz olunacak derecede münakkah değildir. O derecenin muktezâsı fevkinde mufassaldır. Ancak mantıkca *Dürrü'n-Nâcî* ve tasavvurât ve tasdîkât şerhleri ve hâşiyeleri derecelerinde mufassal dahî olmayıp o derecenin mâ-dûnunda muhtasardır. Lâkin bu hâl eser için bir nakîsa değil bir meziyyettir. Zîrâ Ali Sedâd Beyefendi Hazretleri bu eserleriyle "işte Mantık denilen şey budur" diye bir müdde'âyı isbât buyurmuşlardır. Gösterdikleri iktidâr ise sâir birçok fünûnda olduğu gibi Fenn-i Mantık'ta dahî isterler ise mütûn derecesinde mücmelât ve münakkehât ve isterler ise şurûh ve havâşî mertebelerinde mufassalât ve mutavvelât te'lîfinden âciz kalmayacaklarını cümleye teslîm ve tasdîk ettirmektedir.

İlm-i te'lîfte eser-i yegâneleri bundan ibâret olmayan Ali Sedâd Beyefendi Hazretlerinin bizce ehemm ve elzem âsârı budur. Binâenaleyh âsâr-ı sâirelerini vücûda getirmek için sarf etmiş oldukları mesâ'îyi dâimâ şâyân-ı şükrân gördüğümüz gibi bu eserlerini bir rüchân-ı mahsûs ile meşkûr bulmaktayız. Mevlâ daha nîcelerinin te'lîfine muvaffak bi'l-hayr ederek kendilerini ale'ddevâm müstehakk-ı şükrân-ı havâss u avâm buyursun. Âmîn.

Ahmed Midhat

اولان تعلق ومناسبتی دخی بزجه ایلك دفعه اولمق اوزره میدانه قونلمشدر ٠

واقعا علی سداد بك افندی حضرتلرینك اشبو اثر عالیلری ایساغوجی کبی منطقجه بر متن اتخاذ اولنه جق درجه ده منقح دکلدر ٠ اودرجه نك مقتضاسی فوقنده مفصلدر ٠ انجق منطقجه « درالناجی » وتصورات وتصدیقات شرحلری وحاشیه لری درجه لرنده مفصل دخی اولمیوب اودرجه نك مادونده مختصردر لکن بوحال اثر ایچون بر نقیصه دکل بر مزیتدر ٠ زیرا علی سداد بك افندی حضرتلری بواثرلریله « اشته منطق دینیلان شی بودر » دیه بر مدعایی اثبات بیورمشلردر ٠ کوستردکلری اقتدار ایسه سائر بر چوق فنونده اولدیغی کبی فن منطقده دخی ایسترلر ایسه متون درجه سنده مجملات ومنقحات وایسترلر ایسه شروح وحواشی مرتبه لرنده مفصلات ومطولات تألیفندن عاجز قالمیه جقلرینی جمله یه تسلیم وتصدیق ایتدیرمکده در ٠

علم تألیفده اثر یکانه لری بوندن عبارت اولمیان علی سداد بك افندی حضرتلرینك بزجه اهم و الزم اثاری بودر بناء علیه اثار سائره لرینی وجوده کتیرمك ایچون صرف ایتمش اولدقلری مساعی یی دائما شایان شکران کوردیکمز کبی بو اثرلرینی بر رجحان مخصوص ایله مشکور بولمقده یز ٠ مولی دها نیجه لرینك تألیفنه موفق بالخیر ایدرك کندیلرینی علی الدوام مستحق شکران خواص وعوام بیورسون امین ٠

احمد مدحت

Şeyhü'l-Üdebâ ve Fâzıl-ı Bîhemtâ Hoca Sa'âdetlü el-Hâcc İbrâhim Efendi Hazretlerinin Takrîzleridir

Hamd ü senâ ol Hâlık-ı yektâ ve dânâya ahrâdır ki nev'-i benî Âdem'i tarîk-i rüşd ve sedâda sâlik ve delâlet-i akl ve fikr ile künûz-ı ulûma mâlik etmiştir. Nev'-i beşere miftâh-ı kavîm-i akl ile ebvâb-ı gencîne-i ulûmu açmak iktidârını vermiş ve mikyâs-ı müstakîm-i fikr ile mekâdîr-i mechûle-i umûr ve ahvâli kıyâs ve takdîr eylemek isti'dâdını rûzî kılmıştır. Bu sebeble nev'-i benî Âdem 'indallah mükerrem ve mümtâz ve merâtib-i âliye-i mecd ve sa'âdete i'tilâ etmekle envâ'-i sâire beyninde serfirâz olmuştur.

Nev'-i benî Âdem için bu meziyet-i âliye mukarrer ise de çok kere de fikr ve re'yi mevki'-i hatâda vâki' olarak tasavvurât vâkı'asını mertebe-i tasdîke iblâğ edemez ve hayâlhâne-i efkârına tevârüd eden nîce kazâyâdan netîce-i sâibe istihsâline imkân bulamaz. Fe-lizâlik, hükemâ-yı sedîdetü'l-ârâ tedebbür ve istikrâ ederek İlm-i Mantık'ı vaz' etmişler ve bu ilme İlm-i Mîzân ve İlm-i İstidlâl dahî demişlerdir. Çünki bu ilim ile ulûm-ı sâire vezn ve 'ıyâr olunduğu gibi, bu vâsıta ile pek çok umûr-ı ma'kûle-i mechûle keşf ve isitidlâl kılınır. İlm-i Mantık, mekâdîr-i mechûle-i ahvâl-i ulûmu takdîr ve ta'yîn etmekte mîzâna müşâbih ve ser-menzil-i maksûda vusûlde mütehayyir kalan bir seferbere delâlet-i rehnümâya mümâsildir.

شيخ الادبا وفاضل بى همتا خواجه سعادتلو الحاج ابراهيم افندى حضرتلرينك تقريظلريدر

حمد وثنا اول خالق يكتا ودانايه احرا دركه نوع بنى آدمى طريق رشد وسداده سالك ودلالت عقل وفكر ايله كنوز علومه مالك ايتمشدر . نوع بشره مفتاح قويم عقل ايله ابواب كنجينهٔ علومى آچمق اقتدارينى ويرمش ومقياس مستقيم فكر ايله مقادير مجهولهٔ امور واحوالى قياس وتقدير ايتمك استعدادينى روزى قيلمشدر بوسببله نوع بنى آدم عندالله مكرم وممتاز ومراتب عاليهٔ مجد وسعادته اعتلا ايتمكله انواع سائره بينندهسرفراز اولمشدر .

نوع بنى آدم ايچون بو مزيت عاليه مقرر ايسهده چوق كره ده فكر ورأيى موقع خطاده واقع اولهرق تصورات واقعهسنى مرتبهٔ تصديقه ابلاغ ايدهمز وخيال خانهٔ افكارينه توارد ايدن نيجه قضايادن نتيجهٔ صائبه استحصالنه امكان بولهمز . فلذلك حكماى سديدة الارا تدبر واستقرا ايدرك علم منطق وضع ايتمشلر وبو علمه علم ميزان وعلم استدلال دخى ديمشلردر . چونكه بو علم ايله علوم سائره وزن وعيار اولنديغى كبى بو واسطه ايله پك چوق امور معقولهٔ مجهوله كشف واستدلال قيلنور علم منطق مقادير مجهولهٔ احوال علومى تقدير وتعيين ايتمكده ميزانه مشابه وسر منزل مقصوده وصولده متحير قالان بر سفر بره دلالت رهنمايه مماثلدر .

İlm-i Mantık diyârımızda lisân-ı Arabî üzere müdevven ve müşkilât ve gavâmızı müteʿaddid şurûh ve havâşî ile mübeyyen olup, bunlardan hakkıyla istifâde, müddet-i medîdeye mütevakkıf olduğundan bu matlûbun teshîli husûsundaki lüzûm ve ihtiyâc emr-i vâzıhtır. Bu vuzûh beldemizde asâlet-i zâtiyyesini tezyîn eyleyen vüfûr-ı zekâ ve nebâhetle müşâr bi'l-benân ve dîbâce-i kitâb-ı ulüvv-kadrinde "el-veledu sınvü ebîhi"[1] mefhûmu âşikâr ve ʿıyân olan Ali Sedâd Beyefendi Hazretlerine daha ziyâde tevazzuh eylemekle ulûm-ı hikemiyyeye olan ıttılâʿ-ı tâmmı ve ʿale'l-husûs Fenn-i Mantık'taki mahâret-i mâ-lâ-kelâmı kendilerini bu bâbda bir te'lîf-i fevâid-elîf vücûda getirmeğe dâʿî olmuş ve binâenaleyh bu fen ile ülfete râğıb olanlar için sarf-ı evkât-ı medîde etmeksizin vukûf ve ıttılâʿ hâsıl olmak üzere *Mîzânu'l-ʿUkûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* ismi ile müsemmâ bir kitâb-ı fevâid-nisâb te'lîfine muvaffak olmuşlardır. Ve bu müellefe Avrupa mantıkiyyûnunun bazı husûsdaki re'y ve efkârlarını dahi derc ve ilâve ederek ârâ-yı kadîme ile bunları bir sûret-i maʿkûlede muhâkeme etmişlerdir.

Te'lîf-i mezkûru dört kitâba taksîm ederek kitâb-ı evvelde Fenn-i Mantık'ın kısm-ı evveli olan tasavurâtı ve kitâb-ı sânide tasdîkâtı tahrîr eylemişlerdir. Hem mûcez ve müfîd ve hem de mutâliʿîne bâʿis-i şevk-i mezîd bir sûret-i muvazzahhadır. Kitâb-ı sâliste ulûm-ı riyâziyye ve ulûm-ı tabîʿiyye ve ulûm-ı târihiyye ve ulûm-ı ilâhiyye ve şer'iyyenin ahvâlini

1 Çocuk, babasının hâli üzeredir. (Çev.)

علم منطق دیار مزده لسان عربی اوزره مدون و مشکلات وغوامضی متعدد شروح وحواشی ایله مبین اولوب بونلردن حقیله استفاده مدت مدیده یه متوقف اولدیغندن بو مطلبك تسهیلی خصوصنده کی لزوم واحتیاج امر واضحدر . بو وضوح بلده مزده اصالت ذاتیه سنی تزیین ایلیان وفور ذکا ونباهتله مشار بالبنان ودیباجهٔ کتاب علو قدرنده « الولد صنوابیه » مفهومی آشکار وعیان اولان علی سداد بك افندی حضرتلرینه دها زیاده توضیح ایلمکله علوم حکمیه یه اولان اطلاع تامی وعلی الخصوص فن منطقده کی مهارت مالا کلامی کندولرینی بو بابده بر تألیف فوائد الیف وجوده کتورمکه داعی اولمش وبناء علیه بو فن ایله الفته راغب اولنلر ایچون صرف اوقات مدیده ایتمکسزین وقوف واطلاع حاصل اولمق اوزره میزان العقول فی المنطق والاصول اسمیله مسمی بر کتاب فوائد نصاب تألیفنه موفق اولمشلردر . وبو مؤلفه اوروپا منطقیوننك بعض خصوصده کی رأی وافکارلرینی دخی درج وعلاوه ایده رك آرای قدیمه ایله بونلری برصورت معقوله ده محاکمه ایتمشلردر .

تألیف مذکوری درت کتابه تقسیم ایده رك کتاب اولده فن منطقك قسم اولی اولان تصوراتی وکتاب ثانیده تصدیقاتی تحریر ایلمشلردر هم موجز ومفید وهمده مطالعینه باعث شوق مزید بر صورت موضحه در . کتاب ثالثده علوم ریاضیه وعلوم طبیعیه وعلوم تاریخیه وعلوم الهیه وشرعیه نك احوالنی

beyân edip, kitâb-ı râbiʿde safsata ve ğalatât ve muğâlatâtı tahrîr eylemişlerdir. Şimdiye kadar lisânımızda böyle ulûm-ı âliyeyi câmiʿ bir teʾlîf-i latîf vücûda gelmemiş olduğundan mîr-i müşârun ileyhin bu bâbda ibrâz buyurmuş oldukları eser-i cemîl, maʾlûmât-ı nâfiʿa vu mühimme[den] bahs etmekte bî-misl ü ʿadîl olmakla bi-hakkın şâyân-ı takdîr ve tebrîktir. Cenâb-ı Hakk saʿylarını meşkûr eylesin. Âmîn.

el-Hâcc İbrâhîm
Muʿallim-i Dâruʾt-Taʿlîm

بيان ايدوب كتاب رابعده سفسطه و غلطات ومغالطاتى تحرير
ايلمشلردر • شمدى يه قدر لسانمزده بويله علوم عاليه يى جامع بر
تأليف لطيف وجوده كلامش اولديغندن مير مشار اليهك بوبابده
ابراز بيورمش اولدقلرى اثر جميل معلومات نافعه ومهمه بحث
ايتمكده بى مثل وعديل اولمغله بحق شايان تقدير وتبريك در
جناب حق سعيلرينى مشكور ايلسون آمين

الحاج ابراهيم
معلم دار التعليم

Meşahîr-i Ders-i Âmmdan ve Mevâlî-yi ʻİzâmdan ve Mecelle Cemʻiyyeti Mütehayyizân-ı Aʻzâsından Üstad-ı Muhteremim Fazîletlü Ömer Efendi Hazretlerinin Takrîzleridir

لا ريب في أنّ تزايدَ العلوم بتلاحق الأفكار وتوارد الفهوم. وأنّ علم المنطق وإن كان فضًا لا يقبل في جوهره الزيادة، لكن ربّما يعرض له أحوال متنوّعة و يلحق به أشكال مختلفة باختلاف آراء الصاغة وتباينِ أنواع الصياغة؛ فهو معيار العلوم وميزان العقول وهو لسائر الفنون أصل الأصول واستنبط المتأخرون من الفلاسفة مسائل كثيرة [من] سائر العلوم بهذا المعيار وسمّوها أصولًا مع أنّها فروع لهذا المعيار فلله در المؤلف اللبيب حيث جمع ما اخترعه المتقدّمون وابتدعه المتأخّرون بقولٍ شارحٍ ولفظٍ واضحٍ شكر الله سعيه.[1]

Karînâbâdî Abdurrahmân Efendizâde
Ömer Hilmî

---

1 Hiç şüphesiz, fikirlerin birbirini izleyip, düşüncelerin ardarda gelmesiyle ilimler gelişir. Her ne kadar bu ilim cevherinde artışı kabul etmeyen değerli bir taş olsa bile, bu ilmin erbabı olan kişilerin görüşlerinin değişmesi ve çeşitli yolların birbirinden farklılığı sebebiyle bazen Mantık ilmine de çeşitli haller ârız olabilir ve farklı sorunlar ilişebilir. Mantık, ilimlerin ölçütü ve akılların mîzânıdır. O, öteki ilim dalları için aslü'l-usûldür. Müteahhirûn filozoflar, bu ölçüt ile, öteki ilimlerden birçok meseleyi çözmüş ve bu mi'yarın fer'leri olmalarına rağmen bunları usûl olarak isimlendirmişlerdir. Mütekeddimûn ve müteahhirûn ulemânın ortaya koyduklarını açık bir söz ve vâzıh bir kelâm ile biraraya getiren zeki müellifin gayretini Allah ödüllendirsin. (Çev.)

مشاهير درسعامدن وموالئ عظامدن و محله‌جمعيتى
متحيزان اعضاسندن استاد محترمم فضيلتلو عمر افندى
حضرتلرينك تقريظلريدر

لاريب فى‌ان تزايد العلوم‌بتلاحق الافكار وتوارد الفهوم وان علم المنطق وان‌كان فصا لايقبل فى جوهره الزيادة لكن ربمايعرض له احوال متنوعة ويلحق به اشكال مختلفة باختلاف آراء الصاغة وتباين انواع الصياغة فهو معيار العلوم وميزان العقول وهولسائر الفنون اصل الاصول واستنبط المتأخرون من الفلاسفة مسائل كثيرة سائر العلوم بهذا المعيار وسموها اصولا مع انها فروع لهذا المعيار فلله‌در المؤلف اللبيب حيث‌جمع ما اخترعه المتقدمون وابتدعه المتأخرون بقول شارح ولفظ واضح شكر الله سعيه ٠

قرين ابادى عبدالرحمن افندى زاده
عمر حلمى

Edîb-i Hikmet-Rehîn Üstâd-ı Muhteremim Sa'âdetlü Sa'îd Beyefendi Hazretlerinin Takrîzleridir

Zavâbıt ve kavâ'id-i mantıkıyyeyi evlâd-ı vatana bi'l-etrâf öğretmek ve asr u zamâna muvâfık bir Mantık kitâbımız bulunmak için te'lîf ve tasnîfine muvaffak oldukları *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* nâm kitâb-ı müstetâbın müsveddesini lutfen irsâl ile ol bâbda beyân-ı mütâla'a etmek emrini hâvî aldığım emirnâme-i sâmî-i bende-perverleri üzerine kitâb-ı müst[et]âb-ı mezbûra ihâle-i nazar-ı dikkat eylediğimde Mantık ne demek olduğunu ve şimdiye kadar Mantık nâmıyla edilen safsataların esâsı ne idüğünü ve Mantık denilen ilm-i mahsûsa hizmet edenler ne kadar şâyeste-i takdîr bulunduklarını fehm ü iz'ân ve çünki biz burada mekâtib-i rüşdiye programlarında Mantık dersini teşkîl eden dört risâleyi kırâ'at edip birinci risâle olan Îsâgûcî risâlesinde îsâgûcî lafzı "îs" "âgûcî" denile mi geldiği yoksa "îsâoukî" lafzının delalet ettiği "medhal" ma'nâsını mı müfîd idüğü bahisleri içinde yuvarlandıktan ve *Vaz'iyye* denilen risâlenin mevzû'unu bile bilmeksizin ibârâtını sayıkladıktan ve *Ferîde* denilen risâle-i sâlisede "رأيت أسدًا في الحمام"[1] misâliyle meydân-ı bahse soyunup esedi hammâma sokmakta ne ma'nâ ve letâfet bulunduğunu istîzâh sadedine girişilse mektebden tası

1 Hamamda bir aslan gördüm. (Çev.)

اديب حكمت رهين استاد محترمم سعادتلو سعيد بك افندى حضرتلرينك تقريظلريدر

ضوابط وقواعدمنطقيه‌يى اولاد وطنه بالاطراف اوكرتمك وعصر وزمانه موافق برمنطق كتابمز بولنمق ايچون تأليف وتصنيفنه موفق اولدقلرى (ميزان العقول فى المنطق والاصول) نام كتاب مستطابك مسوده‌سنى لطفاً ارسال ايله اولبابده بيان مطالعه ايتمك امرينى حاوى آلديغم امرنامهٔ سامئ بنده پروريلرى اوزرينه كتاب مستطاب مزبوره احالهٔ نظر دقت ايلديكمده منطق نه ديمك اولديغنى وشمدى‌يه قدر منطق ناميله ايديلان سفسطه‌لرك اساسى نه ايدوكنى ومنطق دنيلان علم مخصوصه خدمت ايدنلر نقدر شايستهٔ تقدير بولندقلرينى فهم واذعان وچونكه بز بوراده مكاتب رشديه پروغرامنده منطق درسنى تشكيل ايدن درت رساله‌يى قرائت ايدوب برنجى رساله اولان (ايساغوجى) رساله‌سنده ايساغوجى لفظى (ايس اغوجى) دنمى كلديكى يوقسه (ايسائوكى) لفظنك دلالت ايتديكى (مدخل) معناسنيمى مفيد ايدوكى بحثلرى ايچنده يووارلندقدن و (وضعيه) دنيلان رساله‌نك موضوعنى بيله بالله مكسزين عباراتنى صايقلادقدن و (فريده) دنيلان رسالهٔ ثالثه‌ده (رأيت اسداً فى الحمام) مثاليله ميدان بحثه صويونوب اسدى حمامه صوقمقده نه‌معنى ولطافت بولنديغنى استيضاح صددينه كيريشلسه مكتبدن طاسى

tarağı toplamak lâzım geleceği derkâr olduğuna mebnî:

Feryâd besî kerdem ve feryâd resî nîst
Gûyâ ki beser nûbet hamâm kesî nîst[1]

terânesiyle o deryâ-yı mübâhesâtı dahi gemi arslanı bilâ-vukûf ve tevakkuf geçtikten sonra ve risâle-i râbia-yı "Gelenbevî"yi:

Bâ müdde'î ve sâil
Çûn purşude resâil
Sâkî bedeh peyâle
Ez în u ân çı hâsıl[2]

zemzemesiyle hoşca gördükten sonra bir zât-ı kemâlât-furûşun:

Biz de okuduk birâz beyânı

mısra'ıyla cühelâya meydân okuması kabîlinden olmak üzere:

Ğavvâs-ı bihâr-ı mantık olduk
Mantık mantık mantık tık tık

beytini lisân-ı hâl ile gûyâ olarak meydâna çıkageldiğimizden ve içimizde tatlı su frenkliğine heves eden zevât Fransızca Mantık'a "Logic" denildiğini işitip Beyoğlu kitâbcılarına bi'l-mürâca'at Logic kitâbı nâmıyla bazı kütüb tedârik ediyorlar ise de onlarda dahi bizim resâil-i ma'hûdede gördüğümüz:

el-Âlemü hâdisün li-ennehu müteğayyirun[3]
Ve küllü müteğayyirin hâdisün ve'l-âlemü hâdisün[4]

---

1 Feryâd ettim fakat feryâdım duyulmadı;
Sanki hamam sırasının başında kimse yok. (Çev.)

2 Risâleler "müdde'î" ve "sâil" terimleri ile doldu taştı;
Ey sâki, getir şarap bardağını, bunlardan ne fayda gelir? (Çev.)

3 Âlem sonradan meydana gelmiştir, çünkü o değişmektedir. (Çev.)

4 Her değişim geçiren sonradan meydana gelmiştir, demek ki âlem sonradan meydana gelmiştir. (Çev.)

طراغی طوپلامق لازمکله جکی درکار اولدیغنه مبنی :

فریاد بسی کردم وفریاد رسی نیست
کویاکه بسر نوبت حجام کسی نیست

ترانه‌سیله اودریای مباحثاتی دخی کمی ارسلانی کبی بلاوقوف وتوقف کجدکدن ورسالهٔ رابعهٔ (کلنبوی) یی :

با مدعی و سائل
چون پرشده رسائل
ساقی بده پیاله
از این وآن چه حاصل

زمزمه‌سیله خوشجه کوردکدن صکره برذات کمالا تفروشك :

بزده اوقودق برآز بیانی

مصراعیله جهلایه میدان‌اوقومسی قبیلندن اولمق اوزره:

غواص بحار منطق اولدق
منطق منطق منطق طق طق

بیتنی لسان حال ایله کویا اوله‌رق میدانه چیقاکلدیکمزدن وایچمزده طاتلو صو فرنکلکنه هوس‌ایدن ذوات فرانسزجه منطقه (لوژیك) دینلدیکنی ایشیدوب بك اوغلی کتابجیلرینه بالمراجعه‌لوژیك کتابی نامیله بعض کتب تدارك ایدیورلرایسه‌ده انلرده دخی بزم رسائل معهوده‌ده کوردیکمز :

العالم حادث لانه متغیر
وکل متغیر حادث والعالم حادث

misâli yerine:

Hevâ-i nesîmî cisimdir.
Her cismin sıkleti vardır.
Öyle ise hevâ-i nesîmînin sıkleti vardır

misâlini görmek gibi ehemmiyetsiz farklardan başka fark bulunamadığından Mantık'ın esâs ve mâhiyetini muvazzıh ve şayeste-i vasf-ı *Kavl-i Şârih* böyle bir esere şiddet-i ihtiyâcımız âşikâr bulunmağın, umum-ı ma'ârif-cûyân-ı vatan nâmına olmak üzere teşekkürât-ı mahsûsa ile nâm-ı sâmîlerini pîrâye-i zebân eyledim.

Doğrusu lisân bahsinde zât-ı vâlâlarıyla hem-efkâr olamadığımı me'a't-te'essüf beyândan geri duramayıp fakat nizâ'-ı lafzîyi sevmediğime ve ale'l-husûs her türlü terakkiyât esbâb ve vesâitinde zât-ı sâmîlerini en büyük tarafdârândan addedip lisânımızın mukarrar ve müttefekun-aleyh kavâ'id-i mazbûta tahtına alınması en ziyâde mâ-yuhtâc ileyhimiz olan mevâddan bulunmasıyla zât-ı vâlâ-yı terakkî-perverlerini o husûsta dahî erbâb-ı hamiyyet ve himmetle berâber behemehâl bir encümen-i dânişverân-ı lisân teşkîliyle lisânımıza yani Türkçemize kavâ'id ve zavâbıt vaz' olunması mâddesine bizim gibi hâhişker bildiğime binâen Türkçe için "Nahiv Îcâdı" lüzûmsuz ve imkânsız bulunduğu zemînlerinde îrâd buyrulan mevâddın hey'et-i mecmû'asını bir makâle-i nazariyye addeyler ve ister en mükemmel elsine-i terkîbiyyeden olan lisân-ı Arabî ile yaptığımız terkîblerden nâşî nahv-i Arabîden iktibâsen

مثالی یرینه :

هوای نسیمی جسمدر هر جسمك ثقلتی واردر اویله ایسه هوای نسیمنك ثقلتی واردر ٠

مثالنی کورمك کبی اهمیتسز فرقلردن بشقه فرق بولنه مدیغندن منطقك اساس وماهیتنی موضح وشایستهٔ وصف (قول شارح) بویله براثره شدت احتیاجز اشکار بولنمغین عموم معارفجویان وطن نامنه اولق اوزره تشکرات مخصوصه ایله نام سامیلرینی پیرایهٔ زبان ایلدم ٠

طوغریسی لسان بحثنده ذات والالریله هم افکار اوله مدیغمی مع التأسف بیاندن کیرو طوره میوب فقط نزاع لفظی یی سومدیکمه وعلی الخصوص هر درلو ترقیات اسباب ووسائطنده ذات سامیلرینی الك بیوك طرافدار اندن عد ایدوب لسانمزك مقرر ومتفق علیه قواعد مضبوطه تخته النمسی الك زیاده مایحتاج الیهمز اولان موادن بولنمسیله ذات والای ترقیپروریلرینی او خصوصده دخی ارباب حمیت وهمتله برابر وبهمه حال بر انجمن دانشوران لسان تشکیلیله لسانمزه یعنی ترکجه مزه قواعد وضوابط وضع اولنمسی ماده سنه بزم کبی خواهشکر بیلدیکمه بناءً ترکجه ایچون (نحو ایجادی) لزومسز وامکانسز بولندیغی زمینلرنده ایراد بیوریلان موادك هیئت مجموعه سنی برمقالهٔ نظریه عد ایلر وایسترالك مکمل السنهٔ ترکیبیه دن اولان لسان عربی ایله یاپدیغمز ترکیبلردن ناشی نحو عربیدن اقتباسا

ve ister nahv-i Türkî nâmıyla re'sen etrâflı kâ'ide kitâbları vücûda gelmesine vus'ları mertebesinde ikdâm eden himmet-perverân-ı vatan için aferînhân bulunduklarından zerre kadar iştibâhım olmadığını ve şu hâl-i keşmekeş lisânın devâmı ve her sâhib-i kalemin tahlîl olunacak olsa türlü türlü kâ'idelere ve yekdiğeriyle mütehâlif ve belki mütenâkız usûle ircâ' olunabilecek ibârelerle ifâde-i merâmı sâhib-i lisân olmak iddi'âsında bulunan bir kavm için pek büyük bir ayıp idüğüne me'a't-tasdîk esef ve keder eylemekte bulundukları dahî 'ind-i bendegânemde müsellemâttan olduğunu ve lisânımızın tarz-ı cedîd üzere tertîb ve tensîk-i kavâ'idine birinci derecede hizmet eden zât-ı ma'ârif-simâtın mahdûm-ı dânişmendî olmaları lisânımıza hizmet husûsunda bütün gençlerimize takaddüm gayretinde bulunmalarını iktizâ eylediğini ve'l-hâsıl kalbim kitâb-ı âlîlerinden dolayı size müteşekkir ve fikrim lisân hakkındaki ifadât-ı aliyyelerinden dolayı gayr-i müteğayyir idüğünü ifâde ile hatm-i kelâm ederim.

A'cezü'l-'İbâd
Sa'îd

وایسترنحو ترکی نامیله رأسا اطرافلی قاعده کتابلری وجوده کلسنه وسعلری مرتبه‌سنده اقدام ایدن همتپروران وطن ایچون آفرینخوان بولنه‌دقلرنده ذره‌قدر اشتباهم اولمدیغنی وشوحال کشمکش لسانك دوامی وهرصاحب قلمك تحلیل اولنه‌جق اولسه درلو درلو قاعده‌لره ویکدیکریله متخالف وبلکه متناقض اصوله ارجاع اولنه بیله‌جك عباره‌لرله افادهٔ مرامی صاحب لسان اولمق ادعاسنده بولنان برقوم ایچون پك بیوك عیب ایدوکنه مع التصدیق اسف وکدر ایتمکده بولندقلری دخی عند بندکانه‌مده مسلماتدن اولدیغنی ولسانمزك طرز جدید اوزره ترتیب وتنسیق قواعدینه برنجی درجه‌ده خدمت ایدن ذات معارفسماتك مخدوم دانشمندی اولمری لسانمزه خدمت خصوصنده بتون کنجلرمزه تقدم غیرتنده بولنمرینی اقتضا ایلدیکنی والحاصل قلبم کتاب عالیلرندن طولایی سزه متشکر وفکرم لسان حقنده‌کی افادات علیه‌لرندن طولایی غیر متغیر ایدوکنی افاده ایله ختم کلام ایدرم ٠

اعجز العباد

سعید

İfâde-i Muharrir

Osmanlı lisânında bazı terkîbât-ı Arabiyye müsta'mel olduğundan bi't-tab' nahv-i Arabîden bazı kavâ'id iktibâs olunur. Ammâ Osmanlı lisânını teşkîl eden elsine-i selâseden Türk lisânı derûn-i risâlede beyân olunduğu üzere elsine-i halliyyeden bulunup nahvî olmadığı usûl-i fenn-i elsine ile tahakkuk eylediğinden Türk lisânı için nahiv îcâd etmek yeniden bir lisân îcâd etmek kabîlindendir. Islâh u tashîh-i lisâna teşebbüs ve ihtimâm eyleyenlerin yeniden bir lisân îcâdı gibi imkânı olup olmadığı bahsi henüz bertarâf olamamış olan bir mes'eleyi halletmiş olmaları farz olunsa bile –bahs-i mahsûsunda işâret kılınmış olduğu vecihle– Max Müller'in vaz' ve teşkîl-i elsinede sâik-i akvâm ve ümem olan bir kuvvet ve sîretten pek dûn add eylediği encümen-i dânişverân yeniden îcâd olunacak bir lisân için bir de nahiv îcâdını iltizâm edecekler mi?

Islâh-ı lisân ise nahiv îcâdı ile birleştirilemez, lâkin üstâd-ı muhteremimiz sa'âdetlü Sa'îd Beyefendi Hazretleri mukaddemen bir bahiste elsine-i selâseden terekküb edip bugün isti'mâl etmekte bulunduğumuz Osmanlı lisânına Türk lisânı demekte ısrâr buyurmuş olduklarından kendilerinin nahiv ta'bîri Osmanlı lisânına ta'alluk edip onda dahî bervech-i mezkûr nahv-i Arabî'den bazı kavâ'idin isti'mâli lâzım geldiği münker olmadığından

افادهٔ محرر

عثمانلی لسانده بعض ترکیبات عربیه مستعمل اولدیغندن بالطبع نحو عربیدن بعض قواعد اقتباس اولنور: اما عثمانلو لسانی تشکیل ایدن السنهٔ ثلثه‌دن ترك لسانی ، درون رساله‌ده بیان اولندیغی اوزره، السنهٔ حلیه‌دن بولنوب نحوی اولمدیغی اصول فن السنه ایله تحقق ایلدیکندن ترك لسانی ایچون نحو ایجاد ایتمك یکیدن برلسان ایجاد ایتمك قبیلندندر . اصلاح وتصحیح لسانه تشبث واهتمام ایلیانلرك یکیدن برلسان ایجادی کبی امکانی اولوب اولمدیغی بحثی هنوز برطرف اوله‌مامش اولان بر مسئله‌یی حل ایتمش اولمری فرض اولنسه بیله ، بحث مخصوصنده اشارت قلنمش اولدیغی وجهله ، ماکزمولرك وضع وتشکیل السنه‌ده سائق اقوام وامم اولان برقوت وسیرتدن پك دون عد ایلدیکی انجمن دانشوران یکیدن ایجاد اولنه‌جق برلسان ایچون برده نحو ایجادینی التزام ایده‌جکارمی !

اصلاح لسان ایسه نحو ایجادی ایله برلشدیریله‌مز . لکن استاد محترمز سعادتلو سعیدبك افندی حضرتلری مقدما بربحثده السنهٔ ثلثه‌دن ترکب ایدوب بوکون استعمال ایتمکده بولندیغمز عثمانلو لسانله ترك لسانی دیمکده اصرار بیورمش اولدقلرندن کندولرینك نحو تعبیری عثمانلو لسانله تعلق ایدوب انده‌دخی بروجه مذکور نحو عربیدن بعض قواعدك استعمالی لازمکلدیکی منکر اولمدیغندن

ve zâten maksad terakkî-yi lisâna hizmet olmak esâsında dahî fikirler müttehid bulunduğundan nahv-i Türkî hakkındaki ifâdât-ı âcizemize îtirazları nizâ‘-ı lâfzîden ibâret olmuş olur.

Zât-ı üstâdâneleri ise nizâ‘-ı lafzîyi sevmediklerinden, sevmedikleri bahsi uzatmaktan ictinâb etmek şâkirdleri için vecîbedendir.

Ali Sedâd

وذاتاً مقصد ترقیٔ لسانه خدمت اولمق اساسنده دخی فکرلر متحد
بولندیغندن نحو ترکی حقنده کی افادات عاجزانمزه اعتراضلری نزاع
لفظیدن عبارت اولمش اولور . ذات استادانه لری ایسه نزاع
لفظی یی سومدکلرندن سومدکلری بر بحثی اوزاتمقدن اجتناب
ایتمك شاکردلری ایچون وجیبه دندر .

علی سداد

Fihrist

Sahîfe

LH Takdime

LT Cevâb

2 Mukaddime-i Ûlâ: Ma'lûmât-ı Târîhiyye

12 Mukaddime-i Sânî: Mantığın Ta'rîfi ve Tesmiyesi

15 Mukaddime-i Sâlise: Mantığın Sübût ve Sıhhati

Kitâb-ı Evvel: Tasavvurât

23 Bâb-ı Evvel: Elfâz ve Me'ânî-i Müfrede

28 Bâb-ı Sânî: Îsâgûcî

36 Bâb-ı Sâlis: Kavl-i Şârih

42 Tetimme: Taksîm

Kitâb-ı Sânî: Tasdîkât

Bâb-ı Evvel: Kazâyâ-yı Mutlaka

44 Fasl-ı Evvel: Kaziyyenin Ta'rîf ve Taksîmi

Fasl-ı Sânî: Ahkâm-ı Kazâyâ

48 Mebhas-ı Evvel: Tenâkuz

52 Mebhas-i Sânî: 'Aks

فهرست

صحیفه

له تقدمه

لط جواب

۲ مقدمهٔ اولی معلومات تاریخیه

۱۲ مقدمهٔ ثانیه منطقك تعریف و تقسیمی

۱۵ مقدمهٔ ثالثه منطقك ثبوت و صحتی

کتاب اول ـ تصورات

۲۳ باب اول الفاظ و معانی مفرده

۲۸ باب ثانی ایساغوجی

۳۶ باب ثالث قول شارح

۴۲ تتمه تقسیم

کتاب ثانی ـ تصدیقات

باب اول ـ قضایای مطلقه

۴۴ فصل اول قضیه‌نك تعریف و تقسیمی

فصل ثانی ـ احکام قضایا

۴۸ مبحث اول تناقض

۵۲ مبحث ثانی عکس

Bâb-ı Sânî: Kaziyyenin Nefs'ül-Emre Mutâbakatı Hasebiyle Ta'rîf ve Taksîmi

52 Fasl-ı Evvel: Tasdîkâtın Envâ'ı

57 Fasl-ı Sânî: Bedîhiyyât

67 Fasl-ı Sâlis: Zanniyyât

Bâb-ı Sâlis: Edille

Fasl-ı Evvel: Delîlin Ta'rîf ve Taksîmi

Fasl-ı Sânî: Kıyâs

73 Mebhas-i Evvel: Kıyâsın Aksâmı

80 Mebhas-ı Sânî: Kıyâs-ı İktirânînin Durûb ve Eşkâli

87 İstıtrâd: Asr-ı Hâzırda İngiliz Mantıkiyyûnunun Efkârı ve Bu Efkârın Muhâkemesi

97 Fasl-ı Sâlis: Temsîl ve İstikrâ'

103 Fasl-ı Râbi': Sınâ'at-ı Hams

104 İstıtrâd: Şi'r Hakkında Ba'zı Mutâla'ât

Kitâb-ı Sâlis: Usûl

108 Bâb-ı Evvel: Tarîkin Aksâmı

111 Fâide: Devr ve Teselsül

Bâb-ı Sânî: Ulûm-ı Riyâziyye

Fasl-ı Evvel: Mevzû'ât-ı Riyâziyye

112 Mebhas-i Evvel: Aded ve Mikdâr

123 Mebhas-ı Sânî: Hareket ve Zamân

باب ثانی ــ قضیه‌نك نفس الامره مطابقتی حسبیله تعریف و تقسیمی

٥٢ فصل اول تصدیقاتك انواعی

٥٧ فصل ثانی بدیهیات

٦٧ فصل ثالث ظنیات

باب ثالث ــ ادله

٦٩ فصل اولی دلیلك تعریف و تقسیمی

فصل ثانی ــ قیاس

٧٣ مبحث اول قیاسك اقسامی

٨٠ مبحث ثانی قیاس اقترانینك ضروب و اشکالی

٨٧ استطراد عصر حاضرده انکلیز منطیقونك افکاری و بو افکارك محاکه‌سی

٩٧ فصل ثالث تمثیل و استقراء

١٠٣ فصل رابع صناعات خمس

١٠٤ استطراد شعر حقنده بعض مطالعات

کتاب ثالث ــ اصول

١٠٨ باب اول طریقك اقسامی

١١١ فائده دور و تسلسل

باب ثانی ــ علوم ریاضیه

فصل اول ــ موضوعات ریاضیه

١١٢ مبحث اول عدد و مقدار

١٢٣ مبحث ثانی حرکت و زمان

126 Fasl-ı Sânî: Berahîn-i Riyâziyye

131 İstıtrâd: Port Royal Mantıkçılarının Euklides'e Karşı Dermiyân Eyledikleri İ'tirâzın Reddi

Bâb-ı Sâlis: Ulûm-ı Tabî'iyye

134 Fasl-ı Evvel: Havâdis ve Kavânîn-i Tabî'iyye

141 Fasl-ı Sânî: Mu'arrif

144 Fasl-ı Sâlis: Ta'lîl

Bâb-ı Rabi': Ulûm-ı Târîhiyye

153 Fasl-ı Evvel: Ulûm-ı Ahlâk

158 Fasl-ı Sânî: Usûl-ı Târîh

163 Bâb-ı Hâmis: İlâhiyyât

167 Bâb-ı Sâdis: Ulûm-i Şer'iyye

177 Bâb-ı Sâbi': Ulûm-i Lisâniyye

191 İstitrâd: Ba'zı Avrupa Hükemâsının Tevhîd-i Elsine Fikri

Kitâb-ı Râbi': Safsata

190 Bâb-ı Evvel: Ğalatât

198 Bâb-ı Sânî: Muğâlatât

Lâhika: Mantığın Cebire Tatbîki

204 a- Boole Usûlü,

224 b -Stanley Jevons Usûlü

232 Muhtıra

١٢٦ فصل ثانی براهين رياضيه
١٣١ استطراد پوررووايال منطقجيلرينك اقليدسه قارشو درميان ايلدكلرى اعتراضك ردى

باب ثالث ــ علوم طبيعيه

١٣٤ فصل اول حوادث وقوانين طبيعيه
١٤١ فصل ثانی معرفت
١٤٤ فصل ثالث تعليل

باب رابع ــ علوم تاريخيه

١٥٣ فصل اول علوم اخلاق
١٥٨ فصل ثانی اصول تاريخ
١٦٣ باب خامس الهيات
١٦٧ باب سادس علوم شرعيه
١٧٧ باب سابع علوم لسانيه
١٩١ استطراد بعض اوروپا حكماسنك توحيه السنه فكرى

كتاب ــ رابع سفسطه

١٩٥ باب اول غلطات
١٩٨ باب ثانی مغالطات

لاحقه ــ منطقك جبره تطبيقی

٢٠٤ ا بؤل اصولی
٢٢٨ ب ستانلی ژون اضولی
٢٤٢ مخطره

Takdime

Mahzâ istifâde-i âcizânem için te'lîf ve ism-i âcizânemle tesmiyesine mürüvvet buyurulmuş olan *Mi'yâr-ı Sedâd* ve *Âdâb-ı Sedâd* nâm iki eser-i mu'teber en büyük bir medâr-ı iftihârım olduğu halde buna mukâbil borcum olan teşekkürâtın îfâsına muktedir değilim.

Binâenaleyh bu deynin îfâsını o eserlerin gösterdiği tarîkte yani Mantık ve Münâzara'da terrakkîye sa'y etmek sûretinden ibâret addederek bunları anlamaya ve böylece mi'yâr-ı sıdk u sedâddan istifâdeye sa'y eylemiş idim. O istifâdenin ise kuvve-i hâfızada nakş-ı rüsûm ve me'ânîden ibâret olması mezkûr eserlerin kütübhânede mücelledât-ı sâire arasında bulunmasından pek de farklı olamayacağından mi'yârın ta'yin-i ıyâr-ı ma'lûmâtta isti'mâliyle gâyetinden istifâdeye gayret olunmuş idi. Fi'l-vâki' bu yolda kendimce pek büyük istifâdeye ve ta'yîn-i hakâ'ikte bir mu'îne mazhar oldum ki bunun îzâhı fikrimin tercüme-i hâlini tahrîre müte'allık olmakla bir de bu sûretle tasdî'den çekindim.

el-Hâsıl bu eser vâsıtasıyla fikrimin sevk olunduğu tarafa meyl ile dekâik-i İlm-i Mantık'a çalıştım. Ve mesâlik-i muhtelifece mesâil-i Mantık'ın ne nazarla görüldüğünü taharrî eyledim. Ez-cümle bugün fünûn ve sanâyi'in mevki' ve merkezi olan Avrupa'da mütedâvil bulunan mantığı

تقدمه

محضا استفادهٔ عاجزانه‌م ایچون تألیف واسم عاجزانه‌مله تسمیه‌سنه مروت بیورلمش اولان (معیارسداد) و (اداب سداد) نام ایکی اثر معتبراك بیوك بر مدار افتخارم اولدیغی حالده بوکا مقابل بورجم اولان تشکراتك ایفاسنه مقتدر دکلم .

بناءً علیه بو دینك ایفاسنی او اثرلرك کوسترديکی طریقده یعنی منطق ومناظره‌ده ترقی‌یه سعی ایتمك صورتندن عبارت عدایدرك بونلری اکلامغه وبویله‌جه او معیار صدق وسناددن استفاده‌یه سعی ایتمش ایدم . او استفاده‌نك ایسه قوهٔ حافظه‌ده نقش رسوم ومعانیدن عبارت اولمسی مذکور اثرلرك کتبخانه‌ده مجلدات سائره اره‌سنده بولنمسندن یکده فرقلی اوله‌میه‌جغندن معیارك تعیین عیار معلوماتده استعمالیله غایتندن استفاده‌یه غیرت اولنمش ایدی . فی‌الواقع بو یولده کندمجه پك بیوك استفاده‌یه وتعیین حقایقده بر معینه مظهر اولدم که بونك ایضاحی فکرمك ترجمهٔ حالنی تحریره متعلق اولمغله برده بو صورتله تصدیعدن چکندم .

الحاصل بو اثر واسطه‌سیله فکرمك سوق اولندیغی طرفه میل ایله دقایق علم منطقه چالشدم . ومسالك مختلفه‌جه مسائل منطقك نه نظرله کورلدیکنی تحری ایلدم . ازجمله بوکون فنون وصنایعك موقع ومرکزی اولان اوروپاده متداول بولنان منطق

dahî mütâla'a ve bizim Mantık ile tatbîk ve mukâyese eyledim. Bu yolda istihsâl eylediğim ma'lûmâtı mi'yâra çektim. Hâlisü'l-'ıyâr olanlarını temyîze gayret eyledim.

Hâlbuki asrın muhassenât ve isti'dâdı bu sa'yın semeresini istihsâle yardım etmekte olup Emîrü'l-Mü'minîn Halîfe-i rûy-i zemîn *es-Sultânu'l-Gâzi Abdülhamîd Hân-ı Sânî* -edâmallâhu bakâhu- Efendimiz hazretlerinin sâye-i şâhânelerinde vezîr-i himâye-i mülûkânelerinde ulûm ve fünûnun gördüğü teşvîkât ile az zamân içinde bulduğu terakkî ta'rîf ve tavzîhden müstağnî olup, niyât ve makâsıd-ı hayriyyet-âyât-ı cenâb-ı mülûkâneye tevfîk-i hareketle o yolda hizmet vecîbe-i zimmet-i 'ubûdiyet olmağın, evvel ve âhir bu vecîbenin îfâsına bezl-i makderet olunduğu gibi tedkikât-ı mezkûre netîcesinin ta'mîm-i menfa'âti zımnında işbu eser-i muhtasarın dahî tahrîrine şurû' ve *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* tesmiye olundu.

Asr-ı ma'arif-hasr-ı Hazret-i pâdişâhîde cilveger-i sâha-i zuhûr olan nîce bedâyi'-i âsâr arasında bunun pek nâçizâne ve mûrâne bir şey olduğu âşikâr ise de bu da varsın sâha-i ilm ve hünerde bir mûrun eseri oluversin!

Maksad-ı âcizânem *Mi'yâr-ı Sedâd*'ın netîcesi olan bu eser-i âcizâne ile o mi'yârı isti'mâl edecek olanlara delâlet ve İlm-i Mantık'ı

دخی مطالعه وبزم منطق ایله تطبیق ومقایسه ایلدم . بو یولده استحصال ایلدیکم معلوماتی معیاره چکدم خالص العیار اولنلرینی تمییزه غیرت ایلدم .

حالبوکه عصرك محسنات واستعدادی بو سعیك ثمره سنی استحصاله یاردم ایتمکده اولوب امیرالمؤمنین وخلیفهٔ روی زمین ﴿ السلطان الغازی عبدالحمیدخان ثانی ﴾ ادام الله بقاه افندمز حضرتلرینك سایهٔ شاهانه لرنده وزیر حمایهٔ ملوکانه لرنده علوم وفنونك کوردیکی تشویقات ایله از زمان ایچنده بولدیغی ترقی تعریف وتوضیحدن مستغنی اولوب نیات ومقاصد خیریت ایات جناب ملوکانه یه توفیق حرکتله او یولده خدمت وجیبهٔ ذمت عبودیت اولمغین اول واخر بو وجیبه نك ایفاسته بذل مقدرت اولندیغی کبی تدقیقات مذکوره نتیجه سنك تعمیم منفعتی ضمننده اشبو اثر مختصرك دخی تحریرینه شروع و (میزان العقول فی المنطق والاصول) تسمیه اولندی .

عصر معارفحصر حضرت پادشاهیده جلوه کر ساحهٔ ظهور اولان نیجه بدایع آثار ارهسنده بونك پك ناچیزانه ومورانه بر شی اولدیغی اشکار ایسه ده بوده وارسون ساحهٔ علم وهنرده بر مورك اثری اولیورسون !

مقصد عاجزانه م معیارسدادك نتیجه سی اولان بو اثر عاجزانه ایله او معیاری استعمال ایده جك اولنلره دلالت وعلم منطق

mükemmelen ta'lîmi mütekeffil olan o düstûr-ı mücmelden istifâde arzusunda bulananlara irâ'e-i tarîk-i suhûletten ibârettir:

İmdi kaziyye ve suver ve mevâdd-i akyise gibi ebhâs-ı asliyye-i mantıkkiyye *Mi'yâr-ı Sedâd*'da mükemmel olduğundan tafsîlini isteyenlere oraya müraca'âta delâlet etmek üzere burada ebhâs-ı mezkûre muhtasaran tahrîr olunacaktır ve hele pek çok yerleri *Mi'yâr-ı Sedâd*'ın ebhâsını hülâsa ve ihtisârdan ve bazı cümlelerini hemen olduğu gibi nakl eylemekten ibâret olacaktır.

Ma'lûmdur ki bir aralık fırak-ı sûfestâiyye ortadan çekildiğinden Mantık'ta muğâlatât bahsinin ve sâir min-haysü'l-mâdde ebhâs-ı mantıkiyyenin tatbîkâtı azalması üzerine *Târîh-i İbn-i Haldun*'da dahî beyân olunduğu üzere müteahhirîn mantıkiyyûn ol bahislerin tafsîlinde ihmâl eder olmuşlar idi. Hâlbuki zamânımızda ulûm ve fünûn terakkî eyledikçe mesâil-i hikemiyye de tekessür edip ârâ ve efkâr-ı hükemâ bi't-tab' teşettüt ve tenevvü' eylemiştir. Bu sırada ise tekrâren tavâif-i sûfestaiyye dahî meydâna çıkmakla ebhâs-ı mezkûrenin kıymeti artmıştır. Binâenaleyh bu risalecikte muğâlatât bahsine dahî ayrıca işâret olunmuştur ve Mantık'ın ulûm ve fünûna tatbîkinden ibâret olduğu halde bizde henüz cem' ve tehzîb olunmayıp, Avrupa'da ise fünûn-ı hâzıranın terakkiyâtının esâsı ve cemî'-i ulûmun medhal ve mebnâsı addolunan usûlün muhtasaran cem' ve tahrîrine ve usûl-i

مكملا تعليمي متكفل اولان او دستور مجملدن استفاده ارزو سنده بولنانلره ارائه طريق سهولتدن عبارتدر :

ايمدى قضيه و صور و مواد اقيسه كبى ابحاث اصليهٔ منطقيه معيار سداددە مكمل اولديغندن تفصيلنى ايستيانلره اورايه مراجعته دلالت ايتمك اوزره بوراده ابحاث مذكوره مختصراً تحرير اولنه جقدر وهله پك چوق يرلرى معيار سدادك ابحاثنى خلاصه واختصاردن وبعض جمله لرينى همان اولديغى كبى نقل ايلمكدن عبارت اوله جقدر .

معلومدركه بر ارالق فرق سوفسطائيه اورته دن چكيلد ـ يكندن منطقده مغالطات بحثنك وسائر من حيث الماده ابحاث منطقيه نك تطبيقاتى ازالمسى اوزرينه تاريخ اين خلدونده دخى بيان اولنديغى اوزره متأخرين منطقيون اول بحثلرك تفصيلنده اهمال ايدر اولمشلرايدى . حالبوكه زمانمزده علوم وفنون ترقى ايلدكجه مسائل حكميه ده تكثر ايدوب ارا وافكار حكمابالطبع تشتت وتنوع ايلمشدر . بو صره ده ايسه تكراراً طوائف سوفسطائيه دخى ميدانه چيقمغله ابحاث مذكوره نك قيمتى آرتمشدر بناءً عليه بو رساله جكده مغالطات بحثنه دخى آيروجه اشارت اولنمشدر . ومنطقك علوم وفنونه تطبيقندن عبارت اولديغى حالده بزده هنوز جمع وتهذيب اولنميوب اوروپاده ايسه فنون حاضره نك ترقياتنك اساسى وجميع علومك مدخل ومبناسى عد اولنان اصولك مختصراً جمع وتحريرينه واصول

ulûm-ı şer'iyyenin dahî bunların arasındaki mevki' ve münâsebetini ta'yîne ibtidâr olunmuştur. Ve asr-ı hâzırın terakkiyât-ı muhimmesinden olan Mantık'ın Cebir'e tatbîki ve mantık makinesi gibi fikir ve nazara dâir bazı a'mâl-i bedî'adan bulunan ihtirâ'ât ve keşfiyyâtın mantıkça meleke ve mümâreseye ba'zı mertebe yardım etmesi melhûz bulunduktan başka ba'zı müceddidîn tarafından işbu keşfiyyâtı Mantık'ın esâsınca teğayyurâtı müstelzim olan terakkiyâttan addolunduğundan bunun bir mübâlağadan ibâret olduğu mütâla'a ve tedkîkiyle zâhir olacağından zeylen onlardan dahi birazcık bahs olunmak tensîb kılınmıştır.

Şimdilik yazılabilen ba'zı parçaları takdîm kılınmakla tazyî' edecek bir vakitleri olduğu hâlde mütâla'asına tenezzül edip de maksad-ı meşrûhun istihsâline el verdiği tasdîk buyrulduğu halde kendimi ism-i âcizâneme mensûb olan *Mi'yâr-ı Sedâd* ile bihakkın iftihâra kesb-i liyâkat etmiş addedeceğim.

Ali Sedâd

علوم شرعیه‌تك دخی بونلرك اره‌سنده‌کی موقع و مناسبتی تعیینه ابتدار اولنمشدر . وعصر حاضرك ترقیات مهمه‌سندن اولان منطقك جبره تطبیقی ومنطق ماکنه‌سی‌کبی فکر ونظره دائر بعض اعمال بدیعه‌دن بولنان اختراعات وکشفیاتك منطقجه ملکه وممارسه‌یه بعض مرتبه یاردم ایتمسی ملحوظ بولندقدن بشقه بعض مجددین طرفندن اشبو کشفیات منطقك اساسنجه تغیراتی مستلزم اولان ترقیاتدن عد اولندیغندن بونك بر مبالغه‌دن عبارت اولدیغی مطالعه وتدقیقیله ظاهر اوله‌جغندن ذیلا انلردن دخی برازجق بحث اولنمق تنسیب قلنمشدر .

شمدیلك یازیله بیلن بعض پارچه‌لری تقدیم قلنمغله تضییع ایده‌جك بر وقتلری اولدیغی حالده مطالعه‌سنه تنزل ایدوبده مقصد مشروحك استحصالنه الویردیکی تصدیق بیورلدیغی حالده کندیمی اسم عاجزانه‌مه منسوب اولان معیار سداد ایله بحق افتخاره کسب لیاقت ایتمش عد ایده‌جکم .

علی سداد

Cevâb

Mukaddemâ Ma'arif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi Dâiresi'nde teşkîl olunan komisyonun tensîb ve teklîfine mebnî mekâtib-i umûmiyyede tedrîs için İlm-i Mantık'tan lisân-ı Osmânî üzere bir risâle te'lîf etmiştim.

Sen o zaman münhasıran ulûm-ı riyâziyye ve hikmet-i tabî'iyye ile meşgûl idin. Mantık ise mi'yâr-ı ulûm olduğundan ta'allümü ehemm ve elzem olmak hasebiyle seni bu fenn-i celîlin tahsilini teşvîk için risâle-i mezkure senin nâmına nisbetle *Mi'yar-ı Sedâd* tesmiye olunmuş ve bu maksadı mükemmel olmak üzere Fenn-i Âdâb'dan *Âdâb-ı Sedâd* nâm risâle dahî kaleme alınmış idi.

Şimdi İlm-i Mantık'tan bir risâle te'lîfine muvaffakiyyetin *Mi'yâr-ı Sedâd*'ın te'lîfine masrûf olan sa'y ve emeğimin mükâfâtı addolunabileceği cihetle bence ne mertebe mûcib-i mesâr ve iftihâr olacağının beyân-ı tafsîline hâcet göremem.

Evvel be-evvel Riyâziyyât ile uğraşmakta hatâ etmemiş ve bir yanlış yola gitmemiş olduğunuz dahî bu eseriniz ile sâbit olmuştur.

Vakı'â, İlm-i Mantık ulûm-ı hikemiyyenin mukaddimesi mesâbesinde olduğu cihetle diğer ilimlerden mukaddem tahsîli lâzım gelirse de İlm-i Hendese müstesnâdır. Çünki berâhîn-i hendesiyye tabî'î kava'id-i

جواب

مقدما معارف عمومیه نظارت جلیله‌سی دائره‌سنده تشکیل اولنان قومیسیونك تنسیب وتکلیفنه مبنی مکاتب عمومیه‌ده تدریس ایچون علم منطقدن لسان عثمانی اوزره بررساله تألیف ایتمشیدم ٠

سن اوزمان منحصراً علوم ریاضیه وحکمت طبیعیه ایله مشغول ایدك ٠ منطق ایسه معیار علوم اولدیغندن تعلمی اهم والزم اولمق حسبیله سنی بوفن جلیلك تحصیلنه تشویق ایچون رسالهٔ مذکوره سنك نامکه نسبتله معیار سداد تسمیه اولنمش وبومقصدی مکمل اولمق اوزره فن‌ادابدن آداب سداد نام‌رساله دخی قلمه النمش ایدی ٠

شمدی علم منطقدن بر رساله تألیفنه موفقیتك معیار سدادك تألیفنه مصروف اولان سعی وامکمك مکافاتی عد اولنه‌بیله‌جکی جهتله بنجه نه مرتبه موجب مسار وافتخار اوله‌جغنك بیان تفصیلنه حاجت کوره‌مم ٠

اول باول ریاضیات ایله اوغراشمقده خطا ایتمامش‌وبریا کاش یوله کیتمامش اولدیغکز دخی بو اثرکز ایله ثابت اولمشدر ٠

واقعا علم منطق علوم حکمیه‌نك مقدمه‌سی مثابه‌سنده اولدیغی جهتله دیکر علملردن مقدم تحصیلی لازم کلورسه‌ده علم هندسه مستثنادر ٠ چونکه براهین هندسیه طبیعی قواعد

mantıkıyye üzere müretteb olarak o kadar celî ve o mertebe şâibe-i iştibâhdan berîdir ki Mantık okumuş talebenin ezhânı onları bilâ-tereddüd kabûl ve teyakkun eder ve mübtedîler eşkâl-i hendesiyyeyi elvâh-ı te'âlîm üzere resm ede ede eşkâl-i mantıkıyyeyi dahî bi's-suhûle elvâh-ı ezhânda tertîbe kesb-i isti'dâd ederler ve zihinleri eşkâl-i hendesiyye ile meslek-i sedâd ve istikâmete alışmakla fünûn-ı sâireyi tahsîl ederken beyhûde hayâlât içine dalıp kalmazlar.

Binâen alâ zâlik her fenden akdem Hisâb ve Hendese okutmak kudemâ-yı hükemânın mu'tâdı idi. Hattâ eskiden yapılmış olan kütüb-i mantıkıyyede Hendese'den misâller îrâd olunagelmiştir.

Ez-cümle beyne't-talebe mütedâvil olan metn-i Şemsiyye'de kaziyye-i nazariyyeyi temsîl için "müsellesin üç zaviyesi iki kâimeye müsâvîdir" meselesi îrâd olunmuştur. Misâl ise mümesselün-lehin en vâzıh cüz'iyyâtından olmak lâzım geldiğinden metn-i Şemsiyye evvelce Hendese okumuş olan talebeye okutturulmak üzere yapılmış olduğu anlaşılır. Seyyid Şerîf dahî *Hâşiye-i Kübrâ*'sında her fenden akdem Hendese okutmak eslâfın âdeti olduğu cihetle kütüb-i Mantık'ta böyle Hendese'den misâller getirmekte olduklarını beyân eylemiştir.

Kitâb-ı Öklides'te münderic olan eşkâlden fazla bir şekil bulunamadığı gibi, Kitâb-ı Aristo'da münderic olan eşkâl ve durûb-ı kıyâs ve envâ' ve ahkâm-ı kazâyâdan başka bir şey bulunamaz.

منطقیه اوزره مرتب اوله‌رق اوقدر جلی واومرتبه شائبهٔ اشتباهدن بریدرکه منطق اوقومامش طلبه‌نك اذهانی انلری بلا تردد قبول وتیقن ایدر ومبتدیلر اشکال هندسیه‌یی الواح تعالیم اوزره رسم ایده ایده اشکال منطقیه‌یی دخی بالسهوله الواح اذهانده ترتیبه کسب استعداد ایدرلر • وذهنلری اشکال هندسیه ایله مسلك سداد واستقامته آلشمغله فنون سائره‌یی تحصیل ایدرکن بیهوده خیالات ایچنه طالوب قالمزلر •

بناءً علی ذلك هر فندن اقدم حساب وهندسه اوقوتمق قدمای حکمانك معتادی ایدی • حتی اسکیدن یاپلمش اولان کتب منطقیه‌ده هندسه‌دن مثاللر ایراد اولنه کلمشدر •

از جمله بین الطلبه متداول اولان متن شمسیه‌ده قضیهٔ نظریه‌یی تمثیل ایچون مثلثك اوچ زاویه‌سی ایکی قائمه‌یه مساویدر مسئله‌سی ایراد اولنمشدر • مثال ایسه ممثل لهك اك واضح جزئیاتندن اولمق لازم کلدیکندن متن شمسیه اوجله هندسه اوقومش اولان طلبه‌یه اوقوتدیرلمق اوزره یاپلمش اولدیغی اکلاشیلور • سید شریف دخی حاشیهٔ کبراسنده هرفندن اقدم هندسه اوقوتمق اسلافك عادتی اولدیغی جهتله کتب منطقده بویله هندسه‌دن مثاللر کتورمکده اولدقلرینی بیان ایلمشدر •

کتاب اقلیدیسده مندرج اولان اشکالدن فضله بر شکل بولنه‌مدیغی کبی کتاب ارسطوده مندرج اولان اشکال وضروب قیاس وانواع واحکام قضایادن بشقه برشی بولنه‌ماز •

Fakat "تزايد العلوم بتلاحق الأفكار[1]" kâ'idesince Hendese'nin tatbîkâtından nîce ulûm-ı nâfi'a zuhûra geldiği gibi İlm-i Mantık'ın tatbîkâtından dahî nîce ma'lûmât-ı müfîde isitihsâl olunabileceği dahî inkâr olunamaz. Bu yolda Avrupa mantıkçılarının istihsâl ettikleri fevâ'idden en ziyâde şâyân-ı takdîr ve tahsîn olan, usûl bahsini İlm-i Mantık'a ilâve etmeleridir. Ve usûl eğer ki kudemâ-yı hükemânın âsârında müteferrikan var ise de her ilmin usûlünü Fenn-i Mantık'a tatbîk ile zabt u tedvîn etmemişler idi. Avrupa mantıkçıları ise bu tatbîkâtı icrâ ile her ilmin usûlünü zabt ü tedvîn eylemişlerdir.

Fakat dîde-i hakâ'ik ile bakılır ise bu da esâsen yeni bir şey değildir, zîrâ ulûmun usûle tatbîki fikri ibtidâ fukahâ beyninde zuhûr edip, Usûl-ı Fıkıh nâmıyla bir ilim tedvîn olunmuştur ki ulûm-ı İslâmiyye içinde en dakîk bir ilm-i celîlü'l-kadrdir.

Kezâlik İlm-i Hadîs'in usûlü cem' olunarak İlm-i Usûl-i Hadîs tedvîn olunmuştur.

İlm-i Kelâm dahî akâ'id-i İslamiyyenin usûlü demektir.

Ma'a-mâfîh Avrupa mantıkçılarının ulûm-ı hikemiyyeden her birini Mantık'a tatbîk ile usûlünü taharrî ederek aslu'l-usûl olmak üzere bir fenn-i mahsûs yapıp Mantık'a ilâve etmeleri terakkiyât-ı ilmiyyeden ma'dûddur.

Ammâ Mantık'ın Cebir'e tatbîki gerek muhâverât-ı nâsda ve gerek ulûm

1 İlimlerin gelişmesi fikirlerin birbirine eklenmesiyle olur. (Çev.)

فقط (تزايد العلوم تلاحق الافكار) قاعده سنجه هندسه نك تطبيقاتندن نيجه علوم نافعه ظهوره كلديكى كبى علم منطقك تطبيقاتندن دخى نيجه معلومات مفيده استحصال اولنه بيله جكى دخى انكار اولنه ماز . بويولده اوروپا منطقجيلرينك استحصال ايتدكارى فوائددن الكزياده شايان تقدير و تحسين اولان اصول بحثنى علم منطقه علاوه ايتمليدر . واصول اكرچه قدماى حكمانك اثارنده متفرقا و ارايسه ده هر علمك اصولنى فن منطقه تطبيق ايله ضبط و تدوين ايتمامشلرايدى . اوروپا منطقجيلرى ايسه بو تطبيقاتى اجرا ايله هر علمك اصولنى ضبط و تدوين ايلمشلردر .

فقط ديدهٔ حقايق ديده ايله باقيلور ايسه بوده اساساً يكى برشى دكلدر . زيرا علومك اصوله تطبيق فكرى ابتدا فقها بيننده ظهور ايدوب اصول فقه ناميله برعلم تدوين اولنمشدر كه علوم اسلاميه ايچنده الك دقيق برعلم جليل القدردر .

كذلك علم حديثك اصولى جمع اولنه رق علم اصول حديث تدوين اولنمشدر .

علم كلام دخى عقائد اسلاميه نك اصولى ديمكدر .

مع مافيه اوروپا منطقجيلرينك علوم حكميه دن هربرينى منطقه تطبيق ايله اصولنى تحرى ايدرك اصل الاصول اولمق اوزره برفن مخصوص ياپوب منطقه علاوه ايتمكى ترقيات علميه دن معدوددر .

اما منطقك جبره تطبيق كرك محاورات ناسده وكرك علوم

ve fünûnda müsta'mel ve mütedâvil olan kaziyyelerde aranılan 'akd ü vaz' ü hamlden gaflete mebnî olduğu cihetle mühim bir terakkî addolunamaz. Mantık makinesi ise bir nev' mel'abeden ibârettir. Fakat bu mebâhisin tedkîk ve muhâkemesi ma'ârif-i Osmâniyye'ye bir ilâve-i cedîde olduğundan bu te'lîfin asr-ı mehâsin-hasr-ı hümâyunda nev-be-nev meydâna çıkan âsâr-ı makbûleye bir lâhika-yı cemîledir.

Hemân kitâbını ikmâle çalış; Allah muvaffak eyleye.

Ahmed Cevdet

وفنونده مستعمل ومتداول اولان قضيه‌لرده ارانيلان عقد وضع وحلدن غفلته مبنى اولديغى جهتله مهم برترقى عد اولنه‌ماز ٠ منطق ماكنه‌سى ايسه بر نوع ملعبه‌دن عبارتدر ٠ فقط بو مباحثك تدقيق ومحاكه‌سى معارف عثمانيه‌يه برعلاوه جديده اولديغندن بوتأليفك عصر محاسن حصر همايونده نوبنو ميدانه چيقان اثار مقبوله‌يه برلاحقهٔ جيله‌در ٠

همان كتابكى اكماله چالش الله موفق ايليه ٠

احمد جودت

MÎZÂNU'L-UKÛL

Fİ'L

MANTIK VE'L-USÛL

Eser-i Hâme-i

Alî Sedâd

ميزان العقول

فى

المنطق والاصول

اثر خامة

على سداد

Bismillahirahmânirrahîm

MUKADDİME-İ ÛLÂ

MA‘LÛMÂT-I TÂRÎHİYYE

Târîh, İlm-i Mantık için fakat[1] iki asıl ve me’haz gösterebilir ki bu da *Mu‘allim-i Evvel* ve Avrupa hükemâsının ta‘bîrince *Ebu’l-Mantık* diye yâd ve tizkâr olunan Aristo’nun (Avrupa’da *Organon* diye şöhret bulmuş olan) *Fass* nâm kitâbıyla Hükemâ-yı Hindiyye’den Gotama’nın *Niyaya* nâm te’lîfinden ibârettir. Lâkin ulûm-ı Hindiyye’ye dâir ma‘lûmât-ı hâliyye pek az olup *Niyaya* ise her ne kadar ba‘zı kavâ‘id-i mantıkiyyeden bâhis ise de bir Mantık kitâbı olmaktan ziyâde Eflâtûn’un *Diyalektik* denilen eserine müşâbih bir şeydir. *Organon* ise İlm-i Mantık’ın cemî‘-i kavâ‘idini mükemmelen câmi‘ bir eserdir.

Hükemâ-yı Yunâniyye’nin kudemâsı dahî her ne kadar Mantık’tan bahsetmişler ve ba‘zı kavâ‘idini zikretmişler ise de henüz tertîbine muvaffak olamamışlar iken Sûfestâiyye’nin tekessürü üzerine perâkende bir hâlde

---

1 Müellif, metin içinde “fakat” kelimesini günümüz Türkçesi’nde kullanıldığı manada kullanmamaktadır. Arapça’da kullanılan mana olan “sadece/yalnızca” manasında kullanmaktadır. (Çev.)

بســـم الله الرحمن الرحيم

مقدمهٔ اولی

معلومات تاریخیه

تاریخ علم منطق ایچـون فقط ایکی اصل ومأخذ کوسترہ بیلیورکه بوده معلم اول واوروپا حکماسنك تعبیرنجـه ابوالمنطق دیویاد وتذکار اولنـان ارسطونك (اوروپاده اورغانون دیو شهرت بولمش اولان) فص نام کـتابیله حکمای هنـدیه‌دن (غوتاما) نك (نیایا) نام تألیفنـدن عبارتدر . لکن علوم هندیه یه دائر معلومات حالیه پك آز اولوب نیایا ایسه هر نقدر بعض قواعد منطقیه‌دن باحث ایسـه‌ده برمنطق کتابی اولمقدن زیاده افلاطونك (دیالکتیك) دنیلان اثرینـه مشابه بر شیدر . اورغانون ایسه علم منطقك جمیع قواعدینی مکملاً جامع براثردر .

حکمای یونانیـه‌نك قدماسی دخی هرنقدر منطقـدن بحث ایتمشلر وبعض قواعدینی ذکر ایلمشلر ایسه‌ده هنوز ترتیبنه موفق اولهمامشلرایکن ، سوفسطائیه‌نك تکثری اوزرینه پراکنده برحالده

bulunan işbu kavâ'ide ehemmiyet vererek esâtîn-i hükemâdan Sokrat ilim ve medeniyetin muharrib-i mütehevvirleri olan tavâif-i Sûfestâiyye'ye karşı bir bünyân-ı metîn oldu. Eflâtûn-ı İlâhî, Sokrat'ın tarîk-i müdâfa'âtını kaleme almakla, sonra Aristo'nun ikmâl eylediği sedd-i sedîd-i hikmete mu'âvenet etmiş bulundu.

el-Hâsıl Mu'allim-i Evvel Aristoteles, *Organon*'u kütüb-i müte'addide üzere te'lîf ile[1] bunda cemî'-i kavâ'id-i Mantık'ı cem' eyledi.

Aristo'nun işbu eser-i bî-nazîri birkaç def'a lisân-ı Arabî'ye nakl olunmuş idi. Ve tashîh ve tehzîbine i'tinâ olunarak Kinde melikzâdelerinden Ya'kûb İbn-i İshâk İbn Sabbâh Ebû Yûsuf el-Kindî gibi hükemâ-yı benâm bu bâbda hizmet eylemişler idi.

Sonra Mu'allim-i Sânî Ebû Nasr Fârâbî, onu tehzîb etmekle onun kitâbları şâyi' olarak diğerleri perâkende kaldı. Ondan sonra dahî Mu'allim-i Sâlis Şeyh-i Reîs Ebû Alî İbn-i Sînâ İlm-i Hikmet'i ihâta vechiyle te'lîf eylediği *Şifâ* nâm kitâbında Aristo'nun mantığını pek mükemmel bir yolda tahrîr eyledi ve muhtasaran *Necât* nâm kitâbına dahî derç etti.

Mütekaddimîn-i ulemâ-yı ehl-i sünnet, Mantık ile mütevağğil olanları şedîden muâhaze ederler idi. Müteahhirîn-i ehl-i sünnet ise Mantık'ı tervîc

---

1 Aristonun *Kütüb-i Mantık*'ı bunlardır: *Kitâb-ı Mekûlât*, *Kitâb-ı 'İbâre*, *Kitâb-ı Kıyâs*, *Kitâb-ı Burhân*, *Kitâb-ı Cedel*, *Kitâb-ı Safsata*, lâkin ba'zı müellifler *Hitâbet* ve *Şi'r*'i dahî kütüb-i mezkûreye ilâve eylediklerinden *Fass* denilen *Kütüb-i Mantık* sekiz kitâb olmuş olur.

بولنان اشبو قواعده اهميت ويره‌رك ، اساطين حكمادن سقراط علم ومدنيتك مخرب متهورلرى اولان طوائف سو فسطائيه‌يه قارشو بر بنيان متين اولدى . افلاطون الهى سقراطك طريق مدافعاتنى قلمه المغله صكره ارسطونك اكمال ايلديكى سد سديد حكمته معاونت ايتمش بولندى .

الحاصل معلم اول ارستطاليس اورغانونى كتب متعدده اوزره تأليف ايله (١) بونده جميع قواعد منطقى جمع ايلدى .

ارسطونك اشبو اثر بينظيرى برقاچ دفعه لسان عربى‌يه نقل اولنمش ايدى . و تصحيح وتهذيبنه اعتنا اولنه‌رق كنده ملكزاده‌لرندن يعقوب بن اسحق بن صباح ابو يوسف الكندى كبى حكماى بنام بوبابده خدمت ايلمشلر ايدى .

صكره معلم ثانى ابو نصر فارابى انى تهذيب ايتمكله انك كتابلرى شايع اوله‌رق ديكرلرى پراكنده قالدى . اندن صكره دخى معلم ثالث شيخ رئيس ابو على ابن سينا علم حكمتى احاطه وجهله تأليف ايلديكى (شفا) نام كتابنده ارسطونك منطقنى پك مكمل بر يولده تحرير ايلدى و مختصراً (نجات) نام كتابنه دخى درج ايتدى .

متقدمين علماى اهل سنت منطق ايله متوغل اولنلرى شديداً موأخذه ايدرلر ايدى متأخرين اهل سنت ايسه منطقى ترويج

---

(١) ارسطونك كتب منطقى بونلردر : كتاب مقولات، كتاب عباره ، كتاب قياس، كتاب برهان، كتاب جدل، كتاب سفسطه، لكن بعض مؤلفلر خطابت وشعرى دخى كتب مذكوره‌يه علاوه ايلدكلرندن فص دينيلان كتب منطق سكز كتاب اولمش اولور .

etmeleriyle mebâhis-i ulûm-i şer'iyyede dahî kavâ'id-i mantıkıyye esâs oldu. Lâkin burada şâyân-ı dikkat bir nokta vardır: Mütekaddimîn, Mantık'ı reddeylediklerinden onların ulûmu kavâ'id-i esâsiyye-i Mantık'a muhâliftir zannolunmamalıdır! Ulûm-ı şer'iyye ve mebâhis-i kelâmiyyede onların da aslü'l-usûlü kavâ'id-i esâsiyye-i mantıkıyyedir: Onların i'tirâzları *Organon* yâhud ol usûle muvâfık olarak hükemâ-yı Arabiyye tarafından te'lîf olunan kütüb-i mantıkıyye üzerinedir. Zîrâ bunlar hikmet-i Meşşâ'iyye'ye bir esâs olmak üzere te'lîf olunduklarından ba'zı Mantık'a müte'allık olmayan mevâddı dâhî câmi'dirler.

Ezcümle, *Organon*'un kitâb-ı evveli *Kategorias* ya'nî mekûlât-ı aşeraden bâhis olup bu mekûlât ise 'inde'l-mütekellimîn merdûddur. Ve Aristo'nun kitâblarına medhal olmak üzere Porfirios nâm hakîmin *Îsâgûcî* nâm te'lîfinde dahi külliyyât-ı hamsden bahs olunmuştur ki külliyyât-ı hams Meşşâ'iyyûn'a göre zihindeki ma'lûmâttan münteza' olan mefhûmlar olup ma'kûlât-ı sâniye tesmiye olunmuş iken, Eflâtûn'un mesleğini iltizâm eden ba'zı mantıkiyyûn bunları Eflâtûn'un hâriçte mevcûd bir emr-i mücerred olan külliyyâtına tatbîk ile şu fikirlerini tervîce Mantık'ı âlet edinmek istediklerinden Mantık kitâblarına bu yolda ba'zı ebhâs dahî dâhil olmuş idi. Mütekellimîn ise onları bir i'tibar-ı zihnî addettiklerinden hâriçte muntabık olacakları bir şey olmamakla onlarca

ایتملریله مباحث علوم شرعیه ده دخی قواعد منطقیه اساس اولدی .
لکن بوراده سَـایان دقت بر نقطه واردر : متقدمین منطقی رد
ایلدکلرندن انلرك علومی قواعـد اساسیهٔ منطقه مخالفـدر ظن
اولنماملیدر ! علوم شرعیـه ومباحث کلامیه ده انلرکده اصل
الاصولی قواعد اساسیهٔ منطقیه در : انلرك اعتراضلری اورغانون
یاخود اول اصوله موافق اوله رق حکمای عربیه طرفندن تألیف
اولنان کتب منطقیه اوزرینه در . زیرا بونلر حکمت مشائیه یه بر
اسـاس اولمق اوزره تألیف اولندقلرندن بعض منطقه متعلق
اولمیال موادی دخی جامعدرلر .

ازجمله اورغانونك کتاب اولی (قاتاغوریاس) یعنی مقولات
(عشره) دن باحث اولوب بومقولات ایسه عندالمتکلمین مردوددر .
وارسطونك کتابلرینه مدخل اولمق اوزره (پورفیریوس) نام
حکیمك (ایساغوجی) نام تألیفنده دخی کلیات خمسدن بحث اولنمشدر
که کلیات خمس مشائیونه کوره ذهنده کی معلوماتدن منتزع اولان
مفهوملر اولوب معقولات ثانیه تسمیه اولنمش ایکن افلاطونك
مسلکنی التزام ایدن بعض منطقیون بونلری افلاطونك خارجده
موجود برامر مجرد اولان کلیاتنه تطبیق ایله شوفکرلرینی ترویجه
منطق آلت ایدنمك ایستدکلرندن منطق کتابلرینه بو یولده بعض
ابحاث دخی داخل اولمشیدی . متکلمین ایسه انلری براعتبار ذهنی
عد ایتدکلرندن خارجده منطبق اوله جقلری برشی اولمامغله انلرجه

bi't-tab' bu da merdûd idi. İşte o yolda te'lîf olunan kütüb-i mantık bi't-tab' inde'l-mütekellimîn kabul olunamaz.

Lâkin muahharan hükemâ-yı İslâmiyye mekûlât bahsini Mantık'tan tayy ettiler. Ve diğer ba'zı ta'dîlât daha icrâ iderek kavâ'id-i mantıkıyyeyi mümkün mertebe mesâil-i Metâfizîkiyye'den (ya'nî mebâhis-i Mâ-ba'de't-tabî'iyye'den) tahlîs ve tefrîk etmeleriyle müteahhirîn-i ehl-i sünnet dahî bâkî kalan ba'zı ta'bîrât ve usûl-i felsefiyyeyi zararsız görerek tecvîz ve Mantık'ı kabûl ettiler.

İşte şuraya dikkatle anlaşılabilir ki ehl-i sünnetin kabûl veyâ adem-i kabûlünden bahsettikleri şey i'mâl-i fikrin kânûnu olan kavâ'id-i esâsiyye-i mantıkıyye değil, belki herhangi bir mesleği takyîden yazılan kütüb-i mantıkıyyedir. Hakîkat-i hâlde ise o mîzân-ı akl u iz'ân olan Mantık'ı, îzâh ve isbât olunamayan efkâr-ı Metâfizîkiyye ile tahlît etmek câiz olamayacağından ehl-i sünnetin bu bâbda dahî isâbetleri zâhirdir.

Ammâ ta'dîlât-ı mezkûre Mantık'ın tasavvurât kısmına âid olup tasdîkât kısmı ise tefekkürün eşkâl-i mahsûsa-i tabî'iyyesi olduğundan teğayyura müsta'id değildir ve eşkâl-i hendesiyye nasıl mazbût ve mukannen ise kavâ'id-i mantıkıyye dâhî öyle olduğundan esâslı bir ta'dîle uğramamıştır.

Ma'lûmdur ki İlm-i Hikmet, Avrupa'da ezmine-i mütevassıtada (Skolastik) ya'nî kilise felsefesiyle başlar. Skolastikin birinci

بالطبع بوده مردود ايدى . ايشته اوبولده تأليف اولنان كتب منطق بالطبع عند المتكلمين قبول اولنه‌ماز .

لكن مؤخراً حكماى اسلاميه مقولات بحثنى منطقدن طى ايتديلر . وديكر بعض تعديلات‌دها اجرا ايدرك قواعدمنطقيه‌يى ممكن مرتبه مسائل متافيزيكيه‌دن (يعنى مباحث مابعد الطبيعة‌دن) تخليص وتفريق ايتمليله متأخرين اهل سنت دخى باقى قلان‌بعض تعبيرات واصول فلسفيه‌يى ضررسز كوره‌رك تجويز ومنطقى قبول ايتديلر .

ايشته شورايه دقتله اكلاشيله بيلوركه اهل‌سنتك قبول وياعدم قبولندن بحث ايتدكلرى شى اعمال فكرك قانونى اولان قوعداساسيهٔ منطقيه دكل بلكه هر قنغى برمسلكى تقييداً يازيلان كتب منطقيه‌در . حقيقت حالده ايسه اوميزان عقل واذعان اولان منطق ايضاح واثبات اولنه‌ميان افكار متافيزيكيه ايله تحليط ايتمك جائز اوله‌ميه‌جغندن اهل سنتك بو بابده دخى اصابتلرى ظاهردر .

اما تعديلات مذكوره منطقك تصورات قسمنه عائد اولوب تصديقات قسمى ايسه تفكرك اشكال مخصوصهٔ طبيعيه‌سى اولديغندن تغيره مستعد دكلدر واشكال هندسيه نصل مضبوط ومتقن ايسه قواعدمنطقيه‌دخى اويله‌اولديغندن اساسلى برتعديله اوغرامامشدر .

معلومدركه علم حكمت اوروپاده ازمنهٔ متوسطه‌ده (سقولا-ستيك) يعنى كليسا فلسفه‌سيله باشلار . سقولاستيكك برنجى

devrinde Avrupa'da fakat *İsâgûcî* ve *Organon*'un *Kitab-ı Mekûlât* gibi ba'zı parçaları mevcûd idi. İkinci devrinde Endülüs'e gidip ulemâ-yı İslâmiyye'den tahsîl-i ulûm eden ba'zı Mûsevîler ba'zı kütüb-i Arabiyye'yi Avrupa'ya getirdikleri sırada *Organon*'un *Analitik* kısmının ya'nî kıyâs bahsinin tercümelerini dahî getirmişler idi. Bunlar Mûsevîler tarafından Arabî'den İbrânî'ye ve sonra da İbrânî'den Lâtince'ye nakl ve tercüme olunmuş idi. İşte Avrupa'da Mantık ve Hikmet'in asıl başlangıcı üç dört lisândan intikâl ile gelen bu yoldaki ba'zı kitâblar oldu. Lâkin bundan sonra Avrupa hükemâsı bir yandan ulûm-ı İslâmiyye'ye vâkıf oldukca terakkî eder oldular. Ma'a-mâfîh bunlar da ba'zı mevâdd-ı cüz'iyyeden başka mantıkca esaslı bir teğayyur gösteremediler.

Mantık bir âlet-i kânûniyye olup, fikrin sahîh ve fâsidini tefrîk ve temyîze ve ma'lûmâttan mechûlâta tevassule hizmet eyler ise de dâimâ netîcenin sıhhati, mebâdî ve ma'lûmât-ı evveliyyenin sıhhatine mevkûf olduğundan bunlarda cüz'î bir hatâ vâki' olsa kıyâsât-ı müteselsile ile ol hatâ gittikçe büyüyerek sırf hatâdan ibâret bir meslek ortaya getirebilir: Bunun için tatbîkât-ı mantıkıyyede teşkîl-i mukaddimât husûsunda pek ziyâde dikkat lâzımdır. Hâlbuki bir aralık bu yoldaki musâmahât ile tatbîkât-ı mantıkıyyede hatâlar gittikçe ilerleyip ba'zı mebâdî-yi Metâfizîkiyye üzerine mebnî olan netâic-i garîbe

دورنده اوروپاده فقط ایساغوجی واورغانونك کتاب مقولات کبی بعض پارچه‌لری موجود ایدی . ایکنجی دورنده اندلسه کیدوب علمای اسلامیه‌دن تحصیل علوم ایدن بعض موسویلر بعض کتب عربیه‌یی اوروپایه کتوردکلری صره‌ده اورغانونك (انالیتیك) قسمنك یعنی قیاس بحثنك ترجمه‌لرینی دخی کتورمشلرایدی . بونلر موسویلر طرفندن عربیدن عبرانی‌یه وصکره‌ده عبرانیدن لاتنجه‌یه نقل وترجمه اولنمش ایدی . ایشته اوروپاده منطق وحکمتك اصل باشلانغجی اوچ درت لساندن انتقال ایله کلان بویولده‌کی بعض کتابلر اولدی . لکن بوندن صکره اوروپا حکماسی بریاندن علوم اسلامیه‌یه واقف اولدقجه ترقی ایدر اولدیلر . مع مافیه بونلرده بعض مواد جزئیه‌دن بشقه منطقجه اساسلی بر تغیر کوسترمدیلر .

منطق بر آلت قانونیه اولوب فکرك صحیح وفاسدینی تفریق وتمییزه ومعلوماتدن مجهولاته توصله خدمت ایلر ایسه‌ده دائما نتیجه‌نك صحتی مبادی ومعلومات اولیه‌نك صحتنه موقوف اولدیغندن بونلرده جزئی برخطا واقع اولسه قیاسات متسلسله ایله اول خطا کیتدکجه بیویه‌رك صرف خطادن عبارت برمسلك اورته‌یه کتوره‌بیلور : بونك ایچون تطبیقات منطقیه‌ده تشکیل مقدمات خصوصنده پك زیاده دقت لازمدر . حالبوکه برارالق بویولده‌کی مسامحات ایله تطبیقات منطقیه‌ده خطالر کیتدکجه ایلر ولیوب بعض مبادئ متافیزیکیه اوزرینه مبنی اولان نتایج غریبه

tezâyüd eylemiş idi. Ve artık mahsûsâttan bile kıyâsen bahsolunup hârice mürâca'ata lüzûm görülmez idi. Evhâm ve hayâlâta vücûd verilip ulûm ve fünûn terakkîden kaldı. İşte bu hâl-i 'atâletin bertaraf olması, Bacon ve Descartes'ın îkâzıyla olabildi:

Bacon *Novum Organum* nâm te'lîfinde gûyâ Aristo'nun Mantık'ını ve ale'l-husûs kıyâsı redd ile tarîk-i istikrâyı keşfeyledi ve bir usûl vaz' ve te'sîs eyledi. Hâlbuki kıyâsın reddi ma'kûl olmayıp tarîk-i istikrâ' dahî yeniden keşfolunmuş bir şey değil idi. *Organon*'da Aristo dahî istikrâya dâir tafsîlât i'tâ eylemiş idi. Bacon'ın usûlü ise kendisini İlm-i Hey'et'çe meşhûr ve müsbet olan Kopernik mesleğinin aleyhinde bulundurdu. Hattâ bu usûle vâkıf olmadıkları hâlde kendisiyle mu'âsır olan ba'zı hükemâ muahharan mertebe-i yakîne vâsıl olmuş bulunan meslek-i mezkûrun ihyâsına çalışıyorlar idi. Ve daha nîce hükemâ terakkiyât-ı fenniyyeye ciddî hizmetler etmeye muvaffak oluyorlar idi. Binâenaleyh bu usûlü terakkiyât-ı hâzıranın sebeb-i aslîsi addedenlerin mübâlağa etmiş olduklarında şübhe yoktur! Ma'a-mâfîh *Novum Organum*'un sâbıku'z-zikr tatbikât-ı mantıkıyyeyi sû-i isti'mâl etmeye alışmış olanları îkâz eylemiş olduğu dahi münker değildir.

Descartes ise kavâ'id-i esâsiyye-i mantıkıyyeye ta'arruz etmeksizin ol zamâna kadar ulûm ve fünûna tamâmıyla tatbîk olunamayıp perâkende

تزايد ايلمش ايدى . وارتق محسوساتدن بيله قياسا بحث اولنوب خارجه مراجعته لزوم كورلمزايدى . اوهام وخيالاته وجود ويريلوب علوم وفنون ترقيدن قالدى . ايشته بوحال عطالتك برطرف اولمسى باقون ودقارتك ايقاظيله اوله بيلدى :

باقون (نووم اورغانوم) نام تأليفنده كويا ارسطونك منطقنى وعلى الخصوص قياسى رد ايله طريق استقرايى كشف ايلدى وبر اصول وضع وتأسيس ايلدى . حالبوكه قياسك ردى معقول اولميوب طريق استقراء دخى يكيدن كشف اولنمش برشئ دكل ايدى . اورغانونده ارسطو دخى استقرايه دائر تفصيلات اعطا ايلمش ايدى . باقونك اصولى ايسه كندوسنى علم هيئتجه مشهور ومثبت اولان (قوپرنيق) مسلكنك عليهنده بولندردى . حتى بواصوله واقف اولمدقلرى حالده كندوسيله معاصر اولان بعض حكما مؤخراً مرتبهٔ يقينه واصل اولمش بولنان مسلك مذكورك احياسنه چاليشه يورلرايدى . ودها نيجه حكما ترقيات فنيه يه جدى خدمتلرايتمكه موفق اوله يورلر ايدى . بناء عليه بواصولى ترقيات حاضره نك سبب اصليسى عد ايدنلرك مبالغه ايتمش اولدقلرنده شبهه يوقدر ! مع مافيه نووم اورغانومك سابق الذكر تطبيقات منطقيه يى سؤ استعمال ايتمكه آلشمش اولنلرى ايقاظ ايلمش ولديغى دخى منكر دكلدر .

دقارت ايسه قواعد اساسيهٔ منطقيه يه تعرض ايتمكسزين اول زمانه قدر علوم وفنونه تمامیله تطبيق اولنه ميوب پراكنده

kalmış olan usûlü cem‘ ve tanzîm ve sûret-i mükemmelede îzâh ve tefhîm etmekle terakkiyyât-ı ilmiyyeye yeni bir yol açtı.

Zâten usûl, ulûm-i şer’iyyeye tatbîk olunmuş ve bu bâbda nîce kitâblar te’lîf olunmuş bulunduğundan ulûm-ı şer’iyyenin sûret-i tertîbi mükemmel ve mazbût ve mesâilinin sıdk ve sıhhatleri mütebeyyin ve müberhendir: İşte sonradan cemî‘-i ulûm ve funûn dahî bu vechile müte‘allık oldukları usûle tatbîk ve tevfîk olundukta asrımızda meşhûd olan şu terakkiyât-ı ilmiyye hâsıl olmuştur. Binâenaleyh, eimme-i müctehidînin mesâil-i şer‘iyyeyi usûlüne tevfîk ile cem‘ etmeleri hakîkâte isâbetlerini müeyyid olmakla berâber, usûlün lüzûmunu derk ile keşfinde cümleye takaddüm eylemeleri dahî kendilerinin büyüklüğünü mu‘lin olan ahvâldendir.

Usûl (ya‘nî metod) ise kavâ‘id-i mantıkıyyenin ulûm ve fünûna keyfiyyet-i tatbîkinden ibâret olup ulûmun terakkîsiyle bu da bi’t-tab‘ terakkî eylemiştir. Ammâ bunun terakkîsiyle kavâ‘id-i mantıkıyye kat‘an dûçar-i tehallüf olmaz:

Şimdiye kadar Öklides’in kitâbında cem‘ eylemiş olduğu eşkâl-i hendesiyyeden fazla bir şekl-i hendesî-yi muntazam keşf olunamamakla en yeni te’lîf olunan hendese-yi âdiye kitâblarının kitâb-ı Öklides’ten farkları şâyân-ı ta‘yîn ve beyân olmayıp cümlesi onun usûlünde tertîb kılınmış ve bunun Fransa’da meşhûr olan Legendre’nin kitâbından öğrenilecek Hendese’nin Euklides’in kitâbından dahî öğrenilmesi

قالمش اولان اصولی جمع وتنظیم وصورت مکمله ده ایضاح وتفهیم ایتمکله ترقیات علمیه یه یکی بر یول اچدی ٠

ذاتاً اصـول علوم شرعیه یه تطبیق اولنمش وبوبابده نیجه کتابلر تألیف اولنمش بولندیغندن علوم شرعیه نك صورت ترتیبی مکمل ومضبوط ومسـائلنك صدق وصحتلری متبین ومبرهندر : ایشته صکره دن جمیع علوم وفنون دخی بووجهله متعلق اولدقلری اصوله تطبیق وتوفیق اولندقده عصرمزده مشهود اولان شو ترقیات علمیه حاصل اولمشدر ٠ بناء علیه ائمهٔ مجتهدینك مسـائل شرعیه یی اصـولنه توفیق ایله جمع ایتمکلری حقیقته اصـابتلرینی مؤید اولمغله برابر اصوللك لزومنی درك ایله کشفنده جمله یه تقدم ایتملری دخی کندیلرینك بیوکلکنی معلن اولان احوالدندر ٠

اصول (یعنی متوت) ایسه قواعد منطقیه نك علوم وفنونه کیفیت تطبیقندن عبارت اولوب علومك ترقیسیله بوده بالطبع ترقی ایلمشـدر ٠ اما بونك ترقیسیله قواعد منطقیه قطعا دوچار تخلف اولماز :

شمدی یه قدر اقلیدسك کتابنده جمع ایلمش اولدیغی اشـکال هندسیه دن فضله بر شکل هندسیٔ منتظم کشف اولنه مامغله الك یکی تألیف اولنان هندسهٔ عادیه کتـابلرینك کتاب اقلیدسدن فرقلری شایان تعیین وبیان اولمیوب جمله سی انك اصولنده ترتیب قلنمش وبوکون فرانسـه ده مشهور اولان لژاندرینك کتـابندن اوکره نیله جك هندسه نك اقلیدسـك کتابندن دخی اوکره نیلمسی

mümkün olduğu misillû Mantık her ne kadar ulemâ-i İslâmiyye arasında ba'zı mertebe dûçâr-ı ta'dîlât olmuş ise bile esâsına dokunulamadığından ve Avrupalıların mantıkca olan ta'dîlâtı hiç mertebesinde bulunduğundan hâlâ Aristoteles'in *Organon* nâm kitâbı eskimemiştir.

Hattâ Ulûm-ı Riyâziyye'de nîce keşfiyyât ile meşhûr olan Lagrange "Hendese'yi Euklides'in kitâbından okumayanlar Latin ve Yûnân-ı kadîm lisânlarını işbu lisânların ehli olan eski müelliflerin kitâblarından okumayıp da zamanımız müelliflerinin eserlerinden bellemeye çalışanlar gibidir" dediği gibi meşhûr Frank'ın *Lugat-ı Felsefiyye*'sinde bi'l-âhare Avrupa'da Mantık, dûçâr-ı tedennî ve inhitât olup hele kıyâs bahsi unutulacak mertebeye gelmekle müellefâtta bile görülememeye başlamış olduğu ve kavâ'id-i kıyâsı lâyıkıyla anlamak isteyenlerin Aristo'nun *Organon* nâm kitâbına ve İbn Rüşd'ün te'lîfâtına ve isimlerini zikreylediği sâir âsârâ mürâca'at etmeleri lâzım geleceği beyân olunmuştur. İşte Avrupa Mantık'ının sâhibleri şu yolda idâre-i kelâm ile Avrupa Mantık'ında kıyâs bahsinin noksânını i'tirâf eyliyorlar. Fi'l-vâki' Mantık'tan en ziyâde matlûb ve muntazar olan, kıyâs kavâ'idi olduğu hâlde müllefât-ı ifrenciyyede bir aralık buna i'tinâ etmemeye başladıklarından Avrupalılar Mantık'ın en büyük bir kısmında geri kalmışlar idi.

Bizim kitâblarımızda kıyâs bahsi pek mükemmel olduktan mâ-'adâ temsîl ve istikrâ' bahisleri de mükemmeldir. Fakat muhtasarâtı görüp de mufassalâta

ممكن اولديغى مثللو منطق هرنقدر علماى اسلاميه اره‌سنده بعض مرتبه دوچار تعديلات اولمش ايسه بيله اساسنه طوقنيله مديغندن واوروپالولرك منطقجه اولان تعديلاتى هيچ مرتبه سنده بولنديغندن حالا ارسطاليسك اورغانون نام كتابى اسكيمامشدر .

حتى علوم رياضيه‌ده نيجه كشفيات ايله مشهور اولان (لاغرانژ) هندسه‌يى اقليدسك كتابندن اوقوميانلر لاتين ويونان قديم لسانلرينى اشبو لسانلرك اهلى اولان اسكى مؤلفلرك كتابلرندن اوقوميوبده زمانمز مؤلفلرينك اثرلرندن بلكه چاليشانلر كبيدر ديديكى كبى مشهور فرانقك لغات فلسفيه سنده بالاخره اوروپاده منطق دوچار تدنى وانحطاط اولوب هله قياس بحثى اونوديله جق مرتبه يه كلمكله مؤلفاتده بيله كوريله ماـ مكه باشلامش اولديغى وقواعد قياسى لايقيله اكلامق ايستيانلرك ارسطونك اورغانون نام كتابنه وابن رشدك تأليفاتنه واسملرينى ذكر ايلديكى سائر اثاره مراجعت ايتملرى لازم كله جكى بيان اولنمشدر . ايشته اوروپا منطقنك صاحبلرى شويولده ادارهٔ كلام ايله اوروپا منطقنده قياس بحثنك نقصانينى اعتراف ايليورلر . فى الواقع منطقدن الكزياده مطلوب ومنتظر اولان قياس قواعدى اولديغى حالده مؤلفات افرنجيه‌ده برارالق بوكا اعتنا ايتمامكه باشلدقلرندن اوروپالولر منطقك الكبيوك برقسمنده كيروقالمشلرايدى .

بزم كتابلرمزده قياس بحثى پك مكمل اولدقدن ماعدا تمثيل واستقراء بحثلريده مكملدر . فقط مختصراتى كوروبده مفصلاته

vâkıf olmayan ba'zı kimseler bizde istikrâ' bahsinin gâyet muhtasar olduğuna zâhib olmuşlar ise de ulemâ-yı İslâmiyyece istikrâ' bahsi dahî sûret-i mükemmelede ma'lûmdur.

Bu yakında ba'zı İngiliz hükemâsı asl-ı Mantık'a dahî girişerek tecdîde çalışmışlar ise de esâslı bir teğayyür îkâ'ına muktedir olamamışlardır. Bunların bir takımı bu yolda ortaya koydukları ba'zı efkâr ile Sûfestâiyyeyi teksîr eyledikleri gibi diğerleri dahî Mantık'ı Cebir'e tatbîk etmek ve bir mantık makinesi îcâd eylemek yolunda uğraşmışlardır. Her ne kadar bu gibi şeyler ma'lûmât-ı sathiyye ashâbı nazarında mantıkça bir büyük terakkî ve vüs'at-i fikre hizmet gibi telâkkî olunmuş ise de kânûn-ı fikr demek olan Mantık'ın Cebir ve Mukâbele'ye dahî şumûlü olmakla Mantık'ın Cebir'e tatbîki, meşmûlünün tahtına derci kabîlinden olup lâhika-i risâlede Mantık'ın tatbîkât-ı cebriyyesine bir işâret olmak üzere muhtasaran derc olunacak olan mevâddın mütâlâ'asından münfehim olacağı vecihle İngiliz mantıkiyyûnu bu yolda tekellüfât-ı zâide ihtiyârından başka bir şey yapamamışlardır.

Hulâsa-i kelâm, Mantık'ta terakkî ve teceddüd fakat usûle ve ta'bîr-i âharle tatbîkâta âid olup usûl dahî zamânımızda asl-ı Mantık'a ilâve kılınarak Mantık'tan bir kısım addolunmuş bulunduğundan terakkiyyât-ı mantıkıyyeden merâm usûlün terakkîsi olmakla bunu temyîz etmelidir. Binâenaleyh, Bacon'ın eserine gidip de Aristo'nun Mantık'ına i'tirâz edenlerin sihâm-ı

واقف اولميان بعض كيمسه‌لر بزده استقراء بحثنك غايت مختصر اولديغنه ذاهب اولمشلر ايسه‌ده علماى اسلاميه‌جه استقراء بحثى دخى صورت مكمله‌ده معلومدر .

بويقينده بعض انكليز حكماسى اصل منطقه دخى كيريشه‌رك تجديده چالشمشلر ايسه‌ده اساسلى برتغير ايقاعنه مقتدر اوله مامشلردر . بونلرك بر طاقمى بويولده اورته‌يه قويدقلرى بعض افكار ايله سوفسطائيه‌يى تكثير ايلدكلرى كبى ديكرلرى دخى منطق جبره تطبيق ايتمك وبر منطق ماكنه‌سى ايجاد ايلمك يولنده اوغرا - شمشلردر . هر نقدر بو كبى شيلر معلومات سطحيه اصحابى نظرنده منطقجه بر بيوك ترقى ووسعت فكره خدمت كبى تلقى اولنمش ايسه‌ده قانون فكر ديمك اولان منطقك جبر ومقابله‌يه دخى شمولى اولمغله منطقك جبره تطبيقى مشمولنك تختنه درجى قبيلندن اولوب لاحقهٔ رساله‌ده منطقك تطبيقات جبريه‌سنه براشارت اولمق اوزره مختصراً درج اولنه‌جق اولان موادك مطالعه‌سندن منفهم اوله‌جغى وجهله انكليز منطقيونى بو يولده تكلفات زائده اختيارندن بشقه برشى يايه‌مامشلردر .

خلاصهٔ كلام منطقده ترقى وتجدد فقط اصوله وتعبير اخرله تطبيقاته عائد اولوب اصول دخى زمانمزده اصل منطقه علاوه قلنه‌رق منطقدن برقسم عد اولنمش بولنديغندن ترقيات منطقيه‌دن مرام اصولك ترقيسى اولمغله بونى تميز ايتمليدر . بناء عليه باقوتك اثرينه كيدوبده ارسطونك منطقنه اعتراض ايدنلرك سهام

i'tirâzları kasd olunan hedefe tesâdüf edemeyip rüzgâr-ı bahs ve cidâl onu lâyık olduğu cihete (ya'nî tatbîkât-ı mantıkıyyeyi sû-i isti'mâl edenlerin tarafına) îsâl eylemiştir.

Bacon ise âlem-i felsefede yeni bir şey gösteremediği hâlde pek çok şeyler keşf eylediğini söyleyip kendisinden evvel terakkiyyât-ı ilmiyyeye hâdim olan hükemâ-yı benâma i'tirâz eylemek yolunda dirliksizlik gösterdiği hâlde Mantık'ı sû-i isti'mâl edenleri îkâz etmiş olduğu için olsun, Lordlar Kamarası'ndan ihrâc olunduğu gibi kâfile-i felâsifeden ihrâc olunmayıp sıyt u şöhreti ma'rifetine gâlip bir hakîm olarak ibkâ olunduğunu "Barthélemy Saint-Hilaire" beyân eder.

اعتراضلری قصد اولنان هدفه تصادف ایده‌میوب روزکار بحث وجدال انی لایق اولدیغی جهته (یعنی تطبیقات منطقیه‌یی سوء استعمال ایدنلرك طرفنه) ایصال ایلمشدر ٠

باقون ایسه عالم فلسفه ده یکی برشی کوسترمدیکی حالده پك چوق شیلر کشف ایلدیکنی سویلیوب کندوسندن اول ترقیات علمیه یه خادم اولان حکمای بنامه اعتراض ایلك یولنده دیرلکسزلك کوستر دیکی حالده ، منطق سو ، استعمال ایدنلری ایقاظ ایتمش اولدیغی ایچون اولسون ، لوردلرقاره‌سندن اخراج اولندیغی کبی ، قافلهٔ فلاسفه‌دن اخراج اولنمیوب صیت وشهرتی معرفتنه غالب برحکیم اوله‌رق ابقا اولندیغنی (بارتلمی سنتیلر) بیان ایدر ٠

MUKADDİME-İ SÂNİYE

Mantığın Ta'rîf ve Tesmiyesi

Her ilmin bir mevzû'u vardır, ol ilimde onun ahvâl-i zâtiyyesinden bahsolunur. Meselâ Hendese'nin mevzû'u mikdâr ve Hey'et'in mevzû'u kevâkibdir.[1]

Her ilmin bir de gâyeti vardır: Bu da fâide-i müterettibesidir.

Bundan başka her ilmin bir de usûlü[2] vardır. Bu dahî mevzû'un ahvâl-i zâtiyyesine vukûf için ittihâz olunan turuku mübeyyin olan kavâ'idden ibârettir.

Turuk-ı mezkûre her ilimde başkadır. Meselâ nazariyye-i hendesiyyeyi keşf ve istihrâca mûsil olan tarîk, herhangi bir hâdise-i tabî'iyyenin tâbi' olduğu kânûnu ta'yîn ve isbâta mûsil olan tarîka muhâliftir.

İşbu ihtilâf ise mevzû' ve gâyetin ihtilâfından neş'et etmekle mevzû' ve gâyet değiştikçe usûl dahî değişir[3], lâkin mevzû' değişmekle zihin değişmez: Mevzû' ne olur ise olsun

---

1 Mevzû' – Objet; Gâyet - Bat

2 Usûl - Méthode

3 Ba'zı 'ilimler mevzû'ları bir olduğu halde kayd-ı haysiyet ile dahî yekdiğerinden mütemeyyiz olabilir. Meselâ kevâkibin ahvâl-i tabî'iyyesinden bahseden ilme Hey'et-i Tabî'i ve beynlerindeki eb'âddan ve sûret-i hareketlerinden bahseden ilme dahî Hey'et-i Riyâzi denir.

مقدمهٔ ثانیه

منطقك تعریف وتسمیه‌سی

هر علمك برموضوعی واردر : اول علمده انك احوال ذاتیه‌سندن بحث اولنور . مثلا هندسه‌نك موضوعی مقدار وهیئتك موضوعی کواکبدر (۱) .

هر علمك برده غایتی واردر : بوده فائدهٔ مترتبه‌سیدر .

بوندن بشقه هرعلمك برده اصولی (۲) واردر . بو دخی موضوعك احوال ذاتیه‌سنه وقوف ایچون اتخاذ اولنان طرق مبین اولان قواعددن عبارتدر .

طرق مذکوره هر علمده بشقه‌در . مثلا برنظریهٔ هندسیه‌یی کشف واستخراجه موصل اولان طریق هرقنغی برحادثهٔ طبیعیه‌نك تابع اولدیغی قانونی تعیین واثباته موصل اولان طریقه مخالفدر .

اشبو اختلاف ایسه موضوع وغایتك اختلافندن نشأت ایتمکله موضوع وغایت دکیشدکجه اصول دخی دکیشور (۳) لکن موضوع دکشمکله ذهن دکیشمز : موضوع‌نه اولور ایسه اولسون

---

(۱) موضوع Objet ، غایت But

(۲) اصول Méthode

(۳) بعض علملر موضوعلری براولدیغی حالده قید حیثیت ایله دخی یکدیکرندن متمیز اوله بیلور : مثلا کواکبك احوال طبیعیه سندن بحث ایدن علمه هیئت طبیعی و بینلرنده کی ابعاددن وصورت حرکتلرندن بحث ایدن علمه دخی هیئت ریاضی دینور .

fikir her hâlde ba'zı kavânîn-i külliyyeye tâbi' olur. Binâenaleyh usûl-i ulûm bu kavânîne tâbi' olmakta müşterek olur.

Fikrin tâbi' olduğu kavânîni ta'yîn etmek Mantık'a ve işbu kavânîni muhtelif ulûma tatbîk eylemek usûle âiddir. Bu hâlde Mantık aslu'l-usûl olmuş olur.

Mantık'ı "hakîkate ta'alluk etmesi i'tibâriyle sûret-i tefekkürden bahseder bir ilimdir" yâhûd "mechûlâta mûsil olması cihetiyle ma'lûmâttan bahseder bir ilimdir" diye ta'rîf etmek mümkün olur. Bu ise mechûle tevassul için umûr-ı ma'lûmenin sûret-i tertîbi demektir. İmdî Mantık'ın mevzû'u ma'lûmâttır.

İlm-i Mantık'ın gâyeti fikrin sahîh ve fâsidini temyîz eylemektir. Herhangi bir ilmin sahîh olması için tamâmıyla i'mâl-i fikrin kavâ'idine mutâbık olması lâzım gelir. Bundan Mantık'ın ehemmiyeti ve sâir ulûma şumûlü zâhir olur.

Mantık bir âlet-i kânûniyyedir ki ona mürâ'ât ile zihin fikirde hatâdan mahfûz olur. İlm-i Mantık'ta kesb-i meleke ile kuvve-i akliyye kemâl bulup fikr ve kıyâsı sâlim ve ta'rîfâtı sahîh ve celî olur. Lisân dahî daha mükemmelleşir. Ve zihin dûçâr-ı hatâ olmaktan daha ba'îd olarak Sûfestâiyye'ye karşı bir kuvve-i müdâfâ'ayı hâiz olur.

فكر هر حالده بعض قوانين كليه يه تابع اولور بناء عليه اصول علوم بو قوانينه تابع اولمقده مشترك اولور.

فكرك تابع اولديغى قوانينى تعيين ايتمك منطقه واشبو قوانينى مختلف علومه تطبيق ايتمك اصوله عائددر. بوحالده منطق اصل الاصول اولمش اولور.

منطق (حقيقته تعلق ايتمسى اعتباريله صورت تفكردن بحث ايدر بر علمدر) ياخود (مجهولاته موصل اولمسى جهتيله معلوماتدن بحث ايدر برعلمدر) ديو تعريف ايتمك ممكن اولور. بو ايسه مجهوله توصل ايچون امور معلومه نك صورت ترتيبى ديمكدر. ايمدى منطقك موضوعى معلوماتدر.

علم منطقك غايتى فكرك صحيح وفاسدينى تميز ايلمكدر. هر قنغى برعلمك صحيح اولمسى ايچون تماميله اعمال فكرك قواعدينه مطابق اولمسى لازم كلور. بوندن منطقك اهميتى وسائر علومه شمولى ظاهر اولور.

منطق بر آلت قانونيه درکه اكا مراعات ايله ذهن فكرده خطادن محفوظ اولور. علم منطقده كسب ملكه ايله قوهٔ عقليه كمال بولوب فكر وقياسى سالم وتعريفاتى صحيح وجلى اولور. لسان دخى دها مكمل اشور. وذهن دوچار خطا اولمقدن دها بعيد اولهرق سوفسطائيه يه قارشو بر قوهٔ مدافعه يى حائز اولور.

Ba'zen ilm-i mantığa İlm-i Mîzân tesmiye eylemişlerdir. Mantık tesmiyesinin aslı bu ilmin lisân-ı Yûnâniyye'deki ismi olan "logique" kelimesinin aynen tercümesinden ileri gelmiştir. "Logique"in aslı "logos" lafzı olup lisân-ı Yûnâniyye'de "nutk" demektir.

Lisân-ı Arabî'de "kalb" kelimesinin hem uzv-ı ma'rûfa ve hem de "hakîkat-i insâniyyeye" delâlet eylediği gibi "nutk" kelimesi dahî hem "nutk-ı zâhirîye" ve hem "nutk-ı bâtınîye" delâlet eyler. Seyyid Şerîf Cürcânî (k.s) *Hâşiye-i Suğrâ*'da buyurur ki:

"المنطق يُطْلَقُ على النطق الظاهريّ وهو التكلّم، وعلى النطق الباطنيّ وهو إدراك المعقولات. وهذا الفنّ يقوّي الأوّل ويسلك بالثاني مسلك السداد، فبهذا الفنّ يتقوّى ويظهر كلا معنيي النطق للنفس الانسانية المسمّاة بالناطقة فاشتق له اسم من المنطق"

Ma'nâsı budur:

"Mantık, nutk-ı zâhirîye ıtlâk olunur ki tekellümdür ve nutk-ı bâtınîye ıtlâk olunur o da ma'kûlâtın idrâkidir ve işbu fenn (ya'nî Fenn-i Mantık) evvelkisini (ya'nî tekellümü) takviye ve ikincisini (ya'nî idrâk-ı ma'kûlâtı) meslek-i sedâda teslîk eder, imdî bu fenn ile nefs-i nâtıka tesmiye olunan nefs-i insâniyyenin iki ma'nâsı dahî mütekavvî ve zâhir olmakla onun için Mantık'tan bir isim müştak olmuştur."

بعضنا علم منطقه علم ميزان تسميه ايلمشلردر . منطق تسميه سنك اصلى بو علمك لسان يونانيده كى اسمى اولان (لوئى كه) كلمه سنك عيناً ترجمه سندن ايلرو كلمشدر . لويى كى نك اصلى (لوغوس) لفظى اولوب لسان يونانيده نطق ديمكدر .

لسان عربيده قلب كلمه سنك هم عضو معروفه وهمده (حقيقت انسانيه) يه دلالت ايلديكى كبى نطق كلمه سى دخى هم نطق ظاهرى يه وهم نطق باطنى يه دلالت ايلر . سيد شريف جرجانى قدس سره حاشيهٔ صغراده بيورركه « المنطق يطلق على النطق الظاهرى وهو التكلم وعلى النطق الباطنى وهو ادراك المعقولات وهذا الفن يقوى الاول ويسلك بالثانى مسلك السداد فبهذا الفن يتقوى ويظهر كلا معنى النطق للنفس الانسانية المسماة بالناطقة فاشتق له اسم من المنطق » معناسى بودر:

« منطق نطق ظاهرى يه اطلاق اولنوركه تكلمدر ونطق باطنى يه اطلاق اولنور اوده معقولاتك ادراكيدر و اشبو فن (يعنى فن منطق) اولكيسنى (يعنى تكلمى) تقويه وايكنجيسنى (يعنى ادراك معقولاتى) مسلك سداده تسليك ايدر ايمدى بو فن ايله نفس ناطقه تسميه اولنان نفس انسانيه نك ايكى معناسى دخى متقوى وظاهر اولمغله انك ايچون منطقدن بر اسم مشتق اولمشدر » .

MUKADDİME-İ SÂLİSE

MANTIK'IN SÜBÛT VE SIHHATİ

İlim gerek vicdânî ve gerek hâricî ba'zı ef'âlin îkâz ve te'sîriyle başlar: Meselâ; insan, "mükedder olur", "yürür" ve "gezer" ve "güneşi görür": İşte bu gibi ef'âl ve te'sîrât dâimâ zamân ile mu'ayyen olan ba'zı anlar ve imtidâd ile mu'ayyen olan ba'zı noktalar ile mahdûd olarak mebâdî-i tasavvuriyye ve tasdîkiyyeyi i'tâ ederler. Mantık işbu ma'lûmâtın ne vecihle hâsıl olduğunu taharrî etmez, bu diğer bir ilme (ya'nî İlm-i Ahvâl-i Nefs'e ve ba'zılarına göre dahî İlm-i Menâfi'u'l-A'zâ [Fizyoloji]'ya) müte'allıktır. Mantık mebâdî-i mezkûrenin zihinde ictimâ'ıyla başlayıp, işbu ma'lûmattan mechûlâta mûsil oldukları cihetle bahseder.

Buradan ilmin te'sîrât ve mebâdî-i mezkûreden ibâret olduğu anlaşılmamalıdır. İlim işbu mebâdîden akılda teşekkül eyler. Bu dahî bir hüküm ile birlikte, ta'bîr-i âharle bir hükmü mutazammın olur ise tasdîk ve illâ tasavvur denilir. Hüküm dahî bir emrin emr-i âhara gerek îcâben ve gerek selben isnâdıdır. Yâhûd Avrupa Mantîkiyyûn'unun ta'bîrince iki mefhûm beynindeki nisbetin tasdîkidir.

مقدمهٔ ثالثه

منطقك ثبوت وصحتی

علم كرك وجدانی وكرك خارجی بعض افعالك ایقاظ وتأثیریله باشلر: مثلا انسان مكدر اولور یورير وكزر وكونشی كورير: ایشته بو كبی افعال وتأثیرات دائما زمان ایله معین اولان بعض آنلر وامتداد ایله معین اولان بعض نقطه‌لر ایله محدود اوله‌رق مبادئ تصوریه وتصدیقیه‌یی اعطا ایدرلر. منطق اشبو معلوماتك نه وجهله حاصل اولدیغنی تحری ایتمز بو دیكر بر علمه (یعنی علم احوال نفسه وبعضلرینه كوره دخی علم منافع الاعضایه) متعلقدر. منطق مبادئ مذكوره‌نك ذهنده اجتماعیله باشلیوب اشبو معلوماتدن مجهولاته موصل اولدقلری جهتله بحث ایدر.

بورادن علمك تأثیرات ومبادئ مذكوره‌دن عبارت اولدیغی اكلاشململيدر. علم اشبو مبادیدن عقلده تشكل ایلر. بو دخی بر حكم ایله برلكده تعبیر آخرله بر حكمی متضمن اولور ایسه تصدیق والا تصور دنیلور. حكم دخی بر امرك امر اخره كرك ایجاباً وكرك سلبا اسنادیدر. یاخود اوروپا منطقیونك تعبیرنجه ایكی مفهوم بینده‌كی نسبتك تصدیقیدر.

Tasavvur ve tasdîkin her biri ya bedîhî ya nazarîdir. Bedîhî, fikir ile iktisâba mevkûf olmayan ilim olup nazarî dahî fikir ile iktisâba mevkûf olan ilimdir.

Lâkin burada şâyân-ı îzâh bir cihet vardır: O da ma'lûmât-ı mezkûrenin sıhhatidir. Fi'l-vâki' netâic-i mantıkıyyenin sıhhati mebâdî-i mezkûrenin sıhhatine müte'allık olup, bu da vücûd-ı hâriciyyenin sıhhatine müte'allık olur.

Binâen 'alâ hâzâ, İlm-i Kelâm ve Hikmet'in mukaddimesine konulduğu gibi Mantık'ın mukaddimesine dahî şu mes'eleyi koymak lâyık olur: "Hakâik-i eşyâ sâbit midir, ya'nî vücûd-ı hâricî var mıdır? Ve var ise ona ilim mütehakkık olur mu ya'nî bilinebilir mi?"

İmdî "bunun isbâtına hâcet var mıdır, bu isbât olunsa da olunmasa da ba'zı eşyânın vucûdu bedîhî değil midir ki bu bedâheti cezm etmek tabî'at-i beşeriyyede vardır ve böyle her şeyden şüphe etmek kâr-ı akl mıdır?" denilebilir: Ve bâdî-i nazarda bu mes'elenin dermiyân olunması beyhûde bir tekellüften ibâret zannolunur. Lâkin bunu demekte pek mübâlağa etmeye de gelmez: Böyle bedîhiyyâtta bile şüphe edenler bulunduğundan onlara karşı bunun îzâhı lâzım gelir! Ulûm-ı kat'iyyeden olan Hendese'de bile ba'zı bedîhî gibi görünen mesâilin isbâtına hâcet vardır: Meselâ ikişer noktaları müşterek bulunan iki hatt-ı müstakîmin bütün imtidâdlarınca birleştiklerinde bir hatt-ı müstakîm

تصور و تصديقك هر بری یا بديهی ویا نظريدر . بديهی فكر ايله اكتسابه موقوف اولميان علم اولوب نظری دخی فكر ايله اكتسابه موقوف اولان علمدر .

لكن بو راده شايان ايضاح برجهت واردر: اوده معلومات مذكوره‌نك صحتيدر . فی‌الواقع نتايج منطقيه‌نك صحتی مبادئ مذكوره‌نك صحتنه متعلق اولوب بوده وجود خارجينك صحتنه متعلق اولور .

بناءً على هذا علم كلام و حكمتك مقدمه‌سنه قونلديغی كبی منطقك مقدمه‌سنه دخی شو مسئله‌يی قويمق لايق اولور : حقايق اشيا ثابت‌ميدر يعنی وجود خارجی وارميدر ؟ و وار ايسه اكا علم متحقق اولورمی يعنی بيلنه بيلورمی؟

ايمدی بونك اثباتنه حاجت وارميدر بو اثبات اولنسه‌ده اولنمسه‌ده بعض اشيانك وجودی بديهی دكليدركه بو بداهتی جزم ايتمك طبيعت بشريه‌ده واردر وبويله هر شيدن شبهه ايتمك كار عاقلميدر؟ دينله بيلور : وبادئ نظرده بو مسئله‌نك درميان اولنمسی بيهوده بر تكلفدن عبارت ظن اولنور . لكن بونی ديمكده پك مبالغه ايتمكه‌ده كلمز : بويله بديهياتده بيله شبهه ايدنلر بولنديغندن انلره قارشو بونك ايضاحی لازم كلور ! علوم قطعيه‌دن اولان هندسه‌ده بيله بعض بديهی كبی كورينان مسائلك اثباتنه حاجت واردر: مثلا ايكيشر نقطه‌لری مشترك بولنان ايكی خط مستقيمك بتون امتدادلرنجه برلشدكلرنده بر خط مستقيم

olduklarının tahkîk ve isbâtına iltifât olunmuştur. Hâlbuki zâhirde bunun isbâtına lüzûm yok gibidir.

Diğer tarafdan bir hayli şeyler vardır ki bedîhî gibi kabûl olundukları hâlde sonra hatâ oldukları zâhir olmuştur! Hiss galat eder fikir de hatâdan hâlî olmaz: Ya ba'zı kere akıl böylece hatâ ediyor ise niçin dâimâ hatâ etmemiş olsun? Niçin bu hayât, fânî bir yalancı rü'yâdan ibâret olmasın?

İşte evvel-emirde bunun böyle olmadığını îzâh eylemek lâzımdır ki akıl hakîkati telakkîye rusûh ve meleke kesb etsin. Bir taraftan fırak-ı Sûfestâiyye'den Lâ-edriyye[1] tâifesi ise bu lüzûmu artırmışlardır: Bunlar tebdîl-i şekil ve lisân ile evvel ve âhir zuhûr edegeldikleri hâlde ne esâs-ı iddi'âları ve ne de iddi'âlarını müeyyid olmak üzere getirdikleri delilleri teğayyür etmemiştir. Bunların iddi'âları şu iki sûretle ifâde olunabilir: Biri, akl-ı beşer kendi kendisini nâkızdır. Diğeri, akl-ı beşerin hakîkate isâbet eylediği tahakkuk edemez:

Evvelce bunların birincisinin reddine ibtidâr idelim: Bununla Lâ-edriyye'nin ifâde etmek istedikleri vecihle benî-beşerin bir asırda kabûl ettiğini diğer bir asırda cerh ettiği gibi bir zamânda bir halkın kabûl ettiğini diğer halkın cerh ettiği vâki'dir.

---

1 Lâ-edriyye - Scepticisme

اولدقلرينك تحقيق واثباتنه التفات اولنمشدر . حالبوكه ظاهرده بونك اثباتنه لزوم يوق كبيدر .

ديكر طرفدن بر خيلى شيلر واردركه بديهى كبى قبول اولندقلرى حالده صكره خطا اولدقلرى ظاهر اولمشدر ! حس غلط ايدر فكرده خطادن خالى اولماز : يا بعض كره عقل بويله جه خطا ايده يور ايسه نيچون دائما خطا ايتمامش اولسون؟ نيچون بو حيات فانى بر يلانجى رؤيادن عبارت اولمسون؟

ايشته اول امرده بونك بويله اولمديغنى ايضاح ايتمك لازمدركه عقل حقيقتى تلقى يه رسوخ وملكه كسب ايتسون . بر طرفدن (فرق سوفسطائيه دن) لاادريه (.) طائفه سى ايسه بو لزومى ارتيرمشلردر : بونلر تبديل شكل ولسان ايله اول واخر ظهور ايده كلدكلرى حالده نه اساس ادعالرى ونه ده ادعالرينى مؤيد اولمق اوزره كتوردكلرى دليللرى تغير ايتمامشدر . بونلرك ادعالرى شو ايكى صورتله افاده اولنه بيلور : برى عقل بشر كندى كنديسنى ناقضدر . ديكرى عقل بشرك حقيقته اصابت ايلديكى تحقق ايده مز :

اولجه بونلرك برنجيسنك ردينه ابتدار ايده لم : بونكله لاادريه نك افاده ايتمك ايستدكلرى وجهله بنى بشرك بر عصرده قبول ايتديكنى ديكر برعصرده جرح ايتديكى كبى بر زمانده بر خلقك قبول ايتديكنى ديكر بر خلقك جرح ايتديكى واقعدر .

(.) لاادريه Scepticisme

İşte bu i'tirâz ne kadar eski ise cevâbı dahî o kadar eskidir: Bu misillû tenâkuz vâki'dir lâkin Lâ-edriyye'nin bundan tertîb eyledikleri delîl safsata ve mugâlatadır. Lâ-edriyye, hasımlarının aklın hiç hatâ etmediği iddi'âsında bulunduklarını göstermek isterler. Hakîkat-i hâl ise böyle değildir. Fi'l-vâki' felâsifeden bir takım bilgiçler vardır ki Lâ-edriyye'nin her şeyi inkâr ettiklerine mukâbil onlar dahî her şeyin sıhhatinden ve akıllarının tamâmıyla kifâyetinden emîn olarak nîce zunûnu yakîn mertebesine koymak isterler! Ehl-i tahkîk ise onlara Lâ-edriyye'den daha başka bir nazarla bakmazlar. Lâ-edriyye her şey için îkâ'-i şübheye çalışarak binâyı ilmin tahrîbine çıkıştıkları misillû bu bilgiçler dahî şukûk ve zunûnu yakîn sûretinde göstermek sûretiyle yakînin kadrini tenzîle uğraşmış olurlar. Bu iki fırka bir hattın iki nihâyet noktalarında bulunuyor ki hakîkat tamâm bunun ortasındadır. İnsana lâyık olan, hatâdan tahallusa sa'y ile berâber acz ve kusûrunu gözünün önüne getirmek ve mîzân-ı akıl ve iz'ânın ba'zı hakâik-i âliyyeye göre ne kadar küçük bir âlet olduğunu der-hâtır etmektir.

Halîfe-i Râbi' Ali İbn-i Ebî Tâlib -radiyallahu anh- Hazretleri minberde iken bir Arab bir şey sormuş, "bilmem" diye cevâb vermiş, Arab "öyle ise orada ne ararsın" demiş, o dahî "her şeyi bilen, mekândan münezzehtir, buraya çıkan, ba'zısını bilip ba'zısını bilmeyenlerdir" diye buyurmuş olduğu mervîdir.

ایشته بو اعتراض نقدر اسکی ایسه جوابی دخی او قدر اسکی در :
بو مثللو تناقض واقعدر لکن لا ادریه‌نك بوندن ترتیب ایلدکاری
دلیل سفسطه ومغالطه‌در . لاادریه خصملرینك عقلك هیچ خطا
ایتدیکی ادعاسنده بولندقلرینی کوسترمك ایسترلر . حقیقت حال
ایسه بویله دکلدر . فی‌الواقع فلاسفه‌دن برطاقم بیلکیجلر واردرکه
لا ادریه‌نك هر شیئی انکار ایتدکلرینه مقابل انلر دخی هر شیئك
صحتندن وعقللرینك تمامیله کفایتندن امین اولهرق نیجه ظنونی
یقین مرتبه‌سنه قویمق ایسترلر! اهل تحقیق ایسه انلره لاادریه‌دن
دها بشقه بر نظرله باقازلر . لاادریه هر شی ایچون ایقاع شبهه یه
چالیشه‌رق بنای علمك تخریبنه چیقشدقلری مثللو بو بیلکیجلر دخی
شکوك وظنونی یقین صورتنده کوسترمك صورتیله یقینك قدرینی
تنزیله اوغراشمش اولورلر . بو ایکی فرقه بر خطك ایکی نهایت
نقطه‌لرنده بولنیورکه حقیقت تمام بونك اورته‌سنده‌در . انسانه
لایق اولان خطادن تخلصه سعی ایله برابر عجز وقصورینی
کوزینك اوکنه کتورمك ومیزان عقل واذعانك بعض حقایق
عالیه یه کوره نقدر کوچك برالت اولدیغنی درخاطر ایتمکدر .

خلیفهٔ رابع علی ابن ابی طالب رضی‌الله عنه حضرتلری
منبرده ایکن برعرب برشی صورمش بیلمم دیو جواب ویرمش
عرب اویله ایسه اوراده نه ارارسین دیمش او دخی هرشیئی
بیلن مکاندن منزهدر بورایه چیقان بعضیسنی بیلوب بعضیسنی
بیلیانلردر دیو بیورمش اولدیغی مرویدر .

İmdî Lâ-edriyye'nin iddi'âlarının sübûtu için insanın kendi hatâlarının aslını bilememesi ve bir re'yi red ile diğerini kabûl eylediği vakit vech-i rüchânını temyiz edememesi kaziyyelerinin ikisinin birden tahakkuku lâzım gelir, hâlbuki insanın bir fikri red ile diğerini tercîh etmesi vech-i rüchânını temyîz ile olabilip bu dahî hatâsına vâkıf olmasını istilzâm ider.

Bunu bir misâl ile bir derece daha îzâh edelim:

Bir aralık hükemâ, küre-i arzın merkez-i âlemde istikrârına kâil olmuşlar idi. Bugün ise havl-i şemsde devr ve seyrini isbât ediyorlar. Bu iki re'y yekdiğerini nâkızdır fakat akıl kendi kendisini nâkız değildir. İstikrâr-ı arza kâil olanlar bugünki İlm-i Hey'et'e esâs olan ma'lûmâta vâkıf olmayarak hey'et-i eflâkın sûret-i mer'iyye ve zâhiriyyesine nazaran istidlâl eylemişler idi: Bunda aklın kendince kat'an tenâkuzu yoktur. Sarı bir duhân ile muhât olan bir şey sarımtırâk göründüğü hâlde duhân-ı mezkûre mündefi' olup da reng-i aslîsi ile göründükte ol şeyin sarımtırâk olmayıp aldanmış olduğu zâhir olunca burada tenâkuza hükmetmek mi lâzım gelir?

Akıl, i'mâl-i fikrin kavâ'idine ya'nî Mantık'a tevfîke sevk olunur ise hiçbir vakit kendi kendisini nakzetmez. Ve Lâ-edriyye'nin "tenâkuz-ı 'akl" dedikleri, telâhuk-ı efkâr ile aklın terakkîsidir bununla

ايمدى لاادريه‌نك ادعالرينك ثبوتى ايچون انسانك كندى خطالرينك اصلنى بيله‌مامسى وبر رأيى رد ايله ديكرينى قبول ايلديكى وقت وجه‌رجحانى تميز ايده‌مامسى قضيه‌لرينك ايكيسنك بردن تحقق لازم كلور حالبوكه انسانك برفكرى رد ايله‌ديكرينى ترجيح ايتمسى وجه رجحانى تميز ايله اوله بيلوب بو دخى خطاسنه واقف اولمسنى استلزام ايدر.

بونى برمثال ايله بردرجه دها ايضاح ايده‌لم :

بر ارالق حكماكرهٔ ارضك مركز عالمده استقرارينه قائل اولمشلر ايدى. بوكون ايسه حول شمسده دور وسيرينى اثبات ايده‌يورلر. بو ايكى رأى يكديكرينى ناقضدر فقط عقل كندو كندوسنى ناقض دكلدر. استقرار ارضه قائل اولنلر بوكونكى علم هيئته اساس اولان معلوماته واقف اولميه‌رق هيئت افلاكك صورت مرئيه وظاهريه‌سنه نظراً استدلال ايلمشلر ايدى: بونده عقلك كندنجه قطعا تناقضى يوقدر. صارى بر دخان ايله محاط اولان برشى صاريمتراق كورندكى حالده دخان مذكور مندفع اولوبده رنك اصليسى ايله كورندكده اول شيئك صاريمتراق اولميوب الدانلمش اولديغى ظاهر اولنجه بوراده تناقضه حكم ايتمكمى لازم كلور ؟

عقل اعمال فكرك قواعدينه يعنى منطقه توفيقا سوق اولنور ايسه هيچ بر وقت كندى كنديسنى نقض ايتز. ولاادريه‌نك تناقض عقل ديدكلرى تلاحق افكار ايله عقلك ترقيسيدر بونكله

kavâ'id-i mezkûre teğayyür etmeyip belki daha iyi anlaşılır ve daha iyi tatbîk olunur.

Gelelim Lâ-edriyye'nin ikinci iddi'âlarına: İsbâtsız bir şeye kâil olmak de'b-i hükemâdan hâric olmakla, hikmet evvelce her şeyin hakkında mümkün olan şübheleri ta'dâddan başlayıp hüküm ve tasdîkin berâhîn ile sâbit olmasına ta'lîk eder. Ve ihtimâm-ı tâmm ile bu yoldaki şübheleri kâmilen bertaraf etmeye cehd eyler. İşte ehl-i şukûkun düştüğü varta-i zann u gümândan kurtulmanın en kestirme yolu da budur: İnsan her şeyde şübhe ettiği hâlde bir şey olsun vardır ki onda şübhe etmek kâbil olamaz, imdî şübhe için sarf ettiği sa'y ve fikr ve nefs-i şübhe bile hep kendisinin vücûdunu isbât eder: Binâenaleyh insanın şübhe edemeyeceği şey kendi mevcûdiyyetidir.

Fi'l-vâki' insan cemî'-i ahkâmda bile aldanmış olsa şu aldanışı dahî kendi vücûdunu isbât eder. Zîrâ aldanmak için mevcûd olmalıdır. İnsan kendi mevcûdiyyetinde şübhe edemediği gibi hâriçte kendisi gibi mevcûdiyyet-i zâtiyyesinde şübhe edemeyen insanların ve sâir eşyâ-yı hâriciyyenin dahî vücûdunda şübhe edemez. İşte akl-ı beşerin böylece ba'zı hakâike olsun isâbeti zâhir olur.

Ehl-i şukûkun bu bâbda bir ağır i'tirâzları daha vardır:

قواعد مذكوره تغير ايتميوب بلكه دها ايى اكلاشيلور و دها ايو تطبيق اولنور ٠

كله‌لم لادريه‌نك ايكنجى ادعالرينه : اثباتسز بر شيئه قائل اولمق دأب حكمادن خارج اولمغله حكمت اوله‌هر شيئك حقنده ممكن اولان شبهه‌لرى تعداددن باشليوب حكم و تصديق براهين ايله ثابت اولمسنه تعليق ايدر ٠ واهتمام تام ايله بو يولده‌كى شبهه‌لرى كاملا برطرف ايتمكه جهد ايلر ٠ ايشته اهل شكوكك دوشديكى ورطهٔ ظن وگماندن قورتلمنك اك كسدرمه يوليده بودر : انسان هر شيده شبهه ايتديكى حالده بر شى اولسون واردركه انده شبهه ايتمك قابل اوله‌مز ايمدى شبهه ايچون صرف ايتديكى سعى وفكر ونفس شبهه بيله هب كنديسنك وجودينى اثبات ايدر : بناء عليه انسانك شبهه ايده‌ميه‌جكى شى كندى موجوديتيدر ٠

فى الواقع انسان جميع احكامده بيله الدانمش اولسه شو الدانشى دخى كندى وجودينى اثبات ايدر ٠ زيرا الدانمق ايچون موجود اولمليدر ٠ انسان كندى موجوديتنده شبهه ايده‌مديكى كبى خارجده كنديسى كبى موجوديت ذاتيه سنده شبهه ايده‌ميان انسانلرك وسائر اشياى خارجيه‌نك دخى وجودنده شبهه ايده‌مز ٠ ايشته عقل بشرك بويله‌جه بعض حقايقه اولسون اصابتى ظاهر اولور ٠

اهل شكوكك بو بابده بر اغيراعتراضلرى دها واردر :

Şöyle ki, fikrin sıhhatini teslîm ile berâber eşyânın hâriçte vücûdunu inkâr ederler. Ve eşyânın hâriçte vucûdu olmayıp da var diye zu'm olunduğu takdirde bu zu'mun onların hakîkaten vucûdu takdîrindeki te'sîri îkâ' edebileceğini iddi'â eylerler. Ve Hazret-i Sâni'in her hâlde âlemi ibdâya kâdir olduğu gibi insan da dâimî bir galat-ı hiss îkâ'ına muktedir bulunduğunu dermiyân ederler.

Bu iddi'âya göre Lâ-edriyye, fikrin sıhhatini teslîm ile hakâik-i hâriciyyeyi inkâr etmiş olurlar. İmdî görülüyor ki, bunlar herhâlde birleşmeleri lâzım gelen iki mes'eleyi tefrîke sarf-ı mâ-hasal gayret ederler. Ya'nî bir kere hakîkat-i hâriciyye vardır ama zihin ona asla isâbet edemez dedikten sonra mevcûd olsa zihin hakîkate isâbete müsta'iddir, lâkin hakîkat-i hâriciyye bu kadar demiş olurlar. Hâlbuki bu iki mes'ele birden nazar-ı mütâ'alaya alındıkta ya aklın sıhhati ve isâbetiyle berâber vücûd-ı hâriciyyenin sübûtu veya aksi lâzım gelir: Bu hâle göre ise îzâhât-ı sâbıkanın tehatturu ile Lâ-edriyye'nin bu iddi'âları dahî merdûd olur.

Şurası da hafî olmaya ki: Sûfestâiyye nîce hakâiki musırrâne inkârda ol mertebeye varırlar ki onlar ile bahsetmek bile mümkün olmaz. Benî-beşer ba'zı hakâiki cezm ve i'tikâd etmek ve bu i'tikâdı ile dâreynde necât ve selâmet bulmak için dâru'l-kesb-i a'mâl olan

شـويله كه فكرك صحتنى تسـليم ايله برابر اشـيانك خارجـده وجودينى انـكـار ايدرلر . واشيـانك خارجده وجودى اولميوبده واردیو زعم اولنديغى تقديرده بوزعمك انلرك حقيقتاً وجودى تقديرنده‌كى تأثيرى ايقاع ايده‌بيله جكنى ادعا ايلرلر . وحضرت صانعك هر حالده عالمى ابداعه قادر اولديغى كبى انسانده دائمى بر غلط حس ايقاعنـه مقتدر بولنديغنى درميان ايدرلر .

بوادعايه كوره لاادريه فكرك صحتنى تسليم ايله حقايق خارجيه‌يى انكار ايتمش اولورلر . ايمدى كوريلوركه بونلر هرحالده برشملرى لازم كلان ايكى مسئله‌يى تفريقـه صرف ما حصل غيرت ايدرلر . يعنى بركره حقيقت خارجيه واردر اما ذهن‌اكا اصـلا اصابت ايده‌مز ديدكدن صكره موجود اولسـه ذهن حقيقته اصابته مسـتعددر لكن حقيقت خارجيـه يوقدر ديمش اولورلر . حالبوكه بو ايكى مسئله بردن نظر مطالعه‌يه الندقده ياعقللك صحت واصابتيله برابر وجود خارجينك ثبوتى وياعكسى لازم كلور : بوحاله كوره ايسه ايضاحات سابقه‌نك تخطرى ايله لاادريه‌نك بوادعالرى دخى مردود اولور .

شوراسيده خفى اولميه‌كه : سوفسطائيه نيجه حقايقى مصرانه انكارده اول مرتبه‌يه واريرلركه انلر ايله بحث ايتمك بيله ممكن اولماز . بنى بشر بعض حقايقى جزم واعتقاد ايتمك وبواعتقادى ايله دارينده نجات وسلامت بولمق ايچون دارالكسب اعمال اولان

şu arsa-yı fenâya kadem-nihâde olmuş iken sanki bir takımları da hiçbir şeye inanmamak için bu âleme gelmişler ve belki geldiklerine bile inanmamışlardır! Sûfestâiyye'nin en ehveni olan Lâ-edriyye'ye karşı bile iki kaziyyenin tenâkuzu lâzım geldiğini dermiyân etmekten ne hâsıl olur! Zîrâ onların usûlü ol kaziyyelerde ve tenâkuzda ve ol kaziyyelerin tenâkuzu lâzım geldiğinde şübhe etmek olduğu misillû kendilerinin şübhe ettiklerinde dahî şübhe ederler. İmdî muhakkıkîn-i ulemâ Sufestâiyye ile münâzarayı men' etmişlerdir. Zîrâ mechûlün ifâdesi ma'lûm ile nazara muhtâc olup zarûriyyâtın mechûliyyeti ise tasavvur olunamaz. Hâlbuki hasmı ma'lûmu i'tirâf etmez ki onunla mechûl sâbit olsun. Buna binâen onlara cevâb i'tâsı ile iştigâl etmek onların mesleklerini iltizâm gibi bir şey olacağından onlar ile fakat cedeli tecvîz eylemişlerdir. Bu hâle göre onların reddi hakkındaki îzâhât, henüz İlm-i Hikmet'in mesâil-i dakîkasını ahz-ı telakkîye kesb-i rusuh etmeyerek Sûfestâiyye'nin ilkâ'âtından müte'essir olmuş olmakla berâber hakîkati kabûle müsta'id kalmış olan zihinlerin irşâd ve îkâzı içindir.

شو عرصهٔ فنایه قدمنهادهٔ وجود اولمشیکن صانکه بر طاقلریده هیچ بر شیئه اینانمامق ایچون بو عالمه کلمشلر وبلکه کلدکلرینه بیله اینانمامشلردر! سو فسطائیه‌نك الك اهونی اولان لاادریه‌یه قارشو بیله ایکی قضیه‌نك تناقضی لازم کلدیکنی درمیان ایتمکدن نه حاصل اولور ! زیرا انلرك اصولی اول قضیه‌لرده وتناقضده واول قضیه‌لرك تناقضی لازم کلدیکنده شبهه ایتمك اولدیغی مثللو کندیلرینك شبهه ایتدکلرنده دخی شبهه ایدرلر ۰ ایمدی محققین علما سوفسطائیه ایله مناظره‌یی منع ایتمشلردر ۰ زیرا مجهوللك افاده‌سی معلوم ایله نظره محتاج اولوب ضروریاتك مجهولیتی ایسه تصور اولنه‌ماز ۰ حالبوکه خصم معلومی اعتراف ایتمزکه انکله مجهول ثابت اولسون ۰ بوکا بناءً انلره جواب اعطاسیله اشتغال ایتمك انلرك مسلکلرینی التزام کبی برشی اوله‌جغندن انلر ایله فقط جدلی تجویز ایلمشلردر ۰ بو حاله کوره انلرك ردی حقنده‌کی ایضاحات هنوز علم حکمتك مسائل دقیقه‌سنی اخذ تلقی‌یه کسب رسوخ ایتمیه‌رك سوفسطائیه‌نك القاآتندن متأثر اولمش اولمغله برابر حقیقتی قبوله مستعد قالمش اولان ذهنلرك ارشاد وایقاظی ایچوندر ۰

KİTÂB-I EVVEL

TASAVVURÂT

Bâb-ı Evvel

Elfâz ve Me'ânî-i Müfrede

Müfredin mânâsı teşahhus ederse cüz'î denilir. Ve eğer efrâd-ı kesîreye şâmil olursa küllî denir.

Meselâ "Zeyd" ve "Amr" ve "İstanbul" gibi 'alemler ve "şu kitâb" ve "bu kalem" gibi ism-i işâretler hep cüz'îdir. Ve "insan" ve "şehir" gibi efrâd-ı kesîreye ıtlâk olunan elfâz küllîdir.

Hâriçte müte'allık olduğu şeyden kat'-ı nazar ile ilme ma'lûm ve mefhûm denir.[1] Ve mücerred mefhûma nazar ile zihin onun efrâd-ı kesîreye şumûlünü tecvîz eyler ise ol mefhûm küllîdir ve tecvîz eylemez ise cüz'îdir.

Her mefhûm-ı küllînin efrâd-ı zihniyyesi mahsûr olmayıp hâriçte dahî efrâd-ı gayr-ı ma'dûdesi bulunur. Lâkin ba'zısının efrâd-ı hâriciyyesi ma'dûd olur. Meselâ insanın hâriçte efrâd-ı gayr-ı ma'dûdesi bulunup seyyâre (ya'nî havl-i şemste devr ile mevkib-i şemsi

1 Mefhûm - Idée

کتاب اول

تصورات

باب اول

الفاظ ومعانئ مفرده

مفرد لفظ معناسی تشخص ایدرسه جزئی دینلور . واکر افراد کثیره یه شامل اولورسه کلی دینور .

مثلا زید وعمرو واستانبول کبی علملر وشو کتاب وبوقلم کبی اسم اشارتلر هپ جزئیدر . وانسان وشهر کبی افراد کثیره یه اطلاق اولنان الفاظ کلیدر .

خارجده متعلق اولدیغی شیدن قطع نظر ایله علمه معلوم ومفهوم دینور (۱) ومجرد مفهومه نظر ایله ذهن انك افراد کثیره یه شمولنی تجویز ایلمز ایسه اول مفهوم کلیدر وتجویز ایلر ایسه جزئیدر .

هر مفهوم کلینك افراد ذهنیه‌سی محصور اولمیوب خارجده دخی افراد غیر معدوده‌سی بولنور . لکن بعضیسنك افراد خارجیه‌سی معدود اولور . مثلا انسانك خارجده افراد غیرمعدوده‌سی بولنوب سیاره (یعنی حول شمسده دور ایله موکب شمسی

(۱) مفهوم Idée

teşkîl eden ecrâm-ı felekiyye)nin efrâd-ı ma'lûmesi ma'dûd ve mahsûrdur.

Cüz'î ba'zen ehass ma'nâsında müsta'mel olarak e'ammın tahtında münderic demek olur ve buna cüz'î-yi izâfî denilir. Meselâ "insan" mefhûmu küllî olduğu hâlde hayevâna nisbetle cüz'î olmuş olur.

Lafz-ı küllî mantıkça iki ma'nâya delâlet eder: Evvelâ mefhûmun efrâdına delâlet eder,[1] meselâ "insan" lafzı Zeyd ve Amr ve Bekr ve ilâ ah. ve "ma'den" lafzı dahî, demir ve bakır ve gümüş ve altın ilâ ah. misillû mefhûmunun kâffe-i efrâdına delâlet eder.

Sâniyen ol efrâdın evsâf ve a'râzına delâlet eder.[2] Meselâ Zeyd ve Amr ve Bekr'in insan tesmiye olunabilmeleri için her birinde nâmî ve hassâs ve müteharrik bi'l-irâde ve zü'l-fıkarât ve zâtü's-sedy ve zâtü'l-eyâdî ve nâtık olmak gibi ba'zı ahvâl ve a'râz-ı müştereke bulunmakla bunların cümlesine delâlet eder. Ve kezâlik demir ve bakır ve gümüş ve altına ma'den denilebilmek için ba'zı evsâf-ı müşterekeleri bulunmak lâzım gelmekle bunların cümlesine delâlet eder.

Mefhûm-i küllî efrâd-ı zihniyyesine nisbetle mâhiyet ve efrâd-ı hâriciyyesine nisbetle hakîkat tesmiye olunur.[3] Mefhûmun hâriçte efrâdı

---

1 Efrâd-ı Mezkûrenin Cümlesi - Extension
2 Evsâf-ı Mezkûrenin Cümlesi - Compréhension
3 Mâhiyet - Être de Raison; Hakîkat -Véritable

تشكيل ايدن اجرام فلكيه) نك افراد معلومه‌سى معدود ومحصوردر ٠

جزئى بعضاً اخص معناسنده مستعمل اولەرق اعمك تحتنده مندرج ديمك اولور وبوكا جزئىء اضافى دينلور ٠ مثلا انسان مفهومى كلى اولديغى حالده حيوانه نسبتله جزئى اولمش اولور ٠

لفظ كلى منطقجه ايكى معنايه دلالت ايدر: اولا مفهومك افراد ينه دلالت ايدر (١) مثلا انسان لفظى زيد وعمرو وبكر والخ ومعدن لفظى دخى تيمور وباقر وكموش والتون والخ مثللو مفهومنك كافهٔ افرادينه دلالت ايدر :

ثانياً اول افرادك اوصاف واعراضنه دلالت ايدر (٢) ٠ مثلا زيد وعمرو بكرك انسان تسميه اولنه بيلملرى ايچون هر برنده نامى وحساس ومتحرك بالاراده وذو الفقرات وذات الثدى وذات الايادى وناطق اولمق كبى بعض احوال واعراض مشتركه بولنمغله بونلرك جمله‌سنه دلالت ايدر ٠ وكذلك تيمور وباقر وكموش والتونه معدن دنيله بيلمك ايچون بعض اوصاف مشتركەلرى بولنمق لازم كلمكله بونلرك جمله‌سنه دلالت ايدر ٠

مفهوم كلى افراد ذهنيه‌سنه نسبتله ماهيت وافراد خارجيه‌سنه نسبتله حقيقت تسميه اولنور (٣) ٠ مفهومك خارجده افرادى

---

(١) افراد مذكوره‌نك جمله‌سى ٠ Extension

(٢) اوصاف مذكوره‌نك جمله‌سى Compréhension

(٣) ماهيت Être de raison، حقيقت ٠ Véritable

bulunsun bulunmasın ona mâhiyet denilip hakîkat ta'bîri hâriçte efrâdı bulunan mefhûmlara mahsûstur. Meselâ hakîkat-i insan ve mâhiyet-i insan denilebilir. Mâhiyet-i ankâ denilebildiği hâlde hakikat-i ankâ denilemez.

Her hakîkat kendi efrâdına mahmûl olur ve efrâd dahî 'avârız-ı müşahhasa ile yekdiğerinden mütemeyyiz olur. İşte bu vecihle müşahhas olan hakîkate hüviyet denilir. Meselâ hakîkat-ı insan kâffe-i efrâdına şâmil olduğu hâlde beyazlık ve esmerlik gibi avârız-ı müşahhasa ile berâber mülâhaza olunur ise hüviyet denir.

İnsan bu vecihle mütemeyyiz olan efrâd-ı hâriciyyeyi ya'nî â'yânı müşâhede ve mütâlâ'a ile onlarda müşterek bulunan evsâfı intizâ' ederek ma'lûmât-ı cüz'iyyeden "bi't-tecrîd" ma'lûmât-ı külliyyeyi istihsâl eyler ve eğer işbu[1] sıfât ve â'râz-ı müştereke a'yân-ı mezkûrenin hakîkatini teşkîl ve onu hakâik-i sâireden tamâmıyla temyîz iden evsâfdan ise zâtî[2] ve değil ise arazî denilir.

Meselâ birkaç insan müşâhede olunsa bunlar avârız-ı müşahhasa ile yekdiğerinden mütemeyyiz olduklarından zihin bunların sûretlerini birleştiremez. Lâkin ba'zı sıfât ve â'râzda iştirâklerini ve bi'l-farz nutk ve kitâbet ve teneffüs ve hareket ve hissettiklerini müşâhede ile

1 İntizâ' (tecrîd) - Abstraction
2 Zâtî - Essentiel

بولنسون بولنمسون اکا ماهیت دینلوب حقیقت تعبیری خارجده افرادی بولنان مفهوملره مخصوصدر . مثلا حقیقت انسان وماهیت انسان دیله بیلور ، ماهیت عنقا دیله بیلدیکی حالده حقیقت عنقا دیله مز .

هر حقیقت کندی افرادینه محمول اولور و افراد دخی عوارض مشخصه ایله یکدیکرندن متمیز اولور . ایشته بو وجهله متشخص اولان حقیقته هویت دینلور . مثلا حقیقت انسان کافهٔ افرادینه شامل اولدیغی حالده بیاضلق واسمرلك کبی عوارض مشخصه ایله برابر ملاحظه اولنور ایسه هویت دینور .

انسان بو وجهله متمیز اولان افراد خارجیه یی یعنی اعیانی مشاهده ومطالعه ایله انلرده مشترك بولنان اوصافی انتزاع ایدرك معلومات جزئیه دن (بالتجرید) معلومات کلیه یی استحصال اینر . واکر اشبو (۱) صفات واعراض مشترکه اعیان مذکوره نك حقیقتنی تشکیل وانی حقایق سائره دن تمامیله تمییز ایدن اوصافدن ایسه ذاتی (۲) ودکل ایسه عرضی دینلور .

مثلا برقاچ انسان مشاهده اولنسه بونلر عوارض مشخصه ایله یکدیکرندن متمیز اولدقلرندن ذهن بونلرك صورتلرینی برلشدیره مز . لکن بعض صفات واعراضده اشتراکلرینی وبالفرض نطق وکتابت وتنفس وحرکت وحس ایتدکلرینی مشاهده ایله

---

(۱) انتزاع (تجرید) Abstraction

(۲) ذاتی Essentiel

işbu ahvâlin onların cümlesine şumûlünü tecvîz ederek, a'râz-ı müştereke-i mezkûreyi müşahhasâttan tecrîd eder. Ve şu sûretle tecrîd eylediği mefhûmları mütâla'a ile teneffüs misillû â'râzın insanın gayrı olan hayevânâtta dahî bulunduğunu ve kitâbetin dahî bi'l-cümle efrâd-ı insâniyyeye şümûlü olmadığı cihetle bunların insanı sâirinden temyîz etmediğini ve fakat nutkun insanı sâir hayevândan ve his ve hareket-i irâdiyye dahî ecsâm ve nebâtâttan temyîz eylediğini fehm eder. İşte ahvâl-i müştereke-i mezkûreden hiss ve hareket-i irâdiyye ve nutk zâtiyyâttan olup diğerleri arazî olurlar.

Bundan başka zihin suver-i cüz'iyyede zamm ve tefrîk ile tasarruf ederek hâriçte a'yândan hiç birine muntabık olmamak üzere ba'zı sûretler tasavvur eder ki bunlara vehm ve hayâl denir.

Mefhûm-ı küllî efrâdında mütefâvit olur ise küllî-yi müşekkek ve mütefâvit olmaz ise küllî-yi mütevâtı' denir. Meselâ hayevân-ı nâtık mefhûmu insanın kâffe-i efrâdına seyyân olarak şâmil olmakla küllî-yi mütevâtı' olur. Ve beyâz mefhûmunun efrâdı ise kimi çok ve kimi az beyaz olarak mütefâvit bulunmalarıyla küllî-yi müşekkek olur.

Her iki mefhûm beyninde sıdk ve şumûlleri i'tibâriyle niseb-i erba'adan biri ya'nî ya müsavât ya mübâyenet ya umûm ve husûs-ı mutlak veyâ umûm ve husûs min-vech bulunur.

İki küllî yekdiğerinin cemî'-i efrâdına sâdık ve şâmil olur

اشبو احوالك انلرك جله‌سنه شمولنی تجویز ایدرك ، اعراض مشترکهٔ مذکوره‌یی مشخصاتدن تجرید ایدر . و شو صورتله تجرید ایلدیکی مفهوملری مطالعه ایله تنفس مثللو اعراضك انسانك غیری اولان حیواناتده دخی بولندیغنی وکتابتك دخی بالجمله افراد انسانیه‌یه شمولی اولدیغی جهتله بونلرك انسانی سائرندن تمییز ایتمدیکنی وفقط نطقك انسانی سائر حیواناتدن وحس وحرکت ارادیه دخی اجسام ونباتاتدن تمییز ایلدیکنی فهم ایدر . ایشته احوال مشترکهٔ مذکوره‌دن حس وحرکت ارادیه ونطق ذاتیاتدن اولوب دیکرلری عرضی اولورلر .

بوندن بشقه ذهن صور جزئیه‌ده ضم وتفریق ایله تصرف ایدرك خارجده اعیاندن هیچ برینه منطبق اولمامق اوزره بعض صورتلر تصور ایدرکه بونلره وهم وخیال دینور .

مفهوم کلی افرادنده متفاوت اولور ایسه کلیٔ مشکك ومتفاوت اولماز ایسه کلیٔ متواطی دینور . مثلا حیوان ناطق مفهومی انسانك کافهٔ افرادینه سیان اوله‌رق شامل اولمغله کلیٔ متواطی اولور . وبیاض مفهومنك افرادی ایسه کیمی چوق وکیمی آز بیاض اوله‌رق متفاوت بولنمزیله کلیٔ مشکك اولور .

هرایکی مفهوم بینندم صدق وشمولری اعتباریله نسب اربعه‌دن بری یعنی یامساوات یامباینت یاعموم وخصوص مطابق ویا عموم وخصوص من وجه بولنور .

ایکی کلی یکدیکرینك جمیع افرادینه صادق وشامل اولور

ise yekdiğerine müsâvî olurlar. Nâtık ile dâhik gibi ki her nâtık dâhik olup her dâhik dahî nâtıktır.

Eğer iki küllîden hiç birisi diğerinin efrâdından hiç birine sâdık olmaz ise birbirlerine mübâyin olurlar. İnsan ile at gibi.

Ve eğer iki küllîden yalnız biri diğerinin cemî‘-i efrâdına şâmil olur ise beynlerinde umûm ve husûs-ı mutlak bulunur. Ya‘nî küllînin biri e‘amm ve diğeri ehass olur. İnsan ile hayevân gibi ki ba‘zı hayevân insan ve her insan hayevân olmakla hayevân e‘amm ve insan ehass olur.

Ve iki küllîden her biri diğerinin fakat ba‘zı efrâdına şâmil olur ise beynlerinde umûm ve husûs min-vech bulunur. Ya‘nî her biri diğerinden min-vech e‘amm ve min-vech ehass olur. İnsan ile beyaz gibi ki insanların ba‘zısı beyaz ve beyazların ba‘zısı insandır.

Dâimâ bir küllî ile şâmil olduğu cüz’î beyninde umûm ve husûs mutlak bulunup her bir küllî şâmil olmadığı cüz’îye mübâyin olur. Ve cüz’îler her hâlde birbirlerine mübâyin olurlar.

Niseb-i erba‘a, mefhûmların yekdiğerine şumûlü i‘tibâriyle arandığı gibi ezmân ve ahvâle göre tahakkukları i‘tibâriyle dahî aranır. Meselâ güneşin doğması ile gündüz olması mütesâvîdir ve güneşin doğması ile gecenin olması mütebâyindir.

Beynlerinde umûm ve husûs-ı mutlak bulunan iki mefhûm-ı küllî

ایسه یکدیکرینه مساوی اولورلر . ناطق ایله ضاحك کبی که هر ناطق ضاحك اولوب هر ضاحك دخی ناطقدر .

اکر ایکی کلیدن هیچ بریسی دیکرینك افرادندن هیچ برینه صادق اولمزایسه بربرلرینه مباین اولورلر . انسان ایله آت کبی .

واکر ایکی کلیدن یالکز بری دیکرینك جمیع افرادینه شامل اولورایسه بینلرنده عموم وخصوص مطلق بولنور . یعنی کلینك بری اعم ودیکری اخص اولور . انسان ایله حیوان کبی که بعض حیوان انسان وهرانسان حیوان اولمغله حیوان اعم وانسان اخص اولور .

وایکی کلیدن هربری دیکرینك فقط بعض افرادینه شامل اولور ایسه بینلرنده عموم وخصوص من وجه بولنور . یعنی هربری دیکرندن من وجه اعم ومن وجه اخص اولور . انسان ایله بیاض کبی که انسانلرك بعضیسی بیاض وبیاضلرك بعضیسی انساندر .

دائما برکلی ایله شامل اولدیغی جزئی بینده عموم وخصوص مطلق بولنوب هربرکلی شامل اولدیغی جزئیه مباین اولور . وجزئیلر هرحالده بربرلرینه مباین اولورلر .

نسب اربعه مفهوملرك یکدیکرینه شمولی اعتباریله اراندیغی کبی ازمان واحواله کوره تحققلری اعتباریله دخی ارانور . مثلا کونشك طوغمسی ایله کوندز اولمسی متساویدر وکونشك طوغمسی ایله کیجه اولمسی متباینلر .

بینلرنده عموم وخصوص مطلق بولنان ایکی مفهوم کلی

mukâyese olundukta efrâdı diğerinin efrâdından çok olan mefhûmun evsâf ve zâtiyyâtı daha az ve evsâf ve zâtiyyâtı az olanın efrâdı çok olur. Meselâ hayevân mefhûmunun efrâdı zü'l-fıkarât mefhûmunun efrâdından ziyâdedir, zîrâ her zü'l-fıkarât hayevân olup, her hayevân zü'l-fıkarât değil, ba'zı hayevân zü'l-fıkarâttır ve diğer ba'zısı dahî zü'l-fıkarât olmayan hayevânlardır. Lâkin zü'l-fıkarâtın zâtiyyâtı daha ziyâdedir zîrâ onda hayevân mâhiyetinde müşterek olan cemî'-i evsâftan mâ-'adâ zü'l-fıkarât mâhiyetinde müşterek olan efrâda mahsûs ba'zı evsâf dahî vardır.

Bâb-ı Sânî

Îsâgûcî[1]

Mefhûmlar, yekdiğerinden e'amm ve ehass olduklarına nazaran merâtib-i muhtelifede bulunarak bir silsile teşkîl ederler. Ve bu silsilede her mefhûmun mertebesi efrâdının mertebesiyle mu'ayyendir. Meselâ zü'l-fıkarât ve ma'dûmu'l-fıkarât mefhûmları hayevân mefhûmunun tahtında ve bir

1 Îsâgûcî lisân-ı Yunânî'den olup medhal demektir. Mukaddime-i evveliyyede dahî işâret kılındığı vecihle Porphyrios kütüb-i Aristo'ya medhal olmak üzere te'lîf eylediği kitâba *Îsâgûcî* tesmiye ederek ona külliyyât-ı hams mebâhisini derc eylediğinden ol vakitden beri mebâdî-i kavl-i şârih demek olan külliyyât-ı hams bahsine *Îsâgûcî* denilegelmiştir. Binâenaleyh burada dahî ehl-i Mantık'ın eserine iktifâ'en işbu ta'bîr isti'mâl olunmuştur.

مقايسه اولندقده افرادی دیکرینك افرادندن چوق اولان مفهومك اوصاف وذاتیاتی دها از و اوصاف وذاتیاتی از اولانك افرادی چوق اولور . مثلا حیوان مفهومنك افرادی ذوالفقرات مفهومنك افرادندن زیاده در زیرا هرذوالفقرات حیوان اولوب، هرحیوان ذوالفقرات دکل، بعض حیوان ذوالفقراتدر و دیکر بعضیسی دخی ذوالفقرات اولمیان حیوانلردر . لکن ذوالفقراتك ذاتیاتی دها زیاده در زیرا انده حیوان ماهیتنده مشترك اولان جمیع اوصافدن ماعدا ذوالفقرات ماهیتنده مشترك اولان افراده مخصوص بعض اوصاف دخی واردر .

باب ثانی

ایساغوجی (٠)

مفهوملر یکدیکرندن اعم واخص اولدقلرینه نظراً مراتب مختلفه ده بولنه رق برسلسله تشکیل ایدرلر . وبوسلسله ده هر مفهومك مرتبه سی افرادینك مرتبه سیله معیندر . مثلا ذوالفقرات ومعدوم الفقرات مفهوملری حیوان مفهومنك تحتنده وبر

(٠) ایساغوجی لسان یونانیدن اولوب مدخل دیمکدر . مقدمهٔ اولیده دخی اشارت قلندیغی وجهله پورفیریوس کتب ارسطویه مدخل اولمق اوزره تألیف ایلدیکی کتابه ایساغوجی تسمیه ایدرك اکا کلیات خمس مباحثنی درج ایلدیکندن اول وقتدنبری مبادئ قول شارح دیمك اولان کلیات خمس بحثنه ایساغوجی دنیله کلمشدر . بناء علیه بوراده دخی اهل منطقك اثرینه اقتفاء اشبو تعبیر استعمال اولنمشدر .

mertebede bulunarak hayevân mefhûmu bunların ikisinin dahî efrâdına şâmil olur. Ve zü'l-fıkarât mefhûmu dahî zâtü's-sedy ve tayr ve semek ve zâhife ve dafda' mefhûmlarının fevkinde bulunarak onların efrâdına şâmil olur.

Bu nev' bir silsilenin merâtibini teşkîl eden mefhûmlardan müteşşekil diğer bir silsilede dahî husûsât-ı mezkûre cârî olur. Meselâ hat mefhûmu hatt-ı müstakîm ve hatt-ı münhanî mefhûmlarının mâ-fevkinde bir mertebede bulunup hatt-ı münhanî mefhûmunun tahtındaki mertebede dahî muhît-i dâire ve kat'-ı nâkıs ve kat'-ı mükâfî ve kat'-ı zâid ve helezûnî ve ilâ âh. mefhûmları bulunur.

İmdî efrâdına nisbetle mefhûmların merâtibini ta'yîn etmeye tertîb[1] denilir.

Küllîyyâtın bir silsile-i merâtibe dâhil olabilmeleri için beynlerinde ba'zı münâsebet bulunmak lâzımdır. Meselâ hatt-ı münhanî ile tayr bir silsilede tertîb olunamaz, ammâ hatt-ı münhanî hatt-ı müstakîm ve tayr zâtü's-sedy ile bir silsilede tertîb olunabilir. Zîrâ hatt-ı münhanî ile müstakîmin ve zâtü's-sedy ile tayrın ba'zı evsâf-ı zâtiyyeleri müşterek olduğundan beynlerinde münâsebet vardır.

İşte böylece ayrı ayrı birer silsilenin merâtibini teşkîl eden mefhûmların her biri mensûb olduğu silsile mekûlesinden

1 Tertîb - Classification

مرتبه‌ده بولنه‌رق حيوان مفهومی بونلرك ايكيسنك دخی افرادينه شامل اولور . وذوالفقرات مفهومی دخی ذات الثدی وطيروسمك وزاحفه وضفدع مفهوملرينك فوقنده بولنه‌رق انلرك افرادينه شامل اولور .

بونوع برسلسله‌نك مراتبنی تشكيل ايدن مفهوملردن متشكل ديكر برسلسله‌ده دخی خصوصات مذكوره جاری اولور . مثلا خط مفهومی خط مستقيم وخط منحنی مفهوملرينك مافوقنده بر مرتبه‌ده بولنوب خط منحنی مفهومنك تحتنده‌كی برمرتبه‌ده دخی محيط دائره وقطع ناقص وقطع مكافی وقطع زائد وحلزونی والخ . مفهوملری بولنور .

ايمدی افرادينه نسبتله مفهوملرك مراتبنی تعيين ايتمكه ترتيب (١) دنيلور .

كلياتك برسلسلهٔ مراتبه داخل اولهٔبيلمری ايچون بينلرنده بعض مناسبت بولنمق لازمدر . مثلا خط منحنی ايله طير بر سلسله‌ده ترتيب اولنه‌مز اما خط منحنی خط مستقيم وطير ذات الثدی ايله برسلسله‌ده ترتيب اولنه‌بيلور . زيرا خط منحنی ايله مستقيمك وذات الثدی ايله طيرك بعض اوصاف ذاتيه‌لری مشترك اولديغندن بينلرنده مناسبت واردر .

ايشته بويله‌جه ايری ايری برر سلسله‌نك مراتبنی تشكيل ايدن مفهوملرك هربری منسوب اولديغی سلسله مقوله‌سندن

---

(١) ترتيب Classification

olur[1]. Meselâ tayr hayevânın mensûb bulunduğu mekûleden olup hatt-ı münhanînin kemm mekûlesinden olur.

Bir silsilenin merâtib-i muhtelifesine nev‘ ve cins[2] denilip nev‘ cinsin bir mertebe tahtındaki merâtibi ve cins dahî nev‘e şâmil olarak onun mâ-fevkindeki mertebeyi iş‘âr eder.

Meselâ zü’l-fıkarâta nisbetle zâtü’s-sedy ve tayr ve zâhife ve semek mefhûmlarından her biri nev‘ olup bunlara nisbetle zü’l-fıkarât cins olur. Ve muhît-i dâire ve kat‘-ı zâid ve nâkıs ve mükâfî ve ilâ âh. mefhûmları nev‘ olup hatt-ı münhanî bunların cinsi olur.

İmdî cins nev‘lerinin cemî‘-i efrâdına sâdık ve şâmil olur ama nev‘ cinsin cemî‘-i efrâdına şâmil olmayıp ba‘zı efrâdına şâmil olur. Zîrâ nev‘in evsâfı cinsin evsâfıyla kendisine mahsûs olan evsâftan terekküb eder. Meselâ zü’l-fıkarâta zâtü’s-sedy munzamm olarak zâtü’s-sedy nev‘ini zü’l-fıkarâtın sâir tayr ve zâhife ve semek ve dafda‘ nev‘lerinden temyîz eyler.

Bir cins ecnâs-ı sâire ile ba‘zı evsâf-ı zâtiyyede müteşârik olarak işbu evsâfın mecmû‘u ecnâs-ı mezkûreden daha e‘amm bir mertebe teşkîl edebilir. Bu hâlde işbu mertebedeki cinse

---

1 Mekûle - Catégorie
2 Cins – Genre ; Nev‘- Espéce

(١) اولور . مثلا طير حيوانك منسوب بولنديغى مقوله‌دن اولوب خط منحنى كم مقوله‌سندن اولور .

برسلسله‌نك مراتب مختلفه‌سنه نوع وجنس (٢) دنيلوب نوع جنسك برمرتبه تحتنده‌كى مراتبى وجنس دخى نوعه شامل اوله‌رق انك مافوقنده‌كى مرتبه‌يى اشعار ايدر .

مثلا ذوالفقراته نسبتله ذات الثدى وطير وزاحفه وسمك مفهوملرندن هربرى نوع اولوب بونلره نسبتله ذوالفقرات جنس اولور . ومحيط دائره وقطع زائد وناقص ومكافى والخ مفهوملرى نوع اولوب خط منحنى بونلرك جنسى اولور .

ايمدى جنس نوعلرينك جميع افرادينه صادق وشامل اولور اما نوع جنسك جميع افرادينه شامل اولميوب بعض افرادينه شامل اولور . زيرا نوعك اوصافى جنسك اوصافيله كنديسنه مخصوص اولان اوصافدن تركب ايدر . مثلا ذوالفقراته ذات الثدى منضم اوله‌رق ذات الثدى نوعنى ذوالفقراتك سائر طير وزاحفه وسمك وضفدع نوعلرندن تمييز ايلر .

بر جنس اجناس سائره ايله بعض اوصاف ذاتيه‌ده متشارك اوله‌رق اشبو اوصافك مجموعى اجناس مذكوره‌دن دها اعم بر مرتبه تشكيل ايده بيلور . بوحالده اشبو مرتبه‌ده‌كى جنسه

---

(١) مقوله Catégorie

(٢) جنس Genre ، نوع Espèce

nazaran ecnâs-ı mezkûre enva‘ olur. Meselâ evvelki misâllerde cins makâmında bulunan zü’l-fıkarât cins-i hayevânın bir nev‘i olur.

Bi’l-‘akis bir nev‘in efrâdı ba‘zı evsâf ile mütemeyyiz ve kısımları münkasım olup bu kısımlara nazaran nev‘-i mezkûra cins olur ve aksâm-ı mezkûre dahî birer nev‘ olurlar.

Bir cinsin tahtında müretteb olan nev‘ler ba‘zı evsâfta müteşârik olmaları ile cins-i mezkûru teşkîl eylediklerinden ba‘zı husûsât ile temeyyüz etmedikleri hâlde cümlesi bir mefhûmda birleşir. İşte envâ‘-ı mezkûreyi temyîz etmek için cinse zamm olunması lâzım gelen evsâfa fasl denilir. Meselâ müselles kâimüz’-zâviye nev‘inin cinsi müselles olmakla nev‘i temyîz için cinse zamm olunan kâimüz’-zâviye onun faslı olur.

İmdî fasl, cinsi taksîm ve nev‘i takvîm eyler. Nev‘ bir mâhiyet olup cins ile fasl onun cüz’leridir. Ya‘nî mâhiyet cins ile fasıldan terekküb eder. Ve cins ol mâhiyetten e‘amm olarak fasl ona müsâvî olur. Meselâ insan mâhiyeti bir nev‘ olup cinsi hayevândır ki sâir hayevânlara dahî şâmil olur ve fasl dahî nâtık olarak insana müsâvî olur[1] ve insanı sâir hayevânlardan tefrîk eyler.

1 ‘İnde’l-mütekellimîn nâtık insana müsâvî olmayıp, ondan e‘amm olmakla insanın faslı değildir. Müte’ahhirîn-i tabî‘iyyûnun bir takımı dahî nâtık insanın faslı

نظراً اجناس مذكوره انواع اولورلر . مثلا اولكى مثاللرده جنس مقامنده بولنان ذو الفقرات جنس حيوانك برنوعى اولور .

بالعكس بر نوعك افرادى بعض اوصاف ايله متميز وقسملره منقسم اولوب بو قسملره نظراً نوع مذكور جنس اولور واقسام مذكوره دخى برر نوع اولورلر .

بر جنسك تحتنده مرتب اولان نوعلر بعض اوصافده متشارك اولمرى ايله جنس مذكورى تشكيل ايلدكلرندن بعض خصوصات ايله تميز ايتدكلرى حالده جمله سى برمفهومده برلشورلر . ايشته انواع مذكوره يى تميز ايتمك ايچون جنسه ضم اولنمسى لازم كلان اوصافه فصل دنيلور . مثلا مثلث قائم الزاويه نوعنك جنسى مثلث اولمغله نوعى تميز ايچون جنسه ضم اولنان قائم الزاويه انك فصلى اولور .

ايمدى فصل جنسى تقسيم ونوعى تقويم ايلر . نوع برماهيت اولوب جنس ايله فصل انك جزءلريدر . يعنى ماهيت جنس ايله فصلدن تركب ايدر . وجنس اول ماهيتدن اعم اولهرق فصل اكا مساوى اولور . مثلا انسان ماهيتى بر نوع اولوب جنسى حيواندركه سائر حيوانلره دخى شامل اولور وفصلى دخى ناطق اولهرق انسانه مساوى اولور (٠) وانسانى سائر حيوانلردن تفريق ايلر .

---

(٠) عندالمتكلمين ناطق انسانه مساوى اولميوب اندن اعم اولمغله انسانك فصلى دكلدر . متأخرين طبيعيونك بر طاقمى دخى ناطق انسانك فصلى

Küllî, bir şeyin zâtından ve hakîkatinden hâric değil ise zâtîdir. Ve zâtî bir hakîkatin ya aynı (ya'nî nev'i) veyâ cüz-i e'ammı (ya'nî cinsi) veyâ cüz-i müsâvîsi ya'nî (faslı) olur. Meselâ insan hakîkati hayevân-ı nâtık mefhûmunun aynı olup hayevân ol hakîkatten e'amm ve nâtık ona müsâvî olur. Ve bunların üçü de hakîkat-i insâniyyeden hâric olmayıp ancak bunları tasavvur ile insan mâhiyeti tamâm olabilir.

Eğer küllî bir şeyin zâtından veya hakîkatinden hâric ise arazî olur. Ve arazî ya bir hakîkate mahsûs olarak hâssa denilir veyâ hakâik-i muhtelifeye âmm ve şâmil olarak araz-ı âmm[1] denilir.

---

olmasına i'tirâz ile 'araziyyâtındandır demek isterler. Lâkin burada getirilen emsilenin ta'yîn-i hakîkati esâs bahse müte'allık olmamakla hangi misâl kolay tesâdüf eder ise onun îrâdı münâsib görülmüştür. Ve bu misâlde olduğu gibi bazen hayevân ile insan arasındaki zü'l-fıkarât ve zâtü's-sedy merâtibinden dahî sarf-ı nazar olunarak aynen mütekaddimîn-i mantıkiyyûnun ta'bîrâtı kullanılmıştır. Lâkin bugünkü günde bile Isidore Geoffroy Saint-Hilaire ve Quatrefages gibi meşâhîr-i tabî'iyyûn hayvânât nebâtâttan nasıl mümtâz ise insanı dahî öyle hayvânâtdan büsbütün mümtâz addeylediklerinden onların eserine gidilir ise yine insanı nâtık ile ta'rîf etmek lâzım gelir. Zâten dahî, mâhiyyet-i hakîkiyyenin zâtiyyât ve araziyyâtını temyîz eylemek ba'zı hükemâ 'indinde müte'assir ve ba'zısı 'indinde müte'azzir olduğundan merâtib-i hakîkiyye mu'ayyen olmayıp hükemâ-yı cedîde dahî ta'yîn-i zâtiyyâtta muhtelif re'ylerde bulundukları-rında merâtibin ta'yîni hakkında mesâlik-i muhtelife zuhûra gelmiştir.

1 Hâssa – Propre ; Araz-ı Âmm - Accident

کلی برشیئك ذاتندن وحقیقتندن خارج دکل ایسه ذاتیدر. وذاتی برحقیقتك یاعینی (یعنی نوعی) ویاجزء اعمی (یعنی جنسی) ویاجزء مساویسی یعنی (فصلی) اولور. مثلا انسان حقیقتی حیوان ناطق مفهومنك عینی اولوب حیوان اول حقیقتدن اعم وناطق اکا مساوی اولور. وبونلرك اوچیده حقیقت انسانیه دن خارج اولمیوب انجق بونلری تصور ایله انسان ماهیتی تمام اوله بیلور.

اکر کلی برشیئك ذاتندن ویاحقیقتندن خارج ایسه عرضی اولور. وعرضی یابرحقیقته مخصوص اوله رق خاصه دینلور ویاحقایق مختلفه یه عام وشامل اوله رق عرض عام (۱) دنیلور.

اولمسنه اعتراض ایله عرضیاتندندر دیمك ایسترلر. لکن بوراده کتوریلان امثلهنك تعیین حقیقتی اساس بحثه متعلق اولمامغله قنغی مثال قولای تصادف ایدر ایسه انك ایرادی مناسب کورلمشدر. وبومثالده اولدیغی کبی بعضاً حیوان ایله انسان ارهسنده کی ذوالفقرات وذات الثدی مراتبندن دخی صرف نظر اولنه رق عیناً متقدمین منطقیونك تعبیراتی قوللانلمشدر. لکن بوکونکی کونده بیله (ایزیدور ژوفروی سنتیلر) و(قاترفاژ) کبی مشاهیر طبیعیون حیوانات نباتاتدن فصل ممتاز ایسه انسانی دخی اویله حیواناتدن بسبتون ممتاز عد ایلدکلرندن انلرك اثرینه کیدیلورایسه ینه انسانی ناطق ایله تعریف ایتمك لازم کلور. ذاتاً دخی ماهیات حقیقیهنك ذاتیات وعرضیاتنی تمییز ایتمك بعض حکما عندنده متعسر وبعضیسی عندنده متعذر اولدیغندن مراتب حقیقیه معین اولمیوب حکمای جدیده دخی تعیین ذاتیاتده مختلف رأیلرده بولندقلرنده مراتبك تعیینی حقنده مسالك مختلفه ظهوره کلمشدر.

(۱) خاصه Propre ، عرض عام Accident

Meselâ dâhik hâssa ve müteneffis araz-ı âmm olarak bunların ikisi de hakîkat-i insâniyyeden hâriçtirler.

İşbû îzâhâttan zâhir olur ki küllî ya zâtî veyâ arazîdir, zâtî cins ve nev‘ ve fasıldır, arazî dahî ya hâssa veyâ araz-ı âmmdır. İşte küllînin şu beş kısmına birden küllîyyât-ı hams denilir. Bi-hasebi’l-i‘tibâr bunların birkaçı bir şeyde mütesâdık olabilirler. Meselâ mâşî hayevâna nisbetle hâssa ve insana nisbetle araz-ı âmm olduğundan, mâşî mefhûmunda hâssa ile araz-ı âmm mütesâdık olurlar.

Mâhiyet-i hakîkiyye hâriçte mevcûd olan mâhiyet olup onun rütbesi bizim i‘tibârımızın medhali olmaksızın nefsü’l-emrde mu‘ayyendir. Binâen‘aleyh mâhiyyât-ı hakîkiyyenin zâtiyyât ve arazıyyâtını ta‘yîn ile rütbesini tahdîd etmek hakîkatlerine vâkıf olmaya ve bu da hârice mürâca‘atla rasad ve tecrübeye mevkûftur. Bu vukûf ise ulûm-ı tabî‘iyyenin terakkîsiyle müterakkî olmakla bu sûretle merâtib-i hakîkiyyenin ta‘yînine takarrüb olunabilir.

Mâhiyyât-ı i‘tibâriyye zihinde bizim i‘tibârımız ile mütemeyyiz olurlar. Meselâ üç dıl‘ın ihâtasından hâsıl olan şekle müselles tesmiye olunarak şekil onun cinsi ve üç dıl‘ ile ihâta olunması faslı olup müsellesin sâir ahvâli hep araziyyâtından olur.

İmdî insan ve zâtü’s-sedy ve zü’l-fıkarât gibi a‘yâna müte‘allık

مثلا ضاحك خاصه ومتنفس عرض عام اولەرق بونلرك ايكيسيده حقيقت انسانيەدن خارجدرلر ٠

اشبو ايضاحاتدن ظاهر اولوركه كلى ياذاتى ويا عرضى در، ذاتى جنس ونوع وفصل در ، عرضى دخى ياخاصه وياعرض عام در ٠ ايشته كلينك شو بش قسمنه بردن كليات خمس دنيلور ٠ بحسب الاعتبار بونلرك برقاچى برشيده متصادق اولەبيلورلر ٠ مثلا ماشى حيوانه نسبتله خاصه وانسانه نسبتله عرض عام اولديغندن ماشى مفهومنده خاصه ايله عرض عام متصادق اولورلر ٠

ماهيت حقيقيه خارجده موجود اولان ماهيت اولوب انك رتبەسى بزم اعتبارمزك مدخلى اولمقسزين نفس الامرده معيندر ٠ بناء عليه ماهيات حقيقيەنك ذاتيات وعرضياتنى تعيين ايله رتبەسنى تحديد ايتمك حقيقتلرينه واقف اولمغه وبوده خارجه مراجعتله رصدوتجربەيه موقوفدر ٠ بو وقوف ايسه علوم طبيعيەنك ترقيسيله مترقى اولمغله بوصورتله مراتب حقيقيەنك تعيينه تقرب اولنەبيلور ٠

ماهيات اعتباريه ذهنده بزم اعتبارمز ايله متميز اولورلر ٠ مثلا اوچ ضلعك احاطەسندن حاصل اولان شكله مثلث تسميه اولنەرق شكل انك جنسى واوچ ضلع ايله احاطه اولنمسى فصلى اولوب مثلثك سائر احوالى هپ عرضياتندن اولور ٠

ايمدى انسان وذات الثدى وذوالفقرات كبى اعيانه متعلق

olan mefhûmlar silsile-i tertîbe konulabildikleri misillû beyaz ve kırmızı gibi (a'yân ile kâim olduklarından zihnen) tecrîd ile ma'lûm olan a'râz dahî bir silsile-i tertîbe konulabilirler.

Efrâd-ı hâriciyyenin herhangi birinden münteza' olan bir vasıf diğer bir şeye tatbîk olunabilir. Meselâ elimizdeki bu kâğıdın tasavvurunda beyazlığı ve şeklinin müstatîl olması ve sathının yazı yazmaya müsâ'id olmak üzere düzgün bulunması gibi evsâftan fakat beyazlığını tecrîd ederek beyaz mefhûmu tasavvur olunsa işbu mefhûm yalnız hâriçte kendisinin tecrîd olunduğu kâğıda muntabık olmayıp daha bir hayli şeylere mahmûl olan bir mâhiyyet-i hakîkiyyedir. Bundan istintâc olunur ki bu misillû a'yân-ı hâriciyyeden münteza' olan mefhûmlar arasında dahî niseb-i erba'a ta'ayyün etmekle beyaz ve kırmızı ve sâir emsâli a'râz birer küllî olarak bunların fevkinde mülevven bulunur ve mülevven dahî a'razın bir nev'idir.

Nev'in cüz'iyyâtı hüviyetler ya'nî avârız-ı müşahhasanın nev'i ile terekkübünden tahassul eden şahıslar olur ise ol nev'e nev'-i hakîkî ve nev'ü'l-envâ' denilir. Ama bunun tahtında dahî nev' ile avârız-ı külliyyeden müteşekkil ba'zı küllîler bulunabilir ki bunlara sınıf denilir. Lâkin araziyyâttan teşekkül eyledikleri cihetle sınıflar silsile-i zâtiyyâttan hâric kalır. Binâenaleyh nev'-i hakîkînin tahtında başka nev' bulunmaz.

Nev'-i izâfî tahtında envâ'-ı sâire bulunabilen bir küllîdir. Binâenaleyh

اولان مفهوملر سلسلهٔ ترتيبه قونيله بيلدكلرى مثللو بياض وقرمزى كبى (اعيان ايله قائم اولدقلرندن ذهناً) تجريد ايله معلوم اولان اعراض دخى بر سلسلهٔ ترتيبه قونيله بيلورلر ٠

افراد خارجيه‌نك هر قنغى برندن منتزع اولان بروصف ديكر برشيئه تطبيق اولنه بيلور ٠ مثلا اليمزده‌كى بوكاغدك تصور نده بياضلغى وشكلنك مستطيل اولمسى وسطحنك يازى يازمغه مساعد اولمق اوزره دوزكون بولنمسى كبى اوصافندن فقط بياضلغنى تجريد ايدرك بياض مفهومى تصور اولنسه اشبو مفهوم يالكز خارجده كنديسنك تجريد اولندیغى كاغده منطبق اولميوب دهابرخيلى شيلره محمول اولان برماهيت حقيقيه در ٠ بوندن استنتاج اولنوركه بومثللو اعيان خارجيه‌دن منتزع اولان مفهوملر اره‌سنده دخى نسب اربعه تعين ايتمكله بياض وقرمزى وسائر امثالى اعراض بركاى اولهرق بونلرك فوقنده ملون بولنور وملون دخى عرضك برنوعيدر ٠

نوعك جزئياتى هويتلر يعنى عوارض مشخصه‌نك نوع ايله تركبندن تحصل ايدن شخصلر اولورايسه اول نوعه نوع حقيقى ونوع الانواع دنيلور ٠ اما بونك تحتنده دخى نوع ايله عوارض كليه‌دن متشكل بعض كليلر بولنه بيلوركه بونلره صنف دنيلور ٠ لكن عرضياتدن تشكل ايلدكلرى جهتله صنفلر سلسلهٔ ذاتياتدن خارج قالور ٠ بناء عليه نوع حقيقينك تحتنده بشقه نوع بولنمز ٠ نوع اضافى تحتنده انواع سائره بولنه بيلن بركليدر ٠ بناءعيله

nev‘-i izâfî nev‘-i hakîkîden e‘ammdır. Meselâ cisme nisbetle nâmî ve cism-i nâmîye nisbetle hayevân birer nev‘-i izâfî olup insan nev‘-i hakîkîdir.

İmdî cins nev‘in cüz’ü olup işbu cüz’den daha e‘amm bir cins bu cinse nisbetle nev‘ olan cins-i mezkûrun bir cüz’ü olmakla cüz’-i ehassta münderic olur. Ve bu sûretle bir mâhiyette müte‘addid cüz’ler münderic olur. Ve cüz’-i ehass diğerlerini câmi‘ olarak ol mâhiyetin tamâmı cüz’-i müştereki olmakla ona cins-i karîb ve eczâ-i sâireye cins-i ba‘îd tesmiye olunur. Meselâ cism-i nâmî ve bunun cüz’-i müştereki olan cisim, insânın cüz’-i müşterekidirler lâkin bunlar hayevânda münderic olmalarıyla insana nisbetle hayevân cins-i karîb[1] ve diğerleri cins-i ba‘îd olmuş olurlar.

Fasl dahî mâhiyeti cins-i karîbindeki müşâriklerinden temyîz eder ise fasl-ı karîb[2] ve cins-i ba‘îdindeki müşâriklerinden temyîz eder ise fasl-ı ba‘îd olur.

Nev‘-i izâfînin merâtib-i müteselsilesi olduğu gibi cinsin dahî merâtibi olduğundan nev‘ yukarıdan aşağıya i‘tibâr olunarak nev‘-i sâfile nev‘ü’l-envâ‘ ve nev‘-i hakîkî denildiği misillû cinsin merâtibi dahî aşağıdan yukarıya i‘tibâr olunur ve bu merâtibin gayr-i mütenâhî

1 Cins-i Karîb - Genre Prochain
2 Fasl-ı Karîb - Différence Spécifique

نوع اضافی نوع حقیقیدن اعمدر . مثلا جسمه نسبتله نامی وجسم نامی یه نسبتله حیوان برر نوع اضافی اولوب انسان نوع حقیقیدر .

ایمدی جنس نوعك جزئی اولوب اشبو جزءدن دها اعم برجنس بوجنسه نسبتله نوع اولان جنس مذکورك برجزئی اولمغله جزء اخصده مندرج اولور . وبو صورتله برماهیتده متعدد جزءلر مندرج اولور . وجزء اخص دیکرلرینی جامع اولهرق اول ماهیتك تمام جزء مشترکی اولمغله اکا جنس قریب واجزای سائره یه جنس بعید تسمیه اولنور . مثلا جسم نامی وبونك جزء مشترکی اولان جسم انسانك جزء مشترکیدرلر لکن بونلر حیوانده مندرج اولمزیله انسانه نسبتله حیوان جنس قریب (١) ودیکرلری جنس بعید اولمش اولورلر .

فصل دخی ماهیتی جنس قریبنده کی مشارکلرندن تمییز ایدر ایسه فصل قریب (٢) وجنس بعیدنده کی مشارکلرندن تمییز ایدر ایسه فصل بعید اولور .

نوع اضافینك مراتب متسلسله سی اولدیغی کبی جنسك دخی مراتبی اولدیغندن نوع یوقاریدن اشاغی یه اعتبار اولنهرق نوع سافله نوع الانواع ونوع حقیقی دنیلدیکی مثللو جنسك مراتبی دخی اشاغیدن یوقاری اعتبار اولنور وبو مراتبك غیر متناهی

(١) جنس قریب Genre prochain

(٢) فصل قریب Différence spécifique

olarak teselsül edip gitmesi mümkün olamayacağından merâtibde bir nihâyet bulması tabî'îdir. İşte cinsin işbu nihâyet mertebesine dahî cinsü'l-ecnâs ve cins-i âlî[1] denilir.

Bâb-ı Sâlis

Kavl-i Şârih

Külliyyâtın yekdiğerinden e'amm cinsler tahtında müretteb olarak cins-i âlîye kadar ne vecihle bir silsile teşkîl eyledikleri bundan evvelki bâbdan ma'lûmdur. Bir mefhûmun mertebesini ta'yin ve sâirinden temyîz etmek onu ta'rîf eylemek olup bunu ifâde eden kavle kavl-i şârih denilir.

Bir mertebenin ta'yîni ise ya ol mertebeyi tamâmıyla tahdîd ederek veyâ ba'zı evsâfını zikr eyleyerek mümkün olduğu kadar tahdîdine takarrüb olunmak sûretiyle olur. Bu hâle göre ta'rîf dahî yâ bir mertebeyi sâirinden temyîz etmekle had veyâ ol mertebeye dâir ba'zı ma'lûmat vererek resm[2] tesmiye olunur.

Bir mefhûmu tahdîd etmek onun zâtiyyâtını zikr eylemektir. Meselâ insan mefhûmunu tahdîd edecek olduğumuzda: Tertîb-i tabî'îye nazar ile, insan bir cism ve ecsâmdan cism-i nâmîdir ve cism-i nâmîden hassâs

1 Cins-i 'Âlî - Genre Supréme
2 Hadd – Définition; Resm - Description

اولەرق تسلسل ايدوب كيتمسى ممكن اولەميەجغندن بر مرتبەده نهايت بولمسى طبيعيدر • ايشته جنسك اشبو نهايت مرتبەسنه دخى جنس الاجناس وجنس عالى (١) دنيلور •

باب ثالث

قول شارح

كلياتك يكديكرندن اعم جنسلر تحتنده مرتب اولەرق جنس عاليه قدر نه وجهله برسلسله تشكيل ايلدكلرى بوندن اولكى بابدن معلومدر • بر مفهومك مرتبەسنى تعيين وسائرندن تميز ايتمك انى تعريف ايلمك اولوب بونى افاده ايدن قوله قول شارح دنيلور •

برمرتبەنك تعيينى ايسه يااول مرتبەيى تماميله تحديد ايدرك ويا بعض اوصافنى ذكر ايليەرك ممكن اولديغى قدر تحديدينه تقرب اولنمق صورتيله اولور • بوحاله كوره تعريف دخى يابر مرتبەيى سائرندن تميز ايتمكله حدويااول مرتبەيه دائر بعض معلومات وبرەرك رسم (٢) تسميه اولنور •

بر مفهومى تحديد ايتمك انك ذاتياتنى ذكر ايلمكدر • مثلا انسان مفهومنى تحديد ايدەجك اولديغمزده : ترتيب طبيعيەنظر ايله ، انسان برجسم واجسامدن جسم ناميدر وجسم ناميدن حساس

---

(١) جنس عالى Cenre Suprême

(٢) حد Définiton ، رسم Description

ve müteharrik bi'l-irâde ya'nî hayevândır ve hayevânât arasında nâtıktır, deriz. İşte şu mezkûr olan zâtiyyâtın mecmû'u insanın haddidir.

Eğer işbu evsâfın her biri nazar-ı mutâla'aya alınsa görülür ki yukarıdan aşağı en son mertebesinden mâ-'adâsı ta'rîf olunacak olan efrâdından daha başka efrâda dahî şâmil olur. Meselâ her cisim insan olmayıp insandan başka da ecsâm vardır ve her nâmî hayevân ve her hayevân da insan değildir. Bunların her birinin insandan başkasına dahî şumûlü vardır. Lâkin her bir küllînin efrâdı işbu küllîyi kendisinden evvelki küllîye zamm ile mahdûd olur. Meselâ nâmî kendisinden evvelki cisme zamm olundukta cism-i nâmî olup bunun efrâdı mahdûd ve münhasır olur. Ve hassâs ve müteharrik bi'l-irâde mefhûmuna cism-i nâmî zamm olundukta cism-i nâmî-yi hassâs ve müteharrik bi'l-irâde, ya'nî hayevân mefhûmunun haddi hâsıl olup işbu mefhûm efrâd-ı hayevâniyyeye münhasır olur. Ve nâtık mefhûmuna hayevân mefhûmu zamm olundukta müsâvî olan efrâd-ı insâniyyeye münhasır olur. Ve böyle mertebeden mertebeye hasr ve tahdîd ile ta'rîf olunacak olan mâhiyetin efrâdına tamâmıyla mutâbık bir mertebeye gelinir. Ve meselâ hayevân-ı nâtık ta'bîrindeki hayevân ile nâmî ve ondan cisim anlaşılmakla hayevânı-ı nâtık mefhûmu bunların cümlesini câmi' olur.

Bundan anlaşılır ki haddler cins-i karîb ile fasl-ı karîbden

ومتحرك بالاراده يعنى حيواندر وحيوانات اره‌سنده ناطقدر ديرز . ايشته شومذكوراولان ذاتياتك مجموعى انسانك حديدر .

اكر اشبو اوصافك هربرى نظرمطالعه يه النسه كوريلوركه يوقاريدن اشاغى الكصوك مرتبه‌سندن ماعداسى تعريف اولنه‌جق اولان افرادندن دها بشقه افراده دخى شامل اولور . مثلا هر جسم انسان اولميوب انساندن بشقه‌ده اجسام واردر وهرنامى حيوان وهرحيوانده انسان دكلدر . بونلرك هر برينك انساندن بشقه‌سنه دخى شمولى واردر . لكن هربركلينك افرادى اشبو كلى‌يى كنديسندن اولكى كلى‌يه ضم ايله محدود اولور . مثلا نامى كنديسندن اولكى جسمه ضم اولندقده جسم نامى اولوب بونك افرادى محدود ومنحصر اولور . وحساس ومتحرك بالاراده مفهومنه جسم نامى ضم اولندقده جسم نامئ حساس ومتحرك بالاراده يعنى حيوان مفهومنك حدى حاصل اولوب اشبو مفهوم افراد حيوانيه‌يه منحصر اولور . وناطق مفهومنه حيوان مفهومى ضم اولندقده مساويسى اولان افراد انسانيه‌يه منحصر اولور . وبويله مرتبه‌دن مرتبه‌يه حصر وتحديد ايله تعريف اولنه‌جق اولان ماهيتك افرادينه تماميله مطابق بر مرتبه‌يه كلنور . ومثلا حيوان ناطق تعبيرنده‌كى حيوان ايله نامى واندن جسم اكلاشلغله حيوان ناطق مفهومى بونلرك جمله‌سنى جامع اولور .

بوندن اكلاشيلوركه حدلر جنس قريب ايله فصل قريبدن

terekküb ederler. Ve bu nev‘ haddlere hadd-i tâmm denilir.

Bir mefhûm yalnız faslı ile ta‘rîf olundukta hadd-i nâkıs olur. Bu ise ol mefhûmu fakat sâirinden temyîz edebilir ise de tamâmıyla tahdîd edemez. İnsanı nâtık ile ta‘rîf gibi.

Ve eğer ta‘rîf cins-i ba‘îd ile fasıldan terekküb eder ise kezâlik hadd-i nâkıs olur. İnsanı cism-i nâmî ile ta‘rîf gibi.

Ve ta‘rîf eğer cins-i karîb ile hâssadan terekküb eder ise resm-i tâm denir. İnsanı hayevân-ı dâhik ile ta‘rîf gibi. Ve eğer cins-i karîb zikr olunmaz ise resm-i nâkıs olur. İnsanı cism-i dâhik veyâ yalnız dâhik ile ta‘rîf gibi.

Bir şeyi temsîl ile îzâh etmek ve taksîm eylemek dahî resm-i nâkıs kabîlindendir. Gâyet sür‘atli bir hareket-i deverâniyye ile devr eden bir şişe derûnundaki mâyi‘in ahz eylediği şekl ile küre-i arzın kuvve-i ‘ani’l-merkeziyyesinden dolayı kutublarının yassılanmasını temsîl ile îzâh etmek ve mikdârı ta‘rîf ve îzâh makâmında mikdâr yâ hat veyâ sath veyâhûd cism-i ta‘lîmîdir diye taksîm eylemek gibi.

Ta‘rîfte ıttırâd ve in‘ikâs şarttır: İn‘ikâs ta‘rîfin cemî‘-i efrâdına şâmil olması ve ıttırâd dahî efrâd-ı mezkûreden hâric olan bir şeyin ta‘rîfte dâhil olmamasıdır.

Eğer ta‘rîf olunan mâhiyetin efrâdından ba‘zısı ta‘rîften hâric kalacak olsa ol mâhiyete şâmil olmayıp onun mertebesini

ترکب ایدرلر. وبو نوع حدلره حدتام دینلور.

بر مفهوم یالکز فصلیله تعریف اولندقده حد ناقص اولور. بو ایسه اول مفهومی فقط سائرندن تمیز ایده بیلور ایسه ده تمامیله تحدید ایده‌مز. انسانی ناطق ایله تعریف کبی.

واکر تعریف جنس بعید ایله فصلدن ترکب ایدر ایسه کذلك حد ناقص اولور. انسانی جسم نامی ایله تعریف کبی.

وتعریف اکر جنس قریب ایله خاصه‌دن ترکب ایدر ایسه رسم تام دینور. انسانی حیوان ضاحك ایله تعریف کبی. واکر جنس قریب ذکر اولنماز ایسه رسم ناقص اولور. انسانی جسم ضاحك ویا یالکز ضاحك ایله تعریف کبی.

برشیئ تمثیل ایله ایضاح ایتمك وتقسیم ایلمك دخی رسم ناقص قبیلندندر. غایت سرعتلی بر حرکت دورانیه ایله دور ایدن بر شیشه درونده‌کی مایعك اخذ ایلدیکی شکل ایله کرهٔ ارضك قوهٔ عن المرکزیه‌سندن طولایی قطبلرینك یصیلمسنی تمثیل ایله ایضاح ایتمك ومقداری تعریف وایضاح مقامنده مقدار یا خط ویا سطح ویاخود جسم تعلیمیدر دیو تقسیم ایلمك کبی.

تعریفده اطراد وانعکاس شرطدر: انعکاس تعریفك جمیع افرادینه شامل اولمسی و اطراد دخی افراد مذکوره‌دن خارج اولان بر شیئك تعریفده داخل اولمامسیدر.

اکر تعریف اولنان ماهیتك افرادندن بعضیسی تعریفدن خارج قاله جق اولسه اول ماهیته شامل اوله‌میوب انك مرتبه‌سنی

tamâmıyla ta'yîn etmiş olmaz. Bu cihetle in'ikâs şarttır. Ve ba'zı hüviyyât avârız-ı müşahhasalarıyla mütemeyyiz olduklarından zâtları bir olduğu hâlde de zihinde birleşmezler lâkin iki mefhûm-ı küllînin zâtları bir olsa avârız-ı müşahhasaları olmadığından ol iki mefhûm yekdiğeri ile birleşir. Zîrâ mâhiyetlerin mâ-bihi't-temyîzi zâtiyyeleri olduğundan zihinde zâtiyyâtı bir olmak üzere iki mâhiyet bulunamaz. Binâenaleyh ta'rîfte ıttırâd dahî şartdır.

Ta'rîfde kullanılan lafız vâzıh ve celî olmak ve ta'birât-ı mübheme ve elfâz-ı garîbe kullanılmamak dahî ta'rîfin âdâb ve şurûtundandır.

Bir şeyi, bilinmesi kendisine mevkûf olan şey ile ta'rîf etmek dahî câiz değildir. Meselâ "aded-i zevc ferd olmayan adeddir" dedikten sonra ferdi "zevc olmayan adeddir" deyü ta'rîf etmek devr-i bâtıldır.

Tafsîlât-ı sâbıkadan anlaşılacağı üzere ta'rîf, merâtibine nisbetle ya'nî eczâsiyle tasavvur olunan bir mâhiyeti ifâdeden ibâret olup ol mâhiyetin ifâdesinde zâtiyyâtının yâhûd araziyyâtının ayrı ayrı zikrinden ise kavl-i şârih ile cümlesi birden ifâde edilmiş olur. Bu ise yalnız mantıkca müttehaz bir usûlden ibâret olmayıp tabî'at-ı beşeriyyede vardır. Ya'nî insan vâkıf olmaksızın bi't-tab' kâide-i tertîb ve ta'rîfe ri'âyet etmektedir. Hattâ lisânda

تمامیله تعیین ایتمش اولماز . بو جهتله انعکاس شرطدر . وبعض هویات عوارض مشخصه‌لریله متمیز اولدقلرندن ذاتیلری بر اولدیغی حالده‌ده ذهنده برلشمزلر لکن ایکی مفهوم کلینك ذاتیلری بر اولسه عوارض مشخصه‌لری اولمدیغندن اول ایکی مفهوم یکدیکریله برلشور . زیرا ماهیتلرك مابه التمییزی ذاتیلری اولدیغندن ذهنده ذاتیاتی بر اولمق‌اوزره‌ایکی ماهیت‌بولنه‌ماز . بناء علیه تعریفده اطراد دخی شرطدر .

تعریفده قوللانیلان الفاظ واضح وجلی اولمق وتعبیرات مبهمه والفاظ غریبه قوللانلمامق دخی تعریفك آداب وشروطندندر .

بر شیئی بیلنمسی کندوسنه موقوف اولان شی ایله تعریف ایتمك دخی جائز دکلدر . مثلا عدد زوج فرد اولمیان عدد در دیدکدن صکره فردی زوج اولمیان عدد در دیو تعریف ایتمك دور باطلدر .

تفصیلات سابقه‌دن اکلاشیله‌جغی اوزره تعریف مراتبنه نسبتله یعنی اجزاسیله تصور اولنان بر ماهیتی افاده‌دن عبارت اولوب اول ماهیتك افاده‌سنده ذاتیاتنك یاخود عرضیاتنك ایری ایری ذکرندن ایسه قول شارح ایله جمله‌سی بردن افاده ایدلمش اولور . بو ایسه یالکز منطقجه متخذ بر اصولدن عبارت اولمیوب طبیعت بشریه‌ده‌واردر . یعنی انسان واقف اولمقسزین بالطبع قاعدهٔ ترتیب وتعریفه رعایت ایتمکده‌در . حتی لسانده

a‘yândan tecrîd kılınan müteşarik mefhûmları ifâde eden elfâz-ı kesîre a‘yânı veyâ hüviyyâtı ifâde eden kelimâta nisbetle daha ziyâdedir. Ve bir kavmin melekât-ı akliyyesi ne kadar neşv ü nemâ bulmuş ise tecrîd ve tertîbde ol mertebe ileri gideceğinden lisânlarında dahî mücerredât ve küllîyyâta mevzû‘ olan elfâz ol kadar tekessür etmiş bulunur. Ve bu nev‘ elfâzın i‘ânesiyle küllîyyâtın idrâk ve ifâdesi teshîl olunmuş olur.

Meselâ her kim olur ise efrâd-ı hayevâniyyenin müşâhedesiyle müteşârik oldukları ba‘zı a‘râzın idrâk ve ifâdesine muktedir olduğu gibi efrâd-ı mezkûrenin cümlesine birden hayevân tesmiye ile onları silsile-i tertîbe ilhâk ve ba‘zı evsâf ile nev‘lerini temyîz ederek mâhiyetlerini ta‘rîf eylemiş olur. Şu kadar ki Mantık bu tertîb ve ta‘rîfin bi’t-tab‘ ifâdesinden daha mükemmel bir sûret-i muntazamada îfâsına hizmet eyler.

Hakâikin evsâf-ı esâsiyye ve hakîkiyyeleri ile evsâf-ı sathıyye ve hâriciyyeleri beyninde bir münâsebet-i tabî‘iyye vardır. İşte bu münâsebete nazaran mâhiyetler evsâf-ı hakîkiyyeleri ile mütemeyyiz oldukları gibi evsâf-ı hâriciyyeleri ile de mütemeyyiz olurlar. Meselâ zâtînin ta‘yîni müte‘assir veyâhûd müte‘azzir olsa bile hiç kimse at ile insanın tefrîk ve temyîzinde su‘ûbet bulmaz. Bi’t-tab‘ onları temyîze muktedirdir. Bu hâlde temyîz fakat ahvâl-i zâtiyye ile olmayıp araziyyât ile de mümkündür demek

اعياندن تجريد قلنان متشارك مفهوملرى افاده ايدن الفاظ كثيره اعيانى ويا هوياتى افاده ايدن كلماته نسبتله دها زياده در . وبر قومك ملكات عقليه‌سى نقدر نشو ونما بولمش ايسه تجريد وترتيبده اول مرتبه ايلرو كيده‌جكندن لسانلرنده دخى مجردات وكلياته موضوع اولان الفاظ اول‌قدر تكثر ايتمش بولنور . وبو نوع الفاظك اعانه‌سيله كلياتك ادراك وافاده‌سى تسهيل اولنمش اولور .

مثلا هر كيم اولور ايسه افراد حيوانيه‌نك مشاهده‌سيله متشارك اولدقلرى بعض اعراضك ادراك وافاده‌سنه مقتدر اولديغى كبى افراد مذكوره‌نك جمله‌سنه بردن حيوان تسميه ايله انلرى سلسلهٔ ترتيبه الحاق وبعض اوصاف ايله نوعلرينى تمييز ايدرك ماهيتلرينى تعريف ايلش اولور . شوقدركه منطق بو ترتيب وتعريفك بالطبع ايفاسندن دها مكمل بر صورت منتظمه‌ده ايفاسنه خدمت ايلر .

حقايقك اوصاف اساسيه وحقيقيه‌لريله اوصاف سطحيه وخارجيه‌لرى بينده بر مناسبت طبيعيه واردر . ايشته بو مناسبته نظراً ماهيتلر اوصاف حقيقيه‌لريله متميز اولدقلرى كبى اوصاف خارجيه‌لريله‌ده متميز اولورلر . مثلا ذاتينك تعيينى متعسر ياخود متعذر اولسه بيله هيچ كيمسه آت ايله انسانك تفريق و تمييزنده صعوبت بولماز . بالطبع انلرى تمييزه مقتدر در . بو حالده تمييز فقط احوال ذاتيه ايله اولميوب عرضيات ايله‌ده ممكندر ديمك

olur. Meselâ insan mâhiyeti nâtık ile temyîz olunduğu gibi dâhik ile de temyîz olunabilir.

Araz-ı ʿâmm her ne kadar cinse şâmil olsa bile araziyyâtın bir takımı bir nisbet-i muʿayyenede bir mâhiyette tahassus etmeleri ile heyʾet-i mecmûʿalarını tasavvur ile ol mâhiyet temeyyüz edebilir. Zîrâ nisbet ve heyʾet-i mezkûre mâhiyetin efrâdının tabîʿat ve ahvâl-i teşekküliyyesine mütevâfıktır. Meselâ insanın nâtık olması âlât ve teşekkülât-ı bedeniyyesinin ekmeliyyetine müteʿallık olmakla insan böyle evsâf-ı hâriciyyesiyle mütemâyiz olduğu gibi evsâf-ı teşrîhiyye ve fizyolojisiyle dahî mütemeyyiz olmak lâzım gelir. Bu hâlde gerek sathıyyen ve gerek taʿmîken nazar ile edilen tertîbâtın tevâfuk etmesi lâzım gelir gibi görünür. Lâkin ne fâide ki hakâikin ne evsâf-ı hâriciyyesi ve ne de evsâf-ı dâhiliyyesi tamâmıyla mütâlaʿa edilememiş olduğundan maʿlûm değildir. Bundan dolayı zâtiyyâtın temyîzinde herkesin maʿlûmâtı mütefâvit olmakla tertîbâtta ihtilâf vâkiʿ olmuştur. Taʿrîf ise tertîbe müteʿallık olduğundan hakâikin taʿrîfi bu bâbda kabûl olunan usûle göre tehallüf etmektedir.

Baʿzı ehl-i heyʾetin harekât-ı ecrâm-ı felekiyyenin sûret-i zâhiresine nazaran meydâna hissî bir meslek-i heyʾet getirdikleri gibi baʿzı hükemâ-yı kadîme dahî hakâiki fakat evsâf-ı hâriciyyesine nazaran tertîb ederek ortaya bir meslek koymuşlar iken müteahhirîn-i tabîʿiyyûn ulûm-ı tabîʿiyye ve tecrübiyyenin terakkîsinden biʾl-istifâde tertîbi hakâikin teşekkülât-ı

اولور . مثلا انسان ماهيتی ناطق ايله تميز اولنديغی کبی ضاحك ايله ده تميز اولنه بيلور .

عرض عام هر نقدر جنسه شامل اولسه بيله عرضياتك بر طاقمی بر نسبت معينه ده برماهيتده تخصص ايتمليله هيئت مجموعه لرينی تصور ايله اول ماهيت تميز ايده بيلور . زيرا نسبت وهيئت مذکوره ماهيتك افرادينك طبيعت واحوال تشکليه سنه متوافقدر . مثلا انسانك ناطق اولمسی الات وتشکلات بدنيه سنك اکمليتنه متعلق اولمغله انسان بويله اوصاف خارجيه سيله متمايز اولديغی کبی اوصاف تشريحيه وفسيولوژيه سيله دخی متميز اولمق لازمکلور . بوحالده کرك سطحياً وکرك تعميقا نظر ايله ايديلان ترتيباتك توافق ايتمسی لازم کلور کبی کورينور . لکن نه فائده که حقايقك نه اوصاف خارجيه سی ونه ده اوصاف داخليه سی تماميله مطالعه ايديله مامش اولديغندن معلوم دکلدر . بوندن طولايی ذاتياتك تميز نده هرکسك معلوماتی متفاوت اولمغله ترتيباتده اختلاف واقع اولمشدر . تعريف ايسه ترتيبه متعلق اولديغندن حقايقك تعريفی بوبابده قبول اولنان اصوله کوره تخلف ايتمکده در .

بعض اهل هيئتك حرکات اجرام فلکيه نك صورت ظاهره سنه نظراً ميدانه حسی برمسلك هيئت کتوردکاری کبی بعض حکمای قديمه دخی حقايقی فقط اوصاف خارجيه سنه نظراً ترتيب ايدرك اورته يه برمسلك قويمشلر ايکن متأخرين طبيعيون علوم طبيعيه وتجربيه نك ترقيسندن بالاستفاده ترتيبی حقايقك تشکلات

esâsiyyesine tevfîka çalışmışlardır. Lâkin türlü türlü ihtilâfât ile ortadaki şübehâtı tekessür eylemişlerdir.

Ama bu ihtilâfât, mâhiyyât-ı hakîkiyyede olup mâhiyyât-ı i'tibâriyyenin tertîb ve ta'rîfinde ihtilâf eden yoktur. Bu iki nev' mâhiyetin bir büyük farkı vardır: Mâhiyyât-ı i'tibâriyye ta'rîfine nazaran tertîb olunabilip mâhiyyât-ı hakîkiyye tertîbine nazaran ta'rîf olunur ya'nî mâhiyyât-ı hakîkiyyenin tertîbinin gâyeti ta'rîfi olur. Zîrâ mâhiyyât-ı i'tibâriyyenin eczâsı zihinde müstahzar bulunup ondan teşekkül edecek envâ' ta'rîf olunduktan sonra tertîb olunur. Mâhiyyât-ı hakîkiyyenin eczâsı ise hâriçten münteza' olarak nefsü'l-emre tevfîk olunması lâzım geldiğinden ta'rîf için tertîb-i tabî'iyyenin ma'lûm olması lâzımdır.

Tetimme

Taksîm

Taksîm[1] ber-vech-i mezkûr ta'rîf kabîlinden olup iki nev'dir: Birincisi küllün eczâsına taksîm ve tahlîlidir. Su müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadan mürekkebdir ve o da dört dîvâr ile bir sakfdan ibâretdir gibi. Bu nev' taksîmde her kısım, mukasseme mübâyin olur.

1 Taksîm - Division

اساسیه‌سنه توفیقه چالشمشلردر • لکن درلو درلو اختلافات ایله اورته‌ده‌کی شبهاتی تکثیر ایلمشلردر •

امابو اختلافات ماهیات حقیقیه ده‌اولوب ماهیات اعتباریه‌نك ترتیب وتعریفنده اختلاف ایدن یوقدر • بوایکی نوع ماهیتك بر بیوك فرقی واردر : ماهیات اعتباریه تعریفنه نظراً ترتیب اولنه بیلوب ماهیات حقیقیه ترتیبنه نظراً تعریف اولنور یعنی ماهیات حقیقیه‌نك ترتیبنك غایتی تعریفی اولور • زیرا ماهیات اعتباریه‌نك اجزاسی ذهنده مستحضر بولنوب اندن تشکل ایده‌جك انواع تعریف اولندقدن صکره ترتیب اولنور • ماهیات حقیقیه‌نك اجزاسی ایسه خارجدن منتزع اوله‌رق نفس الامره توفیق اولنمسی لازم کلدیکندن تعریف ایچون ترتیب طبیعینك معلوم اولمسی لازمدر •

تتمه

تقسیم

تقسیم (۱) بروجه مذکور تعریف قبیلندن اولوب ایکی نوعدر : برنجیسی کلك اجزاسنه تقسیم وتحلیلیدر • صو مولد الماً ایله مولد الحموضه‌دن مرکبدر واوطه درت دیوار ایله بر سقفدن عبارتدر کبی • بونوع تقسیمده هر قسم مقسمه مباین اولور •

---

(۱) تقسیم Division

İkincisi küllînin cüz'iyyâtına taksîmi olup taksîmin bu nev'inden mukassemin aksâmından her birine nisbetle e'amm olması şarttır. Aksâmdan biri mukassemin aynı veyâ mübâyini olsa taksîm fâsid olur. Meselâ hat yâ hatt-ı müstakîm olur veyâhûd münhanî olur denildikte taksîm sahîh olduğu hâlde hat ya müstakîmdir ya dâiredir ve hat ya hatdır veyâ satıhdır ve hat ya hattır veyâhûd hatt-ı münhanîdir denilse taksîm fâsid olur.

Taksîmin aksâmını hâsır olması da şarttır. Ya'nî kâffe-i aksâmında kâffe-i müştemilâtı münderic olarak hâriçte bir şey kalmamalıdır.

Hasr iki kısımdır: Birincisi hasr-ı aklî olup nefy ile isbât beyninde mütereddid ve mukassem aksâmında aklen münhasır olur. Hayevânın nâtık ile gayr-i nâtıka taksîmi gibi ki aklen bu kısımların hâricinde bir hayevân kalmaz. Ve adedin zevc ile ferde taksîmi dahî bunun gibidir. Zîrâ zevc ferd olmayan ve ferd dahî zevc olmayan demektir.

İkincisi hasr-ı istikrâiyyedir ki mukassemin aksâmını istikrâ' ve tetebbu' ile olur. Ecsâm-ı basîtanın altmış şu kadara ve etrâf-ı şemste devreden seyyârâtın iki yüz bu kadar adede taksîmi gibi.

ایکنجیسی کلینك جزئیاتنه تقسیمی اولوب تقسیمك بونوعنده مقسمك اقسامندن هربرینه نسبتله اعم اولمسی شرطدر . اقسامدن بری مقسمك عینی ویامباینی اولسه تقسیم فاسد اولور . مثلاخط یاخط مستقیم اولور ویاخط منحنی اولور دنیلدکده تقسیم صحیح اولدیغی حالده خط یامستقیمدر یادائره‌دروخط یاخطدر ویاسطحدر وخط یاخطدر ویاخود خط منحنیدر دینلسه تقسیم فاسداولور .

تقسیمك اقسامنی حاصر اولمسیده شرطدر . یعنی کافهٔ اقسامنده کافهٔ مشتملاتی مندرج اولەرق خارجده برشی قالمامالیدر .

حصر ایکی قسمدر : برنجیسی حصر عقلی اولوب نفی ایله اثبات بیننده متردد ومقسم اقسامنده عقلاً منحصر اولور . حیوانك ناطق ایله غیر ناطقه تقسیمی کبی که عقلاً بو قسملرك خارجنده برحیوان قالماز . وعددك زوج ایله فرده تقسیمی دخی بونك کبیدر . زیرازوج فرداولمیان وفرددخی زوج اولمیان دیمکدر .

ایکنجیسی حصر استقرائیدرکه مقسملك اقسامنی استقراء وتتبع ایله اولور . اجسام بسیطه‌نك التمش شوقدره واطراف شمسده دور ایدن سیاراتك ایکی یوز بوقدر عدده تقسیمی کبی .

KİTÂB-I SÂNÎ

TASDÎKÂT

Bâb-ı Evvel

Kazâyâ-yı Mutlaka

Fasl-ı Evvel

Kaziyyenin Ta'rîf ve Taksîmi

Tasdîki mütezammın olan kavle kaziyye denilir ki "kâiline bu kavlinde sâdıktır yâhûd kâzibdir" demek sahîh olur.

Tasdîk zihinde ayrı ayrı müstahzar olan mefhûmların birbirlerine rabtı ile beynlerindeki nisbetin ta'yîni demek olduğundan hüküm ve tasdîk için evvelâ mahkûmun aleyhin ve sâniyen mahkûmun bihin ve sâlisen bunların beynindeki nisbetin tasavvuru lâzımdır. Ve nisbeti ifâde eden şeye dahî râbıta[1] denilir.

Meselâ "altın mütetarrıktır" ve "bu müselles mütesâviyü'l-adlâ'dır" cümle-i haberiyyeleri birer kaziyye olup birincisinde altın ve ikincisinde müselles mahkûmun aleyh ve birincide mütetarrık ve diğerinde mütesâviyü'l-adlâ' mahkûmun bih olurlar. Ve ikisinde dahî râbıta "-dır" lafzıdır.

---

1 Râbıta - Copule

کتاب ثانی

تصدیقات

باب اول

قضایای مطلقه

فصل اول

قضیه‌نك تعریف وتقسیمی

تصدیق متضمن اولان قوله قضیه دینلور که قائلنه بوقولنده صادقدر یاخود کاذبدر دیمك صحیح اولور.

تصدیق ذهنده ایری ایری مستحضر اولان مفهوملرك بر برلرینه ربطیله بینلرنده کی نسبتك تعیینی دیمك اولدیغندن حکم و تصدیق ایچون اولا محکوم علیهك وثانیاً محکوم بهك وثالثاً بونلرك بینده کی نسبتك تصوری لازمدر. ونسبتی افاده ایدن شیئه دخی رابطه (۱) دینلور.

مثلا التون متطرقدر و بومثلث متساوی الاضلاعدر جملهٔ خبریه‌لری برر قضیه اولوب برنجیسنده التون وایکنجیسنده مثلث محکوم علیه و برنجیده متطرق و دیکرنده متساوی الاضلاع محکوم به اولورلر. وایکیسنده دخی رابطه (در) لفظیدر.

---

(۱) رابطه Copule

Fiiller üç zamândan birine delâlet etmekle berâber hem mahkûmun bihi ve hem de râbıtayı mütazammın olurlar. Meselâ "hava açıldı" ve "hava açılır" ve "hava açılacak" kaziyyelerindeki "açıldı" ve "açılır" ve "açılacak" fiilleri gibi.

Eğer bir kaziyyede mahkûmun aleyh ile mahkûmun bih beynindeki nisbetin vukû'u ile hükmolunur ise ol kaziyyeye mûcibe ve adem-i vukû'u ile hükmolunur ise sâlibe[1] denilir. İmdî bâlâdaki misâller hep mûcibe olup onların menfîleri olan "hava açılmadı", "hava açılmıyor" ve "hava açılmayacak" kaziyyeleri sâlibedir.

Kaziyye ya hamliyye veyâhûd şartıyye[2] olur.

Kaziyye-i hamliyyede mahkûmun bih ile mahkûmun aleyh beynindeki nisbetten sarf-ı nazar ile râbıta tayy olunur ise kaziyyenin tarafeyni müfrede münhall olur. Meselâ "hava açıktır" kaziyyesinden râbıta tayy olundukta "hava" ve "açık" kalıp, bunlar dahî birer müfreddir.

Kaziyye-i şartiyye, hamliyyelerden mürekkeb olduğundan râbıtayı tayy ile müfrede münhall olmaz. Ve şartıyyeyi teşkîl eden hamliyyelerin irtibâtından sarf-ı nazar olunsa, kaziyyenin tarafeyninin münhall olduğu hamliyyeden birinin mazmûnu mahkûmun aleyh ve diğerinin mazmûnu mahkûmun bihdir.

---

1 Mûcibe – Affirmative; Sâlibe - Négative
2 Şartıyye - Conditionnelle

فعللر اوچ زماندن برینه دلالت ایتمکله برابر هم محکوم بهی وهمده رابطه یی متضمن اولورلر. مثلا هوا اچیلدی وهوا اچلیور وهوا اچیله جق قضیه لرنده کی آچیلدی واچیلیور واچیله جق فعللری کبی.

اکر برقضیه ده محکوم علیه ایله محکوم به بیننده کی نسبتك وقوعیله حکم اولنور ایسه اول قضیه یه موجبه وعدم وقوعیله حکم اولنور ایسه سالبه (۱) دنیلور. ایمدی بالاده کی مثاللر هپ موجبه اولوب انلرك منفیلری اولان هوا اچیلمدی، هوا اچیلیور وهوا اچیلیه جق قضیه لری سالبه در.

قضیه یا حیله ویاخود شرطیه (۲) اولور.

قضیهٔ حلیه ده محکوم به ایله محکوم علیه بیننده کی نسبتدن صرف نظر ایله رابطه طی اولنور ایسه قضیه نك طرفینی مفرده منحل اولور. مثلا هوا اچیقدر قضیه سندن رابطه طی اولندقده هوا اچیق قالوب بونلر دخی برر مفرددر.

قضیهٔ شرطیه حلیه لردن مرکب اولدیغندن رابطه یی طی ایله مفرده منحل اولماز. وشرطیه یی تشکیل ایدن حلیه لرك ارتباطندن صرف نظر اولنسه قضیه نك طرفیننك منحل اولدیغی حلیه دن برینك مضمونی محکوم علیه ودیکرینك مضمونی محکوم بهدر.

---

(۱) موجبه Affirmative ، سالبه Négative

(۲) شرطیه Conditionnelle

Meselâ "Eğer yaz gelir ise hava sıcak olur" kaziyyesi, şartıyye olduğundan "yaz gelir" ve "hava sıcak olur" hamliyyelerinden müteşekkil olup onunla yaz gelmekten havanın sıcak olması lüzûmu tasdîk olunur.

Kaziyye-i şartıyyeyi teşkîl eden hamliyyelerin birincisine mukaddem ve ikincisine tâlî tesmiye olunur.

Kaziyye-i şartiyyede tâlînin mukaddeme ittisâli ile hükmolunur ise ol kaziyyeye muttasıla ve infisâli ile hükmolunur ise munfasıla[1] tesmiye olunur. Meselâ "güneş doğar ise gündüz olur" kaziyyesinde "gündüz olur" mazmûnunun "güneş doğar" mazmûnuna vukû'-ı ittisâli ile hükmedildiğinden muttasıla olur. Veyâ "ecsâm eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir" yâhûd "ecsâm ilâ-gayri'n-nihâye kâbil-i taksîmdir" kaziyyesinde ecsâmın eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkeb bulunması ile ilâ-gayri'n-nihâye kâbil-i taksîm olması mazmûnlarının infisâli ile ya'nî ikisinin birden tahakkuku câiz olması ile hükmedildiğinden munfasıla olmuş olur.

Ve kaziyye-i şartıyyede ittisâl veyâ infisâlin vukû'u ile hükmolunur ise mûcibe ve 'adem-i vukû'u ile hükmolunur ise sâlibe olur. Bâlâdaki misâller mûcibedir.

Munfasılanın eczâsı olan kaziyyeler ikiden ziyâde olabilir.

---

1 Muttasıla – Hypothétique; Munfasıla - Disjunctive

مثلا اكر يازكلور ايسه هوا صيجاق اولور قضيه‌سى شرطيه اولديغندن يازكلور وهوا صيجاق اولور جمليه‌لرندن مشكل اولوب انكله يازكلمكدن هوانك صيجاق اولمسى لزومى تصديق اولنور.

قضيهٔ شرطيه‌يى تشكيل ايدن جمليه‌لرك برنجيسنه مقدم وايكنجيسنه تالى تسميه اولنور.

قضيهٔ شرطيه‌ده تالينك مقدمه اتصالى ايله حكم اولنور ايسه اول قضيه‌يه متصله وانفصاليله حكم اولنور ايسه منفصله (١) تسميه اولنور. مثلا كونش طوغار ايسه كوندوز اولور قضيه‌سنده كوندوز اولور مضمونك كونش طوغار مضمونه وقوع اتصاليله حكم ايدلديكندن متصله اولور. ويا اجسام اجزاى لاتتجزادن مركبدر ياخود اجسام الى غير النهايه قابل تقسيمدر قضيه‌سنده اجسامك اجزاى لاتتجزادن مركب بولنمسى ايله الى غير النهايه قابل تقسيم اولمسى مضمونلرينك انفصاليله يعنى ايكيسنك بردن تحققى جائز اولمامسيله حكم ايدلديكندن منفصله اولمش اولور.

وقضيهٔ شرطيه‌ده اتصال ويا انفصالك وقوعيله حكم اولنورايسه موجبه وعدم وقوعيله حكم اولنور ايسه سالبه اولور. بالاده‌كى مثالر موجبه‌در.

منفصله‌نك اجزاسى اولان قضيه‌لر ايكيدن زياده اوله بيلور.

---

(١) متصله Hypothétique ، منفصله Disjonctive

Meselâ cisim "ya sulb olur veya mâyi' veyâhûd havâ'î (gaz) olur" gibi.

Kaziyye-i hamliyyenin mahkûmun aleyhine mevzû' ve mahkûmun bihine mahmûl[1] denilir.

Kaziyye-i hamliyyede mevzû'un her ferdine hükmolunur ise kaziyye külliyye olup mahmûl, mevzû' ile ifâde olunan efrâdın cümlesine sâdık olur. "Her ma'den nâkil-i harârettir" kaziyyesi gibi. Ve eğer mevzû'un ba'zı efrâdına hükmolunur ise kaziyye-i cüz'iyye[2] denilir. "Ma'denden ba'zısı havada tehammuz eyler" gibi.

Kaziyye-i mahsûsa ise, ya'nî mevzû'u cüz'î-yi hakîkiyye olan şahs-ı vâhid ise mahmûl mevzû'un ifâde eylediği ferde tamâmıyla sâdık olacağından bu nev' kaziyyeler kaziyye-i külliyye gibi i'tibâr olunabilir.

İmdî zâhir olur ki kaziyye-i hamliyye kemmiyyetce külliyye ve cüz'iyye olduğu gibi keyfiyyet i'tibâriyle (ya'nî îcâb ve selb i'tibâriyle) dahî mûcibe ve sâlibe olmakla dört nev' olup bunlara mahsûrât-ı erba'a denilir.

Mahsûrât-ı erba'a beyninde bi-hasebi't-tahakkuk ba'zı nisbetler vardır: Mûcibe-i külliyye ile sâlibe-i külliyye ve sâlibe-i cüz'iyye birbirlerine mübâyindir. Mûcibe-i külliyyenin sâdık olduğu yerde sâlibeler sâdık olamaz.

---

1 Mevzû' – Sujet; Mahmûl - Préedicat
2 Külliyye – Universelle; Cüz'iyye - Particulére

مثلا جسم یاصلب اولور ویامایع ویاخود هوائی(غاز)اولورکبی.
قضیهٔ حملیه‌نك محکوم علیهنه موضوع ومحکوم بهنه محمول (۱) دنیلور .

قضیهٔ حملیه‌ده موضوعك هرفردینه حکم اولنور ایسه قضیه کلیه اولوب محمول، موضوع ایله افاده اولنان افرادك جمله‌سنه صادق اولور . هرمعدن ناقل حرارتدر قضیه‌سی کبی . واکر موضوعك بعض افرادینه حکم اولنورایسه قضیهٔ جزئیه (۲) دنیلور . معادندن بعضیسی هواده تحمض ایلر کبی .

قضیه مخصوصه‌ایسه ، یعنی موضوعی جزئیٔ حقیقی اولان شخص واحد ایسه محمول موضوعك افاده ایلدیکی فرده تمامیله صادق اوله جغندن بو نوع قضیه‌لر قضیهٔ کلیه کبی اعتبار اولنه بیلور .

ایمدی ظاهر اولورکه قضیهٔ حملیه کمیتجه کلیه وجزئیه اولدیغی کبی کیفیت اعتباریله (یعنی ایجاب وسلب اعتباریله) دخی موجبه وسالبه اولمغله درت نوع اولوب بونلره محصورات اربعه دنیلور .

محصورات اربعه بینده بحسب التحقق بعض نسبتلر واردر:
موجبهٔ کلیه ایله سالبهٔ کلیه وسالبهٔ جزئیه بربرلرینه مباینلر .
موجبهٔ کلیه‌نك صادق اولدیغی یرده سالبه‌لر صادق اوله‌مز .

---

(۱) موضوع Sujet ، محمول Prédicat
(۲) کلیه Univesrelle ، جزئیه Particulière

Meselâ "her ma'den nâkil-i elektriktir ve hiçbir ma'den yâhûd ba'zı ma'den nâkil-i elektrik değildir" gibi.

Mûcibe-i cüz'iyye ile sâlibe-i cüz'iyye beyninde umûm ve husûs min-vecih bulunur. Meselâ "ba'zı ma'den sulbdür ve ba'zı ma'den sulb değildir" denildikte ikisi de sâdık olur ama "ba'zı insan hayevândır" mûcibe-i cüz'iyyesi sâdık olduğu hâlde bunun sâlibe-i cüz'iyyesi olan "ba'zı insan hayevân değildir" kaziyyesi sâdık olmaz. Ve "ba'zı insan çârpâ değildir" sâlibe-i cüz'iyyesi sâdık olup bunun mûcibe-i cüz'iyyesi olan "ba'zı insan çârpâdır" kaziyyesi kâzibdir.

Fasl-ı Sânî

Ahkâm-ı Kazâyâ

Mebhas-ı Evvel

Tenâkuz

İki kaziyyeden birinin sâdık diğerinin kâzib olmasını bi'z-zât iktizâ edecek sûrette îcâb ve selb ile ihtilâflarına tenâkuz denilir.

Meselâ ["Zeyd kâtibdir" ve][1] "Zeyd kâtib değildir" denildikte bu iki kaziyyeden birinin sâdık ve diğerinin kâzib olması lâzım gelir. Bu vecihle olan ihtilâf ise ancak kaziyyelerin mahkûmun aleyh

1 Kullanılan metinde bu ifade yer almamakla birlikte, anlam bütünlüğü açısından bu ifadenin metne eklenmesi gerektiği düşünülerek konulmuştur. (Çev.)

مثلا هر معدن ناقل القتريقدر وهيچ برمعدن ياخود بعض معدن ناقل القتريق دكلدر كبى ٠

موجبهٔ جزئيه ايله سالبهٔ جزئيه بينده عموم وخصوص من وجه بولنور ٠ مثلا بعض معدن صلبدر وبعض معدن صلب دكلدر دنيلدكده ايكيسيده صادق اولور امابعض انسان حيواندرموجبهٔ جزئيه‌سى صادق اولديغى حالده بونك سالبهٔ جزئيه‌سى اولان بعض انسان حيوان دكلدر قضيه‌سى صادق اولماز ٠ وبعض انسان چارپا دكلدر سالبهٔ جزئيه‌سى صادق اولوب بونك موجبهٔ جزئيه‌سى اولان بعض انسان چارپادر قضيه‌سى كاذبدر ٠

فصل ثانى

احكام قضايا

مبحث اول

تناقض

ايكى قضيه‌دن برينك صادق وديكرينك كاذب اولمسنى بالذات اقتضا ايده‌جك صورتده ايجاب وسلب ايله اختلافلرينه تناقض دنيلور ٠

مثلا زيد كاتب دكلدر دنيلدكده بوايكى قضيه‌دن برينك صادق وديكرينك كاذب اولمسى لازم كلور ٠

بووجهله اولان اختلاف ايسه انجق قضيه‌لرك محكوم عليه

ile mahkûmun bihde ittihâdları ile tahakkuk eyler. Meselâ "Zeyd kâtibdir" kaziyyesiyle "Amr kâtib değildir" kaziyyesi beyninde tenâkuz bulunmaz.

Mahsûrâtta ise kemmiyyetce ihtilâf dahî şarttır, zîrâ ba'zen kaziyye-i külliyyelerin ikisi de kâzib ve cüz'iyyelerinin ikisi birden sâdık olur. "Her insan kâtibdir", "hiçbir insan kâtib değildir" ve "ba'zı insan kâtibdir", "ba'zı insan kâtib değildir" kaziyyeleri gibi.

İmdî îcâb-ı küllînin nakîzi selb-i cüz'î ve selb-i küllînin nakîzi îcâb-ı cüz'îdir. Meselâ "her insan hayevândır" kaziyyesinin nakîzi "ba'zı insan hayevân değildir" kaziyyesi olup "hiçbir insan hayevân değildir" kaziyyesinin nakîzi dahî "ba'zı insan hayevândır" kaziyyesidir.

İki mefhûmun biri vücûdî ve diğeri ademî olmak hasebiyle ihtilâfı dahî tenâkuzdur. "İnsan" ile "lâ-insan" gibi ki herhangi bir şey olursa olsun ya "insan" veyâ "lâ-insan" olduğundan bunların ikisi bir şeyde sâdık olmazlar.

İşte şu tenâkuz keyfiyyeti fikir ve tasdîkin tâbi' olduğu bir kânun olup cemî'-i ma'lûmatta cârî olur. Ve Tabî'iyyât ve Riyâziyyât ve sâir cemî'-i ulûm bu kanûna tâbi' olmalarıyla beynlerinde tenâkuz tahakkuk eden kaziyyelerden biri kabûl olundukta diğeri herhâlde merdûd olur.

Hüküm ve tasdîkin şu kânûnunu bi'l-ihtisâr ba'zı düstûrlar ile

ايله محكوم بهده اتحادلريله تحقق ايلر . مثلا زيد كاتبدر قضيه سيله عمر وكاتب دكلدر قضيه سى بيننده تناقض بولنماز .

محصور اتده ايسه كميتجه اختلاف دخى شرطدر زيرا بعضاً قضيهٔ كليه لرك ايكيسيده كاذب وجزئيه لرك ايكيسى بردن صادق اولور . هر انسان كاتبدر، هيچ بر انسان كاتب دكلدر و بعض انسان كاتبدر، بعض انسان كاتب دكلدر قضيه لرى كبى .

ايمدى ايجاب كاينك نقيضى سلب جزئى وسلب كاينك نقيضى ايجاب جزئيدر . مثلا هر انسان حيواندر قضيه سنك نقيضى بعض انسان حيوان دكلدر . قضيه سى اولوب هيچ بر انسان حيوان دكلدر قضيه سنك نقيضى دخى بعض انسان حيواندر قضيه سيدر .

ايكى مفهومك برى وجودى وديكرى عدمى اولمق حسبيله اختلافى دخى تناقضدر . انسان ايله لاانسان كبى كه هرقنغى برشى اولورسه اولسون يا انسان ويا لاانسان اولديغندن بونلرك ايكيسى برشيده صادق اولمازلر .

ايشته شو تناقض كيفيتى فكر وتصديقك تابع اولديغى برقانون اولوب جميع معلوماتده جارى اولور . وطبيعيات وريا ضيات وسائر جميع علوم بوقانونه تابع اولمريله بينلرنده تناقض تحقق ايدن قضيه لردن برى قبول اولندقده ديكرى هرحالده مردود اولور .

حكم وتصديقك شوقانونى بالاختصار بعض دستورلر ايله

ifâde etmek mümkündür: Meselâ "vâki‘ vâki‘dir" düstûr-ı umûmîsi bir zarûriyye-i bedîhiyyedir. Bir mefhûmun kendisi ile eczâsı beynindeki mutâbakat-ı külliyye bu düstûra mebnî olduğu gibi mefhûm-ı mezkûrun eczâsından ba‘zısı ile olan mutâbakat-ı cüz’iyye dahî ona râci‘ olur. Meselâ "insan" ile "hayevân-ı nâtık" beyninde bir mutâbakat-ı külliyye ve "insan" ile fakat "hayevân" veyâ "nâtık" arasında bir mutâbakat-ı cüz’iyye vardır.

Ve kezâlik "bir şey hem vâki‘ ve hem de gayr-i vâki‘ olamaz" kaziyyesi dahî bir düstûr-ı ‘umûmiyyedir. Bu düstûr hem sâdık ve hem de kâzib bir kaziyyenin vücûdu bulunmadığını ve yekdiğerini nâkız iki vasfın bir şeye hamli mümkün olmadığını ve ta‘bîr-i mücmel ile "C" def‘aten hem "B" ve hem de "lâ-B [B olmayan]" olmak kat‘iyyen mümkün olmadığını ifâde eder.

Ve yine "bir şey ya vâki‘dir veyâ gayr-i vâki‘dir" düstûru dahî nakîzinden birinin sâdık ve diğerinin her hâlde kâzib olduğunu ve ictimâ-i nakîzeyn mümkün olmadığını ifâde eder. Meselâ "C", "B" ile vasf olunsa, bi’z-zarûre "B"nin nakîzi olan "lâ-B [B olmayan]" ile vasfolunmaz.

İmdî işbu kanûn-ı fikr ve tasdîk aslâ istisnâ kabul eylemediği hâlde ba‘zen iki mefhûm beynindeki münâsebet vâzıh olmadığından bunun taharrîsi lâzım gelir: Meselâ "soğuk" ve "sıcak" birbirinin nakîzi gibi görünür ise de harâret ve burûdet dereceleri hikmet-i tabî‘iyye nokta-i nazarından bir mes’ele-i kemmiyye (ve i‘tibâriyye) olup bu iki keyfiyyet

افاده ایتمك ممكندر: مثلا (واقع واقعدر) دستور عمومیسی برضروریهٔ بدیهیه در. برمفهومك كندیسیله اجزاسی بیننده‌كی مطابقت كلیه بودستوره مبنی اولدیغی كبی مفهوم مذكورك اجزاسندن بعضیسی ایله اولان مطابقت جزئیه دخی اكا راجع اولور. مثلا انسان ایله حیوان ناطق بیننده برمطابقت كلیه وانسان ایله فقط حیوان ویاناطق اره‌سنده برمطابقت جزئیه واردر.

وكذلك (برشی هم واقع وهمده غیرواقع اوله‌ماز) قضیه‌سی دخی بردستور عمومیدر. بودستور هم صادق وهمده كاذب برقضیه‌نك وجودی بولنمدیغنی ویكدیكرینی ناقض ایكی وصفك برشیئه حملی ممكن اولمدیغنی وتعبیر مجمل ایله (ح) دفعةً هم (ب) وهمده (لاب) اولمق قطعیاً ممكن اولمدیغنی افاده ایدر.

وینه (برشی یا واقعدر ویاغیر واقعدر) دستوری دخی نقیضیندن برینك صادق ودیكرینك هرحالده كاذب اولدیغنی واجتماع نقیضین ممكن اولمدیغنی افاده ایدر. مثلا (ح) (ب) ایله وصف اولنسه بالضروره (ب) نك نقیضی اولان (لاب) ایله وصف اولنه‌مز.

ایمدی اشبو قانون فكر وتصدیق اصلا استثنا قبول ایلمدیكی حالده بعضا ایكی مفهوم بیننده‌كی مناسبت واضح اولمدیغندن بونك تحریسی لازمكلور: مثلا صغوق وضیجاق بربرینك نقیضی كبی كورینور ایسه‌ده حرارت وبرودت درجه‌لری حكمت طبیعیه نقطهٔ نظرندن برمسئلهٔ كیه (واعتباریه) اولوب بوایكی كیفیت

beynindeki zıddiyet mantıkca bir tenâkuz değildir. Mantıkca burada aranacak tenâkuz "harâret" ile "lâ-harâret" ve "burûdet" ile "lâ-burûdet" beynindeki tenâkuzdur.

Ba'zı mantıkıyyûn burada diğer bir cihetin daha îzâhına iltifât eylemeleri ile bu husûsu dahî beyân edelim: Meselâ zihnin kânûn-ı mezkûru "fazîlet müselles değildir" demeye mâni' olmadığı hâlde "fazîlet, ahlâk-ı insâniyyeye âid bir keyfiyyet olup ne müsellestir ne de lâ-müsellestir" denilebilir. Lâkin bu, "lâ-müselles" ta'bîrinin nâkıs olarak tefsîri ile kaziyyenin 'abes görünmesinden ileri gelir. "Lâ-müselles" ta'bîrinin mantıkca şümûlü ise fakat üç hattın ihâtasından hâsıl olan şekilden gayrı şekillere değil belki müşekkel olsun gayr-i müşekkel olsun müsellesten başka her şeye şâmil olup fazîlet dahî bunların i'dâdından olur.

Mantıkıyyûn şu sûretle, bir muhît-i dâirenin sâha-i mefrûzun bir kısmını içine alarak hey'et-i mecmûasını dâhilî ve hâricî iki kısma taksîm eylemesi gibi, herhangi bir vasfın mevcûdât ve mümkinâttan ol vasfı hâiz olanları ile olmayanlarını iki kısma taksîm eylediğini nazar-ı dikkate almışlardır. Meselâ "insan" ile "cemî'-i eşyâ", "insan" ve "lâ-insan" kısımlarına taksîm olunmuş olur. Bundan istintâc olunur ki, herhangi bir "C" mahkûmun aleyhi bi'z-zarûre "S" veya "lâ-S [S olmayan]" olan

بيننده كى ضديت منطقجه برتناقض دكلدر . منطقجه بوراده ارانه‌جق تناقض حرارت ايله لاحرارت وبرودت ايله لابرودت بيننده‌كى تناقضدر .

بعض منطقيون بوراده ديكر برجهتك دها ايضاحنه التفات ايتلريله بوخصوصى دخى بيان ايده‌لم : مثلا ذهنك قانون مذكورى فضيلت مثلث دكلدر ديمكه مانع اولمديغى حالده فضيلت اخلاق انسانيه‌يه عائد بر كيفيت اولوب نه مثلثدر نه‌ده لامثلثدر دنيله‌بيلور . لكن بو لامثلث تعبيرينك ناقص اوله‌رق تفسيريله قضيه‌نك عبث كورنمسندن ايلرو كلور . لامثلث تعبيرينك منطقجه شمولى ايسه فقط اوچ خطك احاطه‌سندن حاصل اولان شكلدن غيرى شكلره دكل بلكه مشكل اولسون غير مشكل اولسون مثلثدن بشقه هرشيئه شامل اولوب فضيلت دخى بونلرك عدادندن اولور .

منطقيون شوصورتله، برمحيط دائره‌نك ساحهٔ مفروضك برقسمنى ايچنه الهرق هيئت مجموعه‌سنى داخلى وخارجى ايكى قسمه تقسيم ايلمسى كبى، هرقنغى بروصفك موجودات وممكناتدن اول وصفى حائز اولنلريله اولميانلرينى ايكى قسمه تقسيم ايلديكنى نظر دقته المشلردر . مثلا انسان ايله جميع اشيا انسان ولا انسان قسملرينه تقسيم اولنمش اولور . بوندن استنتاج اولنوركه هرقنغى بر (ح) محكوم عليهى بالضروره (س) ويا (لاس) اولان

yâhûd olabilen kısımdandır. Binâenaleyh "C", "S" veyahut "lâ-S [S olmayan]" olup bunun biri bi'z-zarûre sâdık ve diğeri kâzibdir.

Mebhas-i Sânî

Aks

Bir kaziyyeyi aks etmek mevzû'unu mahmûl ve mahmûlunü mevzû' kılarak sıdk ve kizbde ol kaziyyeye mu'âdil olmak üzere yeniden bir başka kaziyye teşkîl eylemektir.[1]

Bir kaziyyenin sıdk ve kizbi ve îcâb ve selbi hâli üzere kalarak fakat mevzû'u mahmûl ve mahmûlü mevzû' kılınmakla aks olunabilir ise buna aks-i müstevî ta'bîr olunur.

Sâlibe-i külliyye sâlibe-i külliyyeye ve mûcibe-i cüz'iyye dahî mûcibe-i cüz'iyyeye aks-i müstevî ile mün'akis olur. Meselâ "hiçbir ma'den gaz değildir" kaziyyesinin aks-i müstevîsi "hiçbir gaz ma'den değildir" kaziyyesidir ve "ba'zı ma'den sulbdür" kaziyyesinin aks-i müstevîsi dahî "ba'zı sulb ma'dendir" kaziyyesidir.

Mûcibe-i külliyye teb'îz ile mûcibe-i cüz'iyyeye mün'akis olur. Meselâ "her ma'den cism-i basîtdir" kaziyyesinin aks-i müstevîsi "ba'zı cism-i basît ma'dendir" kaziyyesi olur.

---

1 Aks - Conversion

یاخود اوله بیلن قسمدندر . بناء علیه ح، س یاخود (لاس) اولوب بونك بری بالضروره صادق و دیکری کاذبدر .

مبحث ثانی

عکس

برقضیه یی عکس ایتمك موضوعنی محمول و محمولنی موضوع قیله‌رق صدق و کذبده اول قضیه یه معادل اولمق اوزره یکیدن بربشقه قضیه تشکیل ایلمکدر (۱) .

برقضیه نك صدق و کذبی و ایجاب و سلبی حالی اوزره قاله‌رق فقط موضوعی محمول و محمولی موضوع قلنمغله عکس اولنه بیلور ایسه بوکا عکس مستوی تعبیر اولنور .

سالبهٔ کلیه سالبهٔ کلیه یه و موجبهٔ جزئیه دخی موجبهٔ جزئیه یه عکس مستوی ایله منعکس اولور . مثلا هیچ برمعدن غاز دکلدر قضیه‌سنك عکس مستویسی هیچ برغاز معدن دکلدر قضیه‌سیدر و بعض معدن صلبدر قضیه‌سنك عکس مستویسی دخی بعض صلب معدندر قضیه‌سیدر .

موجبهٔ کلیه تبعیض ایله موجبهٔ جزئیه یه منعکس اولور . مثلا هرمعدن جسم بسیطدر قضیه‌سنك عکس مستویسی بعض جسم بسیط معدندر قضیه‌سی اولور .

---

(۱) عکس Conversion

Hudûddan teşekkül eden mûcibe-i külliyyelerde olduğu gibi mevzû‘ ile mahmûlün sıdk ve şümûlünde müsâvât var ise işbu kâ‘ideden müstesnâ olmaları ile onların aksi takdîrinde teb‘îz olunması lâzım gelmez. Meselâ “her insan hayevân-ı nâtıktır” kaziyyesi aks-i müstevî ile “her hayevân-ı nâtık insandır” kaziyyesine mün‘akis olur.

Bir kaziyyenin sıdk ve kizbi ve îcâb ve selbi hâli üzere kalarak mevzû‘unun nakîzi mahmûl ve mahmûlünün nakîzi mevzû‘ kılınıp aks olunur ise buna aks-i nakîz denilir. Mûcibe-i külliyyenin aks-i nakîzi yine mûcibe-i külliyye olur. Meselâ “her insan hayevândır” kaziyyesinin aks-i nakîzi “her lâ-hayevân lâ-insandır” ve ta‘bîr-i âharle “her ne ki hayevân değildir, insan da değildir” kaziyyesidir.

Bâb-ı Sânî

Kaziyyenin Nefsü’l-Emre Mutâbakatı Hasebiyle Ta‘rîf ve Taksîmi

Fasl-ı Evvel

Tasdîkâtın Envâ‘ı

Bir şeyin vukû‘ ve lâ-vukû‘u ‘inde’l-akl mütesâvî olur ya‘nî “ol şey böyledir” yâhûd “değildir” diye akıl bir ciheti kestiremez ise buna şekk denilir.

Ve eğer akl bir ciheti tercîh eyler ise bu cihete ta‘alluk eden

حدوددن تشكل ايدن موجبهٔ كليه‌لرده اولديغى كبى موضوع ايله محمولك صدق وشمولنده مساوات وار ايسه اشبو قاعده‌دن مستثنا اولمليه انلرك عكسى تقديرنده تبعيض اولنمسى لازم كلمز . مثلا هرانسان حيوان ناطقدر قضيه‌سى عكس مستوى ايله هرحيوان ناطق انساندر قضيه‌سنه منعكس اولور .

برقضيه‌نك صدق وكذبى وايجاب وسلبى حالى اوزره قاله‌رق موضوعنك نقيضى محمول ومحمولنك نقيض موضوع قلنوب عكس اولنور ايسه بوكا عكس نقيض دنيلور . موجبهٔ كليه‌نك عكس نقيضى يه‌موجبهٔ كليه اولور . مثلا هرانسان حيواندر قضيه‌سنك عكس نقيضى هرلا حيوان لا انساندر وتعبير اخرله هرنه‌كه حيوان دكلدر انسانده دكلدر قضيه‌سيدر .

باب ثانى

قضيه‌نك نفس‌الامره مطابقتى حسبيله تعريف وتقسيمى

فصل اول

تصديقاتك انواعى

برشيئك وقوع ولاوقوعى عندالعقل متساوى اولور يعنى اولشى بويله‌در ياخود دكلدر ديو عقل برجهتى كسديره‌مز ايسه بوكا شك دينلور .

واكر عقل برجهتى ترجيح ايلر ايسه بوجهته تعلق ايدن

ilme tasdîk ve i'tikâd denilir. Ve eğer bu i'tikâd cihet-i uhrâ ihtimâli bi'l-külliyye munkatı' olacak vecihle sâbit olur ise i'tikâd-ı câzim denilir.

İ'tikâd-ı câzim ve kat'î olmayıp da akıl bir ciheti tercîh eylemekle berâber diğer ciheti dahî mercûhân tecvîz eyler ise zan tesmiye olunur.

Zan ve i'tikâd-ı câzim aklın iki hâlidir, hakîkatin iki sûreti değildir. İ'tikâd-ı câzim aklın bir hâlidir ki bu hâlde akıl aslâ şübhe etmez. Ve zan ise az çok şübhe ettiği bir hâlidir.

Bundan anlaşılıyor ki cezmin derecesi olmaz. Ya'nî i'tikâd-ı câzim daha az ve daha çok olamaz. Zannın ise merâtib-i gayr-i mahdûdesi vardır.

Ba'zen zan o kadar gâlib olur ki i'tikâd-ı câzime takarrüb eder ma'a-mâfîh aslâ i'tikâd-ı câzime mu'âdil olamaz. Şu kadar ki, zan pek ziyâde gâlib olur ve işte o kadar mühim olmaz ise zihin ol zannı i'tikâd-ı câzimden tamâmıyla temyîz etmez. Lâkin işin ehemmiyeti nazar-ı dikkate alınır ise aklın mezkûr iki hâli hemen yekdiğerinden mütemeyyiz olur. Fi'l-vâki' zan ile i'tikâd-ı câzim arasındaki tenâkuz zâhir olup ta'rîfleri iktizâsınca biri diğerine şâmil olmaz.

İ'tikâd-ı câzim hakîki ise ya'nî nefsü'-l emre mutâbık ise yakîn tesmiye olunur. Ve nefsü'l-emre mutâbık değil ise cehl-i mürekkeb denilir. Ve eğer i'tikâd-ı câzim olur da sâbit olmaz ise

علمه تصديق واعتقاد دنيلور . واكر بو اعتقـاد جهت اخرى احتمـالى بالكليه منقطع اوله‌جق وجهله ثابت اولور ايسـه اعتقاد جازم دنيلور .

اعتقاد جازم وقطعى اولميوبده عقل برجهتى ترجيح ايلمكله برابر ديكر جهتى دخى مرجوحا تجويز ايلرايسه ظن تسميه اولنور.

ظن واعتقاد جازم عقلك ايكى حاليدر حقيقتك ايكى صورتى دكلدر . اعتقـاد جازم عقلك برحاليدركه بوحالده عقل اصلا شبهه ايتمز . وظن ايسه آز چوق شبهه ايتديكى برحاليدر .

بوندن اكلاشيليركه جزمك درجه‌سى اولماز . يعنى اعتقاد جازم دهـا آز ودها چوق اوله‌ماز . ظنك ايسـه مراتب غير محدوده‌سى واردر .

بعضا ظن اوقدر غالب اولوركه اعتقاد جازمه تقرب ايدر مع مافيه اصلا اعتقـاد جازمه معادل اوله‌ماز . سوقدركه ظن پك زياده غالب اولور وايشده اوقدر مهم اولمز ايسه ذهن اول ظنى اعتقاد جازمدن تماميله تميز ايتمز . لكن ايشـك اهميتى نظر دقته النور ايسـه عقلك مذكور ايكى حالى همـان يكديكرندن متميز اولور . فى‌الواقع ظن ايله اعتقاد جازم اره‌سنده‌كى تناقض ظاهر اولوب تعريفلرى اقتضاسنجه برى ديكرينه شامل اولماز .

اعتقاد جازم حقيقى ايسـه يعنى نفس‌الامره مطابق ايسـه يقين تسميه اولنور . ونفس‌الامره مطابق دكل ايسـه جهل مركب دنيلور . واكر اعتقاد جازم اولورده ثابت اولماز ايسه

taklîd denilir. Ve bu üç sûretde dahî meczûmun nakîzine ta‘alluk eden ilme “tahyîl” tesmiye olunur.

Meselâ eb‘âd-ı mevcûdenin cemî‘-i cihâtta tenâhîsini delîl-i sahîh ile cezmen tasdîk eden bi’l-cümle ulemâ ve hükemânın bu i‘tikadları câzim ve sâbit ve vâkı‘a mutâbık olmakla ilm-i yakîndir. Ama ba‘zılarının bunun aksine ya‘nî eb‘âd-ı mevcûdenin adem-i tenâhîsine i‘tikâdları vâkı‘a mutâbık olmadığı cihetle cehl-i mürekkebdir. Ve bir delîl ile istidlâl etmeksizin mücerred istimâ‘ ile bu iki taraftan birinin re’yini cezmen tasdîk eden bir câhilin bu i ‘tikâdı taklîddir.

Gerek ‘an-delîlin ve gerek taklîden tenâhî-yi eb‘âd-ı mevcûdeye i‘tikâd edenlere göre eb‘âd-ı mevcûdenin adem-i tenâhîsini ve diğer tarafa göre dahî tenâhîsini tasavvur eylemek tahayyüldür.

Ve gece nâ-bemahal dolaşan bir kimsenin sârik olduğuna zâhib olunması zandır ve ol kimsenin sârik olmayarak diğer bir sebebe mebnî dolaşması ihtimâl-i mercûhu vehimdir.

İmdî işbu tafsîlâttan zâhir olur ki, şekk ve tahyîl ve vehim, tasavvurât kabîlinden olup yakîn ve cehl-i mürekkeb ve taklîd ve zan tasdîkâtdandır. Binâenaleyh kaziyye ya yakîniyye ya taklîdiyye veyâ zanniyye veyâhûd cehliyye-i mürekkebe olur.

Yakîniyye; ya bedîhiyye veyâ nazariyye olur: Bedîhiyye aklın fikr ile istidlâle muhtâc olmaksızın cezmen hükm ve tasdîk eylediği kaziyyedir.

تقليد دنيلور . وبو اوچ صورتده دخى مجزومك نقيضنه تعلق ايدن علمه تخييل تسميه اولنور .

مثلا ابعاد موجودەنك جميع جهاتده تناهيسنى دليل صحيح ايله جزما تصديق ايدن بالجمله علما وحكمانك بواعتقادلرى جازم وثابت وواقعه مطابق اولمغله علم يقيندر . اما بعضيلرينك بونك عكسنه يعنى ابعاد موجودەنك عدم تناهيسنه اعتقادلرى واقعه مطابق اولمديغى جهتله جهل مركبدر . وبردليل ايله استدلال ايتمكسزين مجرد استماع ايله بوايكى طرفدن برينك رأيينى جزماً تصديق ايدن برجاهلك بواعتقادى تقليددر .

كرك عن دليل وكرك تقليداً تناهئ ابعاد موجوده به اعتقاد ايدنلره كوره ابعاد موجودەنك عدم تناهيسنى وديكر طرفه كوره دخى تناهيسنى تصور ايلك تخيلدر.

وكيجه نابمحل طولاشان بركيمسەنك سارق اولديغنه ذاهب اولنمسى ظندر واول كيمسەنك سارق اولميەرق ديكربرسببه مبنى طولاشمسى احتمال مرجوحى وهمدر .

ايمدى اشبو تفصيلاتدن ظاهر اولوركه شك وتخييل ووهم تصورات قبيلندن اولوب يقين وجهل مركب وتقليد وظن تصديقاتدندر . بناء عليه قضيه يايقينيه ياتقليديه وياظنيه وياخود جهليهٔ مركبه اولور .

يقينيه — يابديهيه ويانظريه اولور : بديهيه عقلك فكر ايله استدلاله محتاج اولمقسزين جزماً حكم وتصديق ايلديكى قضيەدر .

"Küll cüz'ünden büyüktür" gibi. Nazariyye dahî aklın bir delîl vâsıtasıyla hükm ve tasdîk eylediği kaziyyedir ki bedîhî olmadığı ya'nî bâdi-i nazarda yakîni müfîd olmadığı hâlde delîl ile sâbit olarak yakînî olur. Meselâ bir müsellesin üç zâviyesinin mecmû'unun iki zâviye-i kâimeye müsâvî olması kaziyyesi bedîhî değil ise de delâil-i hendesiyye ile isbât olunarak yakînen hükm ve tasdîk olunur.

Taklîdiyye; mukallidin zu'munca bedîhî ise de 'indinde delîl ile sâbit olmadığından esbâb-ı cüz'iyye ile sâhibi şüpheye düşerek tağlît olunabilir. İşte cühelânın yolu budur.

Zanniyye; karâin ve emârâttan me'hûz olan kaziyyedir ki akl onu ba'zı şübheler ile berâber hükmeder. Ta'bîr-i âharle akıl onu hükmetmekle berâber nakîzini dahî tecvîz eyler. Ve zanniyyâtın cümlesi nazarîdir.

Cehliyye-i mürekkebe; vehmen bedîhî yâhûd nazarî zu'm ile hükm ve tasdîk olunan kaziyyelerdir. Meselâ ecsâmın eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkeb olması re'yinin ibtâline çalışan fırkanın cismin ale't-tevâlî taksîmi takdîrinde "cüz'-i lâ-yetecezzâya müntehî olacağını ve cüz'-i lâ-yetecezzâ cism olmadığından kendisinde vasat ve taraf tasavvuruna ihtimâl bulunmadığını derpîş etmeksizin" taksîmin netîcesinde dâimâ kendisinde vasat ve taraf mutesavver olmak üzere bir cüz' kalacağını ve bu dahî kâbil-i taksîm olmakla cismin bi'l-fi'il olmasa bile bi'l-kuvve ilâ-gayri'n-nihâye kâbil-i taksîm olması lâzım geleceğini hükmetmeleri gibi.

کل جزئدن بیوکدر کبی . نظریه دخی عقلك بردلیل واسطه سیله حکم وتصدیق ایلدیکی قضیه در که بدیهی اولمدیغی یعنی بادیٔ نظرده یقینی مفید اولمدیغی حالده دلیل ایله ثابت اولهرق یقینی اولور . مثلا برمثلثك اوچ زاویه سنك مجموعنك ایکی زاویهٔ قائمه یه مساوی اولمسی قضیه سی بدیهی دکل ایسه ده دلائل هندسیه ایله اثبات اولنهرق یقیناً حکم وتصدیق اولنور .

تقلیدیه — مقلدك زعمنجه بدیهی ایسه ده عندنده دلیل ایله ثابت اولمدیغندن اسباب جزئیه ایله صاحبی شبهه یه دوشهرك تغلیط اولنه بیلور . ایشته جهلانك یولی بودر .

ظنیه — قرائن واماراتدن مأخوذ اولان قضیه در که عقل انی بعض شبهه لر ایله برابر حکم ایدر . تعبیر اخرله عقل انی حکم ایتمکله برابر نقیضنی دخی تجویز ایلر . وظنیاتك جمله سی نظریدر .

جهلیهٔ مرکبه — وهما بدیهی یاخود نظری زعم ایله حکم وتصدیق اولنان قضیه لردر . مثلا اجسامك اجزای لاتتجزادن مرکب اولمسی رأینك ابطالنه چالیشان فرقه نك جسمك علی التوالی تقسیمی تقدیرنده (جزء لایتجزایه منتهی اولهجغنی وجزء لایتجزی جسم اولمدیغندن کندوسنده وسط وطرف تصورینه احتمال یولنمدیغنی درپیش ایتمکسزین) تقسیمك نتیجه سنده دائما کندوسنده وسط وطرف متصور اولمق اوزره برجزء قالهجغنی وبودخی قابل تقسیم اولمغله جسمك بالفعل اولمسه بیله بالقوه الی غیر النهایه قابل تقسیم اولمسی لازم کلهجکنی حکم ایتمکی کبی .

İmdî cehliyyât-ı mürekkebenin ba'zısı bedîhî ve ba'zısı nazarîdir. Ve yakîniyyâtın cümlesi nefsü'l-emre mutâbık ya'nî sâdık ve cehliyyât-ı mürekkebbenin cümlesi kâzibdir. Binâenaleyh herhâlde yalnız yakîniyyâtın nazar-ı i'tibârda tutulması lâzım gelir ise de insan için her şeyi yakînen bilmek mümkün olmadığından bi't-tab' zanniyyâtı dahî nazara almaya ihtiyâc vardır. İşte mebâdî-i ulûm bunlardır. Ve cemî'-i edillenin eczâsı olduklarından dolayı bunlara mevâdd-ı edille denilir. Ve bu hâlde ulûmun sıhhat ve sübûtunu ve hiç olmaz ise hakîkate takarrüb edip etmediğini cezm edebilmek için yakînin temyîzi ve zannın mertebe-i gâlibiyyetinin ta'yîni hususlarına i'tinâ olunmalıdır. Ve fakat yakîniyyât-ı nazariyye bedîhiyyâta müstenid olduklarından bu bâbda bedîhiyyâttan bahs olunmak lâzım gelir.

Fasl-ı Sânî

Bedîhiyyât

Kazâyâ-yı bedîhiyyeyi sûret-i hükm ve tasdîklerine nazaran taksîm ve tertîb eylemek münâsibdir: Akıl hârice mürâca'at etmeksizin mücerred tarafeynini tasavvur ile bir kaziyyeyi tasdîk eder ise ol kaziyye akliyye olur. Ve eğer his vâsıtası ile aldığı ma'lûmât üzerine hükm eder ise hissiyye olur.

Sırf aklî olan bedîhiyyât, evveliyyât ile fıtriyyâttan ibâretdir.

ایمدی جهلیات مرکبه‌نك بعضیسی بدیهی و بعضیسی نظریدر . ویقینیاتك جمله‌سی نفس الامره مطابق یعنی صادق و جهلیات مرکبه‌نك جمله‌سی کاذبدر . بناء علیه هر حالده یالکز یقینیاتك نظر اعتباره طوتلمسی لازم کلور ایسه ده انسان ایچون هر شیئ یقیناً بیلمك ممکن اولمدیغندن بالطبع ظنیاتی دخی نظره المغه احتیاج واردر . ایشته مبادئ علوم بونلردر . وجمیع ادله‌نك اجزاسی اولدقلرندن طولایی بونلره مواد ادله دنیلور . وبو حالده علومك صحت وثبوتنی وهیچ اولماز ایسه حقیقته تقرب ایدوب ایتدیکنی جزم ایده بیلمك ایچون یقینیك تمییزی وظنك مرتبهٔ غالبیتنك تعیینی خصوصلرینه اعتنا اولنملیدر . وفقط یقینیات نظریه بدیهیاته مستند اولدقلرندن بوبابده بدیهیاتدن بحث اولنمق لازم کلور .

فصل ثانی

بدیهیات

قضایای بدیهیه‌یی صورت حکم وتصدیقلرینه نظراً تقسیم وترتیب ایلمك مناسبدر : عقل خارجه مراجعت ایتمکسزین مجرد طرفینی تصور ایله برقضیه‌یی تصدیق ایدر ایسه اول قضیه عقلیه اولور . واکر حس واسطه‌سیله الدیغی معلومات اوزرینه حکم ایدرسه حسیه اولور .

صرف عقلی اولان بدیهیات اولیات ایله فطریاتدن عبارتدر .

Evveliyyât; akl-ı selîmin hükm ve tasdîkinde hiç bir vâsıtaya muhtâc olmaksızın mücerred mevzû‘ ve mahmûlünü tasavvur ile beynlerindeki nisbeti cezmen tasdîk eylediği kaziyyelerdir. “Küll cüz’ünden büyüktür” ve “dâire murabba‘ değildir” gibi.

Fıtriyyât; evveliyyât kuvvetinde olup evveliyyâttan tefrîki bile güç olan kaziyyelerdir ki zihinde hâzır olan mukaddemât üzerine terettüb eden kıyâs-ı hafî vâsıtası ile hükm ve tasdîk olunurlar. Meselâ “dört çifttir” kaziyyesi gibi ki “dört” ve “çift” mefhûmları tasavvur olundukta mütesâviyeyne münkasım olmak mefhûmu dahî beraberce tasavvur olunmakla dördün mütesâviyeyne münkasım olduğu ve mütesâviyeyne münkasım olan şeyin dahî çift olacağı hükmolunur. İşte bu kaziyyelere ya‘nî fıtriyyâta “قضايا قياساتها معها” ta‘bîr etmeleri dahî bundan ya‘nî bir kıyâs-ı hafî vâsıtası ile hükm ve tasdîk olunmaları sebebindendir.

‘İnde’l-fukahâ, zarûriyyâtta aklın hükmü hisden başka bir şeye muhtâc olmadığından İlm-i Usûl-i Fıkh’da fıtriyyât dahî evveliyâttan ma‘dûddur.

İmdî bedîhiyyât-ı akliyyede kaziyyenin tarafeyni ya‘nî mevzû‘u ve mahmûlü birer mefhûm-i aklî ve i‘tibârî olduğundan beynlerindeki nisbetin hükm ve tasdîkinde aslâ hârice mürâca‘at olunmayarak fakat tenâkuz bahsinde ifâde kılınmış bulunan kânûn-ı tasdîke tevfîkan hükm ve tasdîk olunduklarından bedîhiyyât-ı akliyenin nakîzlerini tasavvur etmek bile muhâl olmakla aklen sıdk ve sıhhatleri zarûrîdir.

اولیات — عقل سلیمك حکم وتصدیقنده هیچ برواسطه یه محتاج اولمقسزین مجرد موضوع ومحمولنی تصورایله بینلرنده کی نسبتی جزما تصدیق ایلدیکی قضیه‌لردر • کل جزئدن بیوکدر ودائره مربع دکلدر کبی •

فطریات — اولیات قوتنده اولوب اولیاتدن تفریق بیله کوج اولان قضیه‌لردرکه ذهنده حاضر اولان مقدمات اوزرینه ترتب ایدن قیاس خفی واسطه‌سیله حکم وتصدیق اولنورلر • مثلادرت چفتدر قضیه‌سی کبی که درت وچفت مفهوملری تصور اولندقده متساویینه منقسم اولمق مفهومی دخی برابرجه تصور اولنمقله دردك متساویینه منقسم اولدیغی ومتساویینه منقسم اولان شیئك دخی چفت اوله جغی حکم اولنور • ایشته بوقضیه‌لره یعنی فطریاته قضایا قیاساتها معها تعبیر ایتلری دخی بوندن یعنی برقیاس خفی واسطه‌سیله حکم وتصدیق اولنمری سببندندر •

عندالفقها ضروریاتده عقلك حکمی حسدن بشقه برشیئه محتاج اولمدیغندن علم اصول فقهده فطریات دخی اولیاتدن معدوددر •

ایمدی بدیهیات عقلیه‌ده قضیه‌نك طرفینی یعنی موضوع ومحمولی برر مفهوم عقلی واعتباری اولدیغندن بینلرنده کی نسبتك حکم وتصدیقنده اصلا خارجه مراجعت اولنمیه‌رق فقط تناقض بحثنده افاده قلنمش بولنان قانون تصدیقه توفیقاً حکم وتصدیق اولندقلرندن بدیهیات عقلیه‌نك نقیضلرینی تصور ایتمك بیله محال اولمغله عقلا صدق وصحتلری ضروریدر •

Meselâ "küll" mefhûmunu bir takım cüz'lerin ictimâ'ı diye tasavvur ettikten sonra bu cüz'lerin her birinden büyük olmak mefhûmu dahî tasavvur olunsa bu mefhûmların ikisinin bir şeyden ibâret olması cezm olunarak bilâ-tereddüd "küll cüz'ünden büyüktür" diye kat'iyyen hükmolunur. Ama bu mefrûz üzerine bir hüküm olduğundan âlemde küll ve cüz' nâmında bir şeyler mevcûd olsun olmasın bir kaziyye-i hakîkiyye olup hâriçte küll ve cüz' var ise küll mefhûmunun muntabık olduğu şey cüz' mefhûmunun muntabık olduğu şeyden herhâlde büyüktür demek olur.

Ve yine dâire ve murabba'ı, Hendese'de ta'rîf olunduğu vecihle tasavvur ettikten sonra murabba'ın dâire ile ittihâdı câiz olamayacağını akıl bi'z-zât cezm ederek "dâire murabba' değildir" diye kat'ıyyen hükmeyler. Bunun nakîzinin ya'nî bir "murabba' dâirenin [dörtgen daire]" tasavvuru ise kânûn-ı tasdîke muhâlif olmakla muhâldir.

Bedîhiyyât-ı hâriciyye dahî ya mücerred his ile cezmen hükm ve tasdîk olunan kaziyyelerden yâhûd hissin verdiği ma'lûmât üzerine aklın bir kıyâs-ı hafî vâsıtası ile hükmeylediği kaziyyelerdir. İşte bunun birincisi müşâhedât olup ikincisi dahî mücerrebât ve hadsiyyât ve mütevâtirâttır.

Müşâhedât; eğer, "güneş ziyâdârdır" ve "ateş hârdır" gibi a'yâna müte'allık ahkâm-ı cüz'iyyeyi mütezammın olan kazâyâ-yı şahsiyyeden ibâret ise hissiyyât ve eğer insanın kendisinde havf ve gazab

مثلا كل مفهومنى برطاقم جزئلرك اجتماعى ديو تصور ايتدكدن صكره بوجزئلرك هربرندن بيوك اولمق مفهومى دخى تصور اولنسه بومفهوملرك ايكيسنك برشيدن عبارت اولمسى جزم اولنه‌رق بلا تردد كل جزئندن بيوكدر ديو قطعياً حكم اولنور. اما بومفروض اوزرينه برحكم اولديغندن عالمده كل وجزء نامنده برشيلر موجوداولسون اولمسون برقضيهٔ حقيقيه اولوب خارجده كل وجزء وارايسه كل مفهومنك منطبق اولديغى شى جزء مفهومنك منطبق اولديغى شيدن هرحالده بيوكدر ديمك اولور.

وينه دائره ومربعى هندسه‌ده تعريف اولنديغى وجهله تصور ايتدكدنصكره مربعك دائره ايله اتحادى جائز اوله‌ميه جغنى عقل بالذات جزم ايدرك دائرهٔ مربع دكلدر ديو قطعياً حكم ايلر. بونك نقيضنك يعنى برمربع دائره‌نك تصورى ايسه قانون تصديقه مخالف اولمغله محالدر.

بديهيات خارجيه دخى يامجرد حس ايله جزماً حكم وتصديق اولنان قضيه‌لردر ياخود حسك ويردیكى معلومات اوزرينه عقلك برقياس خفى واسطه‌سيله حكم ايلديكى قضيه‌لردر. ايشته بونك برنجيسى مشاهدات اولوب ايكنجيسى دخى مجربات وحدسيات ومتواترات‌در.

مشاهدات — اكر، كونش ضياداردر واتش حاردد كبى، اعيانه متعلق احكام جزئيه‌يى متضمن اولان قضايای شخصيه‌دن عبارت ايسه حسيات واكر، انسانك كنديسنده خوف وغضب

ve cû‘ ve ‘atş derk ve iz‘ân eylemesi gibi, havâss-ı bâtınaya müte‘allık ise *vicdâniyyât* denilir.

Mücerrebât; tekerrür-i müşâhede ile aklın cezmen hükm ve tasdîk eylediği kaziyyelerdir ki “eğer bu keyfiyyet tesâdüf kabîlinden olsaydı ale’d-devâm böyle tekerrür etmez idi” yolunda bir kıyâs-ı hafî ile meczûm olur. “Sakamonya müshildir” kaziyyesi gibi.

Hadsiyyât; def‘aten ya‘nî sünûhât kabîlinden olarak zihinde hâsıl olan kıyâs-ı hafî vâsıtası ile hükmolunan kaziyyelerdir. Ecsâmı-ı sâkıtayı müşâhede ve keyfiyyet-i sukûtlarını mütâla‘a etmek ile bâ‘is-i sukûtlarının câzibe-i arzıyye olduğuna hükmetmek ve harekât ve safahât-ı kamere nazar ile kamerin nûrûnun şemsden müstefâd olduğunu tasdîk eylemek gibi.

Ama ‘inde’l-fukahâ hadsiyyâtın zanniyyâttan addolunduğu Usûl-ı Fıkh’da beyân olunmuştur. Zîrâ bunlar zarûriyyattan olmuş olsa idi akıl nakîzlerini tecvîz etmez idi, hâlbuki kamerin nûrunun şemsten müstefâd olması misâl-i meşhûrunda bile akıl bu keyfiyyetin evzâ‘ ve harekât-ı kamerin ihtilâfı ile tehallüf eden diğer bir sebebden ileri gelebilmesini tecvîz eder demişlerdir.

Mütevâtirât; kizb üzerine aklen ittifâkları muhâl olan cemm-i gafîrin haber vermesi üzerine cezmen tasdîk olunan kaziyyelerdir. Mekke’yi görmeyen bir adamın Mekke’nin vücûduna cezmen hükmeylemesi ve enbiyânın gösterdikleri mu‘cizelerin bilâ-tereddüd tasdîk olunması gibi.

وجوع وعطش درك واذعان ايلمسى كبى ، حواس باطنه يه متعلق ايسه وجدانيات دينلور .

مجربات — تكرر مشاهده ايله عقلك جزماً حكم وتصديق ايلديكى قضيه‌لر در كه اكر بوكيفيت تصادف قبيلندن اولسيدى على الدوام بويله تكرر ايتمز ايدى يولنده برقياس خفى ايله مجزوم اولور . مغنزيا مسهلدر قضيه‌سى كبى .

حدسيات — دفعةً يعنى سنوحات قبيلندن اوله‌رق ذهنده حاصل اولان قياس خفى واسطه‌سيله حكم اولنان قضيه‌لردر . اجسام ساقطه‌يى مشاهده وكيفيت سقوطلرينى مطالعه ايتمك ايله باعث سقوطلرينك جاذبهٔ ارضيه اولديغنه حكم ايتمك وحركات وصفحات قمره نظرله قمرك نورينك شمسدن مستفاد اولديغنى تصديق ايلمك كبى .

اماعند الفقها حدسياتك ظنياتدن عداولنديغى اصول فقهده بيان اولنمشدر . زيرا بونلر ضروريادن اولمش اولسيدى عقل نقيضلرينى تجويز ايتمز ايدى حالبوكه قمرك نورينك شمسدن مستفاد اولمسى مثال مشهورنده بيله عقل بوكيفيتك اوضاع وحركات قمرك اختلافيله تخلف ايدن ديكر برسببدن ايلرو كله بيلمسنى تجويز ايدر ديمشلردر .

متواترات — كذب اوزرينه عقلاً اتفاقلرى محال اولان جم غفيرك خبر ويرمسى اوزرينه جزماً تصديق اولنان قضيه‌لردر . مكه‌يى كورميان برادمك مكه‌نك وجودينه جزماً حكم ايلمسى وانبيانك كوسترديكلرى معجزه‌لرك بلا ترددتصديق اولنمسى كبى .

Tevâtürün hisse müstenid olması şarttır; bir his ile mahsûs olmayan akliyyâtta tevâtüre i'tibâr olunmaz.

İmâm-ı Gazzâlî mütevâtirâtı kazâyâ-yı fıtriyyeden addeylemiştir.

Ba'zıları bedîhiyyât-ı hissiyenin yakînî olmasına i'tirâz ile: bedîhiyyât-ı hissiyye ya cüz'iyyâta veyâ külliyyâta müte'allık olup cüz'iyyâta müte'allık olanların aslâ galat ve hatâ ihtimâlinden berî olamayacağı gibi külliyyâta müte'allık olanların dahî cemî'-i efrâdına şâmil olamadığını dermiyân ederler. Ve hissin dûçâr olduğu galatâtın birçoğunu sayıp dökerek şu galatâttan kurtulup da meselâ ateşin hâr olduğuna hükmolunsa bile bu hüküm hâriçteki efrâd-ı mütevehhemenin cümlesine tatbîk olunamayacağından her ateşin hârr olması lâzım gelmeyip kaziyyenin cemî'-i efrâd-ı hâriciyyesine şümûlü tasdîk olunamaz derler.

İmdi galat-ı hisden iki ma'nâ anlaşılabilir ki burada bunların ta'yîni lâzımdır: Evvelâ galat-ı his ba'zı a'zâ ve âlât-ı hissiyyenin noksan ve sû'-i teşekkülden veyâ emrâz gibi avârız-ı mahsûsadan veyâhûd sâni'inin mahâret ve azamet ve kudretine delâlet etmek üzere suver-i cismâniyyelerinde hiçbiri diğerine benzemeyen efrâd-ı insâniyyenin ihtilâf-ı emzice ve ahvâlinden ileri gelir ki havâss-ı selîme ve umûmiyye bu bâbda i'tirâza mahal bırakmaz. Sâniyen havâss-ı selîmenin ba'zı ahvâlde dûçâr olduğu galatât dahî vardır ki ahvâl-i mezkûre hâricinde galat edilmiş olduğu anlaşılır.

تواترك حسه مستند اولمسی شرطدر : برحس ایله محسوس اولمیان عقلیاتده تواتره اعتبار اولنماز ٠

امام غزالی متواتراتی قضیایای فطریه‌دن عد ایلمشدر ٠

بعضیلری بدیهیات حسیه‌نك یقینی اولمسنه اعتراض ایله : بدیهیات حسیه یاجزئیاته ویا کلیاته متعلق اولوب جزئیاته متعلق اولنلرك اصلا غلط وخطا احتمالندن بری اوله‌میه‌جغی کبی کلیاته متعلق اولنلرك دخی جمیع افرادینه شامل اوله‌مدیغنی درمیان ایدرلر ٠ وحسك دوچار اولدیغی غلطاتك برچوغنی صایوب دوکه‌رك شو غلطاتدن قورتیلوبده مثلا اتشك حار اولدیغنه حکم اولنسه بیله بوحکم خارجده کی افراد متوهمه‌نك جمله‌سنه تطبیق اولنه‌میه‌جغندن هراتشك حار اولمسی لازم کلیوب قضیه‌نك جمیع افراد خارجیه‌سنه شمولی تصدیق اولنه‌ماز دیرلر ٠

ایمدی غلط حسدن ایکی معنی اکلاشیله بیلورکه بوراده بونلرك تعیینی لازمدر : اولا غلط حس بعض اعضا والات حسیه‌نك نقصان وسوء تشکلدن ویا امراض کبی عوارض مخصوصه‌دن ویاخود صانعنك مهارت وعظمت وقدرتنه دلالات ایتمك اوزره صور جسمانیه‌لرنده هیچ بری دیکرینه بکزه‌میان افراد انسانیه‌نك اختلاف امزجه واحوالندن ایلرو کلورکه حواس سلیمه وعمومیه بوبابده اعتراضه محل براقماز ٠ ثانیاً حواس سلیمه‌نك بعض احوالده دوچار اولدیغی غلطات دخی واردرکه احوال مذکوره خارجنده غلط ایدلمش اولدیغی اکلاشیلور ٠

Veyâhûd his müstemirren ba'zı galatâta dûçâr olmakla hakîkat-i hâl ba'zı berâhîn ile ma'lûm olur.

Meselâ suya gats olunan bir değnek müstakîm iken münkesir gibi görünür ve bir hatt-ı müstakîm, amûdu dâimâ kendi tûluna müsâvî tûlda bulunan bir hatt-ı müstakîm-i ufkîden büyük görünür. Vâkı'an, bunlar hârice ya'nî hakîkate nisbetle galatdır, lâkin hissin kendisine nisbetle doğruluktur: Zîrâ eğer his sudaki değneği ber-vech-i meşrûh derk etmese idi inkisâr-ı şu'â' kanûnu mûcebince öyle derk etmesi lâzım gelir iken yanlış derk etmiş olurdu. Ve eğer hatt-ı amûdîyi dahî kendisine müsâvî olan hatt-ı ufkî tûlunda göstermiş olsa idi, kornea-yı ayn tam kürevî olmayıp kat'-ı nâkıs-ı mücesseme yakın bir şekilde bulunması ile muhtelif makta'larındaki inhinâları muhtelif olup makta'-i amûdîsinde inhinâsı daha ziyâde olduğundan kuvve-i kesriyyesi dahî daha ziyâde olmakla ecsâmın cesâmet-i amûdiyyelerinin cesâmet-i ufkiyyelerine nisbetle daha büyük görünmesine bâ'is olması lâzım gelir iken; kornea, vazîfesini sûret-i hilkatına muvâfık bir yolda îfâ edememiş ve his dahî aklen kendisinin böyle galat olarak derk etmesi lâzım gelen şeyin doğrusunu derk etmekle hükm-i akla muhâlefet etmiş olur idi.

İşin en doğrusu hiss; akıl ile a'yân-ı hâriciyye arasında bir muhbir olup onun kendine mahsûs bir lisânı vardır ki o lisân

ویاخود حس مستمراً بعض غلطاته دوچار اولمغله حقیقت حال بعض براهین ایله معلوم اولور ٠

مثلا صویه غطس اولنان بردکنك مستقیم ایکین منکسر کبی کورینور وبرخط مستقیم عمودی دائما کندی طولنه مساوی طولده بولنان برخط مستقیم افقیدن بیوك کورینور ٠ واقعا بونلر خارجه یعنی حقیقته نسبتله غلطدرلکن حسك کندوسنه نسبتله طوغریلقدر : زیرا اکر حس صوده کی دکنکی بروجه مشروح درك ایتمسه ایدی انکسار شعاع قانونی موجبنجه اویله درك ایتمسی لازم کلور ایکن یاکلش درك ایتمش اولوردی ٠ واکر خط عمودی یی دخی کندیسنه مساوی اولان خط افقی طولنده کوسترمش اولسیدی، قرنیهٔ عین تام کروی اولمیوب قع ناقص مجسمه یقین برشکلده بولنمسیله مختلف مقطعلرنده کی انحنالری مختلف اولوب مقطع عمودیسنده انحناسی دها زیاده اولدیغندن قوهٔ کسریه سی دخی دها زیاده اولمغله اجسامك جسامت عمودیه‌لرینك جسامت افقیه‌لرینه نسبتله دها بیوك کورنمسنه باعث اولمسی لازم کلور ایکن، قرنیه وظیفه سنی صورت خلقتنه موافق بریولده ایفا ایده‌مامش وحس دخی عقلا کندوسنك بویله غلط اوله‌رق درك ایتمسی لازم کلان برشیئك طوغریسنی درك ایتکله حکم عقله مخالفت ایتمش اولوردی ٠

ایشك الك طوغریسی حس عقل ایله اعیان خارجیه ارسنده برمخبر اولوب انك کندینه مخصوص برلسانی واردن که اولسان

ile ihbâr edeceği a'yân ve hakâyık değil havâdis ve ahvâldir. İnsanın hakâyık ve a'yâna dâir olan ilmi ol havâdis ve ahvâlden aklen müstenbattır. Ya'nî hissin hizmeti harekât-ı hâriciyyenin kendisine olan sûret-i te'sîrini ba'zı rümûz ve işârât ile ihbâr eylemektir. İmdî basarın eşyânın bu'd ve kurbünu ve sığar ve kiberini ve sem'in cism-i musavvatın ne cihetden gelip de ne cihete gitmekte olduğunu ve tebâ'ud veyâ takarrub eylemekte bulunduğunu temyîzinde hissin bir iktidâr-ı mahsûsu olmayıp fakat kesb-i ülfet ile bu ahvâli tahmîn edebildiği misillû bundan işârât-ı mezkûrenin ne kadar mübhem ve muğlâk olacağı anlaşılabilir. Hulâsa-i kelâm, his ile ahz u telakkî olunan rumûz ve işârâtı yekdiğeri ile mukâyese ve tatbîk ederek halleden akıldır.

Meselâ ecsâm eczâ-yı lâ-yetecezzâdan mürekkeb olup bir hareket-i ihtizâziyye hâlinde bulunan bu cüz'lerin aralarında mesâfât-ı hâliye var iken insan ecsâmı muttasıl-ı vâhid gibi müşâhede eder:

Bu keyfiyyet ise ecsâmın şekl ve sûret-i zâhiriyyeleridir. Bu bâbda vârid olan berâhîni mütâla'a ile ecsâmın nefsü'l-emrde muttasıl-ı vâhid olmayıp cüz'-i lâ-yetecezzâdan müterekkeb olduğuna vâkıf olunur.

Fi'l-vâki', hissin hizmeti ber vech-i mezkûr rumûz ve işârâtın naklinden ibâret olmakla berâber akıl ile hakîkat arasında bir mutâbakat

ايله اخبار ايده‌جكى اعيان وحقايق دكل حوادث واحوالدر ٠ انسانك حقايق واعيانه دائر اولان علمى اول حوادث واحوالدن عقلا مستنبطدر ٠ يعنى حسك خدمتى حركات خارجيه‌نك كندیسنه اولان صورت تأثيرينى بعض رموز واشارات ايله اخبار ايلكدر ٠ ايمدى بصرك اشيانك بعد وقربنى وصغر وكبرينى وسمعك جسم مصوتك نه جهتدن كلوب ته جهته كيتمكده اولديغنى وتباعد ويا تقرب ايلكده بولنديغنى تمييزنده حسك براقتدار مخصوصى اولميوب فقط كسب الفت ايله بواحوالى تخمين ايده‌بيلديكى مثلو بوندن اشارات مذكوره‌نك نقدر مبهم ومغلق اوله‌جغى اكلاشيله بيلور ٠ خلاصهٔ كلام حس ايله اخذ وتلقى اولنان رموز واشاراتى يكديكريله مقايسه وتطبيق ايدرك حل ايدن عقلدر ٠

مثلا اجسام اجزاى لاتتجزادن مركب اولوب برحركت اهتزازيه حالنده بولنان بوجزءلرك اره‌لرنده مسافات خاليه وار ايكن انسان اجسامى متصل واحد كبى مشاهده ايدر :

بوكيفيت ايسه اجسامك شكل وصورت ظاهريه‌لريدر ٠ بوبابده وارد اولان براهينى مطالعه ايله اجسامك نفس‌الامرده متصل واحد اولميوب جزء لايتجزادن متركب اولديغنه واقف اولنور ٠

فى‌الواقع حسك خدمتى بروجه مذكور رموز واشاراتك نقلندن عبارت اولمغله برابر عقل ايله حقيقت‌اره‌سنده برمطابقت

bulunduğundan aklın hissiyyât hakkındaki ahkâmı dahî hakîkate muvâfık olup bu yolda meşhûd olan hatâlar ise ya müşâhedâtın noksânından yâhûd kaziyyenin kavâ'id-i tefekküre tevfîk olunmaksızın hükmünden ileri gelmiş olmaktan başka bir şey değildir.

Ahkâm-ı kat'iyye-i akliyenin hârice tatbîkinde sıhhati tahakkuk eylediği misillû havâss ile idrâk olunan cüz'iyyâtta ahkâm-ı mezkûreye muhâlif bir şeye tesâdüf olunmaması bunu mü'eyyiddir.

Meselâ akıl -tenâkuz bahsinde beyân olunmuş bulunan- kânûn-ı fikr mûcebince bir şeyin kendinden başka bir şey olamayacağını hârice mürâca'at etmeksizin hükmeder. Bunu hârice tatbîk eylese hâriçte de bir şeyin kendinden başka bir şey olduğuna delâlet edecek bir müşâhedeye kat'iyyen tesâdüf edemez. Yâhûd akıl bir dâirenin kat'-ı nâkıstan başka bir şey olduğunu hükmetmiş iken hem kat'-ı nâkıs ve hem de dâire şeklinde bulunmak üzere bir şeyi ihbâr etmez. Ama bâlâdaki misâllerin birinde zikrolunduğu üzere müsâvî tûlda bulunan iki hattan amûdî olanı ufkî olanından daha ziyâde uzun görünmesi mülâbesesi ile dâire cihet-i amûdiyyesinde büyük görünerek bir kat'-ı nâkıs gibi his olunur ise de bu keyfiyyet hissin bir şeyi def'aten hem dâire hem de kat'-ı nâkıs gibi idrâk etmesi demek olmayıp uzv-ı basar ol şeyin te'sîrâtını nakl ile şebîkiyyede bir dâire gibi tersîm edecek yerde ba'zı

بولندیغندن عقلك حسیات حقنده‌کی احکامی دخی حقیقته موافق اولوب بویولده مشهود اولان خطالر ایسه یامشاهداتك نقصانندن یاخود قضیه‌نك قواعد تفکره توفیق اولنمقسزین حکمندن ایلرو کلمش اولمقدن بشقه برشی دکلدر ٠

احکام قطعیهٔ عقلیه‌نك خارجه تطبیقنده صحتی تحقق ایلدیکی مثللو حواس ایله ادراك اولنان جزئیاتده احکام مذکوره‌یه مخالف برشیئه تصادف اولنمامسی بونی مؤیددر ٠

مثلا عقل (تناقض بحشنده بیان اولنمش بولنان) قانون فکر موجبنجه بر شیئك کندندن بشقه بر شی اوله‌میه‌جغنی خارجه مراجعت ایتمکسزین حکم ایدر ٠ بونی خارجه تطبیق ایلسه خارجده‌ده بر شیئك کندندن بشقه بر شی اولدیغنه دلالت ایده‌جك بر مشاهده‌یه قطعیا تصادف ایده‌مز ٠ یاخود عقل بر دائره‌نك قطع ناقصدن بشقه بر شی اولدیغنی حکم ایتمش ایکن هم قطع ناقص و هم‌ده دائره شکلنده بولنمق اوزره بر شی اخبار ایتمز ٠ اما بالاده‌کی مثاللرك برنده ذکر اولندیغی اوزره مساوی طولده بولنان ایکی خطدن عمودی اولانی افقی اولانندن دها زیاده اوزون کورنمسی ملابسه سیله دائره جهت عمودیه‌سنده بیوك کورینه‌رك بر قطع ناقص کبی حس اولنور ایسه‌ده بوکیفیت حسك بر شیئی رفعة هم دائره همده قطع ناقص کبی ادراك ایتمسی دیمك اولمیوب عضو بصر اول شیئك تأثیراتنی نقل ایله شبیکیه‌ده بر دائره کبی ترسیم ایده‌جك یرده بعض

ahvâlden dolayı kat‘-ı nâkıs gibi tersîm etmiş olur ki bunun uzv-ı basarın şekl-i mahsûsundan neş’et etmiş bir galat olduğu anlaşılır. Ama akl ol şekli pergâr ile ölçmeyi ve böylece hissin ettiği galatı ta‘yîn eylemeyi bilir.

Vâkı‘â; aklın asl ve sebebini ta‘yîn edemediği galatât-ı hissiyenin dahî pek çok olması melhûzdur. Bunun için ba‘zen bedîhiyyât-ı hissiyenin cehliyyât-ı mürekkebeye mülhak olduğu dahî vâriddir. Binâenaleyh, bu bâbda aklı tamâmıyla kavâ‘id-i mantîkıyyeye tevfîka çalışmak ve hissiyâtdan münteza‘ olan her nev‘ ma‘lûmât üzerine binâ kılınacak ahkâmda ihtiyâta ri‘âyet eylemek lâzımdır. Ya‘nî hissin gösterdiği rumûz ve işârâtın hallinde yekdiğeri ile mukâyesesine ve kavâ‘id-i mantıkiyyeye tatbîkine pek ziyâde dikkat eylemelidir.

İşte ekser-i hükemânın bedîhiyyât-ı hissiyyenin bedîhiyyât-ı akliyye kuvvetinde bulunamadığını beyân eylemeleri mutâla‘ât-ı mezkûreden neş’et etmiştir. Ma‘a-mâfîh, bu bâbda aklı, fetvâyı anlatışa göre verir bir müftî gibi temsîl etmekten ise tahkîkât ve tedkîkât-ı fi‘liyye ile hükmeder bir hâkime teşbîh eylemelidir ki hâkimin nasıl vicdânı var ise aklın da hads denilen bir hâli vardır, bir nev‘in bir ya birkaç ferdinde müşâhede eylediği bir hükmün ol nev‘in sâir efrâdında da bulunacağına bununla hükmeder ve ma‘lûmât-ı cüz’iyyeden ulûm-ı külliyyeyi bu sûretle iktisâb eyler.

احوالدن طولایی قطع ناقص کبی ترسیم ایتمش اولـورکه بونك عضو بصرك شکل مخصوصندن نشـأت ایتمش بر غلط اولدیغی اکلاشـیلور. اما عقل اول شکلی پرکار ایله اولچمکی و بویله جه حسك ایتـدیکی غلطی تعیین ایلمکی بیلور.

واقعا عقلك اصل و سببی تعیین ایده مدیکی غلطات حسیه نك دخی پك چوق اولمسی ملحوظدر. بونك ایچون بعضا بدیهیات حسیه نك جهلیات مرکبه یه ملحق اولدیغی دخی واردر. بناء علیـه بو بابده عقلی تمامیله قواعد منطقیـه یه توفیقه چالشمق وحسیاتدن منتزع اولان هر نوع معلومات اوزرینه بنا قلنه جق احکامده احتیاطه رعایت ایلمك لازمدر. یعنی حسك کوسترديکی رموز و اشاراتك حلنده یکدیکریله مقایسـه سنه وقواعد منطقیه یه تطبیقنه پك زیاده دقت ایلمليدر.

ایشته اکثر حکمانك بدیهیات حسیه نك بدیهیات عقلیه قوتنده بولنه مدیغنی بیان ایلدیکی مطالعات مذکوره دن نشأت ایتمشدر. مع مافیه بوبابده عقلی فتوایی اکلادیشه کوره ویرر بر مفتی کبی تمثیل ایتمکدن ایسه تحقیقات و تدقیقـات فعلیه ایله حکم ایدر بر حاکمه تشبیه ایلمليدرکه حاکمك نصل وجدانی وار ایسه عقلکده حدس دنیلان بر حالی واردر، بر نوعك بر یا بر قاچ فردنده مشاهده ایلدیکی بر حکمك اول نوعك سـائر افرادنه ده بولنه جغنه بونکله حکم ایدر، ومعلومات جزئیه دن علوم کلیه یی بو صورتله اکتساب ایلر.

Ma'lûmdur ki insan, efrâd-ı insâniyyenin ba'zılarının fânî olduğunu müşâhede ve tecrübe ile bilip diğerlerinin ve hattâ kendisinin dahî fânî olduğuna hads ile hükmeder. Bu kadar ile kalmayıp kendisinden evvel gelmiş olan insanların fânî olduklarından bu dünyayı bırakıp gitmiş bulunduklarına tevâtür ve kendisinden sonra gelecek olanların fânî olacaklarına dahî yine hads ile hükmeder. Ve bu hükmün sıdk ve şumûlünde kat'an şüphe etmez. İşte böylece cüz'iyyâttan olan ahkâm-ı cüz'iyyeyi ve ba'dehû ahkâm-ı külliyyeyi istihsâl eylemek tabî'atta vardır veyâ ta'bîr-i diğer ile bu da aklın bir kânûn-ı mahsûsudur.

Hads fikre mukâbil olup zihnin sür'at-i intikâlinden ibâret bir melekesidir. Bu meleke insanın doğduğu zamandan i'tibâren icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmayıp kavânîn-i mahsûsa hükmü altında sûret-i muntazamada cereyân eden havâdis-i hâriciyyenin intizâmına i'timâd etmesi üzerine hâsıl olur. Binâenaleyh, bu sûretle istihsâl olunan ma'lûmât-ı hâriciyye, kavânîn-i mantıkiyye yolu ile tatbîk olunduklarında hakîkate muvâfık addolunmaları tabî'îdir.

Lâkin şâyân-ı dikkattir ki akıl böyle hissiyyâttan istinbât eylediği ma'lûmât üzerine hads ile verdiği ahkâmda ba'zı efrâd hakkında ahkâm-ı mezkûrenin hilâfını muktezî olan ba'zı muşahhasâtın munzamm olmasını tecvîz eder. Zîrâ bu hâl ol hükmün sıhhat ve sübûtuna ve umûmiyyetine mâni' olmaz. Meselâ "her kuş tayerân eder" denilse 'akıl bu kaziyyeye

معلومدركه انسان افراد انسانيه‌نك بعضيلرينك فانى اولديغنى مشاهده وتجربه ايله بيلوب ديكرلرينك وحتى كنديسنك دخى فانى اولديغنه حدس ايله حكم ايدر. بوقدر ايله قالميوب كنديسندن اول كلش اولان انسانلرك فانى اولدقلرندن بو دنيايى براقوب كيتمش بولندقلرينه تواتر وكنديسندن صكره كله‌جك اولنلرك فانى اوله‌جقلرينه دخى يله حدس ايله حكم ايدر. وبو حكمك صدق وشمولنده قطعا شبهه ايتمز. ايشته بويله‌جه جزئياتدن اولان احكام جزئيه‌يى وبعده احكام كليه‌يى استحصال ايتمك طبيعتده واردر ويا تعبير ديكرله بوده عقلك بر قانون مخصوصيدر.

حدس فكره مقابل اولوب ذهنك سرعت انتقالندن عبارت بر ملكه‌سيدر. بو ملكه انسانك طوغديغى زماندن اعتباراً اجراى تأثيردن خالى قالميوب قوانين مخصوصه حكمى التنده صورت منتظمه‌ده جريان ايدن حوادث خارجيه‌نك انتظامنه اعتماد ايتمسى اوزرينه حاصل اولور. بناءً عليه بو صورتله استحصال اولنان معلومات خارجيه قوانين منطقيه‌يه يوليله تطبيق اولندقلرنده حقيقته موافق عد اولنمرى طبيعيدر.

لكن شايان دقتدركه عقل بويله حسياتدن استنباط ايلديكى معلومات اوزرينه حدس ايله‌ويرديكى احكامده بعض افراد حقنده احكام مذكوره‌نك خلافنى مقتضى اولان بعض مشخصاتك منضم اولمسنى تجويز ايدر. زيرا بوحال اول حكمك صحت وثبوتنه وعموميتنه مانع اولمز. مثلا هر قوش طيران ايدر دنيلسه عقل بو قضيه‌يه

muhâlif olarak bir de "tayerân etmez bir kuş" tasavvurunu tecvîz eder ki fi'l-vâki' hâriçte dahî aransa deve kuşu denilen hayevânın tayerân etmez bir kuş olduğu müşâhede olunabilir.

Hulâsa-i kelâm, akliyyât, kânûn-ı tasdîkâta tevfîk ve mukâyese ile hükmolunduklarından efrâd-ı mütevehheme kat'iyyen ol hükümden hâric olamazlar. Hissiyyât ise hârice bir ıttılâ'dan ibârettir ve böyle bir ıttılâ'dan ibâret olan hükmün ise müşâhede ve tecrübeden ba'îd olan efrâdın ba'zısına şâmil olmaması câizdir. Ve bunların sübûtu veyâ 'adem-i sübûtu kânûn-ı fikre değil hakâik-i hâriciyyenin tâbi' oldukları kavânîne müte'allık olduklarından nakîzleri muhâl-ı aklî olmayıp muhâl-ı âdîdir. Binâenaleyh mu'cize ve kerâmet gibi tevâtür ile sâbit olan havârik-i âdâtın kabûlüne bunların sübûtu aslâ mâni' olamaz.

Fasl-ı Sâlis

Zanniyyât

Artık yakîniyyâtın gayrı olan mevâdd-ı edillenin beyânına gelelim: Bunlar da meşhûrât ve makbûlât ve müsellemât ve maznûnâttan ibârettir.

Meşhûrât; ya maslahat-ı âmmeyi müştemil olduğundan veyâ nâsın tabî'atlarındaki rikkat ve hamiyyetlerinden yâhûd şerâyi' ve âdâb ve âdetleri iktizâsından nâşî şöhret bulmuş olan kaziyyelerdir.

مخالف اوله‌رق برده طيران ايتمز بر قوش تصورينى تجويز ايدركه فى الواقع خارجده دخى ارانسه‌دوه قوشى دنيلان حيوانك طيران ايتمز برقوش اولديغى مشاهده اولنه بيلور .

خلاصهٔ كلام عقليات قانون تصديقاته توفيق ومقايسه ايله حكم اولندقلرندن افراد متوهمه قطعيا اول حكمدن خارج اوله‌مازلر . حسيات ايسه خارجه براطلاعدن عبارتدر وبويله بر اطلاعدن عبارت اولان حكمك ايسه مشاهده وتجربه‌دن بعيد اولان افرادك بعضيسنه شامل اولمامسى جائزدر . وبونلرك ثبوتى ويا عدم ثبوتى قانون فكره دكل حقايق خارجيه‌نك تابع اولدقلرى قوانينه متعلق اولدقلرندن نقيضلرى محال عقلى اولميوب محال عاديدر . بناءً عليه معجزه وكرامت كبى تواتر ايله ثابت اولان خوارق عاداتك قبولنه بونلرك ثبوتى اصلا مانع اوله‌ماز .

فصل ثالث

ظنيات

ارتق يقينيانك غيرى اولان مواد ادله‌نك بياننه كله‌لم : بونلرده مشهورات ومقبولات ومسلمات ومظنوناتدن عبارتدر .

مشهورات — يا مصلحت عامه‌يى مشتمل اولديغندن ويا ناسك طبيعتلرنده‌كى رقت وحميتلرندن ياخود شرايع واداب وعادتلرى اقتضاسندن ناشى شهرت بولمش اولان قضيه‌لردر .

Bunlar dahî ya cemî‘-i nâs beyninde meşhûr olur “adl güzeldir” ve “zu‘afâya bakmak memdûhdur” gibi. Yâhûd bir tâife ‘indinde meşhûr olur Hindliler beyninde mu‘teraf olan “zebh-i hayevân mezmûmdur” kaziyyesi gibi.

Her kavmin âdâb ve âdetleri ve her fen ve sınâ‘at erbâbının sınâ‘atları iktizâsınca kendilerine mahsûs meşhûrâtı vardır. Ve şöhret ba‘zen bir mertebeye varır ki evveliyyâta mültebis olur. Fakat evveliyyât mücerred kânûn-ı fikre tevfîkan hükmolunan kaziyyeler olup meşhûrât ise böyle olmadığından evveliyyâttan fark ve temyîz olunur.

Makbûlât; kibâr-ı ulemâ ve meşâyih misillû mazınne-i kirâmdan mesmû‘ olan nasîhatlerdir.

Müsellemât; hasmın ‘indinde müsellem olan kaziyyelerdir ki mütekellim hîn-i mübâhesede onlara istinâd eyler. Meselâ tabî‘iyyûn ‘indinde küre-i arz üzerinde mevcûd olan hayevânâtın havâyı nesîmîye muhtâc oldukları müsellem bulunduğundan küre-i kamerde dahî arzdakine müşâbih hayevânâtın bulunup bulunmayacağı bahsinde kamerde havâ-yı nesîmî bulunup bulunmadığı husûsuna istinâden tekellüm olunabilir.

Maznûnât; zannı müfîd olan emâre kaziyyeleridir. “Gece nâ-bemahal dolaşan hırsızdır” denildiği gibi.

Vehmiyyât; mahsûs olmayan şeylerde mahsûsâta kıyâsen vehmen hükmolunan şeylerdir. Müşâhede olunan ecsâma kıyâs ile her mevcûdun

بونلر دخی یا جمیع ناس بیننده مشهور اولـور عدل کوزلدر وضعفایه باقق ممدوحدر کبی. یاخود بر طائفه عندنده مشـهور اولور هندلیلر بیننـده معترف اولان ذبح حیوان مذمومدر قضیه سی کبی.

هر قومك اداب وعادتلری وهر فن وصـناعت اربابنـك صناعتلری اقتضاسنجه کندولرینه مخصوص مشهوراتی واردر. وشهرت بعضا برمرتبه یه واریرکه اولیاته ملتبس اولور. فقط اولیات مجرد قانون فکره توفیقا حکم اولنان قضـیه لر اولـوب مشهورات ایسه بویله اولمدیغندن اولیاتدن فرق وتمییز اولنور.

مقبولات — کبار علما ومشایخ مثللو مظنهٔ کرامدن مسموع اولان نصیحتلردر.

مسلمات — خصمك عندنده مسلم اولان قضیه لردرکه متکلم حین مباحثه ده انلره استناد ایلر. مثلا طبیعیون عندنده کرهٔ ارض اوزرنده موجود اولان حیواناتك هوای نسیمی یه محتاج اولدقلری مسـلم بولندیغندن کرهٔ قرده دخی ارضـده کنه مشـابه حیواناتك بولنوب بولنمیه جغی بحثنده قرده هوای نسیمی بولنوب بولنمدیغی خصوصنه استناداً تکلم اولنه بیلور.

مظنونات — ظنی مفیداولان اماره قضیه لریدر. کیجه نابمحل طولاشان خرسزدر دیلدیکی کبی.

وهمیات — محسوس اولیان شیلرده محسوساته قیاساً وهماً حکم اولنان شیلردر. مشاهده اولنان اجسامه قیاس ایله هرموجودك

mekân ve ciheti vardır demek gibi. Bu misillû kazâyâ-yı vehmiyyenin cümlesi cehliyyât-ı mürekkebedendir. Ama ba'zen umûr-ı mahsûsede vehmiyyât yakîniyyât gibi sâdık ve sahîhdir. Meselâ her mevcûd-ı mahsûsün (ya'nî her cismin) mekân ve ciheti vardır gibi.

Muhayyelât; kâzib oldukları meczûm iken mücerred sâmi'e inbisât yâhûd nefret vermek için tahayyül olunan kaziyyelerdir. "Bâde yâkût-ı seyyaldir" gibi.

Bâb-ı Sâlis

Edille

Fasl-ı Evvel

Delîlin Ta'rîf ve Taksîmi

Fikr ile ma'lûm olan kaziyyelerden, henüz ma'lûm ve musaddak olmayan netîceler iktisâb olunabilir. İşte böyle bir netîce istihsâl etmek için terkîb ve tertîb olunan kaziyyelere delîl denilir. Meselâ demirin nâkil-i harâret olup olmadığı mechûl olsa demirin ma'âdinden olduğu ve ma'âdinin dahî nâkil-i harâret bulunduğu ma'lûm olduğundan bunlardan "demir ma'dendir" ve "her ma'den nâkil-i harârettir" diye bir delîl tertîb ederek "demir de nâkil-i harârettir" kaziyyesi istintâc olunur.

مكان وجهتی واردر دیمك كبی . بو مثللوقضایایاوهمیه نك جمله سی جهلیات مركبه دندر . امابعضا امور محسوسه ده وهمیات یقینیات كبی صادق وصحیحدر . مثلا هر موجود محسوسك (یعنی هر جسمك) مكان وجهتی واردركبی .

مخیلات — كاذب اولدقلری مجزوم ایكن مجرد سامعه انبساط یاخود نفرت ویرمك ایچون تخیل اولنان قضیه لردر . باده یاقوت سیالدر كبی .

باب ثالث

ادله

فصل اول

دلیلك تعریف وتقسیمی

فكر ایله، معلوم اولان قضیه لردن، هنوز معلوم ومصدق اولمیان نتیجه لر اكتساب اولنه بیلور . ایشته بویله بر نتیجه استحصال ایتمك ایچون ترتیب وترتیب اولنان قضیه لره دلیل دنیلور . مثلا تیمورك ناقل حرارت اولوب اولدیغی مجهول اولسه تیمورك معادندن اولدیغی ومعادنك دخی ناقل حرارت بولندیغی معلوم اولدیغندن بونلردن تیمور معدندر وهر معدن ناقل حرارتدر دیو بردلیل ترتیب ایدرك تیموره ناقل حرارتدر قضیه سی استنتاج اولنور .

Buradan anlaşıldığına göre delîl bir fıkradır ki bunun tasdîki diğer bir kaziyyenin tasdîkini müstelzim olur. Ve delîlin müstelzim olduğu kaziyyeye dahî "da'vâ" ve "netîce" ve "matlûb" denilir. Ve delîlin cüz'leri olan kaziyyelerin her birine dahî mukaddime tesmiye olunur.[1]

Eğer bir küllî ile bir cüz'î üzerine istidlâl olunur ise ya'nî delîl netîceden e'amm olur ise "kıyâs"[2] ve eğer cüz'iyyâtını tetebbu' ile bir küllî üzerine istidlâl olunur ise "istikrâ' " ve bir cüz'î ile diğer bir cüz'î üzerine istidlâl olunur ise "temsîl" denilir.

Kıyâs; kaziyyelerden müellef bir kavildir ki işbu kaziyyeler teslîm olundukta bi'z-zât ol kavilden diğer bir kavil lâzım gelir.

Meselâ "demir ma'dendir" ve "her ma'den nâkil-i harârettir" kaziyyelerinin her biri bir mukaddime ve ikisinin mecmû'u bir kıyâs olup "demir nâkil-i harârettir" kaziyyesini bi'z-zât müstelzim olur.

Delîlin kıyâs-ı musâvât denilen kısmı netîceyi müstelzim olmak

---

1 Netîce – Conclusion; Mukaddime - Prémisse, Mukaddimelerden Tahassul Eden Şekil - Syllogisme

2 Kıyâs – Déduction; İstikrâ' - Induction; Temsîl - Analogie

بورادن اكلاشلديغنه كوره دليل بر فقره‌در كه بونك تصد-يق ديكر بر قضيه‌نك تصديقنى مستلزم اولور. ودليلك مستلزم اولديغى قضيه‌يه دخى دعوى و نتيجه‌ومطلوب دنيلور. ودليلك جزئلرى اولان قضيه‌لرك هربرينه‌دخى مقدمه‌تسميه اولنور(١).

اكر بركلى ايله بر جزئى اوزرينه استدلال اولنور ايسه يعنى دليل نتيجه‌دن اعم اولور ايسه قياس (٢) واكر جزئياتنى تتبع ايله بركلى اوزرينه استدلال اولنور ايسه استقراء وبر جزئى ايله ديكر بر جزئى اوزرينه استدلال اولنور ايسه تمثيل دينلور.

قياس — قضيه‌لردن مؤلف بر قولدركه اشبو قضيه‌لر تسليم اولندقده بالذات اول قولدن ديكر بر قول لازم كلور.

مثلا تيمور معدندر وهر معدن ناقل حرارتدر قضيه‌لرينك هربرى برر مقدمه وايكيسنك مجموعى بر قياس اولوب تيمور ناقل حرارتدر قضيه‌سنى بالذات مستلزم اولور.

دليلك قياس مساوات دنيلان قسمى نتيجه‌يى مستلزم اولمق

---

(١) نتيجه Conclusion ، مقدمه prémisse ، مقدمه‌لردن تحصل ايدن شكل Syllogisme

(٢) قياس Déduction ، استقرا Induction ، تمثيل Analogie

için bir mukaddime-i ecnebiyyeye muhtâc olduğundan "bi'z-zât" kaydıyla bu ta'rîften hâric kalır. Meselâ bir ile dördün mecmû'u beşe musâvîdir ve beş dahî üç ile ikinin mecmû'una müsâvîdir veyâhûd ta'bîr-i riyâzî ile

1+4=5 ve 5=3+2

diye tertîb olunan kıyâs 1+4 = 3+2 ya'nî "bir ile dördün mecmû'u iki ile üçün mecmû'una müsâvidir" netîcesini müstelzim olur ise de bu istilzâm bi'z-zât olmayıp, bir şeye müsâvî olan şeyler birbirlerine müsâvî olurlar, mukaddime-i ecnebiyyesi vâsıtasıyladır ki matlûbun husûlü mukaddime-i ecnebiyyenin sıdk ve sıhhatine mevkûf olur.

Ve "kaziyyeler" ta'bîriyle dahî birden ziyâde kaziyye ifâde olunduğundan aks-i müstevî veyâ aks-i nakîz vâsıtası ile bi'z-zât kavl-i âharı müstelzim olan kaziyye-i vâhide dahî kıyâstan hâric kalır.

Kara bulutların nüzûl-i bârâna delîl olması gibi emâre delîlleri dahî ta'rîfteki "müstelzim olur" kaydı ile kıyâstan ma'dûd olamaz. Zîrâ birçok def'alar bu hüküm tehallüf ettiğinden ya'nî kara bulutlar görüldüğü hâlde yağmur yağmadığından onların görünmesi mücerred bir zannı müfîd olur. Bu cihetle emâre delîllerinde fakat istilzâm-ı cüz'î bulunabilir.

Ve yine kayd-ı mezkûr ile istikrâ'-i nâkıs ve temsîl dahî kıyâstan

ایچون بر مقدمهٔ اجنبیه یه محتاج اولدیغندن بالذات قیاسیله بو تعریفدن خارج قالور • مثلا بر ایله دردك مجموعی بشه مساویدر وبش دخی اوچ ایله ایکینك مجموعنه مساویدر ویاخود تعبیر ریاضی ایله

$$۱ + ٤ = ٥ \qquad \text{و} \qquad ٢ + ٣ = ٥$$

دیو ترتیب اولنان قیاس $۱ + ٤ = ٣ + ٢$ یعنی بر ایله دردك مجموعی ایکی ایله اوچك مجموعنه مساویدر نتیجه سنی مستلزم اولورایسه ده بو استلزام بالذات اولمیوب. برشیئه مساوی اولان شیلر بربرلرینه مساوی اولورلر، مقدمهٔ اجنبیه سی واسطه سیله درکه مطلوبك حصولی مقدمهٔ اجنبیه نك صدق وصحتنه موقوف اولور •

وقضیه لر تعبیریله دخی بردن زیاده قضیه افاده اولندیغندن عکس مستوی ویا عکس نقیض واسطه سیله بالذات قول اخری مستلزم اولان قضیهٔ واحده دخی قیاسدن خارج قالور

قاره بلوطلرك نزول بارانه دلیل اولمسی کبی اماره دلیللری دخی تعریفده کی مستلزم اولور قیدیله قیاسدن معدود اولهمز • زیرا برچوق دفعه لر بو حکم تخلف ایتدیکندن یعنی قاره بلوطلر کورلدیکی حالده یاغمور یاغمدیغندن انلرك کورنمسی مجرد بر ظنی مفید اولور • بو جهتله اماره دلیللرنده فقط استلزام جزئی بولنه بیلور •

وبنه قید مذکور ایله استقراء ناقص وتمثیل دخی قیاسدن

hâric kalır. Zîrâ bunların mukaddimeleri teslîm olunsa medlûllerinin onlardan tehallüf etmesi mümkün olduğundan bunlarda istilzâm-ı tâm bulunmaz ama istikrâ' cemî'-i cüz'iyyâtını tetebbu' ederek olur ise yakîn ifâde eder.

İmdî delîlin netîcesi mukaddimelerinin ehassına tâbi'dir.

Külliyyeye nisbetle cüz'iyye ve mûcibeye nisbetle sâlibe ehass olduklarından delîlin bir mukaddimesi cüz'iyye ve diğeri külliyye ise netîcesi cüz'iyye ve bir mukaddimesi mûcibe ve diğeri sâlibe ise netîcesi sâlibe çıkar.

Ve yine delîlin bir mukaddimesi yakînî ve diğeri zannî ise netîcesi dahî zannî olur. Delîlin mukaddimelerinin ikisi de zannî ise bi't-tab' netîcesinin dahî zannî olacağı âşikârdır. Ama ikisi de yakîniyyâttan olduğu hâlde netîce dâimâ yakînî olur ise de istikrâ'-i nâkıs bu kâideden müstesnâdır. Zîrâ netîcenin yakîn ifâde etmesi için mukaddimelerden daha şümûllü olmaması lâzım geldiği hâlde istikrâ'-i nâkısada netîce mukaddimelerinin cümlesinden şümûllüdür. Ber-vech-i mezkûr temsîlde dahî istilzâm-ı tâm bulunmadığından o da ba'zen istikrâ' gibi bu kâ'ideden müstesnâ olur.

Eğer delîlin mukaddimelerinin ikisi de mûcibe ise onlardan bir netîce-i sâlibe çıkarılamaz. Zîrâ mukaddimeler beyninde sıdk ve şümûl i'tibâriyle olan münâsebet îcâbî iken selb olunamaz.

Ve eğer mukaddimelerin ikisi de sâlibe olur ise hiçbir netîceyi

خارج قالور. زیرا بونلرك مقدمه‌لری تسلیم اولنسه مدلوللرینك انلردن تخلف ایتمسی ممکن اولدیغندن بونلرده استلزام تام بولنماز اما استقراء جمیع جزئیاتنی تتبع ایدرك اولور ایسه یقین افاده ایدر.

ایمدی دلیلك نتیجه‌سی مقدمه‌لرینك اخسنه تابعدر.

کلیه یه نسبتله جزئیه و موجبه یه نسبتله سالبه اخس اولدقلرندن دلیلك بر مقدمه‌سی جزئیه و دیکری کلیه ایسه نتیجه‌سی جزئیه و بر مقدمه‌سی موجبه و دیکری سالبه ایسه نتیجه‌سی سالبه چیقار.

وینه دلیلك بر مقدمه‌سی یقینی و دیکری ظنی ایسه نتیجه‌سی دخی ظنی اولور. دلیلك مقدمه‌لرینك ایکیسیده ظنی ایسه بالطبع نتیجه‌سنك دخی ظنی اوله جغی آشکاردر. اما ایکیسیده یقینیاتدن اولدیغی حالده نتیجه دائما یقینی اولور ایسه‌ده استقراء ناقص بو قاعده‌دن مستثنادر. زیرا نتیجه‌نك یقین افاده ایتمسی ایچون مقدمه‌لردن دها شمولی اولمامسی لازم کلدیکی حالده استقراء ناقصده نتیجه مقدمه‌لرینك جمله‌سندن شمولیدر. بروجه مذکور تمثیلده دخی استلزام تام بولنمدیغندن اوده بعضا استقرا کبی بو قاعده‌دن مستثنا اولور.

اکر دلیلك مقدمه‌لرینك ایکیسیده موجبه ایسه انلردن بر نتیجهٔ سالبه چیقاریله‌مز. زیرا مقدمه‌لر بیننده صدق و شمول اعتباریله اولان مناسبت ایجابی ایکن سلب اولنه‌مز.

واکر مقدمه‌لرك ایکیسیده سالبه اولور ایسه هیچ بر نتیجه یی

müstelzim olmaz. Zîrâ bu hâlde mukaddimelerin beyninde sıdk ve şümûl i'tibâriyle bir münâsebet bulunamaz.

Fasl-ı Sânî

Kıyâs

Mebhas-i Evvel

Kıyâsın Aksâmı

Netîcenin aynı veya nakîzi kıyâsta hem mâddeten ve hem de sûreten ya'nî hey'et-i mecmû'ası ile münderic olur ise ol kıyâsa kıyâs-ı istisnâî denilir.

Eğer netîce mâddeten münderic olup da sûreten münderic olmaz ise kıyâs-ı iktirânî denilir.

Ve eğer kıyâsda münderic olan, netîcenin aynı ise istisnâî-i müstakîm ve nakîz ise istisnâî-i gayri müstakîm denilir.

Meselâ, "eğer mıknatıs şu cismi cezb eder ise ol cisim demirdir lâkin mıknatıs onu cezb ediyor" denildikte bir kıyâs-ı istisnâî-yi müstakîm olup netîce olan "ol cisim demirdir" kaziyyesi aynen kıyâsın evvelki mukaddimesinde mündericdir. Ve eğer, "şu cisim demiri cezb eder ise ol cisim mıknâtîsdır lâkin demiri cezb etmemiştir" denildikte bir kıyâs-ı istisnâ'î-yi gayr-i müstakîm olup

مستلزم اولماز . زيرا بو حالده مقدمه‌لرك بيننده صدق وشمول اعتباريله بر منـاسبت بولنه‌مز .

فصل ثانى

قياس

مجث اول

قياسك اقسامى

نتيجه‌نك عينى ويا نقيضى قياسده هم مادةً وهمده صورة يعنى هيئت مجموعه‌سيله مندرج اولور ايسه اول قياسه قيـاس استثنائى دنيلور .

اكر نتيجه مادة مندرج اولوبده صورة مندرج اولماز ايسه قياس اقترانى دنيلور .

واكر قياسده مندرج اولان نتيجه‌نك عينى ايسـه استثنائئ مستقيم ونقيض ايسه استثنائئ غيرمستقيم دنيلور .

مثلا، اكر مقناطيس شوجسمى جذب ايدر ايسـه اول‌جسم تيموردر لكن مقناطيس انى جذب ايده‌يور، دنيلدكده بر قيـاس استثنائى مستقيم اولوب نتيجه اولان اول جسم تيموردر قضيه‌سى عيناقياسـك اولكى مقدمه‌سـنده مندرجدر . واكر، شـو جسم تيورى جذب ايدر ايسه اول‌جسم مقناطيسدر لكن تيورى جذب ايتمامشدر ، دنيلدكده برقياس استثنائئ غير مستقيم اولوب

netîce olan "ol cisim mıknâtîs değildir" kaziyyesinin nakîzi olan "ol cisim mıknâtîsdır" kaziyyesi hey'eti ile kıyâsta mündericdir.

Kıyâs-ı istisnâ'î dâimâ iki kaziyyeden mürekkeb olup evvelkisi dâimâ kaziyye-i şartiyye olduğundan mukaddime-i şartiyye denir ve ikincisi ekseriyâ, "lâkin", "ancak", "hâlbuki" gibi bir ta'bîr ile başladığından mukaddime-i istisnâiyye denir.

Bâlâdaki misâllerde mukaddime-i şartiyye muttasıla idi: "aded ya çift olur ya tek olur, bu aded ise tektir" denildikte "öyle ise bu aded çift değildir" diye netîce verip bu dahî mukaddime-i şartıyyesi munfasıla olan bir kıyâs-ı istisnâiyyeye misâl olmuş olur.

Kıyâs-ı iktirânîde matlûbun mevzû'una hadd-ı asgar ve mahmûlüne hadd-i ekber[1] ve iki mukaddimelerde tekerrür eden cüz'-i müştereke hadd-i evsat ve hadd-i asgarın bulunduğu mukaddimeye suğrâ ve hadd-i ekberin bulunduğu mukaddimeye kübrâ denilir[2] meselâ:

İnsan hayevândır	suğrâ
Hayevân da hassâsdır	kübrâ
Öyle ise; insan hassâsdır.	netîce

olup "insan" hadd-i asgar ve "hassâs" hadd-i ekber ve "hayevân" hadd-i evsattır.

---

1 Hadd-i Ekber - Grand Terme; Hadd-i Asgar - Petit Terme

2 Hadd-i Evsat - Moyen Terme; Kübrâ – Majeure; Suğrâ - Mineure

نتيجه اولان اول جسم مقناطيس دكلدر قضيه‌سنك نقيضى اولان اول جسم مقناطيسدر قضيه‌سى هيئتيله قياسده مندرجدر .

قياس استثنائى دائما ايكى قضيه‌دن مركب اولوب اولكيسى دائما قضيهٔ شرطيه اولديغندن مقدمهٔ شرطيه دينور وايكنجيسى اكثريا لكن ، انجق ، حالبوكه كبى برتعبير ايله باشلاديغندن مقدمهٔ استثنائيه دينور .

بالاده كى مثاللرده مقدمهٔ شرطيه متصله ايدى : عدد ياچفت اولور ياتك اولور بوعدد ايسه تكدر دنيلدكده اويله ايسه بوعدد چفت دكلدر ديو نتيجه ويروب بودخى مقدمهٔ شرطيه‌سى منفصله اولان برقياس استثنائيه مثال اولمش اولور .

قياس اقترانيده مطلوبك موضوعنه حد اصغر ومحمولنه حد اكبر (١) وايكى مقدمه‌لرده تكرر ايدر جزء مشتركه حد اوسط وحد اصغرك بولنديغى مقدمه‌يه صغرى وحد اكبرك بولنديغى مقدمه‌يه كبرى دنيلور (٢) مثلا :

انسان حيواندر	صغرى
حيوانده حساسدر	كبرى
اويله ايسه : انسان حساسدر	نتيجه

اولوب انسان حد اصغر وحساس حد اكبر وحيوان حد اوسطدر .

---

(١) حد اكبر Grand terme ، حد اصغر Petit terme

(٢) حد اوسط Moyen terne ، كبرى Majeure ، صغرى Mineure

Ba'zı kütüb-i mantîkiyyede beyân olunmuştur ki her kıyâsı bir suâl sebkat edip netîce ol suâl-i mukaddere cevâbdır. Binâenaleyh "H, B midir?" suâline:

H, E dir

E de B' dir

Öyle ise H, B'dir

diye cevâb verilebileceği misillû

H, B'dir

Zîrâ H, E'dir

E de B'dir

diyerek dahî cevâb verilebilir. Ba'zı mantıkiyyûn zihni bast-ı mukaddemâta ta'lîk etmekten ise cevâbı evvelce zikretmek daha tabî'î değil midir diye ikinci sûreti tercîh eylemişlerdir. Lâkin mukaddemâtın bastından merâm, verilecek cevabın onlarla olan münâsebetini ifâde etmek olduğuna nazaran netîce evvelce söylenilmiş olsa bile onu kabûl ve tasdîk etmek için zihin yine mukaddemâtın îrâdına muntazır olur. Bu hâle göre bu iki tarîkin biri diğerine tercîh olunamayıp muktezâ-yı hâle göre herhangi birinin isti'mâli lâyık olur ki burası dahî Mantık'a değil İlm-i Belâgat'a müte'allıktır.

Ba'zen kıyâsta îcâz kasdı ile netîce veyâ mukaddimelerden biri zikr olunmaz ise matlûb suâlin ya îcâbından veyâ selbinden ibâret

بعض كتب منطقيه‌ده بيان اولنمشدر كه هرقياسى برسؤال سبقت ايدوب نتيجه اول سؤال مقدره جوابدر • بناء عليه ح ، ب ميدر سؤالنه :

ح ، ك در
ك ده ب در

اويله ايسه ح ، ب در

ديو جواب ويريله بيله جكى مثللو

ح ، ب در
زيرا ح ، ك در
ك ده ب در

ديه‌رك دخى جواب ويريله بيلور • بعض منطقيون ذهنى بسط مقدماته تعليق ايتمكدن ايسه جوابى اولجه ذكر ايتمك دها طبيعى دكليدر ديو ايكنجى صورتى ترجيح ايلمشلردر • لكن مقدماتك بسطندن مرام ويريله‌جك جوابك انلرله اولان مناسبتنى افاده ايتمك اولديغنه نظراً نتيجه اولجه سويله‌نلمش اولسه بيله انى قبول وتصديق ايتمك ايچون ذهن ينه مقدماتك ايرادينه منتظر اولور • بوحاله كوره بوايكى طريقك برى ديكرينه ترجيح اولنه‌ميوب مقتضاى حاله كوره هرقنغى برينك استعمالى لايق اولوركه بوراسى دخى منطقه دكل علم بلاغته متعلقدر •

بعضا قياسده ايجاز قصديله نتيجه ويا مقدمه‌لردن برى ذكر اولنماز ايسه مطلوب سؤالك يا ايجابندن ويا سلبندن عبارت

olacağından bi's-suhûle anlaşılır. Meselâ "bu şey hayevân mıdır?" suâline "müteharrik ve hassasdır" diye cevâb verilebilir ki zâten zihinde tertîb-i tabî'î ma'lûm olduğundan "müteharrik" ve "hassâs" hayevânın müsâvîsi olduğu zihinde hâzır bulunmakla ol suâl olunan şeyin hayevân olduğuna bi's-suhûle intikâl olunur.

Ve yine "havâ cisim midir?" suâline "havâ cisimdir zîrâ havânın vezn ü sıkleti vardır" denilir ve bu ise;

"Havânın vezn ve sıkleti vardır
Ve her ne ki vezn ve sıkleti ola cisimdir
Öyle ise havâ da cisimdir"

demek olduğundan evvelki sûrette kübrâsı tayy olunmuş bulunduğu anlaşılır.

Ve ba'zen, "havâ cisimdir zîrâ havânın bi't-tecrübe vezn ve sıkleti vardır", diye mukaddimelerden biri (burada "tecrübe ile olduğu gibi") bir kayd ile takyîd olunarak zikr olunur ve netîcenin sıhhati ol kaydın sıhhatine müte'allık olur. Bunun ve emsâlinin tafsilâtı müveccehât ve muhtelitât bahislerine müte'allık olup işbu risâle ise zâten *Mî'yâr-ı Sedâd*'a bir medhal olmak üzere yazılmış olmakla bu risâlede li-ecli'l-ihtisâr bu bahisler bulunmadığından bu bâbda, sâir ebhâs için dahî olduğu misillû, *Mî'yâr-ı Sedâd*'a mürâca'at olunması lâzım gelir.

İmdi kıyâsın bir suâl üzerine tertîb olunması i'tibârına nazaran suğrânın kübrâdan evvel zikrolunması tabî'î görünür ise de ekseriyâ kütüb ve muharrerâtdaki kıyâslarda suâl-i mukadderi nazar-ı

اوله‌جغندن بالسهوله اكلاشيلور . مثلا بوشى حيوانميدر ؟ سؤالنه متحرك وحساسدر ديو جواب ويريله‌بيلوركه ذاتاً ذهنده ترتيب طبيعى معلوم ولديغندن متحرك وحساس حيوانك مساويسى اولديغى ذهنده حاضر بولنمغله اول سؤال اولنان شيئك حيوان اولديغنه بالسهوله انتقال اولنور .

وينه هوا جسممیدر ؟ سؤالنه هوا جسمدر زيرا هوانك وزن وثقلتى واردر دنيلور وبو ايسه هوانك وزن وثقلتى واردر وهرنه‌كه وزن وثقلتى اوله جسمدر اويله ايسه هواده جسمدر ديمك اولديغندن اولكى صورتده كبراسى طى اولنمش بولنديغى اكلاشيلور .

وبعضا ، هوا جسمدر زيرا هوانك بالتجربه وزن وثقلتى واردر ، ديو مقدمه‌لردن برى (بوراده ، تجربه ايله ، اولديغى كبى) برقيد ايله تقييد اولنه‌رق ذكر اولنور ونتيجه‌نك صحتى اول قيدك صحتنه متعلق اولور . بونك و امثالنك تفصيلاتى موجهات ومحتلطات بحثلرينه متعلق اولوب اشبو رساله ايسه ذاتاً معيار سداده‌برمدخل اولمق اوزره يازلمش‌اولمغله بورساله‌ده لاجل‌الاختصار بوبحثلر بولنمديغندن بوبابده ، سائر ابحاث ايچون دخى اولديغى مثللو ، معيارسداده مراجعت اولنمسى لازمكلور .

ايمدى قياسك برسؤال اوزرينه ترتيب اولنمسى اعتبارينه نظراً صغرانك كبرادن اول ذكر اولنمسى طبيعى كورينور ايسه‌ده اكثريا كتب ومحرراتده‌كى قياسلرده سؤال مقدرى نظر

i'tibâra almaya hâcet olmadığından kübrânın suğrâdan evvel zikrinde be's yoktur. Lâkin şâyân-ı dikkattir ki müellifîn-i İslâmiyye ekseriyâ suğrâyı evvel zikr eyledikleri hâlde kütüb-i Franseviyye'de dahî ba'zen suğrânın kübrâdan evvel zikrolunduğu var ise de ale'l-ekser kübrânın suğrâdan [sonra][1] zikrolunduğu görülmüştür.

İngiliz ulemâ-yı cedîdesinden Herbert Spencer kübrânın suğrâya takaddümü, fikrin tertîb-i tabî'îsine uymadığına kâil olduğundan kıyâsta nazm-ı tabî'î suğrânın kübrâya takaddümü olduğuna zâhib olmuş olur.

Hadd-i evsat kıyâsın mukaddimelerinde tekerrür ederek onların birbirine olan şümûl ve münâsebetini ta'yîne hizmet edip netîcede aslâ dâhil olmamakla hadd-i asgar, hadd-i evsata ve hadd-i evsat dahî hadd-i ekbere derc olunarak oradan hadd-i evsat tayy oldukta netîce hâsıl olur.

Eğer kübrâda hadd-i evsatın yalnız ba'zı efrâdı ve suğrâda diğer ba'zı efrâdı mezkûr olsa netîce çıkmayacağından hadd-i evsat mukaddimelerin birinde olsun cemî-i efrâdına şümûllü olarak mezkûr olmalıdır. Meselâ;

İnsan hayevândır.
Arslan da hayevândır.

denilse bir netîceyi müstelzim olmaz.

Eğer kıyâs-ı iktirânînin iki mukaddimesi de ber vech-i bâlâ hamliyye olur ise kıyâs-ı iktirânî-yi hamlî denilir.

---

1 Her ne kadar metinde "evvel" ifadesi olsa da metnin anlamı açısından "sonra" ifadesi daha doğru gözükmektedir (Çev.)

اعتباره المغه حاجت اولمديغندن كبرانك صغرادن اول ذكرنده بأس يوقدر . لكن شايان دقتدركه مؤلفين اسلاميه اكثريا صغرايى اول ذكر ايلدكلرى حالده كتب فرانسويه‌ده دخى بعضا صغرانك كبرادن اول ذكر اولنديغى وار ايسه‌ده على الاكثر كبرانك صغرادن اول ذكر اولنديغى كورلمشدر .

انكليز علماى جديده‌سندن هربرسپانسر كبرانك صغرايه تقدمى فكرك ترتيب طبيعيسنه اويمديغنه قائل اولديغندن قياسده نظم طبيعى صغرانك كبرايه تقدمى اولديغنه ذاهب اولمش اولور .

حد اوسط قياسك مقدمه‌لرنده تكرر ايدرك انلرك بربرينه اولان شمول ومناسبتنى تعيينه خدمت ايدوب نتيجه‌ده اصلا داخل اولمامغله حد اصغر حد اوسطه وحد اوسط دخى حد اكبره درج اولنه‌رق اره‌دن حد اوسط طى اولدقده نتيجه حاصل اولور .

اكر كبراده حد اوسطك يالكز بعض افرادى وصغراده ديكر بعض افرادى مذكور اولسه نتيجه چيقميه‌جغدن حد اوسط مقدمه‌لرك برنده اولسون جميع افرادينه شموللى اوله‌رق مذكور اولمليدر . مثلا انسان حيواندر ارسلانده حيواندر دنيلسه برنتيجه‌يى مستلزم اولماز .

اكر قياس اقترانينك ايكى مقدمه‌سيده بروجه بالا حمليه اولورايسه قياس اقترانئ حملى دنيلور .

Ve eğer kıyâs-ı iktirânînin mukaddimelerinden biri veyâ ikisi de kaziyye-i şartiyye olur ise iktirânî-yi şartî tesmiye olunur.

(Misâli)

Her ne zaman güneş doğar ise gündüz olur.
Ve gündüz olur ise aydınlık olur.
Öyle ise güneş doğar ise aydınlık olur.

(Diğer misâli)

Bir şey cisim ise mürekkebdir.
Ve her mürekkeb kâbil-i taksimdir.
Öyle ise bir şey cisim ise kâbil-i taksimdir.

(Diğer misâl)

Cisim ya ma'den olur ya nebât olur veyâhûd hayevân olur.
Ma'den ise cemâddır nebât ise nâmîdir hayevân ise hassâsdır.
Öyle ise cisim ya cemâd veyâ nâmî veyâhûd hassasdır.

Ve eğer kıyâs-ı iktirânî-yi şartî bir munfasıla ile eczâ-yı munfasılanın adedine göre hamliyyelerden mürekkeb olup da hamliyyelerin mahmûlleri müttahid olur ise bir hamliyyeyi müntic olup kıyâs-ı mukassem denilir. Meselâ;

Mevâlîd ya cemâd olur veyâ nebât olur veyâhûd hayevân olur.
Cemâd ise eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir nebât da öyledir hayevân da öyledir.
Öyle ise mevâlîd eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.

واکر قیاس اقترانینك مقدمه‌لرندن بری ویا ایکیسیده قضیهٔ شرطیه اولور ایسه اقترانیٔ شرطی تسمیه اولنور ٠

(مثالی)

هرنه زمان کونش طوغار ایسه کوندوز اولور
و کوندوز اولور ایسه ایدینلق اولور
اویله ایسه: کونش طوغار ایسه ایدینلق اولور

(دیکر مثالی)

برشی جسم ایسه مرکبدر
و هر مرکب قابل تقسیمدر
اویله ایسه: برشی جسم ایسه قابل تقسیمدر

(دیکر مثال)

جسم یامعدن اولور یا نبات اولور ویاخود حیوان اولور
معدن ایسه جاددر نبات ایسه نامیدر حیوان ایسه حساسدر
اویله ایسه: جسم یاجاد ویانامی ویاخود حساسدر ٠

واکر قیاس اقترانیٔ شرطی برمنفصله ایله اجزاء منفصله‌نك عددینه کوره حملیه‌لردن مرکب اولوبده حملیه‌لرك محمولری متحد اولور ایسه برحملیه‌یی منتج لولوب قیاس مقسم دنیلور ٠ مثلا

موالید یاجاد اولور و یا نبات اولور و یاخود حیوان اولور
جماد ایسه اجزای لاتتجزادن مرکبدر نباتده اویله درحیوانده اویله در
اویله ایسه: موالید اجزای لاتتجزادن مرکبدر ٠

Kıyâsın mukaddimeleri ikiden ziyâde olur ise kıyâs-ı mürekkeb denilir. Meselâ:

Havânın vezn ve sıkleti vardır.
Ve herhangi bir şey ki vezn ve sıkleti ola, cisimdir.
Ve her cisim eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.
Öyle ise havâ eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.

denildikte kıyâs-ı mürekkeb olur ve az bir vakit ile görülür ki işbu kıyâs iki kıyâstan mürekkeb olup birinci kıyâsın netîcesi ikinci kıyâsın mukaddimelerinin biridir. İmdi buna *mefsûlü'n-netâyic* ta'bîr olunur. Ama

Havânın vezn ve sıkleti vardır.
Ve her ne ki vezn ve sıkleti ola, cisimdir.
Öyle ise havâ cisimdir.

İmdi: *Havâ cisimdir*

Ve her cisim eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.
Öyle ise havâ eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.

denildikte netîce tasrîh olunarak diğer bir kıyâsa vasl olunmuş olduğundan bu kabîlden olan kıyâslara dahî *mevsûlü'n-netâyic* denilir.

Ve eğer kıyâs mürekkeb bir kıyâs-ı iktirânî ile bir de kıyâs-ı istisnâî-yi gayr-i müstakîmden mürekkeb olur ise *kıyâs-ı hulfî* tesmiye olunur ki matlûbun nakîzini ibtâl ile matlûbu isbât eyler. Meselâ:

Eğer havâ eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkeb olmasa cisim olmamak lâzım gelir.

قياسك مقدمه‌لری ایکیدن زیاده اولور ایسه قیاس مرکب دنیلور. مثلا:

هوانك وزن وثقلی واردر
و هرقنغی برشی‌که وزن وثقلی اوله جسمدر
و هر جسم اجزای لاتتجزادن مرکبدر
اویله ایسه: هوا اجزای لاتتجزادن مرکبدر

دنیلدکده قیاس مرکب اولورو از بروقت ایله کوریلور که اشبو قیاس ایکی قیاسدن مرکب اولوب برنجی قیاسك نتیجه‌سی ایکنجی قیاسك مقدمه‌لرینك بریدر. ایمدی بو کا مفصول النتایج تعبیر اولنور. اما

هوانك وزن وثقلی وار در
و هرنه که وزن وثقلی اوله جسمدر
اویله ایسه: هواجسمدر
ایمدی هوا جسمدر
و هرجسم اجزای‌لاتتجزادن‌مرکبدر
اویله ایسه: هوا اجزای لاتتجزادن مرکبدر

دنیلدکده نتیجه تصریح اولنه‌رق دیکر برقیاسه وصل اولنمش اولدیغندن بوقبیلدن اولان قیاسلره دخی موصول النتایج دنیلور.

واکر قیاس مرکب برقیاس اقترانی ایله برده‌قیاس استثنائیٔ غیر مستقیمدن مرکب اولور ایسه قیاس خلفی تسمیه اولنورکه مطلوبك نقیضنی ابطال ایله مطلوبی اثبات ایلر. مثلا:

اکر هوا اجزای لاتتجزادن مرکب اولمسه جسم اولمامق لازم کلور

Ve bir şey cisim değilse vezn ve sıkleti olmamak lâzım gelir.
Hâlbuki havânın vezn ve sıkleti vardır.
Öyle ise havâ eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkebdir.

Mebhas-ı Sânî

Kıyâs-ı İktirânînin Durûb ve Eşkâli

Kıyâs-ı iktirânînin durûbu ya'nî envâ'ı olup bununla berâber her kıyâs-ı iktirânî eşkâl-i mahsûsasından birine müte'allık olur.[1]

Kıyâsın durûbu kendisini teşkîl eden kaziyyelerin keyfiyyet ve kemmiyyetinden neş'et edip eşkâli dahî hadd-i evsatın mukaddimelerde mahmûl ve mevzû' olmak sûretiyle bulunduğu vaz'iyyetten ileri gelir.

Kıyâs-ı iktirânînin iki mukaddimesi ile netîcesinden ibâret olan üç kaziyyenin her biri mûcibe-i külliyye ve sâlibe-i külliyye ve mûcibe-i cüz'iyye ve sâlibe-i cüz'iyye olabilmeleriyle bundan durûb-ı mütenevvi'a hâsıl olur ki mûcibe-i külliyye م (M) ve sâlibe ل (L) ve mûcibe-i cüz'iyye ح (H) ve sâlibe-i cüz'iyye ب (B) ile işâret olundukta bu dört hadden üçer üçer ahz olunsa kâ'ide-i riyâziyye ile altmış dört vaz' ve terkîb hâsıl olmakla altmış dört darbın teşkîli mümkün görünür ise de bunların birçoğu akîm ve bir netîce-i sahîhayı gayr-i müstelzim bulunduklarından

1 Darb – Mode; Şekil - Figure

و برشی جسم دکلسه وزن وثقلی اولمامق لازم کلور
حالبوکه هوانك وزن وثقلی واردر
اویله ایسه: هوا اجزای لاتتجزادن مرکبدر

مبحث ثانی

قیاس اقترانینك ضروب واشکالی

قیاس اقترانینك ضروبی یعنی انواعی اولوب بونکله برابر هرقیاس اقترانی اشکال مخصوصه‌سندن برینه متعلق اولور(۱).

قیاسك ضروبی کندیسنی تشکیل ایدن قضیه‌لرك کیفیت وکمیتندن نشأت ایدوب اشکالی دخی حد اوسطك مقدلرده محمول وموضوع اولمق صورتیله بولندیغی وضعیتدن ایلرو کلور.

قیاس اقترانینك ایکی مقدمه‌سیله نتیجه‌سندن عبارت اولان اوچ قضیه‌نك هربری موجبهٔ کلیه وسالبهٔ کلیه وموجبهٔ جزئیه وسالبهٔ جزئیه اوبیلریله بوندن ضروب متنوعه حاصل اولورکه موجبهٔ کلیه م وسالبهٔ ل وموجبهٔ جزئیه ح وسالبهٔ جزئیه ب ایله اشارت اولندقده بو درت حددن اوچر اوچر اخذ اولنسه قاعدهٔ ریاضیه ایله التمش درت وضع وترکیب حاصل اولمغله التمش درت ضربك تشکیلی ممکن کورینور ایسه‌ده بونلرك برچوغی عقیم وبرنتیجهٔ صحیحه‌یی غیر مستلزم بولندقلرندن

(۱) ضرب Mode ، شکل Figure

64 terkîbden netîce-i sahîhayı müstelzim olan fakat on darbdır. Onlar da şu zîrdekilerdir: (M: mûcibe-i külliyye, L: sâlibe-i külliyye, C: mûcibe-i cüz'iyye)

Kübrâ	**Suğrâ**	**Netîce**
M	M	M
M	M	H
M	L	L
M	H	H
M	B	B
L	M	L
L	M	B
L	H	B
H	M	H
B	M	B

Gelelim şimdi de eşkâle: Hadd-i evsat suğrâda mahmûl ve kübrâda mevzû' olur ise *birinci şekil*dir. Meselâ;

Amr insandır.
İnsan da fânidir.
Öyle ise Amr da fânidir.

denildikte hadd-i evsat olan "insan", "insan fânîdir" kübrâsında mevzû' ve "Amr da insandır" suğrâsında mahmûl olmakla bu kıyâs, şekl-i evveldendir.

Eğer hadd-i evsat hem suğrâda ve hem de kübrâda mahmûl olur ise kıyâs şekl-i sânîden olur. Meselâ;

"Her insan hayevândır.
Ve hiçbir taş hayevân değildir." denildikte
"Hiçbir taş insan değildir." diye

٦٤ ترکیبدن نتیجهٔ صحیحه یی مستلزم اولان فقط اون ضربدر. انلرده شو زیرده کیلردر :

کبری ،	صغری ،	نتیجه
م	م	م
م	م	ح
م	ل	ل
م	ح	ح
م	ب	ب
ل	م	ل
ل	م	ب
ل	ح	ب
ح	م	ح
ب	م	ب

کلهلم شمدیده اشکاله: حد اوسط صغراده محمول وکبراده موضوع اولور ایسه برنجی شکلدر. مثلا عمرو انساندر انسانده فانیدر اویله ایسه عمروده فانیدر دنیلدکده حد اوسط اولان انسان، انسان فانیدر کبراسنده موضوع وعمروده انساندر صغراسنده محمول اولمغله بوقیاس شکل اولدندر.

اکر حد اوسط هم صغراده وهمده کبراده محمول اولور ایسه قیاس شکل ثانیدن اولور. مثلا هر انسان حیواندر وهیچ بر طاش حیوان دکلدر دنیلدکده هیچ برطاش انسان دکلدر دیو

netîce verir ve "hayevân" hadd-i evsatı gerek suğrâda ve gerek kübrâda mahmûl olduğundan işbu kıyâs şekl-i sânîden olur.

Ve eğer hadd-i evsat gerek suğrâda ve gerek kübrâda mevzû' olur ise kıyâs şekl-i sâlisten olur. Meselâ;

Civa ma'dendir.
Ve civa sulb değildir.
Öyle ise ba'zı ma'den sulb değildir.

denildikte hadd-i evsat olan "civa" suğrâda ve kübrâda mevzû' olduğundan kıyâs şekl-i sâlisten olmuş olur.

Ve eğer hadd-i evsat kübrâda mahmûl ve suğrâda mevzû' olur ise şekl-i râbi'den olur. Meselâ;

Geçip gidici olan bir şey şâyân-ı i'timâd değildir.
İkbâl-i dünyevî ise geçip gidicidir.
Öyle ise şâyan-ı i'timâd olan ikbâl-i dünyevî değildir.

denildikte hadd-i evsat olan, "geçip gidici bir şey", suğrâda mevzû' ve kübrâda mahmûl olduğundan kıyâs şekl-i râbi'dendir.

İmdî bâlâda beyân olunduğu üzere durûb-ı kıyâs dahî on olduğundan her bir şekilden on darb gelse dört şekilden kırk nev' kıyâs bulunmak lâzım gelir gibi görünür ise de eşkâlin her birinden onar darb müntic olmayıp her bir şekilden darbların ba'zısı müntic olarak diğerleri müntic olmaz.

İmdi kıyâs-ı iktirânînin netîce-i sahîha i'tâ eden envâ'ı on dokuzdur:

نتيجه ويرر وحيوان حد اوسطى كرك صغراده وكرك كبراده محمول اولديغندن اشبو قياس شكل ثانيدن اولور ٠

واكر حد اوسط كرك صغراده وكرك كبراده موضوع اولور ايسه قياس شكل ثالثدن اولور ٠ مثلا جيوه معدندر وجيوه صلب دكلدر اويله ايسه بعض معدن صلب دكلدر دنيلدكده حد اوسط اولان جيوه صغراده وكبراده موضوع اولديغندن قياس شكل ثالثدن اولمش اولور ٠

واكر حد اوسط كبراده محمول وصغراده موضوع اولور ايسه شكل رابعدن اولور٠ مثلا كجوب كيديجى اولان برشى شايان اعتماد دكلدر اقبال دنيوى ايسه كجوب كيديجى‌در اويله ايسه شايان اعتماد اولان اقبال دنيوى دكلدر دنيلدكده حد اوسط اولان، كجوب كيديجى برشى، صغراده موضوع وكبراده محمول اولديغندن قياس شكل رابعدندر ٠

ايمدى بالاده بيان اولنديغى اوزره ضروب قياس دخى اون اولديغندن هربرشكلدن اون ضرب كلسه درت شكلدن قرق نوع قياس بولنمق لازم كلور كبى كورينور ايسه‌ده اشكالك هربرندن اونر ضرب منتج اولميوب هربر شكلدن ضربلرك بعضيسى منتج اولەرق ديكرلرى منتج اولماز ٠

ايمدى قياس اقترانينك نتيجهٔ صحيحه اعطا ايدن انواعى اون طقوزدر :

Birinci şekilde – Kübrânın külliyye ve suğrânın mûcibe olması şartdır. Binâenaleyh şekl-i evvelden fakat

M	M	M
L	M	L
M	H	H
L	H	B

Darbları netîce verip diğer darbları bu şekilde netîce vermez.

İkinci şekilde – Kübrânın külliyye ve mukaddimelerden birinin mûcibe ve diğerinin sâlibe olması şarttır. Binâen'aleyh darbları şunlardır:

L	M	L
M	L	L
L	H	B
M	B	B

Üçüncü şekilde – Kuğrânın mûcibe ve iki mukaddimeden birinin külliyye olması şarttır. Ve bu şekilde netîce ya mûcibe-i cüz'iyye veyâ sâlibe-i cüz'iyye olur. Darbları bunlardır:

M	M	H
H	M	H
M	H	H
L	M	B

برنجی شکلده — کبرانك کلیه وصغرانك موجبه اولمسی شرطدر • بناءً علیه شکل اولدن فقط

م م م
ل م ل

م ح ح
ل ح ب

ضربلری نتیجه ویروب دیکر ضربلر بوشکلده نتیجه ویرمز •

ایکنجی شکلده — کبرانك کلیه ومقدمه‌لردن برینك موجبه ودیکرینك سالبه اولمسی شرطدر • بناءً علیه ضربلری شونلردر :

ل م ل
م ل ل

ل ح ب
م ب ب

اوچنجی شکلده — صغرانك موجبه وایکی مقدمه‌دن برینك کلیه اولمسی شرطدر • وبوشکلده نتیجه یاموجبهٔ جزئیه ویاسالبهٔ جزئیه اولور • ضربلری بونلردر :

م م ح
ح م ح

م ح ح
ل م ب

B	M	B
L	H	B

Şekl-i râbi'de – Ya suğrâ külliyye olarak, mukaddimelerin ikisinin de mûcibe olması veyâhûd iki mukaddimeden birinin külliyye olması ile berâber birinin mûcibe ve diğerinin sâlibe olması şarttır. Ve darbları bunlardır:

M	M	H
M	L	L
H	M	H
L	M	B
L	H	B

Aristoteles kıyâsta hadd-i evsatın, mukaddimelerin birinde mevzû' ve diğerinde mahmûl olmasını şekl-i evvel addeylediğinden böylece şekl-i râbi' şekl-i evvelde münderic olmakla şekl-i râbi'i ayrı bir şekil i'tibâr etmemiş idi. Ma'a-mâfih darblarını tahrîr ve beyân eylemiş idi. Muahharan Galenos'a isnâd olunan işbu şeklin teşkîli bir büyük keşf addolunmuş idi. İbn-i Sînâ ve Fârâbî ise şekl-i râbi'i nazar-ı i'tibâra almadıkları misillû durûb-ı münticesini şekl-i evvele derc etmediler. Asr-ı hâzıradaki Avrupa müteahhirîn-i mantîkiyyûnu dahî bu yola giderek şekl-i râbi'i nazar-ı i'tibâra almadılar.

Kur'ân-ı Kerîm'de dahî kıyâsın eşkâl-i selâsesi mevcûd olup

ب م ب
ل ح ب

شكل رابعده — یاصغری کلیه اوله‌رق مقدمه‌لرك ایکیسنکده موجبه اولمسی ویاخود ایکی مقدمه‌دن برینك کلیه اولمسیله برابر برینك موجبه ودیکرینك سالبه اولمسی شرطدر • وضربلری بونلردر :

م م ح
م ل ل

ح م ح
ل م ب
ل ح ب

ارسطالیس قیاسده حدا وسطك مقدمه‌لرك برنده موضوع ودیکرنده محمول اولمسنی شکل اول‌عد ایلدیکندن بویله‌جه شکل رابع شکل اولده مندرج اولمغله شکل رابعی ایری بر شکل اعتبار ایتمامش ایدی • مع مافیه ضربلرینی تحریر وبیان ایلمش ایدی • مؤخراً جالینوسه اسناد اولنان اشبو شکلك تشکیلی بربیوك کشف عد اولنمش ایدی • ابن سینا وفارابی ایسه شکل رابعی نظر اعتباره المدقلری مثللو ضروب منتجه‌سنی شکل اوله درج ایتمدیلر • عصر حاضره‌کی اوروپامتأخرین منطقیونی دخی بویوله کیدرك شکل رابعی نظر اعتباره المدیلر •

قرأن کریمده دخی قیاسك اشکال ثلثه‌سی موجود اولوب

şekl-i râbi'in bulunmadığı *İsâgûcî* şerhi *Dürrü'n-Nâcî*de mezkûrdur. Kur'ân-ı Kerîm'de;

﴿فإنّ الله يأْتي بالشمس من المشرق فأْتِ بها من المغرب﴾[1]

kavl-i kerîmiyle İbrâhîm aleyhi's-selâmın Nemrûd'un nefyi üzerine ihticâcı şekl-i evveldendir ki:

"Sen şemsi mağribden getirmeye muktedir değilsin.
Her şemsi mağribden getirmeye muktedir olmayan Rab değildir.
Öyle ise sen Rab değilsin."

kuvvetinde olur. Ve İbrâhîm Halîlullah necmin 'adem-i ulûhiyyetini şekl-i sânî ile istidlâl eylemiştir ki bu istidlâli hikâyeten Kurân-ı Kerîm'de vârid olan:

﴿فلمّا جنّ عليه الليل رأى كوكبًا قال هذا ربّي فلمّا أفل قال لا أُحبّ الآفلين﴾[2]

kavl-i kerîmi:

Bu kevkeb âfildir.
Ve Rab âfil değildir.

Ö*yle ise bu kevkeb Rab değildir."* kuvvetindedir. Ve Kur'an-ı Kerîm'de hikâye buyrulduğu üzere beşerden birine min-tarafillah bir şey nâzil olduğunu inkâr eden Yehûd'un reddinde:

﴿قُلْ مَنْ أنزل الكتاب الّذى جاء به موسى نورًا و هدًى للنّاس﴾[3]

kavl-i kerîmi vârid olmuştur ki;

Mûsâ aleyhi's-selâm beşerdir.
Ve Mûsâ aleyhi's-selâma kitâb nâzil olmuştur.
Öyle ise beşerden ba'zısına kitâb nâzil olmuştur.

kuvvetinde ve şekl-i sâlistendir. Ve netîce keferenin iddi'âlarının nakîzi olarak beşerden ba'zısına ba'zı şey nâzil olmuştur demek olur.

Ekser-i mantîkiyyûn şekl-i evveli tab'a en muvâfık bir şekl addedip

---

1 "İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi." Bakara, 258.

2 "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi." En'âm, 76.

3 "De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi?" En'âm, 91.

شكل رابعك بولنمديغى ايساغوجى شرحى درالناجيده مذكوردر :
قرأن كريمده ﴿فان الله يأتى بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب﴾
قول كريميله ابراهيم عليه السلام نمرودك نفيى اوزرينه
احتجاجى شكل اولدندركه سن شمسى مغربدن كتورمكه مقتدر
دكلسين وهر شمسى مغربدن كتورمكه مقتدر اولميان رب دكلدر
اويله ايسه سن رب دكلسين قوتنده اولور . وابراهيم خليل
الله نجمك عدم الوهيتنى شكل ثانى ايله استدلال ايلشدركه
بو استدلالى حكايةً قرأن كريمده وارد اولان ﴿فلما جن عليه الليل
رأى كوكبا قال هذا ربى فلما افل قال لا احب الا فلين﴾ قول كريمى
بوكوكب افلدرورب افل دكلدر اويله ايسه بوكوكب رب دكلدر
قوتنده در . وقرأن كريمده حكايه بيورلديغى اوزره بشردن
برينه من طرف الله برشى نازل اولديغنى انكار ايدن يهودك ردنده
﴿قل من انزل الكتاب الذى جاء به موسى نورا وهدى للناس﴾ قول
كريمى واردا ولمشدركه موسى عليه السلام بشردرو موسى عليه
السلامه كتاب نازل اولمشدر اويله ايسه بشردن بعضيسنه كتاب نازل
اولمشدر قوتنده وشكل ثالثدندر . ونتيجه كفره نك ادعالرينك
نقيضى اوله رق بشردن بعضيسنه بعض شى نازل اولمشدر ديمك
اولور .

اكثر منطقيون شكل اولى طبعه اك موافق برشكل عدايدوب

eşkâl-i sâireyi ona redd ile netîce alınabildiğini beyân ederler. Diğer ba'zı mantîkıyyûn ise bunların birbirine reddini tecvîz etmeyip her bir şekle bir hâssa isnâd eylemişler ve birinci şekil bir şeyin evsâfını isbâta ve ikinci şekil eşyâ-yı muhtelifenin yekdiğerinden temyîzine ve üçüncü şekil müstesneyâtın ibrâzına ve dördüncü şekil dahî bir cinsin envâ'-ı muhtelifesini keşf ve beyâna hizmet eder demişlerdir. İbn Sînâ dahî şekl-i sânî ve sâlis şekl-i evvele red ve ircâ' olunabilseler bile ba'zı şeyler bi't-tab' mevzû' ve diğer ba'zıları da mahmûl olmayı muktezî olduklarından bundan her şeklin bir hâssiyeti olması lâzım gelmekle şekl-i evvele reddolunduklarında tabî'atlarından hâric olmuş olacaklarını beyân eylemiştir.

Kıyâsın ikinci ve üçüncü ve dördüncü şekilleri aks vâsıtası ile yâhûd mukaddimelerinin kübrâsını suğrâ ve suğrâsını kübrâ yaparak birinci şekle reddolunabilirler. Meselâ "her insan hayevândır ve hiçbir taş hayevân değildir" denildikte şekl-i sânîden bir kıyâs olup "hiçbir taş insan değildir" diye netîce verir, imdî bunun suğrâsı müsteviyyen aks ile kübrâ ve kübrâsı da suğrâ kılındıkta şekl-i evvelden "hiçbir hayevân taş değildir ve her insan hayevândır" kıyâsı hâsıl olup "hiçbir insan taş değildir" netîcesini verir ki evvelki netîcenin aks-i müstevîsinden ibâretdir.

Ve yine bâlâda îrâd olunduğu üzere "civa sulb değildir"

اشكال سائره‌يى اكا رد ايله نتيجه النه بيلديكنى بيان ايدرلر ٠ ديكر بعض منطقيون ايسه بونلرك بربرينه ردينى تجويز ايتميوب هربر شكله برخاصه اسنادايلشلر وبرنجى شكل برشيئك اوصافنى اثباته وايكنجى شكل اشياى مختلفه‌نك يكديكرندن تميزينه واوچنجى شكل مستثنياتك ابرازينه‌ودردنجى شكل دخى برجنسك انواع مختلفه‌سنى كشف وبيانه خدمت ايدر ديمشلردر ٠ ابن سينا دخى شكل ثانى وثالث شكل اوله رد وارجاع اولنه بيلسه‌لر بيله بعض شيلر بالطبع موضوع وديكر بعضيلريده محمول اولمغى مقتضى اولدقلرندن بوندن هرشكلك برخاصيتى اولمسى لازم كلمكله شكل اوله رد اولندقلرنده طبيعتلرندن خارج اولمش اوله جقلرينى بيان ايلمشدر ٠

قياسك ايكنجى واوچنجى ودردنجى شكللرى عكس واسطه‌سيله ياخود مقدمه‌لرينك كبراسنى صغرى وصغراسنى كبرى ياپه‌رق برنجى شكله رد اولنه بيلورلر ٠ مثلا هر انسان حيواندر وهيچ بر طاش حيوان دكلدر دينلدكده شكل ثانيدن بر قياس اولوب هيچ بر طاش انسان دكلدر ديو نتيجه ويرر ايمدى بونك صغراسى مستوياعكس ايله كبرى وكبراسيده صغرى قلندقده شكل اولدن هيچ بر حيوان طاش دكلدر وهر انسان حيواندر قياسى حاصل اولوب هيچ بر انسان طاش دكلدر نتيجه‌سنى ويررکه اولكى نتيجه‌نك عكس مستويسندن عبارتدر ٠

وينه بالاده ايراد اولنديغى اوزره جيوه صلب دكلدر

ve "civa ma'dendir" şekl-i sâlisden bir kıyâs olup "ba'zı ma'den sulb değildir" ve "ba'zı ma'den civadır" denildikte kıyâs şekl-i evvele reddolunmuş olarak yine evvelki netîceyi i'tâ eder.

Ve kezâlik evvelce zikrolunduğu üzere "geçip gidici olan bir şey şâyân-ı i'timâd değildir, ikbâl-i dünyevî ise geçip gidicidir" şekl-i râbi'den bir kıyâs olup "şâyân-ı i'timâd olan ikbâl-i dünyevî değildir" diye netîce verir; bunun suğrâsı kübrâ ve kübrâsı suğrâ kılınarak "geçip gidici olan bir şey şâyân-ı i'timâd değildir, ikbâl-i dünyevî ise geçip gidicidir" kıyâsı hâsıl olup bu da şekl-i evvel-dendir. Ve "ikbâl-i dünyevî şâyân-ı i'timâd değildir" diye evvelki netîcenin aks-i müstevîsini müntic olur.

İstıtrâd

Asr-ı Hâzırda İngiliz Mantıkiyyûnunun Efkârı ve Bu Efkârın Muhâkemesi

Kazâyâ-yı hamliyyenin külliyyet ve cüz'iyyeti fakat mevzû'un kemmiyyetine müte'allık olduğu hâlde şu içinde bulunduğumuz ondokuzuncu asırda İngiliz mantıkiyyûnu mahmûl-i kaziyyenin dahî kemmiyyetini ta'yîn eylediklerinden bu cihetle kaziyyenin kemmiyyet i'tibârı ile ikiden ziyâde kısımlara münkasım olması lâzım gelmiştir. Evvel emirde bu fikri dermiyân eden ise George Bentham olup muahharan William Hamilton tevsî' eylemiştir.

وجيوه معدندر شكل ثالثدن برقياس اولوب بعض معدن صلب دكلدر وبعض معدن جيوه دردنيلدكده قياس شكل اوله رداولنمش اولەرق ينه اولكى نتيجه يى اعطا ايدر ٠

وكذلك اوچله ذكر اولنديغى اوزره چكوب كيديجى اولان برشى شايان اعتماد دكلدر اقبال دنيوى ايسه چكوب كيديجيدر شكل رابعدن برقياس اولوب شايان اعتماد اولان اقبال دنيوى دكلدر ديو نتيجه ويرر بونك صغراسى كبرى وكبراسى صغرى قلنەرق چكوب كيديجى اولان برشى شايان اعتماد دكلدر اقبال دنيوى ايسه چكوب كيديجيدر قياسى حاصل اولوب بوده شكل اولدندر ٠ واقبال دنيوى شايان اعتماد دكلدر ديو اولكى نتيجەنك عكس مستويسنى منتج اولور ٠

استطراد

عصر حاضرده انكليز منطقيوننك افكارى وبوافكارنك محاكمەسى

قضاياى حمليەنك كليت وجزئيتى فقط موضوعك كيتنه متعلق اولديغى حالده شو ايچنده بولنديغمز اون طقوزنجى عصرده انكليز منطقيونى محمول قضيەنك دخى كيتنى تعيين ايلدكلرندن بوجهتله قضيەنك كميت اعتباريله ايكيدن زياده قسمره منقسم اولمسى لازم كلمشدر ٠ اول امرده بوفكرى درميان ايدن ايسه ژورژ بنتام اولوب مؤخراً ويليام هاملتون توسيع ايلمشدر ٠

Bu hâle göre mahsûrât-ı erbaʻanın her biri bir de mahmûlün kemmiyyeti iʻtibâriyle iki kısım olduğundan mahsûrâtı sekize iblâğ eylemişlerdir:[1]

Birincisi – mûcibe-i külliyye-i külliyye olup bunda mevzûʻ ve mahmûlün ikisi de cemîʻ-i efrâdına şâmildir. "Hep hayevân-ı nâtık hep insandır" gibi.

İkincisi – mûcibe-i külliyye-i cüz'iyye olup bunda mevzûʻ küllî ve mahmûl cüz'îdir. "Hep müselles baʻzı şekildir" gibi.

Üçüncüsü – mûcibe-i cüz'iyye-i külliyye olup bunda dahî mevzûʻ cüz'î ve mahmûl küllîdir. "Baʻzı şekil hep müsellesdir" gibi.

Dördüncüsü – mûcibe-i cüz'iyye-i cüz'iyye olup bunda mevzûʻ ve mahmûlün ikisi de cüz'îdir. "Baʻzı mütesâviyü'l - adlâʻ baʻzı müsellestir" gibi.

Beşincisi – sâlibe-i külliyye-i külliyye olarak bununla mevzûʻun cemîʻ-i efrâdından mahmûlun cemîʻ-i efrâdı selb olunur. "Hiçbir müselles hiçbir murabbaʻ değildir" gibi.

Altıncısı – sâlibe-i külliyye-i cüz'iyyedir ki bununla mevzûʻun cemîʻ-i efrâdından mahmûlün baʻzı efrâdı selb olunur. "Hiçbir müselles baʻzı mütevâzi'l-adlâʻ değildir" gibi.

---

1 Küllî-yi Küllî - Toto-totale; Küllî-yi Cüz'î - Toto Partielle; Cüz'î-yi Küllî - Parti - Totale; Cüz'î-yi Cüz'î - Parti - Partielle

بو حاله كوره محصورات اربعه‌نك هربرى برده محمولك كيتى اعتباريله ايكى قسم اولديغندن محصوراتى سكزه ابلاغ ايلمشلردر (٠) :

برنجيسى — موجبهٔ كليهٔ كليه اولوب بونده موضوع ومحمولك ايكيسيده جميع افرادينه شاملدر ٠ هپ حيوان ناطق هپ انساندر كبى ٠

ايكنجيسى — موجبهٔ كليهٔ جزئيه اولوب بونده موضوع كلى ومحمول جزئيدر ٠ هپ مثلث بعض شكلدر كبى ٠

اوچنجيسى — موجبهٔ جزئيهٔ كليه اولوب بونده دخى موضوع جزئى ومحمول كليدر ٠ بعض شكل هپ مثلثدر كبى ٠

دردنجيسى — موجبهٔ جزئيهٔ جزئيه‌اولوب بونده موضوع ومحمولك ايكيسيده جزئيدر ٠ بعض متساوى الاضلاع بعض مثلثدر كبى ٠

بشنجيسى — سالبهٔ كليهٔ كليه اوله‌رق بونكله موضوعك جميع افرادندن محمولك جميع افرادى سلب اولنور ٠ هيچ برمثلث هيچ بر مربع دكلدر كبى ٠

التنجيسى — سالبهٔ كليهٔ جزئيه‌دركه بونكله موضوعك جميع افرادندن محمولك بعض افرادى سلب اولنور ٠ هيچ بر مثلث بعض متوازى الاضلاع دكلدر كبى ٠

---

(٠) كلىٔ كلى Toto – totale ٠ كلىٔ جزئى Toto – parielle
جزئىٔ كلى Parti – totale جزئىٔ جزى Parti – Partielle

Yedincisi – sâlibe-i cüz'iyye-i külliyyedir ki bununla mevzû'un fakat bir kısmından mahmûlün cemî'-i efrâdı selb olunur. "Ba'zı mütevâziü'l-adlâ' hiçbir müselles değildir" gibi.

Sekizincisi – sâlibe-i cüz'iyye-i cüz'iyye olarak onunla mevzû'un ba'zı efrâdından mahmûlün fakat ba'zı efrâdı selb olunur. "Ba'zı müselles ba'zı mütesâviyü'l-adlâ' değildir" gibi.

Hamilton'un eserine giden mantıkiyyûndan bir takımı ve ezcümle Thomson ve Spalding altıncı ve sekizinci kısımları kabûl etmemişlerdir.

Bu taksîme göre her kaziyye mevzû' ile mahmûlün kemmiyyetleri beynindeki bir nisbetden ibâret olup mûcibelerde bu nisbet müsâvât olmakla kaziyye-i mûcibe bir mu'âdile olmuş olur. Sâlibeler ise mevzû' ve mahmûlün bir mu'âdileye vaz'ı mümkün olmadığını ifâde eder demişlerdir.

Bir mu'âdilenin bir tarafını diğer tarafına ve diğerini dahî evvelki tarafına nakletmekle müsâvâta halel gelmediği gibi, mûcibelerde mevzû' ve mahmûlün her biri bir mu'âdilenin bir tarafı gibi olduklarına nazaran mevzû'u mahmûl ve mahmûlü mevzû' kılarak kaziyye aks olundukta müsâvâta halel gelmez. Ve sâlibeler dahî mevzû'un küllîsinden yâhûd ba'zısından mahmûlün küllîsini yâhûd ba'zısını selb etmekten ibâret olduğundan bunda dahî her bir tarafın diğer tarafa naklinde be's görmemişlerdir. İşte böylece her kaziyye müsteviyen aks oluna-

يدنجيسى — سالبهٔ جزئيهٔ كليه در كه بونكله موضوعك فقط برقسمندن محموللك جميع افرادى سلب اولنور . بعض متوازى الاضلاع هيچ برمثلث دكلدر كبى .

سكزنجيسى — سالبهٔ جزئيهٔ جزئيه اولهرق انكله موضوعك بعض افرادندن محموللك فقط بعض افرادى سلب اولنور . بعض مثلث بعض متساوى الاضلاع دكلدر كبى .

هاملتونك اثرينه كيدن منطقيوندن برطاقمى وازجمله طومسون وسپالدن التنجى وسكزنجى قسملرى قبول ايتمامشلردر .

بوتقسيمه كوره هرقضيه موضوع ايله محموللك كميتلرى بينندهكى برنسبتدن عبارت اولوب موجبه لرده بونسبت مساوات اولمغله قضيهٔ موجبه برمعادله اولمش اولور . سالبه لرايسه موضوع ومحموللك برمعادله يه وضعى ممكن اولمديغنى افاده ايدر ديمشلردر .

بر معادلهنك برطرفنى ديكر طرفنه وديكرينى دخى اولكى طرفنه نقل ايتمكله مساواته خلل كلمديكى كبى موجبه لرده موضوع ومحموللك هربرى برمعادلهنك برر طرفى كبى اولدقلرينه نظراً موضوعى محمول ومحمولى موضوع قيلهرق قضيه عكس اولندقده مساواته خلل كلمز . وسالبه لر دخى موضوعك كليسندن ياخود بعضيسندن محموللك كليسنى ياخود بعضيسنى سلب ايتمكدن عبارت اولديغندن بونده دخى هربرطرفك ديكر طرفه نقلنده بأس كورمامشلردر . ايشته بويله جه هر قضيه مستويا عكس اولنه-

bildiğinden İngiliz mantıkiyyûnu aks-i nakîze lüzûm görmeyip fakat aks-ı müstevîyi nazar-ı i'tibâra almışlardır.

Her kaziyyenin bir mu'âdile olduğuna nazaran kıyâs

H=B
B=E
Binâen'aleyh *E=H*

Misillû bir şekle girer. Ve mahmûlün ta'yîn-i kemmiyyetiyle mahsûrât sekize vardığından durûb-ı kıyâs dahî tekessür etmiş ve her şekilde mûcibeyi müntic olmak üzere on iki ve sâlibeyi müntic olmak üzere dahî yirmi dört darb bulunmuş ise de İngiliz mantıkiyyûnu şekl-i râbi'i kabul etmediklerinden üç şekilde bulunan durûb cem'an yekûn yüzsekiz darb eder. Lâkin bunların ba'zısı eşkâlin ikisinde veyâ üçünde tekerrür eylediklerinden mahmûlün ta'yîn-i kemmiyyeti üzerine kıyâsın durûb-ı müntices yetmiş iki olur.

İşte İngiliz mu'âsırîn mantıkiyyûnunun efkârının hulâsası bundan ibâret olup bununla Aristo'nun mantığı tecdîd olunarak mantıkca daha vâzıh ve müfîd bir tarîk açılmış zannolunduğundan neşr-i i'lânında dahî ol sûretle şa'şa'alandırılmakla her tarafta bunu tervîc edenler peydâ olmuştur. Hâlbuki mevzû' ile mahmûlün ne demek olduğunu az buçuk bilip de, aslâ Mantık okumamış olan ekser-i nâsın en âdî muhâverât ve mübâhesâtta bile tab'an tertîb ve îrâd eyledikleri suver-i akîse ve kazâyâyı tedkîk ve mütâla'a eyleyenler

بیلدیکندن انکلیز منطقیوتی عکس نقیضه لزوم کورمیوب فقط عکس مستوی یی نظر اعتباره المشلردر .

هرقضیه نك برمعادله اولدیغنه نظراً قیاس

ح = ب

ب = د

بناء علیه ح = د

مثللو برشکله کیرر . و محمولك تعیین کیتیله محصورات سکزه واردیغندن ضروب قیاس دخی تکثر ایتمش وهرشکلده موجبه یی منتج اولمق اوزره اون ایکی وسالبه یی منتج اولمق اوزره دخی یکرمی درت ضرب بولنمش ایسه ده انکلیز منطقیونی شکل رابعی قبول ایتمدکلرندن اوچ شکلده بولنان ضروب جمعاً یکون یوزسکز ضرب ایدر . لکن بونلرك بعضیسی اشکالك ایکیسنده ویا اوچنده تکرر ایلدکلرندن محمولك تعیین کیتی اوزرینه قیاسك ضروب منتجه سی یتمش ایکی اولور .

ایشته انکلیز معاصرین منطقیوننك افکارینك خلاصه سی بوندن عبارت اولوب بونکله ارسطونك منطق تجدید اولنه رق منطقجه دها واضح ومفید برطریق اچیلمش ظن اولندیغندن نشر اعلانده دخی اول صورتله شعشعه لندیرلمغله هرطرفده بونی ترویج ایدنلر پیدا اولمشدر . حالبوکه موضوع ایله محمولك نه دیمك اولدیغنی ازبچق بیلوبده ، اصلا منطق اوقومامش اولان اکثر ناسك الك عادی محاورات ومباحثاتده بیله طبعا ترتیب وایراد ایلدکلری صوراقیسه وقضایایی تدقیق ومطالعه ، ایلیانلر

bu bâbda müceddidîn-i mantıkiyyûnun mübâlağâtta ne kadar tekellüf etmiş olduklarını ve tarîk-i tabî'îden ne derece ayrılmış bulunduklarını anlarlar. Ve fikr-i cedîd-i meşrûhu Aristo Mantık'ına dahl ve te'arruza vesîle ittihâz eden ba'zı Sûfestâiyyenin makâlâtına kapılmazlar! Binâenaleyh bu husûsta ba'zı îzâhâta ibtidâr olunur:

İmdî kaziyye-i şahsiyyede hükm mevzû'un mefhûmuna değil zâtı üzerinedir. Ve nefs-i mâhiyyet üzerine hükümden ibâret olup mevzû'u küllî olan insan küllîdir misillû kazâyâ-yı tabî'iyyede hükm mevzû'un mâ-sadak-ı aleyhi bulunan efrâdına değil mücerred mefhûmu üzerinedir. Ama bu nev' kaziyyeler ba'zı ulûm-ı müdevvene ıslâhâtına müte'allık olup kazâyâyı sâirede asıl mahkûmun aleyh, mevzû'un mâ-sadaka aleyhi olan efrâddır.

Kaziyyenin mevzû'u olan küllînin mefhûmuna vasf-ı mevzû' ve unvân-ı mevzû' denilip efrâdına dahî zât-ı mevzû' denilir. Lâkin mahmûl-ı kaziyye zât-ı mevzû'un vasfı olmak üzere mahkûmun bih olduğundan dâimâ mahmûl ile mefhûm murâd olunur: Zât-ı mevzû'un mahmûl ile ittisâfına akd-i haml ve ünvân-ı mevzû' ile ittisâfına akd-i vaz' denilir: meselâ "insan dâhiktir" denildikte mevzû'-ı zikrînin ya'nî insanın mâ-sadaka aleyhi olan efrâdın "dâhik" ile ittisâfı akd-i haml ve insâniyyet ile ittisâfı akd ve vaz'dır.

Müceddidîn-i mantıkıyyûn ise kaziyye-i hamliyyede mevzû' ve mahmûlün

بوبابده مجددين منطقيونك مبالغاتده نقدر تكلف ايتمش اولدقلرينى وطريق طبيعيدن نه‌درجه ايرلمش بولندقلرينى آكلارلر . وفكر جديد مشروحى ارسطو منطقنه دخل وتعرضه وسيله اتخاذ ايدن بعض سوفسطائيه‌نك مقالاتنه قاپلمازلر! بناء عليه بوخصوصده بعض ايضاحاته ابتدار اولنور :

ايمدى قضيهٔ شخصيه‌ده حكم موضوعك مفهومنه دكل ذاتى اوزرينه‌در . ونفس ماهيت اوزرينه حكمدن عبارت اولوب موضوعى كلى اولان، انسان كليدر، مثللو قضايای طبيعيه‌ده حكم موضوعك ماصدق عليهى بولنان افرادنه دكل مجرد مفهومى اوزرينه‌در . اما بونوع قضيه‌لر بعض علوم مدونه اصلاحاتنه متعلق اولوب قضايای سائره‌ده اصل محكوم عليه موضوعك ماصدق عليهى اولان افراددر .

قضيه‌نك موضوعى اولان كلينك مفهومنه وصف موضوع وعنوان موضوع دنيلوب افرادينه‌دخى ذات موضوع دنيلور . لكن محمول قضيه ذات موضوعك وصفى اولمق‌اوزره محكوم‌به اولديغندن دائما محمول‌ايله مفهوم‌مراد اولنور: ذات موضوعك محمول‌ايله اتصافنه عقد حمل وعنوان موضوع ايله اتصافنه عقد وضع دنيلور : مثلا انسان ضاحكدر دنيلدكده موضوع ذكرينك يعنى انسانك ماصدق عليهى اولان افرادك ضحك‌ايله اتصافى عقد حمل وانسانيت‌ايله اتصافى عقد وضعدر .

مجددين منطقيون ايسه قضيهٔ حمليه‌ده موضوع ومحمولك

ikisinin birden ya mefhûmu veyâ efrâdı i'tibâriyle iki ma'nâ çıkacağını beyân eylemişlerdir: Ve merâm mefhûmu olduğuna nazaran meselâ "insan hayevândır", demek "hayevân" mefhûmu "insan" mefhûmunda mündericdir (ya'nî hayevân insan mâhiyetinin cüz'üdür) ma'nâsında olduğunu yakıştırmak için kaziyyeyi bu i'tibâra göre "hayevân insandadır" şeklinde ve merâm efrâdı olması i'tibâriyle dahî efrâd-ı insâniyyenin efrâd-ı hayevâniyyeden bir kısım olduğunu ifâdeten kaziyyeyi "insan hayevândadır" şeklinde ityân eylemiştir.

Onların bu sûretle şerh ettikleri kaziyyelerden teşkîl eyledikleri iki nev', "insan fânîdedir, Zeyd de insandadır", yâhûd, "insan Zeyd'dedir, fânî de insandadır", misillû kıyâslar kıyâs-ı müsâvât kabîlinden bulunduğundan onlardan "Zeyd fânîdedir" veyâhûd "fânî Zeyd'dedir" gibi bir netîce almak için, "bir kısmın içindeki kısımda bulunan şey ol evvelki kısmın içinde bulunur" ve "bir mefhûmun medhûlüne dâhil olan mefhûm ol mefhûma dâhil olur" gibi bir mukaddime-i ecnebiyyeye muhtâc olur. İşte müceddidînin kıyâs-ı iktirânîyi dahî bu tekellüfâta sokmaya çalışmaları tabî'attan pek ziyâde ba'îd olduğu gibi "Zeyd fânîdir" kaziyyesinden "Zeyd fânîdedir" yâhûd "Zeyd fânîyi hâvîdir" yolunda ma'nâlar çıkarmak dahî tab'a mugâyir olup bu ma'nâlar ise taksîm kabîlindendir.

Müceddidîn-i mantıkıyyûn akd-i hamli nazara almayarak kaziyye-i hamliyyeye

ایکیسنك بردن یامفهومی ویا افرادی اعتباریله ایکی معنی چیقه ـ جغنی بیان ایلمشلردر : ومرام مفهومی اولدیغنه نظراً مثلا، انسان حیواندر، دیمك حیوان مفهومی انسان مفهومنده مندرجدر (یعنی حیوان انسان ماهیتنك جزئیدر) معناسنده اولدیغنی یاقشدیرمق ایچون قضیه یی بو اعتباره کوره حیوان انساندهدر، شکلنده ومرام افرادی اولمسی اعتباریله، دخی افراد انسانیه نك افرادحیوانیه دن برقسم اولدیغنی افادة قضیه یی، انسان حیواندهدر، شکلنده اتیان ایلمشلردر ٠

انلرك بو صورتله شرح ایتدکلری قضیه لردن تشکیل ایلدکلری ایکی نوع، انسان فانیدهدر زیده انساندهدر، یاخود، انسان زیدهدر فانیده انساندهدر، مثللو قیاسلر قیاس مساوات قبیلندن بولندیغندن انلردن زید فانیدهدر ویاخود فانی زیدهدر کبی بر نتیجه المق ایچون، بر قسمك ایچنده کی قسمده بولنان شی اول اولکی قسمك ایچنده بولنور، و، بر مفهومك مدخولنه داخل اولان مفهوم اول مفهومه داخل اولور، کبی برمقدمهٔ اجنبیه یه محتاج اولور ٠ ایشته مجددینك قیاس اقترانی یی دخی بوتکلفاته صوقغه چالشملری طبیعتدن پك زیاده بعید اولدیغی کبی زید فانیدر قضیه سندن زید فانیدهدر یاخود زید فانی یی حاویدر بولنده معنالر چیقارمق دخی طبعه مغایر اولوب بومعنالر ایسه تقسیم قبیلندندر ٠

مجددین منطقیون عقد حملی نظره المیه رق قضیهٔ حملیه یه

ber vech-i meşrûh ma'nâlar verdiklerinden zu'mlarınca kaziyyeye mezkûr iki ma'nâdan herhangi biri verilebildiğine nazaran kıyâsta hadd-i ekber ve hadd-i asğarın sıdk ve şümûlleri sâbit ve mu'ayyen olamamakla gûyâ bunu tavzîhen Hamilton'un kaziyyelerinden kıyâslar tertîbini tensîb ve tervîc etmeye gayret eylemişlerdir.

Lâkin Hamilton'un usûlüne tevfîkan mahmûle dahî bir kemmiyyet verildiği hâlde mahmûlün dahî efrâdı murâd olunmuş olacağından kaziyyede akd-i haml bulunamaz; zîrâ ol hâlde mevzû'un efrâdının mahmûlün efrâdı ile ittisâfı ma'kûl olmaz. Binâenaleyh mantıkiyyûn böyle mahmûle dahî kemmiyyet isnâd olunarak teşkîl olunan kazâyâyı tarîk-i müte'ârefeden münharif olduğu için münharife tesmiye ederler. Demek olur ki Hamilton'un Aristo'ya rağmen bir velvele ile meydân-ı felsefeye atılmasına bâ'is olan keşfi mantıkiyyûna mechûl bir şey olmayıp münharifâttan 'add ile nazar-ı i'tibâra almadıkları bir şeydir.

Hamilton'un böyle mahmûle kemmiyyet isnâd ederek mevzû'un mâ-sadaka aleyhi olan efrâdın kemmiyyeti ile mahmûlün mâ-sadak-ı aleyhi olan efrâdın kemmiyyeti beyninde müsâvât bulunup bulunmadığını aramaktan ibâret bulunan kaziyylerinden teşkîl olunan kıyâslar dahî kıyâs-ı müsâvâttan ibâret olup netîceyi istilzâmı mukaddime-i ecnebiyye vâsıtası ile olur. Hâlbuki böyle mekâdîrin beynindeki müsâvât ve nisbet-i riyâziyyeye hükm

بروجه مشروح معنالر ويردكلرندن زعملرنجه قضيه يه مذكور ايكى معنادن هرقنغى برى ويريله بيلديكنه نظراً قياسده حد اكبر وحد اصغرك صدق وشموللرى ثابت ومعين اوله مامغله كويا بونى توضيحا هاملتونك قضيه لرندن قياسلر ترتيبنى تنسيب وترويج ايتمكه غيرت ايلشلردر ٠

لكن هاملتونك اصولنه توفيقاً محموله دخى بركيت ويرلديكى حالده محمولك دخى افرادى مراد اولنمش اوله جغندن قضيه ده عقد حمل بولنه ماز زيرا اول حالده موضوعك افرادينك محمولك افراديله اتصافى معقول اولماز ٠ بناءً عليه منطقيون بويله محموله دخى كيت اسناد اولنه رق تشكيل اولنان قضايايى طريق متعارفدن منحرف اولديغى ايچون منحرفه تسميه ايدرلر ٠ ديمك اولوركه هاملتونك ارسطويه رغما برولوله ايله ميدان فلسفه يه اتيلسنه باعث اولان كشفى منطقيونه مجهول برشى اولميوب منحرفاتدن عدايله نظر اعتباره المدقلرى برشيدر ٠

هاملتونك بويله محموله كيت اسناد ايدرك موضوعك ماصدق عليهى اولان افرادك كيتيله محمولك ماصدق عليهى اولان افرادك كيتى بيننده مساوات بولنوب بولنمديغنى ارامقدن عبارت بولنان قضيه لرندن تشكيل اولنان قياسلر دخى قياس مساواتدن عبارت اولوب نتيجه يى استلزامى مقدمهٔ اجنبيه واسطه سيله اولور ٠ حالبوكه بويله مقاديرك بيننده كى مساوات ونسبت رياضيه يه حكم

etmekten ibâret olan kaziyyeler ulûm-i ta'lîmiyyeye müte'allık iseler de onlar da münharifâttan değildirler.

Umûr-ı sâirede ise bir mecmû' ile diğer mecmû'u mukâyese etmekten ziyâde ba'zı efrâdı bir hükm ile mahkûm etmek ya'nî mevzû'u mahmûl ile tavsîf etmek tab'a yakın olduğu akd-ı hamlin ve bilâ-mukaddime-i ecnebiyye hadd-i evsat vâsıtası ile netîce veren kıyâs-ı iktirânînin beşerde fıtrî olmasından zâhir olur. Hamilton'un kıyâs-ı müsâvâtı ise tab'a ba'îd olduğundan durûb-ı kıyâsı teksîr ile fikri birçok karışık yollarda dolaştırmak beyhûdedir.

Ve yine "H, B den a'zamdır" gibi kazâyâ-yı riyâziyyenin müsteviyen aks olunamayacağı hatıra gelir ise İngiliz mantıkîyyûnunun aks-i müstevîden başka akisleri nazar-ı i'tibâra almamaları dahî yolsuzdur.

İngiliz meşâhîr-i riyâziyyûnundan De Morgan'ın ba'zı îzâhâtı müceddidîn-i mantıkıyyûn hakkındaki ifâdâtımızı te'yîd eylemekle ba'zı cihetlerini beyân edeceğiz: De Morgan der ki: "Yeni mantıkçılar hep ve ba'zı kelimelerini isti'mâl ederek herhangi bir cinsin cemî'-i efrâdını yâhûd ba'zı efrâdını beyân etmeleri ile bununla bir küllînin aksâma mı yâhûd envâ' ve sunûfa mı taksîm olunacağını ifâdede kusûr etmiş ve bu sûretle ta'bîr ve ifâdeyi tahlît ederek matlûb ve mültezim olan vuzûhu terk eylemiş olurlar."

Bi'l-farz "yeşil" ve "ağaç" mefhûmları tasavvur olundukta "hep

ایتمکدن عبارت اولان قضیه‌لر علوم تعلیمیه‌یه متعلق ایسه‌لرده انلرده منحرفاتدن دکلدرلر ۰

امور سائره‌ده ایسه برمجموع ایله دیکر مجموعی مقایسه ایتمکدن زیاده بعض افرادی بر حکم ایله محکوم ایتمك یعنی موضوعی محمول ایله توصیف ایتمك طبعه یقین اولدیغی عقد حملك و بلامقدمهٔ اجنبیه حد واسط واسطه‌سیله نتیجه ویرن قیاس اقترانینك بشرده فطری اولمسندن ظاهر اولور ۰ هاملتونك قیاس مساواتی ایسه طبعه بعید اولدیغندن ضروب قیاسی تکثیر ایله فکری بر چوق قاریشق یوللرده طولاشدرمق بیهوده‌در ۰

وینه ح ، ب دن اعظمدر کبی قضایای ریاضیه‌نك مستویا عکس اولنه‌میه‌جغی خاطره کلورایسه انکلیز منطقیوننك عکس مستویدن بشقه عکسلری نظر اعتباره المامله‌ری دخی یولسزدر ۰

انکلیز مشاهیر ریاضیوننـدن دومورغانك بعض ایضاحاتی مجددین منطقیون حقنده‌کی افاداتمزی تأیید ایلکله بعض جهتلرینی بیـان ایده‌جکز : دومورغان دیرکه یکی منطقجیلر هپ وبعض کلمه‌لرینی استعمال ایدرك هرقنغی برجنسك جمیع افرادینی یاخود بعض افرادینی بیان ایتملریله بونکله برکلینك اقسـامه‌می یاخود انواع وصنوفه‌می تقسیم اولنـه‌جغنی افاده‌ده قصور ایتمش وبو صورتله تعبیر وافاده‌یی تحلیـط ایدرك مطلوب وملتزم اولان وضوحی ترك ایلمش اولورلر ۰

بالفرض یشـیل واغاچ مفهوملری تصور اولنـدقده هپ

H, B dir" ve "ba'zı H, B dir" sûretleri zihne vârid olmakla bundan "her bir ağaç yeşildir" ve "ağaçların ba'zısı yeşildir" kaziyyelerine hükmolunmaktan ziyâde "hep ağaç yeşildir (ağacın her tarafı yeşildir)" ve" ağacın ba'zı aksâmı yeşildir" kaziyyelerine hükmolunabilir.

Hâlbuki "her H, B dir" denildikte bundan birinci, H bir B olduğu ve ikinci H dahî yine öyle olduğu ve ale'l-ıtlâk ∞.cu H dahî bir B olduğu anlaşılır. Ve "hiç H, B değildir" denildikte ne birinci ve ne ikinci ve ne de "∞.cu H, B değildir" demek olur. Ve kezâlik "ba'zı H, B dir" denildikte "lâ-ekall bir H, B dir" demek olur "ba'zı H, B değildir" denilse "lâ-ekall bir H, B değildir" demek olur. Bundan müstentec olur ki kazâyâ-yı külliyye ve cüz'iyye herhangi bir aded-i kazâyâ-yı şahsiyyenin hâsıl-ı cem'idir.

Hattâ işbu kazâyâ-yı şahsiyye mühendislerce ma'rûf olup Euklides kazâyâyı hâlât-ı mahsûsa ve münferidede zikr eylemiş idi ki da'vâ bir kere bu sûret ile isbât olunduktdan sonra zihin herhangi bir yerinde "herhangi bir" demeye bir mâni' bulmaz:

İmdi De Morgan ifâdât-ı mezkûre ile Aristo'nun kaziyyeleri müfrede münhâl olabildiği hâlde Hamilton'un kazâyâ-yı mürekkebesinin müfrede münhal olamadığını ifâde etmek ister. Fi'l-vâki' Hamilton'un kaziyyeleri bir mecmû'un diğer mecmû' ile mukâyesesinden ibâret olup, meselâ "hep insan ba'zı hayevâna müsâvîdir" denildiğine

ح ، ب در وبعض ح ، ب در صورتلری ذهنه وارد اولمغله بوندن هر بر اغاچ یشیلدر واغاچلرك بعضیسی یشیلدر قضیه‌لرینه حکم اولنمقدن زیاده هپ اغاچ یشیلدر (اغاجك هرطرفی یشیلدر) واغاجك بعض اقسامی یشیلدر قضیه‌لرینه حکم اولنه بیلور .

حالبوکه هرح ، ب در دنیلدکده بوندن برنجی ح بر ب اولدیغی وایکنجی ح دخی بنه اویله اولدیغی وعلی الاطلاق ⊙ جی ح دخی بر ب اولدیغی ادراك اولنه بیلور . وهیچ ح ، ب دکلدر دنیلدکده نه برنجی ونه ایکنجی ونه ده ⊙ جی ح ، ب دکلدر دیمك اولور . وکذلك بعض ح ، ب در دنیلدکده لااقل بر ح ، ب در دیمك اولور وبعض ح ، ب دکلدر دنیلسه لااقل بر ح ، ب دکلدر دیمك اولور . بوندن مستنتج اولورکه قضایای کلیه وجزئیه هر قنغی برعدد قضایای شخصیه‌نك حاصل جمعیدر .

حتی اشبو قضایای شخصیه مهندسلرجه معروف اولوب اقلیدس قضایایی حالات مخصوصه ومنفرده‌ده ذکر ایلمش ایدی که دعوی برکره بو صورتله اثبات اولندقدن صکره ذهن بر قنغی یرنده هر قنغی بر دیمکه بر مانع بولماز:

ایمدی دومورغان افادات مذکوره ایله ارسطونك قضیه‌لری مفرده منحل اوله بیلدیکی حالده هاملتونك قضایای مرکبه‌سنك مفرده منحل اوله‌مدیغنی افاده ایتمك ایستر . فی الواقع هاملتونك قضیه‌لری بر مجموعك دیکر مجموع ایله مقایسه‌سندن عبارت اولوب مثلا هپ انسان بعض حیوانه مساویدر دنیلدیکنه

nazaran hayevân mefhûmunun mâ-sadaka aleyhi olan efrâdın mecmû'undan insan mefhûmunun şâmil olmadığı efrâdın cümlesi tarh olunduktan sonra ne bâkî kalır ise "insan" mefhûmunun mâ-sadaka aleyhi olan efrâdın mecmû'una müsâvîdir demek olur ki buna bir kaziyye-i mantıkiyye demekten ise bir müsâvât-ı cebriyye demek daha yolunda olur. Ve bu müsâvâtın bir tarafı diğer tarafının hâsıl-ı ıslâhından (ya'nî cebr ve ihtisârından) i'bâret bulunur.

Ve yine De Morgan, Hamilton'un keşf-i mezkûrunun bir şöhret-i kâzibeden ibâret bulunduğunu beyândan sonra müceddidînin meslek-i mütekaddimînden inhirâfına bir yanlış tercümenin bâ'is olmuş bulunduğunu izhâr etmek üzere Latince "hominis" kelimesinin "hep" lafzı ile tercüme kılındığını ve hâlbuki "hominis" kelimesi "her bir (şâkûn-Chacun)" diye tercüme olunmak lâzım gelir iken "hep (tû-tout)" diye tercüme edildiğini ve bunun Latince'de karşılığı ise "tûtûs-totus" lafzı bulunduğunu ifâde eylemiştir. Ve yine Yunancada dahî "her insan hayevândır" kaziyyesi "Pâs ân serû pûs zûvân" diye ifâde olunup "pâs" lafzının "(ûlûs ya'nî) hep" ma'nâsında geldiği gibi "(agâstûs ya'nî) her bir" ma'nâsına dahî geldiğini beyân eylemiştir.

Lâkin İngiliz mantıkçısı De Morganın dediği Fransız lisânına te'alluk etmeyüb, Fransızcada "her ağaç yeşildir" yâhud "hep ağaç yeşildir" kaziyyelerinden ağaç nev'inin efrâdı mı yoksa bir ağacın

نظراً حيوان مفهومنك ماصدق عليهى اولان افرادك مجموعندن انسان مفهومنك شامل اولمديغى افرادك جمله‌سى طرح اولندقدن صكره نه باقى قالور ايسه انسان مفهومنك ماصدق عليهى اولان افرادك مجموعنه مساويدر ديمك اولوركه بوكا بر قضيهٔ منطقيه ديمكدن ايسه بر مساوات جبريه ديمك دها يولنده اولور . وبو مساواتك بر طرفى ديكر طرفنك حاصل اصلاحندن (يعنى جبر واختصارندن) عبارت بولنور .

وينه دومورغان‌هاملتونك كشف مذكورينك بر شهرت كاذبه‌دن عبارت بولنديغنى بياندن صكره مجددينك مسلك متقدمينندن انحرافنه بر ياكلش ترجمه‌نك باعث اولمش بولنديغنى اظهار ايتمك اوزره لاتينجه‌دن (اومنيس) كلمه‌سنك هپ لفظيله ترجمه قلنديغنى وحالبوكه (اومنيس) كلمه‌سى هربر (شاكون Chacun) ديو ترجمه اولنمق لازم كلور ايكن هپ (طو Tout) ديو ترجمه ايدلديكنى وبونك لاتينجه‌ده قارشولغى ايسه (طوتوس Totus) لفظى بولنديغنى افاده ايلمشدر . وينه يوقاريجه‌ده دخى هر انسان حيواندر قضيه‌سى «پاس‌آن‌ثروپوس‌زواون» ديو افاده اولنوب پاس لفظنك (اولوس يعنى) هپ معناسنه كلديكى كبى (اقاستوس يعنى) هر بر معناسنه دخى كلديكنى بيان ايلمشدر .

لكن انكليز منطقجيسى دومورغانك ديديكى فرانسزلسانه تعلق ايتيوب، فرانسزجه‌ده هر اغاچ يشيلدر ياخود هپ اغاچ يشيلدر قضيه‌لرندن اغاچ نوعنك افرادىمى يوخسه بر اغاجك

aksâmı mı murâd olunduğunda iştibâh hâsıl olması "caque" diyecek yerde "tout" denilmesinden değildir. Zîrâ Fransız üdebâsı "tout" kelimesini küllî-i mütevâtı ve "chaque" kelimesini dahî küllî-i müşekkek için isti'mâl etmektedirler. İştibâh hâsıl olması "Le tout" diyecek yerde fakat "tout" demekten ileri gelir.

Fi'l-vâki' Arabî'de "küll" lafzının nekreye duhûlünde küll-i efrâdî ve ma'rifeye duhûlünde küll-i mecmû'î olduğu gibi "tout" kelimesi dahî nekreye duhûlünde küll-i efrâdî ve "le" harf-i ta'rîfinin üzerine duhûlünde küll-i mecmû'î olur.

İşte Avrupa mantıkiyyûnunun sûret-i ifâdede bu dakâyıka ri'âyet edememeleri bir kusûr ise de ber-vech-i mezkûr küllî-yi mantıkîyi bir mecmû'-ı cebrî addeylemeleri dahî bir kusurdur.

Fasl-ı Sâlis

Temsîl ve İstikrâ'

Temsîl – Bir emirdeki hükmü illet-i hükmde ol emre müşârik olan diğer bir emirde isbât eylemektir. İşte ıstılâh-ı fukahâda kıyâs dedikleri budur. Meselâ;

"Âlem oda gibidir. ya'nî oda nasıl mürekkeb ise âlem de öyle mürekkebdir,

Oda ise hâdisdir.

Öyle ise âlem de hâdisdir" gibi.

اقسامیمی مراد اولندیغنده اشتباه حاصل اولمسی Caque دیه‌جك یرده Tout دنیلمسندن دکلدر . زیرا فرانسزادباسی Tout کلمه‌سنی کای متواطی و Chaque کلمه‌سنی دخی کلئ مشکك ایچون استعمال ایتمکده‌درلر . اشتباه حاصل اولمسی Tout Le دیه‌جك یرده فقط Tout دیمکدن ایلرو کلور .

فی‌الواقع عربیده کل لفظنك نکره‌یه دخولنده کل افرادی ومعرفه‌یه دخولنده کل مجموعی اولدیغی کبی Tout کلمه‌سی دخی نکره‌یه دخولنده کل افرادی و Le حرف تعریفنك اوزرینه دخولنده کل مجموعی اولور .

ایشته اوروپا منطقیوننك صورت افاده‌ده بودقایقه رعایت ایده‌مامارلری بر قصور ایسه‌ده بروجه مذکور کلئ منطقی‌یی بر مجموع جبری عد ایتلری دخی برقصوردر .

فصل ثالث

تمثیل واستقراء

تمثیل — بر امرده کی حکمی علت حکمده اول امره مشارك اولان دیکر بر امرده اثبات ایتمکدر . ایشته اصطلاح فقهاده قیاس دیدکلری بودر . مثلا عالم اوطه کبیدر یعنی اوطه نصل مرکب ایسه عالمده اویله مرکبدر اوطه ایسه حادثدر اویله ایسه عالمده حادثدر کبی .

Eğer illet-i hükm kat'î olur ise temsîlin netîcesi dahî kat'î olur ve bu suret de illet-i hükm emrine şâmil olmakla kübrâ addolunabileceğinden temsîl kıyâsa râci' olmuş olur.

İstikrâ' – bir küllînin cüz'iyyâtını tetebbu' ile bir hükm-i küllî üzerine istidlâl olup, eğer cüz'iyyâtının cümlesi tetebbu' olunur ise istikrâ'-ı tâmm ve fakat ba'zısı tetebbu' olunur ise istikrâ'-ı nâkıs olur.

İstikrâ-ı tâmm, kıyâs-ı mukassem kabîlindendir ya'nî bir kıyâs-ı mürekkeb ve iktirânî-yi şartîdir. Meselâ;

"Cisim ya ma'den veya nebât veyâhûd hayevândır.
Ma'den ise cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkebdir, nebât ise yine öyledir, hayevân da öyledir.
Öyle ise cisim cüz'i lâ-yetecezzâdan mürekkebdir." gibi.

Aristo'nun kavlince kıyâsda hadd-i evsat vâsıtası ile hadd-i asğar ile hadd-i ekber mukâyese olunacak yerde hadd-i asğar vâsıtası ile hadd-i ekber ile hadd-i evsat mukayese olunur ise istikrâ' olmuş olur. Meselâ:

Kalîlü'l-merâre olan hayevânât kesîrü'l-ömr olur.
İnsan ve at ve ester kalîlu'l-merâredir.
Öyle ise; *insan ve at ve ester kesîrü'l-ömr olur*[1]

denilse bir kıyâs olup bi'l-farz matlûb bu kıyâsın kübrâsı ya'nî "kalîlü'l-merâre olan hayevânât kesîrü'l-ömr olur" kaziyyesi olsa

1 Bu misâl 'aynen Aristo'nun *Kitâb-ı Kıyâs*'da getirmiş ve İbn Sînâ'nın dahî *Kitâb-ı Necât*'da zikreylemiş olduğu misâllerdendir.

اكر علت حكم قطعى اولور ايسه تمثيلك نتيجه‌سى دخى قطعى اولور وبو صورتده علت حكم‌امرينه شامل اولمغله كبرى عد اولنه‌بيله‌جكندن تمثيل قياسه راجع اولمش اولور ٠

استقراء — بركليمك جزئياتنى تتبع ايله برحكم كلى اوزرينه استدلال اولوب اكر جزئياتك جمله‌سى تتبع اولنور ايسه استقراء تام وفقط بعضيسى تتبع اولنور ايسه استقراء ناقص اولور ٠

استقراء تام قياس مقسم قبيلندندر يعنى برقياس مركب واقترانئ شرطيدر ٠ مثلا جسم يا معدن ويا نبات وياخود حيواندر معدن ايسه جزء لايتجزادن مركبدر نبات ايسه بنه اويله‌در حيوانده اويله‌در اويله ايسه جسم جزء لايتجزادن مركبدر كبى ٠

ارسطونك قولنجه قياسده حد اوسط واسطه‌سيله حد اصغر ايله حد اكبر مقايسه اولنه‌جق يرده حد اصغر واسطه‌سيله حد اكبر ايله حد اوسط مقايسه اولنور ايسه استقراء اولمش اولور ٠ مثلا :

قليل المراره اولان حيوانات كثير العمر اولور
انسان وآت واستر قليل المراره در
اويله‌ايسه : انسان وآت واستر كثيرالعمراولور (*)

دنيلسه برقياس اولوب بالفرض مطلوب بو قياسك كبراسى يعنى ‘قليل‌المراره‌اولان حيوانات‌كثيرالعمراولور قضيه‌سى’ اولسه

(*) بومثال عيناً ارسطونك كتاب قياسده كتورمش وابن‌سينانك دخى كتاب نجاتده‌ذكر ايلمش‌اولديغى مثاللردندر ٠

İnsan ve at ve ester kesîrü'l-ömrdür.
İnsan ve at ve ester kalilu'l-merâredir.
Öyle ise kalîlü'l-merâre olan hayavânât kesîrü'l-ömr olur.

diye cevâb verilir. Ve evvelki sûrette hadd-i evsat olan kalîlü'l-merâre burada (ya'nî ikinci sûrette) hadd-i asğar ve evvelki sûrette hadd-i asğar bulunan (insan ve at ve ester) burada hadd-i evsat olur. Ve istikrâ'da hadd-i evsat bir küllî olmayıp bir emrin bir küllînin efrâdının her birinde bulunup bulunmadığına dâir bir takım ma'lûmât-ı cüz'iyyeden ibârettir. Lâkin bu ma'lûmâtın bir küllînin yerini tutabilmesi için cemî'-i cüz'iyyâtının tetebbu' olunması lâzım geldiğinden istikrâ'da netîcenin küllî ve kat'î olması için istikrâ'nın tâm olması lâzımdır. İşte bunun için istikrâ'-ı nâkıs bir hükm-i âmmı müntic olduğu hâlde bir hükm-i küllî müstelzim olmaz.

İngiliz meşâhîr-i ulemâsından Stuart Mill ve Herbert Spencer derler ki bi-hasebi'l-mâdde istikrâ' kıyâstan ehemm ve temsîl de istikrâ'dan akdemdir: Zîrâ her kıyâsın mukaddimeleri bir küllînin efrâdı hakkında bir hükmü mutazammın olduğu hâlde işbu hüküm efrâd-ı mezkûrenin tetebbu' ve mutâla'asından sonra hâdis olur. Meselâ insanın her türlü ma'lûmâttan hâlî farz olunabileceği bir hâlde ya'nî eyyâm-ı tufûliyyetinde elini ateşe dokundukta elini yakıp bu hâli ve ateşin evsâfını zihninde muhâfaza eylemekle evsâf-ı mezkûreyi tekrâr

انسان وآت واستر كثير العمردر
انسان وآت واستر قليل المراره‌در
اويله ايسه : قليل المراره اولان حيوانات‌كثير العمر اولور

ديو جواب ويريلور. واولكى صورتده حد اوسط اولان قليل المراره بوراده (يعنى ايكنجى صورتده) حد اصغرواولكى صورتده حد اصغر بولنان (انسان وآت واستر) بوراده حد اوسط اولور. واستقراءده حد اوسط بركلى اولميوب برامرك بركلينك افرادينك هر برنده بولنوب بولنمديغنه دائر برطاقم معلومات جزئيه‌دن عبارتدر. لكن بومعلوماتك بركلينك برينى طوته بيلمسى ايچون جميع جزئياتنك تتبع اولنمسى لازم كلديكندن استقراءده نتيجه‌نك كلى وقطعى اولمسى ايچون استقرانك تام اولمسى لازمدر. ايشته بونك ايچون استقراء ناقص بر حكم عامى منتج اولديغى حالده برحكم كلى يى مستلزم اولماز.

انكليز مشاهير علماسندن ستوارميل وهر برسپانسر ديرلركه بحسب الماده استقراء قياسدن اهم وتمثيلده استقراءدن اقدمدر: زيرا هر قياسك مقدمه‌لرى بركلينك افرادى حقنده بر حكمى متضمن اولديغى حالده اشبو حكم افراد مذكوره‌نك تتبع و مطالعه سندنصكره حادث اولور. مثلا انسانك هر درلو معلوماتدن خالى فرض اولنه بيله جكى بر حالده يعنى ايام طفوليتنده الني آتشه طوقاندقده الني ياقوب بوحالى وآتشك اوصافنى ذهننده محافظه ايلكله اوصاف مذكوره‌يى تكرار

müşâhede eyledikte evvelkine temsîl ve kıyâs ile bunda da ol hâlin bulunduğuna ya'nî bunun da yakıcı bir şey olduğuna hükmeder. Lâkin bu husûsî bir hüküm olup böyle bir hükmün ta'mîmi ya'nî her hangi bir şeyde evsâf-ı mezkûre bulunur ise ol şeyin yakıcı olduğuna hükmederek "her ateş hârdır" demek hâriçte ahvâl-i muntazama mevcûd olup böyle bir husûsta tahakkuk eden keyfiyyetin evsâf-ı mezkûrenin mevcûd olduğu cemî'-i ahvâlde tekerrür edeceğini i'tikâda mevkûftur.

İşte müceddidîn-i mantıkıyyûnun istikrâ' hakkında ibrâz eyledikleri mevâddin en mühimmi bu olup bununla mütekaddimîn-i mantîkiyyûnun kıyâsa verdikleri kıymet ve ehemmiyeti selbetmek isteyerek: "mâdemki kıyâsın mukaddimeleri böyle istikrâ' ve temsîle müsteniddir ol hâlde kıyâs kendi kendine bir şeyi keşf ve isbâta medâr olmayıp eğer kavâ'id-i mantıkıyye hakâyık-i hâriciyyeye dahî tatbîk olunacak ise her delîlin aslı olan istikrâ'yı nazar-ı mutâla'aya almalıdır" derler!

Hâlbuki mevâdd-i edille onların dediği gibi istikrâ' tarîkiyle bilinmek lâzım gelse bile bundan kıyâsın kıymetine halel gelmez. Yine kıyâs mukaddemâta göre netîcesini verir. Lâkin istikrâ'da istilzâm-ı tâmm bulunmadığından her zamân mukaddemâtına göre netîce veremez. İşte 'inde'l-mütekaddimîn kıyâsın kıymet ve ehemmiyeti bundan ileri gelir. Bir de istikrâ' ve temsîl ile bedîhiyyât bahsinde mezkûr olan hads ve kıyâs-ı hafîleri tefrîk

مشاهده ايلدكده اولكنه تمثيل وقياس ايله بونده ده اول حالك بولنديغنه يعنى بونكده ياقيجى برشى اولديغنه حكم ايدر. لكن بوخصوصى برحكم اولوب بويله برحكمك تعميمى، يعنى هر قنغى برشيده اوصاف مذكوره بولنور ايسه اول شيئك ياقيجى اولديغنه حكم ايدرك هرآتش حاردر ديمك، خارجده احوال منتظمه موجود اولوب بويله بر خصوصده تحقق ايدن كيفيتك اوصاف مذكوره نك موجود اولديغى جميع احوالده تكرر ايده جكنى اعتقاده موقوفدر.

ايشته مجددين منطقيونك استقراء حقنده ابراز ايلدكلرى موادك الك مهمى بو اولوب بونكله متقدمين منطقيونك قياسه ويردكلرى قيمت واهميتى سلب ايتمك ايستيه‌رك: مادامكه قياسك مقدمه‌لرى بويله استقراء وتمثيله مستند در اول حالده قياس كندى كندينه برشيئى كشف واثباته مدار اولميوب اكر قواعد منطقيه حقابق خارجيه دخى تطبيق اولنه‌جق ايسه هردليلك اصلى اولان استقرايى نظر مطالعه‌يه آلميدر ديرلر!

حالبوكه مواد ادله انلرك دبديكى كبى استقراء طريقيله بيلنمك لازم كاسه بيله بوندن قياسك قيمتنه خلل كلمز. ينه قياس مقدماته كوره نتيجه‌سنى ويرر. لكن استقراء ده استلزام تام بولنمديغندن هر زمان مقدماتنه كوره نتيجه ويره‌مز ايشته عندالمتقدمين قياسك قيمت واهميتى بوندن ايلرو كلور. برده استقراء وتمثيل ايله بديهيات بحثنده مذكور اولان حدس وقياس‌خفيلرى تفريق

edemediklerinden Aristo'nun mantığına bir de bu cihetden i'tirâza koyulmuşlardır! Hâlbuki müşâhedâta munzamm olan hads veya hafî kıyâslar vâsıtası ile ba'zı ahkâm-ı külliyye bedâheten ma'lûm olmakla mantıkıyyûna göre kıyâsta mukaddemât işbu ahkâm-ı külliyyedir. Hâriçteki intizâm-ı ahvâle i'timâden verilen hükümlere gelince bunlar da onların dediği gibi yalnız istikrâ' olmayıp hads veyâ kıyâs-ı hafî ile birliktedir. Binâenaleyh, mütekaddimîn, istikrâ' dedikleri vakit, ol istikrâ'da hadsin hâsıl olup olmadığını ta'yîn etmek lâzım olduğu gibi şekkin tamâmıyla zâil olması için hadsin kıyâs-ı hafîye mukârin olup olmadığını tahkîk etmelidir. Mantık'tan bi-hasebi's-sûret bahs olunduğu sırada ise istikrâ'nın böyle bir emirden mücerred olarak îzâh ve ifâdesi dahî tabî'îdir.

Mantıkiyyûn "her ateş hârdır" kaziyyesinde hads ile hükmeylediklerini beyân eyledikleri hâlde ber-vech-i sâbık ba'zı İngiliz mantıkıyyûnu burada istikrâ'-i nâkıs ile hükmedip bu hükmün külliyyetini isbâtta intizâm-ı ahvâl-i tabî'iyyeye istinâd ederler. İşte istikrâ' bu gibi bir emre munzammdan mücerred olur ise onlarca dahî zandan başka bir şey ifâde edemeyeceği müsellem olur.

Mantıkıyyûnun burada netîcenin sıhhatini hads ve kıyâs-ı hafî ile kaydetmeleri ise İngiliz mantıkıyyûnunu "intizâm-ı tabî'at" ta'bîrlerinden daha umûm ve daha şümûllü olmakla müraccahdır.

ايده مذكارند ن ارسطونك منطقنه برده بو جهتدن اعتراضه قويولمشلردر! حالبوكه مشاهداته منضم اولان حدس ويا خفى قياسلر واسطه سيله بعض احكام كليه بداهةً معلوم اولمغله منطقيونه كوره قياسده مقدمات اشبو احكام كليه در. خارجده كى انتظام احواله اعتماداً و يريلان حكملره كانجه بونلرده انلرك ديديكى كبى يالكز استقراء اولميوب حدس و يا قياس خفى ايله برلكده در. بناءً عليه متقدمين استقراء ديدكلرى وقت اول استقراءده حدسك حاصل اولوب اولمديغنى تعيين ايتمك لازم اولديغى كبى شكك تماميله زائل اولمسى ايچون حدسك قياس خفى يه مقارن اولوب اولمديغنى تحقيق ايتمليدر. منطقدن بحسب الصورة بحث اولنديغى صره ده ايسه استقرانك بويله برامردن مجرد اولهرق ايضاح و افاده سى دخى طبيعيدر.

منطقيون هر آتش حاردر قضيه سنده حدس ايله حكم ايلدكلرينى بيان ايلدكلرى حالده بروجه سابق بعض انكلين منطقيونى بوراده استقراء ناقص ايله حكم ايدوب بوحكمك كليتنى اثبات ده انتظام احوال طبيعيه يه استنادايدرلر. ايشته استقراء بوكبى برامر منضمدن مجرد اولور ايسه انلرجه دخى ظندن بشقه برشى افاده ايده ميه جكى مسلم اولور.

منطقيونك بوراده نتيجه نك صحتنى حدس وقياس خفى ايله قيد ايتملرى ايسه انكلين منطقيوننك انتظام طبيعت تعبيرلرندن دها عموم ودها شمولى اولمغله مرجحدر.

Stuart Mill ve Herbert Spencer'ın cüz'î üzerine hüküm dedikleri dahî mantıkıyyûn 'indinde temsîl olmayıp tekerrür-i tecrübe ve müşâhededen i'bâretdir ki bunlar da ba'zen kıyâs-ı hafî ile hükmolunduklarından yakîn ifâde ederler. Bir çocuğun ateşin hâr olduğuna hükmetmesi misâlinde olduğu gibi çocuğun bu hükmü ne istikrâ' ve ne de temsîl gibi henüz kendisine isnâdı münâsib olmayan bir şey ile olmayıp olsa olsa çocukta müşâhedâtın tekerrüründen tahassul etmeye başlayan ma'lûmâta sûret-i hafiyyede munzamm olan kıyâslar ile hüküm takarrur ediverir. Ve bu kıyâsların inzimâmı fikir denilen mevhibe-i ilâhiyyenin kuvveden fi'le gelmesinin mukaddimesi addolunabilir! İşte bu cihetle dahî mütekaddimîn-i mantıkiyyûnun usûlü akla daha mülâyim gelir.

el-Hâsıl, Bacon'dan beridir ba'zı hükemâ istikrâ'dan bahs ile bu bâbda mütekaddimîn-i mantıkıyyûna i'tirazdan hâlî kalmadıkları hâlde i'tirâzları gayr-ı vârid olduğu ve kendilerinin kıyâsa tercîh eylemek istedikleri istikrâ' hakkında yeniden bir kâide koyamadıkları ve istıtrâden beyân kılındığı üzere bir takımının akd-i hamli nazar-ı i'tibâra almayarak münharifâta sâlik oldukları gibi diğer bir takımları dahî hads ve kıyâs-ı hafîye mukârin olan müşâhedât ve mücerrebâtı istikrâ'-ı nâkısdan temyîz etmeyerek Mantık'a i'tirâza kalkışmış oldukları zâhirdir.

ستوارميل وهربرسپانسرك جزئی اوزرینه حکم دیدکلری دخی منطقیون عندنده تمثیل اولمیوب تکرر تجربه ومشاهده‌دن عبارتدر که بونلرده بعضاً قیاس‌خفی ایله حکم اولندقلرندن یقین افاده ایدرلر. برچوجغك آتشك حار اولدیغنه حکم ایتمسی مثالنده اولدیغی کبی چوجغك بوحکمی نه استقراء ونه ده تمثیل کبی هنوز کندوسنه اسنادی مناسب اولمیان برشی ایله اولمیوب اولسه اولسه چوجقده مشاهداتك تکررندن تحصل ایتمکه باشلایان معلوماته صورت خفیه‌ده منضم اولان قیاسلر ایله حکم تقرر ایدیورر. و بوقیاسلرك انضمامی فکر دنیلان موهبهٔ الهیه‌نك قوه‌دن فعله کلمسنك مقدمه سی عد اولنه بیلور! ایشته بوجهتله دخی متقدمین منطقیونك اصولی عقله دها ملایم کلور.

الحاصل با قوندن بری در بعض حکما استقراءدن بحث ایله بو بابده متقدمین منطقیونه اعتراضدن خالی قالمدقلری حالده اعتراضلری غیروارد اولدیغی وکندیلرینك قیاسه ترجیح ایلمك استدکلری استقراء حقنده یکیدن برقاعده قویه‌مدقلری واستطراداً بیان قلندیغی اوزره برطاقنك عقد جملی نظر اعتباره المیه‌رق منحرفاته سالك اولدقلری کبی دیکر برطاقلری دخی حدس و قیاس خفیه مقارن اولان مشاهدات ومجرباتی استقراء ناقصدن تمییز ایتمیه‌رك منطقه اعتراضه قالقشمش اولدقلری ظاهردر.

Fasl-ı Râbi‘

Sınâ‘ât-ı Hams

Delîl, bi-hasebi’l-mâdde beş kısım olup burhân, hatâbe, cedel, şi‘r ve safsatadır:

Burhân – Mukaddemât-ı yakîniyyeden mürekkeb olan kıyâstır. İşbû mukaddemât, ister bedîhi olsun ve isterse nazarî olup da diğer bir burhânın netîcesi olmak sûreti ile bedîhiyyâta müstenid bulunsun her hâlde yakînî olmaları meşrûttur.

Burhânın netîcesi dahî yakînî olmakla ekmel-i sınâ‘âttır. Burhân ile sâbit olan mesâil kat‘î olur. “Ulûm-ı riyâziyye ulûm-ı kat‘iyyedendir” denilmesi dahî delîllerinin burhân olmasındandır.

Hatâbe – Makbûlât ve zanniyyâttan terekküb eden kıyâsdır. Nâsı, kendilerine fâideli olan şeylere terğîb ve muzırr olan şeylerden tenfîr için vâ‘iz ve hatîblerin kullandıkları delâilin ekserîsi bu kabîldendir.

Cedel – Meşhûrâtdan yâhûd müsellemâttan mürekkeb olan kıyâsdır. Cedel, hasmı ilzâm ve burhânı idrâkten âciz olanları iknâ‘ etmeye hizmet eder.

Hatâbe ve cedel ba‘zen mukaddemât-ı yakîniyyeden dahî terkîb olunur ve bu taksîmât i‘tibârî olduğundan bunlar bu sûretle yekdiğerine tedâhül eyler. Kur’ân-ı Azîmü’ş-Şânda

فصل رابع

صناعات خمس

دليل بحسب الماده بش قسم اولوب برهان، خطابه، جدل شعر وسفسطه در:

برهان — مقدمات يقينيه‌دن مركب اولان قياسدر. اشبو مقدمات ايستر بديهى اولسون وايسترسه نظرى اولوبده ديكر بر برهانك نتيجه‌سى اولمق صورتيله بديهياته مستند بولنسون هر حالده يقينى اولمرى مشروطدر.

برهانك نتيجه‌سى دخى يقينى اولمغله اكمل صناعاتدر. برهان ايله ثابت اولان مسائل قطعى اولور. علوم رياضيه علوم قطعيه‌دندر دنيلمسى دخى دليللرينك برهان اولمسندندر.

خطابه — مقبولات وظنياتدن تركب ايدن قياسدر. ناسى كندولرينه فائده لو اولان شيلره ترغيب ومضر اولان شيلردن تنفير ايچون واعظ وخطيبلرك قوللاندقلرى دلائلك اكثريسى بو قبيلدندر.

جدل — مشهوراتدن ياخود مسلماتدن مركب اولان قياسدر. جدل خصمى الزام و برهانى ادراكدن عاجز اولنلرى اقناع ايتمكه خدمت ايدر.

خطابه وجدل بعضاً مقدمات يقينيه‌دن دخى تركيب اولنور و بو تقسيمات اعتبارى اولديغندن بونلر بوصورتله يكديكرينه تداخل ايلر. قرأن عظيم الشانده

﴿اُدْعُ إلى سبيل ربّك بالحكمة و الموعظة الحسنة و جادلهم بالتي هي أحسن﴾[1] âyet-i kerîmesinde hikmetten burhân, ve mev'ize-i haseneden hatâbe, ve mücâdele-i haseneden dahî cedel murâd olunduğundan burhânın mev'izeden ve mev'izenin dahî cedelden eşref olduğuna işâret buyrulmuştur.

Safsata – Vehmiyyâttan ve kazâyâ-yı kâzibeden terekküb eden kıyâstır. Fâsid olduğunu bilerek hasmı tağlît ve ıskât kasdı ile tertîb olunan kıyâsa muğâlata denilir. Ve bunu isti'mâl eden eğer hakîme mukâbil isti'mâl etmiş ise Sûfestâ'î ve cedelîye karşı isti'mâl eylemiş ise Müşâ'ğıbî denilir. İbn Sînâ "safsatayı semme teşbîh ile isti'mâl için değil tevakkî ve ihtirâz ile mazarratından sâlim olmak için ta'allüm etmelidir" der. Ba'zı emrâz-ı habîsede semm isti'mâl olunduğu vecihle muğâlıti tağlîd için isti'mâline mecbûriyyet hâsıl olduğunu ba'zıları beyân eylemiştir.

Şi'r – Muhayyelâttan terekküb eden kıyâstır ki bundan garaz, nefsin terğîb veyâ tenfîri ile te'essürüdür.

İstıtrâd

Şi'r Hakkında Ba'zı Mutâla'ât

Ba'zı ahvâl ve eşyânın insana te'sîrât-ı mahsûsası vardır. Meselâ ba'zı eşkâl ve elvânın temâşâsının ve ba'zı esvâtın istimâ'ının

1 "(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!" Nahl, 125.

﴿ ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة ﴾
﴿ وجادلهم بالتى هى احسن ﴾

آيت كريمه سنده حكمتدن برهان وموعظهٔ حسنه دن خطابه ومجادلهٔ حسنه دن دخى جدل مراد اولديغندن برهاتك موعظه دن وموعظه نك دخى جدلدن اشرف اولديغنه اشارت بيورلمشدر ٠

سفسطه — وهمياتدن وقضايای كاذبه دن تركب ايدن قياسدر ٠

فاسد اولديغنى بيله رك خصمى تغليط واسكات قصديله ترتيب اولنان قياسه مغالطه دنيلور ٠ وبونى استعمال ايدن اكر حكيمه مقابل استعمال ايتمش ايسه سوفسطائى وجدلى يه قارشو استعمال ايلمش ايسه مشاغبى دنيلور ٠ ابن سينا سفسطه يى سمه تشبيه ايله استعمال ايچون دكل توقى واحترازايله مضرتندن سالم اولمق ايچون تعلم ايتمليدردير ٠ بعض امراض خبيثه ده سم استعمال اولنديغى وجهله مغالطى تغليط ايچون استعمالنه مجبوريت حاصل اولديغنى بعضيلرى بيان ايلمشدر ٠

شعر — مخيلاتدن تركب ايدن قياسدركه بوندن غرض نفسك ترغيب ويا تنفيرى ايله تأثريدر ٠

استطراد

شعر حقنده بعض مطالعات

بعض احوال واشيانك انسانه تأثيرات مخصوصه سى واردر. مثلا بعض اشكال والوانك تماشاسنك وبعض اصواتك استماعنك

ve ba'zı mevâddın lemsinin hiss-i basar ve semi' ve lemse te'sîrât-ı mahsûsası vardır. İnsanın bu yolda daha ziyâde te'sirâtına hizmet etmek üzere mûsıkî gibi sanâyi' vücûda getirilmiştir.

Bundan başka insanın tabî'atında ba'zı hâyâlî şeylere meyl ve heves etmek vardır. Binâenaleyh, bir hâyâli tasvîr veya ihtâr etmek üzere ba'zı eşkâl ve tenâsübât-ı mahsûsada müşâhed olan mevâddin te'sîri yalnız cism ve hisse olmayıp zihne ve fikre de vardır. Böyle zihnî olan te'sîrât ise daha şedîddir.

Mi'mârlar bir binâyı olduğundan ziyâde metîn ve rasîn göstermek üzere ba'zı eşkâl-i mahsûsada i'mâl ve ba'zı zevâide ile tezyîn ederler ki insan böyle bir binâyı temâşâdan mahzûz olur. Yâhûd öyle bir sûretde i'mâl ederler ki hemen yıkılacak gibi görünerek vehme dokunur, yanından geçmek bile bâ'is-i dehşet olur. Hâlbuki ehl-i san'at bir binânın metânetini görünüşünde aramayıp eczâsı olan mevâddin iyiliğine ve sûret-i imtizâcına ve kâ'ide-i san'ata tevfîkan inşâ olunup olunmadığına bakarlar. O görünüşler ise esâsen insanın te'sîri maksadına mebnî olan zevâidden ibâret bulunduğundan tezyînât ve muhayyelâttan ibârettir.

Her türlü sanâyi'de böyle esâsen bir hayâlden veyâ insanın câlib-i te'sîri olacak tezyînâttan ibâret şeyler bulunup bunlardan hâlî bir

وبعض موادك لمسنك حس بصر وسمع ولمسه تأثيرات مخصوصه سی واردر . انسانك بويولده دهاز ياده تأثيراتنه خدمت ايتمك اوزره موسيقی کبی صنايع وجوده کتورلمشدر .

بوندن بشقه انسانك طبيعتنده بعض خيالی شيلره ميل وهوس ايتمك واردر . بناء عليه برخيالی تصوير ويا اخطار ايتمك اوزره بعض اشکال وتناسبات مخصوصه ده مشاهد اولان موادك تأثيری يالکز جسم وحسه اولميوب ذهنه وفکره ده واردر . بويله ذهنی اولان تأثيرات ايسه دها شديددر .

معمارلر بربنايی اولديغندن زياده متين ورصين کوسترمك اوزره بعض اشکال مخصوصه ده اعمال وبعض زوائد ايله تزيين ايدرلرکه انسان بويله بربنايی تماشادن محظوظ اولور . ياخود اويله برصورتده اعمال ايدرلرکه همان يقيله حق کبی کورينه رك وهمه طوقونور يانندن کچمك بيله باعث دهشت اولور . حالبوکه اهل صنعت بربنانك متانتنی کورونشنده ارامیوب اجزاسی اولان موادك ايولکنه وصورت امتزاجنه وقاعدهٔ صنعته توفيقاً انشا اولنوب اولنمديغنه باقارلر . اوکورونشلر ايسه اساساً انسانك تأثری مقصدينه مبنی اولان زوائددن عبارت بولنديغندن تزيينات ومخيلاتدن عبارتدر .

هردرلو صنايعده بويله اساسا برخيالدن ويا انسانك جالب تأثری اوله حق تزييناتدن عبارت شيلر بولنوب بونلردن خالی بر

mâdde hemen yok derecesindedir. İşte bu hâller (lisân-ı hâl gibi olan) lisân-ı san'at ile ifâde olunmuş bir şi'r kabîlindendir.

Şi'r, lisân-ı kâl ile ifâde olunur ise daha mütenevvi' ve san'atlı hâlleri müştemil olur. Ve mevzûn olur ise kelimât-ı mütenâsibenin tekellümü dahî zihne başka bir te'sîr verir. Ve eğer kelâm mevzûn bir de mûsikî ve hoş elhân ile ifâde olunur ise hem hisse ve hem de zihne te'sîr etmekle te'sîri daha çok olur.

İhtilâf-ı tabâyi'den nâşî te'sirât-ı mezkûre herkeste muhteliftir. Ma'a-mâfîh, ihtilâf-ı tabâyi' kavânîn-i muntazama tahtında bulunan âsârdan ileri geldiğinden insan her türlü ahvâl ve evsâfta ba'zı mertebe birbirine muhâlif olmakla berâber cihet-i iştirâkleri dahî bulunmakla efrâd-ı insâniyyenin muhayyelât te'sîrinde dahî ba'zı cihet-i iştirâkini ta'yîn etmek mümkündür. Ve böyle muhayyelâtın ma'nâsını anlayabilmek için eczâsının evvelce zihinde bulunması lâzım olmakla insanın kendi ma'lûmâtının derecesinden yukarı bir mertebede bulunan bir şi'r ile mütelezziz olmayacağı ve bu yolda merâtib-i âliyede bulunanların dahî âdî, hayâlî, kabâ bir şey olmak üzere ta'alluk edecekleri derkârdır. İşte bunun için akvâm-ı muhtelifenin eş'ârı birbirine uymadığı misillû bir kavmin merâtib ve esnâf-ı muhtelifesinin şi'r hakkındaki fikirleri de muhtelif olur.

Âsâr-ı kadîmeden mükemmel bir heykel, bir san'atkâra göre şâyân-ı taklîd ba'zı tezyînâtı bulunduğu ve bir şâ'irin nazarında bir hayâlin

ماده همان یوق درجه‌سنده‌در • ایشته بوحالار (لسان حال کبی اولان) لسان صنعتله افاده اولنمش بر شعر قبیلندندر •

شعر لسان قال ایله افاده اولنورایسه دها متنوع وصنعتلی خیاللری مشتمل اولور • وموزون اولورایسه کلمات متناسبه‌نك تکلمی دخی ذهنه بشقه برتأثیرویرر • واکرکلام موزون برده موسیقی وخوش الحان ایله افاده اولنور ایسه هم حسه وهمده ذهنه تأثیرایتمکله تأثیری‌دها چوق اولور •

اختلاف طبایعدن ناشی تأثیرات مذکوره هرکسده مختلفدر • معمافیه اختلاف طبایع قوانین‌منتظمه تحتنده‌بولنان اثاردن ایلرو کلدیکندن انسان‌هردرلو احوال واوصافده بعض مرتبه بربرینه مخالف اولمغله برابر جهت اشتراکلری‌دخی بولنمغله افراد انسانیه‌نك مخیلات ایله تأثرنده دخی‌بعض جهت اشتراکنی تعیین ایتمك ممکندر • وبویله مخیلاتك معناسنی اکلایه‌بیلمك ایچون اجزاسنك اولجه ذهنده بولنمسی لازم اولمغله انسانك کندی معلوماتنك درجه‌سندن یوقاری برمرتبه‌ده بولنان برشعرایله متلذذ اولمیه‌جغی وبویولده مراتب عالیه‌ده بولنانلرك دخی عادی خیالی قبا برشی اولمق اوزره تعلق ایده‌جکلری درکاردر • ایشته بونك ایچون اقوام مختلفه‌نك اشعاری بربرینه اویمدیغی مثللو برقومك مراتب واصناف مختلفه‌سنك شعر حقنده‌کی فکرلریده مختلف اولور •

اثار قدیمه‌دن مکمل بر هیکل بر صنعت کاره کوره شایان تقلید بعض تزیناتی بولندیغی وبر شاعرك نظرنده برخیالك

tasvîr-i mücessemi olduğu ve bir müverrihin ʻindinde vukûʻât-ı mâziyyenin tahkîkine hizmet eylediği için muʻteberdir. Böyle bir eserin para etmesinden başka bir meziyetini tanıyamayıp müverrih ve sanʻatkârların rağbet eylediği için rağbet edenler mukalliddir. Ve esbâbını bilmediği hâlde mütekallid de olmayarak bu gibi şeylere rağbeti bir nevʻ cennet addedenler de yok değildir. Lâkin her hâlde böyle bir şeyin mazhar-ı rağbet olması, âsâr-ı kadîmeden bulunarak tedkîkât-ı târihiyyece fâide-me'mûl veyâhûd temâşâsında bir haz bulunacak olan âsâr-ı sınâʻıyyeden olunmasından ileri gelir. Bu hâlde, böyle bir eserin kıymeti bu şurûta derece-i tevâfuku ile taʻyîn olunmak lâzımdır.

İşte şiʻrde buna benzer her nevʻ halkın ondan kendine göre bir teessürü vâkiʻ olur. Bir takımı ise hiç müteessir olmaz. Şiʻrin insanın haz veyâ nefretini bâʻis olması bir emr-i vicdânîdir. Bunun ahvâl ve ezmâna göre tebeddülü dahî vâkiʻdir, lâkin bu tebeddül irâdeye tâbiʻ değildir. Binâenaleyh, şiʻrin tevâfuk etmesi muktezî olan şurûtu taʻyîn etmek tabʻ-ı selîmin işidir. Bu bâbda tabʻ-ı selîm erbâbına muhâlefet edenler kuvve-i zâikasını ğayb edip tâtlıyı acı diye iddiʻâʻ eden hastalara benzerler.

تصوير مجسمى اولديغى و برمؤرخك عندنده وقوعات ماضيه‌نك تحقيقنه خدمت ايلديكى ايچون معتبردر . بويله براثرك پاره ايتمسندن بشقه برمزيتنى طانيه ميوب مؤرخ و صنعتكارلرك رغبت ايلديكى ايچون رغبت ايدنلر مقلددر . واسبابنى بيلديكى حالده متقلدده اولميه‌رق بوكبى شيلره رغبتى بر نوع جنت عدايدنلرده يوق دكلدر . لكن هر حالده بويله برشيئك مظهر رغبت اولمسى اثار قديمه‌دن بولنه‌رق تدقيقات تاريخيه‌جه فائده مأمول و ياخود تماشاسنده‌برحظ بولنه‌جق اولان اثار صناعيه‌دن اولنمسندن ايلرو كلور . بوحالده‌بويله براثرك قيمتى بوشروطه‌درجهٔ توافقيله تعيين اولنمق لازمدر .

ايشته شعرده بوكا بكزر هرنوع خلقك اندن كندينه كوره برتأثرى واقع اولور . برطاقى‌ايسه هيچ متأثر اولماز . شعرك انسانك حظ ويا نفرتنى باعث اولمسى برامر وجدانيدر . بونك احوال وازمانه كوره تبدلى دخى واقعدر لكن بوتبدل اراده‌يه تابع دكلدر . بناءعليه شعرك توافق ايتمسى مقتضى‌اولان‌شروطى تعيين ايتمك طبع سليمك ايشيدر . بوبابده طبع سليم اربابنه مخالفت ايدنلرقوهٔ ذائقه‌سنى غائب ايدوب طاتلى‌بى آجى ديو ادعا ايدن خسته‌لره بكزرلر .

KİTÂB-I SÂLİS

USÛL

Bâb-ı Evvel

Tarîkin Aksâmı

Her ilmin bir usûlü bulunduğu mukaddime-i sâniyede beyân olunmuş idi. Her ilmin mesâ'ilini keşf ve istihrâcda ittihâz olunacak olan turukun kavâ'id-i usûle tamâmıyla tatbîk olunması lâzım gelip maksada, kendisine müte'allık olmayan bir yolda vâsıl olunamayacağı emr-i zâhir olduğundan usûlün fâide ve ehemmiyeti hakkında tatvîl-i makâle hâcet yoktur.

Usûlün en mu'tenâ işi her şeyden evvel maksada mûsil olan tarîkin ta'yînidir. Ve ale'l-umûm, ulûmda iki matlûb olup biri ulûmun kavânîn ve kavâ'id-i küllîyyesinin ta'yîn ve isbâtı ve diğeri dahî ol kavânînden mesâil-i fer'iyyenin istihrâcıdır. İmdî, kavâ'id ve kavânîn-i külliyye her ilmin mevzû' ve gâyetine göre muhtelif bulunan tarîkler ile istihsâl olunmuştur. Mesâ'il-i fer'iyyenin istihrâcında tarîk ise kıyâstır.

Böyle furû'u müntic olan bir kıyâsın tertîbi ise kavânîn-i külliyye-yi mezkûreden birini kübrâ kılarak ona bir suğrâ zamm etmekten

کتاب ثالث

اصول

باب اول

طریقك اقسامی

هر علمك براصولی بولندیغی مقدمهٔ ثانیه‌ده بیان اولنمش ایدی. هر علمك مسائلنی کشف واستخراجده اتخاذ اولنه‌جق اولان طرقك قواعد اصوله تمامیله تطبیق اولنمسی لازم کلوب مقصده کندیسنه متعلق اولمیان بر یولده واصل اولنه‌میه‌جغی امر ظاهر اولدیغندن اصوللك فائده واهمیتی حقنده تطویل مقاله حاجت یوقدر.

اصـوللك الك معتنا ایشی هر شـیدن اول مقصده موصل اولان طریقك تعیینیدر. وعلی العموم علومده ایکی مطلوب اولوب بری علومك قوانین وقواعد کلیه‌سنك تعیین واثباتی و دیکری دخی اول قوانیندن مسائل فرعیه‌نك استخراجیدر. ایمدی قواعد وقوانین کلیه هر علمك موضوع وغایتنه کوره مختلف بولنان طریقلر ایله استحصـال اولنمشدر. مسائل فرعیه‌نك استخراجنده طریق ایسه قیاسدر.

بویله فروعی منتج اولان برقیـاسك ترتیبی ایسه قوانین کلیهٔ مذکوره‌دن برینی کبری قیله‌رق اکابر صغری ضم ایتمکدن

veyâhûd tertîb olunacak olan kıyâs, kıyâs-ı iktirânî olmayıp da bir kıyâs-ı istisnâ'î ise kâ'ide-i külliyyeyi mukaddime-i şartıyye kılarak kendisine bir mukaddime-i istisnâiyye zammından ibârettir. Lâkin bu her zamân böyle kolay olmayıp kavânîn-i ulûmun ekseriyâ yekdiğerinin şumûlünü tahsîs etmek gibi bir sûretle beynlerinde münâsebet bulunmakla yekdiğerine mütedâhil olurlar. Ve böyle mütedâhil olan kavânînden bir takımının ta'yîn olunamamış bulunması ekseriyâ diğerlerinden intâc-ı mesâ'ilde sehvi müeddî olur. Binâenaleyh, bu bâbda dahî takayyüd ve ihtimâm-ı tâmm ile tetebbu' lâzım gelir.

İmdî ulûmdan maksad-ı aksâ kavânîn-i külliyyenin ve bu kavânînin yekdiğerine olan münâsebetinin ta'yîn olunmasıdır demek olur.

Nazar-ı sahîh ile kendisinden matlûba tevassul olunan tarîka matlûb tasavvur ise mu'arrif, ve tasdîk ise delîl denilir.

Mantıkıyyûnun delîli suğrâ ile kübrâdan veyâ mukaddem ile tâlîden mürekkeb i'tibâr eylemelerine muhâlif olarak fukahâya göre delîl, müfrede ve müretteb olmayan tasavvurâta dahî şâmil olur. Meselâ "âlem hâdistir ve her hâdis için bir Sâni' lâ-büddür" denilse 'inde'l- mantıkıyyûn bu kelâmın mecmû'u isbât-ı Sâni'in bir delîlidir. Fukahâ indinde ise Sâni'in delîli âlemdir.

وياخود ترتيب اولنه‌جق اولان قياس قياس اقترانى اولميوبده برقياس استثنائى ايسه قاعدهٔ كليه‌يى مقدمهٔ شرطيه قيله‌رق كنديسنه برمقدمهٔ استثنائيه ضمندن عبارتدر . لكن بوهرزمان بويله قولاى اولميوب قوانين علومك اكثريا يكديكرينك شمولنى تخصيص ايتمك كبى برصورتله بينلرنده مناسبات بولنمغله يكديكرينه متداخل اولورلر . وبويله متداخل اولان قوانيندن برطاقنك تعيين اولنه‌مامش بولنمسى اكثريا ديكرلرندن انتاج مسائلده سهوى مؤدى اولور . بناء عليه بوبابده دخى تقيد واهتمام تام‌ايله تتبع لازم كلور .

ايمدى علومدن مقصد اقصى قوانين كليه‌نك وبوقوانينك يكديكرينه اولان مناسباتنك تعيين اولنمسيدر ديمك اولور .

نظر صحيح ايله كندوسندن مطلوبه توصل اولنان طريقه، مطلوب تصور ايسه، معرف، وتصديق‌ايسه، دليل دنيلور .

منطقيونك دليلى صغرى ايله كبرادن ويامقدم ايله تاليدن مركب اعتبار ايتلرينه مخالف اوله‌رق فقهايه كوره دليل مفرده ومرتب اولميان تصوراته دخى شامل اولور . مثلا عالم حادثدر وهر حادث ايچون بر صانع لابددر دنيلسه عند المنطقيون بوكلامك مجموعى اثبات صانعك بردليليدر . فقهاعندنده ايسه صانعك دليلى عالمدر .

Bu ise bir emr-i ıstılâhîden ibâret olmakla mantıkıyyûnun bu bâbda usûliyyûna muhâlefeti lâfzîdir: Mantıkıyyûn fakat tertîb-i fikr ile maksada mûsil olan mukaddemâtın hey'et-i mecmû'asına delîl dedikleri hâlde usûliyyûn bu ta'bîri daha umûmî bir sûretde isti'mâl eylemiş olurlar.

Avrupa mantıkıyyûnunun bir takımı dahî kaziyye-i vâhideyi delîl addetmiş olmaları ile bu bâbda bir mertebeye kadar fukahânın eserine gitmiş olurlar. Şöyle ki: Aks ve tenâkuz ile fakat bir kaziyyeden diğer bir kaziyyenin istinbât olunması dahî bir nev' istidlâl demek olacağını beyân ile ahkâm-ı kazâyâyı istidlâl bahsinde ya'nî kâsib-i tasdîk bahsinde zikr eylemişlerdir ve aks gibi hadd-i evsata ihtiyâc vâki' olmaksızın bir kaziyyeden diğer bir kaziyyenin istihrâcına istidlâl-i bedîhî ve kıyâs gibi hadd-i evsata muhtâc olanlara istidlâl-i nazarî deyip ba'zıları dahî kıyâs-ı istisnâ'înin istidlâlin, bedîhî veyâ nazarî kısmından olduğunda tereddüd ve ihtilâf eylemişlerdir.

İmdî, her hâlde eser ile müessire ve ta'bîr-i âharle ma'lûl ile illete istidlâl olunur ise delîl-i innî ve müessir ile esere ya'nî illetten ma'lûle istidlâl olunur ise ta'lîl ve delîl-i limmî ta'bîr olunur.[1]

Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın vücûdunu burhân-ı aklî ile isbâttan sonra elinde delâil-i yakîniyye ile gelen Muhammed aleyhi's-selâm'ın O'nun Hakk Resûlü olduğuna istidlâl etmek limmî ve Nebî (s.a.v.) Efendimizin

1 Limmî – Apriori; İnnî – A posteriori

بو ايسه بر امر اصطلاحيدن عبارت اولمغله منطقيونك بو بابده اصوليونه مخالفتى لفظيدر : منطقيون فقط ترتيب فكر ايله مقصده موصل اولان مقدماتك هيئت مجموعه‌سنه دليل ديدكلرى حالده اصوليون بو تعبيرى دها عمومى برصورتده استعمال ايلش اولورلر .

اوروپا منطقيوننك برطاقمى دخى قضيهٔ واحده‌يى دليل عد ايتمش اولمليله بو بابده برمرتبه يه قدر فقهانك اثرينه كيتمش اولورلر . شويله كه : عكس و تناقض ايله فقط بر قضيه‌دن ديكر بر قضيه‌نك استنباط اولنمسى دخى برنوع استدلال ديمك اوله جغنى بيان ايله احكام قضايايى استدلال بحثنده يعنى كاسب تصديق بحثنده ذكر ايلشلردر وعكس كبى حد اوسطه احتياج واقع اولمقسزين بر قضيه‌دن ديكر بر قضيه‌نك استخراجنه استدلال بديهى وقياس كبى حد اوسطه محتاج اولانلره استدلال نظرى ديوب بعضيلرى دخى قياس استثنائيئنك استدلالك بديهى ويانظرى قسمندن اولديغنده تردد واختلاف ايلشلردر .

ايمدى هرحالده اثر ايله مؤثره وتعبير اخرله معلول ايله علته استدلال اولنور ايسه دليل انى ومؤثر ايله اثره يعنى علتدن معلوله استدلال اولنور ايسه تعليل ودليل لمى تعبير اولنور (٠) .

مثلا جناب حقك وجوديني برهان عقلى ايله اثباتدن صكره النده دلائل يقينيه ايله كلن محمد عليه السلامك انك حق رسولى اولديغنه استدلال ايتمك لمى ونبى صلى الله عليه وسلم افندمزك

---

(٠) لمى ، A priori ، انى ، A posteriori

getirdikleri nîce mu'cizât ve delâil-i yakîniyyeden kendisinin min-kıbeli'r-Rahmân mürsel bir nebî-yi zîşân olduğunu cezm etmek tarîki ile ma'rifet-i hakka vâsıl olmak tarîk-i innî ile olmuş olur.

Fâide

Devr ve Teselsül

Delîl, devr veyâ teselsülü müstelzim olsa fâsid olur. Zîrâ devr ve teselsül bâtıldır.

Teselsül – Bir şeyin diğer bir ikinci şeye ve onun da bir üçüncü şeye ilâ-gayri'n-nihâye illet olmasıdır.

Cânib-i mebde'den teselsül muhâldir. Zîrâ silsile-i esbâb ilâ-gayri'n-nihâye gitse bir mebde'i bulunmayacağından bu sûrette illet ve sebeb yok demek olur.

Ama umûr-ı i'tibâriyyede teselsül başka olup bir hadd-i mu'ayyende durmak ma'nâsınadır.

Devr – İki şeyin yekdiğerine tevakkuf etmesidir. Yâhûd bir şeyin diğer şeye ve onun da üçüncü bir şeye ve hâkezâ onun da bir diğer şeye ve nihâyet-i mertebedeki şeyin dahî evvelki şeye tevakkuf etmesidir ki bu da birinci sûrette olduğu gibi iki şeyin bi'z-zât yekdiğerine tevakkuf etmesi yerinde beynlerindeki diğer şeyler vâsıtası ile

كتوردكارى نيجه معجزات ودلائل يقينيه‌دن كندوسنك من قبل الرحمن مرسل برنبئ ذيشان‌اولديغنى جزم ايتمك طريقيله معرفت حقه واصل اولمق طريق انى ايله اولمش اولور ٠

فائده

دور وتسلسل

دليل دور ويا‌تسلسلى مستلزم اولسه فاسد اولور ٠ زيرا دور وتسلسل باطلدر ٠

تسلسل — برشيئك ديكر برايكنجى شيئه‌وانكده براوچنجى شيئه والى غير النهايه علت اولمسيدر ٠

جانب مبدأدن تسلسل محالدر ٠ زيرا سلسلهٔ اسباب الى غير النهايه كيتسه بر مبدئى بولنه‌ميه‌جغندن بو صورتده علت وسبب يوق ديمك اولور ٠

اما امور اعتباريه‌ده تسلسل بشقه اولوب برحد معينده طورماق معناسنه‌در ٠

دور — ايكى شيئك يكديكرينه توقف ايتمسيدر٠ ياخود بر شيئك ديكر شيئه وانكده اوچنجى برشيئه وهكذا انكده بر ديكر شيئه ونهايت مرتبه‌ده‌كى شيئك دخى اولكى شيئه توقف ايتمسيدركه بوده برنجى صورتده اولديغى كبى ايكى شيئك بالذات يكديكرينه توقف ايتمسى برنده بينلرنده‌كى ديكر شيلر واسطه‌سيله

yine yekdiğerine tevakkuf etmeleridir. Bu hâlde teselsül bir hatt-ı müstakîm-i mevhûm ile temsîl olunsa devr dahî bir dâire gibi olmuş olur.

İmdi, devr-i mefrûz B, T, S, H hudûd-ı erbaʻasından müşekkel olsa ber vech-i mefrûz B, T'nin ve T, S'nin ve S, H'nın ve H dahî B'nin illeti olur. Hâlbuki B, T, ve S vâsıtası ile H'nın illeti olduğu gibi H da B'nin illeti olduğundan B'nin defʻaten H'dan hem mukaddem ve hem de muahhar bulunması ve hem illet ve hem de maʻlûl olması lâzım gelir ki bu da bâtıldır. Binâenaleyh devr mümteniʻdir.

Bâb-ı Sânî

Ulûm-ı Riyâziyye

Fasl-ı Evvel

Mevzûʻât-ı Riyâziyye

Mebhas-ı Evvel

Aded ve Mikdâr

Maʻlûmât-ı riyâziyyenin aslı 'inde'l-hükemâ muhtelefün-fîh olup baʻzısı aded ve mikdârı aʻyândan intizâʻ kılınân aʻrâz gibi

ينه يكديكرينه توقف ايتمزيدر. بوحالده تسلسل برخط مستقيم موهوم ايله تمثيل اولنسه دوردخى بر دائره كبى اولمش اولور.

ايمدى دور مفروض ب ط س ح حدود اربعه سندن مشكل اولسه بروجه مفروض ب ، ط نك و ط ، س نك و س ، ح نك و ح دخى ب نك علتى اولور. حالبوكه ب، ط و س واسطه سيله ح نك علتى اولديغى كبى ح ده ب نك علتى اولديغندن ب نك دفعةً ح دن هم مقدم وهمده مؤخر بولنمسى و هم علت وهمده معلول اولمسى لازم كلوركه بوده باطلدر. بناء عليه دور ممتنعدر.

باب ثانى

علوم رياضيه

فصل اول

موضوعات رياضيه

مبحث اول

عدد ومقدار

معلومات رياضيه نك اصلى عند الحكما مختلف فيه اولوب بعضيسى عدد ومقدارى اعيانندن انتزاع قلنان اعراض كبى

mevcûdâttan addederek mekûlât-ı a'râzdan "kemm" ismiyle bir mekûle kılarlar. Diğerleri ise i'tibârât-ı akliyyeden ibâret addederler. Mütekellimîn dahî bu ikinci mesleğe sâlik olarak mekûle-i kemmden olan aded ve mikdârı red ve inkâr ederler.

Fi'l-vâki' mevzû'ât-ı riyâziyyenin hâriçte muntabık olacakları bir şey bulunamadığından onları hakâik-i cüz'iyyeden münteza' olan a'râzın sırasına koymakta münâsebet yoktur: mikdârı zihnen aksâm-ı mütesâviyeye taksîm etmek mümkün olduğu hâlde eşyâ-i hâriciyyeyi ol vecihle taksîm etmek mümkün olmayıp, aksâm ne kadar teksîr olunur ise olunsun taksîmât-ı adediyye sahîhan mütesâvî oldukları hâlde, eşyâ-i hâriciyyenin taksîminde aksâm ne kadar tekessür eder ise müsâvâtsızlık dahî ol mertebe artmakla, taksîmât-ı akliyye taksîmât-ı hâriciyyeye mutâbakat etmez. Ve yine mühendislerin ensâf-ı aktârı tamâmıyla mütesâviye olan dâirelerini tatbîk edecek hâriçte hîçbir şey bulunamamıştır: eğer mevzû'ât-ı riyâziyyenin aslı hâriçten ise niçin hârice tamâmıyla tatbîk olunamıyorlar?

Bir şeyin taksîminin bir haddi vardır ki taksîmde ol haddi tecâvüz etmek en mükemmel ve dakîk âlât ve edevât ile bile mümkün olamayıp ol haddin ilerisindeki aksâmı takdîr etmek hissin iktidârının hâricindedir. Lâkin bir riyâzînin fikri ol haddi tecâvüz eder ve asl olduğu en son haddin ilerisinde

موجوداتدن عد ايدرك مقولات اعراضدن كم اسميله برمقوله قيلرلر. ديكرلرى ايسه اعتبارات عقليه‌دن عبارت عد ايدرلر. متكلمين دخى بوايكنجى مسلكه سالك اوله‌رق مقولهٔ كمدن اولان عدد ومقدارى رد وانكار ايدرلر.

فى الواقع موضوعات رياضيه‌نك خارجده منطبق اوله‌جقلرى بر شى بولنه‌مديغندن انلرى حقايق جزئيه‌دن منتزع اولان اعراضك صره سنه قويمقده مناسبت يوقدر: مقدارى ذهنا اقسام متساويه‌يه تقسيم ايتمك ممكن اولديغى حالده اشياى خارجيه‌يى اول وجهله تقسيم ايتمك ممكن اولميوب، اقسام نقدر تكثير اولنور ايسه اولنسون تقسيمات عدديه صحيحا متساوى اولدقلرى حالده، اشياى خارجيه‌نك تقسيمنده اقسام نقدر تكثر ايدر ايسه مساوات سزلق دخى اول مرتبه ارتمغله، تقسيمات عقليه تقسيمات خارجيه‌يه مطابقت ايتمز. وينه مهندسلرك انصاف اقطارى تماميله متساويه اولان دائره‌لرينى تطبيق ايده‌جك خارجده هيچ بر شى بولنه‌ماسندن مشدر: اكر موضوعات رياضيه‌نك اصلى خارجدن ايسه نيچون خارجه تماميله تطبيق اولنه‌ميورلر؟

بر شيئك تقسيمنك برحدى واردر كه تقسيمده اول حدى تجاوز ايتمك الك مكمل ودقيق الات وادوات ايله بيله ممكن اوله‌ميوب اول حدك ايلروسنده‌كى اقسامى تقدير ايتمك حسك اقتدارينك خارجنده‌در. لكن بر رياضينك فكرى اول حدى تجاوز ايدر و واصل اولديغى الك صوك حدك ايلروسنده

daha birçok taksîmât tasavvur eyler. Kezâlik a'dâdı cem' ve tezyîd ile teşkîl eyleyeceği silsile-i adediyyenin dahî bir hadde tevekkuf etmeyeceğini tasavvur edebilir. Lâkin mevcûdâtta burhân tatbîk ve sâir adem-i tenâhîyi reddeden burhânların ahkâmı cereyân etmekle eşyânın gerek taksîminin ve gerek cem' ve tezyîdinin bir haddi olmak lâzım gelir.

Eşyâ-i hâriciyyenin eşkâli dahî eşkâl-i hendesiyyeye tamâmıyla tevâfuk edemediği gibi mühendisin tasavvur ettiği eşkâlin dahî hâriçte tamâmı tamâmına muntabık olacağı bir şey bulunamaz.

Mevâlîd-i selâseden hayevânât ve nebâtâtın hendese ile ta'rîf olunamayan birer şekl-i mahsûsu bulunduğu gibi ma'âdin ve ba'zı anâsırın dahî kristalleri ya'nî eşkâl-i billûriyyeleri bulunup bunların ba'zısı mücessemât-ı hendesiyyeye muvâfık ve diğerleri onlardan müştakk olduklarına nazaran cism-i ta'lîmî cism-i tabî'iyyeye mutâbık oluyor gibi görünür ise de eşkâl-i billûriyye-i cevâhirin ta'yîninde isti'mâl olunan âlât ve edevât onların tamâmı tamâmına şekl-i hendesîye mutâbakatına kanâ'at vermedikten başka billûrâtın eczâ-yı ferdiyyeden müteşekkil ve müterekkib ve eczâsının beynlerinde mesâmmât bulunduğu bi'l-fenn ma'lûm olmakla onların böyle bir şekilde görünmeleri cüz'lerinin hey'et-i ictimâ'iyyelerine müte'allık bir emr-i zâhirî olup cism-i ta'lîmî ise muttasıl ve ehad farz olunmuştur.

دها برچوق تقسيمات تصور ايلر . كذلك اعدادى جمع وتزييد ايله تشكيل ايليه‌جكى سلسلهٔ عدديه‌نك دخى بر حدده توقف ايتميه‌جكنى تصور ايده‌بيلور . لكن موجوداتده برهان تطبيق وسائر عدم تناهى‌يى ردايدن بر هانلرك احكامى جريان ايتمكله اشيانك كرك تقسيمنك وكرك جمع وتزييدينـك بر حدى اولمق لازم كلور .

اشياى خارجيه‌نك اشكالى دخى اشكال هندسـيه‌يه تماميله توافق ايده‌مديكى كبى مهندسك تصور ايتديكى اشكالك دخى خارجده تمامى تمامنه منطبق اوله‌جغى برشى بولنه‌ماز .

موالید ثلثه‌دن حيوانات ونباتاتك هندسـه ايله تعريف اولنه‌ميان برشكل مخصوصى بولنديغى كبى معادن وبعض عناصرك دخى (قرستالرى يعنى) اشكال بللوريه‌لرى بولنوب بونلرك بعضيسى مجسمات هندسـيه‌يه موافق وديكرلرى انلردن مشتق اولدقلرينه نظراً جسم تعليمى‌جسم طبيعى‌يه مطابق اوليور كبى كورينور ايسه‌ده اشكال بللوريهٔ جواهرك تعيينده استعمال اولنان آلات وادوات انلرك تمامى تمامنه شكل‌هندسى‌يه مطابقتنه قناعت ويرمدكدن بشقـه بلوراتك اجزاى فرديه‌دن متشـكل ومتركب واجزاسنك بينلرنده مسـامات بولنديغى بالفن معلوم اولمغله انلرك بويله بر شكلده كورنملرى جزئلرينك هيئت اجتماعيه‌لرينه متعلق برامر ظاهرى اولوب جسم تعليمى ايسه متصل واحد فرض اولنمشدر .

Bu hâlde cism-i ta'lîmînin cism-i tabî'îye muntabık olması cism-i ta'lîmî denilen emr-i i'tibârî hakkında terettüb eden ahkâm-ı akliyye-yi kemmiyye onun muntabık olduğu cism-i tabî'î hakkında dahî terettüb eder demek ma'nâsına olup bu ise ahkâm-ı akliyyenin hâriçte sıdkına delâlet eder. Yoksa cism-i ta'lîmînin hâriçte vücûdunu isbât etmez.

Her ta'bîr-i riyâzînin hârice tatbîki dahî bu kabîlden ya'nî bir i'tibâra göre olan ahkâm-ı akliyyenin bi-hasebi'l-kemmiyye ol i'tibâra mümâsil bulunan eşyâ-yı hâriciyyede dahî cereyân eylemesinden ibârettir. İşte bunun içindir ki bir ta'bîr-i riyâzî bir kıymet-i gayr-i mahdûde ahz eyledikte ol ta'bîre mümâsil bir emr-i hâricî bulunamadığından tâbi'in böyle bir kıymet ahzetmesine yakın olan kıymetlerin emr-i hâricînin kıymet-i sahîhasına mutâbık olamadığı erbâb-ı fennin ma'lûmudur.

Meselâ iki cevher-i ferd beynindeki kuvve-i câzibe

$$\frac{H}{\frac{2}{S}} = A$$

tâbi'iyle müş'ir olup H bir kemmiyyet-i sâbiteye ve S dahî mezkûr iki cevher beynindeki mesâfeye işâret olduğu hâlde S sıfır farz olunsa tâbi' gayr-i mütenâhî olur. Lâkin hâriçte gayr-i mütenâhî bulunamadığından böyle bir faraza muhâl olmamakla ol hâlde

بوحالده جسم تعليمنك جسم طبيعى يه منطبق اولمسى جسم تعليمى دنيلان امر اعتبارى حقنده ترتب ايدن احكام عقليهٔ كيه انك منطبق اولديغى جسم طبيعى حقنده دخى ترتب ايدر ديمك معناسنه اولوب بوايسه احكام عقليه نك خارجده صدقنه دلالت ايدر . يوخسه جسم تعليمنك خارجده وجودينى اثبات ايتمز .

هر تعبير رياضينك خارجه تطبيق دخى بوقبيلدن يعنى براعتباره كوره اولان احكام عقليه نك بحسب الكميه اول اعتباره مماثل بولنان اشياى خارجيه ده دخى جريان ايلمسندن عبارتدر . ايشته بونك ايچوندركه برتعبير رياضى برقيمت غير محدوده اخذ ايلدكده اول تعبيره مماثل برامر خارجى بولنه مديغندن تابعك بويله بر قيمت اخذ ايتمسنه يقين اولان قيمتلرك امر خارجينك قيمت صحيحه سنه مطابق اوله مديغى ارباب فنك معلوميدر .

مثلا ايكى جوهر فرد بيننده كى قوهٔ جاذبه

$$ع = \frac{ح}{س^{٢}}$$

تابعيله مشعر اولوب ح بركميت ثابته يه وس دخى مذكور ايكى جوهر بيننده كى مسافه يه اشارت اولديغى حالده س صفر فرض اولنسه تابع غير متناهى اولور . لكن خارجده غير متناهى بولنه مديغندن بويله برفرضه محل اولمامغله اول حالده

tâbi‘ hârice tatbîk olunamaz. Zîrâ S’nin sıfır addolunması ol iki cevher-i ferdin tedâhülünü farz etmek demek olur.

el-Hâsıl mütekellimîn ile berâber aded ve mikdârın hâriçte vücûdu bulunamayıp bir emr-i aklîden ibâret olunduğuna sâlik olanların bu re’ylerinin sıhhati tahakkuk eder ise de bunlar dahî beynlerinde ihtilâf ederek ba‘zısı aded ve mikdârın sırf aklın ihtirâ‘âtından olmasına ve diğerleri dahî aklın mahsûsâtdan intizâ‘ eylediği sûretlerde tasarruf ederek ihtirâ‘ eylediği bir emr-i i‘tibârîden ibâret bulunmasına zâhib olmuşlardır. Lâkin zihin mevzû‘ât-ı riyâziyyeyi ber vech-i mezkûr mahsûsâttan intizâ‘ eylediği sûretlerde tasarruf ile ihtirâ‘ etmiş olması ile berâber onları mahsûsâta ta‘alluk ve irtibâtlarından külliyyen tahlîs ve tecrîd ederek yekdiğerine zamm ve tefrîk ile kendi kendine ihtirâ‘ etmiş gibi olur ki ehl-i fünûn ve hükemâ-yı tabî‘iyyûnun ekserîsi dahî bu sûreti kabûl eylemişlerdir.

Aded âhâdın terekküb ve ictimâ‘ından ibâret bir emr-i aklî olup eczâsı âhâd-ı mütemâsiledir. İmdi, vâhid cemî‘-i a‘dâdın cüz’i müştereki olmakla ehl-i ulûm-ı ta‘lîmiyye buna vâhid-i kıyâsî-yi adedî derler[1] ve vâhid, adedin cüz’-i müştereki ise de kendisi aded değildir. Meselâ 2 adedi vâhid-i kıyâsîyi kendine zamm ile teşkîl olunur 3 dahî iki adedine vâhid zamm ile ve 100 dahî 99 adedine vâhid zamm ile ve helümme-cerran teşkîl olunurlar.

1 Vâhid-i Kıyâsî - Unité

تابع خارجه تطبيق اولنه‌ماز . زيرا س نك صفر عد اولنمسى اول ايكى جوهر فردك تداخلنى فرض ايتمك ديمك اولور .

الحاصل متكلمين ايله برابر عدد ومقدارك خارجده وجودى بولنه‌ميوب برامر عقليدن عبارت اولديغنه سالك اولنلرك بورأيلرينك صحتى تحقق ايدر ايسه‌ده بونلر دخى بينلرنده اختلاف ايدرك بعضيسى عدد ومقدارك صرف عقلك اختراعاتندن اولمسنه وديكرلرى دخى عقلك محسوساندن انتزاع ايلديكى صورتلرده تصرف ايدرك اختراع ايلديكى برامر اعتباريدن عبارت بولنمسنه ذاهب اولمشلردر . لكن ذهن موضوعات رياضيه‌يى بروجه مذكور محسوساتدن انتزاع ايلديكى صورتلرده تصرف ايله اختراع ايتمش اولمسيله برابر انلرى محسوساته تعلق وارتباطلرندن كلياً تخليص وتجريدايدرك يكديكرينه ضم وتفريق ايله كندى‌كندينه اختراع ايتمش‌كبى اولوركه اهل‌فنون وحكماى طبيعونك اكثريسى دخى بوصورتى قبول ايلمشلردر .

عدد احادك تركب واجتماعندن عبارت برامر عقلى اولوب اجزاسى احاد متماثله‌در . ايمدى واحد جميع اعدادك جزء مشتركى اولمغله اهل علوم تعليميه بوكا واحد قياسئ عددى ديرلر (٠) . وواحد عددك جزء مشتركى ايسه‌ده كندوسى عدد دكلدر . مثلا ٢ عدى واحد قياسى‌يى كندينه ضم ايله تشكيل اولنور ٣ دخى ايكى عددينه واحد ضم ايله و ١٠٠ دخى ٩٩ عددينه واحد ضم ايله وهلم جرا تشكيل اولنورلر .

---

(٠) واحد قياسى unité

Vâhid kendisinin teşkîl eylediği adedler ile taksîm de olunabilir: meselâ $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{100}$ yolunda taksîm olunabilir ki işbu âhâd vâhid-i kıyâsîden 2, 3, 10, 100 def'a daha küçük olurlar.

Kezâlik mikdâr dahî eczâ-yı akliyyeden teşekkül edip işbu eczâ ferâğ-ı mevhûmdan ibâret olan imtidât-ı hendesî ve nokta-i hendesîyye ve bu noktanın ferâğ-ı mevhûmda hareket-i mefrûzasıdır. Eşkâl-i hendesiyye zihnin ta'yîn ve i'tibâr eylediği kâ'ideye tevfîkan bir nokta-i hendesînin hareketinden tevellüd eden bir emr-i i'tibârîdir. Yâhûd ferâğ-ı mevhûmun üç bu'du olup işbu eb'âdın üçü de gayr-i mahdûd ve her tarafı mütemâsil olmakla her türlü teşekkülü kabûle müsta'id olduğundan her şekil ferâğ-ı mevhûmun bir kısmının tahdîd ve ta'yîn olunmasından ibâretdir.

Meselâ hatt-ı müstakîm, bir noktanın dâimâ diğer bir sâbit noktaya müteveccih olmak üzere hareketinden tevellüd eder. Ve muhît-i dâire dahî bir noktanın diğer bir sâbit noktadan olan bu'du dâimâ müsâvî kalmak üzere hareketinden tevellüd eder. Ve üç hatt-ı müstakîm yekdiğeriyle tekâtu' ederlerse müselles hâsıl olur.

el-Hâsıl kütüb-i hendesiyyede tafsîl kılındığı vecihle zihin böyle nukâtı ve eşkâli tahrîk ederek ve yekdiğeri ile tekâtu' ettirerek

واحد كندیسنك تشكيل ايلديكی عددلر ايله تقسيمده اولنه بيلور : مثلا $\frac{1}{2}$ ، $\frac{1}{3}$ ، $\frac{1}{10}$ ، $\frac{1}{100}$ يولنده تقسيم اولنه بيلور كه اشبو احاد واحد قياسيدن ۲ ، ۳ ، ۱۰ ، ۱۰۰ دفعه دها كچوك اولورلر .

كذلك مقدار دخی اجزای عقليه دن تشكل ايدوب اشبو اجزا فراغ موهومدن عبارت اولان امتداد هندسی ونقطهٔ هندسيه وبونقطه نك فراغ موهومده حركت مفروضه سيدر . اشكال هندسيه ذهنك تعيين واعتبار ايلديكی قاعده يه توفيقاً برنقطهٔ هندسينك حركتندن تولد ايدن برامر اعتباريدر . ياخود فراغ موهومك اوچ بعدی اولوب اشبو ابعادك اوچيده غير محدود وهرطرفی متماثل اولمغله هردرلو تشكلی قبوله مستعد اولديغندن هرشكل فراغ موهومك برقسمنك تحديدو تعيين اولنمسندن عبارتدر .

مثلا خط مستقيم برنقطه نك دائماديكر برثابت نقطه يه متوجه اولمق اوزره حركتندن تولدايدر . ومحيط دائره دخی برنقطه نك ديكر برثابت نقطه دن اولان بعدی دائما مساوی قالمق اوزره حركتندن تولد ايدر . واوچ خط مستقيم يكديكريله تقاطع ايتديرلسه مثلث حاصل اولور .

الحاصل كتب هندسيه ده تفصيل قلنديغی وجهله ذهن بويله نقاطی واشكالی تحريك ايدرك ويكديكريله تقاطع ايتديره رك

mütenevvi‘ şekiller tevlîd etmekle Hendese’nin mevzû‘u dahî bir emr-i i‘tibârî olmuş olur.

Ulûm-ı riyâziyyenin mevzû‘âtı böyle umûr-ı akliyyeden olduğundan nâşî zihin onları zâtiyâtı ile ta‘rîf etmekte hakâik-i hâriciyyenin ta‘rîfinde olduğu gibi dûçâr-ı müşkilât olmaz. Zîrâ ta‘rîfât-ı hakîkiyyenin eczâsını birer birer hâriçten intizâ‘ etmekteki mecbûriyyet ta‘rîfât-ı riyâziyyede olmayıp ta‘rîfât-ı riyâziyyenin eczâsı zihinde istihdâr olunur.

Aded, âhâd-ı mütemâsilenin ve şekil dahî bu‘d-i mevhûmun bir kısmını tahdîd ve ta‘yîn edip bunlar dahî aklın vaz‘ ve i‘tibâr eylediği kavâ‘id ile ta‘yîn olunmakla ol kavâ‘id a‘dâd ve eşkâlin hudûdu olmuş olur. Bi’l-farz 10 adedi 9 adedine vâhid izâfesi ile hâsıl olan aded; ve muhît-i dâire, sâbit bir noktaya olan bu‘du müsâvî kalmak üzere bir noktanın hareketinden hâsıl olan hatt-ı münhanî diye ta‘rîf olunur.

Aded mikdâr-ı hendesîye tatbîk olunarak tûlü mu‘ayyen bir hat veyâ mahdûd bir sâha veyâhûd cism-i ta‘lîmînin herhangi bir kısmı vâhid-i kıyâsî add ile kemm-i munfasıl gibi i‘tibâr olunan işbu âhâdın adedi ile eb‘âd-ı hendesiyye takdîr olunur.

İlm-i cebirde a‘dâd ta‘yîn olunmaksızın hurûfât ile gösterilerek beynlerindeki nisbetler daha umûmî bir sûretle mutâla‘a olunur.

متنوع شكلر توليد ايتمكله هندسه‌نك موضوعى دخى برامر اعتبارى اولمش اولور ٠

علوم رياضيه‌نك موضوعاتى بويله امور عقليه‌دن اولديغندن ناشى ذهن انلرى ذاتياتيله تعريف ايتمكده حقايق خارجيه‌نك تعريفنده اولديغى كبى دوچار مشكلات اولماز ٠ زيرا تعريفات حقيقيه‌نك اجزاسنى برر برر خارجدن انتزاع ايتمكده‌كى مجبوريت تعريفات رياضيه‌ده اولميوب تعريفات رياضيه‌نك اجزاسى ذهنده استحضار اولنور ٠

عدد احاد متماثله‌نك و شكل دخى بعد موهومك برقسمنى تحديد وتعيين ايدوب بونلر دخى عقلك وضع واعتبار ايلديكى قواعد ايله تعيين اولنمغله اول قواعد اعداد واشكالك حدودى اولمش اولور ٠ بالفرض ١٠ عددى ٩ عددينه واحد اضافه‌سيله حاصل اولان عدد ومحيط دائره ثابت برنقطه‌يه اولان بعدى مساوى قالمق اوزره برنقطه‌نك حركتندن حاصل اولان خط منحنى ديو تعريف اولنور ٠

عدد مقدار هندسى‌يه تطبيق اولنه‌رق طولى معين برخط ويامحدود برساحه وياخود جسم تعليمينك هرقنغى برقسمى واحد قياسى عد ايله كم منفصل كبى اعتبار اولنان اشبو احادك عددى ايله ابعاد هندسيه تقدير اولنور ٠

علم جبرده اعداد تعيين اولنمقسزين حروفات ايله كوسترىله ـ رك بينلرنده‌كى نسبتلر دها عمومى برصورتله مطالعه اولنور ٠

Ve bu kemmiyyât-ı gayr-i mu'ayyene dahî makâdîr-i hendesiyyeye tatbîk olunabilmekle a'dâdın beynindeki tenâsüb ile eşkâlin beynindeki tenâsübün mutâla'ası teshîl olunmuş olur.

Lâkin Cebir'in tatbîkât-ı hendesiyyesini daha etrâflı mütâla'a için hendese-i halliyyede diğer ba'zı i'tibârât vaz' eylemişlerdir. Meselâ bir sath-ı müstevînin üzerinde hatteyn-i mütekâtı'ayn resm ile kemmiyyet-i vaz'iyye mihverleri tesmiye olunur ve bu mihverlerin teşkîl eyledikleri zâviyelerin herhangi birinde bulunan bir noktadan mezkûr zâviyelerin her hangi birinde bulunan bir noktadan mezkûr mihverlerin her birine birer müvâzî resmolunur ve mihverlerin nokta-i telâkîsinden i'tibâren mezkûr müvâzîlerin mihverlerin kat' ve fasl eyledikleri kısımlardan birine tertîb ve diğerine fasla denilir. Ve tertîbi ile faslası ma'lûm olan bir nokta ameliyyât-ı mezkûrenin aksini icrâ ile ta'yîn olunur.

İmdi, mezkûr iki kemmiyyet (ya'nî tertîb ve fasla) bir mu'âdeleye rabt olunsa bunlardan birine muhtelif kıymetler verildikce mu'âdelenin ihlâl olunmaması için diğeri dahî ona teb'an muhtelif kıymetler ahzeder. İşbû kıymetlerden her biri müte'allık olduğu mihverde vaz' ve kat' olunur ve bu sûretle ta'yîn olunan noktaların fasla mihveri üzerinde bulunanlardan tertîb mihverine ve tertîb mihverinde bulunanlardan fasla mihverine müvâzî hatt-ı müstakîmler resmolunur ve bu müvâzîlerden mu'âdele-i mezkûrenin her bir kıymetine müte'allık olan (biri tertîb ve diğeri fasla olan) ikişer hattın

وبوكميات غير معينه دخى مقادير هندسيه يه تطبيق اولنه بيلمكله اعدادك بيننده كى تناسب ايله اشكالك بيننده كى تناسبك مطالعه سى تسهيل اولنمش اولور ٠

لكن جبرك تطبيقات هندسيه سنى دها اطرافلى مطالعه ايچون هندسهٔ حليه ده ديكر بعض اعتبارات وضع ايلمشلردر ٠ مثلا برسطح مستوينك اوزرنده خطين متقاطعين رسم ايله كميت وضعيه محورلرى تسميه اولنور وبو محورلرك تشكيل ايلدكلرى زاويه لرك هرقنغى برنده بولنان برنقطه دن مذكور محورلرك هر برينه برر موازى رسم اولنور ومحورلرك نقطهٔ تلاقيسندن اعتباراً مذكور موازيلرك محوردن قطع وفصل ايلدكلرى قسملردن برينه ترتيب وديكرينه فصله دنيلور ٠ وترتيبى ايله فصله سى معلوم اولان برنقطه ، عمليات مذكوره نك عكسنى اجرا ايله تعيين اولنور ٠

ايمدى مذكور ايكى كميت (يعنى ترقيب وفصله) برمعادليه ربط اولنسه بونلردن برينه مختلف قيمتلر ويرلدكجه معادلتك اخلال اولنماسى ايچون ديكرى دخى اكا تبعا مختلف قيمتلر اخذ ايدر ، اشبو قيمتلردن هربرى متعلق اولديغى محورده وضع وقطع اولنور وبو صورتله تعيين اولنان نقطه لرك فصله محورى اوزرنده بولنانلرندن ترتيب محورينه وترتيب محورنده بولنانلرندن فصله محورينه موازى خط مستقيملر رسم اولنور وبو موازيلردن معادلهٔ مذكوره نك هر برقيمتنه متعلق اولان (برى ترتيب وديكرى فصله اولان) ايكيشر خطك

tekâtu‘ noktaları ta‘yîn olunur ve bu tekâtu‘ noktaları vasl olunsa bir şekil hâsıl olur ki mu‘âdele-i mezkûreye müte‘allık olan şekildir. İşte bû sûretle mu‘âdelâtın müte‘allık oldukları eşkâli resmetmek mümkün olduğu gibi eşkâlin dahî mu‘âdelâtı bulunur. Ve bu mihverlerin yerine diğer mihverler ittihâz ile mu‘âdeleyi mihverlerin bir takımından diğer takımına geçirmek ve daha vâzıh ta‘bîr ile eşkâl-i mefrûzanın birinci i‘tibâra göre olan mu‘âdelesinden diğer i‘tibâra göre olan mu‘âdelesini bulmak ve meselâ ba‘zen kat‘-ı nâkıs veyâ dâire gibi kendisinin mihverleri olan eşkâli kendi mihverlerine nisbet etmek mümkün olur ki bu yolda ki i‘tibârât ve ameliyyât ile pek çok mesâilin halli teshîl olunur.

Ba‘zen bir mihverin üzerindeki merkez noktasından mürûr ettirilen hatt-ı müstakîmin üzerinde bir bu‘d ve işbu hattın mihveri ile ihdâs eylediği zâviye vâsıtası ile dahî herhangi bir noktanın vaz‘iyyeti ta‘yîn olunabilmekle bu sûret dahî diğer bir nev‘ kemmiyyet-i vaz‘iyye olmuş olur.

Mihverlerden mürûr eden müstevîden hâric olan bir noktanın vaz‘iyyetini ta‘yîn için dahî mezkûr müstevîde bulunan mihverlerden başka bir üçüncü mihver daha i‘tibâr olunur. Ve sarmaşık münhanîsi gibi bir müstevîye muntabık olmayan şekillerin mu‘âdelâtı dahî bu usûl ile mutâla‘a olunup üç mütehavvili ya‘nî üç bu‘du

تقاطع نقطه‌لری تعیین اولنور وبوتقاطع نقطه‌لری وصل اولنسه برشکل حاصل اولورکه معادلهٔ مذکوره‌یه متعلق اولان شکلدر. ایشته بوصورتله معادلاتك متعلق اولدقلری اشکالی رسم ایتمك ممکن اولدیغی کبی اشکالك دخی معادلاتی بولنور. وبومحورلرك یرینه دیکر محورلر اتخاذ ایله معادله‌یی محورلرك بر طاقمدن دیکر طاقمنه کچیرمك ودها واضح تعبیر ایله اشکال مفروضه‌نك برنجی اعتباره کوره اولان معادله‌سندن دیکر اعتباره کوره اولان معادله‌سنی بولمق ومثلا بعضا قطع ناقص ویادائره‌کبی کندیسنك محورلری اولان اشکالی کندی محورلرینه نسبت ایتمك ممکن اولورکه بویولده کی اعتبارات وعملیات ایله پك چوق مسائلك حلی تسهیل اولنور.

بعضا برمحورك اوزرنده کی مرکز نقطه‌سندن مرور ایتدیریلان خط مستقیمك اوزرنده بربعد واشبو خطك محور ایله احداث ایلدیکی زاویه، واسطه‌سیله دخی هرقنغی برنقطه‌نك وضعیتی تعیین اولنه‌بیلمکله بوصورت دخی دیکر برنوع کمیت وضعیه اولمش اولور.

محورلردن مرور ایدن مستویدن خارج اولان برنقطه‌نك وضعیتنی تعیین ایچون دخی مذکور مستویده بولنان محورلردن بشقه براوچنجی محور دها اعتبار اولنور. وصارمشیق منحنیسی کبی برمستوی‌یه منطبق اولمیان شکلرك معادلاتی دخی بواصول ایله مطالعه اولنوب اوچ متحولی یعنی اوچ بعدی

hâvî olurlar. Ve ba'zen dahî bir kürenin devâiri vâsıtası ile nukâtın vaz'iyyeti ta'yîn olunur ki bu yoldaki usûllerin tatbîkâtından İlm-i Hey'et'de mevâzı'-ı kevâkibin ve Coğrafya ve taksîm-i arâzîde mevâki'-i bilâd ve emsârın ta'yîninde ve eşkâl-i arâzînin tersiminde istifâde olunur.

Eşkâl-i münhaniyye eşkâl-i müstakîmenin vâhid-i kıyâsîleri ile tamâmen takdîr olunamadığından mühendisler takdîr edecekleri münhaniyyâta kıymetce en yakın olan eşkâl-i muntazamayı arayıp bularak bunların kıymetini münhaniyyât-ı matlûbenin kıymeti yerine ahz eylemeleri ile bundan neş'et eden hatâyı mümkün mertebe taklîl etmek için diğer ba'zı i'tibârâtın vaz'ına mecbûr olmuşlardır: Bu dahî bi'l-farz münhanîyi gâyet küçük ve asğar gayr-ı mütenâhî diye mübâlağaya şâyân bulunan aksâm-ı tefâzuliyyeye taksîm eyledikten sonra onları kendilerine en ziyâde müşâbih olan eşkâl-i muntazama addetmek yolundaki i'tibârâttır ki işbu aksâm-ı sağîre kemmiyyât-ı mahdûde beyninde bulunan nisbetlerden istihsâl olunur ya'nî münhanînin tefâzulîsi bulunur, ba'dehû ol tefâzulî itmâm olunsa ya'nî aksâm-ı sağîre-i mezkûre cem' olunsa işbu tamâmı ol münhanîye kıymetce gâyet yakın bir şekli ifâde eylediğinden onun yerine[1] ahz olunabilir. Ve bundan neş'et eden fark ve tefâvüt gayr-ı mahsûs bir derecede küçük olduğundan kendisinden sarf-ı nazar olunabilmekle münhanînin yerine dıl'leri gayr-i mütenâhî denilecek kadar küçük ve aded-

1 Metinde "birine" yazıyor olsa da "yerine" olması gerekiyor. (Çev.)

حاوی اولورلر . وبعضا دخی برکره‌نك دوائری واسطه‌سیله نقاطك وضعیتی تعیین اولنورکه بویولده‌کی اصوللرك تطبیقاتندن علم هیئتده مواضع کواکبك وجغرافیا وتقسیم اراضیده مواقع بلاد وامصارك تعینیتده واشکال اراضینك ترسیمنده استفاده اولنور .

اشکال منحنیه اشکال مستقیمه‌نك واحد قیاسیلریله تماماً تقدیر اولنه‌مدیغندن مهندسلر تقدیر ایده‌جکلری منحنیاته قیمتجه الك یقین اولان اشکال منتظمه‌یی ارایوب بولمرق بونلرك قیمتنی منحنیات مطلوبه‌نك قیمتی یرینه اخذ ایتلریله بوندن نشأت ایدن خطایی ممکن مرتبه تقلیل ایتمك ایچون دیکر بعض اعتباراتك وضعنه مجبور اولمشلردر : بودخی بالفرض منحنی‌یی غایت چوك واصغرغیر متناهی دیو مبالغه‌یه شایان بولنان اقسام تفاضلیه‌یه تقسیم ایلدکدن صکره انلری کندیلرینه الك زیاده مشابه اولان اشکال منتظمه عد ایتمك یولنده‌کی اعتباراتدرکه اشبو اقسام صغیره کمیات محدوده بیننده بولنان نسبتلردن استحصال اولنور، یعنی منحنینك تفاضلیسی بولنور، بعده اول تفاضلی اتمام یعنی اقسام صغیرهٔ مذکوره جمع اولنسه اشبو تمامی اول منحنی‌یه قیمتجه غایت یقین بر شکلی افاده ایلدیکندن انك برینه اخذ اولنه‌یلور . وبوندن نشأت ایدن فرق وتفاوت غیرمحسوس بردرجه‌ده چوك اولدیغندن کندوسندن صرف نظر اولنه‌بیلکله منحینك یرینه ضلعلری غیرمتناهی دنیله‌جك قدر چوك وعدد .

ce o nisbette çok bir kesîrü'l-adlâ‘ alınmış olur ki böyle bir kesîrü'l- adlâ‘ın havâss-ı riyâziyyesini ol münhanînin yerine koymakla mahsûs olacak mertebede bir hatâ edilmiş olmaz. İşte bunlar dahî İlm-i Hisâb-ı Tefâzulî ve Tamâmî'ye müte‘allık olan faraziyyâttandır.

Hendese-i resmiyyede dahî mütekâtı‘ iki müstevî farz olunarak ihdâs eyledikleri zâviyelerin cevvinde ya‘nî fezâsında bulunan eşkâl-i hendesiyyenin her bir noktasından mürûru tevehhüm kılınan hutût-ı mütevâziyenin eserleri ile mezkûr müstevîler derûnunda şekl-i mefrûzun mürtesimleri ta‘yîn ve tersîm edilir. Ve ta‘yîn-i menâzır ve eşkâlde bu usûlden istifâde olunur.

Ve'l-hâsıl i‘tibârât-ı riyâziyye pek çok olup onlardan türlü türlü mesâil teşa“ub ederek müte‘addid ulûm meydana gelmiş ve hattâ nâkıs kemmiyyetin cezr-i murebbi‘i olamaz iken onun cezrini dahî farz ederek bir de kemmiyyet-i vehmiyye bahsi ihtirâ‘ olunmuştur ve ba‘zı i‘tibârât-ı mahsûsa ile kemmiyyet-i vehmiyyeyi hâvî olan mu‘âdelâtın şekillerini dahî tersîm ederek tatbîkât-ı hendesiyye bir mertebe daha tevsî‘ olunmuştur. İmdi i‘tibârât-ı riyâziyye hakkında bu kadarcık bir işâretten ziyâdesinin yeri burası olmadığından tafsîlâtı kütüb-i riyâziyyeye terk olunarak ta‘rîfât-ı mancınıkıyyenin eczâsına dahî birazcık işârete ibtidâr olunur:

جه اونسبتده چوق بر كثير الاضلاع النمش اولوركه بويله بر كثير الاضلاعك خواص رياضيه‌سنى اول منحيننك يرينه قويمغله محسوس اوله‌جق مرتبه برخطا ايدلمش اولماز . ايشته بونلر دخى علم حسب تفاضلى وتمامى‌يه متعلق اولان فرضياتدندر .

هندسهٔ رسميه‌ده دخى متقاطع ايكى مستوى فرض اولنه‌رق احداث ايلدكلرى زاويه‌لرك جونده يعنى فضاسنده بولنان اشكال هندسيه‌نك هربر نقطه‌سندن مرورى توهم قلنان خطوط متواز- يه‌نك اثرلريله مذكور مستويلر درونده شكل مفروضك مرتسملرى تعيين وترسيم ايديلور . وتعيين مناظر واشكاله بواصولدن استفاده اولنور .

والحاصل اعتبارات رياضيه پكچوق اولوب انلردن درلو درلو مسائل تشعب ايدرك متعدد علوم ميدانه كلمش وحتى ناقص كيتك جذر مربعى اوله‌ماز ايكن انك جذرينى دخى فرض ايدرك برده كيت وهميه بحثى اختراع اولنمشدر وبعض اعتبارات مخصو- صه ايله كيت وهميه‌يى حاوى اولان معادلاتك شكللرينى دخى ترسيم ايدرك تطبيقات هندسيه برمرتبه دها توسيع اولنمشدر . ايمدى اعتبارات رياضيه حقنده بوقدرجق براشارتدن زياده‌سنك يرى بوراسى اولمديغندن تفصيلاتى كتب رياضيه‌يه ترك اولنه‌رق تعريفات منحنيقيه‌نك اجزاسنه دخى برازجق اشارته ابتدار اولنور:

Mebhas-ı Sânî

Hareket ve Zaman

İlm-i Mancınık'ın bir şu'besi olan İlm-i Hareket [Kinetik]'in ta'rifâtı dahî ta'rîfât-ı hendesiyyenin terekküb ettiği eczâdan terekküb edip fakat fazla olarak cüz'lerinin arasına bir de zamân dâhil olur.

Zamân hakkında ârâ-yı hükemâ muhtelif olup kudemâdan ba'zı, zamânı bir cevher addedenler bile var ise de mikdâr-ı hareketten ibâret bir araz olması re'yi ona galebe eylediğinden zamân mekûle-i kemmden addolunmuştur.

Avrupa hükemâsından Newton ve Clarke dahî zamânın gayr-ı mütenâhî olduğunu dermiyân ederek eb'âd-ı gayr-ı mütenâhiyye gibi sıfâttan addetmişlerdir. Ve bu sıfâtın mevsûfu da olmak lâzım gelir diye gûyâ isbât-ı vâcibe böyle bir yol bulmuşlar ise de Leibniz gibi ba'zı hükemâ tarafından gerek bu'd-ı mücerredin ve gerek zamân-ı gayr-i mütenâhînin sıfât-ı ilâhiyyeden olması fikri tamâmıyla redd olunarak Cenâb-ı Hakk'ın zamân ve mekândan münezzeh olduğu beyân olunmuştur. Newton ve Clarke'ın bu re'yleri eşyânın bu'd ve zamâna mukâreneti nokta-i nazarından âlemin âlemde hulûl ve ittihâdı demek olacağından bir ta'bîr-i tasavvufî gibi te'vîl olunmadıkça her cihetle merdûd olup ehl-i sünnet dahî bi't-tab' bu re'yin hilâfında bulunur. Mu'tezile'den bir fırka ise bu yolda Newton ve Clarke'ın fikrinin hılâfı cihetinde ol kadar ileri gitmişlerdir ki tekâdüm-i zamânîye delâlet ede-

مبحث ثانی

حرکت وزمان

علم منجنیقك برشعبه‌سی اولان علم حرکتك تعریفاتی دخی تعریفات هندسیه‌نك ترکیب ایتدیکی اجزادن ترکب ایدوب فقط فضله اوله‌رق جزئلرینك اره‌سنه برده زمان داخل اولور ٠

زمان حقنده ارای حکما مختلف اولوب قدمادن بعض زمانی برجوهر عد ایدنلر بیله‌وارایسه‌ده مقدار حرکتدن عبارت برعرض اولمسی رأیی اکاغلبه ایلدیکندن زمان مقولهٔ کمدن عداولنمشدر٠

اوروپا حکماسندن نوتون وقیلارق دخی زمانك غیر متناهی اولدیغنی درمیان ایدرك ابعادغیر متناهیه کبی صفاتدن عد ایتمشلردر ٠ وبو صفاتك موصوفیده اولمق لازم کلوردیو کویا اثبات واجبه بویله بریول بولمشلرایسه‌ده لبیك کبی بعض حکما طرفندن کرك بعد مجردك وکرك زمان غیر متناهینك صفات الهیه‌دن اولمسی فکری تمامیله رد اولنه‌رق جناب حقك زمان ومکاندن منزه اولدیغی بیان اولنمشدر ٠ نوتون وقیلارقك بورأیلری اشیاتك بعد وزمانه مقارنتی نقطهٔ نظرندن عالمك عالمده حلول واتحادی دیمك اوله‌جغندن بر تعبیر تصوفی کبی تأویل اولنمدقجه هر جهتله مردود اولوب اهل سنت دخی بالطبع بورأیك خلافنده بولنور ٠ معتزله‌دن برفرقه ایسه بویولده نوتون وقیلارقك فکرینك خلافی جهتنده اول قدر ایلرو کیتمشلردرکه تقادم زمانیه دلالت ایده‌

ceğinden Hakk Teâ'la kıdem ile vasf olunmaz diyerek fırka-i nâciye-i ehl-i hakka muhâlefet etmişlerdir.

Mütekellimîn ve ekser-i müteahhirîn-i mâddiyyûn, zamânı dahî bu'd-ı mücerred gibi bir emr-i mevhûm addederler. Fi'l-vâki' zamân bir emr-i i'tibârî olup eşkâl-i hendesiyye ferâğ-ı mevhûmun tahdîdi ile tasavvur olunduğu gibi İlm-i Hareket'te zamân dahî nokta-i mevhûmenin mütemâdiyen ve mütesâviyen hareketi ile tahdîd olunmuştur. Ve zamânı tahdîd eden nokta-i mevhûme şu kadar mesâfe kat' eylediği hâlde diğer nokta dahî şöyle bir hat resmetti denilir ki evvelki noktanın kat'ettiği mesâfe âhâd-ı mütemâsile ile takdîr olunsa işbu âhâd ikinci noktanın zamânı olmuş olur. Lâkin hâriçte ecrâm-ı semâviyye muntazaman hareket ile zamânı tahdîd ve ta'yîn eylediklerinden onların mikdâr-ı hareketlerinin eczâsı İlm-i Mancınık'ta dahî zamân[ın] vâhid-i kıyâsîsi ittihâz olunmuştur.

el-Hâsıl, nukât ve eşkâl-i hendesiyyenin harekâtının ta'rîfâtını zamân ile takyîd ederek İlm-i Hareket'in ta'rîfâtı istihsâl olunur. Meselâ bir noktanın bir hattın üzerinde müsâvî zamanlarda müsâvî mesâfeler kat' etmesine hareket-i mütesâviye denilir.

İmdi her şeyin bi'z-zarûre bir sebeb ve illeti olduğundan zihinde tevehhüm olunan harekât için birer de müessir tasavvur olunup buna da kuvvet denilir. Ve meselâ iki kuvvet tamâmıyla mukâbil cihetden bir noktaya muntabık olup da şiddetleri dahî müsâvî olsa ol noktanın hîç

جکندن حق تعالی قدم ایله وصف اولنماز دیه‌رك فرقهٔ نأجیهٔ اهل حقه مخالفت ایتمشلردر ٠

متکلمین واکثر متأخرین مادیون زمانی دخی بعد مجرد کبی برامر موهوم عد ایدرلر ٠ فی‌الوقع زمان برامر اعتباری اولوب اشکال هندسیه فراغ موهومك تحدیدیله تصور اولندیغی کبی علم حرکتده زمان دخی نقطهٔ موهومه‌نك متمادیا ومتساویا حرکتیله تحدید اولنمشدر ٠ وزمانی تحدید ایدن نقطهٔ موهومه شو قدر مسافه قطع ایلدیکی حالده دیکر نقطه دخی شویله برخط رسم ایتدی دنیلورکه اولکی نقطه‌نك قطع ایتدیکی مسافه احادمتماثله ایله تقدیر اولنسه اشبو احاد ایکنجی نقطه‌نك زمانی اولمش اولور ٠ لکن خارجده اجرام سماویه منتظماً حرکتله زمانی تحدید وتعیین ایلدکلرندن انلرك مقدار حرکتلرینك اجزاسی علم منجیقده دخی زمان واحد قیاسیسی اتخاذ اولنمشدر ٠

الحاصل نقاط واشکال هندسیه‌نك حرکاتنك تعریفاتنی زمان ایله تقیید ایدرك علم حرکتك تعریفاتی استحصال اولنور ٠ مثلا بر نقطه‌نك برخطك اوزرنده مساوی زمانلرده مساوی مسافه‌لر قطع ایتمسنه حرکت متساویه دنیلور ٠

ایمدی هرشیئك بالضروره برسبب وعلتی اولدیغندن ذهنده توهم اولنان حرکات ایچون بررده مؤثر تصور اولنوب بوکاده قوت دنیلور ٠ ومثلا ایکی قوت تمامیله مقابل جهتدن برنقطه‌یه منطبق اولوبده شدتلری دخی مساوی اولسه اول نقطه‌نك هیچ

bir tarafa hareket edemeyerek sukûnette kalması lâzım gelmekle kuvvetlerin şu hâline muvâzenet denilir. Bunun gibi birçok kuvvetlerin terekküb ve tekâbulü tasavvur olunarak onların terekkübünden nasıl bir müvâzenet husûlü lâzım geldiği taharrî olunur. İşte İlm-i Mancınık'ın Müvâzenet denilen şu'besi dahî kısmen bu husûsâttan bahs etmekle onun ta'rîfâtında bir de kuvvet cüz'ü dâhil olur.

İmdi işbu tasavvurât ve i'tibârât hâriçte mevcûd olan harekâta tatbîk olunarak harekât-ı hâricîyye mutâla'a edilecek oldukta ecsâmın yekdiğerine olan te'sîrâtını dahî hesâba katmak lâzım ve artık hâriçte nokta-i mevhûmenin yerine ecsâm-ı mütenevvi'a kâim olur. Binâenaleyh, tecrübeye mürâca'at olunur ve te'sirâtın ecsâmın cevheri ile mütenâsib olduğu görülür. Ve müvâzenet-i mutlaka hâriçte bulunamayıp müşâhede olunan müvâzenet ve sükûnetlerin hep izâfî bulunduğu anlaşılır. İşte bunlardan dahî İlm-i Makine'nin Cerr-i Eskâl denilen kısmında bahs olunup Hey'et ve Hikmet-i Tabî'iyye'nin kısm-ı riyâzîsi onun tatbîkâtına müte'allık olmuş olur.

Lâkin İlm-i Cerr-i Eskâl'de hârice mürâca'atla berâber yine ba'zı i'tibârât-ı akliyye vardır. Meselâ herhangi bir cismin cüz'lerine muntabık olmuş olan kuvvetlerin yerine kuvve-i muhassalası ikâme olunarak onun muntabık olduğu noktaya merkez-i sıklet denilip cismin eczâsı cümleten bu noktada mündemic olmuş farzolunarak nokta-i mâddiyye denilir.

برطرفه حركت ايده‌ميه‌رك سكونتده قالمسى لازم كلمكله قوتلرك شوحالنه موازنت دنيلور . بونك كبى برچوق قوتلرك تركب و تقابلى تصور اولنه‌رق انلرك تركبندن نصل برموازنت حصولى لازم كلديكى تحرى اولنور . ايشته علم منجنيقك موازنت‌دينلان شعبه‌سى دخى قسماً بوخصوصاتدن بحث ايتمكله انك تعريفاتنده برده قوت جزئى داخل اولور .

ايمدى اشبو تصورات واعتبارات خارجده موجود اولان حركاته تطبيق اولنه‌رق حركات خارجيه مطالعه ايديله‌جك اولدقده اجسامك يكديكرينه اولان تأثيراتنى دخى حسابه قاتمق لازم وارتق خارجده نقطهٔ موهومه‌نك يرينه اجسام متنوعه قائم اولور . بناء عليه تجربه‌يه مراجعت اولنور وتأثيراتك اجسامك جوهريله متناسب اولديغى كوريلور . وموازنت مطلقه خارجده بولنه‌ميوب مشاهده اولنان موازنت وسكونتلرك هپ اضافى بولنديغى اكلاشيلور . ايشته بونلردن دخى علم ماكنه‌نك جراثقال دنيلان قسمنده بحث اولنوب هيئت وحكمت طبيعيه‌نك قسم رياضيسى انك تطبيقاتنه متعلق اولمش اولور .

لكن علم جراثقالده خارجه مراجعتله برابر ينه بعض اعتبارات عقليه واردر . مثلا هرقنغى برجسمك جزئلرينه منطبق اولمش اولان قوتلرك يرينه قوهٔ محصله‌سى اقامه اولنه‌رق انك منطبق اولديغى نقطه‌يه مركز ثقلت دنيلوب جسمك اجزاسى جملة بونقطه‌ده مندمج اولمش فرض اولنه‌رق نقطهٔ ماديه‌دنيلور .

Ve bununla İlm-i Hareket'teki nokta-i mevhûmeye bir vezn ve sıklet verilmiş ve ta'rîfâtına bir cevher-i cüz'î ilâvesi ile mesâil-i Cerr-i Eskâl'in teshîline hizmet edilmiş olur.[1]

Nukât-ı mâddiyyeye muntabık olan kuvvetlerin dahî müvâzenetinden bahs olunmak lâzım geleceğinden kısmen İlm-i Müvâzenet [Statik]'in ta'rîfâtına dahî cevher-i cüz'î dâhil olur.

İmdî ulûm-ı mezkûrenin üçünü de câmi' olan Ulûm-ı Mancınık-ı Âliyye kısmen umûr-ı i'tibâriyye ve kısmen dahî umûr-ı hâriciyyeye müte'allık olmakla sırf Ulûm-ı Ta'lîmiyye'den olmayıp, Hey'et'in kısm-ı riyâzîsi gibi, Riyâziyye-yi Tatbîkiyye'den ma'dûd olur. Ve eğer İlm-i Mancınık'ta esâsen ulûm-ı i'tibâriyyeye istinâd olunmaktan ziyâde matlûb tecrübe ve faraziyyât tarîkleri ile istihsâl olunur ise ve ta'bîr-i âharle usûl-i tecrübî kullanılır ise bu Mancınık Ulûm-ı Riyâziyye'den daha ziyâde Ulûm-ı Tabî'iyye'ye takarrüb etmekle Mancınık-ı Tatbîkî tesmiye olunur.

Fasl-ı Sânî

Berahîn-i Riyâziyye

Kemmiyyât dahî cins ve nev'lere tertîb olunduklarından mukaddemât-ı riyâziyyeye kemmiyyâtın havâss-ı müşterekesini ta'yîn eden kazâyâ-yı hamliyyeden bulunur ise de ekser-i ahvâlde mukaddemât-ı riyâziyye kemmiyyâtın müsâvât

1 Cevher - Masse

وبونكله علم حركتده‌كى نقطهٔ موهومه‌يه بروزن وثقلت‌ويرلمش وتعريفاتنه برجوهر جزئى علاوه‌سيله مسائل جراثقالك تسهيلنه خدمت ايدلمش اولور (١) ٠

نقاط ماديه‌يه منطبق اولان قوتلرك‌دخى موازنتندن بحث اولنمق لازم كله‌جكندن قسما علم موازنتك تعريفاتنه دخى‌جوهر جزئى داخل اولور ٠

ايمدى علوم مذكوره‌نك اوچنيده‌جامع اولان‌علوم منجنيق عاليه قسما امور اعتباريه وقسما دخى امـور خارجيه‌يه متعلق اولمغله صرف علوم تعليميه‌دن‌اوليوب ، هيئتك قسم رياضيسى كبى ، رياضـيهٔ تطبيقيه‌دن معدود اولور ٠ واكر علم منجنيقده اساساً علوم اعتباريه‌يه استناد اولنمقدن زياده مطلوب تجربه و فرضيات طريقلريله استحصال اولنورايسه وتعبير اخرله اصول تجربى قوللانيلور ايسه بومنجنيق علوم رياضـيه‌دن دهازياده علوم طبيعغيه‌يه تقرب ايتمكله منجنيق تطبيقى تسميه اولنور ٠

فصل ثانى

براهين رياضيه

كيـات دخى جنس ونوعلره ترتيب اولنـدقلرندن مقدمات رياضيه كياتك خواص مشتركه‌سنى تعيين ايدن قضايای حمليه‌دن بولنور ايسـه‌ده اكثر احواله مقدمات رياضيه كياتك‌مساوات

(١) جوهر Masse

gibi bir münâsebet ve irtibâtlarına müteʿallık olan ahkâmı mutezammın olurlar.

Lâkin bu müsâvât baʿzı taʿrifâtdaki gibi bir mefhûm ile eczâsı beynindeki müsâvâtın beyânı ile aynı mâhiyet üzerine hükümden ibâret olmayıp ayrı ayrı kemmiyyetlerin beynindeki müsâvâttır.

Meselâ 10 adedi 6+4 adedine müsâvîdir denilse 10 adedi 10 vâhid-i kıyâsîden mürekkeb bir aded olduğu hâlde 6+4 taʿbîri 10 vâhid-i kıyâsî ayrı ayrı iki adedde birleşmiş olmakla bu adedler dahî yekdiğerine mütemeyyizdirler. Binâenaleyh 10=6+4 taʿbîri 10 adedini teşkîl eden âhâd-ı mütemâsile 6+4 adedini teşkîl eden âhâda müsâvîdir demek olur.

Mekâdîr-i hendesiyye dahî böyle olup "bir müsellesin üç zâviyesi iki kâimeye müsâvîdir" demek "ol iki mecmûʿ bir şey ile takdîr olunsa ol şey birinde kaç defʿa dâhil olur ise diğerinde dahî ol kadar defʿa dâhil olur" demek olup yoksa bir müsellesin zevâyâ-yı selâsesi başka ve iki zâviye-i kâime başka şeydir.

Ve yine "H, B den büyüktür" gibi kaziyyelerde dahî H, B ile vasf olunmuş olmayıp H ile B bir mikyâs ile takdîr olunsa "H büyük ve B ondan küçüktür" demek olur. Ve "H ile B mütenâsîbdir" gibi kaziyyeler dahî H ile B'nin bir taʿbîr-i riyâzî ile merbût olduğunu ifâde edip birinden diğerinin taʿyînine yol olduğu anlaşılır.

کبی برمناسبت و ارتباطلرینه متعلق اولان احکامی متضمن اولورلر.

لکن بو مساوات بعض تعریفاتده کی کبی برمفهوم ایله اجزاسی بیننده کی مساواتك بیانیله عین ماهیت اوزرینه حکمدن عبارت اولمیوب آیری ایری کیتلرك بیننده کی مساواتدر.

مثلا ۱۰ عددی ٦ + ٤ عددینه مساویدر دیلسه ۱۰ عددی ۱۰ واحد قیاسیدن مرکب بر عدد اولدیغی حالده ٦ + ٤ تعبیری ۱۰ واحد قیاسی ایری ایری ایکی عددده برلشمش اولمغله بو عددلر دخی یکدیکرینه متمیزدرلر. بناء علیه ۱۰ = ٦ + ٤ تعبیری ۱۰ عددینی تشکیل ایدن احاد متماثله ٦ + ٤ عددینی تشکیل ایدن احاده مساویدر دیمك اولور.

مقادیر هندسیه دخی بویله اولوب بر مثلثك اوچ زاویه‌سی ایکی قائمه یه مساویدر دیمك اول ایکی مجموع بر شی ایله تقدیر اولنسه اول شی برنده قاچ دفعه داخل اولور ایسه دیکرنده دخی اول قدر دفعه داخل اولور دیمك اولوب یوخسه بر مثلثك زوایای ثلثه‌سی بشقه و ایکی زاویهٔ قائمه بشقه شیدر.

وینه ح، ب دن بیوکدر کبی قضیه‌لرده دخی ح، ب ایله وصف اولنمش اولمیوب ح ایله ب بر مقیاس ایله تقدیر اولنسه ح بیوك و ب اندن کچوکدر دیمك اولور. و ح ایله ب متناسبدر کبی قضیه‌لر دخی ح ایله ب نك برتعبیر ریاضی ایله مربوط اولدیغنی افاده ایدوب برندن دیکرینك تعبینه یول اولدیغی اکلاشیلور.

el-Hâsıl kazâyâ-yı riyâziyyenin ekserîsi ayrı ayrı iki hadden terekküb edip işbu hadlerin beyninde büyük ve küçük ve müsâvî olmak gibi münâsebetlerine hükmolunur. Ve bu hadlerin birinin diğerine şümûlüne hükmolunmadığından bu kaziyyelerden teşkîl olunan kıyâslarda hadd-i evsat sıdk ve şümûl i'tibâri ile tekerrür etmemekle bir netîceyi müstelzim olmak için mukaddime-i ecnebiyyeye ihtiyâc hâsıl olmakla ol kıyâslar kıyâs-ı müsâvât olmuş olur.

Mukaddemât-ı riyâziyye şu aded ve bu müselles gibi ahkâm-ı cüz'iyyeyi mütezammın olsa bile zâten a'dâd ve eşkâl efrâd-ı kesîre-i mütevehhimeden münteza' mefhûm-ı müşterekleri gibi i'tibâr olunduklarından bu nev' kazâyâ-yı riyâziyye dahî kazâyâ-yı külliyye hükmündedir.

Mukeddemât-ı riyâziyye zarûriyyâttan olup nakîzlerini tasavvur, kanûn-ı tasdîkâta mugâyir olduğundan, muhâldir. Onların netîcesi dahî yakînî olmakla ulûm-ı riyâziyyede usûl burhândır.

Berâhîn-i riyâziyye ekseriyâ kıyâs sûretinde bulunduklarından mukeddeme-i ecnebiyyeye muhtâc olurlar. Denilmişti: İşbu mukaddemât-ı ecnebiyyeye dahî ulûm-ı müte'ârefedir.

Ulûm-ı müte'ârefe - Kat'î ve bedîhî olarak isbâta muhtâc olmayıp nazariyyât-ı yakîniyyenin isbâtına medâr olan kaziyyelerdir. Meselâ "küll cüz'ünden büyüktür", "küll taksîm olunduğu cüz'lerin mecmû'una müsâvîdir", "iki şey diğer bir şeye müsâvî olsalar ol iki şey birbirlerine

الحاصل قضایای ریاضیه‌نك اکثریسی ایری ایری ایکی حددن ترکب ایدوب اشبو حدلرك بیننده بیوك وکچوك ومساوی اولمق کبی مناسبتلرینه حکم اولنور. وبو حدلرك برینك دیکرینه شمولنه حکم اولنمدیغندن بو قضیه‌لردن تشکیل اولنان قیاسلرده حد اوسط صدق وشمول اعتباریله تکرر ایتمکله بر نتیجه‌یی مستلزم اولمق ایچون مقدمهٔ اجنبیه‌یه احتیاج حاصل اولمغله اول قیاسلر قیاس مساوات اولمش اولورلر.

مقدمات ریاضیه شو عدد وبو مثلث کبی احکام جزئیه‌یی متضمن اولسه بیله ذاتاً اعداد واشکال افراد کثیرهٔ متوهمه‌دن منتزع مفهوم مشترکارکبی اعتبار اولندقلرندن بو نوع قضایای ریاضیه دخی قضایای کلیه حکمنده‌در.

مقدمات ریاضیه ضروریاتدن اولوب نقیضلرینی تصور قانون تصدیقاته مغایر اولدیغندن محالدر. انلرك نتیجه‌سی دخی یقینی اولمغله علوم ریاضیه‌ده اصول برهاندر.

براهین ریاضیه اکثریا قیاس صورتنده بولندقلرندن مقدمهٔ اجنبیه‌یه محتاج اولورلر. دنیلشیدی: اشبو مقدمات اجنبیه‌دخی علوم متعارفه‌در.

علوم متعارفه — قطعی وبدیهی اوله‌رق اثباته محتاج اولمیوب نظریات یقینیه‌نك اثباتنه مدار اولان قضیه‌لردر. مثلا کل جزئدن بیوکدر، کل تقسیم اولندیغی جزئلرك مجموعنه مساویدر. ایکی شی دیکر بر شیئه مساوی اولسه‌لر اول ایکی شی بربرلرینه

müsâvî olurlar" kaziyyeleri hep ulûm-ı müteʻârefedendir.[1]

Ulûm-ı müteʻârefe kemmiyyât beynindeki nisbetleri ifâde edip ol kemmiyyâtın nevʻi dahî taʻyîn olunmadığından kemmiyyât-ı gayr-i muʻayyene beynindeki işbu niseb-i katʻiyye Riyâziyyât'ın her şuʻbesine tatbîk olunabilir. Ve meselâ her hangi iki aded veyâ iki şekil veyâhûd iki kuvvet bir üçüncü aded veyâ şekil veyâhûd kuvvete müsâvî olsalar ol aded veyâ şekil veyâ kuvvetler mütesâviyeyn olurlar denilir. Binâenaleyh, her bedîhiyye ulûm-ı müteʻârefeden olmayıp ulûm-ı taʻlîmiyyede ulûm-ı müteʻârefe diye muʻayyen olmayan kemmiyyât beynindeki nisbetleri ifâde eden bedîhiyyâta denilir.

İmdi ulûm-ı müteʻârefe kâffeten bedîhiyyât-ı akliyyeden oldukları hâlde birbirine nisbetle baʻzısı diğer baʻzısından celî ve eclâ ve diğer baʻzıları dahî onlara nisbetle hafî olduklarından bunları kanûn-ı tasdîke tevfîk etmek için, "bir şey kendinden başka bir şey değildir" gibi bedîhiyyât-ı esâsiyyeye ircâʻ ile îzâh olunabilirler ki bu yolda îrâd olunan mulâhazâta *tenbîh* denilir.

İşte bu ulûm-ı müteʻârefeden her biri bir takım berâhînde mukaddime-i ecnebiyye olurlar. Meselâ 5+2=3+4 olduğunu isbât etmek matlûb olsa: evvelâ bu adedlerin taʻrîfleri mûcebince 5+2=7 ve 3+4=7

1 ʻUlûm-ı Müteʻârefe - Axiomes

مساوی اولورلر، قضیه‌لری هپ علوم‌متعارفه‌دندر (۱).

علوم متعارفه کیات بیننده‌کی نسبتلری افاده ایدوب اول کیاتك نوعی دخی تعیین اولنمدیغندن کیات غیرمعینه بیننده‌کی اشبو نسب قطعیه ریاضیاتك هر شعبه‌سنه تطبیق اولنه بیلور. ومثلا هر قنغی ایکی‌عدد ویا ایکی شکل ویاخود ایکی قوت بر اوچنجی عدد ویا شکل ویاخود قوته مساوی اولسه‌لر اول عدد ویا شکل ویا قوتلر متساویین اولورلر دنیلور. بناء علیه هر بدیهیه علوم متعارفه‌دن اولیوب‌علوم‌تعلیمیه‌ده علوم‌متعارفه‌دیو معین اولمیان کیات بیننده‌کی نسبتلری افاده ایدن بدیهیاته دنیلور.

ایمدی علوم متعارفه کافة بدیهیات عقلیه‌دن اولدقلری حالده بربرینه نسبتله بعضیسی دیکر بعضیسندن جلی واجلی ودیکر بعضیلری دخی انلره نسبتله خفی اولدقلرندن بونلری‌قانون تصدیقه توفیق ایتمك ایچون، برشی کندندن بشقه برشی دکلدر، کبی بدیهیات اساسیه‌یه ارجاع ایله ایضاح اولنه بیلورلرکه بو یولده ایراد اولنان ملاحظاته تنبیه دنیلور.

ایشته بو علوم متعارفه‌دن هربری بر طاقم براهینده مقدمهٔ اجنبیه اولورلر. مثلا ۵ + ۲ = ۳ + ٤ اولدیغنی اثبات ایتمك مطلوب اولسه: اولا بو عددلرك تعریفلری موجبنجه

۵ + ۲ = ۷ و ۳ + ٤ = ۷

---

(۱) علوم متعارفه Axiomes

mukaddimeleri tasdîk olunur. Zîrâ 5+2 ve 3+4 mecmû'larını teşkîl eden âhâdın 7 adedini teşkîl eden âhâda müsâvî olduğu a'dâdın emr-i i'tibârında bir kanûn hükmünde bulunan ta'rîfât-ı mezkûre icâbındandır. Ba'dehu burada bir mukaddime-i ecnebiyye olan, şeyler bir şeye müsâvî olsa ol şeyler birbirine müsâvî olurlar, müte'ârefesi vâsıtası ile mezkûr mukaddimelerden 5+2=3+4 netîcesi istihsâl olunur.

Ulûm-ı riyâziyyenin her şu'besinde buna mümâsil olan berâhîn ile ta'rîfât ve ulûm-ı müte'ârefeden, netâic-i yakîniyye istihsâl olunduğu misillû bu netâicden dahî diğer burhânların mukaddemâtı teşkîl olunarak diğer netâîc-i yakîniyye istihrâc olunur. Ve ulûm-ı riyâziyyenin ekser aksâmı bir takım berâhînin netâici diğer berâhînin mukaddemâtı olmak üzere birçok kıyâslardan müretteb bir kıyâs-ı mürekkebdirler.

Böyle müteselsil ve müterekkib kıyâslara müstenid olan bir da'vânın sıhhatini ta'yîn için onun eczâsı olan kıyâslar tefrîk ve mefsûlü'n-netâic ise mevsûlü'n-netâic kısmına ircâ' olunarak her biri ayrı ayrı mütâla'a olunurlar. Böyle bir matlûbun istihsâli için dahî ol kıyâsları terkîb etmelidir. Bu iki sûret yekdiğerine mukâbil iki usûl olup birincisine tahlîl ve ikincisine terkîb ta'bîr olunur.[1]

1 Tahlîl – Analyse; Terkîb - Sytnhése

مقدمه‌لری تصدیق اولنور. زیرا ۵+۲ و ۳+٤ مجموعلرینی تشکیل ایدن احادك ۷ عددینی تشکیل ایدن احاده مساوی اولدیغی اعدادك امر اعتبارنده برقانون حکمنده بولنان تعریفات مذکوره ایجابندندر. بعده بوراده بر مقدمهٔ اجنبیه اولان، شیلر برشیئه مساوی اولسه اول شیلر بربرینه مساوی اولورلر، متعارفه‌سی واسطه‌سیله مذکور مقدمه‌لردن ۵+۲ = ۳+٤ نتیجه‌سی استحصال اولنور.

علوم ریاضیه‌نك هر شعبه‌سنده بوکا مماثل اولان براهین ایله تعریفات وعلوم متعارفه‌دن، نتایج یقینیه استحصال اولندیغی مثلاو بو نتایجدن دخی دیکر برهانلرك مقدماتی تشکیل اولنه‌رق دیکر نتایج یقینیه استخراج اولنور. وعلوم ریاضیه‌نك اکثر اقسامی بر طاقم براهینك نتایجی دیکر براهینك مقدماتی اولمق اوزره برچوق قیاسلردن مرتب برقیاس مرکبدرلر.

بویله متسلسل ومترکب قیاسلره مستند اولان بر دعوانك صحتنی تعیین ایچون انك اجزاسی اولان قیاسلر تفریق ومفصول النتایج ایسه موصول النتایج قسمنه ارجاع اولنه‌رق هربری ایری ایری مطالعه اولنورلر. بویله بر مطلوبك استحصالی ایچون دخی اول قیاسلری ترکیب ایتملیدر. بو ایکی صورت یکدیکرینه مقابل ایکی اصول اولوب برنجیسنه تحلیل وایکنجیسنه ترکیب تعبیر اولنور (۱).

(۱) تحلیل Analyse ، ترکیب Synthèse

Ulûm-ı riyâziyyede ba'zen da'vâ nakîzini burhân ile ibtâl etmek sûretiyle isbât olunur. Ve bu hâlde burhân kıyâs-ı hulfî veyâ istisnâ'î sûretinde olmuş olur.[1] Meselâ bir hatt-ı müstakîmin bir dâireyi iki noktada kat'edip daha ziyâde noktada kat'edemediği da'vâsını isbât için: Evvelâ üç noktada kat'eder farz olunur. Ba'dehu bu üç noktanın her biri ile merkez-i dâire beynindeki bu'dlar dâirenin ensâf-ı aktârından bulunacaklarından yekdiğerine müsâvî olmaları ile bir mûcib-i mefrûz nokta-i merkeziyyeden bir hatt-ı müstakîm üzerine tûlleri müsâvî üç hattın resmi mümkün olmak lâzım gelir. Bu ise bâtıl olmakla faraziyye dahî bâtıl olup mefrûzun nakîzi sâbit olur.

İstıtrâd

Port Royal Mantıkçılarının Euklides'e Karşı Dermiyân Eyledikleri İ'tirâzın Reddi

Da'vâyı nakîzini ibtâl etmek sûretiyle isbât eylemek usûlü her ilimde müsta'mel ve pek çok hakâiki bi's-suhûle izhâra hizmet

1 İbtâl-i nakîz ile intâc-ı matlûb eden burhân – La Démonstration Par L'absurde

علوم رياضيه‌ده بعضا دعوى نقيضنى برهان ايله ابطال ايتمك صورتيله اثبات اولنور . وبو حالده برهان قياس خلفى ويا استثنائى صورتنده اولمش اولور (٢) . مثلا بر خط مستقيمك بر دائره‌يى ايكى نقطه‌ده قطع ايدوب دهازياده نقطه‌ده قطع ايده‌مديكى دعواسنى اثبات ايچون : اولا اوچ نقطه‌ده قطع ايدر فرض اولنور بعده بو اوچ نقطه‌نك هر برى ايله مركز دائره بينده‌كى بعدلر دائره‌نك انصاف اقطارندن بولنه‌جقلرندن يكديكرينه مساوى اولمليله برموجب مفروض نقطهٔ مركزيه‌دن بر خط مستقيم اوزرينه طوللرى مساوى اوچ خطك رسمى ممكن اولمق لازم كلور بو ايسه باطل اولمغله فرضيه‌دخى باطل اولوب مفروضك نقيضى ثابت اولور .

استطراد

پور رووايال منطقجيلرينك اقليدسه قارشو درميان ايلدكلرى اعتراضنك ردى

دعوايى نقيضنى ابطال ايتمك صورتيله اثبات ايتمك اصولى هر عملده مستعمل وپك چوق حقايقى بالسهوله اظهاره خدمت

---

(٢) ابطال نقيض ايله انتاج مطلوب ايدن برهان

La Démonstration par l'absurde

eden bir usûl iken Fransızların Port Royal[1] mantıkçıları bunun yakîn ifâde etmesini inkâr ederler. Ve uzun uzadıya Euklides'in kütüb-i hendesiyyesinin nevâkısını taharrî ile uğraştıkları sırada Öklides'in bu nev' berâhîni isti'mâl etmesini bir hatâ 'add ile bu yolda gidilse ba'zen bedîhî olarak veyâ sâir delîllerin netâicinden bulunarak sâbit olan sâlibeler veyâhûd diğer tarîkler ile istihsâl olunan kaziyyeler bu sûretle ibtâl olunarak muhâlâttan addolunması lâzım geleceğini beyân ederler. Bu ise bir muğâlatadır! Berâhîn-i riyâziyye ile muhâl oldukları sâbit olan mevâdd hangi tarîkler ile müstedel olmuştur! Ve bunların bedîhîleri hangileridir? İşte Port Royal mantıkçıları bunları gösteremedikleri gibi başka bir kimse de bulup gösteremeyeceğinden öyle ihtimâl ve evhâmın bu bâbda ehemmiyeti olamaz. Zîrâ berâhîn-i riyâziyyenin cümlesi yakînî ve kat'î oldukları gibi hârice tatbîklerinde dahî ahkâm-ı kat'iyyeyi müfîd olurlar ve hâriçte ahkâm-ı akliyyeye mübâyin ve müsâdim hiçbir şeye tesâdüf olunmamıştır.

Vâkı'an, Riyâziyyât umûr-ı i'tibâriyye üzerine mebnî ise de ol

1 Port Royal, mukaddemen, Fransada bir cemî'iyyet-i ruhbâniyye olup bu cemî'iyyete dâhil olanlardan bir takımının (l'art de penser) *Fenn-i Fikr* ünvânı ile te'lîf eyledikleri mantık Avrupa'nın her tarafında şöhret bularak kendilerince Mantık'ı mükemmil ve mütemmim bir eser addolunmuştur.

ايدن بر اصول ايكن فرانسزلرك پور رووايال (١) منطقجيلرى بونك يقين افاده ايتمسنى انكار ايدرلر . واوزون اوزادى يه اقليدسك كتب هندسيه سنك نواقصنى تحرى ايله اوغراشدقلرى صره ده اقليدسك بو نوع براهينى استعمال ايتمسنى برخطا عد ايله بو يوله كيدلسه بعضا بديهى اولەرق ويا سائر دليللرك نتايجندن بولنەرق ثابت اولان سالبەلر وياخود ديكر طريقلر ايله استحصال اولنان قضيەلر بو صورتله ابطال اولنەرق محالاتدن عد اولنمسى لازم كله جكنى بيان ايدرلر . بو ايسه بر مغالطه. در ! براهين رياضيه ايله محال اولدقلرى ثابت اولان مواد قنغى طريقلرله مستدل اولمشدر! وبونلرك بديهيلرى قنغيلريدر؟ ايشته پور روايال منطقجيلرى بونلرى كوسترەمدكلرى كبى بشقه بر كيمسه ده بولوب كوسترەميه جكندن اويله احتمال واوهامك بو بابده اهميتى اولەماز . زيرا براهين رياضيەنك جملەسى يقينى وقطعى اولدقلرى كبى خارجه تطبيقلرنده دخى احكام قطعيه يى مفيد اولورلر وخارجده احكام عقليه يه مباين ومصادم هيچ بر شيئه تصادف اولنمامشدر .

واقعا رياضيات امور اعتباريه اوزرينه مبنى ايسه ده اول

---

(١) پور رووايال مقدما فرانسه ده بر جمعيت رهبانيه اولوب بو جمعيته داخل اولنلردن بر طاقنك (لاردو پانسه) فن فكر عنوانيله تأليف ايلدكلرى منطق اوروپانك هر طرفنده شهرت بولەرق كنديلرنجه منطق مكمل ومتمم بر اثر عد اولنمشدر .

i'tibârât kânûn-ı tasdîke ve berâhîn-i riyâziyyeye dahî kavâ'id-i fikr ve nazara tamâmıyla muvâfık olduklarından onları inkâr etmek aklın hakîkate isâbetini inkâr etmek olup safsataya varır. Ve bunca tecârib ve ulûm ve funûn, hakâik-i hâriciyye hakkında dahî ahkâm-ı riyâziyyenin sıdkına şehâdet eder ki bu da aklın hakîkate isâbet edebildiğine burhândır. İmdî hâriçte yakîniyyât-ı riyâziyyeye müsâdim bir kaziyye bulunamayınca bunun için nakl ve haberden başka bir tarîka ihtimâl kalmaz. Haber ise hisse müstenid olmakla berâber bedâhet-i akliyyeye müsâdim ve münâkız olmamalıdır. Böyle bedîhiyyât-ı akliyyeye münâfî bir haber bulunacak olur ise; Port Royal mantıkçılarını bilmem ama bizim mantıkçıların öyle bir haberi kabûl etmeyip reddeyleyeceklerini bilirim.

Bir şeyin nakîzini ibtâl ile matlûbu intâc eden kıyâs-ı hulfîyi reddetmek tenâkuz ve ahkâm-ı kazâyâyı ve binâenaleyh kânûn-ı fikri reddetmek demek olacağından, Port Royalistler bunun üzerine Mantık'ın esâsını fi'len reddetmiş oldukları gibi kâvlen dahî reddetmiş oldular, artık "L'art de Penser"i kanûn-ı fikrî te'lîf ederek nihâyetlerinde dahî ictimâ'-i nakîzini tecvîz için ahz eyledikleri tekellüfâta dûçâr olmaları idi. Zîrâ orada ictimâ'-ı nakîzeyni tecvîz için bir şeyin iki mahalde birden bulunması ve iki şeyin bir mahâlde hulûl ve ittihâdı her ne kadar aklen tecvîz olunamaz ise de bunun adem-i cevâzı mütenâhî olan aklın gayr-i

اعتبارات قانون تصديقه وبراهين رياضيه دخى قواعد فكر و نظره تماميله موافق اولدقلرندن انلرى انكار ايتمك عقلك حقيقته اصابتنى انكار ايتمك اولوب سفسطه يه واريز . وبونجه تجارب وعلوم وفنون ، حقايق خارجيه حقنده دخى احكام رياضيه نك صدقنه شهادت ايدركه بوده عقلك حقيقته اصابت ايده بيلديكنه برهاندر . ايمدى خارجده يقينيات رياضيه يه مصادم بر قضيه بولنه مينجه بونك ايچون نقل وخبردن بشقه بر طريقه احتمال قالمز . خبر ايسه حسه مستند اولمغله برابر بداهت عقليه يه مصادم ومناقض اولمامليدر . بويله بديهيات عقليه يه منافى برخبر بولنه جق اولور ايسه : پور رووايال منطقجيلرينى بيلم اما !.. بزم منطقجيلرك اويله برخبرى قبول ايتميوب رد ايليه جكلرينى بيلورم .

بر شيئك نقيضنى ابطال ايله مطلوبى انتاج ايدن قياس خلفيى رد ايتمك تناقض و احكام قضايايى وبناء عليه قانون فكرى رد ايتمك ديمك اوله جغندن پور رووا ـ يالستلر بونك اوزرينه منطقك اساسنى فعلاً رد ايتمش اولدقلرى كبى قالا دخى رد ايتمش اوليديلر ارتق (لاردوپانسه يى) قانون فكرى تأليف ايدرك نهايتلرنده دخى اجتماع نقيضنى تجويز ايچون اخذ ايلدكلرى تكلفاته دوچار اولمزلر ايدى . زيرا اوراده اجتماع نقيضينى تجويز ايچون برشيئك ايكى محلده بردن بولنمسى وايكى شيئك برمحلده حلول واتحادى هرنقدر عقلا تجويز اولنه مز ايسه ده بونك عدم جوازى متناهى اولان عقلك غير

mütenâhî bulunan husûsâtdaki hatâsından ileri gelme bir şey olduğu ve hattâ St. Augustinus'un kavlince tedâhül-i ecsâm bile câiz olduğu yolunda bir takım muğâlatât ile yorulmuşlardır.

Gulât-ı mâddiyyûn en mükemmel olmak üzere kendilerine gösterilen bu Mantık'tan çıkan şu netîceleri görüp de Mantık'ı bütün bütün reddeylediklerinden dolayı küçük bir mübâlağadan başka bir şey yapmış olurlar mı?

Bâb-ı Sâlis

Ulûm-ı Tabî'iyye

Fasl-ı Evvel

Havâdis ve Kavânîn-i Tabî'iyye

Mâhiyyât-ı hakîkiyyenin eczâsı mâhiyyât-ı i'tibâriyyenin eczâsı gibi hârice mürâca'at etmeksizin zihinde cem' ve tertîb olunamadıklarından hakâyıkın tertîb-i tabî'iyyesine vukûf için hârice mürâca'at olunmak lâzım gelir.

İnsan hârice havâss-i hamse ile muttali' olabilir. Ve eşyâ-i hâriciyye müte'âkıben âlât-ı hissiyyeye te'sîr ve telâkkîden hâlî kalmadıklarından havâdis-i hissiyye dahî te'âkub eder. Ulûm-ı tabî'ıyyede işte bu havâdisten bahs olunur.

Âlem a'yân ile a'râzdan ibârettir. A'yân "zâtıyla kâim

متناهی بولنان خصوصاتده کی خطاسندن ایلرو کلمه برشی اولدیغی وحتی سن اوکوستنك قولنجه تداخل اجسام بیله جائز اولدیغی یولنده برطاقم مغالطات ایله یورولمشلردر.

غلاة مادیون الك مکمل اولمق اوزره کندیلرینه کوستریلان بو منطقدن چیقان شو نتیجه‌لری کوروبده منطق بتون بتون رد ایلدکلرندن طولایی کچوك بر مبالغه‌دن بشقه برشی یاپمش اولورلرمی؟

باب ثالث

علوم طبیعیه

فصل اول

حوادث وقوانین طبیعیه

ماهیات حقیقیه‌نك اجزاسی ماهیات اعتباریه‌نك اجزاسی کبی خارجه مراجعت ایتمکسزین ذهنده جمع وترتیب اولنه مدقلرندن حقایقك ترتیب طبیعیسنه وقوف ایچون خارجه مراجعت اولنمق لازم کلور.

انسان خارجه حواس خمسه ایله مطلع اوله بیلور. واشیای خارجیه متعاقبا الات حسیه یه تأثیر وتلاقیدن خالی قالمدقلرندن حوادث حسیه دخی تعاقب ایدر. علوم طبیعیه ده ایشته بوحوادثدن بحث اولنور.

عالم اعیان ایله اعراضدن عبارتدر. اعیان ذاتیله قائم

olan" olup a'râz dahî "zâtı ile kâim olamayıp a'yân ile kâim olan"-dır. Bu hâle göre ma'lûmât-ı hâriciyye ya a'yâna veyâhûd a'râza müte'allık olur.

Hissin iş'âr eylediği havâdisten münteza' olan ma'lûmât, cins ve nev'lerle tertîb olunarak gerek a'yâna ve gerek a'râzın hakîkat ve mâhiyetlerine kesb-i vukûf olunur. Lâkin havâdis-i tabî'iyye hissin iş'âr eylediği ahvâl ve a'râzdan ibâret olmakla mâhiyyât-ı a'yânı temyîze medâr olan evsâf-ı zâtiyye dahî a'razdan ibârettir. Biz a'yânı ancak evsâfıyla hissedebiliriz.

A'yânı cemî'-i a'râzdan tecrîd ile arazdan hâlî olan cevâhiri hiss tarîkiyle bilmek insan için mümkün olmadığından, bu ciheti, ulûm-ı tabî'iyyeden hâric ve İlm-i Mâ-ba'de't-Tabî'iyye'ye müte'allık olur. Bunda ise hükemâ muhtelif re'ylerde bulunup öyle hârice tatbîk olunamayan faraziyyât ve i'tibârât-ı akliyye ile hakâik-i mücerrede-i a'yandan bahs etmeye bir tarîk yoktur ve hikmet, hilkat ve tekvîne müte'allık olup insan için bir sır olması mukadder olan bir emrin taharrîsine kalkışmak dâire-i memlûkiyyet ve ubûdiyyeti tecâvüze çıkışmak gibi netîcesi müstahîl bir harekettir diye ba'zıları (Metafizîk) İlm-i Mâ-ba'de't-Tabî'iyye'yi red ve inkâr ederler. Müteahhirîn-i hükemânın ekserîsi dahî İlm-i İlâhî'yi Metafizik'ten ayırıp müstakil bir ilim addetdikten sonra ba'zıları yine bâkîsinden İlm-i Mâ-ba'de't-Tabî'iyye'de bahs

اولان اولوب اعراض دخی ذاتیله قائم اوله‌میوب اعیان ایله قائم اولاندر. بوحاله کوره معلومات خارجیه یا اعیانه ویاخود اعراضه متعلق اولور.

حسك اشعار ایلدیکی حوادثدن منتزع اولان معلومات جنس ونوعلرله ترتیب اولنه‌رق کرك اعیانه وکرك اعراضك حقیقت وماهیتلرینه کسب وقوف اولنور. لکن حوادث طبیعیه حسك اشعار ایلدیکی احوال و اعراضدن عبارت اولمغله ماهیات اعیانی تمییزه مدار اولان اوصاف ذاتیه دخی اعراضدن عبارتدر. بزاعیانی انجق اوصافیله حس ایده بیلورز.

اعیانی جمیع اعراضدن تجرید ایله عرضدن خالی اولان جواهری حس طریقیله بیلمك انسان ایچون ممکن اولمدیغندن بو جهتی علوم طبیعیه‌دن خارج وعلم مابعد الطبیعیه یه متعلق اولور. بونده ایسه حکما مختلف رأیلرده بولنوب اویله خارجه تطبیق اولنه‌میان فرضیات واعتبارات عقلیه ایله حقایق مجردهٔ اعیاندن بحث ایتمکه برطریق یوقدروحکمت حلقت وتکوینه متعلق اولوب انسان ایچون برسر اولمسی مقدر اولان برامرك تحریسنه قالقشمق دائرهٔ مملوکیت وعبودیتی تجاوزه چیقشمق کبی نتیجه‌سی مستحیل برحرکتدر دیو بعضیلری (متافریك) علم مابعد الطبیعیه‌یی رد و انکار ایدرلر. متأخرین حکمانك اکثریسی دخی علم الهیی متافزیکدن ایروب مستقل بر علم عد ایتدکدن صکره بعضیلری ینه باقیسندن علم مابعد الطبیعیه ده بحث

eder ve ba'zıları dahî İlm-i İlâhî'yi ba'de'l-istisnâ' Metâfizîk'i büsbütün reddederler.

Bu hâlde hakâik-i hâriciyyeden bahseden ulûm-ı tabî'iyyenin mevzû'âtı, mâhiyyât-ı a'yân ile a'râz-ı mücerrededen ibâret kalmakla bunların mütâla'a-i ahvâli için Tabî'iyyât'ta havâdis-i tabî'iyyeden bahs olunur. Havâdis-i tabî'iyye ise hiçbir sûretle hasr ve ta'dâd olunamayacak derecede mütenevvi' ve müte'âkib olduklarından, akl-ı beşer onları ihâtâdan âcizdir. İşbu havâdis ba'zı nisbetlerle yekdiğerine merbût olduklarından cihet-i iştirâkleri bulunmakla insan ol nisbetleri mütezammın olan ba'zı kavânîne vâkıf olabilir. Ve ma'lûm olan ba'zı havâdisten kavânîn-i mezkûre vâsıtası ile diğer ba'zı havâdisi ta'yîn edebilir.

Havâdis-i müte'âkibe beynindeki ittifâk bir tesâdüfden ibâret olabilmekle her zaman ba'zı havâdisin ittihâd ve ittifâkı sâbit bir nisbet ve irtibât addolunamayıp havâdisin yekdiğerini ta'yîn etmeleri beynlerinde bir nisbet-i illiyye bulunmaktan neş'et eylediğine binâen havâdis beynindeki irtibâtın illet-i hükm olup olmadığını taharrî etmek usûl-i Tabî'iyyâtça mehâm-ı umûrdandır. Meselâ câzibe-i arzıyye ecsâmın sukûtunun sebebi olduğundan câzibe-i arzıyye ile sukût-ı ecsâm arasındaki nisbet ve irtibât bir kânûn olmuş olur.

Havâdis-i tabî'iyyenin beynindeki nisbet ve irtibâtın ya'nî kavânîn-i

ايدر وبعضيلرى دخى علم الهيى بعد الاستثنا متافزيكى بسبتون رد ايدرلر .

بو حالده حقايق خارجيه‌دن بحث ايدن علوم طبيعيه‌نك موضوعاتى ماهيات اعيان ايله اعراض مجرده‌دن عبارت قالمغله بونلرك مطالعهٔ احوالى ايچون طبيعياتده حوادث طبيعيه‌دن بحث اولنور . حوادث طبيعيه ايسه هيچ برصورتله حصر وتعداد اولنه‌ميه‌جق درجه‌ده متنوع ومتعاقب اولدقلرندن عقل بشر انلرى احاطه‌دن عاجزدر . اشبو حوادث بعض نسبتلرله يكديكرينه مربوط اولدقلرندن جهت اشتراكلرى بولنمغله انسان اول نسبتلرى متضمن اولان بعض قوانينه واقف اوله بيلور . ومعلوم اولان بعض حوادثدن قوانين مذكوره واسطه‌سيله ديكر بعض حوادثى تعين ايده بيلور .

حوادث متعاقبه بينده‌كى اتفاق برتصافدن عبارت اوله بيلكله هرزمان بعض حوادثك اتحاد واتفاقى ثابت برنسبت وارتباط عداولنه‌ميوب حوادثك يكديكرينى تعيين ايتمكرى بينلرنده برنسبت عليه بولنمقدن نشأت ايلديكنه بناء حوادث بينده‌كى ارتباطك علت حكم اولوب اولمديغنى تحرى ايتمك اصول طبيعياتجه مهام امور دندر . مثلا جاذبهٔ ارضيه اجسامك سقوطنك سببى اولديغندن جاذبهٔ ارضيه ايله سقوط اجسام اره‌سنده‌كى نسبت وارتباط برقانون اولمش اولور .

حوادث طبيعيه‌نك بينده‌كى نسبت وارتباطك يعنى قوانين

tabî‘iyyenin ta‘yîni ulûm-ı tabî‘iyyenin gâyet-i müşterekesi olmakla mesâil-i ulûm-ı tabî‘iyye iki yahûd iki takım hâdise ma‘lûm iken her birinin beynlerindeki nisbet ve irtibâtın takdîri ve böyle bir nisbet ve irtibât ma‘lûm iken ol havâdisin birinden diğerinin ta‘yîni sûretlerinde vârid olup birinci sûret usûle ve ikinci sûret dahî furû‘a müte‘allık olur.

İmdî kavânîn-i tabî‘iyye ulûm-ı riyâziyyeye tatbîk ya‘nî ol kânûnların mütezammın oldukları nisbetler bir ta‘bîr-i riyâzî ile ifâde olunabilirler ise ol kânûnların sıhhat ve ehemmiyetleri artmış olur. Zîrâ ulûm-ı riyâziyye her ne kadar i‘tibârât-ı akliyyeden ileri gelmiş ise de aslâ evhâm ve hâyâlât kabîlinden olmayıp hakîkate muvâfık olan i‘tibârât-ı akliyyeye nazaran zarûrî ve bedîhî olan ahkâm-ı külliyyeye müsteniddir. Binâenaleyh bir hâkim mes’eleyi nasıl şuhûd ve beyyinât ile şer‘ ve kânûna mürâca‘at ve tatbîk ederek hükmeder ise akl dahî havâdisi kavâ‘id-i riyâziyyeye tatbîken halletmeye çalışur ve ma‘lûmât-ı hâriciyyesini bu sûretle tevsî‘ ve ikmâl eder.

Kavânîn-i tabî‘iyye yâ ahvâl-i a‘yâna veyâ a‘yândan mücerred olan a‘râzın ahvâline müte‘allık olduğu cihetle ulûm-ı tabî‘iyye dahî iki kısım olup bunun birinci kısmından İlm-i Târîh-i Tabî‘iyye’de ve ikinci kısmından dahî İlm-i Hikmet-i Tabî‘iyye’de bahs olunur.

İlm-i Târîh-i Tabî‘iyye’de hakâikin ya sûret-i tertîbinden ve bu tertîb

طبیعیه‌نك تعیینی علوم طبیعیه‌نك غایت مشترکه‌سی اولمغله مسائل علوم طبیعیه ایکی یاخود ایکی طاقم حادثه معلوم ایکن هربرینك بینلرنده کی نسبت وارتباطك تقدیری وبویله بر نسبت و ارتباط معلوم ایکن اول حوادثك برندن دیکرینك تعیینی صورتلرنده وارد اولوب برنجی صورت اصوله و ایکنجی صورت دخی فروعه متعلق اولور ٠

ایمدی قوانین طبیعیه علوم ریاضیه‌یه تطبیق یعنی اول قانونلرك متضمن اولدقلری نسبتلر برتعبیر ریاضی ایله افاده اولنه بیلورلر ایسه اول قانونلرك صحت واهمیتلری ارتمش اولور ٠ زیرا علوم ریاضیه هرنقدر اعتبارات عقلیه‌دن ایلرو کلمش ایسه‌ده اصلا اوهام و خیالات قبیلندن اولمیوب حقیقته موافق اولان اعتبارات عقلیه‌یه نظراً ضروری وبدیهی اولان احکام کلیه‌یه مستنددر ٠ بناء علیه برحاکم مسئله‌یی نصل شهود وبینات ایله شرع وقانونه مراجعت وتطبیق ایدرك حکم ایدر ایسه عقل دخی حوادثی قواعد ریاضیه‌یه تطبیقا حل ایتمکه چالیشورومعلومات خارجیه‌سنی بوصورتله توسیع واکمال ایدر ٠

قوانین طبیعیه یا احوال اعیانه ویا اعیاندن مجرد اولان اعراضك احوالنه متعلق اولدیغی جهتله علوم طبیعیه دخی ایکی قسم اولوب بونك برنجی قسمندن علم تاریخ طبیعیده و ایکنجی قسمندن دخی علم حکمت طبیعیه‌ده بحث اولنور ٠

علم تاریخ طبیعیده حقایقك یا صورت ترتیبندن وبوترتیب

üzerine terettüb eden ahvâl-i tabî'iyyeden veyâhûd mevâlîd-i selâse efrâdının keyfiyyet-i neşv ü nemâsından ve sûret-i te'ayyüş ile terekküb ve vezâif-i bedeniyyesinden bahsolunmakla Târîh-i Tabî'î dahî iki kısım olur. Ama müteahhirîn-i maddiyyûn ikinci kısmı mebâhis-i a'râzdan ya'nî terkîb ve vezâif-i bedeniyyeyi havâdis-i tabî'iyyeden addeylediklerinden bunlara müte'allık olan ebhâsı müştemil olan Hayât-ı Hayevân ve Nebâtı[1] İlm-i Târîh-i Tabî'iyye'den tefrîk ile İlm-i Hikmet-i Tabî'iyye'ye ilhâk eylemişlerdir.

Havâdis-i tabî'iyye nasıl kavânîn-i muntazama ile merbût ve mütenâsib ise işbu kavânînin dahî yekdiğerine irtibât ve münâsebeti olup, bundan evvelkilerden e'amm kanunlar neş'et eder. Meselâ Galileo ve Kepler'in ecsâm-ı sâkıtaya ve seyyârâtın Şemsin etrafında devr ve seyrine dâir keşf eyledikleri kânûnlar beyninde nisbet ve irtibât bulunup bunların her biri mezkûr niseb-i umûmiyyeye mütezammın olan Newton'un keşf eylediği câzibe-i umûmiyye kânûnunun ahvâl-i mahsûsası gibidir. İşbu kavânîn-i umûmiyye beynindeki nisbetler dahî ta'yîn olunarak yekdiğerinden e'amm düstûrları bulunabildiğinden bunların cümlesine şâmil olacak bir düstûrun dahî bulunması mümkün olmakla insan tab'an bu düstûrun taharrîsine mecbûldür. Ve pek çok hükemâ dahî bu yolda çalışmışlardır.

---

1 İlm-i Hayât-ı Hayevân – Biologie Animale; İlm-i Hayât-ı Nebâtât – Biologie Végétale

اوزرینه ترتب ایدن احوال طبیعیه‌دن ویاخود موالید ثلثه افرادینك کیفیت نشو و نماسندن وصورت تعیشی ایله ترکب ووظائف بدنیه‌سندن بحث اولنمغله تاریخ طبیعی دخی ایکی قسم اولور. اما متأخرین مادیون ایکنجی قسمی مباحث اعراضدن یعنی ترکیب ووظائف بدنیه‌یی حوادث طبیعیه‌دن عد ایلدکلرندن بونلره متعلق اولان ابحاثی مشتمل اولان حیات حیوان ونباتی (۱) علم تاریخ طبیعیدن تفریق ایله علم حکمت طبیعیه‌یه الحاق ایلمشلردر.

حوادث طبیعیه نصل قوانین منتظمه ایله مربوط ومتناسب ایسه اشبو قوانینك دخی یکدیکرینه ارتباط ومناسبتی اولوب بوندن اولکیلردن اعم قانونلر نشأت ایدر. مثلا غلیله وکیلرك اجسام ساقطه‌یه وسیاراتك شمسك اطرافنده دور وسیرینه دائر کشف ایلدکلری قانونلر بیننده نسبت وارتباط بولنوب بونلرك هربری مذکور نسب عمومیه‌یی متضمن اولان نوتونك کشف ایلدیکی جاذبهٔ عمومیه قانوننك احوال مخصوصه‌سی کبیدر. اشبو قوانین عمومیه بیننده کی نسبتلر دخی تعیین اولنه‌رق یکدیکرندن اعم دستورلر بولنه‌بیلدیکندن بونلرك جله‌سنه شامل اوله‌جق بردستورك دخی بولنمسی ممکن اولمغله انسان طبعاً بودستورك تحریسنه مجبولدر. وپك چوق حکما دخی بویولده چالشمشلردر.

---

(۱) علم حیات حیوان Bioligie animale
علم حیات نباتات Biologie végétale

Ama mezkûr niseb-i umûmiyye her mertebesinde hârice tatbîk ile tahkîk ve tashîh olunmak lâzım olup sırf aklen umûr-ı hâriciyyeye hükmetmek câiz olmadığından, ba'zı felâsife bu yolda vehm ve hevâsına tebe'iyyetle felâket-i dalâlete uğradıkları gibi ba'zıları dahî cemî'-i havâdis-i tabî'iyyenin bir hâdisenin suver-i muhtelifesi olduğunu ya'nî cemî'-i havâdis-i tabî'iyyenin hareketten ibâret bulunduğunu beyân ile bugün pek ziyâde terakkî etmiş bulunan ulûm-ı tecrübiyyeye muvâfık netâice vâsıl oldular. Zîrâ fünûn-ı cedîdeye göre en muhtelif bir sûrette bulunan havâdis-i tabî'iyyenin bile kânûn-ı müştereki olmak lâzım gelip harâret ve ziyâ ve elektrik gibi havâdis-i tabî'iyye hep yekdiğeri ile mütenâsib olarak beynlerinde kısmen ta'yîn olunabilmiş olan mu'âdil-i mancınıkları vardır. Hattâ havâdis-i 'uzviyye bile havâdis-i tabî'iyye ve kimyeviyyeden ibâret ve fakat daha karışık ve mürekkebdirler.

Mütekellimîn her cihetle olduğu gibi bu yolda dahî hükemâya tefevvuk edip ecsâm cüz'i lâ-yetecezzâdan terekküb ederek âlemin a'yân ile a'râzından ibâret olması re'ylerinden ve sâirin nîce husûsâtta hakîkate isâbet etmeleri ile ulûm ve fünûn-ı hâzıranın netâyic-i sahîhîhası onların re'yine tevâfuk etti ve ale'lhusûs Eş'ariyye'nin a'râz hakkındaki tedkîkâtları ehl-i fenne göre pek kıymetdâr olup bunlardan netâic-i sahîha-yı fünûn daha evvel zamândan ma'lûm ve müstahsal olmuş bulunduğu zâhir olur.

اما مذكور نسب عموميه هرمرتبه‌سنده خارجه تطبيق ايله تحقيق و تصحيح اولنمق لازم اولوب صرف عقلا امور خارجيه‌يه حكم ايتمك جائز اولمديغندن بعض فلاسفه بويولده وهم وهواسنه تبعيتله فلاكت ضلالته اوغرادقلرى كبى بعضيلرى دخى جميع حوادث طبيعيه‌نك برحادثه‌نك صور مختلفه‌سى اولـديغنى يعنى جميع حوادث طبيعيه‌نك حركتدن عبارت بولنديغنى بيان ايله بوكون پك زياده ترقى ايتمش بولنـان علوم تجربيه‌يه موافق نتايجه واصل اولديلر . زيرا فنون جديده‌يه كوره اك مختلف برصورتده بولنان حوادث طبيعيه‌نك بيله قانون مشتركى اولمق لازم كلوب حرارت و ضيا والقتريق كبى حوادث طبيعيه هپ يكديكريله متناسب اولەرق بينلرنده قسماً تعيين اولنه‌بيلمش اولان معـادل منجنيقلرى واردر . حتى حوادث عضويه‌بيله حوادث طبيعيه وكيميويه‌دن عبارت وفقط دها قاريشق ومركبدرلر .

متكلمين هرجهتله اولديغى كبى بويولده دخى حكمايه تفوق ايدوب اجسـام جزء لايتجزادن تركب ايدرك عالمك اعيان ايله اعراضدن عبارت اولمسى رأيلرنده وسائر نيجه خصوصاتده حقيقته اصابت ايتملريله علوم وفنون حاضره‌نك نتايج صحيحه‌سى انلرك رأينه توافق ايتدى وعلى الخصوص اشعريه‌نك اعراض حقنده‌كى تدقيقـاتلرى اهل فنه كوره پك قيمتدار اولوب بونلردن نتـايج صحيحهٔ فنون دها اول زماندن معلوم ومستحصل اولمش بولنديغى ظاهر اولور .

Lâkin buralarını iyice anlayabilmek İlm-i Kelâm'ın cevher ve araz ve mücerredâtın nefyine dâir olan mebâhisini pek dikkatli mütâla'a ve ale'l-husûs 'inde'l-mütekellimîn ekvândan, ya'nî sükûn ve hareket ve iftirâk ve ictimâ'dan ve mahsûsâttan başka olan mekûlât-ı tis'anın münker olması gibi ebhâsı derpîş-i nazar mülâhaza eylemiştir. Hele ba'zıları ekvânı dahî mahsûsâttan addeylemişlerdir ki böylece mahsûsât ile ekvân bir addolunmuş olduğundan mahsûsâtı dahî hareketten addetmekte bir mâni' ve mahzûr olmadığı mütekellimînin â'râzın teceddüd eylediğini ve iki zamanda ve iki mekânda bakî kalmadığını beyân eylemeleri yolundaki bahsleri ile te'eyyüd eyler.

İmdi bu yoldaki tafsilâtın böyle muhtasar bir risâlede yeri olmadığından bu kadarcık ile iktifâ ederek hulâsaten şunu diyelim ki kavânîn-i tabî'iyyenin umûmuna şâmil olan düstûr-ı umûmî ecsâmın cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb olması ve havâdis-i âlemin ol eczânın hareketleriyle hisse îkâ' eyledikleri te'sirâttan ibâret bulunması kâ'idesidir ki bu husûsât her cihetle te'yid olunduğu misillû netâyic-i tecrübiyye ile dahî tevâfuk eylediğinden bugün şu'ebât-ı ulûm ve fünûnda bu düstûr-ı müşterek esâs ittihâz edilmeye başlanılmıştır.

لكن بورالرينى ايوجه اكلايه بيلمك علم كلامك جوهر وعرض ومجرداتك نفينـه دائر اولان مباحثنى پك دقتلى مطـالعه وعلى الخصوص عند المتكلمين اكواندن، يعنى سكون وحركت وافتراق واجتماعدن ومحسوساتدن بشقه اولان مقولات تسعه نك منكر اولمسى كبى ابحاثى درپيش نظر ملاحظـه ايلمليدر . هله بعضيلرى اكوانى دخى محسوسـاتدن عد ايلمشلردركه بويله جه محسوسات ايله اكوان برعداولنمش اولديغندن محسوساتى دخى حركتدن عد ايتمكده برمانع ومحذوراولمديغى متكلمينك اعراضك تجدد ايلديكنى وايكى زمانده وايكى مكانده باقى قالمديغنى بيان ايلملرى يولنده كى بحثلرى ايله تأيد ايلر .

ايمدى بويولده كى تفصيلاتك بويله مختصر بررسـاله ده يرى اولمديغندن بوقدرجق ايله اكتفا ايدرك خلاصة شونى ديه لم كه قوانين طبيعيه نك عمومنه شـامل اولان دستور عمومى اجسامك جزء لايتجزادن مركب اولمسى وحوادث عالمك اول اجزانك حركتلريله حسـه ايقاع ايلدكلرى تأثيراتدن عبارت بولنمسى قاعده سيدركه بوخصوصات هر جهتله تأييـد اولنديغى مثللو نتايج تجربيه ايله دخى توافق ايلديكنـدن بوكون شعبات علوم وفنونده بودستو مشترك اساس اتخاذ ايدلمكه باشلانلمشدر .

Fasl-ı Sânî

Mu'arrif

Âlem-i tabîa'tta mevcûdât, ma'dûd ve mahsûr olmadığından insan için bunların her birini tafsîlen bilmek mümkün olmamakla onlardan intizâ' olunan mefhûmları tertîb ile ma'lûmât-ı külliyye istihsâl olunur. Ve bu usûl ulûm-ı tabî'iyyenin cümlesine tatbîk olunabilir ise de en ziyâde hakâik-i a'yâna müte'allık olan ulûmda isti'mâl olunur.

Tertîb evsâf-ı zâtiyye ile yapılmak lâzım gelir ise de evsâf-ı hâriciyye ve araziyyeye nazaran dahî yapılabilir.

Lâkin böyle bir tertîb kuvve-i hâfızaya ve taharriyyâta yardım etse bile mükemmel bir tertîb olmadığından Tabî'iyyât'ta maksad-ı aksâ ve evsâf-ı zâtıyye ile olup eşyânın tab'an bulundukları merâtibi ta'yîn eden tertîb-i tabî'îdir. Ve ekseriyâ bir ilimde beyân olunan eşyâ mücerred teshîl-i ta'lîm için aksâma taksîm olunduğundan bu misillû taksîmâtı tertîbden tefrîk ve temyîz eylemeye dikkat etmelidir.

Tertîbin eczâsı efrâdın, müşâhede ve mukâyesesi ile, müşterek oldukları evsâf muhâfaza olunarak, husûsâtını tarh etmekle istihsâl olunur. Ve böylece istihsâl olunan mefhûmlar ba'zı evsâf-ı müşterekeyi hâiz olmaları ile onların cihet-i iştirâkleri dahî husûsâttan tecrîd ile dahâ âmm mefhûmlar bulunur. Ve işte

فصل ثانی

معرف

عالم طبیعتده موجوات معدود ومحصور اولمدیغندن انسان ایچون بونلرك هربرینی تفصیلاً بیلمك ممکن اولمامغله انلردن انتزاع اولنان مفهوملری ترتیب ایله معلومات کلیه استحصال اولنور ۰ وبواصول علوم طبیعیه‌نك جمله‌سنه تطبیق اولنه‌بیلور ایسه‌ده الك زیاده حقایق اعیانه متعلق اولان علومده استعمال اولنور ۰

ترتیب اوصاف ذاتیه‌ایله یاپیلق لازم کلور ایسه‌ده اوصاف خارجیه وعرضیه‌یه نظراً دخی یاپیله‌بیلور ۰

لکن بویله برترتیب قوهٔ حافظه‌یه وتحریاته یاردم ایتسه‌بیله مکمل برترتیب اولمدیغندن طبیعیاتده مقصد اقصی اوصاف ذاتیه ایله اولوب اشیانك طبعاً بولندقلری مراتبی تعیین ایدن ترتیب طبیعیدر ۰ واکثریا برعلمده بیان اولنان اشیا مجرد تسهیل تعلیم ایچون اقسامه تقسیم اولندیغندن بومثللو تقسیماتی ترتیبدن تفریق و تمییز ایلمکه دقت ایتملیدر ۰

ترتیبك اجزاسی افرادك، مشاهده ومقایسه‌سیله، مشترك اولدقلری اوصاف محافظه اولنه‌رق، خصوصاتنی طرح ایتمکله استحصال اولنور ۰ وبویله‌جه استحصال اولنان مفهوملر بعض اوصاف مشترکه‌یی حائز اولملریله انلرك جهت اشتراکلری دخی خصوصاتدن تجرید ایله دها عام مفهوملر بولنور ۰ وایشته

bu sûretle nev'ler ve nev'lerden cinsler ve onlardan dahî daha âmm cinsler teşkîl olunabilir.

İmdî böyle bir silsile-i merâtibi teşkîlden sonra gidilen yoldan geri dönülerek efrâddan başlayıp ecnâsa varacak yerde ecnâstan başlayarak efrâda inilse eşyânın nasıl muntazam bir silsile teşkîl eyledikleri görülür ki birinci sûrette ecnâsa çıkıldıkça ma'lûmât icmâl ve ihtisâr edilmiş olduğu hâlde ikinci sûrette ya'nî ecnâstan efrâda indikçe bi'l-akis tafsîlât artar.

Tertîb-i tabî'i bir emr-i i'tibârî olmayıp bir emr-i hakikidir; tabî'iyyûn merâtib-i tabî'iyyenin her birini sınıf ve nev' ve kısım ve şu'be ve rütbe ve mekûle gibi birer isimle tesmiye ederler.

Bir billûr (kristal) nazar-ı mütâla'aya alınsa onun nev'inden bulunan cemî'-i billûrâtta müşterek olmak üzere bir şekli vardır. Bu şekil ise onu teşkîl eden zerrâtın vaz'iyyetinden ileri gelir ki bu vaz'iyyet dahî zerrâtın beynindeki fi'l ve infi'âl-i mancınîkîye müte'allıktır. Ve işbu vaz'iyyetten ileri gelen şekl-i billûrî zerrât-ı mezkûrenin tâbi' oldukları düstûr-ı amel-i mancınîkın bir işâretidir.

Ve eğer bir hayevân nazar-ı mütâla'aya alınsa, her ne kadar ecsâm-ı uzviyyenin eczâsı mütebeddil ise de yine, bir şekl-i esâsîsi vardır ki bu şekil dahî onların silsile-i merâtibdeki vaz'ına delâlet eder. İmdî müşahhasâttan sarf-ı nazarla her cism-i uzvînin şekli bir ferde

بوصورتله نوعلر ونوعلردن جنسلر وانلردن دخی دها عام جنسلر تشکیل اولنه بیلور ٠

ایمدی بویله برسلسلهٔ مراتبی تشکیلدن صکره کیدیلن یولدن کری دونیله رك افراددن باشلیوب اجناسه واره جق یرده اجناسدن باشلیه رق افراده انیلسه اشیانك نصل منتظم بر سلسله تشکیل ایلدکلری کوریلورکه برنجی صورتده اجناسه چیقلدقجه معلومات اجمال و اختصار ایدلش اولدیغی حالده ایکنجی صورتده یعنی اجناسدن افراده ایندکجه بالعکس تفصیلات آرتار ٠

ترتیب طبیعی بر امر اعتباری اولمیوب بر امر حقیقیدر ٠ طبیعیون مراتب طبیعیه نك هربرینی صنف ونوع وقسم وشعبه ورتبه ومقوله کبی برر اسمله تسمیه ایدرلر ٠

بربلور (قرستال) نظر مطالعه یه النسه انك نوعندن بولنان جمیع بللوراتده مشترك اولمق اوزره بر شکلی واردر ٠ بوشکل ایسه انی تشکیل ایدن ذراتك وضعیتندن ایلرو کلورکه بووضعیت دخی ذراتك بیننده کی فعل وانفعال منجنیقیه متعلقدر ٠ واشبو وضعیتدن ایلرو کلن شکل بللوری ذرات مذکوره نك تابع اولدقلری دستور عمل منجنیقینك براشارتیدر ٠

واکر برحیوان نظرمطالعه یه النسه، هرنقدر اجسام عضویه نك اجزاسی متبدل ایسه ده ینه ، برشکل اساسیسی واردرکه بوشکل دخی انلرك سلسلهٔ مراتیده کی وضعنه دلالت ایدر ٠ ایمدی مشخصاتدن صرف نظرله هر جسم عضوینك شکلی بر فرده

mahsûs olmayıp efrâd-ı kesîreye muntabık olması keyfiyyeti nazar-ı mütâlaʿaya alınır ise bunun da bir kânûnun netîcesi yaʿnî sâbit ve umûmi bir nisbet olduğu anlaşılır.

Havâdis-i tabîʿiyye teʿâkub ve temâdîde müteʿallık olduğu kânûna tebeʿiyyet eylediği misillû hayvânât dahî teselsül ve tenâsülde müteʿallık oldukları kavânîne tebeʿiyyet ederler. Bu kânûnların taʿyîni dahî mâhiyyâtın hadd-i tâm ile taʿrîfine mütevakkıf olup hudûdun eczâsı olan zâtiyyâtın tefrîk ve temyîzi ise müteʿazzir yâhûd müteʿassirdir. Araziyyâta gelince bunlar zâtiyyât misillû yekdiğerine bi'l-hendese tedâhül etmiş gibi olmayıp efrâda suver-i muhtelifede dağılmış gibidirler. Bu hâle göre taʿrîfât-ı tabîʿiyye hadd-i tâm olmadığından ve rüsûm ise ne kadar ziyâde evsâfı câmiʿ olur ise mâhiyyeti ol kadar temyîze medâr olacağından ulûm-ı tabîʿiyye terakkî edip yeniden yeniye baʿzı evsâf ve ahvâl-i eşyâya ıttılâʿ hâsıl oldukça taʿrîfler dahî ol nisbette mükemmelleşmektedir. Lâkin bu bugünkü günde bu yolda pek çok noksan bulunduğundan tabîʿiyyûn arasında tertîb-i tabîʿi hakkında ihtilâfât-ı kesîre vâkiʿ olmaktadır. Ve baʿzen muhtelif tertîblere göre taʿrîfte kullanılan elfâz değişmediği hâlde maʿnâları değiştiğinden elfâz-ı mezkûrenin maʿnâlarını taʿyîn etmek lâzım gelir. Meselâ "zâtü's-sedy" taʿbîri Hegel ve Kojeve ve Lenin tertîblerinde bir maʿnâda olmadığından ulûm ve fünûnda bu gibi husûsâta dahî dikkat etmek lâzım gelir.

مخصوص اولمیوب افراد کثیره‌یه منطبق اولمسی کیفیتی نظر مطالعه‌یه النور ایسه بونکده برقانونك نتیجه‌سی یعنی ثابت وعمومی برنسبت اولدیغی اکلاشیلور ٠

حوادث طبیعیه تعاقب وتمادیده متعلق اولدیغی قانونه تبعیت ایلدیکی مثللو حیوانات دخی تسلسل وتناسلده متعلق اولدقلری قوانینه تبعیت ایدرلر ٠ بوقانونلرك تعیینی دخی ماهیاتك حدتام ایله تعریفنه متوقف اولوب حدودك اجزاسی اولان ذاتیاتك تفریق وتمییزی ایسه متعذر یاخود متعسردر ٠ عرضیاته کلنجه بونلر ذاتیات مثللو یکدیکرینه بالهندسه تداخل ایتمش کبی اولمیوب افراده صور مختلفه ده طاغیلمش کبیدرلر ٠ بوحاله کوره تعریفات طبیعیه حدتام اولمدیغندن ورسوم ایسه نقدر زیاده اوصافی جامع اولور ایسه ماهیتی اول قدر تمییزه مدار اوله جغندن علوم طبیعیه ترقی ایدوب یکیدن یکی‌یه بعض اوصاف واحوال اشیایه اطلاع حاصل اولدقجه تعریفلر دخی اول نسبتده مکملشمکده‌در ٠ لکن بوکونکی کونده بویولده پك چوق نقصان بولندیغندن طبیعیون اره‌سنده ترتیب طبیعی حقنده اختلافات کثیره واقع اولمقده‌در ٠ وبعضا مختلف ترتیبلره کوره تعریفده قوللانیلان الفاظ دکیشمدیکی حالده معنالری دکیشدیکندن الفاظ مذکوره‌نك معنالرینی تعیین ایتمك لازم کلور ٠ مثلا ذات الثدی تعبیری هکل وکووی‌یه ولینه‌نك ترتیبلرنده برمعناده اولمدیغندن علوم وفنونده بوکبی خصوصاته دخی دقت ایتمك لازم کلور ٠

Ulûm ve fünûnun terakkîsi ile birgün muhtelif tertîbler kalkıp ortaya mükemmel bir tertîb konulabilmesi hâtıra gelebilir ise de galatât-i tecrûbiyye insan için her zaman mümkün olduğuna nazaran hatâ ihtimâli dâimâ mevcûd olmakla ta'rîfâtın ol zamânda da tam ve kat'î olacağını şimdiden ümîd etmek bir hülyâdan ibârettir.

Fasl-ı Sâlis

Ta'lîl

Havâdis-i tabî'iyyenin beynindeki nisbetlerin bir nisbet-i sebebiyye ile murtebit ve sâbit olup tesâdüf kabîlinden olmadığını tahkîk için havâdis-i mezkûreyi tekrâr tekrâr müşâhede ile tetkîk etmek üzere usûl-i tecrübeye mürâca'at eylemelidir.

Niseb-i mezkûrenin suver-i muhtelifesini mütâla'a için yalnız tabî'atta vâki' olagelen havâdisi müşâhede etmek kifâyet etmeyip yeniden ba'zı havâdis tasnî' ederek işbu havâdisin havâdis-i tabî'iyye ile olan münâsebetini dahî ta'yîn etmek lâzım gelir. İmdî gerek havâdisin tasnî'i ve gerek beynlerindeki nisbetlerin mukâyese ve takdîri için nîce âlât ve edevât îcâd ve ihtirâ' olunmuştur ki her birinin evsâf ve sûret-i isti'mâli müte'allık olduğu ulûmda mu'arref ve mübeyyendir.

Eğer tecrübede şurût ve ahvâl-i mevcûdeyi tebdîl ile

علوم و فنونك ترقيسيله برکون مختلف ترتيبلر قالقوب اورته يه مکمل برترتيب قونيله بيلمسی خاطره کله بيلور ايسه ده غلطات تجربيه انسان ايچون هرزمان ممکن اولديغنه نظراً خطا احتمالی دائما موجود اولمغله تعريفاتك اول زمانده تام و قطعی اوله جغنی شمديدن اميد ايتمك بر خليادن عبارتدر ٠

فصل ثالث

تعليل

حوادث طبيعيه نك بيننده کی نسبتلرك بر نسبت سببيه ايله مرتبط و ثابت اولوب تصادف قبيلندن اولمديغنی تحقيق ايچون حوادث مذکوره يی تکرار تکرار مشاهده ايله تدقيق ايتمك اوزره اصول تجربه يه مراجعت ايتليدر ٠

نسب مذکوره نك صور مختلفه سنی مطالعه ايچون يالکز طبيعتده واقع اوله کلن حوادثی مشاهده ايتمك کفايت ايتيوب يکيدن بعض حوادث تصنيع ايدرك اشبو حوادثك حوادث طبيعيه ايله اولان مناسباتنی دخی تعيين ايتمك لازمکلور ٠ ايمدی کرك حوادثك تصنيعی و کرك بينلرنده کی نسبتلرك مقايسه و تقديری ايچون نيجه آلات وادوات ايجاد و اختراع اولنمشدر که هربرينك اوصاف و صورت استعمالی متعلق اولديغی علومده معرف و مبيندر ٠

اکر تجربه ده شروط و احوال موجوده يی تبديل ايله

havâdisin suver-i muhtelifesini müşâhede ve mutâla'ayı teshîl edecek tasnî'âtın icrâsı mümkün olmayıp da ol havâdisi mütâla'a etmek tarassuda mevkûf olur ise bu yolda olan müşâhede ve tecrübeye rasad denilir.[1]

Meselâ İlm-i Hey'et'te mevzû' bahs olan havâdis-i ecrâm rasad, ve İlm-i Kimyâ'da ecsâmın havâdis-i kimyeviyyesi tecrübe ile mütâla'a olunur. Lâkin havâdis-i tabî'iyyenin nisbetleri mürekkeb ve mütedâhil olduğundan bu iki usûl her zaman birbirinden tefrîk olunamaz.

Mezkûr âlât ve edevâtın ol nisbetleri takdîre hizmeti ma'lûmât-ı hâriciyyenin istihsâlinde a'zâ ve âlât-ı hissiyyeye mu'âvenetten ibâret olmakla böylece müstahsal olan ma'lûmâtın irtibât ve münâsebetini ta'yîn etmek aklın işidir. Bu bâbda dahî aklın ittihâz eylediği tarîkler pek çok ise de ba'zı müceddidîn-i mantıkıyyûn cümlesini dört tarîke râci' addeylediklerinden burada dahî diğerlerine misâl olmak üzere turuk-ı erba'a-yı mezkûrenin beyânına ibtidâr olunur:

Evvelâ – H, B, T bir takım havâdis ve H´, B´, T´ dahî evvelkilere merbût diğer havâdis olsa ve H, B, T deki havâdisden

1 Tecrübe – Expériementation; Rasad - Obeservation

حوادثك صور مختلفه‌سنی مشاهده ومطالعه‌یی تسهیل ایدجك تصنیعاتك اجراسی ممکن اولمیوبده اول حوادثی مطالعه ایتمك ترصده موقوف اولور ایسه بویولده اولان مشاهده وتجربه‌یه رصد دنیلور (۱) .

مثلا عـلم هیئتده موضوع بحث اولان حوادث اجرام رصد وعـلم کیمیاده اجسـامك حوادث کیمیویه‌سی تجربه ایله مطالعه اولنور . لکن حوادث طبیعیه‌نك نسـبتلری مرکب ومتداخل اولدیغندن بوایکی اصول هرزمان بربرندن تفریق اولنه‌ماز .

مذکور الات و ادواتك اول نسـبتلری تقـدیره خدمتی معلومات خارجیه‌نك استحصالنده اعضـا وآلات حسـیه‌یه معاونتدن عبـارت اولمغله بویله‌جه مستحصل اولان معلوماتك ارتباط ومناسبتنی تعیین ایتمك عقلك ایشیدر . بوبابده دخی عقلك اتخاذ ایلدیکی طریقلر پك چوق ایسه‌ده بعض مجددین منطقیون جمله‌سنی درت طریقه راجع عد ایلدکلرندن بوراده دخی دیکر لرینه مثال اولمق اوزره طرق اربعهٔ مذکوره‌نك بیـاننه ابتدار اولنور :

اولا — ح ب ط برطاقم حوادث و حَ بَ طَ دخی اولکیلره مربوط دیکر حوادث اولسـه و ح ب ط ده‌کی حوادثدن

---

(۱) تجربه Expérimentation ، رصد Obeservation

hangisi diğer takımdaki H´ hâdisesine müteʿallık bulunduğunu taʿyîn etmek matlûb bulunsa: H, B, T de B, T yerine F, M vazʿ eyledikte bunun üzerine H´, B´, T´ de B´, T´ yerine F´, M´ bulunarak H´ tebeddül etmez ise H´ hâdisesinin ne B ve ne de T ile merbût olmayıp H ile H´ beyninde bir nisbet bulunduğu anlaşılır.

Bu usûl bir hâdise ile diğer bir hâdise beynindeki irtibâtı işʿâr eder ise de ikisinden hangisinin müessir olduğunu veyâ ikisinin muʿayyen olmayan bir müessirin teʾsîrinden ileri gelip gelmediğini taʿyîn edemez.

Sâniyen – H, B, T bir takım havâdis-i H´, B´, T´ dahî bir takım ilel olsa ve H, B, T deki H hâdisesi H´, B´, T´ deki H´ ile maʿlûl olup olmadığını taʿyîn etmek matlûb olsa: H tarh olunarak B, T ibkâ olundukta H´, B´, T´ de H´ mahvolarak B´, T´ kalır ise H hâdisesinin H´ ile maʿlûl olduğu taʿyîn olunmuş olur:

İşte şu mezkûr olan iki tarîk ekseriyâ birlikte olarak istiʿmâl olunur. Bu da usûliyyûnun tard ve aks veyâ deverân dedikleri tarîk kabilindendir.[1]

Sâlisen – Maʿlûm olan bir hâdisede, tecârib-i müteʿaddide ile

1 Tard ve ʿAks – Méthode de Concordance et de Différence

قنغیسی دیکر طاقده کی ح حادثه‌سنه متعلق بولندیغنی تعیین ایتمك مطلوب بولنسه: ح ب ط ده ب ط یرینه ق م وضع ایدلدکده بونك اوزرینه ح ب ط ده ب ط یرینه ق م بولنه‌رق ح تبدل ایتمز ایسه ح حادثه‌سنك نه ب و نه‌ده ط ایله مربوط اولمیوب ح ایله ح بیننده برنسبت بولندیغی اکلاشیلور.

بو اصول برحادثه ایله دیکر بر حادثه بیننده کی ارتباطی اشعار ایدر ایسه‌ده ایکیسندن قنغیسنك مؤثر اولدیغنی ویا ایکیسنك معین اولمیان برمؤثرك تأثیرندن ایلروکلوب کلدیکنی تعیین ایدمز.

ثانیاً — ح ب ط برطاقم حوادث ح ب ط دخی بر طاقم علل اولسه و ح ب ط ده‌کی ح حادثه‌سی ح ب ط ده کی ح ایله معلول اولوب اولمدیغنی تعیین ایتمك مطلوب اولسه: ح طرح اولنه‌رق ب ط ابقااولندقده ح ب ط ده ح محو اوله‌رق ب ط قالور ایسه ح حادثه‌سنك ح ایله معلول اولدیغی تعیین اولنمش اولور:

ایشته شو مذکور اولان ایکی طریق اکثریا برلکده اوله‌رق استعمال اولنور. بوده اصولیونك طرد وعکس ویا دوران دیدکاری طریق قبیلندندر (۱).

ثالثاً — معلوم اولان برحادثه‌ده، تجارب متعدده ایله

---

(۱) طردوعکس Méthode de concordance et de différence

esbâb-ı ma'lûmeye isnâd olunabilen ahvâlin cümlesi terk olunabilir ise bâkî kalan sebeb terk olunmayan hâlin sebebidir. Meselâ H, B, T nin esbâbı H´, B´, T´ olsa H´, H hâdisesinin ve B´ dahî B nin sebebi oldukları diğer bir tarîk ile ma'lûm olsa H´, B´, T´ den H´ ve B´ tarh olundukta T´ kalmakla T'nin illeti olmuş olur.

Bu dahî usûliyyûnun sebr dedikleri tarîk kabîlindendir.[1]

Râbi'an – Turuk-ı meşrûha ba'zı ahvâl ve evsâfın bir hâdise-i ma'lûmeye zamm veyâ ondan tarhı mümkün olması sûretlerinden tatbîk olunabilip tabî'atta ise te'sîrlerini mahvetmek mümkün olmayan esbâb ve ahvâl vardır. Meselâ ne arz rakkâstan ve ne de rakkâs arzdan teb'îd ve tecrîd olunamadığından câzibe-i arziyyenin rakkâsın üzerine olan te'sîrini mahv ile sûret-i raksını mütâla'a mümkün olmaz. Ve yine kamerin med ve cezr keyfiyyetine olan te'sîrini ta'yîn etmek de böyledir. İşte bu gibi ahvâl bundan evvel beyân olunan tarîkler ile mütâla'a olunamayıp bunların her birinin tahavvülâtını takdîr ve mukâyese etmek lâzımdır [2]. Meselâ H'de vâki' olan ba'zı tehavvülât H´ de

1 Sebr – Méthode des Réesidus

2 Usûl-i Tehavvül – Méethode de Variation; Mütekâbile ve Mütevâfike - Concomitante

اسباب معلومه يه اسناد اولنه بيلين احوالك جمله سى ترك اولنه بيلور ايسه باقى قالان سبب ترك اولنميان حالك سببيدر ٠ مثلا ح ب ط نك اسبابى حَ بَ طَ اولسه حَ ، ح حادثه سنك و بَ دخى ب نك سببى اولدقدرى ديكر برطريق ايله معلوم اولسه حَ بَ طَ دن حَ و بَ طرح اولندقده طَ قالمغله ط نك علتى اولمش اولور ٠

بودخى اصوليونك سبر ديدكارى طريق قبيلندندر (٠) ٠

رابعاً — طرق مشروحه بعض احوال واوصافك برحادثهٔ معلومه يه ضم ويا اندن طرحى ممكن اولمسى صورتلرنده تطبيق اولنه بيلوب طبيعتده ايسه تأثيرلرينى محو ايتمك ممكن اولميان اسباب واحوال واردر ٠ مثلا نه ارض رقاصدن ونه ده رقاص ارضدن تبعيد وتجريد اولنه مديغندن جاذبهٔ ارضيه نك رقاصك اوزرينه اولان تأثيرينى محو ايله صورت رقصنى مطالعه ممكن اولماز ٠ وينه قرك مد وجذر كيفيتنه اولان تأثيرينى تعيين ايتمكده بويله در ٠ ايشته بوكبى احوال بوندن اول بيان اولنان طريقلر ايله مطالعه اولنه ميوب بونلرك هربرينك تحولاتنى تقدير ومقايسه ايتمك لازمدر (٠٠) ٠ مثلا ح ده واقع اولان بعض تحولات حَ ده

---

(٠) سبر Méthode des résidus

(٠٠) اصول تحول Méthode de variation concomitante متقابله ومتوافقه

ba'zı tehavvülâtı ta'kîb ederek ve bu hâlde diğer B´ ve T´ havâdisi dahî teğayyür etmez ise H'deki tehavvülâta tevâfuk eden H´ kısmen veyâ külliyyen H hâdisesinin illeti olmuş olur. Yâhûd hiç olmaz ise H ile H´ cihet-i illiyette ba'zı sûretle mürtebıt bulunmuş olur.

İşte bu tarîkler ile havâdis beyninde ta'yîn olunan nisbetler illet-i müştereke makâmında olarak aslın vücûd ve vukû'unda fer' olan hâdisenin dahî sübûtuna hükmolunmak üzere bunlardan kıyâslar tertîb olunur.

Bu tarîk ile sâbit olan ahkâmdan istikrâ' ile niseb-i sâbite ve umûmiyyeyi mütezammın olan kânûnlar istihsâl olunur.

Ulûm-ı tabî'iyyedeki istikrâ', istikrâ'-ı tâmm olmayıp istikrâ'ıi nâkıstır. İstikrâ'-ı tâmm nâdirdir. Hâlbuki turuk-ı erba'-yı mezkûre ile ta'yîn olunan illet ekseriyâ illet-i kat'iyye olmayıp istikrâ'-ı nâkıs dahî netîce-i kat'iyyeyi müstelzim olmadığından bu tarîklerin netîcesinin zannî olması lâzım gelir.

Vâkı'an bu tarîkler bi-hasebi's-sûre zannı ifâde ederler ise de ehl-i fen kavânînin ibtidâ-yı keşf ve ta'yîninde bu usûlü ittihâz edip sonra ise onlara hads veyâ kıyâs-ı hafînin mukârin olup olmadığını taharrî ederler. Lâkin böyle kavânîn-i tabî'iyyenin ahkâmının külliyyetine ve mâzî ve müstakbele şümûlüne dâir olan kıyâs-ı hafî ve hadsin husûlü havâdis-i tabî'iyyenin kavânîn-i muntazama ve kat'iyye tahtında cereyân

بعض تحولاتی تعقیب ایدر و بوحالده دیکر ت و ط حوادثی دخی تغیر ایتمز ایسه ح ده کی تحولاته توافق ایدن ح قسما ویا کلیا ح حادثه‌سنك علتی اولمش اولور . یاخود هیچ اولمز ایسه ح ایله ح جهت علیتده بعض صورتله مرتبط بولنمش اولور .

ایشته بوطریقلرله حوادث بیننده تعیین اولنان نسبتلر علت مشترکه مقامنده اولهرق اصلك وجود ووقوعنده فرع اولان حادثه‌نك دخی ثبوتنه حکم اولنمق اوزره بونلردن قیاسلر ترتیب اولنور .

بوطریقله ثابت اولان احکامدن استقراً ایله نسب ثابته وعمومیه‌یی متضمن اولان قانونلر استحصال اولنور .

علوم طبیعیه‌ده کی استقراء استقراء تام اولمیوب استقراء ناقصدر . استقراء تام نادردر . حالبوکه طرق اربعهٔ مذکوره ایله تعیین اولنان علت اکثریا علت قطعیه اولمیوب استقراء ناقص دخی نتیجهٔ قطعیه‌یی مستلزم اولمدیغندن بوطریقلرك نتیجه‌سنك ظنی اولمسی لازم کلور .

واقعا بوطریقلر بحسب الصورة ظنی افاده ایدرلر ایسه‌ده اهل فن قوانینك ابتدای کشف وتعیینده بواصولی اتخاذ ایدوب صکره ایسه انلره حدس ویا قیاس خفینك مقارن اولوب اولمدیغنی تحری ایدرلر . لکن بویله قوانین طبیعیه‌نك احکامنك کلیتنه وماضی ومستقبله شمولنه دائر اولان قیاس خفی وحدسك حصولی حوادث طبیعیه‌نك قوانین منتظمه وقطعیه تحتنده جریان

eylediği kazîyyesinin kabûl olunmasına mevkûftur. Bu dahî havâdis-i tabî'iyyeyi tedkîk ve mütâla'a edenlerce bedâheten hâsıl olan yakîniyyât-ı tecrübiyyeden ise de henüz ulûm-ı tabî'iyye ile lâzım olduğu kadar iştigâl edemeyenlerce onu evvel emirde müellifîn ve mu'allimîne hüsnü zan ile kabûl ve teslîm etmek lâzım gelir. İşte böyle hüsnü zan ile teslîm olunan kaziyyelere musâderât denildiğinden kaziyye-i mezkûre dahî havâdis-i tabî'iyyenin mütâla'ası ile mütavâğğil olmayanlara göre müsâderâttan ve ehl-i ulûm-ı tabî'iyyeye göre bedîhiyyâttandır.[1] Bu bedâheti cezm için lâzım olan mütâla'ât dahî tenbîh kabîlindendir.

İşte kaziyye-i mezkûrenin teslîmi ile Tabî'iyyât'ta kavânîn-i sahîha bulunabileceği teslîm olunmuş olacağından ehl-i fen evvel emirde zannı müfîd olan tarîkler ile ta'yîn olunan kavânîni diğer kavânîn ile mukâyese ve Mantık'ın beyân eylediği usûllerin hangisine tatbîk olunması mümkün olduğunu taharrî ederek isbât ve tahkîke gayret ederler. Ve hakîkat zannıyla bu yolda ba'zı evhâma istinâd olunmasından pek ziyâde mücânebet eylerler.

Binâenaleyh bir kâide-i tabî'iyyenin ta'yîn ve isbâtına müteşebbis olan ehl-i fünûn için mahâret ve zekâvet gibi evsâftan başka evsâf-ı edebiyye ve istiklâl-i fikr dahî elzemdir. Fikri müstakil olmayanlar içinde

1 Müsâderât - Postulats

ايلديكى قضيه‌سنك قبول اولنمسنه موقوفدر . بودخى حوادث طبيعيه‌يى تدقيق ومطالعه ايدنلرجه بداهةً حاصل اولان يقينيات تجربه‌دن ايسه‌ده هنوز علوم طبيعيه ايله لازم اولديغى قدر اشتغال ايده‌ميانلرجه انى اول امرده مؤلفين ومعلمينه حسن ظن ايله قبول وتسليم ايتمك لازم كلور . ايشته بويله حسن ظن ايله تسليم اولنان قضيه‌لره مصادرات دنيلديكندن قضيهٔ مذكوره دخى حوادث طبيعيه‌نك مطالعه‌سيله متوغل اولميانلره كوره مصادراتدن واهل علوم طبيعيه‌يه كوره بديهياتدندر (١) . بوبداهتى جزم ايچون لازم اولان مطالعات دخى تنبيه قبيلندندر .

ايشته قضيهٔ مذكوره‌نك تسليمى ايله طبيعياتده قوانين صحيحه بولنه‌بيله جكى تسليم اولنمش اوله‌جغندن اهل فن اول امرده ظنى مفيد اولان طريقلر ايله تعيين اولنان قوانينى ديكر قوانين ايله مقايسه ومنطقك بيان ايلديكى اصوللرك قنغيسنه تطبيق اولنمسى ممكن اولديغنى تحرى ايدرك اثبات وتحقيقه غيرت ايدرلر . وحقيقت ظنيله بويولده بعض اوهامه استناد اولنمسندن پك زياده مجانبت ايلرلر .

بناء عليه برقاعدهٔ طبيعيه‌نك تعيين واثباتنه متشبث اولان اهل فنون ايچون مهارت وذكاوت كبى اوصافدن بشقه اوصاف ادبيه واستقلال فكر دخى لزمدر . فكرى مستقل اولميانلر ايچنده

---

(١) مصادرات Postulats

bulundukları âlemde şâyi‘ ve dâir olan ba‘zı galatât ve mu‘tekadât-ı bâtıladan zihnini tahliye edemeyerek bir mes’eleyi halledecek yerde taklîdden başka bir şey yapamamış olurlar ki bunun misâli pek çoktur.

Hattâ bugünkü günde tahkîkât-ı fenniyye efkâr ve menâfi‘-i mahsûsadan tecrîd olunamadığından ba‘zı kimseler bu hâle (Dehriyyûndan olan) Mu‘attıla’nın[1] efkârı bir dâire dâhilinde hasr ve tazyîk etmek istemeleri husûsunu tercîh eder olmuşlardır.

Dehriyyûnun maksadı dahî havâdis-i tabî‘iyyenin mutâla‘ası ise de onların fikr ile şerh ve tafsîl ve ta‘mîmini kabûl etmeyip havâdisin müşâhedesiyle iktifâ ederek ondan ilerisinde tevakkuf ederler.

Ehl-i fen ‘indinde havâdisin müşâhedesi cüz’iyyâttan ibâret olup maksad-ı aksâ ma‘lûmât-ı külliyyedir. Ma‘lûmât-ı külliyyeyi idrâk ise aklın işi olup fikr ile bu maksadı iktisâb eder. İşte ulûm-ı tabî‘iyye dahî “böyle akla müte‘allık olan kavâ‘id-i külliyyeyi câmi‘ olup tecrübe ile tahkîk ve tasdîk olunur. Dehriyyûn’un ta‘yîn eyledikleri dâireden hârice çıkılmaz ise tecrübenin semere ve gâyesi olan ulûmdan istifâde edilmemiş olur” derler.

Havâdis-i tabî‘iyye avârız-ı muhtelife ile muhtelit olduklarından ulûm-ı

1 (Dehriyyûndan) Mu‘attıla - Empirisme

بولندقلری عالمده شـايع ودائر اولان بعض غلطات ومعتقدات باطلهدن ذهننی تخليه ايدهميهرك برمسـئلهيی حل ايدهجك يرده تقليددن بشـقه بر شی يابهمامش اولورلركه بونك مثـالی پك چوقدر .

حتی بوكونكی كـونده تحقيقـات فنيه افكار ومنافع مخصوصهدن تجريد اولنهمديغندن بعض كيمسهلر بوحاله (دهريوندن اولان) معطلهنك (١) افكاری بردائره داخلنده حصر وتضييق ايتمك ايستملری خصوصنی ترجيح ايدر اولمشلردر .

دهريونك مقصـدی دخی حوادث طبيعيهنك مطـالعهسی ايسـهده انلرك فكر ايله شرح وتفصيل وتعميمنی قبول ايتميوب حوادثك مشاهدهسيله اكتفا ايدرك اندن ايلروسنده توقف ايدرلر .

اهل فن عندنده حوادثك مشاهدهسی جزئياتدن عبـارت اولوب مقصد اقصی معلومات كليهدر . معلومات كليه يی ادراك ايسه عقلك ايشی اولوب فكر ايله بو مقصدی اكتساب ايدر . ايشته علوم طبيعيه دخی بويله عقله متعلق اولان قواعد كليه يی جامع اولوب تجربه ايله تحقيق وتصديق اولنور ، دهريونك تعيين ايلدكاری دائرهدن خارجه چيقملـاز ايسه تجربهنك ثمره وغايتی اولان علومدن استفاده ايدلمامش اولور ديرلر .

حوادث طبيعيه عوارض مختلفه ايله مختلط اولدقلرندن علوم

---

(١) معطله (دهريوندن) Empirisme

tecrübiyyede hall ve terkîb birer tarîk-i esâsîdir: Tahlîl, kıyâs ve terkîb dahî istikrâ' ile olur.

Meselâ kendi hâline terk olunan cisimler bidâyet-i sukûtundan i'tibâren mürûr eden zamân ile mütenâsib olan bir sür'at ile merkez-i arza doğru sukût ederler. İşte bi't-tecrübe müşâhed olan şu keyfiyyet ba'zı avârız ile muhtelit olabildiğinden tahkîki tecârib-i âdiye ile olamayıp muhtelif hâlâtta ve muhtelif mevâkı'da sulb ve mâyi' cisimler ile ve melâda ve halâda ve muhtelif irtifâ'larda ve muhtelif tazyîkler tahtında tecrübe ederek avârız-ı mezkûreden tecrîd etmelidir. Bu dahî tahlîl ile olur. Sonra bir de bunları birleştirip havâdisin vâki' oldukları suver-i mahsûsasını bilmek için terkîb lâzımdır. Bu hâlde Tabî'iyyât'ta yalnız istikrâ' değil kıyâs da bir tarîk-i mühimdir.

Tabî'iyyât'ta tecâribin sıhhatini ve matlûba mutâbakatını tahkîk etmek ekseriyâ tahlîl ve terkîb usûlleri ile olur. Meselâ Voltametre denilen âlette su tahlîl olunarak müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûdadan mürekkeb olduğu anlaşılır. Müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûza Audiometre'de terkîb edilerek su hâsıl olduğu müşâhede olunmakla birinci tarîkin aksi olan işbu tecrübe dahî suyun müvellidü'l-mâ' ile müvellidü'l-humûzadan mürekkeb olması kaziyyesini te'yîd eyler.

Ulûm-ı tabî'iyyede netâyic-i tecrübiyyeyi yekdiğerine rabt için ba'zı

تجربیه‌ده حل وترکیب برطریق اساسیدر: تحلیل قیاس وترکیب دخی استقراء ایله اولور ٠

مثلا کندی حالنه ترك اولنان جسملر بدایت سقوطندن اعتباراً مرور ایدن زمان ایله متناسب اولان برسرعت ایله مرکز ارضه طوغری سقوط ایدرلر ٠ ایشته بالتجربه مشاهد اولان شو کیفیت بعض عوارض ایله مختلط اوله بیلدیکندن تحقیق تجارب عادیه ایله اوله‌میوب مختلف حالاتده ومختلف مواقعده صلب ومایع جسملر ایله وملاده وخلاده ومختلف ارتفاعلرده ومختلف تضییقلر تحتنده تجربه ایدرك عوارض مذکوره‌دن تجرید ایتملیدر ٠ بو دخی تحلیل ایله‌اولور ٠ صکره برده بونلری برلشدیروب حوادثك واقع اولدقلری صورمخصوصه‌سنی بیلمك ایچون ترکیب لازمدر ٠ بوحالده طبیعیاتده یالکز استقراء دکل قیاسده برطریق مهمدر ٠

طبیعیاتده تجاربك صحتنی ومطلوبه مطابقتنی تحقیق ایتمك اکثریا تحلیل وترکیب اصوللری ایله اولور ٠ مثلا وولطه مترو دنیلان التده صوتحلیل اولنه‌رق مولد الماءایله مولد الحموضه‌دن مرکب اولدیغی اکلاشیلور ومولد الماء ایله مولد الحموضه اودیومتروده ترکیب ایدیله‌رك صو حاصل اولدیغی مشاهده اولنمغله برنجی طریقك عکسی اولان اشبو تجربه دخی صویك مولدالماً ایله مولد الحموضه‌دن مرکب اولمسی قضیه‌سنی تأیید ایلر ٠

علوم طبیعیه‌ده نتایج تجربه‌یی یکدیکرینه ربط ایچون بعض

nazariyyât ve faraziyyâta ihtiyâc olup bunların netîcesi her ne kadar yakîn mertebesine varamayıp zannî olsa bile ekseriyâ ma'lûmât-ı tecrübiyyenin tevsî' ve teksîrinde bir rehber olabildikleri için şâyân-ı ehemmiyyettirler.[1]

Burada faraziyyât denilen ma'lûmât-ı tecrübiyyenin noksânını tamamlamak ve havâdisi yekdiğerine rabt etmek üzere umûr-ı hâriciyye hakkında i'tibârât-ı akliyyeden ibârettir. Binâenaleyh bunların sıhhati, hârice tatbîklerinde sıdk ve şümûllerinin tahakkuk etmesine mütevakkıftır.

İşte bunun için ma'lûmat-ı tabî'iyyenin istihsâl olundukları tarîklere ve haklarında icrâ kılınan taharrî ve tetkîkâta göre ba'zısı yakînî ve diğerleri derece derece zannî oldukları misillû faraziyyât dahî sıhhatte öyle derecât-ı muhtelifede bulunurlar.

Bir faraziyenin ahkâmı tecârib-i mütenevvi'adan müstahsal olan netâyice ne kadar tevâfuk eder ise o kadar sıhhati gâlib olur. Meselâ cemî'-i havâdis-i tabî'iyye eczâ-yı ecsâm olan zerrâtın sûret-i hareketlerinin tahavvülâtından ibâret bulunarak harâret ve sadâ ve ziyâ ve elektrik ve mıknatıs ve fi'l-i kimyevî cümleten sûret-i mancınîkiyyede vâki' olan harekâttan ibâret oldukları hâlde, havâssa suver-i

1 Faraziyye - Hypothése

نظريات وفرضياته احتياج اولوب بونلرك نتيجه‌سى هرنقدر يقين مرتبه‌سنه واره‌ميوب ظنى اولسه بيله اكثريا معلومات تجربيه‌نك توسيع وتكثيرنده بررهبر اوله‌بيلدكارى ايچون شايان اهميتدرلر (*) .

بوراده فرضيات دنيلان معلومات تجربيه‌نك نقصانى تماملەمق وحوادثى يكديكرينه ربط ايتمك اوزره امور خارجيه حقنده اعتبارات عقليه‌دن عبارتدر . بناء عليه بونلرك صحتى ، خارجه تطبيقلرنده صدق وشمولرينك تحقق ايتمسنه متوقفدر .

ايشته بونك ايچون معلومات طبيعيه‌نك استحصال اولندقلرى طريقلره وحقلرنده اجرا قلنان تحرى وتدقيقاته كوره بعضيسى يقينى وديكرلرى درجه درجه ظنى اولدقلرى مثللو فرضيات دخى صحتده اويله درجات مختلفه‌ده بولنورلر .

بر فرضيه‌نك احكامى تجارب متنوعه‌دن مستحصل اولان نتايجه نقدر توافق ايدر ايسه اوقدر صحتى غالب اولور . مثلا جميع حوادث طبيعيه اجزاى اجسام اولان ذراتك صورت حركتلرينك تحولاتندن عبارت بولنه‌رق حرارت وصدا وضيا والقتريق ومقناطيس وفعل كيميوى جملة صورت منجنيقيه‌ده واقع اولان حركاتدن عبارت اولدقلرى حالده حواسه صور

(*) فرضيه Hypothése

muhtelifede te'sîr eyledikleri esâsen bir faraziyye ise de bugün pek çok cihetle tecrübeye tevâfuk eylemiş ve bu havâdisin ba'zılarının beyninde gibi nisbet ta'yîn olunarak ta'bîrât ve mu'âdelât-ı riyâziyye ile yekdiğerine rabt olunmuşlardır. Gittikçe tecârib ve rasadâta mutâbakatı te'eyyüd etmekte bulunan işbu faraziyye bugün her taraftan kabûl olunarak pek çok şeylerin keşfine ve nîce mebâhisin tafsîl ve tenvîrine hizmet etmektedir.

Bâb-ı Rabi'

Ulûm-ı Târîhiyye

Fasl-ı Evvel

Ulûm-ı Ahlâk

Avrupa hükemâsı İlm-i Rûh ve İlm-i Târîh ve lisâna müte'allık olan Ulûm-ı Edebiyye ve Hukûk ve Siyâsiyyât gibi Tabî'iyyât ve Riyâziyyât'ın gayrı addeyledikleri ulûmu birleştirip Ulûm-ı Ahlâk[1] tesmiye etmişler ve ale'l-ıtlâk İlm-i Ahlâk'ı dahî bunun aksâmından addeylemişlerdir. Ve demişlerdir ki bunların dahî gâyet-i müşterekesi ef'âl ve a'mâl beynindeki niseb-i sâbiteyi mütezammın olan düstûrların ta'yînidir. Meselâ İlm-i Rûh havâdis-i nefsâniyyeye ve İm-i Ahlâk irâde-i beşeriyyeye ve Hukûk cem'iyyetle

1 Ulûm-ı Ahlâk – Sciences Morales

مختلفه ده تأثير ايلدكلرى اساساً برفرضيه ايسه ده بوكون پك چوق جهتله تجربه يه توافق ايلش وبوحوادثك يعضيلرينك بينده كبى نسبت تعيين اولنه رق تعبيرات ومعادلات رياضيه ايله يكديكرينه ربط اولنمشلردر. كيتدكجه تجارب ورصداته مطابقتى تأيد ايتمكده بولنان اشبو فرضيه بوكون هرطرفدن قبول اولنه رق پك چوق شيلرك كشفنه ونيجه مباحثك تفصيل وتنويرينه خدمت ايتمكده در.

باب رابع

علوم تاريخيه

فصل اول

علوم اخلاق

اوروپا حكماسى علم روح وعلم تاريخ ولسانه متعلق اولان علوم ادبيه وحقوق وسياسيات كبى طبيعيات ورياضياتك غيرى عد ايلدكلرى علومى برلشديروب علوم اخلاق(١) تسميه ايتمشلر وعلى الاطلاق علم اخلاقى دخى بونك اقسامندن عد ايلمشلردر. وديمشلردركه بونلرك دخى غايت مشتركه سى افعال واعمال بينده كى نسب ثابته يى متضمن اولان دستورلرك تعيينيدر. مثلا علم روح حوادث نفسانيه يه وعلم اخلاق ارادهٔ بشريه يه وحقوق جمعيتله

---

(١) علوم اخلاق Sciences morales

yaşayan insanların kavânîn-i mevzû'a mûcebince hukûkuna ve Ekonomi Politik servetin istihsâl ve sarf ve isti'mâline ve Ulûm-i Edebiyye lisâna ve Târîh vakâyi'-i beşeriyyenin teselsül ve irtibâtına müte'allık olan kavânînden bâhistir. İşte bu ilimlerin cümlesinin bir cihet-i vahdeti vardır. O da ahvâl ü mu'âmelât-ı beşeriyyedir. Binâenaleyh Ulûm-ı Ahlâk ahvâl ü mu'âmelât-ı beşerden bahseder diye ta'rîf olunabilir.

Lâkin Avrupa ulemâsının muhakkikin-i müteahhirîni, ulûm-ı mezkûrenin böyle Ulûm-ı Ahlâkiyye ünvânı ile istiklâlini reddiyle bunları dahî Tabî'iyyât'tan bir şu'be addetmişlerdir. Zîrâ onlara göre ahvâl ve mu'âmelât-ı beşeriyye dahî havâdis-i tabî'iyyeden ibârettir.

Bu yoldaki ihtilâfâtın beyân ve tafsîli ayrıca bir kitâb olabileceğinden burada iltizâm olunmuş bulunan sûret-i ihtisârı vikâyeten tafsîlâtını terk ile şu kadar diyelim ki: Esâsen bu ihtilâf bir tarafın müşâhed olan mu'âmelât ve ef'âl-i beşeriyye nüfûs-ı mücerredenin mâddede tedbîr ve tasarrufundan ileri geldiğine ve diğer tarafın dahî öyle cevâhir-i gayr-i mütehayyizenin vücûdu bulunmadığından ef'âl-i mezkûrenin şu heykel-i mahsûs-i insâniyyede aranacak umûrdan olduğuna zâhib olmalarından ilerü gelmiştir. İmdî bu ihtilâf esâsen hükemâ ile cümhûr-ı mütekellimînin ve İlm-i Mâ-ba'de't-tabî'a ile İlm-i Kelâm'ın ihtilâfâtındandır. Lâkin Avrupa hükemâsı dahî esâsen beynlerinde bu ihtilâfı etmekle berâber meslek-i mâba'de't-tabî'iyyeyi iltizâm eylemeleriyle müdde'âlarını isbâta vicdândan

يشايان انسانلرك قوانين موضوعه موجبنجه حقوقنه واقونومى پولتيق ثروتك استحصال وصرف واستعمالنه وعلوم ادبيه لسانه وتاريخ وقايع بشريه‌نك تسلسل وارتباطنه متعلق اولان قوانينلدن باحثدر . ايشته بو علملرك جمله‌سنك برجهت وحدتى واردر . اوده احوال ومعاملات بشريه‌در . بناء عليه علوم اخلاق احوال ومعاملات بشردن بحث ايدر ديو تعريف اولنه بيلور .

لكن اوروپا علماسنك محققين متأخرينى علوم مذكوره‌نك بويله علوم اخلاقيه عنوانيله استقلالنى رد ايله بونلرى دخى طبيعياتدن برشعبه عد ايتمشلردر . زيرا انلره كوره احوال ومعاملات بشريه‌دخى حوادث طبيعيه‌دن عبارتدر .

بو يولده‌كى اختلافاتك بيان وتفصيلى ايروجه بركتاب اوله بيله‌جكندن بوراده التزام اولنمش بولنان صورت اختصارى وقاية تفصيلاتنى ترك ايله شوقدر ديه‌لم كه : اساساً بو اختلاف برطرفك مشاهد اولان معاملات وافعال بشريه نفوس مجرده‌نك ماده‌ده تدبير وتصرفندن ايلروكلديكنه وديكر طرفك دخى اويله جواهر غير متحيزه‌نك وجودى بولنمديغندن افعال مذكوره‌نك شو هيكل مخصوص انسانيده ارانه‌جق اموردن اولديغنه ذاهب اولمرندن ايلروكلمشدر . ايمدى بواختلاف اساساً حكما ايله جمهور متكلمينك وعلم مابعد الطبيعه ايله علم كلامك اختلافاتندندر . لكن اوروپا حكماسى دخى اساساً بينلرنده بواختلافى ايتمكله برابر مسلك مابعد الطبيعيه‌يى التزام ايلمريله مدعالرينى اثباته وجداندن

başka bir tarîk bulamayarak Ulûm-ı Ahlâk'ı vicdâniyyât (hiss-i bâtın)[1] ve kıyâs ile isbâta çalışmışlardır. Ve İlm-i Rûh'da insan kendisindeki ef'âli taharrî eylediğinden kendi ahvâl-i nefsâniyyesini mülâhaza etmesi lâzım gelir fikri ile rasad ve tecrübe-i dâhiliyye (vicdâniyye) diye bir tarîk îcâd eylemişlerdir. Ve bu cihetle bunların bir takımı İşrâkiyyûn'a mülhak olmuşlar ise de diğerleri o yola da gitmedikleri hâlde mesâlik-i hükemâdan İşrâkiyye'den başka hiç birinde esbâb-ı ulûmdan ma'dûd olmayan vicdâniyyâtı mesleklerine bir tarîk kılmışlardır. Binâenaleyh bunlar esâs mes'elede felâsife ile berâber cumhûr-ı mütekellimîn ve mâddiyyûna ve müteahhirîn-i tabî'iyyûna muhâlif bulundukları hâlde hiss-i vicdânîyi bir tarîk addeylediklerinden İşrâkiyyûn ile berâber olarak sâir hükemâya muhâlif bulunmuşlardır.

Ama Avrupa hükemâsının hiss-i bâtın üzerine mübtenî olan Metâfizîklerine (Mâba'de't tabî'ia) İlm-i Târîh ve Ulûm-ı Edebiyye gibi sırf Tabî'iyyât'tan bulunan ulûmu karıştırmak câiz değildir. Ulûm-ı tabî'iyyeden olduklarından bunlarda tarîk innî olup vâkâyi'-ı târihiyyenin kıyâs ile ta'yîn olunamayacağına vicdâniyyûn bile vâkıf olsa gerektir!

İmdî Ulûm-ı Ahlâk'tan böyle Ulûm-ı Tabî'iyye'nin şu'ebâtından bulunan târîh ve emsâli ulûm çıktıktan sonra bir şey bâkî kalıp kalmayacağı

1 Vicdân - Conscience

بشقه برطريق بوله ميه‌رق علوم اخلاقى وجدانيات (حس باطن) (*) وقياس ايله اثباته چالشمشلردر . وعلم روحده انسان كندى يسنده كى افعالى تحرى ايلديكندن كندى احوال نفسانيه سنى ملاحظه ايتمسى لازم كلور فكريله رصدو تجربهٔ داخليه (وجدانيه) ديو برطريق ايجاد ايلمشلردر . و بو جهتله بونلرك بر طاقمى اشراقيونه ملحق اولمشلر ايسه ده ديكرلرى اويوله ده كيتمدكارى حالده مسالك حكمادن اشراقيه‌دن بشقه هيچ برنده اسباب علومدن معدوداولميان وجدانياتى مسلكارينه برطريق قيلمشلردر . بناء عليه بونلر اساس مسئله‌ده فلاسفه ايله برابر جمهور متكلمين ومادىيونه ومتأخرين طبيعيونه مخالف بولندقلرى حالده حس وجدانى يى برطريق عد ايلدكلرندن اشراقيون ايله برابر اوله‌رق سائر حكمايه مخالف بولنمشلردر .

امااوروپاحكماسنك حس باطن اوزينه مبتنى اولان متافزيكلرينه (مابعد الطبيعه) علم تاريخ وعلوم ادبيه كبى صرف طبيعياتدن بولنان علومى قارشدرمق جائز دكلدر . علوم طبيعيه‌دن اولدقلرندن بونلرده طريق انى اولوب وقايع تاريخيه‌نك قياس ايله تعيين اولنه‌ميه‌جغنه وجدانيون بيله واقف اولسه كركدر !

ايمدى علوم اخلاقدن بويله علوم طبيعيه‌نك شعباتندن بولنان تاريخ وامثالى علوم چيقدقدن صكره برشى باقى قالوب قالميه‌جغى

(*) وجدان Conscience

hakkında müteahhirîn-i ehl-i ulûm bahsi teksîr eylemişlerdir. İşte bu sûretle Avrupa'da yeniden meslekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ve mücerredât nefy olunmakla ulûm-ı mezkûre Ulûm-ı Tabî'iyye'ye mülhak olmak lâzım gelmiştir. Lâkin henüz teşekkül etmekte olan mesâlik-i cedîde-i felsefiyyeyi müesseselerinin âsârından anlayabilmek ulûm ve fünûnda melekeye muhtâc olup daha bir tarz-ı sehlde tedvîn dahî olunmamış bulunduğundan ve ba'zıları da anlamak istemediklerinden Metâfizîk enkâzı eyâdi-yi rağbetten henüz bütün bütün düşmemiştir.

Avrupa hükemâsı meşhûrât ve mevhûmât ve mahsûsât gibi mevâddı sâir ba'zı kazâyâ-yı bedîhiyye ve zarûriyye ile tahlît ederek cümlesine vicdân deyip hads ve kıyâs-ı hafîyi vehimden ve meşhûrâtı yakîniyyâttan tefrîk etmediklerinden meslek-i maddiyyûn ve tabî'iyyûna dahl eylemişlerdir. Onların ekser mantıkıyyûnu ise mâ-verâ-yı tabî'ata müte'allık olan meslek-lerini Mantık'a tevfîka çalıştıklarından bununla Sûfestâiyyeye bir rişte vermişlerdir.

İlhâm bile enbiyâ aleyhimü's-selâmda olmaz ise gayr için esbâb-ı ulûmdan olamayacağı fukahâ ve mütekellimîn 'indinde müttefekun-'aleyh olduğuna göre bizce Avrupa hükemâsının evhâmdan başka bir şey olmayan tecrübe-i bâtıniyyeleri "ba'zı umûr-ı mahsûsa ve cüz'iyyede sâdık olsa bile" esbâb-ı ulûmdan olamayacağından Avrupa hükemâsının vicdâna müstenid olan ulûmunun bizce ehemmiyeti yoktur. Bundan başka cumhûr-ı mütekellimîn

حقنده متـأخرين اهل علوم بحثی تكثير ايلمشـلردر . ايشته بو صورتله اوروپاده يكيدن مسلكار اورته يه چيقمغه باشلامشدر . ومجردات نفی اولنمغله علوم مذكوره علوم طبيعيه يه ملحق اولمق لازم كلمشدر . لكن هنوز تشكل ايتمكده اولان مسالك جديدهٔ فلسفيه يی مؤسسلرينـك آثارندن اكلايه بيلمك علوم وفنونده ملكه يه محتاج اولوب دها برطرز سهلده تدوين دخی اولنمامش بولنديغندن وبعضيلريده اكلامق ايستمدكارندن متافزيك انقاضی ايادیٔ رغبتدن هنوز بتون بتون دوشمامشدر .

اوروپا حكماسی مشهورات وموهومات ومحسوسات كبی موادی سائر بعض قضايای بديهيه وضروريه ايله تخليط ايدرك جله سنه وجدان ديوب حدس وقياس خفيی وهمدن ومشهوراتی يقينيـاتدن تفريق ايتمدكارندن مسلك مادیون وطبيعيونه دخل ايلمشلردر . انلرك اكثر منطقيونی ايسـه ماوراً طبيعته متعلق اولان مسلكارينی منطقه توفيقه چالشدقلرندن بونكله سوفسطائيه يه برشته ويرمشلردر .

الهام بيله انبيا عليهم السلامده اولمز ايسه غير ايچون اسباب علومدن اوله ميه جغی فقها ومتكلمين عندنده متفق عليه اولديغنه كوره بزجه اوروپا حكماسنك اوهامدن بشقه برشی اولميان تجربهٔ باطنيه لری «بعض امور محسوسه وجزئيه ده صادق اولسه بيله » اسباب علومدن اوله ميه جغندن اوروپا حكماسنك وجدانه مستنداولان علومك بزجه اهميتی يوقدر . بوندن بشـقه جمهور متكلمين

zâten mücerredât-ı mevhûmeyi reddeylediklerinden Metâfizîk dahî merdûddur. Binâenaleyh bizden felâsifeye uyup da -ma'âzallahu Teâlâ- hem fukahâ ve mütekellimîne muhâlefet ve hem de ulûm ve fünûn-ı cedîdeye adem-i rağbet gibi bir zillet-i cehâlet ve dalâleti irtikâb edecek kimse yoktur.

Ba'zı felâsife-i Avrupa'nın Psikoloji dedikleri İlm-i Rûh'da fakat havâdis-i bâtınıyyeyi tarassud etmek kifâyet etmeyip daha derine ya'nî Metâfizîk'e varmalı ve bu bâbda mâdde ile mücerredâtın beynindeki alâka ve irtibâtı bile ta'yîn etmeli demelerine dahî bizce pek vâsi' bir hayâl-i muhâl denilir.

Hele İlm-i Ahlâk'ı insanın fikr-i menfa'at ve hevâsından büsbütün teb'îd ederek hayâlât-ı bâtıniyye üzerine te'sîs eylemelerini ve İlm-i Hukûk'u dahî bunun üzerine binâ etmelerini red ile müteahhirîn-i hükemâ bunları menfa'at ve i'tikâd ve tab'-ı selîm üzerine te'sîs etmek cihetini iltizâm eylemişlerdir. Böyle olunca bunların hâriçten aranıp ta'yîn olunması için benî-beşerin ahvâl ve mu'âmelâtını mütâla'a etmek lâzım gelmekle Ulûm-ı Ahlâk dedikleri ilimler İlm-i târîhin şu'ebâtındandırlar. Bunlar bizim mantıkıyyûnumuzca zâten meşhûrâttan olan mukaddemâta müstenid olduklarından bizce dahî târîhden olmuş olurlar.

ذاتاً مجردات موهومه يى رد ايلدكلرندن متافزيك دخى مردوددر . بناءً عليه بزدن فلاسفه يه اويوبده معاذالله تعالى هم فقها و متكلمينه مخالفت و همده علوم و فنون جديده يه عدم رغبت كبى بر ذلت جهالت و ضلالتى ارتكاب ايده جك كيمسه يوقدر .

بعض فلاسفهٔ اوروپانك پسيقولوژى ديدكارى علم روحده فقط حوادث باطنيه يى ترصد ايتمك كفايت ايتميوب دها درينه يعنى متافزيكه وارملى و بوبابده ماده ايله مجرداتك بيننده كى علاقه وارتباطى بيله تعيين ايتمكى ديملرينه دخى بزجه پك واسع برخيال محال دنيلور .

هله علم اخلاقى انسانك فكر منفعت و وهواسندن بسبتون تبعيد ايدرك خيالات باطنيه اوزرينه تأسيس ايتملرينى وعلم حقوقى دخى بونك اوزرينه بنا ايتملرينى رد ايله متأخرين حكما بونلرى منفعت واعتقاد وطبع سليم اوزرينه تأسيس ايتمك جهتنى التزام ايتمشلردر . بويله اولنجه بونلرك خارجدن ارانوب تعيين اولنمسى ايچون بنى بشرك احوال ومعاملاتنى مطالعه ايتمك لازم كلمكله علوم اخلاق ديدكلرى علملر علم تاريخك شعباتندن درلر . بونلر بزم منطقيونمزجه ذاتاً مشهوراتدن اولان مقدماته مستند اولدقلرندن بزجه دخى تاريخدن اولمش اولورلر .

Fasl-ı Sânî

Usûl-ı Târîh

İnsan bi't-tab‘ medenî ya‘nî cem‘iyyetle ta‘ayyüş eder bir mahlûktur: Cemî‘-i benî- âdem emr-i me‘âş ve kesb-i refâh ve sa‘âdette ve mesâib ve ta‘arruza mukâbele ve müdâfa‘ada yekdiğerinin nusret ve mu‘âvenetine muhtâc olmakla ümem-i âlemden her biri cem‘iyyetlerinin bakâ ve selâmetine ve istiklâline hâdim olup kâffe-i emelleri bunların istihsâlidir: İşte ahvâl-i beşeriyyenin cihet-i iştirâki bu keyfiyyet olmakla bu yoldaki ahvâl ve havâdisin beynindeki nisbetleri mütezammın olan kanûnların ta‘yîni ehemdir.

Ahvâl-i mezkûre ma‘ârif ve âdâb ve ahlâk ve hiref ve sanâyi‘ ve servet ve ticâret ve sunûf-ı cem‘iyyâtın yekdiğerinden fark ve imtiyâzı ve yekdiğeri ile olan münâsebeti ve i‘tikâdları ve bedâyi‘ ve âsâra derece-i rağbetleri ve umrân-ı mülk hakkındaki emel ve arzuları ve şekl-i hükûmet ve kanûnları ve örf ve âdetleri ve sâir emsâli şeyler olup bunlara müte‘allık olan kavânînden bahseden ilme İlm-i Târîh denilir.

Eğer târîh vakâyi‘ ve ahvâl-i beşeriyyeyi ta‘dâd etmekten ibâret olsaydı bir istatistik cedvelinden ve bir mukayyidin defterinden farklı bir şey olmaz idi! Ama târîhde maksad-ı aksâ kavânîn-i ahvâl-i beşerin ta‘yîni olduğundan Târîh bir ilm-i celîlü'l-kadrdir.

فصل ثانی

اصول تاریخ

انسان بالطبع مدنی یعنی جمعیتله تعیش ایدر برمخلوقدر : جمیع بنی ادم امر معاش وکسب رفاه وسعادتده ومصائب وتعرضه مقابله ومدافعه ده یکدیکرینك نصرت ومعاونتنه محتاج اولمغله امم عالمدن هر بری جمعیتلرینك بقا وسلامتنه واستقلالنه خادم اولوب کافهٔ املری بونلرك استحصالیدر : ایشته احوال بشریه‌نك جهت اشتراکی بوکیفیت اولمغله بو یولده‌کی احوال وحوادثك بیننده کی نسبتلری متضمن اولان قانونلرك تعیینی اهمدر .

احوال مذکوره معارف واداب واخلاق وحرف وصنایع وثروت وتجارت وصنوف جمعیاتك یکدیکرندن فرق وامتیازی ویکدیکریله اولان مناسباتی واعتقادلری وبدایع واثاره درجهٔ رغبتلری وعمران‌ملك‌حقنده‌کی‌امل وارزولری و شکل حکومت وقانونلری‌وعرف‌وعادتلری‌و سائرامثالی شیلراولوب بونلره متعلق اولان قوانیندن بحث ایدن علمه علم تاریخ دنیلور .

اکر تاریخ و قایع واحوال بشریه‌یی تعداد ایتمکدن عبارت اولسیدی بر ایستاتستیك جدولندن و بر مقیدك دفترندن فرقلی برشی اولمز ایدی ! اما تاریخده مقصد اقصی قوانین احوال بشرك تعیینی اولدیغندن تاریخ بر علم جلیل القدردر .

Evvelce Târîh'in böyle bir maksad-ı mühimme hizmet edeceğini hâtıra getirenler bulunmuş olsa bile bi'l-fi'l bu maksada vusûle sevk hâme-i ihtimâm eden İbn Haldûn olmakla usûl-ı târîhin müessisidir.

İbn Haldûn'un târîhin usûl ve gâyetini keşf etmesi âdî bir keşf değildir: İbn Haldûn'un eserini dikkat ve ehemmiyyet ile mütâla'a eden erbâb-ı dânişin ma'lûmu olacağı üzere İbn Haldûn bu keşfi ile İlm-i Hukûk ve Siyâsiyyât ve Ahlâk ve cem'iyyet-i beşeriyyenin ahvâline müte'allık olan sâir ulûmun usûl ve esâsını ta'yîn eylemiştir.

İbn Haldûn ulemâ-yı İslâmiyye arasında şâyân-ı iftihâr bir zât olup onun havârıktan olan eserini bir mecmû'a-i vakâyi' gibi değil bir asl'ül-usûl-i tevârîh ve ulûm-ı ahvâl-i beşeriyye gibi okuyanlar ehemmiyetini takdîr ederler.

Avrupa felâsifesinin meslek-i Mâ-fevka't-tabî'iyyeleri Auguste Comte tarafından dûçâr-ı ta'rîz olduktan sonra ehemmiyeti zâil olmaya başlayıp erbâb-ı fünûn-ı cedîde İbn Haldûn'un mesleğine giderek ulûm-ı cem'iyyet-i beşeriyyeyi İbn Haldûn'un ta'yîn eylediği esâs-ı tabî'îlerine koymaya başlamalarıyla Târîh'in gâyetinden istifâde yolu açılmış ve Târîh aksâm-ı kesîreye müteşa'ib olarak terekkiyyât-ı fenniyyeye yeniden yeniye yollar açılmıştır.

Lâkin havâdis-i târîhiyyenin ilel ve esbâbı pek mütekessir ve müterekkib

اولجه تاريخك بويله برمقصد مهمه خدمت ايده‌جكنى خاطره كتورنلر بولنمش اولسه بيله بالفعل بومقصده وصوله سوق خامهٔ اهتمام ايدن ابن خلدون اولمغله اصول تاريخك مؤسسيدر .

ابن خلدونك تاريخك اصول وغايتنى كشف ايتمسى عادى بر كشف دكلدر : ابن خلدونك اثرينى دقت واهميت ايله مطالعه ايدن ارباب دانشك معلومى اوله‌جغى اوزره ابن خلدون بو كشفى ايله علم حقوق وسياسيات واخلاق وجمعيت بشريه‌نك احوالنه متعلق اولان سائر علومك اصول واساسنى تعيين ايلمشدر .

ابن خلدون علماى اسلاميه اره سنده شايان افتخار بر ذات اولوب انك خوارقدن اولان اثرينى بر مجموعهٔ وقايع كبى دكل بر اصل الاصول تواريخ وعلوم احوال بشريه كبى اوقويانلر اهميتنى تقدير ايدرلر .

اورو پا فلاسفه‌سنك مسلك مافوق الطبيعيه‌لرى اوكوس قونت طرفندن دوچار تعريض اولدقدن صكره اهميتى زائل اولمغه باشليوب ارباب فنون جديده ابن خلدونك مسلكنه كيدرك علوم جمعيت بشريه‌يى ابن خلدونك تعيين ايلديكى اساس طبيعيلرينه قويمغه باشلاملريله تاريخك غايتندن استفاده يولى آچلمش وتاريخ اقسام كثيره‌يه متشعب اوله‌رق ترقيات فنيه‌يه يكيدن يكى يه يوللر آچلمشدر .

لكن حوادث تاريخيه‌نك علل واسبابى پك متكثر ومتركب

olduğundan onlardan netâyîc-i sahîhanın istihsâli kolay değildir. Binâenaleyh mesâil-i târîhiyyenin hâllinde müfredât ve furû'âtı etrâfıyla tahkîkine dikkat ve ihtimâm-ı tâm ile teşebbüs etmek lâzımdır.

Tabî'iyyât'ta usûl ne ise Târîh'te de odur: Şu kadar ki Tabî'iyyât'ta ma'lûmât-ı ibtidâ'iyye tecrübe ve rasad ile kesb ve istihsâl olunduğu hâlde Târîh'te ahbâr ve âsâr ile kesb olunmakla ahbâr ve âsârın cem' ve tertîbi ile ahvâl-i ümemin mutâla'ası târîhin esâsıdır.

İmdî Tabî'iyyât'ta insan her şeyi bi'z-zât tecrübe ve rasad edemeyip mu'alliminden işiterek ve te'lifâtta görerek sâirlerinin tecrübelerine dahî vâkıf olmakla teksîr-i ma'lûmât eyler. Ve bu sûretle ma'lûmu olan kaziyyelerin sıdk ve kizbe ihitmâli bulunduğundan tasdîk olunmaları için usûlen lâzım olan şurûta muvâfık olması lâzım gelir. Bu cihetle onlar da ahbâr-ı târîhiyye kabîlinden olur. Târîh'te dahî ba'zı havâdis-i hâliyyeyi insan bi'z-zât müşâhede eylemekle bu da rasad kabîlinden olur.

Ba'zen bir sûret-i nisbiyyede vâki' olan ahvâl ve havâdis-i târîhiyyenin te'âkub ve temâdîsi veyâhûd ba'zı umûr-ı beşeriyyenin sıdka ihtimâli aded ile tahmîn ve ifâde olunabilir. Ve bu sûrette istikrâ'-ı riyâzî ile ol ahvâl ve umûrun kânûn-ı takrîbîsi istihrâc olunabilir. İşte furû'-ı Târîh'ten olan Ekonomi-Politik gibi ilimlerde bundan pek ziyâde istifâde olunmaktadır.

اولديغندن انلردن نتايج صحيحه‌نك استحصالى قولاى دكلدر . بناءً عليه مسائل تاريخيه‌نك حلنده مفردات وفروعاتك اطرافيله تحقيقنه دقت واهتمام تامايله تشبث ايتمك لازمدر .

طبيعياتده اصول‌نه ايسه تاريخده‌ده اودر : شو قدركه طبيعياتده معلومات ابتدائيه تجربه ورصد ايله كسب‌و استحصال اولنديغى حالده تاريخده اخبار واثار ايله كسب اولنمغله اخبار واثارك جمع وترتيبيله احوال امك مطالعه‌سى تاريخك اساسيدر .

أيمدى طبيعياتده انسان هر شيئ بالذات تجربه ورصد ايده - ميوت معلمندن ايشيده‌رك وتأيفاتده كوره‌رك سائرلرينك تجربه‌لرينه دخى واقف اولمغله تكثير معلومات ايلر . وبوصورتله معلومى اولان قضيه‌لرك صدق وكذبه احتمالى بولنديغندن تصديق اولنمرى ايچون اصولا لازم اولان شروطه موافق اولمسى لازم كلور . بوجهتله انلرده اخبار تاريخيه قبلندن اولور . تاريخده دخى بعض حوادث حاليه‌يى انسان بالذات مشاهده ايتمكله بوده رصد قبيلندن اولور .

بعضا برصورت نسبيه‌ده واقع اولان احوال وحوادث تاريخيه‌نك تعاقب وتماديسى و ياخود بعض امور بشريه‌نك صدقه احتمالى عدد ايله تخمين و افاده اولنه‌بيلور . و بو صورتده استقراء رياضى ايله اول احوال و امورك قانون تقريبيسى استخراج اولنه‌بيلور . ايشته فروع تاريخدن اولان اقونومى پولتيق كبى علمرده بوندن پك زياده استفاده اولنمقده‌در .

Ve cemîʿ-i ahvâlde müvâzene cedvelleri tutmaya gayret olunması bu gibi makâsıdı istihsâl etmek emelinden ileri gelmiştir.

Her hâlde netâyic-i târîhiyyenin sıdk ve sıhhati için nukûl ve ahbârın sıdk ve sıhhati lâzımdır. Bunlar dahî mütevâtirâttan ise kitâb-ı sânîde beyân kılındığı üzere yakîni ve meşhûrâttan ise zannı ifâde ederler. Haber-i âhad dahî esbâb-ı ulûmdan olup şurût-ı lâzımesine müruvâfık olur ise zannı müfîd olur. Râvî ve muhbirin adâleti ve zabt ve nakle iktidârı bulunarak kizb veyâ tağyîrden bir istifâdesi melhûz olmaması veyâ adem-i mübâlât ile tağyîr-i rivâyet eden süfehâdan bulunmaması lâzımdır.

Lâkin rivâyât-ı târîhiyye ekser-i nâss beyninde dûçâr-ı tahrîf ve tağyîr olageldiğinden âsâr ve te'lîfât-ı kadîmeden toplanmak lâzım gelir ise de bunlar dahî hurâfât ve mübâlağât ile memlû olduklarından yekdiğerine tatbîk ve akla tevfîk ile mümkün mertebe tashîh olunurlar. Ve âsâr-ı kadîmenin nüsha-i sahîha olup olmadığı dahî aranmalı ve müelliflerinin adâletine dikkat olunmalıdır. Eğer rivâyât âsâr ve imârât-ı kadîmedeki nukûş ve hutût ve meskûkât ve devletlerin hazâin-i evrâkındaki kuyûdât ile tasdîk olunur ise mertebe-i sıhhate vâsıl olur. Lâkin âsâr-ı kadîmedeki nukûş ekseriyâ esâtîr-i evvelîne müteʿallık olmakla vukûʿât-ı sahîhayı ondan mümkün mertebe temyîz etmeye çalışmalıdır.

وجميع احوالده موازنه جدوللری طوتمغه غيرت اولنمسی بوكبی مقاصدی استحصال ايتمك املندن ايلرو كلمشدر ٠

هرحالده نتايج تاريخيه‌نك صدق وصحتی ايچون نقول واخبارك صدق وصحتی لازمدر ٠ بونلر دخی متواتراتدن ايسه كتاب ثانيده بيان قلنديغی اوزره يقينی ومشهوراتدن ايسه ظنی افاده ايدرلر ٠ خبر احاد دخی اسباب علومدن اولوب شروط لازمه‌سنه موافق اولور ايسه ظنی مفيد اولور ٠ راوی ومخبرك عدالتی وضبط ونقله اقتداری بولنه‌رق كذب ويا تغييردن بر استفاده‌سی ملحوظ اولمامسی ويا عدم مبالات ايله تغيير روايات ايدن سفهادن بولنمامسی لازمدر ٠

لكن روايات تاريخيه اكثر ناس بيننده دوچار تحريف وتغيير اوله‌كلديكندن اثار وتأليفات قديمه‌دن طوپلانمق لازم كلور ايسه‌ده بونلر دخی خرافات ومبالغات ايله مملو اولدقلرندن يكديكرينه تطبيق وعقله توفيق ايله ممكن مرتبه تصحيح اولنورلر ٠ واثار قديمه‌نك نسخهٔ صحيحه اولوب اولمديغی دخی ارانملی ومؤلفلرينك عدالتنه دقت اولنمليدر ٠ اكر روايات اثار وعمارات قديمه‌ده‌كی نقوش وخطوط ومسكوكات ودولتلرك خزائن اوراقنده‌كی قيودات ايله تصديق اولنور ايسه مرتبهٔ صحته واصل اولور ٠ لكن اثار قديمه‌ده‌كی نقوش اكثريا اساطير اولينه متعلق اولمغله وقوعات صحيحه‌يی اندن ممكن مرتبه تمييز ايتمكه چالشمليدر ٠

Kütüb-i Mukaddese dahî târîh için en mühim bir me'hazdır.

Umûr-ı dîniyyeye ve akâid ve şerâyi'a müte'allık olan ahbârı muhâfazaya beyne'n-nâs gayret olunduğu gibi ehl-i İslâm'da ulûm-i nakliyye-i şer'iyye gerek muharrerât-ı kadîmenin muhâfazasından ve gerek ahz ve telakkîde silsile-i isnâdın hıfz ve kaydolunması âdet olmasından başka ulemâ-yı ümmet bu bâbda nîce kitâblar te'lîf ve onlarda ahbâr ve nukûlün sıdk ve sıhhatini tahkîk ve tebyîn ve şerh ve tefsîrinde ihtimâm-ı tâm eylemeleri ile şek ve şübheden berîdir.

Lâkin hafî olmaya ki muhâl-i aklî olan bir şey kimin tarafından nakl ve ihbâr olunursa olunsun kabûl olunamayıp kütüb-i mukaddesede bile şâyed böyle bir şey vârid olsa bunu verilen ma'nâ ve sûret-i tefsîre atf ile ehl-i şer' te'vîl ve tevcîh ederler. Lâkin aklen muhâl olmayan havârık-ı âdâtın te'yîd ve tebyîn-i şerî'at için yed-i enbiyâ ve mürselînde zuhûrunda şübhe olmamakla rivâyet-i sahîha ile onlar bilâ-tereddüd kabûl olunur. İşte bunu düstûr ittihâz ile muhâl-ı aklî olan şeylerin hiçbir vakit kabûl olunmaması ve ahbâr-ı âdiyye-i târîhiyyede nakliyyâtın âdeten dahî mümteni' olup olmadığının tahkîk olunması lâzımedendir. Ama bu bâbda mümkün ve münteni'i ta'yîn için kavâ'id-i fünûna dikkatle tatbîk keyfiyyet olunması lâzımdır. Bir kavmin âdet ve ahlâkına göre vâki' olamaz denilen şey diğer kavimde bulunabileceğinden ahvâl-i beşere müte'allık olan umûrda ve vukû'ât-ı

كتب مقدسه دخی تاریخ ایچون الك مهم بر مأخذدر .

امور دینیه یه و عقائد و شرایعه متعلق اولان اخباری محافظه یه بین الناس غیرت اولندیغی کبی اهل اسلامده علوم نقلیهٔ شرعیه کرك محررات قدیمه نك محافظه سندن و کرك اخذ و تلقیده سلسلهٔ اسنادك حفظ و قید اولنمسی عادت اولمسندن بشقه علمای امت بوبابده نیجه کتابلر تألیف و انلرده اخبار و نقولك صدق و صحتنی تحقیق و تبیین و شرح و تفسیرنده اهتمام تام ایتلری ایله شك و شبهه دن بریدر .

لکن خفی اولمیه که محال عقلی اولان برشی کیمك طرفندن نقل و اخبار اولنورسه اولنسون قبول اولنه میوب کتب مقدسه ده بیله شاید بویله بر شی وارد اولسه بونی ویریلان معنا و صورت تفسیره عطف ایله اهل شرع تأویل و توجیه ایدرلر . لکن عقلا محال اولمیان خوارق عاداتك تأیید و تبیین شریعت ایچون یدابنیا و مرسلینده ظهور نده شبهه اولمامغله روایت صحیحه ایله انلر بلاتردد قبول اولنور . ایشته بونی دستور اتخاذ ایله محال عقلی اولان شیلرك هیچ بر وقت قبول اولنمامسی و اخبار عادیهٔ تاریخیه ده نقلیاتك عادةً دخی ممتنع اولوب اولمدیغنك تحقیق اولنمسی لازمه دندر . اما بوبابده ممکن و ممتنعی تعیین ایچون قواعد فنونه دقتله تطبیق کیفیت اولنمسی لازمدر . برقومك عادت و اخلاقنه کوره واقع اولهماز دنیلان شی دیکر قومده بولنه بیله جکندن احوال بشره متعلق اولان امورده ووقوعات

târîhiyyenin tetkîkinde akvâmın ahvâl ve âdetini taharrî ve tedkîkte ihtimâm-ı tâm lâzımdır.

Bâb-ı Hâmis

İlâhiyyât

Silsile-i mümkinâtta vücûd-ı vâcib, merâtib-i a'dâdda vâhidin vücûdu ve bi'z-zât muzî' olan bir vücûdun gayrıyla müstazî' olan eşyâda hüküm ve te'sîri, misillû bulunduğundan bu âsâr-ı kevn ve fesâddan fâ'il ve müessir-i hakîkiyyeyi bilmeye yol vardır: Her hakîmin matlabı ve her tarîkin gâyeti de budur. İşte bu maksadı akl ile istihsâl etmeyi mütekeffil olan ilim ilâhiyyâttır. Fakat hükemâ bu husûsta zamânlarının i'tikâdât ve ma'ârif ve âdâtını nazarlarından teb'îd edemediklerinden fikrin istiklâlini muhâfaza edemeyip bugüne kadar teksîr-i mesâlik edegelmişlerdir. Avrupa hükemâsının bir takımı ise Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfâtını ve vahdâniyyetini isbât ve hulûl ve ittihâdı reddetmek hakkındaki ebhâsı İlm-i İlâhî tesmiye ederek Metafizik'ten ayırmışlar ve bu bâbda fikren ehl-i milele dahî takarrüb eylemişlerdir.

Ba'zıları ulûmda zât-ı mevzû'dan bahs olunmadığından ve İlm-i İlâhî'de dahî mevzû' zât-ı ilâhî olduğundan isbât-ı vâcibin bu ilimden hâric ve mevcûddan mevcûd olduğu haysiyetle bahs eder diye ta'rîf olunan Mâ-ba'de't-tabî'iyye'ye müte'allık ebhâsdan olması lâzım

تاريخيه نك تدقيقنده اقوامك احوال و عاداتنى تحرى و تدقيقده اهتمام تام لازمدر .

باب خامس

الهيات

سلسلهٔ ممكناتده وجود واجب، مراتب اعداددە و احدك وجودى و بالذات مضى اولان بر وجودك غيريله مستضى اولان اشياده حكم و تأثيرى ، مثللو بولنديغندن بو اثار كون و فساددن فاعل و مؤثر حقيقيى بيلمكه يول واردر : هر حكيمك مطلبى وهر طريقك غايتيده بودر . ايشته بو مقصدى عقل ايله استحصال ايتمكى متكفل اولان علم الهياتدر . فقط حكما بوخصوصده زمانلرينك اعتقادات و معارف و عاداتنى نظرلرندن تبعيد ايده مدكارندن فكرك استقلالنى محافظه ايده ميوب بوكونه قدر تكثير مسالك ايده كلمشلردر . اوروپا حكماسنك بر طاقمى ايسه جناب حقك ذات و صفاتنى و وحدانيتنى اثبات و حلول و اتحادى رد ايتمك حقنده كى ابحاثى علم الهى تسميه ايدرك متافزيكدن ايير مشلر و بوبابده فكراً اهل ملله دخى تقرب ايلمشلردر .

بعضيلرى علومده ذات موضوعدن بحث اولنمديغندن و علم الهيده دخى موضوع ذات الهى اولديغندن اثبات واجبك بو علمدن خارج و موجوددن موجود اولديغى حيثيتله بحث ايدر ديو تعريف اولنان مابعد الطبيعه يه متعلق ابحاثدن اولمى لازم

geleceğini beyân eylemişler ise de onlara, İlm-i Mâ-ba'de't-tabî'iyye'yi reddedenlere göre vücûdun isbâtı yine ahvâl-i zâtiyyesinden bahs ile olur ya'nî mevzû'un sübûtu ahvâl-i mezkûreden bahsin gâyeti olur, denilebileceği misillû vücûd-ı mutlak mevcûdât beyninde müşterek olduğundan ol mevcûdâtın birinde araz-ı zâti olamaz ama vücûd-ı hâs cüz'î-yi hakîki olmakla hiçbir şeye haml olunamadığından a'râz-ı zâtıyyeden mümtâz olur ve a'râz-ı mezkûre ona tevakkuf etmekle ayrı bir ilimde zikr-i tensîb olunmayarak gerek zât ve gerek sıfât İlm-i İlâhî'de isbât olunur diye cevab verilir. Hulâsa-i kelâm Avrupa hükemâsı İlm-i İlâhî'yi Metafizik'ten tefrîk ile bu ilme pek çok hizmet etmişlerdir. Bu hükemâ şer'-i şerîf gibi bir mîzân-ı sahîhi'l-'ıyâra mâlik olmadıklarından her ne kadar bu bâbda mütekellimînin vâsıl oldukları mertebeye vâsıl olamamışlar ise de istiklâl-i efkârı muhâfaza ile hakîkatin taharrîsinde şâyân-ı takdîr olacak hidemâta muvaffak olmuşlardır. Ve kendilerinden evvel o hakîkati taharrî eden felâsifeye tefevvuk eylemişlerdir.

Bu âlemde ne var ise o hakîkate bir alâmet ve işâret olup bir lisân-ı mahsûs ile o gâyeti ifâde eder ve her kime hidâyet erişir ise ol lisânı bi's-suhûle fehm eder. Her burhân-ı yakîn o hakîkate bir tarîktir. İşte hakîmin vazîfesi o lisânı tercüme ve onun rümûz ve işârâtını halletmektir. Lâkin bu vazîfeyi tamâmen îfâ etmek güçtür.

کله جکنی بیان ایلمشلر ایسه ده انلره ، علم مابعد الطبیعه یی ردایدنلره کوره وجودك اثباتی یله احوال ذاتیه سندن بحث ایله اولور یعنی موضوعك ثبوتی احوال مذکوره دن بحثك غایتی اولور ، دیله ـ یله جکی مثللو وجود مطلق موجودات بینده مشترك اولدیغندن اول موجوداتك برنده عرض ذاتی اوله ماز اما وجود خاص جزئی حقیقی اولمغله هیچ برشیئه حمل اولنه مدیغندن اعراض ذاتیه دن ممتاز اولور واعراض مذکوره اکا توقف ایتمکله آیری برعلمده ذکری تنسیب اولنمیه رق کرك ذات وکرك صفات علم الهیده اثبات اولنوردیو جواب ویریلور . خلاصهٔ کلام اوروپا حکماسی علم الهی یی متافزیکدن تفریق ایله بوعلمه پك چوق خدمت ایتمشلردر . بوحکما شرع شریف کبی برمیزان صحیح العیاره مالك اولمدقلرندن هر نقدر بوبابده متکلمینك واصل اولدقلری مرتبه یه واصل اوله مامشلر ایسه ده استقلال افکاری محافظه ایله حقیقتك تحریسنده شایان تقدیر اوله جق خدماته موفق اولمشلردر . وکندیلرندن اول اوحقیقتی تحری ایدن فلاسفه یه تفوق ایلمشلردر .

بوعالمده نه وارایسه اوحقیقته بر علامت واشارت اولوب بر لسان مخصوص ایله اوغایتی افاده ایدروهرکیمه هدایت ایریشور ایسه اول لسانی بالسهوله فهم ایدر . هر برهان یقین اوحقیقته برطریقدر . ایشته حکیمك وظیفه سی اولسانی ترجمه وانك رموز واشاراتنی حل ایتمکدر . لکن بووظیفه یی تماماً ایفا ایتمك کوچدر .

Meşâhîr-i tabî'iyyûn-ı mu'âsırînden müdekkik hakîkatperver Mösyö Quatrefages cemî'-i akvâm-ı âlemin i'tikâdât ve ibâdât-ı mahsûsası olduğunu ve bunun aksi ya'nî ibâdât ve i'tikâdâtı külliyyen reddedenler bugün Avrupada bulunabilir ise de bunlar biraz kimselerden ibâret olup bu dahî bir kavimde değil ba'zı eşhâsta bulunan şevâzdan olduğunu beyân eder. Vâkı'an i'tikâd ve ibâdâtı külliyyen reddetmek tabî'at-ı insâniyyeden hâric olup bir emr-i mâ-verâu't-tabî'adır.

el-Hâsıl insan âlemde gördüğü ahvâlden ilâhiyyâta müte'allık bir fikr iktisâb eder. Lâkin bu fikri derece-i ilm ve ma'rifetine göre müterakkî olup eşyâ-yı tabî'iyyeye ibâdet ve âlihe-i kesîreye i'tikâttan başlayarak vâcibü'l-vücûdu müessir-i hakîkîyi isbâta kadar varır. Demek olur ki hâlik ve sâni'in vücûdunu ve ona ibâdet etmenin lüzûmunu insan teferrüs eder. İşte bu insan için bir emr-i tabî'îdir, lâkin onu tamâmıyla tahkîk ve şerâit ve sûret-i ibâdeti yoluyla ta'yîn edemediğinden akvâm ve ümem arasında bu bâbda ihtilâfât-ı kesîre hâsıl olup turuk ve mezâhib-i müte'addide meydâna çıkar.

Dehriyyûn, hakâikin mütâla'asında fikir ve nazara i'timâd eylediklerinden his tarîkiyle idrâk eyledikleri cüz'iyyât-ı umûr ile iktifâ ederler. Ve kendilerine verilmiş olan ni'met-i akıldan istifâde ile beşeriyyetin merâtib-i âliyesine terakkîye çalışacak yerde bi'l-akis dereke-i hayevâniyyette kalmaya râzı olurlar. Diğer bir takımları ise aklı olduğundan

مشاهير طبيعيون معاصرينڈن مدقق حقيقت پرور موسيو
قاترفاژ جميع اقوام عالمك اعتقادات وعبادات مخصوصه سى اولديغنى
وبونك عكسى يعنى عبادات واعتقاداتى كليا رد ايدنلر بوكون
اوروپاده بولنه بيلور ايسه ده بونلر براز كيمسه لردن عبارت
اولوب بودخى برقومده دكل بعض اشخاصده بولنان شواذدن
اولديغنى بيان ايدر • واقعا اعتقاد وعباداتى كليا رد ايتمك
طبيعت انسانيه دن خارج اولوب برامر ماورا الطبيعه در •

الحاصل انسان عالمده كورديكى احوالدن الهياته متعلق
برفكر اكتساب ايدر • لكن بوفكرى درجهٔ علم ومعرفتنه كوره
مترقى اولوب اشياى طبيعيه يه عبادت والهۀ كثيره يه اعتقاددن
باشليه رق واجب الوجودى ومؤثر حقيقى يى اثباته قدر وارير •
ديمك اولوركه خالق وصانعك وجودينى واكا عبادت ايتمك
لزومنى انسان تفرس ايدر • ايشته بوانسان ايچون برامر طبيعيدر
لكن انى تماميله تحقيق وشرائط وصورت عبادتى يوليله تعيين
ايده مديكندن اقوام و امم اره سنده بوبابده اختلافات كثيره
حاصل اولوب طرق ومذاهب متعدده ميدانه چيقار •

دهريون حقايقك مطالعه سنده فكر ونظره اعتماد ايلدكلرندن
حس طريقيله ادراك ايلدكلرى جزئيات امور ايله اكتفا ايدرلر •
وكندولرينه ويرلمش اولان نعمت عقلدن استفاده ايله بشريتك
مراتب عاليه سنه ترقى يه چاليشه جق يرده بالعكس دركهٔ حيوانيتده
قالمغه راضى اولورلر • ديكر برطاقمى ايسه عقلى اولديغندن

ziyâde muktedir addederler, bu vecihle cemî‘-i serâir-i hakîkati kendilerine münkeşif zanneylerler. Binâenaleyh bu iki meslek arasında bir tarîk ittihâz etmeye çalışmalıdır.

Hükemâ bu hakîkati cezme yol bulabilseler bile yine kâfî olmayıp insanın bu âlemdeki vazîfesini tamâmıyla beyân eden başka bir ilme ya‘nî ma‘rifet-i dîn-i kavîme ihtiyâc vardır: Zîrâ bizim havâdis ve ahvâl-i a‘yânı bilmeye beş hissimiz olup bunlar ile hissedemediğimiz için aklımızın ermediği şeyler de bulunabileceğinden böyle iktidârımızın fevkinde olup kendi kendimize muhâkeme edemeyeceğimiz umûru şâri‘in beyân eylediği üzere kabûl etmelidir. Fi’l-vâki‘ anadan doğma bir âmâ keyfiyyet-i basardan ve mubsirâttan ne bilir? Ona göre dört histen başkası bir hikâyeden başka bir şey midir? Yâhûd silsile-i hayevânâtta ba‘zıları vardır ki bir ve iki hisden başkasına mâlik değildir. İşte hepsinden ziyâde olarak beş hisse mâlik olan insanın bu beş histen başka havâssı olabilmesini inkâr etmesi ol hayevânâtın kendilerinde olmayan havâssı inkâr etmelerine benzemez mi? Lâkin bu beş histen başka bir his var ise kime verilmiştir? İnsan ne öğrenebilecek ise şu beş hissini isti‘mâl ederek öğrenecektir. Vâkı‘an erbâb-ı mükâşefe vicdân ile havâss-ı hamsenin dâire-i hudûdunu tecâvüz edebildiklerini söylüyorlar: Lâkin onların bu tarîki kendilerine mahsûs olup herkeste bulunan

زیاده مقتدر عد ایدرلر و بووجهله جمیع سرائر حقیقتی کندولرینه منکشف ظن ایلرلر . بناءً علیه بوایکی مسلك اره‌سنده بر طریق اتخاذ ایتمکه چالشملیدر .

حکما بوحقیقتی جزمه یول بوله بیلسه‌لر بیله ینه کافی اولمیوب انسانك بوعالمده‌کی وظیفه‌سنی تمامیله بیان ایدن بشقه بر علمه یعنی معرفت دین قویمه احتیاج واردر : زیرا بزم حوادث واحوال اعیانی بیلمکه بش حسمز اولوب بونلر ایله حس ایده‌مدیکمز ایچون عقلمزك ایرمدیکی شیلرده بولنه بیله جکندن بویله اقتداریمزك فوقنده اولوب کندی کندیمزه محاکمه ایده‌میه جکمز اموری شارعك بیان ایلدیکی اوزره قبول ایتملیدر . فی الواقع انادن طوغمه بر اعمی کیفیت بصردن ومبصراتدن نه بیلور ؟ اکا کوره درت حسدن بشقه‌سی بر حکایه‌دن بشقه برشیمیدر ؟ یاخود سلسلهٔ حیواناتده بعضیلری واردرکه بروایکی حسدن بشقه‌سنه مالك دکلدر . ایشته هپسندن زیاده اوله‌رق بش حسه مالك اولان انسانك بوبش حسدن بشقه حواسی اوله‌بیلمسنی انکار ایتمسی اول حیواناتك کندیلرنده اولمیان حواسی انکار ایتملرینه بکزه‌مزمی ؟ لکن بوبش حسدن بشقه بر حس وار ایسه کیمه ویرلمشدر ؟ انسان نه اوکره نه بیله جك ایسه شوبش حسنی استعمال ایدرك اوکره نه جکدر . واقعا ارباب مکاشفه وجدان ایله حواسی خمسه‌نك دائرهٔ حدودینی تجاوز ایده‌بیلدکلرینی سویلیورلر : لکن انلرك بوطریقی کندیلرینه مخصوص اولوب هرکسده بولنان

bir şey olmadığından efrâd-ı insâniyyede müşterek olan havâssa ilhâk olunacak bir hiss-i umûmi değildir. Binâenaleyh ulûmda havâssın ötesinde bulunan şeyleri bilmeye haber-i sâdıktan başka bir yol yoktur.

Bâb-ı Sâdis

Ulûm-ı Şer'iyye

Rusul ve enbiyâ bize dâreynde bâ'is-i selâmet olacak i'tikâd ve a'mâli bildirmeye min- tarafillah me'mûr olmuşlardır. Onların efdal ve hâtemi Muhammedü'l-Mustafa (s.a.v.) Efendimiz dahî ahkâm-ı ilâhîyi ve şerî'at-ı mutahhara-i İslâmiyyeyi teblîğ buyurmuşlardır. O da kitâb ve sünnettir.

Kelâmullah gerek e'âzım-ı ricâl-i ümmetin hatt-ı destiyle muharrer olan mesâhif-i şerîfe ve gerek huffâz ve kurrânın nakl-i kırâ'atiyle tahrîren ve şifâhen mütevâtir olarak bize vâsıl olmuştur. Lâkin semâ'-ı dîn ve ma'rifetin nücûmu olan ashâb-ı kirâm onu ba'zı elfâz ve hurûfunun keyfiyyet-i edâsında turuk-ı muhtelife üzere rivâyet eylediklerinden nihâyet bunlardan turuk-ı seb'a müstekar olmuştur. Ve diğer ba'zı kırâ'atler daha turuk-ı seb'aya ilâve kılınmış ise de nakl ve rivâyetce onların kuvveti eimme-i kırâat 'indinde turuk-ı seb'a derecesinde değildir.

Ba'zıları keyfiyyet-i edâ-yı hurûf zabt olunur mevâdden olmadığından mütevâtir olamaz dediler ve ekser-i nâss ise mütevâtir olmasına zâhib

برشی اولمديغندن افراد انسانيه‌ده مشترك اولان حواسه الحاق اولنه‌جق بر حس عمومی دكلدر • بناء عليه علومده حواسك اوته‌سنده بولنان شيلری بيلمكه خبرصادقدن بشقه بريول يوقدر•

باب سادس

علوم شرعيه

رسل وانبيا بزه دارينده باعث سلامت اوله‌جق اعتقاد واعمالی بيلديرمكه من طرف الله مأمور اولمشلردر • انلرك افضل وخاتمی محمد المصطفی صلی الله عليه وسلم افنديمز دخی احكام الهيه‌يی وشريعت مطهرهٔ اسلاميه‌يی تبليغ بيورمشلردر• اوده كتاب وسنتدر :

كلام الله كرك اعاظم رجال امتك خط دستيله محرر اولان مصاحف شريفه وكرك حفاظ وقرانك نقل قرائتيله تحريراً وشفاهاً متواتر اوله‌رق بزه واصل اولمشدر • لكن سماء دين ومعرفتك نجومی اولان اصحاب كرام انی بعض الفاظ وحروفنك كيفيت اداسنده طرق مختلفه اوزره روايت ايلدكلرندن نهايت بونلردن طرق سبعه مستقر اولمشدر • وديكر بعض قرائتلر دها طرق سبعه‌يه علاوه قلنمش ايسه‌ده نقل وروايتجه انلرك قوتی ائمهٔ قرائت عندنده طرق سبعه درجه‌سنده دكلدر •

بعضيلری كيفيت ادای حروف ضبطاولنورموادن اولمديغندن متواتر اوله‌ماز ديديلر واكثر ناس ايسه متواتر اولمسنه ذاهب

oldular. Ama sâir-i ulemâ med ve teshîl gibi edâ-yı hurûfun gayrı olan turukun mütevâtir olmasına ve sem‘ ile keyfiyyet-i edâ mazbût olamayacağından hurûfta turuk-ı edâ mütevâtir olmasına kâil olmuşlardır ki bu ihtilâf zât-ı Kur’ân’ın mütevâtir olmasına dokunur bir şey değildir.

İşte bu turuk-ı kırâat muahharan zabt ve tahrîr ve bu fenne dâir nice kitâblar tahrîr olunmuştur.

Mesâhif-i şerîfin ba‘zı eşkâl-i harfiyyesi Fenn-i Hatt kâ‘idesine mugâyir resm olunduğundan bunları hasr ve zabtetmek üzere Fenn-i Resm-i Kur’ân dahî te’lîf ve tedvîn olunmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm lisân-ı Arabî üzere nâzil olduğundan kavm-i Arab’ın her birisi onun me‘ânî-i latîfesini anlar idi. Ve Kur’ân-ı Kerîm muktezâ-yı hâle göre âyet âyet nâzil olur idi ve a‘mâl-i mükellefîne dâir olan âyât-ı kerîmeden ba‘zen muahharan nâzil olanı mukaddem nâzil olanını nâsih olur idi. Hazret-i Rasûl-i Emîn mücmel olan âyât-ı kerîmeyi şerh ve beyân ve nâsihi mensûhtan temyîz edip ashâb-ı kirâmına bildirmiş olduğundan tefsîr onlardan nakl ve rivâyet olunur idi. Sonra bunların çoğu dahî sahâyif-i te’lîfâta derc olundu. Sonraları meleke-i lisâniyye mensî olup da lisân-ı Arabî dahî sanâyi‘ kabîlinden oldukta tefsîrde ulûm-ı lisâniyyeye dahî muhtâc olundu.

Lâkin ekser-i müfessirîn rivâyet-i sahîha ile hazret-i rasûl

اولديلر . اما سائر علما مد وتسهيل كبى اداى حروفك غيرى اولان طرقك متواتر اولمسنه وسمع ايله كيفيت ادا مضبوط اوله‌ميه‌جغندن حروفده‌طرق‌ادامتواتر اولمسنه قائل اولمشلردركه بواختلاف ذات قرأنك متواتر اولمسنه طوقنور برشى دكلدر .

ايشته بوطرق قرائت مؤخراً ضبط وتحرير وبوفنه دائر نيجه كتابلر تحرير اولنمشدر .

مصاحف شريفه‌نك بعض اشكال حرفيه‌سى فن خط قاعده‌سنه مغاير رسم اولنديغندن بونلرى حصر وضبط ايتمك اوزره فن رسم قرأن دخى تأليف وتدوين اولنمشدر .

قرأن كريم لسان عربى اوزره نازل اولديغندن قوم عربك هربريسى انك معانئ لطيفه‌سنى اكلار ايدى . وقرأن كريم مقتضاى حاله كوره آيت آيت نازل اولور ايدى واعمال مكلفينه دائر اولان ايات كريمه‌دن بعضاً مؤخراً نازل اولانى مقدم نازل اولانى ناسخ اولور ايدى . حضرت رسول امين مجمل اولان ايات كريمه‌يى شرح وبيان ونامخى منسوخدن تميز ايدوب اصحاب كرامنه بيلديرمش‌اولديغندن تفسير انلردن نقل وروايت اولنور ايدى . صكره بونلرك چوغى دخى صحايف تأليفاته درج اولندى . صكره‌لرى ملكهٔ لسانيه منسى اولوبده لسان عربى دخى صنايع قبيلندن اولدقده‌تفسيرده علوم لسانيه‌يه دخى محتاج اولندى .

لكن اكثر مفسرين روايت صحيحه ايله حضرت رسول

aleyhi's-selâma isnâd ve îsâl olunamayıp isrâiliyyât denilen menkûlât ve hikâyâtı ahkâm-ı şer'iyyeye dokunur bir şeyler olmadığından tefsîrlere yazdılar ve bu cihetle onların te'lîfâtında olan menkûlât kavî ve za'îf ve makbûl ve merdûdu müştemil oldu. Ve sonra ba'zı muhakkıkîn bunları bir mertebeye kadar tenkîh eylemişlerdir.

Ehâdîs-i nebeviyye Kur'ân-ı Kerîm'i mübeyyin ve şerî'at-ı mutahhara-i İslâmiyye'yi mükemmil olduğundan zabtı vâcib olmakla e'imme-i dîn bu bâbda ihtimâm ettiler ve râvîlerin hâl ve şânını ta'yîn ile ehâdîsin sahîhini taharrî ve zabt ve tahrîr eylediler.

İmdî ehâdîs-i şerîfenin ba'zısı mütevâtir olup ilm-i yakîni ifâde eder ise de diğerleri meşhûr veyâhûd haber-i âhâd olduklarından derece derece zan ifâde ederler. Ve bir hadîsin Rasûlulllah (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinden sâdır olduğuna zann-ı gâlib hâsıl olsa onunla amel vâcib olur. Ve zann-ı gâlibin husûlü için dahî ruvâtın adâlet ve gafletten berâetleri hakkında uzamâ-yı ümmetin şehâdetleri ile nakl ve rivâyetlerine i'timâd gelmekle olabilir. Ve bû bâbda râvîlerin mertebeleri birbirine nisbetle mütefâvit olur ve ba'zen isnâd mebde'den müntehâya kadar muttasıl olduğu hâlde ba'zen ara yerde munkatı' olur ve ba'zen dahî isnâdâtta mûris-i za'f olacak esbâb bulunur. İşte eimme-i hadîs bu merâtib ve envâ'ı birer isimle tesmiye ederek ehâdîsin her birinin hangi mertebede bulunduğunu ta'yîne

علیه السلامه اسناد وایصال اولنه‌میوب اسرائیلیات دنیلان منقولات وحکایاتی احکام شرعیه‌یه طوقنور برشیلر اولمدیغندن تفسیرلره یازدیلر وبوجهتله انلرك تألیفاتنده اولان منقولات قوی وضعیف ومقبول ومردودی مشتمل اولدی . وصکره بعض محققین بونلری برمرتبه‌یه قدر تنقیح ایلمشلردر .

احادیث نبویه قرأن کریمی مبین وشریعت مطهرهٔ اسلامیه‌یی مکمل اولدیغندن ضبطی واجب اولمغله ائمهٔ دین بوبابده اهتمام ایتدیلر وراویلرك حال وشانی تعیین ایله احادیثك صحیحنی تحری وضبط وتحریر ایلدیلر .

ایمدی احادیث شریفه‌نك بعضیسی متواتر اولوب علم یقینی افاده ایدر ایسه‌ده دیکرلری مشهور ویاخود خبر احاد اولدقلرندن درجه درجه ظن افاده ایدرلر . وبرحدیثك رسول‌الله صلی‌الله علیه وسلم افندمز حضرتلرندن صادر اولدیغنه ظن غالب حاصل اولسه انکله عمل واجب‌اولور . وظن غالبك حصولی ایچون دخی رواتك عدالت وغفلتدن برائتلری حقنده عظمای امتك شهادتلریله نقل وروایتلرینه اعتماد کلمکله اوله بیلور . وبوبابده راویلرك مرتبه‌لری بربرینه نسبتله متفاوت اولور وبعضاً اسناد مبدئدن منتهایه قدر متصل اولدیغی حالده بعضاً اره یرده منقطع اولور وبعضاً دخی اسناداتده مورث ضعف اوله‌جق اسباب بولنور . ایشته ائمهٔ حدیث بومراتب وانواعی برر اسمله تسمیه ایدرك احادیثك هربرینك قنغی مرتبه‌ده بولندیغنی تعیینه

gayret etmişlerdir. Silsile-i esânîdi ve ruvâtın tabakât ve ahvâlini bilmek için eimme-i hadîsin ta'yîn eyledikleri kavânîn ve şurût ba'zı cihetle muhtelif olduğundan bu kavâ'id ve şurûta göre ehâdîsin red ve kabûlünde ve sıhhat ve mertebesinde ihtilâf eylemişlerdir.

Şurût ve kavâ'id-i mezkûre Fenn-i Usûl-i Hadîs'te mebnîdir. Ve ehâdîsin nâsih ve mensûhu bulunduğundan Usûl-i Hadîs'te bundan dahî bahsolunur.

Ahkâm-ı şer'iyye kitâb ve sünnetten me'hûz olup bunların ba'zen ma'nâ ve muktezâsı hakkında ihtilâf vâki' olmakla evvelleri ahkâm-ı dîniyyeyi ârif olan kibâr-ı ashâb-ı kirâmın şerh ve tefsîriyle amel olunur idi. Ve ihtilâfât-ı vâkı'ada erkân-ı bünyân-ı millet olan ashâb-ı kirâm hazerâtı bir ciheti iltizâmda ittifâk ettiklerinde bu ittifâkları icmâ'-ı ümmet olurdu: İcmâ'-ı ümmet dahî Muhammed aleyhi's-selâm Efendimiz Hazretlerinin ümmetinin müctehidlerinin bir asırda bir hükm-i şer'îyi ictihâdı üzerine ittifâkları olup bu da edille-i kat'iyye ve yakîniyyedendir. Zîrâ ehâdîs-i sahîha delâletiyle şerî'at-ı Muhammediyye'nin ilâ-âhiri'd-dehr bakâsı mukarrer olup ümmet-i Muhammed'in hatâ üzerine icmâ'ları tecvîz olunamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de:

غیرت ایتمشلردر . سلسلهٔ اسانیدی ورواتك طبقات واحوالنی بیلمك ایچون ائمهٔ حدیثك تعیین ایلدکلری قوانین وشروط بعض جهتله مختلف اولدیغندن بوقواعد وشروطه کوره احادیثك رد وقبولنده وصحت ومرتبه سنده اختلاف ایلمشلردر .

شروط وقواعد مذکوره فن اصول حدیثده مبنیدر . واحادیثك ناسخ ومنسوخی بولندیغندن اصول حدیثده بوندن دخی بحث اولنور .

احکام شرعیه کتاب وسنتدن مأخوذ اولوب بونلرك بعضا معنا ومقتضاسی حقنده اختلاف واقع اولمغله اوللری احکام دینیه یی عارف اولان کبار اصحاب کرامك شرح وتفسیریله عمل اولنور ایدی . واختلافات واقعه ده ارکان بنیان ملت اولان اصحاب کرام حضراتی برجهتی التزامده اتفاق ایتدکلرنده بو اتفاقلری اجماع امت اولوردی : اجماع امت دخی محمد علیه السلام افندمز حضرتلرینك امتنك مجتهدلرینك برعصرده برحکم شرعیٔ اجتهادی اوزرینه اتفاقلری اولوب بوده ادلهٔ قطعیه ویقینیه دندر . زیرا احادیث صحیحه دلالتیله شریعت محمدیه نك الی اخرالدهر بقاسی مقرر اوولب امت محمدك خطا اوزرینه اجماعلری تجویز اولنه مز . قرأن کریمده

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ للنَّاسِ تأْمُرُون بِالْمَعْرُوفِ و تَنْهَوْنَ عَنِ المُنْكَرِ﴾[1]

diye buyrulduğu ve aleyhi's-selâm Efendimiz dahî:

"لا تجتمع أمّتي على الضلالة"[2]

buyurdukları misillû diğer ba'zı nusûs ile dahî icmâ'-ı ümmetin delîl-i kat'î olduğu zâhirdir.

Bir takım vâkı'âtın nusûs-ı sâbitede münderic olmaması cihetiyle bunların nass ile sâbit olanlara kıyâs olunması lâzım gelmekle, ve usûl-i selâseden ya'nî kitâb ve sünnet ve icmâ'dan müstenbat olduğu üzere, kıyâs-ı fıkhî dahî huccet-i şer'iyyedir ve Kur'ân-ı Kerîm'de: [3] ﴿فاعْتَبِرُوا يآ أُولِي الأَبْصَار﴾ buyrulmuştur. Ve Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri dahî Hazret-i Mu'âz Radiyallâhü-'anhı Yemen'e irsâl buyurduklarında "ya Mu'âz ne ile hükmedeceksin?" diye suâl buyurmuşlar, Mu'âz dahî "kitâb ile hükmederim" demesi üzerine Hazret-i Rasûl-i Ekrem "onda bulamaz isen ne ile hükmedeceksin?" buyurmuşlar, Mu'âz dahî "Sünnet-i Rasûlillah ile" dedikte, "onda da bulamaz isen" buyurmuşlar, Mu'âz dahî "ol vakit re'yimle ictihâd eylerim" dedikte Rasûlüllah Efendimiz:

"الحَمْدُ لله الّذِي وَفّقَ رَسُولَ رَسُولِه بِمَا يَرْضَى به رَسُولُه"[4]

buyurmuşlar. İşte bu gibi nusûs ile kıyâsın dahî edille-i şer'iyyeden olduğuna cumhûr-ı müctehidîn kâil olmuşlardır.

İmdî kıyâs ile ahkâm-ı şer'iyyenin istinbâtında makîs ile makîsun aleyhin ikisinde de hükm-i ilâhînin bir olduğuna zann-ı gâlib hâsıl

---

1 "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz." Âl-i İmrân, 110.

2 "Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez." Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

3 "Ey akıl sahipleri! İbret alın." Haşr, 2.

4 "Allah Resûlü'nün elçisini Allah Resûlü'nün arzusuna (muvafık hareket etmeye) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun" Ebû Dâvûd, Akdiye, 11.

﴿ كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون ﴾
﴿ بالمعروف وتنهون عن المنكر ﴾

ديو بيورلديغى وعليه السلام افندمز دخى ﴿ لاتجتمع امتى على الضلالة ﴾ بيوردقلرى مثللو ديكر بعض نصوص ايله دخى اجماع امتك دليل قطعى اولديغى ظاهردر .

برطاقم واقعاتك نصوص ثابته ده مندرج اولمامسى جهتيله بونلرك نص ايله ثابت اولنلره قياس اولنمسى لازم كلمكله ، واصول ثلثه دن يعنى كتاب وسنت واجماعدن مستنبط اولديغى اوزره ، قياس فقهى دخى حجت شرعيه در وقرأن كريمده ﴿ فاعتبروا يا اولى الابصار ﴾ بيورلمشدر . وپيغمبريمز افنديمز حضرتلرى دخى حضرت معاذ رضى الله عنهى يمنه ارسال بيوردقلرنده يا معاذ نه ايله حكم ايده جكسين ديو سؤال بيورمشلر معاذ دخى كتاب ايله حكم ايدرم ديمسى اوزرينه حضرت رسول أكرم انده بوله مز ايسه ك نه ايله حكم ايدرسين بيورمشلر معاذ دخى سنت رسول الله ايله ديدكده انده ده بوله مز ايسه ك بيورمشلر معاذ دخى اول وقت رأيمله اجتهاد ايلرم ديدكده رسول الله افنديمز (الحمد لله الذى وفق رسول رسوله بمايرضى به رسوله) بيورمشلر . ايشته بو كبى نصوص ايله قياسك دخى ادلهٔ شرعيه دن اولديغنه جمهور مجتهدين قائل اولمشلردر .

ايمدى قياس ايله احكام شرعيه نك استنباطنده مقيس ايله مقيس عليهك ايكيسنده ده حكم الهينك براولديغنه ظن غالب حاصل

olmak için müctehidîn ba'zı şurût vaz' ve ta'yîn eylemişlerdir.

Ef'âl-i mükellefîne dâir olan ahkâm-ı ilâhîye bu edille-i erba'adan istihrâc ve istinbât olunup İlm-i Fıkh denilmiştir ve ahkâm-ı şer'iyyeye îsâli haysiyeti ile edille-i erbea'dan ve ahkâmından bahseden ilme dahî Usûl-i Fıkh denilmiştir.

E'imme ve müctehidîn hazerâtı sûret-i istinbâta müte'allık olan ba'zı şurûtta ihtilâf etmeleriyle ictihâdları dahî ba'zı mertebe muhtelif olmuş ve mezâhib-i müte'addide meydâna gelmiş idi. Ve ekserîsi emr-i me'âş ile meşgûl bulunan nâsın bu ihtilâfâta nazar edemeyecekleri derkâr olduğundan müctehidîn-i ehl-i sünnete ve sika-i ulemâ ve fukahâ-yı millete taklîd eylemeleri lâzım gelmiştir.

Hafî olmaya ki bu taklîd amelde taklîddir. Akliyyâtta taklîd yoktur. Ebû Hanîfe Radiyallahu anh Hazretleri buyurmuşlardır ki: "Mukallidin imânı vâkı'a mutâbık olduğu için mu'teber olup taklîdin cevâzı için değildir. Zîrâ mukallid taklîd ile âsimdir. Ma'rifetullah icmâ'en vâcibdir." Kur'ân-ı Kerîmde dahî: ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ﴾[1] kavl-i celîli ile taklîd zemm buyrulmuştur.

Ama ma'lûmdur ki nâssın ilmi iktidârına göre derece derece bulunduğundan herkes ahkâm-i şer'iyyeyi edillesinden istinbât eylemeye muktedir olmamalarıyla:

---

1 "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk." Zuhruf, 22.

اولق ایچون مجتهدین بعض شروط وضع وتعیین ایلمشلردر ٠

افعال مکلفینه دائر اولان احکام الهیه بو ادلهٔ اربعه‌دن استخراج واستنباط اولنوب علم فقه دنیلمشدر واحکام شرعیه‌یه ایصالی حیثیتی ایله ادلهٔ اربعه‌دن واحکامندن بحث ایدن علمه دخی اصول فقه دنیلمشدر ٠

ائمه ومجتهدین حضراتی صورت استنباطه متعلق اولان بعض شروطده اختلاف ایتملریله اجتهادلری دخی بعض مرتبه مختلف اولمش ومذاهب متعدده میدانه کلمش ایدی ٠ واکثریسی امر معاش ایله مشغول بولنان ناسك بو اختلافاته نظر ایده میه جکلری درکار اولدیغندن مجتهدین اهل سنته وثقهٔ علما وفقهای ملته تقلید ایتلری لازم کلمشدر ٠

خفی اولمیه که بو تقلید عملده تقلیددر ٠ عقلیاتده تقلید یوقدر ٠ ابو حنیفه رضی الله عنه حضرتلری بیورمشلردرکه مقلدك ایمانی واقعه مطابق اولدیغی ایچون معتبر اولوب تقلیدك جوازی ایچون دکلدر زیرا مقلد تقلید ایله اثمدر ٠ معرفه الله اجماعاً واجبدر ٠ قرأن کریمده دخی ﴿ انا وجدنا آباءنا علی امة ﴾ قول جلیلی ایله تقلید ذم بیورلمشدر ٠

اما معلومدرکه ناسك علمی اقتدارینه کوره درجه درجه بولندیغندن هرکس احکام شرعیه‌یی ادله‌سندن استنباط ایتمکه مقتدر اولمامله

﴿فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ﴾[1]

âyet-i kerîmesi hükmünce sorup öğrenmeye muhtâc olmuşlardır. Ve zâten ulûmda makâlât ve ıstılâhât tekessür edip mertebe-i ictihâda varmak dahî büsbütün güçleşmekle ilmen dahî bu bâbda aczlerini tasrîh eylediklerinden her hâlde nâs için müctehidîn ve fukahâya taklîdden başka bir yol kalmamıştır.

Bu hâle göre her kimsenin mezhebi kendine göre hatâya muhtemel olmak üzere hak ve muhâliflerinin mezâhibi savâba muhtemel üzere hatâ olmuş olur.

Ama i'tikâdiyyâtta hatâ ihtimâli olmadığında mu'tekadâtımız hak ve delâil-i kat'iyye ile sâbit olup muhâliflerimizin mu'tekadâtı bâtıl ve berâhîn-i kâtı'a ile butlânı sâbittir.

Her tâifenin kendi mezhebini diğerlerine karşı iltizâm ile kendi imâmının usûlünü isbâta tesaddî eylemesi üzerine mebâhis ve münâzarât vâki' olagelmekle, bu mebâhis ve münâzarât, haklarında ihtilâf vâki' olan mesâilin cümlesinde icrâ olunarak Hilâfiyyât ismiyle bir fenn-i mahsûs çıkmıştır.

Mu'tekadâtta ise nîce tavâif-i mübtedi'a zuhûr eylemiş olduğundan ehl-i sünnet bunları red ve cerh etmeleriyle dahî bir ilim olmuştur. Bunda meslek-i müstakîmden münharif olan ehl-i bid'at reddolunmakla berâber akâid-i imâniyye edille ve berâhîn-i akliyye ile isbât olunmakla azîmü'n-nef'

1 "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun." Nahl, 43.

﴿ فاسئلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون ﴾

آيت كريمه‌سى حكمنجه صوروب اوكرنمكه محتاج اولمشلردر . وذاتا علومده مقالات و اصطلاحات تكثر ايدوب مرتبهٔ اجتهاده وارمق دخى بسبتون كوچلشمكله علما دخى بوبابده عجزلرينى تصريح ايلدكلرندن هرحالده ناس ايچون مجتهدين وفقهايه تقليددن بشقه بر يول قالمامشدر .

بوحاله كوره هر كيمسه‌نك مذهبى كندينه كوره خطايه محتمل اولمق اوزره حق ومخالفلرينك مذاهبى صوابه محتمل اوزره خطا اولمش اولور .

اما اعتقاداتده خطا احتمالى اولمديغندن معتقداتمز حق ودلائل قطعيه ايله ثابت اولوب مخالفلريمزك معتقداتى باطل وبراهين قاطعه ايله بطلانى ثابتدر .

هر طائفه‌نك كندى مذهبنى ديكرلرينه قارشو التزام ايله كندى امامنك اصولنى اثباته تصدى ايلسى اوزرينه مباحث ومناظرات واقع اولمكله ، بومباحث ومناظرات ، حقلرنده اختلاف واقع اولان مسائلك جمله‌سنده اجرا اولنه‌رق خلافيات اسميله برفن مخصوص چيقمشدر .

معتقداتده ايسه نيجه طوائف مبتدعه ظهور ايلمش اولديغندن اهل سنت بونلرى رد وجرح ايتمكله بودخى برعلم اولمشدر . بونده مسلك مستقيمدن منحرف اولان اهل بدعت رد اولنمغله برابر عقائد ايمانيه ادل وبراهين عقليه ايله اثبات اولنمغله عظيم النفع

bir ilm-i celîldir. Ve İlm-i Kelâm tesmiye olunmuştur. Ve memâlik-i İslâmiyye'de İlm-i Hikmet terakkî eyledikçe ba'zı ârâyı sahîfe-i felsefiyyeye ibtinâen hevâ-yı vehmine uyup teşa"ub eden fırak-ı mülhidînin i'tirâzâtına dahî yine kendilerinin âlet-i i'tirâzı olan ulûm ile cevâb verilmek için kütüb-i kelâmiyyeye mebâhis-i felsefiyye dahî idhâl edilmiştir.

Hudûs-i âlemin isbâtı gibi ba'zı mesâil-i kelâmiyye cevher-i ferd ile halâ isbâtı misillû ba'zı mukaddemâta binâ edilmekle İlm-i Kelâm'da cüz'-i la-yetecezzânın isbâtı ve ecsâmın onlardan terekkübü ve arazın araz ile kâim olmaması ve arazın iki zamânda bâkî olmaması yolundaki kavâ'id isbât edilmekle İlm-i Kelâm'da nîce mesâil-i hikmet-i tabî'iyye ve riyâziyyeden bahsolunur oldu. Mütekellimînin bu yoldaki re'yleri ol vakit dünyada en ziyâde şöhret ve i'tibâr bulmuş olan meslek-i hükemâ-yı Meşşâiyyûna muhâlif olmakla hükemâ ile mütekellimîn beyninde mebâhis cereyân eyledi. Ve cüz'-i lâ-yetecezzânın reddiyle heyûlâ ve sûretin isbâtı kütüb-i felsefiyyenin en mühim ebhâsından oldu. Ol vakit ulûm-ı tabî'iyye bugün vâsıl olmuş bulunduğu mertebe-i kemâlde olmadığından bu bahiste hükemânın reddinde güçlük çekilir idi. Bugün ise ulûm-ı cedîde ile ecsâmın cevâhir-i ferdiyyeden müteşekkil olduğu zâhir olup cemî'-i ulûm-ı mu'tebere dahî onun üzerine te'sîs olunmuş olmakla onun red ve inkârı ulûmun red ve inkârını müeddî olacağından sıhhati cezm olunmuştur.

برعلم جليلدر . وعلم كلام تسميه اولنمشدر . وممالك اسلاميه‌ده علم حكمت ترقى ايلدكجه بعض ارای سخيفهٔ فلسفيه‌يه ابتناء هوای وهمنه اويوب تشعب ايدن فرق ملحدينك اعتراضاتنه دخى ينه كنديلرينك الت اعتراضى اولان علوم ايله جواب ويرلمك ايچون كتب كلاميه‌يه مباحث فلسفيه دخى ادخال ايدلمشدر .

حدوث عالمك اثباتى كبى بعض مسائل كلاميه جوهر فرد ايله خلا اثباتى مثللو بعض مقدماته بنا ايدلمكله علم كلامده جزء لايتجزانك اثباتى واجسامك انلردن تركبى وعرضك عرض ايله قائم اولمامسى وعرضك ايكى زمانده باقى اولمامسى يولنده‌كى قواعد اثبات ايدلمكله علم كلامده نيجه مسائل حكمت طبيعيه‌وريا ضيه‌دن بحث اولنور اولدى . متكلمينك بويولده‌كى رأيلرى اول وقت دنياده الك زياده شهرت واعتبار بولمش اولان مسلك حكمای مشائيونه مخالف اولمغله حكما ايله متكلمين بينده مباحث جريان ايلدى . وجزء لايتجزانك رديله هيولا وصورتك اثباتى كتب فلسفيه‌نك الك مهم ابحاثندن اولدى . اول وقت علوم طبيعيه بو كون واصل اولمش بولنديغى مرتبهٔ كماله‌ده اولمديغندن بوبحثده حكمانك ردنده كوچلك چكيلور ايدى . بوكون ايسه علوم جديده ايله اجسامك جواهر فرديه‌دن متشكل اولديغى ظاهر اولوب جميع علوم معتبره‌دخى انك اوزرينه تأسيس اولنمش اولمغله انك رد وانكارى علومك رد وانكارينى مؤدى اوله‌جغندن صحتى جزم اولنمشدر .

Âlet-i muhalliyetü'l-havânın keşfi üzerine bir dereceye kadar olsun halânın imkânı fikri takviyet bulmuştur: Vâkı'â böyle bir sûretle tahliye olunan mahalden ziyâ ve harâret mürûr eylediğinden tabî'iyyûn bunun esîr denilen bir seyyâl ile memlû bulunduğunu farz etmeye mecbûr olmuşlar ise de bir mahalli havadan kısmen tahliye mümkün olduğuna nazaran esîrden dahî tahliye olması lâzım gelmeyip bunu tecrübeye elde bir vâsıta da bulunmadığından muhalliyetü'l-havâ halâyı isbât etmez ise de imkânı hakkındaki fikri takviye eder. Lâkin ecsâm eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkeb olduğuna nazaran işbu eczâ beynindeki aralıklar halâdır, ba'zıları esîri mezkûr aralıklardan ibâret bir halâ farzedip diğer ba'zıları dahî o da eczâ-yı lâ-tetecezzâdan mürekkeb bir mâddedir derler. Ve bir takımı ise muttasıl vâhid ve elastîki bir madde-i mahsûsa addederler. Bu üçüncü fikir halâyı inkârdan nâşi bir tekellüf olup heyûlâ ve sûretin reddine müte'allık olan berâhîn ve edille ile bu da merdûd olur.

el-Hâsıl İlm-i Kelâm'da cevher-i ferd isbâtı fünûn-ı cedîdeye tevâfuk eylediği zâhir olduğu misillû İlm-i Kelâm'ın bu yoldaki sâir mesâili dahî tevâfuk edip evvelce İlm-i Kelâm'da isbât olunmuş olan nîce hakâik keşfiyyât-ı fenniyye ile dahî te'eyyüd eylemiştir.

İmdî Kâdî Ebubekr el-Bâkıllânî Hazretleri gibi kudemâ-yı mütekellimîn delîlin butlânı medlûlün butlanını müstelzim olduğuna zâhib olarak

الت مخلية الهوانك كشفى اوزرينه بردرجه يه قدر اولسون خلانك امكانى فكرى تقويت بولمشدر : واقعا بويله بر صورتله تخليه اولنان محلدن ضيا وحرارت مرور ايلديكندن طبيعيون بونك اثيردنيلان برسيال ايله مملو بولنديغنى فرض ايتمكه مجبور اولمشلر ايسه ده بر محلى هوادن قسماً تخليه ممكن اولديغنه نظراً اثيردن دخى تخليه ممكن اولمسى لازم كلميوب بونى تجربه يه الده برواسطه ده بولنمديغندن مخلية الهوا خلايى اثبات ايتمز ايسه ده امكانى حقنده كى فكرى تقويه ايدر . لكن اجسام اجزاى لايتجزادن مركب اولديغنه نظراً اشبو اجزا بيننده كى ارالقلر خلادر بعضيلرى اثيرى مذكور ارالقلردن عبارت برخلا فرض ايدوب ديكر بعضيلرى دخى اوده اجزاى لايتجزادن مركب برماده در ديرلر . وبرطاقى ايسه متصل واحد والاستيق برمادهٔ مخصوصه عدايدرلر . بو اوچنجى فكر خلايى انكاردن ناشى برتكلف اولوب هيولا وصورتك ردينه متعلق اولان براهين وادله ايله بوده مردود اولور .

الحاصل علم كلامده جوهر فرد اثباتى فنون جديده يه توافق ايلديكى ظاهر اولديغى مثللو علم كلامك بويوله كى سائر مسائلى دخى توافق ايدوب اوجه علم كلامده اثبات اولنمش اولان نيجه حقايق كشفيات فنيه ايله دخى تأيد ايلمشدر .

ايمدى قاضى ابوبكر الباقلانى حضرتلرى كبى قدماى متكلمين دليلك بطلانى مدلولك بطلانى مستلزم اولديغنه ذاهب اولەرق

İlm-i Kelâm'daki kavâ'id ve mukaddemât-ı mezkûrenin akâid-i îmâniyye gibi i'tikâdda vücûbuna kâil oldular. Müteahhirîn-i mütekellimîn ise delîlin butlânından medlûlun butlânı lâzım gelmesine kâil olmadılar. İşte ulemânın heyûlâ ve sûret gibi faraziyyâta kâil olanlar hakkında iğmâz ve müsâmaha edebilmelerine müteahhirînin şu re'yleri müsâ'id oldu. Lâkin bugün fünûn-i cedîde heyûlâ ve sûreti reddedip cevher-i ferdi isbât eylemiştir ve bunun gibi daha pek çok edille-i kelâmiyye fünûn-ı cedîde ile teeyyüd etmiştir. İmâm Bâkıllânî misillû kudemâ-yı mütekellimîne göre edille-i mezkûreye i'tikâd vâcib olduğundan fünûn-ı cedîdenin en esaslı olan ba'zı aksâmı bir mezhebe göre vâcibü'l-i'tikâd olmuş olur. Artık bu hâle nazaran ulemâ-yı ehl-i İslâm'ın ulûm ve fünûn-ı mükemmeleye ne derecelerde rağbet ve i'tibarları bulunacağını ihtâra hâcet yoktur. İşte bu dîn-i İslâm'a mahsûs bir meziyet olup başka dîn ve mezhebler ulûm-ı akliyye ile onun gibi mîzân-ı imtihâna çekilmeye pek gelemezler.

Ulûm-ı şer'iyyenin usûl ve kavâ'idi eimme-i kirâm tarafından zabt ve tahrîr ve nîce kitâblar ile şerh ve tefsîr olunmuş bulunduğundan şu risâle-i muhtasarada onlara bir işâret etmeye bile mahal yoktur. Şu kadar diyelim ki mukaddime-i evveliyyede dahî işâret olunduğu üzere sâir ulûm ve fünûnun yoluyla usûle tatbîklerine yakın vakitten berî başlanmış

علم كلامده كى قواعد ومقدمات مذكوره‌نك عقايد ايمانيه كبى اعتقاددە وجوبنه قائل اولديلر . متأخرين متكلمين ايسه دليلك بطلانندن مدلولك بطلانى لازم كلمسنه قائل اولمديلر . ايشته علمانك هيولا وصورت كبى فرضياته قائل اولنلر حقنده اغماض ومسامحه ايديلمرينه متأخرينك شو رأيلرى مساعد اولدى . لكن بوكون فنون جديده هيولا وصورتى رد ايدوب جوهر فردى اثبات ايلمشدر وبونك كبى دها پك چوق ادلهٔ كلاميه فنون جديده ايله تأيد ايتمشدر . امام باقلانى مثللو قدماى متكلمينه كوره ادلهٔ مذكوره‌يه اعتقاد واجب اولديغندن فنون جديده‌نك الك اساسلى اولان بعض اقسامى بر مذهبه كوره واجب الاعتقاد اولمش اولور . ارتق بو حاله نظراً علماى اهل اسلامك علوم وفنون مكمله‌يه نه درجه‌لرده رغبت واعتبارلرى بولنه جغنى اخطاره حاجت يوقدر . ايشته بو دين اسلامه مخصوص بر مزيت اولوب بشقه دين ومذهبلر علوم عقليه ايله انك كبى ميزان امتحانه چكيلمكه پك كلمزلر .

علوم شرعيه‌نك اصول وقواعدى ائمهٔ كرام طرفندن ضبط وتحرير ونيجه كتابلر ايله شرح وتفسير اولنمش بولنديغندن شو رسالهٔ مختصره‌ده انلره براشارت ايتمكه بيله محل يوقدر . شوقدر ديه‌لم كه مقدمهٔ اوليده دخى اشارت اولنديغى اوزره سائر علوم وفنونك يوليله اصوله تطبيقلرينه يقين وقتدنبرى باشلانمش

olduğu hâlde nîce terakkiyyât ve tedkîkât hâsıl olmuştur. Ulûm-ı şer'iyye ise zâten usûle tevfîk ve tatbîk olunmuş bulundukların-dan ne derecelerde mükemmel bulundukları ednâ bir mulâhaza ile ma'lûm olabilir.

Ulûm-ı şer'iyye millet-i İslâmiyye'ye mahsûs olup milel-i sâi-rede dahî taraf-ı ilâhîden bir nebîye nâzil olan şerî'ate müte'allık ulûm oldukları haysiyetle onlara benzeyen ulûm var ise de husû-siyetle mütâla'a olundukta bizim ulûmumuz onlara mübâyin ve cümlesini nâsihtir.

Kâle Rasûlullah (s.a.v.):

"لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ ، وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا و إِلَيهُكُمْ وَاحِد"[1]

Bâb-ı Sâbi'

Ulûm-ı Lisâniyye

İnsan işârât-ı mahsûsa ile zihnindekini ifâde ve iş'âr edebilir ki bu keyfiyyete lisân ta'bîr ederler. Lisân dahî iki türlü olup biri lisân-ı hâl ve diğeri lisân-ı kâldir.[2]

Lisân-ı hâl – Eşyânın ve a'zâ-yı bedenin vaz'iyyât ve harekât-ı

---

1 "Sizler Ehli Kitâb'ı tasdik de etmeyin, tekzîb de etmeyin. Sizler şunu söyleyin: Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrahim'e, İsmâîl'e, İs-hâk'a, Ya 'kûb'a ve torunlarına indirilenlere, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri katından verilenlere îmân ettik." Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 11.

2 Lisân-ı Hâl (Tabî'î) - Language Naturel; Lisân-ı Kâl (Sınâ'î) Language Artificiel

اولديغی حالده نيجه ترقيات وتدقيقات حاصل اولمشدر . علوم شرعيه ايسه ذاتاً اصوله توفيق وتطبيق اولنمش بولنـدقلرندن نه درجه‌لرده مكمل بولندقلری ادنا بر ملاحظه ايله معلوم اوله بيلور .

علوم شرعيه ملت‌اسلاميه‌يه مخصوص اولوب ملل سائره - ده دخی طرف الهيدن بر نبی‌يه نازل اولان شريعته متعلق علوم اولدقلری حيثيتله انلره بكزه‌يان علوم وار ايسه‌ده خصوصيتله مطالعه اولندقده بزم علومـمز انلره مباين وجمله‌سنی ناسخدر

قال رسول‌الله صلى الله عليه وسلم

﴿ لاتصدقوا اهل الكتب ولاتكذبوهم وقولوا امنا ﴾
﴿ بالذی انزل الينا وانزل اليكم والهنـا واليهكم واحد ﴾

باب سابع

علوم لسانيه

انسان اشارات مخصوصه ايله ذهننده‌كی افاده واشعار ايده بيلوركه بو كيفيته لسـان تعبير ايدرلر . لسـان دخی ايكی درلو اولوب بری لسان‌حال وديكری لسان‌قالدر (١) .

لسان‌حال — اشيانك واعضای بدنك وضعيات وحركات

---

(١) لسان‌حال (طبيعی) Langage naturel
لسان قال (صناعی) Langage artificiel

mahsûsasından ibâret olan işârât ile olup insanda fıtrîdir ya'nî kesb ve ta'lîm etmeksizin herkes bu lisânı bilebilir. Hattâ birbirinin lisânına âşinâ olmayan iki kavim bu sûretle yekdiğerinin ba'zı merâmlarına vâkıf olabilirler.

Lisân-ı hâl ifâde olunan şeyin aynına mutâbık veyâ mümâsil bir takım işâretlerdir. Meselâ parmak ile bir şeyi göstermek ve bir hayevânın ba'zı etvârını taklîd ederek ol hayevâna işâret eylemek gibi keder ve surûrun ifrâtı gibi ahvâlde vechin kesb eylediği şekl-i mahsûsu dahî hiss-i derûnun bir işâretidir.

İşte bu nev' işârât zihindeki şeye doğrudan doğruya delâlet eylediğinden lisân-ı hâl ba'zı mertebe ol şeyin aynı gibi bir te'sîri hâiz olmakla insana te'sîr eden bir keyfiyyettir. Hutabâ, lisân-ı kâle bunu da ilâve ederek sözlerinin te'sîrini artırmak üzere hîn-ı tekellümde bir takım vaz'iyyât ve işârâttan istifâde ederler. Tezyînât ve sanâyi'-i nefîsede kullanılan dahî lisân-ı hâldir.

Lisân-ı hâl fakat bir şeyi veyâ bir hiss-i mahsûsu ifâde edebilip mücerred ve münteza' mefhûmları ifâde ve iş'ârdan kâsırdır.

Lisân-ı kâl – Savt ve sadâ-yı beşerin sem'a keyfiyyet te'sîrinden ibâret olan işârât-ı mahsûsa ve mevzû'a ile ifâde-i merâma hizmet eder.

Savt ve sadâ, ya eşyânın tesâdüm ve telâtumu gibi havâdis-i

مخصوصه سندن عبارت اولان اشارات ايله اولوب انساندە فطريدر يعنى كسب وتعليم ايتمكسزين هركس بو لسانى بيله بيلور . حتى بربرينك لسانندە اشنا اولميان ايكى قوم بو صورتله يكديكرينك بعض مرامارينه واقف اوله بيلورلر .

لسان حال افاده اولنان شيئك عينندە مطابق ويا مماثل بر طاقم اشارتلردر . مثلا پارمق ايله بر شيئى كوسترمك وبر حيوانك بعض اطوارينى تقليد ايدرك اول حيوانه اشارت ايلمك كبى . كدر وسرورك افراطى كبى احواله وجهك كسب ايلديكى شكل مخصوصى دخى حس درونك بر اشارتيدر .

ايشته بو نوع اشارات ذهنده كى شيئه طوغريدن طوغرى يه دلالت ايلديكندن لسان حال بعض مرتبه اول شيئك عينى كبى بر تأثيرى حائز اولمغله انسانه تأثير ايدن بر كيفيتدر . خطبا لسان قاله بونيده علاوه ايدرك سوزلرينك تأثيرينى ارتيرمق اوزره حين تكلمده بر طاقم وضعيات واشاراتدن استفاده ايدرلر . تزيينات وصنايع نفيسه ده قوللانيلان دخى لسان حالدر .

لسان حال فقط بر شيئى ويا بر حس مخصوصى افاده ايده بيلوب مجرد ومنتزع مفهوملرى افاده واشعاردن قاصردر .

لسان قال — صوت وصداى بشرك سمعه كيفيت تأثيرندن عبارت اولان اشارات مخصوصه وموضوعه ايله افادهٔ مرامه خدمت ايدر .

صوت وصدا يا اشيانك تصادم وتلاطمى كبى حوادث

tabî‘iyyeden neş’et eder yâhûd hayevânâtın ri’elerindeki havânın ihrâcından âlât-ı sadâ’iyyelerinin vaz‘iyyât ve harekât-ı muhtelifesiyle havâ-yı mezkûru suver-i muhtelifede tehzîz etmelerinden hâsıl olur:

Bunun birincisi ya‘nî eşyânın hareket ve tesâdümünden neş’et eden sadâlar dahî ba‘zı havâdisin vukû‘una işâret ve alâmet olabilir. Meselâ bir şırıltı bir şeyin akmakta olduğuna ve bir nev‘ gürültü bir arabanın geçmekte bulunduğuna birer emâre ve alâmettir. Ve bir hayevânın sadâsı dahî ol hayevânın hiss-i derûnuna mütevâfık olup bir ızdırâb veyâ rahatı ve meyil veyâ nefretini müş‘ir olabilir. Lâkin bunların hiç birisi sahîhan ve tamâmen ta‘yîn etmediklerinden lisân-ı hâl kabîlinden olurlar.

Lisân-ı kâl mu‘ayyen ve mahsûs olan esvât-ı beşerden kavâ‘id-i mu‘ayyeneye mutâbık olmak üzere teşekkül eder. Ve savtın bu keyfiyyeti zihinde mahfûz olmak lâzımdır ki bu mahfûza tatbîk ile mesmû‘âtın me‘ânîsi fehm olunur. Ve bunun için lisân-ı kâl işârât-ı mahsûsanın hıfzıyla berâber isti‘mâlinde melekeye tevakkuf eder. Vâkı‘â insan içinde bulunduğu kavmin lisânını haberi olmaksızın ta‘allüm eder ise de diğer bir kavmin lisânını ahz ve tekellümde bu ta‘lîmin lüzûmu zâhir olur.

Savtın keyfiyyet-i mahsûsa ve mu‘ayyene-i mezkûresi hurûftur: Elfâz ve kelimât bunlardan teşekkül eder.

طبيعيه‌دن نشئت ايدر ياخود حيوانات رئه‌لرنده‌كى هوانك اخراجنده الات صدائيه‌لرينك وضعيات وحركات مختلفه‌سيله هواى مذكورى صور مختلفه‌ده تهزيز ايتملرندن حاصل اولور :

بونك برنجيسى يعنى اشيانك حركت وتصادمندن نشئت ايدن صدالر دخى بعض حوادثك وقوعنه اشارت وعلامت اوله‌بيلور . مثلا برشيريلتى برشيئك اقعده اولديغنه وبر نوع كورلتى برعربه‌نك چكمكده بولنديغنه برر اماره وعلامتدر . وبر حيوانك صداسى دخى اول حيوانك حس درونيه متوافق اولوب براضطراب ويا راحتى وميل ويانفرتى مشعر اوله‌بيلور . لكن بونلرك هيچ بريسى برشيئ صحيحا وتماماً تعيين ايتمدكلرندن لسان حال قبيلندن اولورلر .

لسان قال معين ومخصوص اولان اصوات بشردن قواعد معينه‌يه مطابق اولمق اوزره تشكل ايدر . وصوتك بوكيفيتى ذهنده محفوظ اولمق لازمدركه بومحفوظه تطبيق ايله مسموعاتك معانيسى فهم اولنور . وبونك ايچون لسان قال اشارات مخصوصه‌سنك حفظيله برابر استعمالنده ملكه‌يه توقف ايدر . واقعا انسان ايچنده بولنديغى قومك لسانى خبرى اولمقسزين تعلم ايدر ايسه‌ده ديكر برقومك لسانى اخذ وتكلمده بوتعليمك لزومى ظاهر اولور .

صوتك كيفيت مخصوصه ومعينهٔ مذكوره‌سى حروفدر : الفاظ وكلمات بونلردن تشكل ايدر .

Hurûfun telaffuzundaki ihtilâf âlât-ı sadâ'iyyenin evzâ'-ı mahsûsasından ileri gelir. Ve işbu âlât birçok vaz'iyyetler ile bilmekle bundan birçok hurûf ve esvâtın husûlü mümkün olacağı anlaşılır. Lâkin bunlardan isti'mâl olunanları mahdûd ve mu'ayyendir. Arabî gibi bir büyük lisân yirmi şu kadar harften teşekkül etmiştir.

Elsine-i muhtelifenin her birinde isti'mâl olunan harflerin adedi muhtelif olduktan başka ba'zı lisânlarda bulunan ba'zı harfler diğerlerinde bulunmaz. Meselâ Çin lisânında (R) harfi yoktur. Lâkin ba'zı ehl-i elsine (A) gibi ba'zı harflerin, insanın savt-ı tabî'iyyesine muvâfık olmasından dolayı, her lisânda bulunduğunu beyân ederler.

Bir lisânın elfâz ve kelimâtının me'ânîsi zihinde mahfûz olmakla onları iş'âr etmek üzere mevzû' olan hurûf ve işârât ol mahfûzu ihtâr ve istihzâr eder ve bu sûretle insan merâmını ba'zı işâretler ile levâyıh ve evrâka koyarak gâibe dahî îsâl ve ifâde edebilir: İşte bu işârete dahî resm-i hat denilir.

Resm-i hat – Yâ (hiyeroglif) resm-i hattı gibi doğrudan doğruya ba'zı eşyâ ve mefhûmları ifâde eder yâhûd hadd-ı kitâbet gibi eczâ-yı kelimât olan hurûf ve esvâtı ifâde eder.

Hiyeroglif işârâtı iş'âr edeceği eşyâ ve evzâ'ın bir nev' resim ve sûreti demek olduğundan lisân-ı hâlin ifâdesine muvâfık

حروفك تلفظنده‌کی اختلاف الات صدائیه‌نك اوضاع مخصوصه‌سندن ایلروکلور . واشبو الات بر چوق وضعیتلر الهبیلکله بوندن برچوق حروف‌واصواتك حصولی ممکن‌اوله‌جغی اکلاشیلور . لکن بونلردن‌استعمال اولنانلری محدود ومعیندر . عربی کبی بربیوك لسان یکرمی شوقدر حرفدن تشکل ایتمشدر .

السنهٔ مختلفه‌نك هربرنده استعمال اولنان حرفلرك عددی مختلف اولدقدن بشقه بعض لسانلرده بولنان بعض حرفلر دیکرلرنده بولنماز . مثلا چین لسانده (ر) حرفی یوقدر . لکن بعض اهل‌السنه (ا) کبی بعض حرفلرك ، انسانك صوت طبیعیسنه موافق اولمسندن طولایی ، هرلسانده بولندیغنی بیان ایدرلر .

برلسانك الفاظ وکلماتنك معانیسی ذهنده محفوظ اولمغله انلری اشعار ایتمك اوزره موضوع اولان حروف واشارات اول محفوظی‌اخطار واستحضار ایدر وبوصورتله انسان مرامنی بعض اشارتلر ایله لوایح واوراقه قویه‌رق غائبه دخی ایصال وافاده ایده‌بیلور : ایشته بواشاراته دخی‌رسم‌خط دنیلور .

رسم خط — یا (هیروغلیف) رسم خطی کبی طوغریدن طوغری‌یه بعض اشیا ومفهوملری افاده ایدر یاخود خط کتابت کبی اجزای کلمات اولان حروف واصواتی افاده ایدر .

هیروغلیف اشاراتی‌اشعار ایده‌جکی اشیا واوضاعك برنوع رسم وصورتی دیمك اولدیغندن لسان حالك افاده‌سنه موافق

ise de lisân-ı kâlin ifâdesinde diğeri ona tefevvuk eder. Ve elifbâ hattında her harf bir sadâya işâret olmakla onların terkîbiyle elfâz ve kelimât iş'ar olunur.

Çin lisânı gibi ba'zı lisânlar vardır ki hurûf ve elfâz-ı basîtadan ya'nî birer sadâdan ibâret bulunan elfâzdan terekküb eder. Ve bu sadâlar münferid bulundukları hâlde bir çok ma'nâlara delâlet edebilip terekküb eylediklerinde tahassus ve birer ma'nâda takarrur ederler. Bu nev' lisânlara elsine-i basîta denilebilir.[1] Bu lisânlarda fi'l yoktur, fi'lin ifâde edeceği ma'nâ muhtelif sadâlardan terekküb eden cümlenin sûret ve hey'et-i tertîbinden istihrâc olunur.

Ve Urâl ve Altay (veyâ Tûrân) akvâmının ve Japonların ve Amerikalıların ve Afrikalıların bir takımlarının lisânlarında ise cevâhir-i kelimâttan ibâret olan sadâlara ba'zı edevât ilâve olunarak ef'âlin tasrîfât-ı muhtelifesi hâsıl olur. Ve bu lisânlara elsine-i tasrîfiyye denilebilir[2]. Bunlardan Urâl ve Altay elsinesi bir âheng-i mahsûs ile temeyyüz etmiştir. Ya'nî bu lisânlarda herhangi bir kelime yâ hurûf-ı hafîfe veyâ hurûf-ı sakîleden

1 Elsine-i Basîta – Les Languages Isolantes, ou Monosyllabigues
2 Elsine-i Tasrîfiyye - Les Languages Aggluinantes

ايسه‌ده لسان قالك افاده‌سنده ديكرى اكا تفوق ايدر ٠ والفبا خطنده هر حرف برصدايه اشارت اولمغله انلرك تركيبيله الفاظ وكلمات اشعار اولنور ٠

چين لسانى كبى بعض لسانلر واردركه حروف والفاظ بسيطه‌دن يعنى برر صدادن عبارت بولنان الفاظدن تركب ايدر ٠ وبو صدالر منفرد بولندقلرى حالده برچوق معناره دلالت ايده‌بيلوب تركب ايلدكلرنده تخصص وبرر معناده تقرر ايدرلر ٠ بونوع لسانلره السنهٔ بسيطه دنيله بيلور (٠) ٠ بولسانلرده فعل يوقدر فعلك افاده ايده‌جكى معنى مختلف صدالردن تركب ايدن جمله‌نك صورت وهيئت ترتيبندن استخراج اولنور ٠

و اورال و التاى (و ياتوران) اقوامنك و ژاپونليلرك و امريقاليلرك و افريقاليلرك بر طاقلرينك لسانلرنده ايسه جواهر كلماتدن عبارت اولان صدالره بعض ادوات علاوه اولنه‌رق افعالك تصريفات مختلفه‌سى حاصل اولور ٠ وبو لسانلره السنهٔ تصريفيه دنيله بيلور (٠٠) ٠ بونلردن اورال والتاى السنه‌سى برآهنك مخصوص ايله تميز ايتمشدر ٠ يعنى بو لسانلرده هر قنغى بركلمه يا حروف خفيفه ويا حروف ثقيله‌دن

---

(٠) السنهٔ بسيطه Les langues isolantes , ou monosyllabiques.

(٠٠) السنهٔ تصريفيه Les langues agglutinantes

teşekkül edip telaffuzunda bir âhenk ve bir suhûlet ve ʿuzûbet bulunur.

Arabî ve İbrî ve Hind ve Avrupâ elsinesi gibi lisânlarda ise baʿzı edevât kullanılmakla berâber tasrîfât iştikâk sûretiyle îfâ olunur. Bunlara dahî elsine-i iştikâkiyye taʿbîr olunabilir.[1]

Arabî'de kelimenin mâddesi asılda hurûf-ı musâmeteden ibâret olup[2] bunlara müştakkâtta harekât-ı muhtelife ârız olur. Lâkin kelimâtın evâhirine ârız olan harekât kelimâtın cümlelerdeki vazʿından neş'et eder. Bunun içindir ki lisân-ı Arab'da iʿrâb ile cümle bahsi birleşerek nahvi teşkîl eylemişlerdir. Hind ve Avrupa elsinesinde ise cevher-i kelimede hurûf-ı musavveteden biri dâhil bulunur.

Tabîʿiyyûn muhtelif lisânların birbirine olan münâsebetini tedkîk ederek, bir asldan teşaʿʿub etmekle, yekdiğerine taʿalluk ve irtibâtı olanlarını bir sınıfa cemʿ eylemek sûretiyle elsine-i âlemi taksîm eylemiştir. Ve her sınıf aslında elsine-i iştikâkiyye sırasına geçtiğini ve bu arada teğayyür ve teşaʿʿub ederek tekessür eylediğini beyân eylemişlerdir. Vâkıʿâ bu sunûfun dahî yekdiğerine münâsebet ve taʿalluku bulunabilmekle nevʿ-i insanın aslında

1 Elsine-i İştikâkiyye – Les Languages a Flexions
2 Hurûf-ı Musâmete – Les Consonnes; Huruf-ı Musavvete – Les Voyalles

تشكل ايدوب تلفظنده بر آهنك و بر سهولت وعذوبت بولنور.

عربی وعبری وهند واروپا السنه‌سی کبی لسانلرده ایسه بعض ادوات قوللانیلغله برابر تصریفات اشتقاق صورتیله ایفا اولنور. بونلره دخی السنهٔ اشتقاقیه تعبیر اولنه بیلور(۱).

عربیده کلمه‌نك ماده‌سی اصلده حروف مصامته‌دن عبارت اولوب (۲) بونلره مشتقاتده حرکات مختلفه عارض اولور. لکن کلماتك اواخرینه عارض اولان حرکات کلماتك جمله‌لرده‌کی وضعندن نشئت ایدر. بونك ایچوندرکه لسان عربده اعراب ایله جمله بحثی برلشه‌رك نحوی تشکیل ایلمشلردر. هند واوروپا السنه‌سنده ایسه جوهر کلمه‌ده حروف مصوته‌دن بری داخل بولنور.

طبیعیون مختلف لسانلرك بربرینه اولان مناسبتنی تدقیق ایدرك، بر اصلدن تشعب ایتمکله، یکدیکرینه تعلق وارتباطی اولنلرینی بر صنفه جمع ایلمك صورتیله السنهٔ عالمی تقسیم ایلمشلردر. وهر صنف اصلنده السنهٔ اشتقاقیه صره‌سنه کچدیکنی وبو اره‌ده تغیر وتشعب ایدرك تکثر ایلدیکنی بیان ایلمشلردر. واقعا بو صنوفك دخی یکدیکرینه مناسبت وتعلق بولنه بیلمکله نوع انسانك اصلنده

---

(۱) السنهٔ اشتقاقیه — Les langues à flexions

(۲) حروف مصامته — Les consonnes

حروف مصوته — Les voyelles

bir lisânı olup insanın efrâdı tekessür edip de sunûf-ı muhtelife mütemeyyiz oldukça lisânın dahî teşeddüd ve teşa"ub etmesi tabî'î ve muvâfık-ı hâl bir emirdir. Lâkin insanın bir asıldan teşa"ubunu inkâr edenler elsinenin dahî aslâ yekdiğerinden mümtâz birkaç nev' addolunmasını iddi'â eylerler. Ama elsine-i muhtelifenin cümlesinin bir asla ircâ'ı İlm-i Elsine'ye daha ziyâde tevâfuk ve tetâbuk edebilmekle bu keyfiyyet insanın bir asldan geldiğini inkâr edenlerin fikirlerini zayıflaştıracak mevâddan biri addolunabilir.

Bir kavmin melekât-ı akliyyesi ne kadar mükemmel ise lisânı dahî o kadar ileri bir mertebede bulunup, iyi bir âletten iyi bir iş çıkacağı misillû, iyi bir lisânın dahî fikr ve nazara medâr-ı suhûlet olacağı zâhir ise de lisân ifâde-i merâma bir vâsıtadan ibâret olduğundan bir kavmin derece-i terakkîsini ta'yînde lisânı bir mikyâs-ı kat'î olmak lâzım gelmez. Çinlilerin lisânı elsine-i basîteden bulunarak âdî bir lisân addolunmuş iken Çinliler lisânları mükemmel olan pek çok akvâmdan evvel temeddün ve terakkî etmiş ve o basît lisânlarıyla edebiyâta birçok hizmet eylemiş olduklarından başka bugünkü günde dahî lisânları elsine-i tasrîfiyyeden ve iştikâkiyyeden bulunân nice akvâma nisbetle pek ileride bulunmuşlardır.

İdrâkı mükemmel olanlar ifâdenin bir çâresini bulabiliyorlar. Lâkin idrâk olunamayan bir şey bi't-tab' ifâde olunamayacağından ba'zı

بر لسانی اولوب انسانك افرادی تكثر ایدوبده صنوف مختلفه متمیز اولدقجه لسانك دخی تشدد وتشعب ایتمسی طبیعی وموافق حال بر امردر . لكن انسانك بر اصلدن تشعبنی انكار ایدنلر السنه‌نك دخی اصلا یكدیكرندن ممتاز بر قاچ نوع عد اولنمسنی ادعا ایلرلر . اما السنهٔ مختلفه‌نك جمله‌سنك بر اصله ارجاعی علم السنه‌یه دها زیاده توافق وتطابق ایده بیلمكله بو كیفیت انسانك بر اصلدن كلدیكنی انكار ایدنلرك فكرلرینی ضعیفلشدیره‌جك موادن بری عد اولنه بیلور .

بر قومك ملكات عقلیه‌سی نقدر مكمل ایسه لسانی دخی اوقدر ایلرو بر مرتبه‌ده بولنوب ، ایو بر التدن ایو بر ایش چیقه‌جغنی مثللو ، ایو بر لسانك دخی فكر ونظره مدار سهولت اوله‌جغنی ظاهر ایسه‌ده لسان افادهٔ مرامه بر واسطه‌دن عبارت اولدیغندن بر قومك درجهٔ ترقیسنی تعیینده لسانی بر مقیاس قطعی اولمق لازم كلمز . چینلولرك لسانی السنهٔ بسیطه‌دن بولنه‌رق عادی برلسان عد اولنمش ایكن چینلولر لسانلری مكمل اولان‌پك چوق اقوامدن اول تمدن وترقی ایتمش واو بسیط لسانلریله ادبیاته بر چوق خدمت ایلمش اولدقلرندن بشقه بوكونكی كونده دخی لسانلری السنهٔ تصریفیه‌دن واشتقاقیه‌دن بولنان نیجه اقوامه نسبتله پك ایلروده بولنمشلردر .

ادراكی مكمل اولنلر افاده‌نك بر چاره‌سنی بوله بیله‌یورلر . لكن ادراك اولنه‌میان بر شی بالطبع افاده اولنه‌میه‌جغندن بعض

akvâm-ı vahşiyyede olduğu gibi lisânları hangi sınıftan olursa olsun meleke noksân olur. Avustralya elsinesi elsine-i tasrîfiyyeden bulunduğu hâlde sâhibleri dört adedinden yukarı sayı sayamazlar.

İmdî lisân başka idrâk başka olup birincisi nutk-ı zâhirî ve ikincisi nutk-ı bâtınî demek olur.

Nutk-ı zâhirî, nutk-ı bâtınînin lisân ile zuhûra gelmesi ve libâs-ı elfâz ve hurûf-ı kemmiyyesidir. Bu bir mevhibe-i ilâhiyyedir ki nev'-i insânı mümtâz ve feyz-yâb eylemiştir. Hükemâya insanı âlem-i ulyâdan sukût etmiş bir nûr veyâ o âlemdeki hayyiz-i tabî'îsine râğib ve sâ'î bir mahlûk addettiren işte budur.

Silsile-i hayevânâtın arasında insanın ahvâlini tedkîk ve taharrî eden tabî'iyyûn fakat onun mükemmel bir hayevân olduğu netîcesine varmışlardır: Binâenaleyh insanı hayevânât-ı sâireden temyîz eden nutkdur.

Ba'zı gulât-ı mâddiyyûn insanın hayevânât-ı sâireden imtiyâzını inkâr için hayevânatta dahî isti'dâd-ı nutkun taharrîsine kalkışmışlardır: Lâkin bu yolda hiçbir emâreye dest-res olamamışlar. Ezcümle bu bâbda pek çok yorulmuş bulunan meşhûr Charles Darwin bir takım vehmiyyât ile uğraştığı sırada oğlu Francis Darwin'in müsâdif-i nazar temâşâsı olmakta olan bir nesnâsın yevmen mine'l-eyyâm! tegannî

اقوام وحشیه‌ده اولدیغی کبی لسانلری قنغی صنفدن اولورسه اولسون ملکه نقصان اولور . اوسترالیا السنه‌سی السنهٔ تصریفیه‌دن بولندیغی حالده صاحبلری درت عددندن یوقاری صایی صایه‌مزلر .

ایمدی لسان بشقه ادراك بشقه اولوب برنجیسی نطق ظاهری وایکنجیسی نطق باطنی دیمك اولور .

نطق ظاهری نطق باطنینك لسان ایله ظهوره کلمسی ولباس الفاظ وحروفی کیمه‌سیدر . بو بر موهبهٔ الهیه‌درکه نوع انسانی ممتاز وفیضیاب ایلمشدر . حکمایه انسانی عالم علیادن سقوط ایتمش بر نور ویا او عالمده‌کی حیز طبیعیسنه راغب وساعی بر مخلوق عد ایتدیرن ایشته بودر .

سلسلهٔ حیوانات اره‌سنده انسانك احوالنی تدقیق وتحری ایدن طبیعیون فقط انك مکمل بر حیوان اولدیغی نتیجه‌سنه وارمشلردر : بناء علیه انسانی حیوانات سائره‌دن تمییز ایدن نطقدر .

بعض غلات مادیون انسانك حیوانات سائره‌دن امتیازینی انکار ایچون حیواناتده دخی استعداد نطقك تحریسنه قالقشمشلردر : لکن بو یولده هیچ بر اماره یه دسترس اوله‌مامشلر . ازجمله بو بابده پك چوق یورلمش بولنان مشهور شارل دارون بر طاقم وهمیات ایله اوغراشدیغی صره‌ده اوغلی فرانسی دارونك مصادف نظر تماشاسی اولمقده اولان بر نسنانك یومامن الایام ! تغنی

eylemekte olduğunu hikâye etmiştir! Çocuğun işittiğini bi'z-zât işitmeye muvafık olamayan Darwin için tûtînin tekellümü ma'lûm iken sahîh bile olsa nesnâsın tegannîsinde bir garâbet yoktur. Lâkin tûtînin bir ta'lîm netîcesi olan tekellümü bile ol hayevânda nutk isti'dâdına bir emâre addolunamamıştır: Nerede kaldı ki Darwin'in oğlunun maymununun tegannisi!

Elsinenin menşei nasıl olursa olsun insan içinde yetiştiği kavmin lisânında meleke kesb eder. Ve bunu da etrâfındakilerden istihsâl etmekle kavâ'id-i lisâniyye hâriçten me'hûz demek olur. Binâenaleyh ulûm-ı tabî'iyyede olduğu gibi ulûm-ı elsinenin mebâdîsi dahî hâriçte taharrî olunmalıdır. Ama bir lisânda melekesi olanlar ol lisânın kavâ'idini kuvve-i hâfızalarında bulabildikleri cihetle usûl-i elsine bâdi-i emirde akliyyât ile mulâbis olur.

İnsan isti'mâlinde kesb-i meleke ettiği bir lisânın elfâz ve kavâ'idini ta'lîm ile istihsâl eylediği hâlde onlardan birçok terkîbât ve müştakkât istihrâc etmekle kavâ'id ve elfâz-ı mezkûre kavâ'id-i usûliyye ve müstahrecât dahî furû'dur.

Akvâm-ı mütemeddine usûl ve furû'a müte'allık olan mevâddı cem' ve tedvîn edegeldiklerinden her lisânın kendine mahsûs olan kavâ'id, ol lisânın îcâb eylediğine göre tertîb ve taksîm olunmakla her lisânda ulûm-ı lisâniyye başka bir yolda olur. Ve ekmel

ايلمكده اولديغنى حكايه ايتمشدر ! چوجغك ايشتديكنى بالذات ايشتمكه موفق اولهميان دارون ايچون طوطينك تكلمى معلوم ايكن صحيح بيله اولسه نسناسك تغنيسنده بر غرابت يوقدر . لكن طوطينك بر تعليم نتيجهسى اولان تكلمى بيله اولحيوانده نطق استعدادينه بر اماره عد اولنهمامشدر : نرهده قالدى كه دارونك اوغلنك ميمونك تغنيسى !....

السنهنك منشئ نصل اولورسه اولسون انسان ايچنده يتشديكى قومك لساننده ملكه كسب ايدر . وبونيده اطرافنده كيلردن استحصال ايتمكله قواعد لسانيه خارجدن مأخوذ ديمك اولور . بناءً عليه علوم طبيعيه ده اولديغى كبى علوم السنهنك مباديسى دخى خارجده تحرى اولنمليدر . اما برلسانده ملكهسى اولنلر اول لسانك قواعدينى قوهٔ حافظهلرنده بوله بيلدكارى جهتله اصول السنه بادئ امرده عقليات ايله ملابس اولور .

انسان استعمالنده كسب ملكه ايتديكى بر لسانك الفاظ وقواعدينى تعليم ايله استحصال ايلديكى حالده انلردن برچوق تركيبات ومشتقات استخراج ايتمكله قواعد والفاظ مذكوره قواعد اصوليه ومستخرجات دخى فروعدر .

اقوام متمدنه اصول وفروعه متعلق اولان موادى جمع وتدوين ايده كلدكلرندن هر لسانك كنديته مخصوص اولان قواعد ، اول لسانك ايجاب ايلديكنه كوره ، ترتيب وتقسيم اولنمغله هر لسانده علوم لسانيه بشقه بر يولده اولور . واكل

ve evsa‘-ı elsine olan lisân-ı Arabî’de ise ulemâ-i Arabiyye, kavâ‘idinin cem‘ ve tedvîninde pek ziyâde ihtimâm eylemiş bulunduklarından ol ilimler lisân-ı Ârabî’de pek ziyâde mükemmeldir.

Lisân-ı Arab usûl ve kavâ‘idinin mazbûtiyyet ve mükemmeliyyeti cihetiyle elsine-i sâireye tefevvuk eylediği gibi ulûm ve edebiyâtca pek zengin bir lisândır. Hele bu lisândaki fesâhat ve belâgat-ı tabî‘iyye pek ileridedir. Bugün en büyük üdebânın şu‘arâ-yı câhiliyyeyi taklîd edebilmeleri büyük bir iştir.

Voltaire, bir havâ-yı şedîdin veyâ mazâyık ve ızdırâbın vehlet-i insânın kuvve-i tahayyüliyyesini îkâz eylediğine misâl olmak üzere umerâ-i İslâmiyye’den birinin askerini firâr etmekte görmesiyle “nereye koşuyorsunuz?” demiş, “düşman o tarafta değildir” deyu söylediği sözün tercümesini ityân eylemiştir. Bunu Philon, İlm-i Belâgat’a dâir olup Fransa Akademisi tarafından mektebler için kabûl ve intihâb olunan kitâbında belâğata ilk misâl üzere belâğatın ta‘rîfi sırasında îrâd eyledikten sonra kendisi dahî, Dırâr nâm serasker fevt oldukta ümerâ-yı İslamiyye’den birinin “Dırar öldüyse ne var? Allah hayy ve size nâzırdır, yürüyünüz” sözünü ityân ediyor. Demek oluyor ki lisân-ı Arab cümle ehl-i İslâm’ı kelime-i vâhide üzere cem‘eden bir me’haz-ı ilm ve edeb olduğu misillû Fransızlar gibi medeniyetin mertebe-i bâlâsında bulunan bir kavmin lisânında belâgata edebiyyât-ı Arabiyye en birinci bir misâl olabilir.

واوسع السنه اولان لسان عربيده ايسه علماى عربيه ، قواعدينك جمع وتدوينده پك زياده اهتمام ايلش بولندقلرندن اول علمر لسان عربيده پك زياده مكملدر .

لسان عرب اصول وقواعدينك مضبوطيت و مكمليتى جهتيله السنهٔ سائره يه تفوق ايلديكى كبى علوم وادبياتجه پك زنكين بر لساندر . هله بو لسانده كى فصاحت و بلاغت طبيعيه پك ايلروده در . بوكون الك بيوك ادبانك شعراى جاهليه يه تقليد ايده بيلمرى بيوك بر ايشدر .

ولتر ، برهواى شديدك ويا مضيق واضطرابك وهلة انسانك قوهٔ تخيليه سنى ايقاظ ايلديكنه مثال اولمق اوزره امراى اسلامیه دن برينك عسكرينى فرار ايتمكده كورمسيله «نره يه قوشيورسكز؟ دشمن او طرفده دكلدر» ديو سويلديكى سوزك ترجمه سنى اتيان ايلشدر . بونى فيلون علم بلاغته دائر اولوب فرانسه اقاديميسى طرفندن مكتبلر ايچون قبول وانتخاب اولنان كتابنده بلاغته ايلك مثال اوزره بلاغتك تعريفى صره سنده ايراد ايلدكدنصكره كنديسى دخى ، ضرار نام سرعسكر فوت اولدقده امراى اسلاميه دن برينك « ضرار اولديسه نه وار؟ الله حى وسزه ناظردر: يوريكز » سوزينى اتيان ايده يور . ديمك اوليوركه لسان عرب جمله اهل اسلامى كلهٔ واحده اوزره جمع ايدن برمأخذ علم وادب اولديغى مثلاو فرانسزلر كبى مدنيتك مرتبهٔ بالاسنده بولنان بر قومك لسانندە بلاغته ادبيات عربيه الك برنجى برمثال اوله بيليور .

Osmanlı lisânı Türkî ve Farisî ve Arabî'den mürekkeb bir lisândır: Arabî ber-vech-i mezkûr elsine-i iştikâkiyyeden, en vâsi‘ ve mükemmel bir lisândır. Fârisî dahî yine elsine-i iştikâkiyyeden bulunân, Hind ve Avrupa elsinesi sınıfındandır. Türk lisânı ise elsine-i tasrîfiyyedendir.

Osmânlı lisânında esâsen Türk lisânının kavâ‘idi isti‘mâl olunmakla berâber Arabî ve Fârisînin dahî ba‘zı kavâ‘idi isti‘mâl olunmaktadır. Bu cihetle Osmanlı lisânı pek zengin bir lisân olup her türlü terakkîye müsâ‘iddir. Hele tasrîfât-ı Türkiyye pek muntazam ve sehlü'l-edâdır.

İngiltere ulemâsından meşhûr Max Müller "lisân-ı Türkî'de okuyup yazmakta meleke kesbine kat‘an meyil ve arzusu olmayanlar bile bu lisânın sarfını mütâla‘adan lezzet ve mahzûziyyet kesb edebilirler" diyebileceğini ve bu lisânın usûl-i tasrîfindeki besâtat ve intizâmın nazar-ı ehl-i vukûfa çarpmaması mümkün olmadığını beyân eylediği sırada âsâr ve ahvâl-i şarkıyyenin tetebbu‘uyla meşgul bir büyük âlimin, "Türk lisânı ba‘zı mu‘teber akademilerin müşâveresinin netîcesi olması tasavvûr olunabilir" dediğini nakl eyledikten sonra hiçbir encümen-i ulemâ, fakat kendi tabî‘atlarına müte‘allık olan kanûnlar ile yâhûd ağreb-i kuvâ-yı tabî‘iyyeden bulunan bir iktidâr-ı tabî‘i ile sevk olunup

عثمانلی لسانی ترکی وفارسی وعربیدن مرکب بر لسـاندر : عربی بروجه مذکور السـنهٔ اشتقاقیه‌دن ، الك واسع ومکمل بر لسـاندر . فارسی دخی ینه السـنهٔ اشتقاقیه‌دن بولنـان ، هند واوروپا السـنه‌سی صنف‌دندر . ترك لسـانی ایسه السـنهٔ تصریفیه‌دندر .

عثمانلی لساننده اساساً ترك لسانك قواعدی استعمال اولنمغله برابر عربی وفارسینك دخی بعض قواعدی استعمال اولنمقده‌در . بو جهتله عثمانلی لسانی پك زنکین بر لسان اولوب هر دورلو ترقیه مسـاعددر . هله تصریفات ترکیه پك منتظم وسـهل الادادر .

انکلتره علماسندن مشهور ماکزمولر لسان ترکیده اوقویوب یازمقده‌ملکه کسبنه قطعا میل وارزوسی اولمیانلر بیله بو لسـانك صرفنی مطالعه‌دن لذت ومحظوظیت کسب ایده بیلورلر دیه‌بیله‌جکنی وبو لسانك اصول تصریفنده‌کی بساطت وانتظامك نظر اهل وقوفه‌چارپمامسی ممکن اولمدیغنی بیان ایلدیکی صره‌ده اثار واحوال شرقیه‌نك تتبعیله مشغول بربیوك عالمك ، ترك لسـانی بعض معتبر ادقادیملرك مشـاوره‌سـنك نتیجه‌سنی اولمسی تصور اولنه‌بیلور ، دیدیکنی نقل ایلدکدن صکره هیچ برانجمن علمـا ، فقط کندی طبیعتلرینـه متعلق اولان قانونلر ایله یاخود اغرب قوای طبیعیه‌دن بولنـان براقتدار طبیعی ایله سوق اولنوب

Tataristân sahrâlarında geşt ü güzâr eden insanın aklının yaptığını yapamayacağı, yolunda idâre-i kelâm eylemiştir.

Türk lisânı Fârisî ve Fransız lisânları gibi elsine-i halliyyedendir. Arapça ve Latince gibi elsine-i terkîbiyyeden değildir. Ya'nî Latince ve Arapça kelimât cümledeki vaz'ına nazaran tebeddül ve ma'nayı tebdîl eyledikleri hâlde Türkçe'de vesâir elsine-i halliyyede kelimenin bulunduğu vaz' ve mevki'den dolayı teğayyürü yok gibidir. Türkçe bir nahiv îcâdı tekellüfünü ihtiyâr edenler cümlelerin birinde bir kelimenin teğayyürünü bulup gösterememişlerdir! Türkçe'de i'râb yoktur. "Kitâbı getir", "kitâba bak" gibi terkîblerde âhir-i kelime harekelenmiş olmayıp fakat kelimeye bir edât lâhık olmuş bulunduğundan bunlar da i'râb değildir:

Elsine-i basîtada cümleler (M [م] kelimâtın maddesini iş'âr etmek üzere)

$M+ M^{e}+ M^{en}+\ldots..$ (م+مَ+مً+.....)

gibi dâimâ gayr-i müteğayyir bulunan cevâhir-i kelimâttan teşekkül eder. Elsine-i tasrîfiyyede dahî cevâhire ba'zı edevât munzam olmakla (işbu edevât B ile iş'âr olundukta) kelimât

M B, B M, B M B, M B B

tarzında bulunur. Elsine-i iştikâkıyyede ise cevher-i kelimât tegayyür etmekle (kelimâtın maddesinin sûret-i tegayyürü x üssü ile ifâde olunmuş olunsa) müştakkât

تاتارستان صحرالرنده كشت وكذار ايدن انسانك عقلنك ياپديغنى ياپه‌ميه‌جغى ، يولنده ادارهٔ كلام ايلمشدر .

ترك لسانى فارسى وفرانسز لسانلرى كبى السنهٔ حليه‌دندر عربجه ولاتينجه كبى السنهٔ تركيبيه‌دن دكلدر . يعنى لاتينجه وعربجه‌ده كلمات جمله‌ده‌كى وضعنه نظراً تبدل ومعنايى تبديل ايلدكلرى حالده تركجه‌ده وسائر السنهٔ حليه‌ده كلمه‌نك بولنديغى وضع وموقعدن طولايى تغيرى يوق كبيدر . تركجه برنحو ايجادى تكلفنى اختيار ايدنلر جمله‌لرك برنده بركلمه‌نك تغيرينى بولوب كوسترەمامشلردر ! تركجه‌ده اعراب يوقدر . كتابى كتيركتابه باق كبى تركيبلرده اخركلمه حركه‌لنمش اولميوب فقط كلمه‌يه برادات لاحق اولمش بولنديغندن بونلرده اعراب دكلدر :

السنهٔ بسيطه‌ده جمله‌لر (م كلماتك ماده‌سنى اشعار ايتمك اوزره)

م + مَ + مٌ + ...

كبى دائما غير متغير بولنان جواهر كلماتدن تشكل ايدر . السنهٔ تصريفيه‌ده دخى جواهره بعض ادوات منضم اولمغله (اشبو ادوات ب ايله اشعار اولندقده) كلمات

م ب ، ب م ، ب م ب ، م ب ب

طرزنده بولنور . السنهٔ اشتقاقيه‌ده ايسه جوهر كلمات تغير ايتمكله (كلماتك ماده‌سنك صورت تغيرى س اسى ايله افاده اولنمش اولنسه) مشتقات

S SS SS S S

M, MB, BM, MBB

yolunda bir takım şekilleri olur.

Şimdi "kitâba" ve "kitâbı" $\frac{S}{M}$ şekline mi yoksa M B ve M B şekillerine mutâbıktır? Eğer birinci sûret vâki‘ ise bu bir iştikâk veyâ i‘râbdır; ikinci sûret ise bir edât zımmından müstentecdir. Hâlbuki ehl-i fennin tetebbu‘ ve tahkîkiyle Türk lisânı elsine-i tasrîfiyyeden bulunduğundan ikinci sûret mureccah ve şîve-i lisâna muvâfıktır. Ya‘nî "kitâba bak" ve "kitâbı getir" cümlelerinde "kitâb" kelimesinin zâtına bir teğayyür ârız olmuş olmayıp (kitâb-ı) ve (kitâb-a) yolunda birer edât lâhık olmuştur ki diğer ba‘zı edevât dahî bunların arasına girebilir, meselâ (kitâb-lar-ı) ve (kitâb-lar-a) olur.

Lâkin edât-ı cem‘in mef‘ûliyyet edâtına tekaddümü dahî cümlelerin terkîbine müte‘allık bir keyfiyyet değildir. Belki tasrîfe müte‘allık ve terkîbde gayr-i müteğayyir bir kâ‘idedendir.

Vâkı‘an kelimâtın zâtı teğayyür etmemek üzere terkîbâtta mevki‘lerinin tebeddülünden nâşî ba‘zen ma‘nâca ihtilâf bulunduğuna dâir Türkçe'de dahî birkaç şeyler bulunabilir ise de bu misillû cüz'iyyât Fransız gramerine ilâve olunmuş bulunan (sentaks) gibi lisânımızın sarfında bir cümle bahsini teşkîl edebilirler. Ama Türk lisânında dahî bir

س س س س س س
م ، م ب ، ب م ، م ب ب

يولنده بر طاقم شكللر الور.

شمدی كتابه و كتابی م س شكلنه‌می يوخسه م ب و م ب شكللرينه مطابقدر؟ اكر برنجی صورت واقع ايسه بو براشتقاق ويا اعرابدر ايكنجی صورت ايسه بر ادات ضمندن مستنتجدر. حالبوكه اهل فنك تتبع وتحقيقيله ترك لسانی السنهٔ تصريفيه‌دن بولنديغندن ايكنجی صورت مرجح وشيوهٔ لسانه موافقدر. يعنی كتابه باق و كتابی كتير جمله‌لرنده كتاب كلمه‌سنك ذاتنه بر تغير عارض اولمش اولميوب (كتاب ـ ی) و (كتاب ـ ه) يولنده برر ادات لاحق اولمشدركه ديكر بعض ادوات دخی بونلرك اره‌سنه كيره بيلور مثلا (كتاب ـ لر ـ ی) و (كتاب ـ لر ـ ه) اولور.

لكن ادات جمعك مفعوليت اداتنه تقدمی دخی جمله‌لرك تركيبنه متعلق بر كيفيت دكلدر بلكه تصريفه متعلق وتراكيبده غير متغير بر قاعده‌دندر.

واقعا كلماتك ذاتی تغير ايتمامك اوزره تركيباتده موقعلرينك تبدلندن ناشی بعضا معناجه اختلاف بولنديغنه دائر تركجه‌ده دخی بر قاچ شيلر بولنه بيلور ايسه‌ده بو مثللو جزئيات فرانسز غرامرينه علاوه اولنمش بولنان (سنتاكز) كبی لسانمزك صرفنده بر جمله بحثنی تشكيل ايده بيلورلر. اما ترك لساننده دخی بر

nahiv îcâdını müstelzim olmazlar! Lisânımızda İlm-i Belâgat'a müte'allık ba'zı nüktelerden dolayı ba'zı cümlelerde kelimâtın mevki'lerini tebeddül eder ise de kendilerine hiçbir hâl 'ârız olmaz. Meselâ, "bugün falan efendi ile gezmeye gideceğim" denilecek yerde, "bugün gezmeye falan efendi ile gedeceğim" denilmesi berâber gezmeye gidilmenin falan efendiye kasr olunması gibi bir nükteye mebnî olup bu ise kâ'ide-i terkîbe değil muktezâ-yı hâle müte'allık ve İlm-i Belâgat'a âid olmuş olur.

Türk lisânında müzekker ve müennes de yoktur: Amerikalı meşhûr mu'allim Whitney müzekker ve müennesden bahsettiği sırada, kendi lisânları (İngiliz Lisânı) sınıfından bulunan lisânlarda müzekker ve müennesin her sözün isti'mâlinde nazar-ı mütâla'aya alınması lâzım geldiğini ve böylece müzekker ve müennesin hadd-i hakîkîsi geçildiğini ve henüz bir merd-i fâninin keşf edemediği bir mülâhazadan nâşî zihindeki şeylerin cümlesini müzekker veyâ müennes addeylediklerini ve İngilizler bu ahvâlin îfâsını kısmen terk etmişler iken henüz ba'zı zamir ve ism-i işâretlerin isti'mâliyle müzekker ve müennesin temyîzi kâ'idesini kısmen muhâfaza eylemiş olduklarından hâlâ bu lisânda dahî te'nîs ve tezkîr fikrinin mevcûd olduğunu, ve Fransızlar bunu lisânlarından terk ve teb'îd eylemiş bulunduklarını, ve müennes için başka ve müzekker için başka zamirler kullanılmasıyla kendilerinin eşyânın büyük veyâ küçük ve ihtiyâr veyâ tâze ve uzak veyâ yakın ve beyâz

نحو ایجادینی مستلزم اولمزلر! لسانمزده علم بلاغته متعلق بعض نکته‌لردن طولایی بعض جمله‌لرده کلماتك موقعلری تبدل ایدر ایسه‌ده کندیلرینه هیچ برحال عارض اولمز . مثلا ، بوکون فلان افندی ایله کزمکه کیده‌جکم ، دنیله‌جك یرده ، بو کون کزمکه فلان افندی ایله کیده‌جکم ، دنیلمسی برابر کزمکه کیدلمك فلان افندی‌یه قصر اولنمسی کبی بر نکته‌یه مبنی اولوب بو ایسه قاعدهٔ ترکیبه دکل مقتضای حاله متعلق وعلم بلاغته عائد اولمش اولور .

ترك لساننده مذکر ومؤنثده یوقدر : امریقالی مشهور معلم ویتنای مذکر ومونثدن بحث ایتدیکی صره‌ده ، کندی لسانلری (انکلیز لسانی) صنفندن بولنان لسانلرده مذکر ومؤنث هر سوزك استعمالنده نظرمطالعه‌یه النمسی لازم کلدیکنی ، وبویله‌جه مذکر و مؤنثك حد حقیقیسی کچلدیکنی ، وهنوز بر مردفانینك کشف ایده‌مدیکی برملا خطه‌دنناشی ذهنده کی شیلرك جمله‌سنی مذکر ویا مؤنث عد ایلدکلرینی ، وانکلیزلر بو احوالك ایفاسنی قسماً ترك ایتمشلر ایکن هنوز بعض ضمیر واسم اشارتلرك استعمالیله مذکر ومؤنثك تمییزی قاعده‌سنی قسما محافظه ایلمش اولدقلرندن حالا بولسانده دخی تأنیث وتذکیر فکرینك موجود اولدیغنی ، وفرسیلر بونی لسانلرندن ترك وتبعید ایلمش بولندقلرینی ، ومؤنث ایچون بشقه ومذکر ایچون بشقه ضمیرلر قوللانیلمسیله کندیلرینك اشیانك بیوك یاکچوك واختیار ویا تازه واوزاق ویا یقین وبیاض

veyâ siyah olduğuna göre isti'mâl olunabilecek bu nev' zamirleri bulunmaması, ecdâdları bile müennes ve müzekker-i sarfîyi aslâ bilmeyen Türk ve Finvâlara garîb göründüğü gibi, Fârisîler dahî az garîb görünmeyeceğini, beyân eyledikten sonra "fi'l-hakîka onların hakkı vardır bizim usûlümüz garîb ve lâzımu'l-ıslâhtır" diyor.

İstıtrâd

Ba'zı Avrupa Hükemâsının Tevhîd-i Elsine Fikri

Bir vakit Avrupa hükemâsından ba'zıları elsine-i muhtelifenin terkiyle her yerde bir lisân kullanılmasını tavsiye eylediklerinden sulh-i umûmi gibi bu dahî pek çok muharrirlere sermâye-i kîl ü kâl olmuş idi. Lâkin muahharan bunların Eflâtûn'un *Medîne-i Fâzıla*sı gibi bir hülyâdan başka bir şey olmayacağı anlaşıldı. Şu kadar ki bundan mütevellid olup ba'zı ulemâ-yı cedîdeyi işgâl eden bir fikrin terakkiyât-ı ilmiyyeye ve intişâr-ı me'ârife mu'âvenet-i fevka'l-âdesi me'mûl olmakla şâyân-ı dikkattir: Bu da bir lisân-ı fen îcâdıdır.

Her ilmin ıstılâhâtı ol ilmin lisân-ı mahsûsunu teşkîl eylediğinden insan ol lisâna ne kadar vâkıf olur ise ol ilimde dahî ol kadar terakkî etmiş bulunur. Meselâ Cebir veyâ Kimyâ'nın birer lisân-ı mahsûsu olup cebirde H S denilen bir kemmiyyet F S denilen bir kemmiyyet ile cem' olunsa netîceye (H+F) S denilmek lâzım

وياسياه اولديغنه كوره استعمال اولنه بيله جك بونوع ضميرلرى بولنمامسى ، اجدادلرى بيله مؤنث ومذكر صرفى يى اصلا بيليان ترك وفينوالره غريب كورنديكى كبى ، فرسيلره دخى از غريب كورنميه جكنى ، بيان ايلدكدن صكره فى الحقيقه انلرك حقى واردر بزم اصولمز غريب ولازم الاصلاحدر ديور .

استطراد

بعض اوروپا حكماسنك توحيد السنه فكرى

بروقت اوروپا حكماسندن بعضيلرى السنهٔ مختلفه نك تركيله هريرده برلسان قوللانلمسنى توصيه ايلدكلرندن صلح عمومى كبى بودخى پك چوق محررلره سرمايهٔ قيل وقال اولمش ايدى . لكن مؤخراً بونلرك افلاطونك مدينهٔ فاضله سى كبى برخليادن بشقه برشى اولميه جغى اكلاشلدى . شو قدر كه بوندن متولد اولوب بعض علمای جديده يى اشغال ايدن بر فكرك ترقيات علميه يه وانتشار معارفه معاونت فوق العاده سى مأمول اولمغله شايان دقتدر : بوده برلسان فن ايجاديدر .

هرعلمك اصطلاحاتى اول علمك لسان مخصوصنى تشكيل ايلديكندن انسان اول لساته نقدر واقف اولورايسه اول علمده دخى اول قدر ترقى ايتمش بولنور . مثلا جبروكيميانك برر لسان مخصوصى اولوب جبرده ح س دنيلان بركميت ى س دنيلان بركميت ايله جمع اولنسه نتيجه يه (ح + ى) س دنيلك لازم

geleceğini bilmek ol lisâna vâkıf olanlarca kolaydır. Her lafzın bir ma'nâya işâret ve alâmet olması gibi bu lisânda dahî H ve F ve S birer kemmiyyete alâmet olarak ol kemmiyyetleri ifâde ederler ve "+" gibi işâretler dahî kelimâtı yekdiğerine rabt eden edevât kabîlinden addolunabilir. Ve yine lisân-ı fenne âşinâ olanlar kimyâca azotit-i fidda denilen cismin hâmız-ı azot ile hâmız-ı fiddadan mürekkeb olduğunu ve hâmız-ı azotun Kimyâ'da mu'ayyen olan vezn ve mikdârda azot ile müvellidü'l-humûzadan ve hâmız-ı fiddanın dahî fidda ile müvellidü'l-humûzadan mürekkeb bulunduğunu fehm edebilirler. Ve'l-hâsıl böyle her fennin lisân-ı mahsûsu olup ba'zısında bu lisân her ne kadar noksân ise de bu dahî o ilmin henüz mükemmel ve muntazam bir lisân teşkîl edecek derecede terakkî edemediğinden olmakla yine ol fennin bulunduğu hâle münâsibdir. İşte bu lisân-ı ilmîyi tevsî' ve tetmîm etmeye gayret ile berâber her kavimde sûret-i ifâde ve isti'mâlini tevhîd etmek husûsu ba'zı ulemâ-yı cedîdenin âmâlindendir.

Ulûm ve fünûn için böyle bir lisân-ı umûmînin teşkîli ile me'ârifin ta'mîm ve tevsî'inde ne derecelerde istifâde olunacağı ve bu sûretle memâlik-i muhtelifede ehl-i ilim yekdiğerinden tamâmıyla haberdâr olarak efrâd-ı insâniyyenin iktisâb-ı sa'âdet ve kemâlâtına daha iyi çalışabilecekleri bu lisândan beklenilen fevâ'idin en mühimmidir.

Ehl-i fen ıslâhât-ı fünûnu mensûb oldukları akvâmın

كله جكنى بيلمك اول لسانه واقف اولنلرجه قولايدر · هرلفظك برمعنايه اشارت وعلامت اولمسى كبى بولسانده دخى ح و ى و س برر كيته علامت اولهرق اول كيتلرى افاده ايدرلر و + كبى اشارتلر دخى كلماتى يكديكرينه ربط ايدن ادوات قبيلندن عد اولنه بيلور · وينه لسان فنه شنا اولنلر كيمياجه ازوتيت فضه دنيلان جسمك حامض ازوت ايله حمض فضه دن مركب اولديغنى وحامض ازوتك كيمياده معين اولان وزن ومقداره ازوت ايله مولد الحموضه دن وحمض فضه نك دخى فضه ايله مولد الحموضه دن مركب بولنديغنى فهم ايده بيلورلر · والحاصل بويله هرفنك لسان مخصوصى اولوب بعضيسنده بولسان هرنقدر نقصان ايسه ده بودخى اوعلمك هنوز مكمل ومنتظم برلسان تشكيل ايده جك درجه ده ترقى ايده مديكندن اولمغله ينه اول فنك بولنديغى حاله مناسبدر · ايشته بولسان علمى يى توسيع وتتميم ايتمكه غيرت ايله برابرهرقومده صورت افاده واستعمالنى توحيد ايتمك خصوصى بعض علماى جديده نك آمالندندر ·

غلوم وفنون ايچون بويله برلسان عمومينك تشكيلى ايله معارفك تعميم وتوسيعنده نه درجه لرده استفاده اولنه جغى وبوصوتله ممالك مختلفه ده اهل علم يكديكرندن تماميله خبردار اولهرق افراد انسانيه نك اكتساب سعادت وكمالاتنه دها ايو چاليشه بيله جلرى بولساندن بكلينلان فوائدك الك مهميدر ·

اهل فن اصلاحات فنونى منسوب اولدقلرى اقوامك

lisânlarından aldıkları elfâzdan teşkîl edecek yerde mümkün mertebe ifâdesi matlûb olan mevâdda bi't-tab' mutâbık ve mülâyim olmak üzere ta'yîn edecekleri elfâzdan teşkîl ederek ve kavâ'idini dahî tertîbât-ı mantıkıyyeye tevfîk eyleyerek her ilme şâmil bir lisân istihzâr edebilirler. Ve böyle bir lisânın tekellümü i'mâl-i fikre mutâbakat edeceğinden sâde ve sehl bir lisân olmuş olur. Ve elsine-i muhtelife hakkında bu lisândan ta'bîrât-ı umûmiyye bulunacağından sâir her hangi bir lisânı öğrenmek husûsunda dahî bir tarîk-i suhûlet bulunmuş olur. Yine bu lisân akvâm-ı muhtelifenin sûret-i telaffuzlarına şâmil olan kavâ'idi dahî ifâde edeceğinden esâmî-yi memâlik ve büldânın ve mevâdd-ı târîhiyyenin doğruca kırâat olunabilmesi için mehâric-i esvât ve hurûf ta'yîn olunarak bu lisânın kitâbet-i mahsûsasına tevfîk olunmak mümkündür.

İşte ehl-i elsinenin tecdîd-i lisân hakkındaki fikirleri böyle neşr-i ma'ârife hizmet nokta-i nazarından bir fikir olup ıstılâhât-ı fenniyyenin ta'mîminden ibârettir, yoksa bizde arasıra zuhûr eden ba'zı ehl-i hevânın lisân-ı kavmi tecdîd ve resm-i hattı tağyîr arzusu misillû bildiğine bilmediğine taklîd etmek fıtratından ileri gelme bir şey değildir.

İmdî ehl-i ulûm-ı elsinenin böyle bir lisân-ı fen îcâdı fikri imkânsız addolunamayıp bunda mebde-i tûl olacak bir hatt-ı nısfı'n-

لسانلرندن الدقلری الفاظدن تشکیل ایده‌جك یرده ممکن مرتبه افاده‌سی مطلوب اولان مواده بالطبع مطابق وملایم اولمق اوزره تعیین ایده‌جکلری الفاظدن تشکیل ایدرك وقواعدینی دخی ترتیبات منطقیه یه توفیق ایلیه‌رك هرعلمه شامل برلسان استحضار ایده‌بیلورلر . وبویله برلسانك تکلمی اعمال فکره مطابقت ایده‌جکندن ساده وسهل برلسان اولمش اولور . والسنهٔ مختلفه حقنده بولسماندن تعبیرات عمومیه بولنه‌جغندن سائر هر قنغی برلسانی اوکرنمك خصوصنده دخی برطریق سهولت بولنمش اولور . ینه بولسان اقوام مختلفه‌نك صورت تلفظلرینه شامل اولان قواعدی دخی افاده ایده‌جکندن اسامیٔ ممالك وبلدانك ومواد تاریخیه‌نك طوغریجه قرائت اولنه‌بیلمسی ایچون مخارج اصوات وحروف تعیین اولنه‌رق بولسانك کتابت مخصوصه‌سنه توفیق اولنمق ممکندر .

ایشته اهل السنه‌نك تجدید لسان حقنده‌کی فکرلری بویله نشر معارفه خدمت نقطهٔ نظرندن برفکر اولوب اصطلاحات فنیه‌نك تعمیمندن عبارتدر یوخسه بزده اره‌صره ظهور ایدن بعض اهل هوانك لسان قومی تجدید ورسم خطی تغییر ارزوسی مثللو بیلدیکنه بیلمدیکنه تقلید ایتمك فطرتندن ایلرو کلمه برشی دکلدر .

ایمدی اهل علوم السنه‌نك بویله برلسان فن ایجادی فکری امکانسز عد اولنه‌میوب بونده مبدأ طول اوله‌جق برخط نصف

nehâr ta'yîni kadar bile su'ûbet yoktur derler. Bu bâbda asr-ı hâzır erbâb-ı fünûnundan ba'zıları sırf himmet etmekten hâlî olmayıp tavsiye eyledikleri lisânın ba'zı eczâsını dahî tertîb ve iş'âr eylemişler ise de ne fâide ki efkâr-ı mahsûsalarına galebe ile sûret-i tabî'iyyenin istihsâline muvaffak olamamışlardır: Max Müller'in dediği gibi Tataristan çöllerinde gezen akvâmın tertîb eylediği bir lisânı encümen-i dânişlerin vaz' ve tertîb edemeyeceğine nazaran müceddidîn-i lisân-ı fennin îcâd edecekleri şey dahî büsbütün elsine-i mevcûdeye mugâyir olamayıp onların eczâsından teşekkül edecek ve fakat yeni bir tesviye görecek bir şey olacak ise de eczâ-yı mezkûrenin elsine-i âlem içinden intihâbı bir sûret-i ma'kûle ve matbû'ada olmak lâzım geleceği zâhirdir. Yoksa onların yaptığı gibi ekserî Latin lisânından olan eczâ-yı elsine-i tasrîfiyyedeki gibi ba'zı kavâ'id ile cem' ederek teşkîl olunacak Latince kırması bir lisân hiçbir vakit mazhar-ı kabûl-i âmme olmasa yeri vardır.

النهـار تعيينى قدر بيله صعوبت يوقدر ديرلر • بو بابده عصر حاضر ارباب فنوننـدن بعضيلرى صرف همت ايتمكدن خالى اولميوب توصيه ايلدكلرى لسانك بعض اجزاسنى دخى ترتيب و اشعار ايلمشلر ايسه‌ده نه فائده‌كه افكار مخصوصه‌لرينه غلبه ايله صورت طبيعيه‌نك استحصالنه موفق اوله‌مامشلردر : ماكزموللرك ديديكى كبى تاتارستان چوللرنده كزن اقوامك ترتيب ايلديكى بر لسـانى انجمن دانشلرك وضع وترتيب ايده‌ميه‌جكنه نظراً مجددين لسان فنك ايجاد ايده‌جكلرى شى دخى بسبتون السنهٔ موجوده‌يه مغاير اوله‌ميوب انلرك اجزاسـندن تشكل ايده‌جك وفقط يكى برتسويه كوره‌جك برشى اوله‌جق ايسه‌ده اجزاى مذكـوره‌نك السـنهٔ عالم ايچندن انتخـابى بر صورت معقوله ومطبوعه‌ده اولمق لازم كله‌جكى ظـاهردر • يوخسـه انلرك ياپديغى كبى اكثرى لاتين لسـانندن اولان اجزايى السـنهٔ تصريفيه‌ده‌كى كبى بعض قواعد ايله جمع ايدرك تشكيل اولنه‌جق لاتينجه قيرمه سى بر لسان هيچ بروقت مظهر قبول عامه اولمسه يرى واردر •

KİTÂB-I RÂBİ‘

SAFSATA

Bâb-ı Evvel

Galatât

Sıdk ve savâba tevassul için hatâ ve galattan sakınmak lâzım gelir. İşte Mantık’ta safsatadan bahs olunmasının sebebi budur. Bir emrin hatâ olduğunu temyîz edemeyenler için ol hatâya dûçâr olmak kolaydır. Binâenaleyh hatâyı dahî bilip ondan mücânebet etmelidir. Ama hatânın sebeb-i aslîsini aramak ahvâl-i nefse dâir olan ulûma müte‘allık olduğundan Mantık’ta ondan bahsolunması ma‘lûmâtın mertebe-i sıhhatini ta‘yîn ve galatât ve cehliyyâttan temyîz içindir.

İmdî hatâ ya bedîhî olur veyâhûd nazarî olur. Lâkin her iki hâl de bir tasdîki mütezammındır. Mücerred hasmı tağlît için îrâd olunan kazâyâ-yı kâzibeyi kâili tasdîk etmese bile tasdîk ediyor imiş gibi göründüğünden ve âharı onu tasdîke da‘vet eylediğinden her hâlde bunlar da tasdîkâttandır.

Ta‘rîf bir şeyi zihinde tasvîrden ibâret olmakla onun hatâ ve savâbı olamaz. Şu kadar ki şurûtunu câmi‘ olarak bir fesâdı müstelzim olmaması meselâ efrâdını câmi‘ ağyârını mâni‘ bulunarak

کتاب رابع

سفسطه

باب اول

غلطات

صدق وصوابه توصل ایچون خطا وغلطدن صاقنمق لازم کلور . ایشته منطقده سفسطه‌دن بحث اولنمسنك سببی بودر . برامرك خطا اولدیغنی تمییز ایده‌میانلر ایچون اول خطایه‌دوچار اولمق قولایدر . بناء علیه خطـایی دخی بیلوب اندن مجـانبت ایتملیدر . اما خطانك سبب اصلیسنی ارامق احوال نفسه دائر اولان علومه متعلق اولدیغنـدن منطقـده اندن بحث اولنمسی معلوماتك مرتبهٔ صحتنی تعیین وغلطـات وجهلیاتدن تمییز ایچوندر .

ایمدی خطا یا بدیهی اولور ویاخود نظری اولور . لکن هر ایکی حالده برتصدیق متضمندر . مجرد خصمی تغلیط ایچون ایراد اولنان قضایای کاذبه‌یی قائلی تصدیق ایتمسه بیله تصدیق ایدییور ایمش کبی کورندیکندن واخری انی تصدیقه دعوت ایلدیکندن هر حالده بونلرده تصدیقاتدندر .

تعریف برشیئ ذهنده تصویردن عبارت اولمغله انك خطـا وصوابی اوله‌ماز . شو قدرکه‌شروطنی‌جامع اوله‌رق برفسادی مسـتلزم اولمامسی ومثلا افرادینی جامع واغیارینی‌مانع بولنه‌رق

devr veyâ teselsülü müstelzim olmaması aranır. İşte ulûm ve fünûndaki her türlü tasavvurât bu kabîlden olup şurût-ı mezkûreye muvâfakatı lâzım gelir ve şurût-ı lâzımesini câmi‘ olmayan tasavvurât ulûm ve fünûna dâhil olamayacağından bu misillûleri reddolunur.

Hulâsa-i kelâm galatât ve mugâlatât tasdîkâttan olur. Nazar-ı fâsid ile suver-i edillede vâki‘ olan galatât ya Mantık'a mürâ‘atsizlikten ileri gelir veyâhûd hasmı tağlît için erbâb-ı mugâlata tarafından ihtirâ‘ olunur. Galatât-ı bedîhiyye ise galat-ı histen ibârettir. Bedîhiyyât-ı akliyye isbâttan müstağnî olup aklın ahkâm-ı kat‘iyyesinden olduklarından onlarda galat olmaz ve bunun içindir ki onları men‘ etmeye âdâb-ı bahsde mükâbere denilmiştir.

Lâkin hissiyyâtta umûr-ı âdiyede bile galat vukû‘u ekser olup meselâ bir mahalde bulunan iki insanın birinin soğuktan ve diğerinin sıcaktan şikâyet eylediklerinin görüldüğü vardır. Bundan insanların kendi hissine i‘timâd etmesi kâfî olmayıp hissiyyâtta sâirlerinin ve ezcümle bu gibi umûrun tedkîk ve taharrîsinde meleke ve mahâretleri olan ehl-i fünûnun tecrübelerine dahî mürâca‘at etmesi veyâ âlât ve edevât-ı mahsûsa ile takdîr ederek tecrübesini ulûm ve fünûnun ta‘yîn eylediği şurût ve usûle tevfîk etmesi gibi tahkîkâtın lüzûmu derkârdır. Âdâb-ı bahsde dahî bedîhiyyât-ı hissiyye ancak ashâbına ilm-i yakîn ifâde eylediğinden başkasının aleyhine delîl olamadığı

دور ویا تسلسلی مستلزم اولمامسی ارانور • ایشته علوم وفنوندهکی هردرلو تصورات بوقبیلدن اولوب شروط مذکوره یه موافقتی لازم کلور وشروط لازمهسنی جامع اولمیان تصورات علوم وفنونه داخل اولهمیه جغندن بومثللولری رد اولنور •

خلاصهٔ کلام غلطات ومغالطات تصدیقاتدن اولور • نظر فاسد ایله صور ادلهده واقع اولان غلطات یامنطقه مراعاتسزلقدن ایلرو کلور ویاخود خصمی تغلیط ایچون ارباب مغالطه طرفندن اختراع اولنور • غلطات بدیهیه ایسه غلط حسدن عبارتدر • بدیهیات عقلیه اثباتدن مستغنی اولوب عقلك احکام قطعیه سندن اولدقلرندن انلرده غلط اولمز وبونك ایچوندرکه انلری منع ایتمکه اداب بحثده مکابره دنیلمشدر •

لکن حسیاتده امور عادیهده بیله غلط وقوعی اکثر اولوب مثلا بر محلده بولنان ایکی انسانك برینك صغوقدن ودیکرینك صیجاقدن شکایت ایلدکلرینك کورلدیکی واردر • بوندن انسانلرك کندی حسنه اعتماد ایتمسی کافی اولمیوب حسیاتده سائرلرینك وازجمله بوکبی امورك تدقیق وتحریسنده ملکه ومهارتلری اولان اهل فنونك تجربهلرینه دخی مراجعت ایتمسی ویاالات وادوات مخصوصه ایله تقدیر ایدرك تجربهسنی علوم وفنونك تعیین ایلدیکی شروط واصوله توفیق ایتمسی کبی تحقیقاتك لزومی درکاردر • اداب بحثدهدخی بدیهیات حسیه انجق اصحابنه علم یقین افاده ایلدیکندن بشقهسنك علیهنه دلیل اولهمدیغی

ve fakat nâs beyninde umûmî ve müşterek olur ise onu men‘ etmek dahî mükâbere olacağı beyân olunmuştur. Kitâb-ı sânîde beyân kılınmış olduğu üzere insanın aslını ta‘yîn edemediği galatât-ı hissiyyenin bulunması dahî melhûzdur. Bu ise insanın za‘fını bildiren bir şeydir ki insan bundan ibret alır da hissinin ötesinde bulunup haber-i sâdık ile bildirilmiş olan şeyleri inkâr ve istihfâf etmek kibr ve gurûruna dûçâr olmaz ise matlab-ı gâyeye vâsıl olmak isti‘dâdını kesb eder. Ve böylelerinde o hâl za‘fa vukûf ve vusûl-i maksada bir vesîle ve bir iktidâr yerine geçer.

Evet insan bir şeyden aczini anlamak kadar hüner olmaz bunun içindir ki: [1]"العجز عن الإدراك إدراك" denilmiştir. Ama kavâ‘id-i mantıkıyyeye mürâ‘atsizlikten veyâhûd taharrî ve tedkîkte noksândan ileri gelen acz bu nev‘ aczden ma‘dûd olamaz. Ekserî halk içinde yetiştikleri ahvâl ve aldıkları terbiye iktizâsı olarak yâhûd öteden beriden işiterek mücerred taklîd ile ba‘zı galatâta dûçâr olup bunları hakîkat olmak üzere iddi‘â ederler ki her hâlde insanın kendisini mümkün mertebe olsun bu ahvâlden kurtarmaya çalışması lâzımdır. Hattâ bunun içindir ki ekser-i hükemâ delîlsiz bir şeyi kabûl etmeyerek ol emirde her şeyden şübhe ile sonra her birini ta‘yîn ve isbât etmek sûretiyle yakînen cezm etmek tarîkine giderler.

İmdî cemî‘-i edillede kavâ‘id-i mantıkıyyeye mürâ‘ât olunmak lâzım

1 İdrak edememek de bir idraktır. (Çev.)

وفقط ناس بيننده عمومی ومشترك اولور ايسه انی منع ايتمك دخی مكابره اوله جغی بيان اولنمشدر . كتاب ثانيده بيان قلنمش اولديغی اوزره انسانك اصلنی تعيين ايده مديكی غلطات حسيه نك بولنمسی دخی ملحوظدر . بو ايسه انسانك ضعفنی بيلديرن برشيدر كه انسان بوندن عبرت الورده حسنك اوته سنده بولنوب خبر صادق ايله بيلديرلمش اولان شيلری انكار واستخفاف ايتمك كبر وغرورينه دوچار اولمز ايسه مطلب غايه يه واصل اولمق استعداديني كسب ايدر . وبويله لرنده اوحال ضعفه وقوف وصول مقصده بروسيله وبر اقتدار يرينه كچر .

اوت انسان بر شيدن عجزينی اكلامق قدر هنر اولماز بونك ايچوندركه ، العجز عن الادراك ادراك ، دنيلمشدر . اماقو اعد منطقيه يه مراعاتسز لقدن وياخود تحری وتدقيقده نقصاندن ايلرو كلن عجز بونوع عجزدن معدود اوله ماز . اكثری خلق ايچنده يتشدكلری احوال والدهلری تربيه اقتضاسی اوله رق ياخود اوته دن بريدن ايشيده رك مجرد تقليد ايله بعض غلطاته دوچار اولوب بونلری حقيقت اولمق اوزره ادعا ايدرلركه هرحالده انسانك كنديسنی تمكن مرتبه اولسون بواحوالدن قورتارمغه چاليشمسی لازمدر . حتی بونك ايچوندركه اكثر حكما دليلسز برشيئ قبول ايتميه رك اول امرده هرشيدن شبهه ايله صكره هربرينی تعيين واثبات ايتمك صورتيله يقيناً جزم ايتمك طريقنه كيدرلر .

ايمدی جميع ادله ده قواعد منطقيه يه مراعات اولنمق لازم

geldiği misillû her ilmin müte‘allık olduğu usûle dahî muvâfık olması lâzım gelip aksi takdîrinde netîcede galatâta dûçâr olmak tabî‘îdir.

Fi’l-vâki‘ bir hâdise-i tabî‘iyyeyi ta‘yînde tecrübeye mürâca‘at olunmak ulûm-ı tabî‘iyyenin usûlünden olduğu hâlde hârice mürâca‘at etmeksizin mücerred akl ile böyle bir şeyi halle kalkışmak evhâm ve hayâlâtı netîce verebilir. Ecsâmın cüz’-i lâ-yetecezzâdan terekkübünü bilip anlamak için ma‘lûmât-ı tecrübiyye ile berâber aklın isti‘mâli dahî lâzım iken mücerred müşâhedeye istinâd ile muttasıl-ı vâhid olduğunun bedâhetini iddi‘â etmek bedâheten bir galata uğranılmış olduğuna alâmettir. Bi’l-farz mühendis şekl-i arâzîyi ölçüler ve âletler ile ta‘yîn ve kâğıda tersîm eder ise de hiçbir vakit eşkâl-i hendesiyyenin tenâsübünü perkâr ile ölçerek hükmetmeyip onlara aklen hükmeder. Şekl-i arâzîyi ölçmek furû‘dan olup arâzîyi eşkâl-i riyâziyyeye tatbîk ile mechûlât-ı kemmiyyenin ta‘yîninden ibârettir. Yoksa ondan maksad kavânîn-i riyâziyyenin ta‘yîni değildir.

Bâb-ı Sânî

Mugâlatât

İmdî mukaddemât sırasına konulan ba‘zı galatât üzerine binâyı fikir olunmasından cehliyyât-ı mürekkebe hâsıl olduğu misillû

کلدیکی مثللو هر علمك متعلق اولدیغی اصوله دخی موافق اولمسی لازم کلوب عکسی تقدیرنده نتیجه‌ده غلطاته دوچار اولمق طبیعیدر ٠

فی الواقع بر حادثهٔ طبیعیه‌یی تعیینده تجربه‌یه مراجعت اولنمق علوم طبیعیه‌نك اصولندن اولدیغی حالده خارجه مراجعت ایتمکسزین مجرد عقل ایله بویله بر شیئ حله قالقشمق اوهام وخیالاتی نتیجه ویره‌بیلور ٠ اجسامك جزء لایتجزادن ترکبنی بیلوب اکلامق ایچون معلومات تجربیه ایله برابر عقلك استعمالی دخی لازم ایکن مجرد مشاهده‌یه استناد ایله متصل واحد اولدیغنك بداهتنی ادعا ایتمك بداهةً برغلطه اوغرانمش اولدیغنه علامتدر ٠ بالفرض مهندس شکل اراضی‌یی اولچولر وآلتلر ایله تعیین وکاغده ترسیم ایدر ایسه‌ده هیچ بروقت اشکال هندسیه‌نك تناسبنی پرکار ایله اولچه‌رك حکم ایتمیوب انلره عقلا حکم ایدر ٠ شکل اراضی‌یی اولچمك فروعدن اولوب اراضی‌یی اشکال ریاضیه‌یه تطبیق ایله مجهولات کیه‌نك تعیینندن عبارتدر ٠ یوخسه اندن مقصد قوانین ریاضیه‌نك تعیینی دکلدر ٠

باب ثانی

مغالطات

ایمدی مقدمات صره‌سنه قونیلان بعض غلطات اوزرینه بنای فکر اولنمسندن جهلیات مرکبه حاصل اولدیغی مثللو

edillenin sûret ve mâddesinde bir fesâd bulunmasından müstentec hatâlar dahî vardır ki bunlar kavâ‘id-i mantıkıyyeye ri‘âyetsizlikten ve sehv ve adem-i dikkatten neş’et edebildiği gibi ekseriyâ Sûfestâiyye’nin yaptığı vecihle hasmı tağlît ve iskât etmek garazından dahî ileri gelmekle mugâlatât tesmiye olunur.

Mugâlatâtın envâ‘-ı kesîresini ta‘dâd etmeye bu risâlenin tahammülü olmadığından misâl olmak üzere fakat ba‘zıları beyân olunacaktır.

Kâ‘ideten kıyâsın hadd-i ekber ve hadd-i asgar ve hadd-i evsattan ibâret üç haddi olmak lâzım gelir iken Sufestâî ba‘zen buna bir had daha ilâve ederek:

H B dir.
T E dir.
Öyle ise *H T dir.*

yolunda tertîb edip sûret-i kıyâsı ifsâd etmiş olur. Ba‘zen netîceye hadd-i evsatı idhâl ile:

H B dir.
B E dir.
Öyle ise *B H dir.*

yolunda tertîb ederler. Bunda her ne kadar bir hatâ görünmez ise de netîce mukaddimelerden birinin tekrârından ibâret olduğundan suâl-i mukaddere cevâb olan netîce delîlden cüz’ olmakla bu da musâdere ale’l-matlûb denilen bir kıyâs-ı fâsiddir. Hadd-i asgar veyâ ekberin netîcede

ادلەنك صورت ومادەسنده بر فساد بولنمسندن مستنتج خطالر دخى واردركه بونلر قواعدمنطقيه يه رعايتسزلكدن وسهوو عدم دقتدن نشأت ايده بيلديكى كبى اكثريا سوفسطائيەنك ياپديغى وجهله خصمى تغليط واسكات ايتمك غرضندن دخى ايلرو كلمكله مغالطات تسميه اولنور .

مغالطاتك انواع كثيره سنى تعداد ايتمكه بورسالەنك تحملى اولمديغندن مثال اولمق اوزره فقط بعضيلرى بيان اولنه جقدر .

قاعدةً قياسك حداكبر وحداصغر وحداوسطدن عبارت اوچ حدى اولمق لازم كلور ايكن سوفسطائى بعضاً بوكا برحد دها علاوه ايدرك

ح ، ب در
ط ، ك در

اويله ايسه : ح ، ط در

يولنده ترتيب ايدوب صورت قياسى افساد ايتمش اولور . بعضاً نتيجه يه حد اوسطى ادخال ايله

ح ، ب در
ب ، ك در

اويله ايسه : ب ، ح در

يولنده ترتيب ايدرلر . بونده هرنقدر بر خطا كورنمز ايسه ده نتيجه مقدمەلردن برينك تكرارندن عبارت اولديغندن سوأل مقدره جواب اولان نتيجه دليلدن جزء اولمغله بوده مصادره على المطلوب دنيلان برقياس فاسددر . حد اصغر و يا اكبرك نتيجه ده

mukaddimelerde bulunduğundan ziyâde şümûllü addolunması ve iki mukaddime-i sâlibeden netîce istihsâli ve iki mukaddime-i mûcibeden netîce-i sâlibe istihrâcı misillû kavâ‘ide mürâ‘âtsizlikten ilerü gelen bir takım ahvâl ile dahî kıyâs fâsid olur.

Mukaddimelerin birinde zât-ı mevzû‘a ve diğerinde unvân-ı mevzû‘a nazar ve i‘tibâr olunarak netîce-i fâside olunur ki erbâb-ı mugâlata teşvîş-i ezhâna en ziyâde bu gibi safsataları âlet ederler. Meselâ;

At serî‘u’s-seyr dir.
At bir kelime dir.
Öyle ise *Kelime serî‘u’s-seyr dir.*

gibi. Ve yine erbâb-ı mugâlata turuk-ı ifâde-i merâmdan ve suver-i terkîb-i kelâmdan istifâde ile bir takım safsatalara kalkışırlar ki bundan tevakkî için lisânın kavâ‘idine ve İlm-i Belâğat’a mürâca‘at etmek ve ıstılâhât ve ta‘bîrât-ı ilmiyyeyi dahî nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Istılâhât-ı ilmiyye ise müte‘allık oldukları ulûmun lisân-ı mahsûsunu teşkîl eden kelimâttır. Bir kimse yalnız elfâzını bilmekle bir lisânı söylemeye muktedir olamayıp kavâ‘id-i lisânı dahî bilmesi lâzım geldiği gibi bir ilmin ıstılâhâtından bulunan ba‘zı kelimâtı ezber edivermekle ol ilimden bahsetmek nîce galatâta meydan vereceğinden böyle câhilâne safsatalara dûçâr olmamak için insan bahsedeceği ilmi öğrenmiş olmaya çalışmalıdır.

مقدمه‌لرده بولندیغندن زیاده شمولی عد اولنمسی وایکی مقدمهٔ سالبه‌دن نتیجه استحصالی وایکی مقدمهٔ موجبه‌دن نتیجهٔ سالبه استخراجی مثللو قواعده مراعاتسزلقدن ایلرو کلن برطاقم احوال ایله دخی قیاس فاسد اولور ٠

مقدمه‌لرك برنده ذات موضوعه‌ودیکرنده عنوان موضوعه نظر واعتبار اولنه‌رق نتیجهٔ فاسده النورکه ارباب مغالطه تشویش اذهانه الك زیاده بوکبی سفسطه‌لری الت ایدرلر ٠ مثلا

آت سریع السیردر
آت بر کلمه در
اویله ایسه : برکلمه سریع السیردر

کبی ٠ وینه ارباب مغالطه طرق افادهٔ مرامدن وصور ترکیب کلامدن استفاده‌ایله برطاقم سفسطه‌لره قالقیشورلرکه بوندن توقی ایچون لسانك قواعدینه و علم بلاغته مراجعت ایتمك واصطلاحات وتعبیرات علمیه‌یی دخی نظر دقته المق لازمدر ٠ اصطلاحات علمیه ایسه متعلق اولدقلری علومك لسان مخصوصنی تشکیل ایدن کلماتدر ٠ برکیمسه یالکز الفاظنی بیلمکله برلسانی سویلمکه مقتدر اوله‌میوب قواعد لسانی دخی بیلمسی لازم کلدیکی کبی برعلمك اصطلاحاتندن بولنان بعض کلماتی ازبر ایدیویرمکله اول علمدن بحث ایتمك نیجه غلطاته میدان ویره‌جکندن بویله جاهلانه سفسطه‌لره دوچاراولمامق ایچون انسان بحث ایده‌جکی علمی اوکرنمش اولمغه چالیشملیدر ٠

Bir kâ‘ide-i usûliyyeden müsâmaha ederek ba‘zı istisnâ’âta binâ-ı hükm ile yâhûd hakka şebîh olan bir kaziyye-i kâzibeyi delîl getirerek Sûfestâiyye bi-hasebi’l-mâdde dahî mugâlata ederler. Meselâ

Bu cerrâh ameliyyât-ı cerrâhiyye ile bir şahsın vucûduna âlet-i kâtı‘a idhâl eylemiş dir.

Ve her kim ki bir şahsın vücûduna âlet-i kâtı‘a idhâl eyler ise kanûnen müstehakk-ı cezâ dır.

Öyle ise bu cerrâh kanûnen müstehakk-ı cezâ olmuş dur.

denilse bir safsata olup cerrâhın maksadı ameliyyât-ı cerrâhiyeye muhtâc olan ol şahsın sıhhat ve âfiyetini istihsâl etmek gibi bir emr-i hayr olduğu ve kanûnun cezâya mahkûm eylediği fiil ise dâimâ bir maksad-ı şerrî mütezammın olan ef‘âlden bulunduğu hâlde mugâlit burasını tefrîk edemeyerek, bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir, kâ‘ide-i umûmiyyesinden tecâhül etmiş olur. Mûcib-i cezâ olan ef‘âl cürm kasdıyla veyâhûd bilâ-kasd kavânîn ve nizâmât ve âdâta adem-i mürâ‘ât ile îkâ‘ olunan ef‘âldir.

Mugâlatanın bir nev‘i de mes’eleden tecâhüldür. Ya‘nî sâilin suâline mûvecceh olmayan bir cevâb ile mukâbeledir. Meselâ sirkatle maznûn ve müttehem olan bir kimsenin berâet-i zimetini istihsâl için delâil-i kanûniyye serdi lâzım gelir iken kendinin mine’l-kadîm sulhtan ve hukûk-ı ibâda ri‘âyet edenlerden bulunduğunu beyân etmesi gibi.

Ba‘zı mantıkıyyûn diplomât ve avukatların bir mâdde lehinde celb-i

بر قاعدهٔ اصوليه‌دن مسامحه ايدرك بعض استثناأ ته بنای حكم ايله ياخود حقه شبيه اولان بر قضيهٔ كاذبه‌يی دليل كتوره‌رك سوفسطائيه بحسب الماده دخی مغالطه ايدرلر . مثلا

بوجراح عمليات جراحيه ايله برشخصك وجودينه الت قاطعه ادخال ايلمشدر

و هر كيمكه برشخصك وجودينه الت قاطعه‌ادخال ايلر ايسه قانوناً مستحق‌جزا اولور

اويله ايسه : بو جراح قانوناً مستحق جزا اولمشدر

دنيلسه بر سفسطه اولوب جراحك مقصدی عمليات جراحيه‌يه محتاج اولان اول شخصك صحت وعافيتنی استحصال ايتمك كبی برامرخير اولديغی وقانونك جزايه محكوم ايلديكی فعل ايسه دائما بر مقصد شری متضمن اولان افعالدن بولنديغی حالده مغالط بوراسنی تفريق ايتميه‌رك ، بر ايشدن مقصد نه‌ايسه حكم اكا كوره‌در ، قاعدهٔ عموميه‌سندن تجاهل‌ايتمش‌اولور . موجب جزا اولان‌افعال جرم قصديله وياخود بلاقصد قوانين ونظامات وعاداته عدم مراعات ايله ايقاع اولنان افعالدر .

مغالطه‌نك بر نوعيده مسئله‌دن تجاهلدر . يعنی سائلك سؤالنه موجه اولميان بر جواب ايله مقابله‌در . مثلا سرقتله مظنون ومتهم اولان بر كيمسه‌نك برائت ذمتنی استحصال ايچون دلائل قانونيه سردی لازم كلورايكن كندينك من القديم صلحادن وحقوق عباده رعايت ايدنلردن بولنديغنی بيان ايتمسی كبی .

بعض منطقيون ديپلومات واووقاتلرك برماده لهنده جلب

efkâr için serd eyledikleri makâlâtı ve meselâ berâet-i zimmete medâr olacak delâil bulamadıkları vakit avukatların ekseriyâ huzûr-ı muhâkemede müttehemin muttasıf olduğu fezâil ve mekârimi sayıp dökmesini dahî bu kabîlden addederler: Lâkin bunlar bir emr-i hayrın istihsâli için hatâbe ve şi‘r kabîlinden olup mugâlata addolunamaz. Zîrâ avukatın onları sayıp dökmesi hâkimi tağlît için şâhid-i zûr ikâmesi kabîlinden olmayıp müttehemin hakkında hâkimin rikkat ve merhametini celb ile ol evsâf ile berâber bir cürm îkâ‘-i müttehemin bir mecbûriyyet-i tabî‘iyyesinden veyâ bir galat-ı fikirden ileri geldiğini îzâh ile cezâyı tahfîf etmek ve hiç olmaz ise bulunduğu hâlin heybet ve nüfûzundan mütelâşî olan müttehemi tesliyyeye hizmet eylemek içindir.

Hulâsa-i kelâm her türlü galatâttan tahallus için kavâ‘id-i mantıkıyye ve usûliyyeye tamâmıyla mürâ‘at olunması lâzım gelir. Bunun için dahî kavâ‘id-i mantıkıyyeden başka daha ba‘zı kavâ‘id-i akliyyeye ri‘âyet etmek lâzımdır. İşbû kavâ‘id dahî Mantık’ın furû‘undan olan Münâzara ve Cedel kavâ‘ididir.

Âdâb-ı Bahs tesmiye olunan bu ilimler her bahsin ve her ilmin Mantık’a tatbîkine yardım eden kavâ‘idi câmi‘dirler.

Münâzara’da olduğu gibi Cedel’de nefsü’l-emr gözetilmeyip mücerred hasmın teslîmine ibtinâ olunduğundan ulemâ-yı a‘lâm izhâr-ı savâba medâr olan münâzarayı tercîh ve takdîm ederler. Ve ulûmdan maksad

افكار ايچون سرد ايلدكلرى مقالاتى ومثلا برائت ذمته مدار اوله جق دلائل بوله مدقلرى وقت اووقاتلرك اكثريا حضور محاكمده متهمك متصف اولديغى فضائل ومكارمى صايوب دوكسنى دخى بوقبيلدن عد ايدرلر : لكن بونلر برامر خيرك استحصالى ايچون خطابه وشعر قبيلندن اولوب مغالطه عد اولنه ماز . زيرا اووقاتك انلرى صايوب دوكسى حاكمى تغليط ايچون شاهد زور اقامه سى قبيلندن اولميوب متهمك حقنده حاكمك رقت ومرحمتنى جلب ايله اول اوصاف ايله برابر برجرم ايقاعى متهمك برمجبوريت طبيعيه سندن ويابرغلط فكردن ايلرو كلديكنى ايضاح ايله جزايى تخفيف ايتمك وهيچ اولماز ايسه بولنديغى حالك هيبت ونفوذندن متلاشى اولان متهمى تسليه يه خدمت ايلمك ايچوندر .

خلاصهٔ كلام هردورلو غلطاتدن تخلص ايچون قواعد منطقيه واصوليه يه تماميله مراعات اولنمسى لازم كلور . بونك ايچون دخى قواعد منطقيه دن بشقه دها بعض قواعد عقليه يه رعايت ايتمك لازمدر . اشبو قواعد دخى منطقك فروعندن اولان مناظره وجدل قواعديدر .

اداب بحث تسميه اولنان بوعلمك هربحثك وهرعلمك منطقه تطبيقنه ياردم ايدن قواعدى جامعدرلر .

مناظره ده اولديغى كبى جدلده نفس الامر كوزه دلميوب مجرد خصمك تسليمنه ابتنا اولنديغندن علماى اعلام اظهار صوابه مدار اولان مناظره يى ترجيح وتقديم ايدرلر . وعلومدن مقصد

mücerred hak ve savâbın izhârı olduğundan ister kendi yedinde zâhir olsun ve isterse hasmı yedinde zâhir olsun izhâr-ı hak maksadına hizmet etmekten ayrılmağı ve mücerred hasma galebe için tarîk-i cedeli iltizâm etmeyi mugâyir-i âdâb sayarlar. Ama edilleyi idrâkten âciz ve kâsır olanları akılları ereceği sûretle iknâ‘ ve ilzâm etmek ve meslek-i hakîkati hedme yürüyen ashâb-ı mesâlik-i bâtılaya mukâbele ile meslek-i hakkı muhâfaza ve mesâlik-i bâtıla-i mezkûreyi reddeylemek için cedel tecvîz olunabilir.

مجرد حق وصوابك اظهاری اولديغندن ايسترکندی يدنده ظاهر اولسون وايسترسه خصمی يدنده ظاهر اولسون اظهار حق مقصدينه خدمت ايتمکدن آيرلمغی ومجرد خصمه غلبه ايچون طريق جدلی التزام ايتمکی مغاير اداب صايارلر . اما ادله يی ادراکدن عاجز وقاصر اولنلری عقللری ايره جکی صورتله اقناع والزام ايتمك ومسلك حقيقتی هدمه يوريبان اصحاب مسالك باطله يه مقابله ايله مسلك حق محافظه ومسالك باطلهٔ مذکوره يی رد ايلمك ايچون جدل تجويز اولنه بيلور .

LÂHİKA

MANTIĞIN CEBİRE TATBÎKİ

A. Boole Usûlü

"Boole" usûlünde "1" hep, "0" hiç işâretidir. Ya'nî 1, cümle efrâdı câmi' olan bir kısmı; ve 0, efrâd-ı mezkûreden hiç birini câmi' olmayan bir kısmı ifâde eder. Bu hâlde bi'l-farz x[1] evsâf-ı müşterekesini hâvî olan kısmın cemî'-i efrâdı

1x

olur. Ve bu 1x bazen fakat x ile ifâde olunarak 1 ihmâl olunmuş olur.

İmdî, "boynuzlu ak koyun" gibi bir tasavvuru ifâde etmek matlûb olsa bu ta'bîr ile Boole'e göre koyunların içinde ak olanı ve ak olan koyunların içinde dahî boynuzlu olanı ifâde olduğundan, koyun 1x yâhûd x olmakla, ak koyun xa, boynuzlu ak koyun xad olup işbu ta'bîr x ve a ve d vasıfları ile mevsûf bulunan efrâdı câmi' bir kısmı ifâde eder. Bu işârâtın merâtibinin ya'nî sûret-i tahrîrde birinin diğerine tekaddüm ve teahhürünün ehemmiyeti yoktur. Binâenaleyh Cebir'de olduğu gibi Mantık'ta dahî

---

1 Bugün Matematik dilinde "x" olarak ifade edilen şey, Arap dilinde ve dolayısıyla İslam matematik geleneğinde "س - sin" harfi ile gösterilir. Bunun sebebi bilinmeyenin "şey" kelimesi ile karşılanması ve kısaltmak istendiğinde baş harfi olan "ش - şın" ın daha pratik olsun diye noktalarının atılmasıdır. Biz metnin çeviriyazısında س harfini "x" ile, ع harfini "a" ile, ص harfini "d" ile ح harfini "c" ile ب harfini "b" ile gösterdik. Eserin matematikle ilgili bölümlerini titizlikle okuyan Yrd. Doç. Dr. Elif Baga'ya teşekkür ederiz. (Ed.)

لاحقه

منطقك جبره تطبيقى

ا

بؤل اصولى

(بؤل) اصولنده (١) هپ (٠) هيچ اشارتيدر ، يعنى ١ جمله افرادى جامع اولان برقسمى و ٠ افراد مذكوره‌دن هيچ برينى جامع اولميان برقسمى افاده ايدر ٠ بوحالده بالفرض س اوصاف مشتركه‌سنى حاوى اولان قسمك جميع افرادى

١ س

اولور ٠ وبو ١ س بعضا فقط س ايله افاده اولنه‌رق ١ اهمال اولنمش اولور ٠

ايمدى ، بوينوزلى اق قيون ، كبى برتصورى افاده ايتمك مطلوب اولسه بوتعبير ايله بؤله كوره قيونلرك ايچنده اق اولانى واق اولان قيونلرك ايچنده دخى بوينوزلى اولانى افاده اولديغندن قيون ١ س ياخود س اولمغله اق قيون س ع بوينوزلى اق قيون س ع ص اولوب اشبو تعبير س و ع و ص وصفلرى ايله موصوف بولنان افرادى جامع برقسمى افاده ايدر ٠ بواشاراتك مراتبنك يعنى صورت تحريرده برينك ديكرينه تقدم وتأخرينك اهميتى يوقدر ٠ بناء عليه جبرده اولديغى كبى منطقده دخى

$$xa = ax$$

yazılabilir.

Bi'l-farz a ve x ikisi de bir şeyi ifâde eylemiş olsalar onların terekkübünden bir şey çıkmaz. Meselâ bunların her biriyle insana işâret olunmuş olsa bu farza göre "insan insan" denilmiş olur ki bu da bir tekerrürden ibâret olup hulâsası yine "insan" demektir. Bu hâlde Mantık'ta;

$$xx = x$$

yâhûd

$$x^2 = x$$

i'tibâr olunmak lâzım gelir.

İmdî "İngiliz ve Fransız," ve, "İngiliz'den mâ'adâ Avrupalılar" denilmiş olsa bu bâlâdaki ta'bîre benzemeyerek bir nev' taksîm olmuş olur. Ve

$$x+a \ , \ x-a$$

yolunda ifâde olunur ve x + a ta'bîri x ve a kısımlarındaki efrâdın cümlesini câmi' olup

$$x+a = a+x$$

misillû yazılabildiği gibi

$$d(x+a)=dx+da$$

olur ki bu da bir külle lâhik olan bir emrin ol küllün cüz'lerine

$$س ع = ع س$$

يازيله بيلور ٠

بالفرض ع و س ايكيسيده برشيئى افاده ايلش اولسه‌لر انلرك تركبندن برشى چيقماز ٠ مثلا بونلرك هربريله انسانه اشارت اولنمش اولسه بوفرضه كوره انسان انسان دنيلمش اولوركه بوده برتكررردن عبارت اولوب خلاصه‌سى يىنه انسان ديمكدر ٠ بوحالده منطقده

$$س س = س$$

ياخود

$$س^{٢} = س$$

اعتبار اولنمق لازم كلور ٠

ايمدى انكليز وفرانسز ، و ، انكليزدن ماعدا اوروپالولر دنيلمش اولسه بوبالاده كى تعبيره بكزه‌ميه‌رك برنوع تقسيم اولمش اولور ٠ و

$$س + ع \quad ، \quad س — ع$$

يولنده افاده اولنور و س + ع تعبيرى س و ع قسملرنده كى افرادك جمله‌سنى جامع اولوب

$$س + ع = ع + س$$

مثللو يازيله بيلديكى كبى

$$ص (س + ع) = ص س + ص ع$$

اولوركه بوده بركله لاحق اولان برامرك اول كلك جزئلرينه

sirâyet eylediğini ifâde eder. İşte bu sûretle bir kısım ikiye ayrılacağı gibi bu iki kısmın her birinde bulunan evsâf-ı müştereke çıkarılarak netîce birleştirilebilir.

Cebir kâidesiyle

$$0a = 0$$

olduğu gibi Mantık'ta da böyledir. 0a ta'bîri 0 ve a vasıflarını haiz olan bir kısmın mevcûd olmadığını ifâde eder. Kezâlik

$$1a = a$$

kâ'ide-i cebriyesi dahî Mantık'a muvâfıktır.

Eğer x mevcûdâtın bir kısm-ı mu'ayyenini ve 1 dahî mevcûdâtın küllîsini ifâde eylese 1–x dahî x'in mütemmimi olan kısmı ifâde eder. Ya'nî 1 kısmını hâsıl etmek için x'e zamm olunması lâzım gelen mevcûdâtı ifâde eder. İmdî bâlâda mezkûr olan

$$x^2 = x$$

mu'âdelesinden

$$x^2 - x = 0$$

olup bundan dahî

$$x(1-x) = 0$$

olur: x(1–x) hâsıl-ı darbı hem x ve hem de 1–x ya'nî lâ-x olan kısım olup sıfıra müsâvîdir ya'nî def'aten x ve lâ-x olacak efrâdı câmi' bir kısım mevcûd bulunamaz demek

سرایت ایلدیکنی افاده ایدر. ایشته بو صورتله بر قسم ایکی یه ایریله جغی کبی بو ایکی قسمك هر برنده بولنان اوصاف مشترکه چیقاریله رق نتیجه برلشدیریله بیلور.

جبر قاعده سیله

$$\text{ع} \cdot = \cdot$$

اولدیغی کبی منطقده ده بویله در ، (ع .) تعبیری . و ع وصفلرینی حائز اولان برقسمك موجود اولمدیغنی افاده ایدر . کذلك

$$\text{ع} = \text{ع}^{1}$$

قاعدهٔ جبریه سی دخی منطقه موافقدر .

اکر س موجوداتك برقسم معینی و ۱ دخی موجوداتك کلیسنی افاده ایلسه ۱ — س دخی س نك متممی اولان قسمی افاده ایدر . یعنی ۱ قسمنی حاصل ایتمك ایچون س نه ضم اولنمسی لازم کلان موجوداتی افاده ایدر . ایمدی بالاده مذکور اولان

$$\text{س} = \text{س}^{2}$$

معادله سندن

$$\text{س} - \text{س}^{2} = \cdot$$

اولوب بوندن دخی

$$\text{س} (1 - \text{س}) = \cdot$$

اولور : س (۱ — س) حاصل ضربی هم س و همده ۱ — س یعنی لا س اولان قسم اولوب صفره مساویدر یعنی دفعةً س و لا س اوله جق افرادی جامع برقسم موجود بولنه ماز دیمك

olmakla bunun ile tenâkuz kâ'idesi ifâde olunmuş olur.

Kaziyye-i munfasılada x yâhûd a olan şeylerden x olanları lâ-a ve a olanları lâ-x olmakla:

$$x(1-a) + a(1-x)$$

Ve eğer x ve a ikisi birden bir kısmın efrâdında bulunabilir ise bunun ta'bîri dahî xa olmakla bu da munfasıladan bir cüz' olup

$$xa + x(1-a) + a(2 - x)$$

ve böylece x , a ve d ta'bîrlerinin üçüne göre dahî (eğer x ve a ve d birbirini nakz ederek bir sınıfta bulunamazlar ise):

$$x(1-a)(1-d) + a(1-x)(1-d) + d(1-x)(1-a)$$

Ve eğer x, a, d yekdiğerini nakz etmeyerek bir kısmın efrâdında bulunabilmeleri muhtemel ise

$$xad + x(1-a)(1-d) + a(1-x)(1-d) + d(1-x)(1-a)$$

Bir kaziyyenin hem mevzû'u ve hem de mahmûlü küllî ise ayrı ayrı ifâde olunarak "=" işâretiyle rabt ve teşkîl olunur.

Ve eğer "her insan fânîdir (ba'z fânîdir)" gibi mahmûl cüz'î ise bu bâbda bir cüz'iyyet alâmetinin isti'mâli lâzım olur. Ve bu alâmet dahî y[1] olsa:

$$a = yx$$

olup ve eğer kaziyye munfasıla ise:

---

1 Matbu metindeki sembol "x" benzeri bir değişkeni ifade ettiği için "y" ile karşıladık. (Ed.)

اولمغله بونك ايله تناقض قاعده‌سى افاده اولنمش اولور ٠

قضيهٔ منفصله‌ده س ياخود ع اولان شيلردن س اولنلرى لا ع و ع اولنلرى لا س اولمغله :

س (١ — ع) + ع (١ — س)

واكر س و ع ايكيسى بردن برقسمك افراد‌نده بولنه‌بيلور ايسه بونك تعبيرى دخى س ع اولمغله بوده منفصله‌دن بر جزء اولوب

س ع + س (١ — ع) + ع (٢ — س)

وبويله‌جه س ، ع و ص تعبيرلرينك اوچنه كوره‌دخى (اكر س و ع و ص بر برينى نقض ايدرك برصنفده بولنه‌مازلر ايسه) :

س (١ — ع) (١ — ص) + ع (١ — س) (١ — ص) + ص (١ — س) (١ — ع)

واكر س ، ع ، ص يكديكرينى نقض ايتميه‌رك برقسمك افراد‌نده بولنه‌بيلرى محتمل ايسه

س ع ص + س (١ — ع) (١ — ص) + ع (١ — س) (١ — ص) + ص (١ — س) (١ — ع)

برقضيه‌نك هم موضوعى وهمده محمولى كلى ايسه ايرى ايرى افاده اولنه‌رق = اشارتيله ربط وتشكيل اولنور ٠

واكر هرانسان فانيدر (بعض فانيدر) كبى محمول جزئى ايسه بوبابده برجزئيت علامتنك استعمالى لازم اولور ٠ وبو علامت دخى ء اولسه :

ع = ء س

اولوب واكر قضيه منفصله ايسه :

$$x = y[a(1-d) + d(1-a)]$$

Ve eğer kaziyye "hiçbir a, x değildir" gibi sâlibe-i külliyye ise "her x ba'zı lâ-a'dır" şekline koyarak ber vech-i sâbık:

$$x = y(1-a)$$

Eğer kaziyye "ba'zı a, x değildir" gibi sâlibe-i cüz'iyye ise "ba'zı a ba'zı lâ-x dir" şekline koyarak:

$$ya = y(1-x)$$

Hulâsa-i kelâm eğer kaziyye mûcibe ise mevzû' ve mahmûlü ayrı ayrı ifâde olunarak mu'âdele sûretine konulur ve eğer hadlerden biri cüz'î ise y işâreti ile iş'âr olunur ve eğer sâlibe ise mahmûlü menfî kılarak mûcibe sûretine koymakla mu'âdele sûretine konulur.

Görülür ki bu sûretle Boole mantığı kemmiyyete müte'allık olan bir ilme tatbîk etmiş olmayıp işârât-ı cebriyyenin Mantık'ta isti'mâli sûretinde havâss-ı mantıkîlerini ta'yîne ve iki mesleğin ya'nî Cebir ve Mantık'ın kavâ'id-i muhtelifesini ahkâm-ı akliyyeye aynı sûrette tatbîke müsâ'id olan ta'bîrâtın taharrîsine çalışmıştır.

Boole bu sûretle Cebir'deki gibi Mantık'ta dahî cem' ve tarh ve mu'âdelenin bir tarafından diğer tarafına hadlerin nakli gibi ameliyyâtı tatbîk eylemiştir.

Lâkin Cebir'de dx = da olsa bundan x = a

س = ء [ع (١ — ص) + ص (١ — ع)]

واكر قضيه هيچ بر ع ، س دكلدر كبى سالبهٔ كليه ايسه هر س بعض لا ع در شكلنه قويه‌رق بروجه سابق:

س = ء (١ — ع)

اكر قضيه بعض ع ، س دكلدر كبى سالبهٔ جزئيه ايسه بعض ع بعض لا س در شكلنه قويه‌رق:

ء ع = ء (١ — س)

خلاصهٔ كلام اكر قضيه موجبه ايسه موضوع ومحمولى ايرى ايرى افاده اولنه‌رق معادله صورتنه قونيلور واكر حد - لردن برى جزئى ايسه ء اشارتى ايله اشعار اولنور واكر سالبه ايسه محمولى منفى قيله‌رق موجبه صورتنه قويمغله معادله صورتنه قونيلور .

كوريلوركه بوصورتله بؤل منطقى كيتيه متعلق اولان بر عمله تطبيق ايتمش اولميوب اشارات جبريه‌نك منطقده استعمالى صورتنده خواص منطقيلرينى تعيينه وايكى مسلكك يعنى جبر ومنطقك قواعد مختلفه‌سنى احكام عقليه يه عين صورتده تطبيقه مساعد اولان تعبيراتك تحريسنه چالشمشدر .

بؤل بو صورتله جبر ده‌كى كبى منطقده دخى جمع وطرح ومعادله‌نك بر طرفندن ديكر طرفنه حدلرك نقلى كبى عملياتى تطبيق ايلمشدر .

لكن جبرده ص س = ص ع اولسه بوندن س = ع

netîcesi alınabilir ise de Mantık'ta bu sûret câri değildir. Zîrâ bir x kısmının cüz'ü d vasfını hâiz olsa işbu kısım yine d vasfını hâiz olan diğer bir a kısmıyla bir olmak lâzım gelir. Kezâlik $x^2 = x$ ta'bîri Mantık'ta câri olduğu hâlde Cebir'de her zamân câri olamayıp fakat

$$0^2 = 0$$
$$1^2 = 1$$

olabilmekle $x^2 = x$ mu'âdelesinin Cebir'de 0 ve 1 den başka cezrleri yoktur. Binâenaleyh Cebir ile Mantık arasında mutâbakat-ı tâmme bulunamamıştır. Lâkin sıdk ve şümûl Mantık'ı 0 ve 1 ile ifâde olunarak bu kıymetlere göre Cebir ve Mantık ikisi de aynı kâ'ideye tatbîk olunmuş olurlar.

x+a ta'bîri[1] mübâyeneti ifâde eder ya'nî x kısmındaki efrâddan hiç biri a kısmında bulunamaz demek olur.

Bi'l-farz f(x) tâbi'inin ifâde eylediği

$$x,\ 1\text{-}x,\ \frac{1+x}{1-x}\ ,\ \text{ilâ-âhir.}$$

ve f(x, a) tâbi'inin ifâde eylediği

$$x+a,\ x\text{-}2a,\ \frac{x+a}{1-2a}\ ,\ \text{ilâ-âhir.}$$

---

1 Şayet bu formül "mübayenet/zıtlık" belirtiyorsa, orijinal metinde kullanılan (+) yerine bugün Matematik'teki eşitsizlik işareti(≠) veya Sembolik Mantık'ta ya da Matematik'in Küme-Bağıntı-Fonksiyon bölümlerinde "birbirini dışlar" anlamını ifade eden bir rumuz takdir edilmesi gerekiyor. Biz, müellifin kastetmiş olması muhtemel başka bir mana olabileceğini düşünerek metni matbu nüshada olduğu şekliyle bıraktık. (Ed.)

نتيجه‌سى النه بيلور ايسه‌ده منطقده بوصورت جارى دكلدر . زيرا بر س قسمنك جزئى ص وصفنى حائز اولسه اشبو قسم ينه ص وصفنى حائز اولان ديكر بر ع قسميله براولمق لازم كلور . كذلك س٢ = س تعبيرى منطقده جارى اولديغى حالده جبرده هر زمان جارى اوله‌ميوب فقط

$$٠ = ٠^{٢}$$

$$١ = ١^{٢}$$

اوله بيلكله س٢ = س معادله‌سنك جبرده ٠ و ١ دن بشقه جذرلرى يوقدر . بناء عليه جبرايله منطق اره‌سنده مطابقت تامه بولنه‌مامشدر . لكن صدق وشمول منطق ، و ا ايله افاده اولنه‌رق بوقيمتلره كوره جبر ومنطق ايكيسيده عين قاعده‌يه تطبيق اولنمش اولورلر .

س + ع تعبيرى مباينتى افاده ايدر يعنى س قسمنده كى افراددن هيچ برى ع قسمنده بولنه‌ماز ديمك اولور .

بالفرض ما (س) تابعنك افاده ايلديكى

$$س \quad ، \quad ١ - س \quad ، \quad \frac{١ + س}{١ - س} \quad ، \quad \text{الخ}$$

و ما (س ، ع) تابعنك افاده ايلديكى

$$س + ع \quad ، \quad س - ٢ع \quad ، \quad \frac{س + ع}{١ - ٢ع} \quad ، \quad \text{الخ}$$

gibi ta'bîrâtta x yerine 1 konulsa netîce f(1) ve 0 konulsa f(0) olması kavâ'id-i riyâziyyedendir. Meselâ f(x) ta'bîri $\frac{c+x}{c-2x}$ tâbi'ini ifâde etse f(1) ta'bîrinin tâbi'i $\frac{c+1}{c-2}$ ve f(0) ın dahî $\frac{c}{c}$ olur.

x bir işâret-i mantıkıyye veyâhûd fakat[1] 0 veyâ 1 gibi kıymet almak üzere bir işâret-i kemmiyye olsa f(x) tâbi'ini bast etmek cx + b(1-x) şeklinde koymak olup c ve b emsâlleri tâbi'in bu şekli müntic olmasına müsâ'id olmak üzere ta'yîn olunmuştur.

İmdi x bir işâret-i mantıkiyye olmak üzere herhangi bir f(x) tâbi'ini bast etmenin yolunu taharrî edelim. Bi'l-farz:

$$f(x) = cx + b(1-x)$$

olsa x = 1 için, f(1) = c

ve x = 0, için, f(0) = b

olup c ve b birinci mu'âdelede mahallerine vaz' ile

$$f(x) = f(1)\ x + f(0)\ (1 - x)$$

olmakla tâbi' bast olunmuş olur.

Meselâ $\frac{1+x}{1+2x}$ tâbi'i bast olunmak matlûb olsa x = 1 için f(1) = $\frac{2}{3}$ ve x = 0 için dahî f(0) = $\frac{1}{2}$ yâhûd 1, olup bundan:

---

1 Müellif, metin içinde "fakat" kelimesini günümüz Türkçesi'nde kullanıldığı manada kullanmamaktadır. Arapça'da kullanılan mana olan "sadece/yalnızca" manasında kullanmaktadır. (Çev.)

کبی تعبیراتده س یرینه ۱ قونیلسه نتیجه ما (۱) و ۰ قونیلسه ما (۰) اولمسی قواعد ریاضیه‌دندر ۰ مثلا ما (س) تعبری $\frac{ح + س}{ح - ۲س}$ تابعنی افاده ایتسه ما (۱) تعبیرینك تابعی $\frac{ح + ۱}{ح - ۲}$ و ما (۰) نك دخی $\frac{ح}{ح}$ اولور.

س براشارت منطقیه‌ویاخود فقط ۰ و یا ۱ کبی بر قیمت المق اوزره براشارت کیه‌اولسه ما (س) تابعنی بسط ایتمك ح س + ب (۱ — س) شکلنه قویمق اولوب ح و ب امثالری تابعك بو شکلی منتج اولمسنه مساعد اولمق اوزره تعیین اولنمشدر ۰

ایمدی س براشارت منطقیه‌اولمق اوزره هرقنغی بر ما (س) تابعنی بسط ایتمك یولنی تحری ایده‌لم : بالفرض

ما (س) = ح س + ب (۱ — س)

اولسه س = ۱ ، ایچون ما (۱) = ح

و س = ۰ ، ایچون ما (۰) = ب

اولوب ح و ب برنجی معادله‌ده محللرینه وضع ایله

ما (س) = ما (۱) س + ما (۰) (۱ — س)

اولمغله تابع بسط اولنمش اولور ۰

مثلا $\frac{۱ + س}{۱ + ۲ س}$ تابعی بسط اولنمق مطلوب اولسه س = ۱ ، ایچون ما (۱) = $\frac{۲}{۳}$ و س = ۰ ، ایچون دخی ما (۰) = $\frac{۱}{۱}$ یاخود ۱ ، اولوب بوندن :

$$\frac{1+x}{1+2x} = \frac{2}{3}\ x + 1\text{-}x$$

Şimdi de herhangi bir aded işârât-ı mantıkiyyeyi hâvî olan tâbi'i bast etmenin tarîkini taharrî edelim: Tâbi'-i mefrûz f(x, a) gibi iki işâretli olsa evvelâ işbu ta'bîr yalnız x in bir tâbi'i gibi farz olunarak ber-vech-i sâbık bast olundukta:

f(x, a) = f(1, a) x + f(0, a) (1-x) [2]

Sâniyen, f(1, a) emsâli a'nın bir tâbi'i add ile bast olundukta:

f(1, a) = f(1, 1) a + f(1, 0) (1 – a) [3]

Kezâlik f(0, a) emsâli dahî bast olundukta

f(0, a) = f(0, 1) + f(0, 0) (1 – a) [4]

olup [2] de f(1, a) ve f(0, a) yerine [3] ve [4] deki müsâvîleri vaz' olundukta

f(x, a) = f(1, 1) xa + f(1, 0) x (1 – a) + f(0 , 1) (1 – a) a + f(0, 0) (1 – x) (1 – a)

olmakla matlûb hâsıl olmuş olur.

Ve x = 1, a = 1 olsa f(x, a), f(1, 1) olup x = 1, a = 0 olsa f(1, 0) olur.

Eğer f(x, a), $\frac{1-x}{1-a}$ tâbi'ini ifâde eylemiş olsa:

$$\frac{١ + س}{١ + ٢ س} = \frac{٢}{٣} - س + ١ - س$$

شمديده هر قنغی برعدد اشارات منطقيه يی حاوی اولان تابعی بسط ايتمك طريقنی تحری ايده لم : تابع مفروض ما (س ، ع) كبی ايكی اشارتلی اولسه اولا اشبو تعبير يالكز س نك بر تابعی كبی فرض اولنه رق بروجه سابق بسط اولندقده :

ما (س ، ع) = ما (١ ، ع) س + ما (٠ ، ع) (١ - س) [٢]

ثانيا ما (١ ، ع) امثالی ع نك بر تابعی عد ايله بسط اولندقده :

ما (١ ، ع) = ما (١ ، ١) ع + ما (١ ، ٠) (١ - ع) [٣]

كذلك ما (٠ ، ع) امثالی دخی بسط اولندقده

ما (٠ ، ع) = ما (٠ ، ١) + ما (٠ ، ٠) (١ - ع) [٤]

اولوب [٢] ده ما (١ ، ع) و ما (٠ ، ع) يرينه [٣] و [٤] ده كی مساويلری وضع اولندقده

ما (س ، ع) = ما (١ ، ١) س ع + ما (١ ، ٠) س (١ - ع)

+ ما (٠ ، ١) (١ - س) ع + ما (٠ ، ٠)

(١ - س) (١ - ع)

اولمغله مطلوب حاصل اولمش اولور . و س = ١ ، ع = ١

اولسه ما (س ، ع) ، ما (١ ، ١) اولوب س = ١ ، ع = ٠

اولسه ما (١ ، ٠) اولور .

اكر ما (س ، ع) ، $\frac{١ - س}{١ - ع}$ تابعنی افاده ايلمش اولسه :

$f(0, 1) = \frac{0}{0}$, $f(1, 0) = \frac{0}{1} = 0$

$f(0, 1) = \frac{1}{0}$, $f(0,0) = 1$ olup tâbi‘ mefrûzun bastı:

$\frac{0}{0}\ xa + 0x(1-a) + \frac{1}{0}\ (1 - x)a + (1 - x)\ (1 - a)$

İşte bu usûle tevfîken x, a, d gibi üç işâretli olan tâbi‘ler dahî bast olunabilir.

İmdi x ve a’nın bastından hâsıl olan xa, $x(1 - a)$, $(1 - x)a$, $(1 - x)\ (1 - a)$ ta‘bîrât-ı erba‘asından xa ta‘bîri def‘aten x ve a ile işâret olunan evsâfı hâiz olan eşyâyı ve $x(1-a)$ dahî fakat x vasfını hâiz olup a ile tavsîf olunamayan eşyâyı ve $(1 - x)a$ dahî fakat a ile mevsûf olup x ile tavsîf olunamayan eşyâyı ve $(1- x)\ (1 - a)$ dahî ne x ve ne de a ile mevsûf olmayan eşyâyı ifâde eder. İşbû suver-i erba‘a cemî‘-i eşyânın x ve a vasıflarının herhangi birini veyâ ikisini de hâiz olup olmayanlarını taksîm ve temyîz eder demek olur.

c, b, t, p birer sâbit ve kemmî emsâl olduğuna göre $y = 0$ mu‘âdele-i mantıkıyyesi bast olundukta :

$$\text{ما } (1،0) = \div \quad ، \quad \text{ما } (0،1) = \frac{\cdot}{1} = \cdot$$

$$\text{ما } (0،1) = \frac{1}{\cdot} \quad ، \quad \text{ما } (0،0) = 1$$

اولوب تابع مفروضك بسطی :

$$\div \text{ س ع} + \cdot \text{ س } (1 - \text{ع}) + \frac{1}{\cdot} (1 - \text{س}) \text{ ع}$$
$$+ (1 - \text{س}) (1 - \text{ع})$$

ایشته بو اصوله توفیقاً س ، ع ، ص کبی اوچ اشارتلی اولان تابعلر دخی بسط اولنه بیلور .

ایمدی س و ع نك بسطندن حاصل اولان
س ع ، س (١ — ع) ، (١ — س) ع ، (١ — س) (١ — ع) تعبیرات اربعه سندن س ع تعبیری دفعةً س و ع ایله اشارت اولنان اوصافی حائز اولان اشیایی و س (١ — ع) دخی فقط س وصفنی حائز اولوب ع ایله توصیف اولنه میان اشیایی و (١ — س) ع دخی فقط ع ایله موصوف اولوب س ایله توصیف اولنه میان اشیایی و (١ — س) (١ — ع) دخی نه س و نه ده ع ایله موصوف اولمیان اشیایی افاده ایدر . اشبو صور اربعه جمیع اشیانك س و ع وصفلرینك هرقنغی برینی ویا ایکیسنیده حائز اولوب اولمیانلرینی تقسیم وتمییز ایدر دیمك اولور .

ح ، ب ، ط ، ی برر ثابت وکمی امثال اولدیغنه کوره ء = . معادلهٔ منطقیه سی بسط اولندقده

$$cxa + bx(1 - a) + t(1 - x)a + p(1 - x)(1 - a) = 0$$

olup bi'l-farz

$$cxa = 0$$

olduğu hâlde c emsâli sıfıra mu'âdil olmaz ise:

$$xa = 0$$

olmak lâzım gelip bu sûret hem x ve hem de A kısmında bir ferd bulunmadığını ifâde eder. Ve kezâlik B emsâli sıfır olmasa:

$$x(1 - a) = 0$$

olmak lâzım gelip bu da def'aten x kısmında bulunduğu hâlde A kısmında bulunacak bir ferdin mevcûd olmadığını ifâde eder. Ve böyle her bir emsâli bir kere sıfıra müncer olacak farz ile y = 0 mu'âdelesi tefsîr olunur ve bu netâyicin hepsi birden mu'âdele-i mezkûrenin tafsîlâtı olmuş olur.

Şimdi de E = 0 mu'âdelesinin mütemmimi olan y =1 mu'âdelesine nazar edelim. Bast ile:

$$xad + (1 - x)a\ (1 - d) + (1 - x)(1 - a)\ d + (1 - x)(1 - a)\ (1 - d) = 1$$

olsa bu ta'bîre nazaran: x, a, d evsâfına nisbetle mevcûdât dört kısma münkasım olup birincisi def'aten x, a, d ile tavsîf olunabilen ve ikincisi a ile mevsûf olup ne x ve ne de d ile mevsûf olmayan

ح س ع + ب س (١ — ع) + ط (١ — س) ع
+ ى (١ — س) (١ — ع) = ٠

اولوب بالفرض

ح س ع = ٠

اولديغى حالده ح امثالى صفره معادل اولمز ايسه

س ع = ٠

اولمق لازم كلوب بوصورت هم س وهمده ع قسمنده بر فرد بولنمديغنى افاده ايدر ٠ وكذلك ب امثالى صفر اولمسه

س (١ — ع) = ٠

اولمق لازم كلوب بوده دفعةً س قسمنده بولنديغى حالده ع قسمنده بولنه‌جق برفردك موجود اولمديغنى افاده ايدر٠ وبويله هر بر امثالى بركره صفره منجر اوله‌جق فرض ايله ى = ٠ معادله‌سى تفسير اولنور وبو نتايجك هپسى بردن معادلهٔ مذكوره‌نك تفصيلاتى اولمش اولور ٠

شمديده ى = ٠ معادله‌سنك متممى اولان ى = ١ معادله سنه نظر ايده‌لم : بسط ايله

س ع ص + (١ — س) ع (١ — ص) + (١ — س) (١ — ع) ص + (١ — س) (١ — ع) (١ — ص) = ١

اولسه بو تعبيره نظراً : س ، ع ، ص اوصافنه نسبتله موجودات درت قسمه منقسم اولوب برنجيسى دفعة س ، ع ، ص ايله توصيف اولنه بيلن وايكنجيسى ع ايله موصوف اولوب نه س ونه‌ده ص ايله موصوف اولميان

ve üçüncüsü d olup x ve a olmayan ve dördüncüsü dahî ne x ve ne a ve ne de d olmayıp bu evsâfa müteʻallık olmayan efrâdı ifâde eder.

Şimdi de tâbiʻin herhangi bir p işâret-i mantıkıyyesine müsâvî olması demek olan y = p muʻâdelesini nazar-ı mütâlaʻaya alarak x, a, d ve p işâretlerini rabt eden bir muʻâdelenin p ile işʻâr olunan kısmının diğer x, a ve d ilâ-ahir : ile işârât olunan kısmı ile olan münâsebâtının taʻyînî matlûb olsun. Muʻâdele p işâretine nazaran bastolundukta netîcesi:

$$r\,p + r'\,p\,(1 - p) = 0\ [0]$$

şeklinde bulunup r, r′ diğer işâretlerin tâbiʻi olur. Ve

$$r' = (r' - r)\,p$$

olmakla bundan

$$p = \frac{r'}{r' - r}$$

İmdî bir muʻâdelenin taraf-ı sânîsi bast olunsa tafsîlât-ı mantıkıyyesi hâsıl olur demek olur.

Ve eğer x, a, d işâretleriyle diğer 1- p kısmının münâsebeti taʻyîn olunmak matlûb olsa [5] muʻâdelesinden:

$$1 - p = \frac{r}{r' - r}$$

bulunur.

و اوچنجیسی ص اولوب س و ع اولمیان و دردنجیسی دخی نه س ونه ع ونه‌ده ص اولمیوب بو اوصافه متعلق اولمیان افرادی افاده ایدر.

شمدیده تابعك هر قنغی بر ك اشارت منطقیه‌سنه مساوی اولمسی دیمك اولان ء = ك معادله‌سنی نظر مطالعه‌یه الهرق س ، ع ، ص و ك اشارتلرینی ربط ایدن برمعادله‌نك ك ایله اشعار اولنان قسمنك دیکر س ، ع ، ص الخ: ایله اشارت اولنان قسمی ایله اولان مناسباتنك تعیینی مطلوب اولسون: معادله ك اشارتنه نظراً بسط اولندقده نتیجه‌سی

ل ك + لَ ك (١ — ك) = ٠ [٥]

شکلنده‌بولنوب ل ، لَ دیکر اشارتلرك تابعی‌اولور. و

لَ = (لَ — ل) ك

اولمغله بوندن

$$ك = \frac{لَ}{لَ — ل}$$

ایمدی برمعادله‌نك طرف ثانیسی‌بسط اولنسه تفصیلات منطقیه‌سی حاصل اولور دیمك اولور.

واکر س ، ع ، ص اشارتلریله دیکر ١ — ك قسمنك مناسباتی تعیین اولنمق مطلوب اولسه [٥] معادله‌سندن

$$١ — ك = \frac{ل}{لَ — ل}$$

بولنور.

İmdî p bir kısmın işâreti ve y dahî diğer kısmın tâbi'i olmak üzere p = y şeklinde bulunan mu'âdelât-ı mantıkıyyenin tafsîlâtını bulmak matlûb olsun: p = y mu'âdelesinin taraf-ı sânîsi tamâmıyla bast olunmuş farz olunsa emsâlleri ber-vech-i zîr dört olur:

Evvelen – Emsâl 1 olup kaziyye mûcibe-i külliyye olur.

Sâniyen – Emsâl 0 olup kaziyye sâlibe-i külliyye olur.

Sâlisen – Emsâl ÷ olup bu ta'bîrin Riyâziyye'de gayr-i mahdûd bir kıymeti olduğu gibi Mantık'ta dahî gayr-i mahdûd bir kısmı ifâde eder. Meselâ "fânî olmayan insan yoktur" kaziyyesini ele alsak A "insan"a x dahî "fânî"ye işâret olmak üzere ber vech-i sâbık bu kaziyye:

$$a(1- x) = 0$$

olmakla bundan S nin kıymeti istihrâc olunmak üzere:

$$a - ax = 0$$

$$\text{ve } ax = a$$

$$\text{ve } x = \frac{a}{a}$$

olup taraf-ı sânî bast olundukta:

$$x = a + \frac{0}{0}(1 - a)$$

olur. Bu da iş'âr eder ki x ile iş'âr olunan fânî: A ile

ايمدى ك بر قسمك اشارتى و ء دخى ديكر بر قسمك تابعى اولمق اوزره ك = ء شكلنده بولنان معادلات منطقيه نك تفصيلاتنى بولمق مطلوب اولسون : ك = ء معادله سنك طرف ثانيسى تماميله بسط اولنمش فرض اولنسه امثالرى بروجه زير درت اولور :

اولاً — امثال ١ اولوب قضيه موجبهٔ كليه اولور .

ثانياً — امثال ٠ اولوب قضيه سالبهٔ كليه اولور .

ثالثاً — امثال ÷ اولوب بو تعبيرك رياضيده غير محدود بر قيمتى اولديغى كبى منطقده دخى غير محدود بر قسمى افاده ايدر . مثلا فانى اولميان انسان يوقدر قضيه سنى الهالسه ق ع انسانه س دخى فانيه اشارت اولمق اوزره بروجه سابق بو قضيه

ع (١ — س) ٠

اولمغله بوندن س نك قيمتى استخراج اولنمق اوزره

ع — ع س = ٠

و ع س = ع

و س = $\frac{ع}{ع}$

اولوب طرف ثانى بسط اولندقده

س = ع + ÷ (١ — ع)

اولور . بوده اشعار ايدركه س ايله اشعار اولنان فانى : ع ايله

iş'âr olunan insan ile, insan olmayıp $\frac{0}{0}$ emsâl-i gayr-i mahdûdesıyla gayr-ı mu'ayyen bulunan sâir (1 - a) mevcûdâtından ibâret olan bir kısımdır ve bu kısım bâkînin insan olmayan cemî'-i mevcûdâtı câmi' olup olmadığı mu'âdeleye nazaran gayr-i mu'ayyendir.

Râbian – Emsâl zikr olunan üç sûretin hiç birine mümâsil olmaz ise tafsîli zîrdeki nazariyye ile olur:

Şöyle ki p ile iş'âr olunan bir mecmû'u ifâde eden bir y tâbi'i bast olundukta hudûdundan herhangi birinin c emsâl-i kemmiyyesi c(1 – c) = 0 sûretini kabûl etmese ol haddin olması lâzım gelir.

Meselâ "hayevân-ı nâtık olan insan ya ebyaz veyâ esveddir" ta'bîrindeki "hayevân-ı nâtık" ve "insan" ile "ebyad" ve "esved" mefhûmlarının nisbetlerini ta'yîn etmek matlûb olsun. İmdî

x = Hayevân-ı nâtık

a = İnsan

d = Ebyaz

p = Esved

olsa "siyâh insan" ile "beyâz insan"ın mecmû'u "hayevân-ı nâtık" olduğundan

$$x = ad + ap$$

olup taraf-ı sânî bast ile 0 emsâlini hâvî olan haddler ihrâc olundukta:

اشعار اولنان، انسان ایله ، انسان اولمیوب ÷ امثال غیرمحدوده سیله غیرمعین بولنان سائر (١ — ع) موجوداتدن عبارت اولان بر قسمدر وبو قسم باقینك انسان اولمیان جمیع موجوداتی جامع اولوب اولمدیغی معادله یه نظراً غیر معیندر .

رابعاً — امثال ذکر اولنان اوج صورتك هیچ برینه مماثل اولمز ایسه تفصیلی زیرده کی نظریه ایله اولور :

شویله که ك ایله اشعار اولنان بر مجموعی افاده ایدن بر ء تابعی بسط اولندقده حدودندن هر قنغی برینك ح امثال کیمسی ح (١ — ح) = ٠ صورتنی قبول ایتمسه اول حدك ٠ اولمسی لازم کلور ٠

مثلا حیوان ناطق اولان انسان یا ابیض ویا اسود در تعبیرنده کی حیوان ناطق وانسان ایله ابیض واسود مفهوملرینك نسبتلرینی تعیین ایتمك مطلوب اولسون ٠ ایمدی

س حیوان ناطق
ع انسان
ص ابیض
ك اسود

اولسه سیاه انسان ایله بیاض انسانك مجموعی حیوان ناطق اولدیغندن

س = ع ص + ع ك

اولوب طرف ثانی بسط ایله ٠ امثالنی حاوی اولان حدلر اخراج اولندقده

$$a = \frac{1}{2}\ xdp + xd\ (1-p) + x(1-d)\ p + \frac{1}{0}\ x(1-x)\ (1-p) + \frac{0}{0}$$
$$(1-x)\ (1-d)\ (1-p) \text{ ve } \frac{1}{2}\ ,\ \frac{1}{0}$$

emsallerini hâvî olan hadler sıfıra müsâvî kılınarak:

$$a = xd\ (1-p) + xp(1-d) + \frac{0}{0}\ (1-x)\ (1-d)\ (1-p)$$

[6]

$$xdp = 0$$

[7]

$$x(1-x)\ (1-p) = 0$$

[8]

olup netâyic-i selâse istihsâl olunmuş olur: Evvelâ "insan" ya "hayevân-ı nâtık-ı ebyaz-ı lâ-esved" veyâ "hayevân-ı nâtık-ı esved-i lâ-ebyaz" olup, "hayevân-ı nâtık" olmamakla berâber hem "lâ-ebyaz" ve hem de "lâ-esved" olan bir şeyin bulunup bulunmadığı gayr-ı mu'ayyen olur [6].

Sâniyen hem "ebyaz" ve hem "esved" bir "hayevân-ı nâtık" olamaz [7].

Sâlisen hem "hayevân-ı nâtık" ve hem de "lâ-nâtık" olan bir "siyâh şey" bulunmaz [8].

Ve yine misâl-i mezkûrdan "hayevân-ı nâtık"ın gayrı olan mevcûdâtın tafsîlâtı dahî taharrî olunabilir. Bu hâlde:

$$1 - a = 1 - \frac{x}{d+p} = \frac{d+p-x}{d+p} = \frac{1}{2}\ xdp + 0x\ d(1-p) + 0x(1-d)p$$

ع = $\frac{١}{٢}$ س ص ك + س ص (١ — ك) + س (١ — ص) ك

+ $\frac{١}{٠}$ س (١ — س) (١ — ك) + ÷ (١ — س)

(١ — ص) (١ — ك)

و $\frac{١}{٢}$ ، $\frac{١}{٠}$ امثاللرینی حاوی اولان حدلر صغره مساوی

قلنه‌رق:

ع = س ص (١ — ك) + س ك (١ — ص)

+ ÷ (١ — س) (١ — ص) (١ — ك) [٦]

س ص ك = ٠ [٧]

س (١ — س) (١ — ك) = ٠ [٨]

اولوب نتایج ثلثه استحصال اولنمش اولور: اولا انسان یا حیوان ناطق ابیض لااسود ویا حیوان ناطق اسود لا ابیض اولوب، حیوان ناطق اولمامغله برابرهم لا ابیض وهمده لا اسود اولان، برشیئك بولنوب بولنمدیغی غیر معین اولور [٦]. ثانیا هم ابیض وهم اسود بر حیوان ناطق اوله‌ماز [٧]. ثالثاً هم حیوان ناطق وهمده لاناطق اولان بر سیاه شی بولنه‌مز [٨].

وینه مثال مذکوردن حیوان ناطقك غیری اولان موجوداتك تفصیلاتی دخی تحری اولنه بیلور: بو حالده

١ — ع = ١ — $\frac{س}{ص + ك}$ = $\frac{ص + ك — س}{ص + ك}$

= $\frac{١}{٢}$ س ص ك + ٠ س ص (١ — ك) + ٠ س (١ — ص) ك

$$+ \frac{1}{0} (1 - d)(1 - p) + (1 - x)dp + (1 - x)d(1 - p) + (1 - x)$$
$$(1 - d)p + \frac{0}{0} (1 - x)(1 - d)(1 - p)$$

olup emsâli 0 olan hadlerden sarf-ı nazar ile emsâli $\frac{1}{2}$ ve $\frac{1}{0}$ olanlar dahî sıfıra müsâvî kılındıkta:

$$(1 - x)dp + (1 - x)\ d(1 - p) + (1 - x)(1 - d)$$
$$p + \frac{0}{0} (1 - x)(1 - d)$$
$$(1 - p) = (1 - x)\ d + (1 - x)(1 - d)p + \frac{0}{0} (1 - x)(1 - d)(\ 1 - p)$$

bu dahî: "hayevân-ı nâtık"ın gayrı olan eşyâya "beyaz" olan veyâhûd, "lâ-ebyad" olarak, "esved" olan eşyâ olup "la-ebyad" ve "lâ-esved" olan bir kısmın bulunup bulunmadığı gayr-ı mu'ayyen olur.

İşte bunlar hep bir kaziyyenin suver-i muhtelifesi olup bu mezkûr olan sûretlerden daha başka tafsîlât dahî istihrâc olunabilir ise de hisâb-ı mantıkıyyenin vüs'at-ı cereyânını göstermeye bunlar kâfîdir.

Böylece bir kaziyyenin haddleri beynindeki nisbetin tafsilâtı istihrâc olunabildiği gibi müte'addid kaziyyelerin münâsebetinden dahî netâic istihsâl olunabilir. Ve bu vecihle kaziyyelerin terkîb ve te'lîfi bir

$$+ \frac{1}{ب} (1 - ص)(1 - ئ) + (1 - س) ص ئ$$
$$+ (1 - س) ص (1 - ئ) + (1 - س)(1 - ص) ئ$$
$$+ \div + (1 - س)(1 - ص)(1 - ئ)$$

اولوب امثالی . اولان حدلردن صرف نظر ایله امثالی $\frac{1}{2}$ و $\frac{1}{ب}$ اولنلر دخی صفره مساوی قلندقده :

$$(1 - س) ص ئ + (1 - س) ص (1 - ئ)$$
$$+ (1 - س)(1 - ص) ئ \div + (1 - س)$$
$$(1 - ص)(1 - ئ) = (1 - س) ص + (1 - س)$$
$$(1 - ص) ئ + \div + (1 - س)(1 - ص)$$
$$(1 - ئ)$$

بو دخی : حیوان ناطقك غیری اولان اشیا یا بیاض اولان ویاخود ، لا ابیض اوله‌رق ، اسود اولان‌اشیا اولوب لا ابیض ولا اسود اولان بر قسمك بولنوب بولنمدیغی غیرمعین اولور .

ایشته بونلر هپ بر قضیه‌نك صور مختلفه‌سی اولوب بو مذکور اولان صورتلردن دها بشقه تفصیلات دخی استخراج اولنه بیلور ایسه‌ده حساب منطقینك وسعت جریانی کوسترمکه بونلر کافیدر .

بویله‌جه بر قضیه‌نك حدلری بیننده‌کی نسبتك تفصیلاتی استخراج اولنه بیلدیکی کبی متعددقضیه‌لرك مناسباتندن‌دخی نتایج استحصال اولنه بیلور . وبو وجهله قضیه‌لرك ترکیب وتألیفی بر

kıyâs demek olayacağından bunda ol emirde aranacak şey hadd-i evsatın ihrâcından ibârettir:

İmdî f (x) = 0 mu'âdelesinin taraf-ı evveli bast olundukta:

$$f(1)\ x + f(0)\ (1 - x) = 0$$

Yâhûd

$$\{ f(1) - f(0) \}\ x + f(0) = 0$$

binâen'aleyh

$$x = \frac{f(1)}{f(0) - f(1)}$$

ve

$$1 - x = \frac{f(1)}{f(1) - f(0)}$$

ve burada istihrâc olunmuş x ve 1 – x nin kıymetleri (206. Sâhifede mezkûr olan) x(x - 1) = 0 mu'âdele-i esâsiyyesinde mahalline vaz' olundukta

$$\frac{f(0)\ f(1)}{\{ f(0) - f(1) \}} = 0$$

Yâhûd

$$f(1) - f(0) = 0$$

olur. Ve görülür ki işârât-ı mantıkıyyenin esâsı olan x(1 - x) = 0 mu'âdelesi burada kıyâs-ı müsâvâtın

قياس ديمك اوله‌جغندن بونده اول امرده ارانه‌جق شى حد اوسطك اخراجندن عبارتدر :

ايمدى ما (س) = ٠ معادله‌سنك طرف اولى بسط اولندقده :

$$\text{ما}(١)\ س + \text{ما}(٠)\ (١ - س) = ٠$$

ياخود

$$\{\text{ما}(١) - \text{ما}(٠)\}\ س + \text{ما}(٠) = ٠$$

بناءً عليه

$$س = \frac{\text{ما}(٠)}{\text{ما}(٠) - \text{ما}(١)}$$

و

$$١ - س = \frac{\text{ما}(١)}{\text{ما}(١) - \text{ما}(٠)}$$

و بوراده استخراج اولنمش بولنان س و ١ — س نك قيمتلرى (٢٠٦ جى صحيفه‌ده مذكور اولان) س (١ — س) = ٠ معادلهٔ اساسيه‌سنده محلنه وضع اولندقده

$$\frac{\text{ما}(٠)\ \text{ما}(١)}{\{\text{ما}(٠) - \text{ما}(١)\}^{٢}} = ٠$$

ياخود

$$\text{ما}(١) - \text{ما}(٠) = ٠$$

اولور . وكوريلوركه اشارات منطقيه‌نك اساسى اولان س (١ — س) = ٠ معادله‌سى بوراده قياس مساواتك

mukaddime-i ecnebiyyesi makâmında olarak f(x) = 0 mu'âdelesiyle mukaddime-i mezkûre beyninde hadd-i evsat cebir ve mukâbele ile ihrâc edilmiş olur.

Kezâlik

$$f(1)x + f(0)\ (1 - x) = 0$$

mu'âdelesi nazar-ı i'tibâra alınsa = evvelâ x ve ba'dehû (1 – x) ile darb olundukta

$$f(1)x = 0$$

$$f(0)(1 - x) = 0$$

hall ve bast ile

$$f(1) = \frac{0}{x} = \frac{0}{0}\ (1 - x)$$

$$f(0) = \frac{0}{1 - x} = \frac{0}{0}\ x$$

olup: "Evvelâ f(1) ile iş'âr olunan efrâd S değildir sâniyen f(0) ile iş'âr olunan efrâd x dir" demek olarak def'aten f(1) veyâ (0) kısımlarının ikisinde de bulunacak efrâdın vücûdu bu kadar demek olur. Yâhûd işârât ile ifâde ederek

$$f(1)f(0) = 0$$

olur.

Şimdi de

مقدمهٔ اجنبیه‌سی مقامنده اوله‌رق ما (س) = ۰ معادله‌سیله مقدمهٔ مذکوره بیننده حد اوسط جبر ومقابله ایله اخراج ایدلمش اولور ۰

کذلك

ما (۱) س + ما (۰) (۱ — س) = ۰

معادله‌سی نظر اعتباره النسه : اولا س وبعده (۱ — س) ایله ضرب اولندقده

ما (۱) س = ۰

ما (۰) (۱ — س) = ۰

حل وبسط ایله

$$\text{ما}(۱) = \frac{\cdot}{س} = \div (۱ - س)$$

$$\text{ما}(۰) = \frac{\cdot}{۱ - س} = \div س$$

اولوب : اولا ما (۱) ایله اشعار اولنان افراد س دکلدر ثانیاً ما (۰) ایله اشعار اولنان افراد س در دیمك اوله‌رق دفعة ما (۱) و ما (۰) قسملرینك ایکیسنده‌ده بولنه‌جق افرادك وجودی یوقدر دیمك اولور ۰ یاخود اشارت ایله افاده ایدرك

ما (۱) ما (۰) = ۰

اولور ۰

شمدیده

$$f(x, a) = 0$$

Şimdi mu'âdelesini nazar-ı mutâla'aya alalım. Ber-vech-i sâbık bu mu'âdelede A nın mukâbelesinin netîcesi:

$$f(x, 1)\, f(x, 0) = 0$$

olup eğer bu mu'âdelede a mütevâliyen 1 ve 0'a tahvîl olunarak netâic-i müstahsele yekdiğerine sarf olunsa dahî öyle yapılsa

$$f(1,1)\, f(1,0)\, f(0, 1)\, f(0, 0) = 0$$

netîcesi hâsıl olur.

Bu hâlde y = 0 şeklinde bulunan herhangi bir mu'âdelenin mukâbele olunmak için, taraf-ı evvel tamâmıyla bast ve hâsılının emsâlleri yekdiğerine darb ile netîcesi sıfıra müsâvî kılınmalıdır.

Bunu bir misâl ile îzâh edelim: "Ecsâm kâbil-i taksîm olup cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkebdir ve ecsâm ya mülevven veyâ şeffâftır" ta'bîrini ele alalım. İmdî:

p = Ecsâm

x = Kâbil-i taksîm olan eşyâ

t = Cüz'i lâ-yetecezzâdan mürekkeb olan eşyâ

m= Mülevven

k = Şeffâf

olsa:

ما (س ، ع) = ٠

معادله‌سنی نظر مطالعه‌یه اله‌لم : بروجه سابق بو معادله‌ده ع نك مقابله‌سنك نتیجه‌سی

ما (س ، ١) ما (س ، ٠) = ٠

اولوب اكر بو معادله‌ده ع متوالیا ١ وصفره تحویل اولنه‌رق نتایج مستحصله یكدیكرینه ضرب اولنسه و س دخی اویله یاپلسه

ما (١ ، ١) ما (١ ، ٠) ما (٠ ، ١) ما (٠ ، ٠) = ٠

نتیجه‌سی حاصل اولور ٠

بو حالده ء = ٠ شكلنده بولنان هرقنغی برمعادله‌نك ، مقابله اولنمق ایچون ، طرف اولی تمامیله بسط وحاصلنك امثاللری یكدیكرینه ضرب ایله نتیجه‌سی صفره مساوی قلنملیدر ٠

بونی برمثال ایله ایضاح ایده‌لم : اجسام قابل تقسیم اولوب جزء لایتجزادن مركبدر واجسام یا ملون ویا شفافدر تعبیرینی اله الالم : ایمدی

ك = اجسام
س = قابل تقسیم اولان اشیا
ط = جزء لا یتجزادن مركب اولان اشیا
م = ملون
ق = شفاف

اولسه :

$$p = xt\{mk + m(1 - k) + k(1 - m)\}$$

yâhûd

$$p= xt\{m + k(1 - m)\}$$

İşte bu ta'bîrden herhangi bir işâretin ihrâcıyla netîcenin ne olacağı ta'yîn olunabilir. (Evvelâ) buradan k ihrâc ile p ta'bîrinin tafsîlâtını taharrî edelim. İmdî mu'âdelenin her haddi birinci tarafa geçirildikte:

$$p - xt(m+k-km) = 0$$

p = 1 farz olundukta taraf-ı evvel p – xt olup k = 0 farzolundukta p – xtm olur ve tarîk mukâbele ile:

$$(p - xt)\ \ (p - xtm) = 0$$

yâhûd

$$p - pxtm - pxt + xtm = 0$$

olup bundan dahî

$$p = \frac{xtm}{xt + xtm - 1}$$

mu'âdelesi hâsıl olmakla bast olunarak

$$p= txm\ \ \frac{0}{0}\ \ tx\ (1 - m)$$

bulunup bu dahî: "Ecsâm kâbil-i taksîm olup cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb ve mülevven olan eşyâ ile, kâbil-i taksîm ve cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb ve bî-levn olup olmadığı gayr-i mu'ayyen olan eşyânın mecmû'undan ibârettir" demek olur.

ك = س ط { م ق + م (١ — ق) + ق (١ — م) }

ياخود

ك = س ط { م + ث (١ — م) }

ايشته بوتعبيردن هرقنغى بر اشارتك اخراجيله نتيجه‌نك نه اوله‌جغى تعيين اولنه‌بيلور : (اولا) بورادن ث اخراج ايله ك تعبيرينك تفصيلاتنى تحرى ايده‌لم : ايمدى معادله‌نك هر حدى برنجى طرفه چكيرلدكده

ك — س ط (م + ث — ث م) = ٠

ق = ١ فرض اولندقده طرف اول ك — س ط اولوب ث = ٠

فرض اولندقده ك — س ط م اولور وطريق مقابله ايله

(ك — س ط) (ك — س ط م) = ٠

ياخود

ك — ك س ط م — ك س ط + س ط م = ٠

اولوب بوندن دخى

$$ك = \frac{س ط م}{س ط + س ط م — ١}$$

معادله‌سى حاصل اولمغله بسط اولنه‌رق

ك = ط س م ÷ ط س (١ — م)

بولنوب بودخى : اجسام قابل تقسيم اولوب جزء لايتجزادن مركب وملون اولان اشيا ايله ، قابل تقسيم وجزء لايتجزادن مركب وبى لون اولوب اولمديغى غير معين اولان اشيانك مجموعندن عبارتدر ديمك اولور .

(Sâniyen) x ile p beynindeki nisbetinden sarf-ı nazar ile k ta'bîrinin t ve m işâretlerine olan nisbetini taharrî edelim. İşbû

$$k = x(kt + ktm - tm) = 0$$

mu'âdelesinden

$$x = \frac{k}{kt + ktm - tm}$$

bulunup bast olundukta

$$x = ktm + kt(1 - m) + \frac{1}{0}\ k(1 - t)\ m + \frac{1}{0}\ k(1 - t)\ (1 - m) + 0$$
$$(1 - k)tm + \frac{0}{0}\ (1 - k)t\ (1 - m) + \frac{0}{0}\ (1 - k)\ (1 - t)m + \frac{0}{0}$$
$$(1 - k)(1 - t)(1 - m)$$

olur ve bu da: "Kâbil-i taksîm olan eşyâ, cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb ve mülevven olan ecsâm, ile cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb ve bî-levn olan ecsâmdan ibâret olup cisim olmadığı hâlde, cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb ve bî-levn olan, ile cüz'-i lâ-yetecezzâdan mürekkeb olmayıp mülevven veyâ bî-levn olan, eşyânın bulunup bulunmadığı gayr-ı mu'ayyen olur."

Buraya kadar beyân olunan usûl-i mukâbele bir kaziyye-i munfasılanın eczâsı hakkında olmakla şimdi de müte'addid mukaddemâttan bir kaziyye istihsâl etmenin suver-i muhtelifesini beyân edelim:

Birinci sûret – eğer $y_1 = 0$, $y_2 = 0$ ve ilâ-âhir. Birer mu'âdele-i mantıkıyye olup taraf-ı evvellerini teşkîl eden hudûd

(ثانيا) س ايله ى بيننده كى نسبتندن صرف نظر ايله ك تعبيرينك ط و م اشارتلرينه اولان نسبتنى تحرى ايده‌لم : اشبو

ك — س (ك ط + ك ط م — ط م) = ٠

معادله‌سندن

$$س = \frac{ك}{ك ط + ك ط م — ط م}$$

بولنوب بسط ايله

س = ك ط م + ك ط (١ — م) + ½ ك (١ — ط) م + ½ ك (١ — ط) (١ — م) + ٠ (١ — ك) ط م + ÷ (١ — ك) ط (١ — م) + ÷ (١ — ك) (١ — ط) م + ÷ (١ — ك) (١ — ط) (١ — م)

اولور وبوده : قابل تقسيم اولان اشيا ، جزء لايتجزادن مركب وملون اولان اجسام ، ايله جزء لا يتجزادن مركب وبى لون اولان اجسامدن عبارت اولوب جسم اولمديغى حالده ، جزء لايتجزادن مركب وبى لون اولان ، ايله جزء لايتجزادن مركب اولميوب ملون ويا بى لون اولان ، اشيانك بولنوب بولنمديغى غير معين اولور ٠

بورايه قدر بيان اولنان اصول مقابله بر قضيهٔ منفصله‌نك اجزاسى حقنده اولمغله شمديده متعدد مقدماتدن بر قضيه استحصال ايتمك صور مختلفه‌سنى بيان ايده‌لم :

برنجى صورت — اكر ع١ = ٠ ، ع٢ = ٠ والخ

بر معادلهٔ منطقيه اولوب طرف اوللرينى تشكيل ايدن حدود

müsbet olsa bu mu'âdeleler cem' ile bir muâdele teşkîl olunabilir:

Vâkı'an H T ta'bîri tâbi'inin bastıyla hâsıl olan hudûdun birini iş'âr eylese ve bt dahî ol hudûdun tâbi'inin bastıyla hâsıl olan hudûd arasında nazarî olan haddi ifâde etse bu yoldaki mu'âdelelerin

$$y1 + y2 + \ldots = 0$$

mecmû'unun hudûd-ı mütenâzırası

$$(c+b+\ldots)t$$

olur. Lâkin bi'l-farz H ve B emsâllerinin hiç biri menfî olmadıklarından mahv olmayıp ancak (c+b+…)t emsâli mecmû'u mahv olduğu vakit mahv olacaklarından ve mu'âdelelerinin hadlerinin her biri [M] mu'âdelesinn bastıyla hâsıl olan ta'bîrde dâhil bulunur. Bu hâlde [M] mu'âdelesi müte'allık olduğu diğer mu'âdelâtın tafsîlâtını câmi' olmuş olur.

İkinci sûret – herhangi $y1 = 0$, $y2 = 0$, ilâ-âhir mu'âdelelerinin haddleri birinci tarafa nakl olunmuş olduğu hâlde mecmû'-ı tafsilâtı mu'âdelât-ı mezkûrenin her birinin murabba'ının cem'inden hâsıl olan

$$y_1^2 + y_2^2 + \ldots = 0$$

mu'âdelesinde muctemi' olup bu muâdele onların her bir tafsîlâtını hâvî olur.

مثبت اولسه بومعادله‌لر جمع ايله بر معادله تشكيل اولنه بيلور:
واقعا ح ط تعبيرى $ك_1$ تابعنك بسطيله حاصل اولان حدودك
برينى اشعار ايلسه و ب ط دخى اول حدودك $ك_2$ تابعنك بسطيله
حاصل اولان حدود اره سنده نظيرى اولان حدى افاده ايتسه بو
يولده‌كى معادله‌لرك

$$ك_1 + ك_2 + \text{الخ} = 0 \qquad [٩]$$

مجموعنك حدود متناظره سى

$$(ح + ب + \text{الخ})\ ط$$

اولور. لكن بالفرض ح و ب امثالرينك هيچ برى منفى
اولمدقلرندن محو اولميوب انجق (ح + ب + الخ) امثالى
مجموعى محو اولديغى وقت محو اوله‌جقلرندن $ك_1 = 0$ و
$ك_2 = 0$ معادله‌لرينك حدلرينك هربرى [٩] معادله‌سنك بسطيله
حاصل اولان تعبيرده داخل بولنور. بوحالده [٩] معادله‌سى
متعلق اولديغى ديكر معادلاتك تفصيلاتنى جامع اولمش اولور.
ايكنجى صورت — هر قنغى $ك_1 = 0$ ، $ك_2 = 0$
، الخ معادله‌لرينك حدلرى برنجى طرفه نقل اولنمش اولديغى
حالده مجموع تفصيلاتى معادلات مذكوره‌نك هربرينك مربعنك
جمعندن حاصل اولان

$$ك_1^2 + ك_2^2 + \text{الخ} = 0$$

معادله‌سنده مجتمع اولوب بو معادله انلرك هر بر تفصيلاتنى حاوى
اولور.

Fi'l-vâki' $y1 = 0$ mu'âdelesi bast ile

$$c1t1 + c2t2 + \ldots = 0$$

olsa $= 0$ mu'âdelesi bast olundukta

$$c1t_1^2 + c2t_1^2 + \ldots = 0$$

olmakla her birinin bir yolda hudûddan teşekkül eylediği görülür. Ve $y2 = 0$ mu'âdelesi için dahî böyle olmakla

$$y_1^2 + y_2^2 + \ldots = 0$$

mu'âdelesinin tafsilâtı

$$y1 = 0 , y2 = 0,$$ ilâ-ahir

mu'âdelâtının tafsîlâtının mecmû'u olmuş olur (cebirin tatbîkât-ı mantıkıyyesinde $x^2 = x$ olduğunu bu gibi yerlerde derhâtır etmek lâzımdır.)

Üçüncü sûret - Murabba'ını alarak veyâ diğer bir sûretle bir mu'âdele hâsıl-ı bastındaki emsâlleri müsbet olacak bir şekle konulabilir ise ol mu'âdelenin mukâbelesiyle istihsâl olunan cemî'-i mu'âdelât-ı müştekka diğer mu'âdeleler ile dahî cem' olunabilir:

Farz edelim ki y = 0 mu'âdelesi bir x işâretiyle mukâbele olunsun. Onun taraf-ı evvelinin hâsıl-ı bastında (bi'l-farz) menfî bir emsâl bulunmadığından[1]:

1 226. sayfa ile 236. sayfalar metinde karıştırılmış, yani yerleri değiştirilmiş. Biz 236. sayfayı 226'ya, 226. sayfayı da 236. sayfaya yerleştirdik. (Çev.)

فى الواقع $ك_1 = 0$ معادله‌سى بسط ايله

$$ح_1 ط_1 + ح_2 ط_2 + \text{الخ} = 0$$

اولسه $\frac{ك_2}{ك_1} = 0$ معادله‌سى بسط اولندقده

$$ح_1 ط_1^2 + ح_2 ط_2^2 + \text{الخ} = 0$$

اولمغله هربرينك بريولده حددن تشكل ايلديكى كوريلور ٠ و $ك_2 = 0$ معادله‌سى ايچون دخى بويله اولمغله

$$ك_1^2 + ك_2^2 + \text{الخ} = 0$$

معادله‌سنك تفصيلاتى

$$ك_1 = 0 \text{ ، } ك_2 = 0 \text{ ، الخ}$$

معادلاتنك تفصيلاتنك مجموعى اولمش اولور (جبرك تطبيقات منطقيه‌سنده $س^2 = س$ اولديغنى بوكبى يرلرده درخاطر ايتمك لازمدر) ٠

اوچنجى صورت — مربعنى اله‌رق ويا ديكر بر صورتله برمعادله حاصل بسطنده‌كى امثالرى مثبت اوله‌جق برشكله قونيله بيلور ايسه اول معادله‌نك مقابله‌سيله استحصال اولنان جميع معادلات مشتقه ديكر معادله‌لر ايله دخى جمع اولنه‌بيلور:

فرض ايده‌لم كه $ك = 0$ معادله‌سى بر $س$ اشارتيله مقابله اولنسون: انك طرف اولنك حاصل بسطنده (بالفرض) منفى بر امثال بولنمديغندن

$$y1x + y2(1 - x) = 0$$ [1]

Yazılabilmekle $y1$ ve $y2$ nin her biri

$$c1t1 + c2t2 + ... + c\alpha t\alpha$$

Şeklinde bulunur. Ve zikri sebkat eden usûl mukâbele ile

$$y1\ y2 = 0$$

Olup hâsıl darbında nin hiçbir menfî emsâli bulunmaz. Ve işbu $y1\ y2 = 0$ mu'âdelesi emsâlleri müsbet bulunan sâir cemî'-i mu'âdelâta zammolunabilir ve netîce ol mu'âdelelerin tafsilâtından terekküb ve teşekkül eden tafsilâtı hâvî olur:

Meselâ şu zîrdeki kaziyyeler mukaddime olsun:

1. Müteşâbih olan eşkâl, mütenâzır olan zâviyeleri müsâvî ve mütenâzır olan dıl'ları mütenâsib olan eşkâldir.

2. Mütenâzır olan zâviyeleri müsâvî olan müselleslerin mütenâzır olan dıl'ları mütenâzır olurlar.

İmdî

x = Müteşâbih

t = Müselles

k= Mütesâvi'üz-zevâyâ

m = Adlâ'-ı mütenâsib

olsa mukaddimelerden

x = km

tk = tm

---

1 Matbu nüshadaki denklemde bir eksiklik veya hata var gibi görünüyor. Parantezin dışına konulan (x) sembolünün parantezin içinde olması gerekir. Bu nedenle biz metni bu doğrultuda latinize ettik. (Ed.)

$$ء_1 س + ء_2 (1 -) س = 0$$

يازيله بيلمكله $ء_1$ و $ء_2$ نك هر برى

$$ح_1 ط_1 + ح_2 ط_2 + \ldots\ldots + ح_ن ط_ن$$

شكلنده بولنور. وذكرى سبقت ايدن اصول مقابله ايله

$$ء_1 ء_2 = 0$$

اولوب $ء_1$ $ء_2$ حاصل ضربنده $ء_1$ و $ء_2$ نك هيچ برمنفى امثالى بولنماز. واشبو $ء_1$ $ء_2$ = ٠ معادله‌سى امثاللرى مثبت بولنان سائر جميع معادلاته ضم اولنه بيلور و نتيجه اول معادله‌لرك تفصيلاتندن تركب وتشكل ايدن تفصيلاتى حاوى اولور :

مثلا : شو زيرده‌كى قضيه‌لر مقدمه اولسون :

١ . متشابه اولان اشكال، متناظر اولان زاويه‌لرى مساوى ومتناظر اولان ضلعلرى متناسب اولان اشكالدر .

٢ . متناظر اولان زاويه‌لرى مساوى اولان مثلثلرك ، متناظر اولان ضلعلرى متناظر اولورلر .

ايمدى	متشابه	س
	مثلث	ط
	متساوى الزوايا	ق
	اضلاعى متناسب	م

اولسه مقدمه‌لردن

$$س = ق م$$

$$ط ق = ط م$$

olup işbu mu'âdelelerin haddleri taraf-ı evvele nakl ve murabba'ları ahz ile cem' olunsa:

$$x+km+2kmx+tk+tm-2tkm=0$$

İmdî işbu mu'âdeleden

$$x = \frac{tk + km + mt + tkm}{2km - 1}$$

olup bundan dahî

$$1 - x = \frac{km - tk - mt + 2tkm - 1}{k^2m - 1}$$

olur. Ve bunun da taraf-ı sânîsi bast olundukta

$$1 - x = 0tkm + 2tk(1 - m) + 2tm(1 - k) + t(1 - k)(1 - m) + 0(1 - t)$$
$$km + (1 - t)k(1 - m) + (1 - t)m(1 - k) + (1 - t)(1 - k)(1 - m)$$

Emsâlleri 0 olan haddler terk ve emsâlleri 2 olan haddler 0'a mu'âdil kılındıkta

$$1 - x = t(1 - k)(1 - m) + (1 - t)k(1 - m) + (1 - t)m(1 - k) + (1 - t)$$
$$(1 - k)(1 - m)$$

$$tk(1 - m) = 0$$
$$tm(1 - k) = 0$$

olup tafsilâtı: Evvelâ – mütenâzır olan zâviyeleri müsâvî olmayan ve mütenâzır olan dıl'ları mütenâsib bulunmayan müsellesler eşkâl-i müteşâbiheden değildirler.

اولوب اشبو معادله‌لرك حدلری طرف‌اوله نقل ومربعلری اخذ ایله جمع اولنسه :

س + ی م + ۲ ی م س + ط ی + ط م — ۲ ط ی م = ۰

ایمدی اشبو معادله‌دن

$$س = \frac{ط ی + ی م + م ط + ط ی م}{۲ ی م — ۱}$$

اولوب بوندن دخی

$$۱ — س = \frac{ی م — ط ی — م ط + ۲ ط ی م — ۱}{۲ ی م — ۱}$$

اولور ۰ وبونکده طرف ثانیسی بسط اولندقده

۱ — س = ۰ ط ی م + ۲ ط ی (۱ — م) + ۲ ط م (۱ — ی) + ط (۱ — ی) (۱ — م) + ۰ (۱ — ط) ی م + (۱ — ط) ی (۱ — م) + (۱ — ط) م (۱ — ی) + (۱ — ی) (۱ — م)

امثاللری ۰ اولان حدلر ترك وامثاللری ۲ اولان حدلر صفره معادل قلندقده

۱ — س = ط (۱ — ی) (۱ — م) + (۱ — ط) ی (۱ — م) + (۱ — ط) م (۱ — ی) + (۱ — ط) (۱ — ی) (۱ — م)

ط ی (۱ — م) = ۰

ط م (۱ — ی) = ۰

اولوب تفصیلاتی : اولا — متناظر اولان زاویه‌لری مساوی اولمیان ومتناظر اولان ضلعلری متناسب بولنمیان مثلثلر اشکال متشابهه‌دن دکلدرلر ۰

Sâniyen – Mütenâzır olan zâviyeleri mütesâvî olduğu hâlde mütenâzır olan dıl'ları mütenâsib olmayan müselles yoktur.

Sâlisen – Hem mütenâzır olan zâviyeleri gayr-ı mütesâvî ve hem de mütenâzır olan dıl'ları mütenâsib bir müselles yoktur.

İşte buraya kadar beyân olunan mevâd hep şartıyye-i munfasıla sûretinde olan kaziyyeler hakkında olup Boole kazâyâ-yı hamliyye ve şartıyyenin aksâm-ı müte'addidesini dahî Cebir'e tatbîk eylemiş ise de cümlesi esâsen şu beyân olunan tarzdan hâric olmadıklarından burada Boole usûliyle Mantık'ın Cebir'e tatbîki husûsunda bu kadarcık ile iktifâ ve gûyâ bu bâbda mezkûr tarîkten daha başka ve mükemmel bir tarîk bulmuş olup Boole'ün şâkirdi bulunan Stanley Jevons'un usûlünü dahî muhtasaran beyâna ibtidâr olunur.

B.

Stanley Jevons Usûlü

Stanley Jevons usûlünce haddler hurûf ile iş'âr olunduğu hâlde ol haddlerin menfîleri herhangi bir sûretle tefrîk ve temyîz edilmek üzere yine ol hurûf ile ifâde olunur. Meselâ "insan" c ile iş'âr olundukta "lâ-insan" ile iş'âr olunur.

Bir ta'bîrin iş'ârı onun hudûdunu iş'âr eden işâreti yan yana yazmak iledir. Meselâ "altın sarı bir ma'den olup

ثانياً — متناظر اولان زاويه‌لرى متساوى اولديغى حالده متناظر اولان ضلعلرى متناسب اولميان مثلث‌يوقدر ٠

ثالثاً — هم متناظر اولان زاويه‌لرى غيرمتساوى وهمده متناظر اولان ضلعلرى متناسب بر مثلث يوقدر ٠

ايشته بورايه‌قدر بيان اولنان مواد هپ شرطيهٔ منفصله صورتنده اولان قضيه‌لر حقنده اولوب بؤل قضايای حمليه وشرطيه‌نك اقسام متعدده‌سنى دخى جبره تطبيق ايلش‌ايسه‌ده جله‌سى اساساً شو بيان اولنان طرزدن خارج اولمدقلرندن بوراده بؤل اصوليله منطقك جبره تطبيق خصوصنده بوقدر جق ايله اكتفا وكويا بو بابده مذكور طريقدن دها بشقه ومكمل بر طريق بولمش اولوب بؤلك شاكردى بولنان ستانلى ژاونك اصولنى دخى مختصراً بيانه ابتدار اولنور :

ب

ستانلى ژاون اصولى

ستانلى ژاون اصولنجه حدلر حروف ايله اشعار اولنديغى حالده اول حدلرك منفيلرى هر قنغى بر صورتله تفريق وتمييز ايدلمك اوزره ينه اول حروف ايله افاده اولنور ٠ مثلا انسان ح ايله اشعار اولندقده لا انسان حَ ايله اشعار اولنور ٠

بر تعبيرك اشعارى انك حدودينى اشعار ايدن اشاراتى يان يانه يازمق ايله‌در ٠ مثلا التون صارى بر معدن اولوب

harâret ve elektriği nâkil ve sıklet-i izâfiyyesi 20,688 dir" ta'bîrini iş'âr etmek matlûb olsa c "ma'den"i ve b "sarı"yı ve t "nâkil-i harâret ve elektrik"i ve y dahî "20,688 sıklet-i izâfiyyesini" iş'âr eylese hbty ta'bîri def'aten c ve b ve t ve evsâfıyla muttasıf olan kısmı ifâde eder. Ve eğer bu evsâftan fakat y den başkasını hâiz olan bir kısmı ifâde etmek matlûb olsa cbt sûretinde ifâde olunur.

Terâkîbde sarf ve nahv ile mu'ayyen olan evzâ'dan sarf-ı nazar olunsa mantıkca bu işârâtın merâtibinin ehemmiyeti yoktur. Meselâ cbt veyâ btc veyâ ctb veyâ tcb veyâhûd tbc yazmanın farkı yoktur.

Bir işâretin tekerrürünün dahî hükmü yoktur. Meselâ "insan" demekle iki kere "insan insan" demek arasında fark yoktur. Bu hâlde

$$c = cc = ccc \ldots$$

$$c' = c'c' = c'c'c'$$

Stanley Jevons, Hamilton ve Boole'ün yaptıkları gibi mahmûl-i kaziyyenin kemmiyyetini ta'yîn ederek kazâyâ-yı mu'âdele sûretine vaz' ile mevzû' ile mahmûlü "=" işâretiyle rabt eder ise de müsâvât-ı mantıkıyyeyi

حرارت والقتريق ناقل و ثقلت اضافيه‌سى ٢٠,٦٨٨ در تعبيرينى اشعار ايتمك مطلوب اولسه ح معدنى و ب صارى‌يى و ط ناقل حرارت و القتريق و ء دخى ٢٠,٦٨٨ ثقلت اضافيه‌سنى اشعار ايلسه ح ب ط ء تعبيرى دفعةً ح و ب و ط و ء اوصافيله متصف اولان قسمى افاده ايدر . واكر بو اوصافدن فقط ء دن بشقه‌سنى حائز اولان بر قسمى افاده ايتمك مطلوب اولسه ح ب ط ءَ صورتنده افاده اولنور .

تراكيبده صرف ونحو ايله معين اولان اوضاعدن صرف نظر اولنسه منطقجه بو اشاراتك مراتبنك اهميتى يوقدر .
مثلا ح ب ط ويا ب ط ح ويا ح ط ب ويا ط ح ب وياخود ط ب ح يازمنك فرقى يوقدر .
بر اشارتك تكررينك دخى حكمى يوقدر . مثلا انسان ديمكله ايكى كره انسان انسان ديمك اره‌سنده فرق يوقدر . بو حالده

ح = ح ح = ح ح ح الخ
ءَ = ءَ ءَ = ءَ ءَ ءَ الخ

يازيله بيلور .

ستانلى ژاون هاملتون وبؤلك ياپدقلرى كبى محمول قضيه‌نك كيتنى تعيين ايدرك قضايايى معادله صورتنه وضع ايله موضوع ايله محمولى = اشارتيله ربط ايدر ايسه‌ده مساوات منطقيه‌يى

müsâvât-ı âdiye ve müsâvât-ı cüz'iyye ve müsâvât-ı mahdûde diye üç taksîm eyler.

Müsâvât-ı âdiye c = b sûretinde olup kıyâs-ı müsâvâtın mukaddemâtı olan kaziyyeler ve milh-i âdî "klor sodyumdur", "insan hayevân-ı nâtıktır", "müşterî (mevkib-i şemsdeki) seyyârâtın en büyüğüdür" misillû olan kazâyâ-yı tabî'iyye ve kazâyâ-yı cüz'iyye bu kabîldendir.

Müsâvât-ı cüz'iyye c = cb şeklinde olup Stanley Jevons kazâyâyı hamliyyeyi bu kabîlden addeder. Ve bu takdîrce kaziyye-yi hamliyye, zâtü's-sedy = zâtü's-sedy olan zû-amûd-ı fıkarî sûretinde olmuş olur.

Müsâvât-ı mahdûde cb = ct sûretinde olup ba'zı şeylerin ba'zı ahvâl-i mahsûsada olan müsâvâtlarını ifâde eden kazâyâ bu kabîlden olur. Meselâ:

c = Sulb
b = Altın
t = Mutatarrak

olsa fakat c hâlinde b = t olmakla bu dahî

cb = ct

sûretinde ifâde olunur.

Bir kaziyye-yi sâlibe dahî mûcibe sûretinde ifâde olunabilir. Meselâ:

مساوات عاديه ومساوات جزئيه ومساوات محدوده ديو اوچه تقسيم ايلر .

مساوات عاديه ح = ب صورتنده اولوب قياس مساواتك مقدماتى اولان قضيه‌لر وملح عادى قلور سوديوم‌در ، انسان‌حيوان ناطقدر ، مشترى (موكب شمسه‌كى) سياراتك الك بيوكيدر مثللو اولان قضاياى طبيعيه وقضاياى جزئيه بو قبيلدندر .

مساوات جزئيه ح = ح ب شكلنده اولوب ستانلى ژاون قضاياى حمليه‌يى بو قبيلدن عد ايدر . وبو تقديرجه قضيهٔ حمليه ، ذات‌الثدى = ذات الثدى اولان ذو عمود فقارى صورتنده اولمش اولور .

مساوات محدوده ح ب = ح ط صورتنده اولوب بعض شيلرك بعض احوال مخصوصه‌ده اولان مساواتلرينى افاده ايدن قضايا بو قبيلدن اولور . مثلا

ح = صلب

ب = التون

ط = متطرق

اولسه فقط ح حالنده ب = ط اولمغله بو دخى

ح ب = ح ط

صورتنده افاده اولنور .

بر قضيهٔ سالبه دخى موجبه صورتنده افاده اولنه بيلور . مثلا

c = Hadîd

b = Seyyâl

olmak üzere "hadîd seyyâl değildir" kaziyyesi

$$c = cb'$$

sûretinde ifâde olunabilir. Ve menfî hadler arasında dahî

$$c' = b'$$

$$c' = c'\,b'$$

$$c'\,b' = b't'$$

sûretlerinde olarak müsâvât-ı âdiyye ve cüz'iyye ve mahdûda bulunabilir.

Cemî'-i kazâyâ mu'âdelâttan ibâret olmakla, kıyâs; ma'lûm olan nisbetlerden mechûl olan nisbetlerin istihrâcından ibâret olmuş olur.

İmdî c = b müsâvât-ı âdiyyesinden

$$ct = bt$$

olur. Meselâ

Nebâtât = Hâmız-ı karbonu tahlîl eden ecsâm olsa :

Nebâtât-ı hurdebînî (mikroskobiyye) = Hâmız-ı karbonu tahlîl eden ecsâm-ı hûrdebîniyye olur, ve c = cb müsâvât-ı cüz'iyyesinden dahî

$$ct = ctb$$

olur.

ح = حديد
ب = سيال

اولمق اوزره حديد سيال دكلدر قضيه‌سى

ح = ح ب

صورتنده افاده اولنه بيلور . ومنفى حدلر اره‌سنده دخى :

ح = ب
ح = ح ب
ح ب = ب ط

صورتلرنده اوله‌رق مساوات عاديه وجزئيه ومحدوده بولنه‌بيلور .

جميع قضايا معادلاتدن عبارت اولمغله ، قياس : معلوم اولان نسبتلردن مجهول اولان نسبتلرك استخراجندن عبارت اولمش اولور .

ايمدى ح = ب مساوات عاديه‌سندن

ح ط = ب ط

اولور . مثلا

نباتات = حامض قاربونى تحليل ايدن اجسام

اولسه :

نباتات خرده بينيه (مقروسقوبيه) = حامض قاربونى تحليل ايدن اجسام خرده بينيه

اولور ، و ح = ح ب مساوات جزئيه‌سندن دخى

ح ط = ح ط ب

اولور .

Kâsib-i tasdîk –

Birinci sûret – İki müsâvât-ı âdiyyeden netîce almak:

c = b

b = t

olsa c = b müsâvâtından b yerine müsâvîsi olan t vaz‘ olundukta

c = t

olur. Meselâ:

İnsan = Hayevân-ı nâtık

Hayevân-ı nâtık = eşref-i hayevânât

Öyle ise; İnsan = Eşref-i hayevânât

İkinci sûret – Bir müsâvât-ı âdiyye ile bir müsâvât-ı cüz’iyyeden netîce almak:

c = b

b = bt

olsa c = b müsâvâtında c nin diğer müsâvâtındaki bt müsâvîsi vaz‘ olundukta

c = bt

olur. Meselâ:

Avrupa’nın en yüksek dağı Mount Blanc (Ak Dağ)

Mount Blanc = Kar ile mestûr olan bir dağ

Öyle ise; Avrupa’nın en yüksek dağı = Kar ile mestûr olan bir dağ

كاسب تصديق — برنجى صورت — ايكى مساوات عاديه‌دن نتيجه المق :

ح = ب
ب = ط

اولسه ح = ب مساواتنده ب يرينه مساويسى اولان ط وضع اولندقده

ح = ط

اولور . مثلا :

انسان = حيوان ناطق
حيوان ناطق = اشرف حيوانات

اويله‌ايسه : انسان = اشرف حيوانات

ايكنجى صورت — بر مساوات عاديه ايله بر مساوات جزئيه‌دن نتيجه المق :

ح = ب
ب = ب ط

اولسه ح = ب مساواتنده ح نك ديكر مساواتده‌كى ب ط مساويسى وضع اولندقده

ح = ب ط

اولور . مثلا

اوروپانك انك يوكسك طاغى = مون بلان (اق‌طاغ)
مون‌بلان = قار ايله مستور اولان بر طاغ

اويله ايسه :

اوروپانك انك يوكسك طاغى = قار ايله مستور اولان بر طاغ

Üçüncü sûret – İki müsâvât-ı cüz'iyyeden bir müsâvât-ı cüz'iyye istihrâc etmek olup bu da kıyâs-ı iktirânînin şekl-i evveli kabîlindendir. İmdî;

$$c = cb$$
$$b = bt$$

Öyle ise c = c de b nin bt müsâvîsi vaz' olundukta

$$c = cbt$$

olur. Meselâ:

Sodyum = Ma'den-i sodyum

Ma'den = Ma'den-i nâkil-i elektrik

Öyle ise: sodyum = ma'den-i sodyum nâkil-i elektrik

Dördüncü sûret – İki müsâvât-ı cüz'iyyeden bir müsâvât-ı âdiyye istihrâcı:

$$c = cb$$
$$b = cb$$

olsa c = cb de cb yerine müsâvîsi olan b vaz' olundukta

c = b olur. Meselâ:

Müselles-i mütesâviyü'l-adlâ' = Müselles-i mütesâvi'i'z-zevâyâ ve'l adlâ'

Müselles-i mütesâviyü'z-zevâyâ = Müselles-i mütesâviyü'l-adlâ ve'z zevâyâ

Öyle ise: Müselles-i mütesâviyü'l-adlâ' = Müselles-i mütesâviyü'z-zevâyâ

Beşinci sûret – İki müsâvât-ı cüz'iyyeden bir müsâvât-ı mahdûde istihrâcı. İmdî;

اوچنجی صورت — ایکی مساوات جزئیه‌دن بر مساوات جزئیه استخراج ایتمك اولوب بوده قیاس اقترانینك شکل اولی قبیلندندر • ایمدی

ح = ح ب
ب = ب ط

اولسه ح = ح ب ده ب نك ب ط مساویسی وضع اولندقده

ح = ح ب ط

اولور • مثلا :

سو دیوم = معدن سو دیوم
معـدن = معدن ناقل القتریق
اویله ایسه : سو دیوم = معدن سو دیوم ناقل القتریق

دردنجی صورت — ایکی مساوات جزئیه‌دن بر مساوات عادیه استخراجی :

ح = ح ب
ب = ح ب

اولسه ح = ح ب ده ح ب یرینه مساویسی اولان ب وضع اولندقده

ح = ب

اولور • مثلا :

مثلث متساوی الاضلاع = مثلث متساوی الزوایا والاضلاع
مثلث متساوی الزوایا = مثلث متساوی الاضلاع والزوایا
اویله ایسه : مثلث متساوی الاضلاع = مثلث متساوی الزوایا

بشنجی صورت — ایکی مساوات جزئیه‌دن برمساوات محدوده استخراجی : ایمدی

$$b = cb$$

$$b = tb$$

olsa b = t de b yerine müsâvîsi olan cb vaz‘ olundukta

$$bt = bc$$

olur. Meselâ;

Civa = Ma‘den-i civa

Civa= Civa harâret-i ‘âdiyyede sâyil

Öyle ise ma‘den-i civa = Civa harâret-i ‘âdiyye sâyil

İmdî Stanley Jevons buraya kadar beyân olunan suver-i kâsib-i tasdîki, müsâvât-ı hudûd-ı muhtelife beynindeki müsâvâtı, kânûn-ı tasdîke tatbîkten ibâret add ile bunlar gibi kazâyâ-yı munfasılanın dahî kânûn-ı tasdîke tatbîkiyle netîceler alınabileceğini beyân eder:

Meselâ;

[1] Demir bir ma‘dendir.

[2] Bir ma‘den bir unsurdur.

Mukaddimelerinden;

[3] Demir bir ma‘den-i unsurdur.

[4] Yâhûd bir ma‘den-i lâ-unsurdur.

[5] Yâhûd bir lâ-ma‘den-i unsurdur.

[6] Yâhûd bir lâ-ma‘den-i lâ-unsurdur.

Kaziyye-i munfasılası tertîb ve teşkîl olunabilir. Lâkin [1] mukaddimesiyle [5] ve [6] tâlîleri ve [2] mukaddimesiyle dahî [4] tâlîsi mütenâkızı olduklarından reddolunmaları lâzım gelmekle fakat [3] kaziyyesi

ب = ح ب

ب = ط ب

اولسه ب = ط ب ده ب يرينه مساويسى اولان ح ب وضع اولندقده

ح ب = ط ب

اولور . مثلا :

جيوه = معدن جيوه

جيوه = جيوه حرارت عاديه‌ده سايل

اويله ايسه : معدن جيوه = جيوه حرارت عاديه سايل

ايمدى ستانلى ژاون بورايه قدر بيان اولنان صور كاسب تصديق، مساوات حدود مختلفه بيننده كى مساواتى ، قانون تصديقه تطبيقدن عبارت عدايله بونلر كبى قضايای منفصله‌نك دخى قانون تصديقه تطبيقيله نتيجه‌لر النه بيله‌جكنى بيان ايدر : مثلا

تيور بر معدندر [١]

برمعدن برعنصردر [٢]

مقدمه‌لرندن

تيور بر معدن عنصردر [٣]

ياخود بر معدن لاعنصردر [٤]

ياخود بر لامعدن عنصردر [٥]

ياخود بر لامعدن لاعنصردر [٦]

قضيهٔ منفصله‌سى ترتيب وتشكيل اولنه بيلور . لكن [١] مقدمه‌سيله [٥] و [٦] تاليلرى و [٢] مقدمه‌سيله دخى [٤] تاليسى متناقضى اولدقلرندن رد اولنمرى لازم كلمكله فقط [٣] قضيه‌سى

sâdık olup mukaddimeler ile mu'ayyen olan şurût-ı mevzû'a tahtında demir kısmının resmi olmuş olur.

İmdî bu husûsâtı işârât ile mütâla'a etmek üzere edât-ı terdîd "/" ile iş'âr olunarak:

[1] b = b

[2] t = b

mukaddimelerinden c haddinin tafsîlâtı matlûb olsa, bu hâlde eczâ-yı munfasıla c haddini hâvî olacaklarından;

cbt

cbt´

cb´t´

cb´t´

c = cbt | cbt´ | cbt´ | cbt´ | cb´t´

olup cb´t ve c*b´t´* ve c cüz'leri mütenâkız ve [1] mukaddimesiyle merdûddur zîrâ onların her biri c ye müsâvî olan b nin nakîz bulunan b´ işâretini hâvîdir, cbt´ dahî [1] mukaddimesiyle reddolunur zîrâ [2] mukaddimesinde b ye müsâvî olan t nin nakîzi bulunan işâretini hâvîdir. Bu hâlde [1] ve [2] şurûtu tahtında c işâretinin tafsîlâtı cbt olmuş olur.

Kezâlik şurût-ı mezkûr da tahtında olmak üzere t´ nin tafsîlâtı dahî ahz olunabilir. İmdî;

صادق اولوب مقدمه‌لرايله معين اولان شروط موضوعه تحتنده تيمور قسمنك رسمى اولمش اولور ٠

ايمدى بوخصوصاتى اشارات‌ايله مطلعه ايتمك اوزره ادات ترديد ٠|٠ ايله اشعار اولنه‌رق :

ح = ب [١]

ب = ط [٢]

مقدمه‌لرندن ح حدينك تفصيلاتى مطلوب اولسه : بوحالده اجزاى منفصله ح حدينى حاوى اوجقلرندن

ح ب ط

ح ب طَ

ح بَ ط

ح بَ طَ

ح = ح ب ط ٠|٠ ح ب طَ ٠|٠ ح بَ ط ٠|٠ ح بَ طَ

اولوب ح بَ ط و ح بَ طَ جزئلرى متناقض و [١] مقدمه ـ سيله مردوددرزيرا انلرك هربرى ح يه مساوى اولان ب نك نقيض بولنان بَ اشارتنى حاويدر ، ح ب طَ دخى [١] مقدـ مه‌سيله رد اولنور زيرا [٢] مقدمه‌سنده ب يه مساوى اولان ط نك نقيضى بولنان طَ اشارتنى حاويدر ٠ بوحالده [١] و [٢] شروطى تحتنده ح اشارتنك تفصيلاتى ح ب ط اولمش اولور ٠

كذلك شروط مذكوره تحتنده اولمق اوزره طَ نك تفصيلاتى دخى اخذ اولنه‌بيلور ٠ ايمدى

cbt´

cb´t´

c´b´t´

c´b´t´

t´ cbt´ | cb´t´ | c´bt´ | c´b´t´ olup cbt´ mezkûr b = t mukaddimesiyle ve dahî c = b mukaddimesiyle mütenâkız olduklarından merdûd olmalarıyla t´ kısmında resmi c´b´t´olmuş olur. Ve yine şurût-ı meskûra tahtında olarak diğer b, t, c´, b´ işâretlerinin tafsîlâtı dahî ahz olunabilir.

İmdî misâl olarak;

[1] c = cb

[2] b = tb

mukaddimelerindeki c ve b haddlerinden c haddinin resmini taharrî edelim:

c = cb | cb´ [3]

c = ct | ct´ [4]

yazılabilmekle [3] mu'âdelesi taraf-ı sânîsinde c yerine [4] mûcebince müsâvîsi olan ct | ct´ vaz´olundukta;

c | cbt | cbt | cb´t | cbt´

olup burada dahî c ve b nin yerine [1] mu´âdelesinden istihsâl olunan müsâvîleri vaz´olundukta

c | cbt | cbtt´ | cbb´t | cbb´t´

olur lâkin bb´ ve t*t´* mütenâkız olduklarından

ح ب ط
ح ب ط
ح ب ط
ح ب ط

ط = ح ب ط ∴ ح ب ط ∴ ح ب ط ∴ ح ب ط

اولوب ح ب ط و ح ب ط مذكور ب = ط مقدمه سيله و ح ب ط دخى ح = ب مقدمه‌سيله متناقض اولدقلرندن مردود اولمـلريله ط قسمنده رسمى ح ب ط اولمش اولور . وينه شروط مذكوره تحتنده اوله‌رق ديكر ب ، ط ، ح ، ب اشارتلرينك تفصيلاتى دخى اخذ اولنه بيلور .

ايمدى بر مثال اوله‌رق

[١] ح = ح ب
[٢] ب = ب ط

مقدمه‌لرنده‌كى ح و ب حدلرندن ح حدينك رسمنى تحرى ايده‌لم :

[٣] ح = ح ب ∴ ح ب
[٤] ح = ح ط ∴ ح ط

بازيله بيلمله [٣] معادله‌سنك طرف ثانيسنده ح يرينه [٤] موجبنجه مساويسى اولان ح ط ∴ ح ط وضع اولندقده :

ح = ح ب ط ∴ ح ب ط ∴ ح ب ط ∴ ح ب ط

اولوب بوراده دخى ح و ب نك يرينه [١] معادله‌سندن استحصال اولنان مساويلرى وضع اولندقده

ح = ح ب ط ∴ ح ب ط ط ∴ ح ب ب ط ∴ ح ب ب ط

اولور لكن ب ب و ط ط متناقض اولدقلرندن

$$cbtt' = 0$$

$$cbb't = 0$$

$$cbb't' = 0$$

olup

$$c = cbt$$

olur.

Tafsîlât-ı sâbıka bir sûret-i umûmiyyede ifâde olunarak: Bir mes'ele-i mantıkıyyenin halli matlûb olundukta mes'eleye dâhil olan hadlerin cümlesinden mümkün olan terkîbleri yazılır ve meselâ eğer iki had olsa;

$$cb \quad [1]$$

$$cb' \quad [2]$$

$$c'b' \quad [3]$$

$$c'b' \quad [4]$$

Terkîbât-ı erbe'ası bulunup [1] ve [2] ta'bîrleri c haddinin ve [3] ve [4] dahî haddinin ve [1] ve [3] b haddinin ve [2] ve [4] dahî b′ haddinin tafsîlâtı olmuş olur.

İmdî c = b bir mukaddime olsa bâlâdaki terkîbât-ı erba'adan bununla mütenâkız olanları ihrâc olunarak c′b′ ve kalmakla:

$$c = cb$$

$$b = cb$$

$$c' = c'b'$$

$$b' = c'b'$$

ح ب ط طَ = ٠
ح ب بَ ط = ٠
ح ب بَ طَ = ٠

اولوب

ح = ح ب ط

اولور ٠

تفصيلات سابقه برصورت عموميه‌ده افاده اولنه‌رق : بر مسئلهٔ منطقيه‌نك حلى مطلوب اولدقده مسئله‌يه داخل اولان حدلرك جمله‌سندن ممكن اولان تركيبلرى يازيلور ومثلا اكر ايكى حد اولسه

ح ب [١]
ح بَ [٢]
حَ ب [٣]
حَ بَ [٤]

تركيبان اربعه‌سى بولنوب [١] و [٢] تعبيرلرى ح حدينك و و [٣] و [٤] دخى حَ حدينكو [١] و [٣] ب حدينك و [٢] و [٤] دخى بَ حدينك تفصيلاتى اولمش اولور ٠

ايمدى ح = ب بر مقدمه اولسه ، بالاده‌كى تركيبات اربعه‌دن بونكله متناقض اولنلرى اخراج اولنه‌رق ح ب و حَ بَ قالمغله :

ح = ح ب
ب = ح ب
حَ = حَ بَ
بَ = حَ بَ

Eğer mes'ele iki haddden ziyâde hudûdu müştemil olur ise tarîk-i hâlli yine vech-i mezkûr üzeredir. Meselâ cbt hudûd-ı selâsesinden sekiz terkîb bulunur ki bunlar da

cbt [1]

cbt´ [2]

cb´t [3]

cb´t´ [4]

c´bt [5]

c´bt´ [6]

c´b´t´ [7]

c´b´t´ [8]

olup bunların ilk dördü c haddinin tafsîlâtını hâvîdir ve b nin tafsîlâtı dahî [1] ve [2] ve [5] ve [6] da bulunup t nin tafsîlâtı [1] ve [3] ve [5] ve [7] de ve B nin [3] ve [4] ve [7] ve [8] ve de ve ilâ-âhir bulunur.

Meselâ bundan;

c = bc

b = bt

mukaddimelerinin tafsîlâtı matlûb olsa terâkîb-i semâniyyeden mütenâkız olanlar ihrâc olundukta

cbt

c´bt

c´b´t

c´b´t´

اكر مسئله ايكى حددن زياده حدودى مشتمل اولور ايسه طريق حلى بنه وجه مذكور اوزره‌در. مثلا ح ب ط حدود ثلثه‌سندن سكز تركيب بولنوركه بونلرده

ح ب ط	[١]
ح ب طَ	[٢]
ح بَ ط	[٣]
ح بَ طَ	[٤]
حِ ب ط	[٥]
حِ ب طَ	[٦]
حِ بَ ط	[٧]
حَ بَ طَ	[٨]

اولوب بونلرك ايلك دردى ح حدينك تفصيلاتنى حاويدر و ب نك تفصيلاتى دخى [١] و [٢] و [٥] و [٦] ده بولنوب ط نك تفصيلاتى [١] و [٣] و [٥] و [٧] ده و بَ نك [٣] و [٤] و [٧] و[٨] و ده و الخ بولنور .

مثلا بوندن

ح = ح ب

ب = ب ط

مقدمه‌لرينك تفصيلاتى مطلوب اولسه تراكيب ثمانيه‌دن متناقض اولنلر اخراج اولندقده

ح ب ط

حِ ب ط

حِ بَ ط

حَ بَ طَ

bâkî kalmakla:

$$c = cbt$$

$$t' = c'b't'$$

$$b = cbt \mid c'bt$$

$$b' = c'b't' \mid c'b't'$$

Eğer mukaddimeler 4, 6 veyâ ziyâde hudûdu şâmil olurlar ise terkîbleri 16, 32, 64 veyâ ziyâde olur.

İşte bu terkiblerden teşkîl olunan silsilelere Stanley Jevons alfabe-i mantıkî tesmiye eder.

Mezkûr terkîblerin teşkîl eyledikleri silsilelerden böyle bir alfabe-i mantıkî cedveli tahrîr ve istihzâr olunarak mukaddemât-ı mefrûza ol cedvele tatbîk olunup terâkib-i mütenâkıza terk ve ol mukaddemâtın hudûdundan müşekkel olan diğer terkîbler ahz ile mes'elenin tafsîlâtına dest-res olunmuş olur.

Stanley Jevons bu bâbda diğer bir tarîk daha bulmuştur: O da bir Mantık makinesidir! Bu makine piyano gibi bir şey olup basamaklarının bir takımı mevzû' ve diğer takımı mahmûle müte'allık olarak her biri bir harf ile murakkamdır ve makinede bir alfabe-i mantıkî bulunup mukaddemâtın mevzû' ve mahmûlü basamaklardaki işâretlere göre darb olundukta ol mukaddimelere göre mümkün olan terâkîb bâkî kalarak diğerleri mahv olur.

باقی قالمغله :

ح = ح ب ط
طَ = حَ بَ طَ
ب = ح ب ط ∴ حَ ب ط
بَ = حَ بَ ط ∴ حَ بَ طَ

اکر مقدمه‌لر درت ، التی ویازیاده حدودی شامل اولورلر ایسه ترکیبلری اون التی ، اونوز ایکی ، التمش درت ویا زیاده اولور .

ایشته بو ترکیبلردن تشکیل اولنان سلسله‌لره ستانلی ژاون الفبای منطقی تسمیه ایدر .

مذکور ترکیبلرك تشکیل ایلدکاری سلسله‌لردن بویله بر الفبای منطقی جدولی تحریر واستحضار اولنه‌رق مقدمات مفروضه‌اول جدوله تطبیق اولنوب تراکیب متناقضه ترك واول مقدماتك حدودندن مشکل اولان دیکر ترکیبلر اخذایله مسئله‌نك تفصیلاتنه دسترس اولنمش اولور .

ستانلی ژاون بوبابده دیکر بر طریق دها بولمشدر : اوده بر منطق ماکنه‌سیدر ! بو ماکنه پیانو کبی برشی اولوب باصه‌مقلرینك برطاقمی موضوع ودیکر طاقمی محموله متعلق اوله‌رق هربری برحرف‌ایله مرقدر . وماکنه‌ده برالفبای منطقی بولنوب مقدماتك موضوع ومحمولی باصه‌مقلرده‌کی اشارتلره کوره ضرب اولندقده اول مقدمه‌لره کوره ممکن اولان تراکیب باقی قاله‌رق دیکرلری محواولور .

Bu keyfiyyet hudûd-ı mefrûzadan mümkün olan terâkîbi yekdiğerine olan münâsebetlerini nazara almaksızın, teşkîl ettikten sonra herhangi bir mukaddime-i ecnebiyye ile mukâyese ederek onunla mütenâkız olanları ihrâc ve bâkî kalanı bir netîce i'tibâr etmekten ibâret olup bir makinede nakîzini yekdiğerini mahv edecek sûrette ifâde etmek yolunu bulmak terekkiyât-ı sınâ'iyyeden bulunsa bile ba'zılarının zu'm eyledikleri üzere bununla insanın kuvâ-yı zihniyyesi şerh ve tafsîl olunmuş olması müsteb'addir. Zîrâ bu, sûret-i fikrin bi'l-farz gâyet kaba bir misâli olmuş olsa bile şatranc tahtasının meydân-ı harbe olan münâsebeti kadar bile fikre münâsebeti olmamakla Mantık makinesi bir oyuncaktan başka bir şey değildir.

Tatbîkât-ı cebriyeye gelince: Gerek Boole'ün ve gerek Stanley Jevons'un usûlleri Hamilton'un eserine gitmekten, ya'nî mahmûlün ta'yîn-i kemmiyyetle küllî-yi mantıkîye bir mecmû'-ı cebrî gibi nazar eylemekten ileri gelme bir tekellüften ibâret olup, bu misillû tekellüfât ile kıyâs-ı müsâvât hakkında meleke ve mümâresenin tezâyüdü husûsunda istifâde olunabilir olsa bile bununla Aristo mantığının tecdîd olunmuş olduğu iddi'âsında bulunmak zu'm-ı bâtıldır.

Aristo i'mâl-i fikrin şekl-i tabî'isini zabt ve tahrîr ile nefsü'l-emri taharrî eylemiş ve onun eserine giden mantıkıyyûn tarafından dahî bu emr-i mühimmin ikmâline hizmet ve gayret olunmuş olduğu hâlde,

بوكيفيت حدود مفروضه‌دن ممكن اولان تراكيبى ، يكد-
يكرينه اولان مناسبتلرينى نظره المقسزين ، تشكيل ايتدكدن صكره
هرقنغى برمقدمهٔ اجنبيه ايله مقايسه ايدرك انكله متناقض اولنلرى
اخراج وباقى قالانى برنتيجه اعتبار ايتمكدن عبارت اولوب بر
ماكنه‌ده نقيضينى يكديكرينى محو ايده‌جك صورتده افاده ايتمك
يولنى بولمق ترقيات صناعيه‌دن بولنسه بيله بعضيلرينك زعم ايلد-
كلرى اوزره بونكله انسانك قواى ذهنيه‌سى شرح وتفصيل
اولنمش اولمسى مستبعددر . زيرا بوصورت فكرك بالفرض غايت
قبا بر مثالى اولمش اولسه بيله شطرنج تخته‌سنك ميدان حربه
اولان مناسبتى قدر بيله فكره مناسبتى اولمامغله منطق ماكنه‌سى
براويونجاقدن بشقه برشى دكلدر .

تطبيقات جبريه يه كلنجه : كرك بؤلك وكرك ستانلى ژاونك
اصوللرى هاملتونك اثرينه كتمكدن يعنى محمولك تعيين كميتيله كلئ
منطقيه برمجموع جبرى كبى نظر ايلكدن ايلرو كلمه برتكافدن
عبارت اولوب بو مثللو تكلفات ايله قياس مساوات حقنده ملكه
وممارسه‌نك تزايدى خصوصنده استفاده اولنه بيلور اولسه بيله
بونكله ارسطو منطقنك تجديد اولنمش اولديغى ادعاسنده بولنمق
زعم باطلدر .

ارسطو اعمال فكرك شكل طبيعسنى ضبط وتحرير ايله نفس
الامرى تحرى ايلمش وانك اثرينه كيدن منطقيون طرفندن دخى
بوامر مهمك اكمالنه خدمت وغيرت اولنمش اولديغى حالده ،

ba'zı mütekaddimînin küllî-yi mantıkîyi hâriçte mevcûd olan bir emr-i mücerred addeyledikleri misillû müteahhirîn dahî eşyâ-i mevcûdenin taksîmât-ı muhtelifesine tatbîke kalkışmamışlar ve bu aksâmın efrâdını dahî bir mecmû'-ı cebrî gibi ma'dûd ve mahsûr addeylemişlerdir: Hâlbuki mantıkiyyûnun nazarı bunun fevkinde olmak lâzım gelmekle küllî-yi mantıkî bir mecmû'-ı cebrî addolunamaz.

Kavâ'id-i cebriyye kavâ'id-i i'mâl-i fikrin kemmiyyâta tatbîkiyle ileri gelmiş iken onlardan daha e'am olan kavâ'id-i fikri Cebir'e tatbîk etmek için ne derecelerde tahsîs ve tazyîk etmek lâzım geleceği Mantık'ta nazar-ı tetkîk ve mütâla'ayı ta'mîk edenlerce vâreste-i îzâh olacağından gûyâ Aristo'ya muhâlif bir tarzda Mantık'ı tecdîd eylemiş olduklarını anlatmaya, ve Aristo'nun hâiz olduğu şerefe iştirâke tesaddî edenlerin her hâlde Aristo tarafından çizilen dâireden hârice çıkamayıp muhîti üzerinde sergerdân olmuş bulundukları zâhirdir. Binâenaleyh hevâ-yı teceddüd ile mütecellî olanlar teceddüd ve tehavvülün bir sâbit ve lâ-yetegayyar kânûna tâbi' bulunduğunu der-hâtır edebilmiş olsaydılar, fikrin kânûn-ı sahîhi kendilerinden evvel cem' ve tahrîr olunmuş bulunduğunu mülâhaza ile Mantık makinesini şatranc tahtasının yanına terk ederler ve terakkîye bir çıkar yoldan sa'y eylerler idi.

بعض متقدمينك كلئ منطقى يى خارجده موجود اولان برامر مجرد عد ايلدكلرى مثللو متأخرين دخى اشياى موجـوده‌نك تقسيمات مختلفه‌سنه تطبيقه قالقشمشلر وبو اقسامك افرادينى دخى برمجموع جبرى كبى معدود ومحصورعد ايلمشـلردر : حالبوكه منطقيونك نظرى بونك فوقنده اولمق لازم كلمكله كلئ منطقى بر مجمـوع جبرى عد اولنه‌ماز .

قواعد جبريه قواعد اعمال فكرك كمياته تطبيقيله ايلرو كلمش ايكن انلردن دهـا اعم اولان قواعد فكرى جبره تطبيق ايتمك ايچـون نه درجه‌لرده تخصـيص وتضييق ايتمك لازم كله‌جكى منطقده نظر تدقيق و مطالعه‌يى تعميق ايدنلرجه وارستهٔ ايضاح اوله‌جغندن كويا ارسطويه مخالف بر طرزده منطق تجديد ايلمش اولدقلرينى اكلاتمغه ، وارسطونك حائز اولديغى شرفه اشتراكه ، تصدى ايدنلرك هرحالده ارسطو طرفندن چيزيلان دائره‌دن خارجه چيقه‌ميوب محيطى اوزرنده سركردان اولمش بولندقلرى ظاهردر . بناءً عليه هواى تجدد ايله متجلى اولنلر تجدد وتحولك برثابت ولايتغير قانونه تابع بولنديغنى درخاطر ايده‌بيلمش اولسيدىلر فكرك قانون صحيحى كنـدولرندن اولى جمع و تحرير اولنمش بولنديغنى ملاحظه ايله منطق ماكنه‌سنى شطرنج تخته‌سنك ياننه ترك ايدرلر وترقى‌يه برچيقار يولدن سعى ايلرلر ايدى .

MUHTIRA

Zamânımızda şu'ebât-ı ulûm ve fünûn fevka'l-'âde terakkî ve tevsî' etmiş bulunduğundan insan bu sûretle tekessür ve tezâyüd eden mesâil ve mebâhisin ihâtasından âciz olmakla taharrî-yi hakîkatte ba'zı vesâitin isti'mâlindeki ihtiyâc artmıştır: İşte bu vesâit kavâ'id-i mantıkıyyedir ki ba'zı taharriyât-ı ilmiyyede isti'mâlinden pek ziyâde istifâde olunan âlât-ı dakîkadan daha ziyâde insanın işine yarar zîrâ âlât-ı mezkûre havâss-i hamseye yardım edip pek çok şeylerde hissin takdîr ve tedkîkini takviye eylediği hâlde kavâ'id-i mantıkiyye fikre yardım etmekle ayrı ayrı tedkîk olunamayan furû' ve müfredâtın kavâ'id-i külliyye tahtına alınarak mutâla'a olunmasına ve ol bâbdaki ahkâm-ı akliyyenin sıdk ve kizbini temyîz ve tefrîke hizmet eder.

Bir kavim tarîk-i temeddünde ne kadar terakkî eyler ise efrâdının ahvâli dahî ol nisbetde yekdiğerinden tebâ'üd edip bu yoldaki ihtilâf ve adem-i musâvât ol mertebeye varır ki hukûk-ı tabî'iyye ulemâsı müsâvâtı vehmen olsun i'âde ve ibkâ için nîce tekellüfâta dûçâr olurlar. Bu ihtilâfı-ı efrâd-ı insâniyyenin sûret-i te'ayyüşünden ileri gelip bedeviyyet hâlinde bulunan akvâmda âdât ve mu'âmelât ma'dûd ve mahdûd ve sûret-i te'ayyüşleri birbirine yakın bulunduğundan onlarca esbâb-ı ihtilâf azdır. Lâkin temeddün ve terakkî ile akvâm hiref

مخطره

زمانمزده شعبات علوم وفنون فوق العاده ترقی و توسع ایتمش بولندیغندن انسان بوصورتله تکثر و تزاید ایدن مسائل و مباحثك احاطه سندن عاجز اولمغله تحریٔ حقیقتده بعض وسائطك استعمالنده‌کی احتیاج آرتمشدر : ایشته بو وسائط قواعد منطقیه درکه بعض تحریات علمیه‌ده استعمالندن پك زیاده استفاده اولنان الات دقیقه‌دن دها زیاده انسانك ایشنه یرار زیرا الات مذکوره حواس خمسه‌یه یاردم ایدوب پك چوق شیلرده حسك تقدیر وتدقیقنی تقویه ایلدیکی حالده قواعد منطقیه فکره یاردم ایتمکله ایری ایری تدقیق اولنه‌میان فروع ومفرداتك قواعد کلیه تحتنه النه‌رق مطالعه اولنمسنه و اولبابده‌کی احکام عقلیه‌نك صدق و کذبنی تمییز وتفریقه خدمت ایدر ٠

برقوم طریق تمدنده نقدر ترقی ایلر ایسه افرادینك احوالی دخی اول نسبتده یکدیکرندن تباعد ایدوب بو یولده‌کی اختلاف وعدم مساوات اول مرتبه‌یه واربرکه حقوق طبیعیه علماسی مساواتی وهما اولسون اعاده وابقا ایچون نیجه تکلفاته دوچار اولورلر ٠ بواختلاف افراد انسانیه‌نك صورت تعیشندن ایلرو کلوب بدویت حالنده بولنان اقوامده عادات ومعاملات معدود ومحدود و صورت تعیشلری بربرینه یقین بولندیغندن انلرجه اسباب اختلاف آزدر ٠ لکن تمدن وترقی ایله اقوام حرف

ve sanâ'i'-i muhtelifeye sülûk ederek sunuf-ı müte'addideye münkasım olduklarından her bir sınıfı bir başka âlem teşkîl eder. Ve her takımı kendi âleminde ekseriyâ diğerlerinin âleminden bî-haber kalmakla sunuf-ı mezkûre beynindeki ihtilâf akvâm ve aşâ'ir-i bedeviyye beynindeki ihtilâftan ziyâde olur.

Ale'l-husûs medeniyetin en ziyâde müterakkî olmuş bulunduğu Avrupa'da taksîm-i a'mâl kâidesi tamâmıyla cârî olduğundan efrâd arasındaki ihtilâf ve mübâyenet mertebe-i gâyete varıp her ferd mensûb olduğu cem'iyyete bir türlü hizmet etmeye ve tekmîl-i evkâtını bu yola sarf eylemeye mecbûr kalır. Ve her sınıf bir şeyin fakat bir parçasını i'mâl edip kendi başına başlı bir iş çıkaramaz. Bunların bu hâli sanâyi'in terakkîsiyle masnû'âtta kesret ve ehveniyyet husûlüne bâ'is olmuş ise de gâyet ve maksad-ı insâniyyet olan kemâl-i ahlâk ve adâbı ve refâh ve sa'âdet-i efrâdı mütekeffil olacak bir sûrete konulamayıp, sunûfu her birinin hâl ve mahalline göre yekdiğerinden teb'îd eylemiştir.

İşte bunu takdîr eden Avrupa müelliflerinden bir takımı ashâb-ı hıref ve sanâyi'in bir amelin aynını tekrârdan ibâret olan meşgûliyyet-i cüz'iyyeden mâ-'adâsına vukufsuzlukta akvâm-ı bedeviyye mertebesini tefevvuk edemediklerini beyân eyledikleri misillû diğer bir takımları dahî ihtilâf-ı mezkûrun efrâdın her türlü ahvâline sirâyetle mertebe-i

وسنايع مختلفه يه سلوك ايدرك صنوف متعدده يه منقسم اولدقلرندن هر بر صنفی بر بشقه عالم تشكيل ايدر . وهر طاقمی كندی عالمنده اكثريا ديكرلرينك عالمندن بيخبر قالمغله صنوف مذكوره بينندهكی اختلاف اقوام وعشاير بدويه بينندهكی اختلافدن زياده اولور .

على الخصوص مدنيتك الك زياده مترقی اولمش بولنديغی اوروپاده تقسيم اعمال قاعده سی تماميله جاری اولديغندن افراد اره سنده كی اختلاف ومباينت مرتبهٔ غايته واروب هرفرد منسوب اولديغی جمعيته بر دورلو خدمت ايتمكه وتكميل اوقاتنی بويوله صرف ايلمكه مجبور قالور . وهر صنف برشيئك فقط برپارچه سنی اعمال ايدوب كندی باشنه باشلی برايش چيقاره مز . بونلرك بو حالی صنايعك ترقيسيله مصنوعاتده كثرت و اهونيت حصولنه باعث اولمش ايسه ده غايت ومقصد انسانيت اولان كمال اخلاق وادابی ورفاه وسعادت افرادی متكفل اولهجق برصورته قونيله ميوب صنوقی هر برينك حال و محلنه كوره يكديكرندن تبعيد ايلمشدر .

ايشته بونی تقدير ايدن اوروپا مؤلفلرندن برطاقمی اصحاب حرف وصنايعك برعملك عينی تكرار دن عبارت اولان مشغولیت جزئيه دن ماعدا سنه وقوفسزلقده اقوام بدويه مرتبه سنی تفوق ايده مدكارينی بيان ايلدكلری مثللو ديكر برطاقمی دخی اختلاف مذكورك افرادك هردرلو احواله سرايتله مرتبهٔ

âdiye ve lâzımesini tecâvüz eylemiş olduğunu nazar-ı dikkat ve ehemmiyete almalarıyla Avrupa'da i'mâr ve tezyîn-i ebniye ve esvâk kadar olsun aceze-i efrâdın istihsâl-i âsâyişine çalışmadığını dermiyân ederek bu hâlin tehvîni zımnında artık Romalılardan kalıp köhnemiş olan pûşîde-i medeniyyeti âtıp bir yenisini giymek lâzım geldiğini beyân ederler.

İşte bu hâl Avrupa'da yalnız hıref ve sanâyi' erbâbına mahsûs olmayıp ulûm ve fünûnun şu'ebât-ı muhtelifesine mensûb bulunanlar dahî bu teşettüt-i ahvâl ve efkâra dûçâr olmaktadırlar. Ve bunların dahî bir sınıfında bulunanlar ekseriyâ kendilerinin bilmedikleri şeylerde yanlış hükümler vererek tezyîd-i galatâta vesîle olurlar. Bunların hâli Descartes'ın kendi zamânında mevcûd olan ulûmun bir asl-ı sahîhe müstenid olmamasından dolayı dûçâr olunan ahvâli ta'dâd etmesini ihtâr eder ki o da bir müverrihin vuku'ât-ı mâziyyeye pek ziyâde dalıp kendi zamânından bî-haber bulunması ve bir seyyâhın âlemi dolaşıp da kendi vatanında garîb kalması ve kütüb-i belâgatı ezber eden bir edîbin ifâde-i merâmdan aczi ve kânûnunun maddelerini birer birer belleyip de hak ile nâ-hakkı temyîz edemeyen adamın hâli yolunda şeylerdir. Mekteb imtihânları meleke ve mahâret istihsâline çalışmaktan ziyâde talebeyi ezberciliğe sevkeder sûrette olur ise bu hâl teşeddüd eder ki buna dûçâr olanlar birer lugat kitabı gibidir. Ve okudukları şeylerden ne sorulsa tamâmı tamâmına haber verirler lâkin ol şeyler

عاديه و لازمه‌سنى تجاوز ايتمش اولديغنى نظر دقت واهميته
الملريله اوروپاده اعمار وتزيين ابنيه واسواق قدر اولسون عجزهٔ
افرادك استحصال اسايشنه چالشمديغنى درميان ايدرك بوحالك
تهوينى ضمننده ارتق رومالولردن قالوب كهنه‌مش اولان
پوشيدهٔ مدنيتى آتوب بر يكيسنى كيمك لازم كلديكنى بيان ايدرلر .

ايشته بوحال اوروپاده يالكز حرف و صنايع اربابنه
مخصوص اولميوب علوم وفنونك شعبات مختلفه‌سنه منسوب
بولنانلر دخى بو تشتت احوال وافكاره دوچار اولمقده‌درلر .
وبونلرك دخى برصنفنده بولنانلر اكثريا كنديلرينك يتيلدكارى
شيلرده ياكلش حكملر ويره‌رك تزيد غلطايه وسيله اولورلر .
بونلرك حالى دقارتك كندى زماننده موجود اولان علومك بر
اصل صحيحه مستنداولمامسندن طولايى دوچاراولنان احوالى تعداد
ايتمسنى اخطار ايدركه اوده برمؤرخك وقوعات ماضيه‌يه پك
زياده طالوب كندى زماننده بيخبر بولنمسى وبر سياحك عالمى
طولاشوبده كندى وطننده غريب قالمسى وكتب بلاغتى ازبر
ايدن بر اديبك افادهٔ مرامدن عجزى وقانونك ماده‌لرينى برر برر
بلله يوبده حق ايله ناحقى تمييز ايده‌ميان ادمك حالى يولنده شيلردر .
مكتب امتحانلرى ملكه ومهارت استحصالنه چالشمقدن زياده
طلبه‌يى ازبرجيلكه سوق ايدر صورتده اولور ايسه بو حال
تشددايدركه بوكادوچاراولنلربرر لغت كتابى كبيدر : وقودقلرى
شيلردن نه صورلسه تمامى تمامنه خبرويررلر لكن اول شيلر

onların zihinlerinde yekdiğerine merbût olmayıp müteferrik ve perîşândır.

el-Hâsıl şu'ebât-ı muhtelife-i ulûma mensûb olanlar ekseriyâ bu yolda ba'zı esbâbdan dolayı fikirce mütehâlif bulunarak Sufestâiyye'nin cevelângâhı olan bir zeminde kalırlar. Bunun men'iyle hakîkatin ta'mîmi her ilmin müstenid olduğu Mantık ve usûlün neşr ü ta'mîmi ile olabilir. Mantık ise şöyle büyük bir ehemmiyeti hâiz olmakla berâber erbâb-ı mesâlik tarafından dûçâr-ı sû-i isti'mâl olmaktan hâlî kalmamıştır. Hattâ Mantık'ın mu'allim-i evveli olan hakîm-i şöhret şi'âr Aristo bile Mantık'ı kendi mesleğini te'yîd edecek sûrette cem' eylediğinden Mantık'ın ıstılâhât ve ta'rîfâtında bugüne kadar ta'bîrât-ı Meşşâiyye bulunmaktadır. Lâkin ta'bîrât-ı mevzû'asına ilişmeksizin Mantık'ı erbâb-ı mesâlik-i muhtelifenin te'vîl ve tevcîhinden tecrîd ve tahlîs eylemek üzere ta'bîrât-ı mezkûrenin meâ'nîsi şurûh ve havâşîde ta'yîn olunmuş bulunduğundan isti'mâlinde beis yoktur. Ama bu gibi mevâddı dahî vesîle-i mübâhese addeden ashâb-ı cedel ve safsata bundan bir istifâde edemez.

Avrupa'da ise nîce ulûm ve fünûna i'tinâ ile terakkiyât-ı müstahsene hâsıl olmuş olduğu hâlde Mantık, ashâb-ı mesâlik ve Sufestâiyye'nin inzimâm-ı ârâsından henüz kurtulamamıştır. Ber vech-i mezkûr Bacon gûyâ istikrâyı keşf ile bu bâbda Aristo'nun noksânını iddi'âya kalkışmıştır: Hâlbuki kütüb-i Aristo'da istikrâ' beyân olunmuş

انلرك ذهنلرنده يكديكرينه مربوط اولميوب متفرق و پريشاندر ٠

الحاصل شعبات مختلفهٔ علومه منسوب اولنلر اكثريا بويولده بعض اسبابدن طولايى فكرجه متخالف بولنه‌رق سو فسطائيه‌نك جولانكاهى اولان بر زمينده قالورلر ٠ بونك منعيله حقيقتك تعميمى هر علمك مستند اولديغى منطق و اصوللك نشر و تعميمى ايله اوله بيلور ٠ منطق ايسه شويله بيوك براهميتى حائز اولمغله برابر ارباب مسالك طرفندن دوچار سؤ استعمال اولمقدن خالى قالمامشدر ٠ حتى منطقك معلم اولى اولان حكيم شهر تشعار ارسطو بيله منطق كندى مسلكنى تأييد ايده‌جك صورتده جمع ايلديكيندن منطقك اصطلاحات و تعريفاتنده بوكونه قدر تعبيرات مشائيه بولنمقده‌در ٠ لكن تعبيرات موضوعه‌سنه ايليشمكسزين منطقى ارباب مسالك مختلفه‌نك تأويل و توجيهندن تجريد و تخليص ايلمك اوزره تعبيرات مذكوره‌نك معانيسى شروح و حواشيده تعيين اولنمش بولنديغندن استعمالنده بأس يوقدر ٠ اما بوكبى موادى دخى وسيلهٔ مباحثه عد ايدن اصحاب جدل و سفسطه بوندن براستفاده ايده‌مز ٠

اوروپاده ايسه نيجه علوم و فنونه اعتنا ايله ترقيات مستحسنه حاصل اولمش اولديغى حالده منطق اصحاب مسالك و سوفسطائيه‌نك انضمام اراسندن هنوز قورتيله‌مامشدر ٠ بروجه مذكور باقون كويا استقرايى كشف ايله بوبابده ارسطونك نقصانى ادعايه قالقشمشدر : حالبوكه كتب ارسطوده استقرا بيان اولنمش

olduktan başka Bacon'dan evvel nîce ulemâ istikrâ' hakkında mebâhis-i mühimme tahrîr eylemişlerdir. Bacon'dan başka Kant ve Stuart Mill gibi ba'zıları ise Mantık'ı Sufestâiyye'nin eline bir âlet olmak üzere i'tâ etmeye çalışmışlardır.

Avrupa hükemâsının on altıncı asırda usûlü keşf etmesi dahî Avrupaca yeni bir keşf olsa bile bizce olamayıp her ilmi usûlüne tevfîk etmenin lüzûmu bundan bin sene evvel e'imme-i fukahâ 'indinde teferrüs olunarak ulûm-ı şer'iyye ve târîhin usûle tevfîkine dâir kütüb-i mu'tebere te'lîf ve tasnîf olunmuştur.

Fakat her ilme müte'allık olan usûlü cem' ile Mantık'a ilâve etmeye Avrupa'da ibtidâ edildiğinden Avrupa hükemâsının bu bâbda göstermiş oldukları terakkî şâyân-ı takdîr olup bizde de usûlün cem'iyle Mantık'a ilâve olunmasının zamanı gelmiştir.

Bizde mesâlik ve ârâ-yı hükemâ, mütekellimîn tarafından mihekk-i tedkîk ve mu'âyeneden geçirilerek hak ve savâbın ta'yîn ve izhârına pek ziyâde ihtimâm olunmuş ve aslu'l-usûl olan Mantık dahî tetkîk olunarak nîce nîce âsâr-ı nâfi'a meydana gelmiş ve ulemâ-yı İslâmiyye'den pek büyük zâtlar bu bâbda dahî tahrîk-i hâme-i hakîkat ile bu ilme hizmet eylediklerinden bizde Mantık mükemmel olmakla Sufestâiyye meydân alamayıp inkırâza yüz tutmuşlardır.

Lâkin erbâb-ı safsata Avrupa mantığının derece-i lâzimede terakkî

اولدقدن بشقه باقوندن اول نيجه علما استقرا احقنده مباحث مهمه تحرير ايلمشلردر . باقوندن بشقه قانت وستوار ميل كبى بعضيلرى ايسه منطقى سو فسطائيه‌نك النه برالت اولمق اوزره اعطا ايتمكه چالشمشلردر .

اوروپا حكماسنك اون التنجى عصرده اصولى كشف ايتمسى دخى اوروپاجه يكى بر كشف اولسه بيله بزجه اوله‌ميوب هر علمى اصولنه توفيق ايتمك لزومى بوندن بيك سنه اول ائمهٔ فقها عندنده تفرس اولنه‌رق علوم شرعيه وتاريخك اصوله توفيقنه دائر كتب معتبره تأليف و تصنيف اولنمشدر .

فقط هر علمه متعلق اولان اصولى جمع ايله منطقه علاوه ايتمكه اوروپاده ابتدا ايدلديكندن اوروپا حكماسنك بوبابده كوسترمش اولدقلرى ترقى شايان تقدير اولوب بزده اصولك جميله منطقه علاوه اولنمسنك زمانى كلمشدر .

بزده مسالك وارای حكما متكلمين طرفندن محك تدقيق ومعاينه‌دن كچيريله‌رك حق وصوابك تعيين واظهارينه پك زياده اهتمام اولنمش واصل الاصول اولان منطق دخى تدقيق اولنه‌رق نيجه نيجه اثار نافعه ميدانه كلمش وعلماى اسلاميه‌دن پك بيوك ذاتلر بوبابده دخى تحريك خامهٔ حقيقت ايله بو علمه خدمت ايلدكلرندن بزده منطق مكمل اولمغله سوفسطائيه ميدان اله‌ميوب انقراضه يوز طوتمشلردر .

لكن ارباب سفسطه اوروپا منطقنك درجهٔ لازمه‌ده ترقى

edememesinden istifâde ile orada bu zamana kadar devâm etmekte oldukları gibi bu aralık Avrupa Sufestâiyyesi'ne istinâden ba'zı ukalâ ta'bîr ve tesmiye dâiresinden hârice çıkamayan sihâm-ı i'tirâzlarını lisân-ı Arabî üzere bulunup her biri bedâyi'-i âsârdan olan kütüb-i Mantık'a tevcîh ve bu kitâbların sâhipleri bulunan nîce uzamâ-yı ulemâyı istihfâf ve techîl gibi kendilerinden başkasına yakışmayan ahvâli ba'zı mehâfil ve mecâliste tekrâr eder olmuşlardır.

Bunların müdde'âlarını isbât için îrâd eyledikleri edilleden bir başlıcası Avrupalılar bunca sanâyi' ve bedâyi'da terakkî ederek bütün akvâmı geçmiş olduklarından Mantık'ta da ziyâde terakkî etmiş bulunmaları tabî'î olduğunu beyân etmeleridir. Lâkin onların tabî'î dediği gayr-ı vâki'dir. Ya'nî Avrupa'da nice ulûm ve fünûn pek ziyâde terakkî eylemiş olmakla berâber Mantık'ın terakkî-yi fevka'l-'âdesi vehimden ibâretdir.

Mantıkca en yeni keşfiyyâttan olmak üzere gösterilmiş bulunan husûsâtın münharifâta[1] sapıp tatbîkât-ı cebriyye mel'abesiyle

1 Hamilton'un münharifâta sapmasının yeni bir keşf addolunamayacağı ve münharifâtın ya'nî mahmûle bir kemmiyyet isnâd olunmasının Hamilton'dan evvel ma'lûm olduğunu ve De Morgan tarafından Hamilton'a i'tirâz olunduğu *Kitab-ı Sânî*'de ba'zı mertebe beyân olunmuş idi. Fi'l-vâki' mahmûle kemmiyyet isnâd olunabilmesi mes'elesinin Hamilton'dan evvel mevzû'-ı bahs olunduğuna ekser Avrupa mantıkıyyûnu vâkıf olup ezcümle bu zâta dahî Hamilton'un yeniden keşfeylediği zu'muyla tervîc eylemek istediği şeyin yeni bir şey olmadığını ve fakat Hamilton'un tafsîlât-ı zâidesi

ايده‌مامسندن استفاده ايله اوراده بوزمانه قدر دوام ايتمكده اولدقلرى كبى بو ارالق اوروپا سوفسطائيه‌سنه استناداً بعض عقلا تعبير و تسميه دائره‌سندن خارجه چيقه‌ميان سهام اعتراضلرينى لسان عربى اوزره بولنوب هربرى بدايع اثاردن اولان كتب منطقه توجيه و بوكتابلرك صاحبلرى بولنان نيجه عظماى علمايى استخفاف و تجهيل كبى كنديلرندن بشقه‌سنه ياقشميان احوالى بعض محافل و مجالسده تكرار ايدر اولمشلردر ٠

بونلرك مدعالرينى اثبات ايچون ايراد ايلدكلرى ادله‌دن برباشليجه‌سى اوروپالولر بونجه صنايع و بدايعده ترقى ايدرك بتون اقوامى يكمش اولدقلرندن منطقده‌ده زياده ترقى ايتمش بولنملرى طبيعى اولديغنى بيان ايتملريدر ٠ لكن انلرك طبيعى ديديكى غير واقعدر ٠ يعنى اوروپاده نيجه علوم و فنون پك زياده ترقى ايلمش اولمغله برابر منطقك ترقئ فوق العاده‌سى و همدن عبارتدر ٠

منطقجه الك يكى كشفياتدن اولمق اوزره كوسترلمش بولنان خصوصاتك منحرفاته (٠) صاپوب تطبيقات جبريه ملعبه سيله

---

(٠) هاملتونك منحرفاته صاپمسنك يكى بركشف عد اولنه‌ميه‌جغى و منحرفاتك يعنى محموله بركيت اسناد اولنمسنك هاملتوندن اول معلوم اولديغى و دومورغان طرفندن هاملتونه اعتراض اولنديغى كتاب ثانيده بعض مرتبه ابيان ولنمش ايدى ٠ فى الواقع محموله كيت اسناد اولنه‌بيلمسى مسئله‌سنك هاملتوندن اول موضوع بحث اولديغنه اكثر اوروپا منطقيونى واقف اولوب ازجمله پول ژانه دخى هاملتونك يكيدن كشف ايلديكى زعميله ترويج ايتملك ايستديكى شيئك يكى برشئ اولمديغنى و فقط هاملتونك تفصيلات زائده‌سى

uğraşmaktan ibâret bulunduğunu gösterecek ba'zı mebâhis-i muhtasarayı bu risâleye ilâve eylemiş idik. Ashâb-ı i'tirâz ise bunların birine vâkıf olmayarak yeni mantık diye ortaya koydukları şey ledeyyi't-tahkîk Port Royal nâmında eski bir cemî'iyyet-i

bir takım karışıklıklardan ibâret olmakla berâber bu bâbda celb-i intizâr ile tedkîk ve ta'mîk-i efkâra vesîle olacağı cihetle şâyân-ı mütâla'a bulunduğunu beyân ediyor.

Mill dahî Hamilton'a i'tirâzen akd-i hamli dermiyân ediyor ve diyor ki "bakar geviş getiricidir" dediğimiz vakit bundan geviş getirmek ya'nî hazm-ı muzâ'af ile muzâ'af bir mideye mâlik olmak mefhumları ile bakarın ittisâfına hükmetmiş oluruz yoksa bakarın hangi nev' ve cinse mensûb olduğunu tefekkür etmiş olmayız. Mill'in bu sûretle hükmü bir tavsîfden ibâret addetmesini bu Paul Janet red ile Mill'in bu i'tirâzın yalnız Hamilton için değil bütün mantıkiyyûn hakkında vârid olduğunu beyân eder ve Hamilton'un mahmûle kemmiyyet isnâdı hakkındaki tafsîlâtının zâid olduğunu ikrâr ile berâber mahmûlün dahî bir kemmiyyeti bulunduğunu tasdîk eyleyerek eski mantıkıyyûn dahî bunu fehm ile: mahmûlün cemî'-i mûcibelerde cüz'î, cemî'-i sâlibelerde küllî olduğunu beyân ederek pek yolunda bir mesleğe sâlik olmuş bulunduklarını ityân ediyor.

Vâkı'an kazâyâ-yı hamliyyeden, mevzû'u ile mahmûlü müsâvî bulunup ta'rîf ve taksîm kabîlinden olan kaziyyeler hâriçte bırakılır ise, mahsurât-ı erba'a hakkında bu fikr şâyân-ı dikkat görünür ise de efrâd-ı mevzû'anın efrâd-ı mahmûl ile ittisâfı ma'kûl olmayıp mahmûlün dahî efrâdı murâd olundukta kaziyye bir taksîmden ibâret olmuş demek olmakla tasavvurât kabîlinden olur yâhûd mahmûl ve mevzû'un efrâdının beynindeki nisbet-i kemmiyyete hükmolunmuş olarak kaziyye hamliyye addolunamaz binâenaleyh muhakkıkîn-i mantıkıyyûn kaziyye-i hamliyyede dâimâ mahmûlün mefhûmu murâd olunur demişlerdir.

اوغراشمقدن عبارت بولندیغنی کوسترەجك بعض مباحث مختصرەیی بو رسالەیه علاوه ایلمش ایدك . اصحاب اعتراض ایسه بونلرك برینه واقف اولمیەرق یکی منطق دیو اورتەیه قویدقلری شی لدی التحقیق پوروو ابال نامنده اسکی بر جمعیت

برطاقم قاریشقلقلردن عبارت اولمغله برابر بو بابده جلب انظارایله تدقیق و تعمیق افکاره وسیله اولەجغی جهتله شایان مطالعه بولندیغنی بیان ایدیور.

میل دخی هاملتونه اعتراضاً عقد حملی درمیان ایدیور ودیورکه بقر کویش کتیریجیدر دیدیکمز وقت بوندن کویش کتیرمك یعنی هضم مضاعف ایله مضاعف برمعدەیه مالك اولمق مفهوملری ایله بقرك اتصافنه حکم ایتمش اولورز یوخسه بقرك قنغی نوع و جنسه منسوب اولدیغنی تفکر ایتمش اولمیز . میلك بوصورتله حکمی بر توصیفدن عبارت عد ایتمسنی پول ژانه رد ایله میلك بو اعتراضنك یالکز هاملتون ایچون دکل بتون منطقیون حقنده وارد اولدیغنی بیان ایدر وهاملتونك مجموله کیت اسنادی حقندەکی تفصیلاتنك زائد اولدیغنی اقرار ایله برابر مجمولك دخی برکیتی بولندیغنی تصدیق ایلیەرك اسکی منطقیون دخی بوتی فهم ایله : مجمولك جمیع موجبەلرده جزئی وجمیع سالبەلرده کلی اولدیغنی بیان ایدرك پك بولنده برمسلکه سالك اولمش بولندقلرینی اثبات ایدیور .

واقعا قضایای حلیەدن موضوعی ایله مجمولی مساوی بولنوب تعریف و تقسیم قبیلندن اولان قضیەلر خارجده براغیلورایسه ، محصورات اربعەحقنده بوفکر شایان دقت کورینور ایسەده افراد موضوعك افراد مجمول ایله اتصافی معقول اولیوب مجمولك دخی افرادی مراد اولندقده قضیه بر تقسیمدن عبارت اولمش دیمك اولمغله تصورات قبیلندن اولور یاخود مجمول وموضوعك افراد بینندەکی نسبت کیفیه حکم اولنمش اولەرق قضیه حلیه عد اولنەمز بناء علیه محققین منطقیون قضیهٔ حلیەده دائما مجمولك مفهومی مراد اولنور دیمشلردر .

ruhbâniyyeye mensûb bulunan mantık ile bundan iki asır evvel mersiye söylemek ile meşhûr olan râhib Busue'nin mantığı ve sâir emsâli âsârdan toplanan hulâsalardan ibâret olduğu anlaşılmıştır ki bu hulâsaların fakat tercüme hatâlarından nâşî kesb eylediği rengi görseler o perhizkâr olan ruhbân bile güler idi.

Bunların en meşhûr ve mükemmeli olan Port Royal mantığında Euklidese karşı dermeyân edilen bir i'tirâzın *Kitâb-ı Usûl*-de istıtrâd tarîkiyle reddi hakkında tahrîr kılınmış olan ba'zı mevâddden ruhbân-ı mantıkî numûnesi anlaşılabilmekle bu bâbda tatvîl-i makâle hâcet yoktur. İmdî hem bizim mantığın ve hem de Avrupa mantığının ikisini birden tedkîk ve mutâla'aya vakit bulamayan nursidkan erbâb-ı i'tirâzın şu tağlîtâtı arasında tevakkufa mecbûr olup ba'zıları da onları taklîde heves eylediklerinden bunun üzerine hakîkat-i hâlin ortaya konulması sırası gelmiş idi. Lâkin bu husûsa redd-i i'tirâz sûretinde ibtidâr edip de mukallidâne safsataların hallî ile uğraşmaya tenezzülden ise Avrupa mantığı ile bizim mantığın tefâvütünü irâe edivermek kâfî idi. Bu hizmetin mantığın ta'lîmini teshîl edecek ve elde mevcûd olan kütüb-i mantığa bir medhal olacak bir risâlenin tahrîri ile îfâsı mümkün olduğundan bu sûret münâsib idi. Ve lisânımızda mükemmel ve münekkâh mantık kitâbları bulunduğundan bu risâlecikte kavâ'id-i mantıkıyyenin zabt ve tafsîlinden ziyâde muhtelif mantıkların

رهبانیه منسوب بولنان منطق ایله بوندن ایکی عصر اول مرثیه سویله‌مك ایله مشهور اولان راهب بوسوئه‌نك منطق و سائر امثالی اثاردن طوپلانان خلاصه‌لردن عبارت اولدیغی اکلاشیلمشدر که بو خلاصه‌لرك فقط ترجمه خطالرندن ناشی کسب ایلدیکی رنکی کورسه‌لر اوپرهیز کار اولان رهبان بیله کولر ایدی .

بونلرك اك مشهور و مکملی اولان پورروویال منطقنده اقلیدسه قارشو درمیان ایدیلان بر اعتراضك کتاب اصولده استطراد طریقیله ردی حقنده تحریر قلنمش اولان بعض موادن رهبان منطقی نمونه‌سی اکلاشیله بیلمکله بو بابده تطویل مقاله حاجت یوقدر . ایمدی هم بزم منطقك و همده اوروپا منطقنك ایکیسنی بردن تدقیق و مطالعه‌یه وقت بوله‌میان نورسیدکان ارباب اعتراضك شوتغلیطاتی اره‌سنده توقفه مجبور اولوب بعضیلریده انلری تقلیده هوس ایلدکلرندن بونك اوزرینه حقیقت حالك اورته‌یه قونلمسی صره‌سی کلمش ایدی . لکن بوخصوصه رد اعتراض صورتنده ابتدار ایدوبده مقلدانه سفسطه‌لرك حلی ایله اوغراشمغه تنزلدن ایسه اوروپا منطقی ایله بزم منطقك تفاوتنی ارائه ایدیویرمك کافی ایدی . بوخدمتك منطقك تعلیمنی تسهیل ایده‌جك و الده موجود اولان کتب منطقه بر مدخل اوله‌جق بررساله‌نك تحریری ایله ایفاسی ممکن اولدیغندن بوصورت مناسب ایدی . ولسانمزده مکمل و منقح منطق کتابلری بولندیغندن بو رساله‌جکده قواعد منطقیه‌نك ضبط و تفصیلندن زیاده مختلف منطقلرك

mukâyesesine medâr olacak ba'zı mebâhisi nazar-ı dikkate alarak mantığa bir medhâl olmak üzere yazıldı. Ve mebâhis-i mezkûredeki cemî'-i ihtilâfâtın tafsîl ve ta'yînine hâcet olmadığından fakat ehem olan ba'zı noktalarına işâret olundu.

Bu risâlede îrâd olunan emsilenin ba'zısı ulûm-ı cedîdeden ahz olunarak ba'zısı sûret-i kadîmesinde ibkâ olundu. Bu ise misâl intihâbında suhûlet maksadına mebnî idi. Lâkin Sûfestâiyye gayretkeşleri olan ukalânın hedef-i i'tirâzlarından biri de kütüb-i kadîmedeki emsile idi: Bir ilimde emsile bir nâzenînin tezyînâtı gibidir ki ne kadar sâde ve tekellüften âzâde olur ise ol kadar yakışır ama palâspâreler içinde bir nevcivân, tuhafcı dükkanını hâmil bir acûzeye değişilmez ya! Bu ukalânın intihâb-kerdeleri olan ruhbân Mantık'ındaki misâller ise ekseriyâ Latin şu'arâsının hurâfâtından me'hûz olan misâllerden ibârettir.

Hulâsa-i kelâm Mantık'ın teceddüdü hakkında edilen şamatalar ve "bizde Mantık noksandır" yolundaki sözler hep mugâlata olup Avrupa terekkiyâtına taklîd eylediklerini söyleyen ukalânın tedkîk-i âsâra fevka'l-'âde ihtimâm eden Avrupalılara yolunda bir mukallid bile olamayıp hem kendi lisânlarında ve hem de Avrupa elsinesinde bulunan Mantık'tan bî-haber birer safsata dellâlinden başka bir şey olmadıkları zâhirdir. Avrupa'da gittikçe ulûm ve fünûn te'ammum etmekte bulunmakla Mantık hakkındaki

مقايسه‌سنه مدار اوله‌جق بعض مباحثی نظر دقته الهرق منطقه بر مدخل اولمق اوزره یازلدی . ومباحث مذکوره‌ده‌کی جمیع اختلافاتك تفصیل و تعیینه حاجت اولمدیغندن فقط اهم اولان بعض نقطه‌لرینه اشارت اولندی .

بو رساله‌ده ایراد اولنان امثله‌نك بعضیسی علوم جدیده‌دن اخذ اولنه‌رق بعضیسی صورت قدیمه‌سنده ابقا اولندی . بوایسه مثال انتخابنده سهولت مقصدینه مبنی ایدی . لکن سوفسطائیه غیرتکشلری اولان عقلانك هدف اعتراضلرندن بریده کتب قدیمه‌ده‌کی امثله ایدی : برعلمده امثله بر نازنینك تزییناتی کبیدرکه نقدر ساده وتکلفدن آزاده اولور ایسه اولقدر یاقیشور اما پلاسپاره‌لر ایچنده برنوجوان تحفجی دکانینی حامل برعجوزه‌یه دکیشملزیا ! بوعقلانك انتخاب کرده‌لری اولان رهبان منطقنده‌کی مثاللر ایسه اکثریا لاتین شعراسنك خرافاتندن مأخوذ اولان مثاللردن عبارتدر .

خلاصهٔ کلام منطقك تجددی حقنده ایدیلان شماطه‌لرو بزده منطق نقصاندر یولنده‌کی سوزلر هپ مغالطه اولوب اوروپا ترقیاتنه تقلید ایلدکلرینی‌سویلین عقلانك تدقیق اثاره فوق‌العاده اهتمام ایدن اوروپالولره یولنده برمقلد بیله اوله‌میوب هم کندی لسانلرنده وهمده اوروپا السنه‌سنده بولنان منطقدن بی‌خبر برر سفسطه دللالندن بشقه برشی اولمدقلری ظاهردر . اوروپاده کیتدکجه علوم وفنون تعمم ایتمکده بولنمغله منطق حقنده‌کی

şarlatanlıkların ehemmiyeti zâil, ve hakîkat-i hâl günden güne orada da zâhir olmak tabî'î bulunduğundan iki bin seneden ziyâde nazar-ı rağbette bulunan Aristo mantığı eskimeyecektir. Şu kadar ki ba'zı feylesofların ve hattâ Meşşâiyyûn'un bile yaydığı gibi birkaç kaziyye-i vehmiyyeyi kabûl edivermekle mugâyir-i hakîkat netîcelere vusûle Mantık'ın vâsıta edilmemesi için Mantık'ın ulûm ve fünûna hüsn-i tatbîkıyle usûle pek ziyâde i'tinâ olunmak zamânı gelmiştir. Ulûm ve fünûn terakkî eyledikçe tatbîkât-ı mezkûre dahî terakkî edeceğinden Mantık'ın bu yolda daha pek çok tevessu' ve terakkîsi muntazardır.

شارلتانلقلرك اهميتى زائل وحقيقت حال كوندن كونه اوراده‌ده
ظاهر اولمق طبيعى بولنديغندن ايكى بيك سنه‌دن زياده نظر
رغبتده بولنان ارسطو منطقى اسكميه‌جكدر . شوقدركه بعض
فيلسوفلرك وحتى مشائيونك بيله ياپديغى كبى برقاچ قضيهٔ
وهميه‌يى قبول ايدرمكله مغاير حقيقت نتيجه‌لره وصوله منطقك
واسطه ايدلمامسى ايچون منطقك علوم وفنونه حسن تطبيقيله
اصوله پك زياده اعتنا اولنمق زمانى كلمشدر . علوم وفنون ترقى
ايلدكجه تطبيقات مذكوره‌دخى ترقى ايده‌جكندن منطقك بو يولده
دها پك چوق توسع وترقيسى منتظردر .

DİZİN

A

Abdülhamîd Hân 100
âdâb 190, 246, 248, 428, 504, 518
Âdâb-ı bahs 504
aded 190, 260, 302, 336, 344, 348, 366, 368, 370, 432, 534
ademî 210
adem-i tenâhî 222
adem-i vukû‘ 202
âfât-ı asabiyye 40
Afrikalılar 474
âhâd 344, 346, 348, 360, 366
ahbâr 432, 436
âheng-i mahsûs 474
âhenk 476
ahkâm 42, 48, 66, 108, 230, 240, 244, 314, 332, 342, 368, 376, 378, 386, 446, 450, 452, 454, 456, 504, 528, 596
ahkâm-ı akliyye 376
Ahkâm-ı şer‘iyye 452
ahkâm-ı şer‘iyyeye îsâl 456
ahlâk 214, 428, 598
Ahmed Midhat 66, 70
ahvâl 72, 136, 160, 164, 192, 194, 234, 312, 314, 320, 324, 326, 382, 386, 388, 398, 400, 406, 420, 422, 426, 428, 430, 432, 436, 440, 444, 486, 502, 506, 512, 572, 600
ahvâl-i beşer 436
akâid-i îmâniyye 464
akd ve vaz‘ 294
akl 42, 44, 72, 122, 144, 146, 150, 152, 218, 224, 228, 242, 384, 386, 438, 508
Akliyyât 456
aks 216, 218, 254, 284, 286, 290, 300, 332, 404
aks-i müstevî 216
aks-i nakîz 292
akvâm 88, 324, 442, 480, 498, 596, 598
akyise 102
alâmet 440, 470, 496, 526
âlât 194, 234, 338, 340, 380, 400, 402, 470, 472, 504, 596
âlât-ı sadâ’iyye 470
âlet-i kânûniyye 124
Âlet-i muhalliyetü’l-havâ 462
Ali İbn-i Ebî Tâlib 148
Ali Sedâd 30, 62, 66, 68, 70, 74, 90, 104
a‘mâl 104, 154, 418, 448, 598
amel 396, 450, 452
ameliyyât-ı cerrâhiye 514
Amerikalılar 474
Arab 54, 148, 476, 484
Arabî 88, 124, 140, 306, 448, 472, 476, 486
Arapça 68, 116, 488, 532
ârâ-yı hükemâ 358
ârâ-yı sâibe 44
araz 176, 178, 358, 392, 440, 460
a‘râz-ı müştereke 160, 164
arazî 162, 164, 176, 178
ârif 30, 32, 56, 86, 452
Aristo 44, 46, 108, 116, 118, 120, 126, 130, 132, 168, 292, 298, 302, 308, 314, 592, 594, 602, 614
âsâr 32, 40, 46, 48, 50, 62, 70, 100, 112, 326, 432, 434, 438, 486, 604
âsâr-ı sınâ‘ıyye 326
asıl 116, 124, 294
Audiometre 414
Auguste Comte 430
‘avârız 162
Avrupa 44, 46, 50, 54, 68, 74, 96, 98, 102, 110, 116, 122, 130, 142, 280, 306, 332, 358, 376, 418, 420, 422,

424, 426, 430, 438, 440, 476, 486, 494, 576, 598, 600, 602, 604, 606, 610, 612
Avrupalılar 130, 522, 606
â'yân 162
a'yân-ı hâriciyye 236
âyât 100, 448
âyet 190, 242, 306, 320, 448, 458, 514, 516
azot 496
azotit-i fidda 496

B

bâb 450
Bacon 46, 126, 132, 134, 316, 602
bâdi-i nazar 224
bahis 40
Barthélemy Saint-Hilaire 134
basît 42, 216, 478
bâtıl 374, 458
bedâhet 378
bedâyi' 100
bedîhî 144, 146, 224, 226, 332, 368, 376, 386, 502
bedîhiyyât-ı akliyye 242
Bedîhiyyât-ı akliyye 504
bedîhiyyât-ı hissiyye 234, 504
berâhîn 106, 152, 236, 372, 376, 378, 458, 462
berâhîn-i kâtı'a 458
beyân 40, 76, 80, 88, 102, 106, 108, 128, 130, 134, 214, 232, 240, 242, 262, 276, 280, 284, 296, 300, 304, 314, 316, 320, 328, 332, 358, 376, 390, 392, 394, 406, 410, 420, 434, 440, 442, 444, 448, 472, 476, 486, 494, 506, 510, 514, 558, 568, 580, 598, 602, 606, 608
Beyoğlu 82
bi-hasebi'l-mâdde 514
bi-hasebi't-tahakkuk 206
bilâ-tereddüd 108, 230, 232, 436
bilgiç 148
bi'z-zarûre 212, 214, 360
Boole 96, 520, 528, 568, 570, 592
bu'd-i mevhûm 348

C-Ç

câhilâne 512
câmi' 34, 76, 116, 182, 186, 364, 398, 412, 502, 520, 522, 524, 544, 560
câzibe-i arzıyye 232, 384
Cebir 104, 110, 132, 350, 494, 520, 524, 528, 530, 568, 594
cedel 318, 320, 518, 602
cehliyyât 226, 242, 250, 508
cehliyye-i mürekkebe 222
cem' 36, 38, 46, 48, 102, 110, 118, 128, 340, 354, 380, 432, 476, 482, 494, 500, 528, 560, 562, 566, 594, 602, 604
cemî'-i efrâd 234
cesâmet 236
cevâhir-i ferdiyye 460
cevher 342, 358, 364, 392, 460, 462, 464, 476, 488
cevher-i ferd 342, 460, 462
cevher-i kelimât 488
cezm 144, 154, 226, 230, 334, 410, 460, 506
cezmen 222, 228, 230, 232
Chacun 304
Charles Darwin 480
cihet 144, 220, 240, 324, 384, 394, 408, 420, 428
cins 172, 174, 178, 182, 184, 186, 188, 364, 382
cins-i ba'îd 182
cins-i karîb 182, 188
cinsü'l-ecnâs 184
cism-i tabî'î 342
cism-i ta'lîmî 340, 342
cism-i ta'lîmî 342
Clarke 358

cümle 32, 58, 98, 108, 164, 200, 222, 476, 484, 490, 520
cüz' 182, 224, 230, 238, 260, 308, 344, 392, 460, 508, 510, 526, 554, 556, 558
cüz'î 124, 158, 160, 166, 206, 210, 252, 254, 288, 316, 364, 440, 526, 528, 608
cüz-i e'amm 176
cüz'-i la-yetecezzâ 460
cüz'-i müşterek 182
cüz'iyyât 442, 490
çârpâ 208
Çin 472, 474

D

dahl ve te'arruz 294
dâire 228, 230, 240, 336, 352, 374, 382, 412, 444
darb 276, 292, 552, 554, 590
Dâru't-Ta'lîm 76
Darwin 480
da'vâ 56, 252, 302, 374
delâil-i kat'iyye 458
delâlet 72, 100, 102, 140, 160, 202, 234, 240, 342, 358, 396, 452, 468, 474
delîl 148, 222, 224, 250, 252, 254, 330, 332, 454, 504, 514
delîl-i kat'î 454
delîlin butlânı 462
De Morgan 300, 302, 304, 606
derece 60, 150, 294, 326, 416, 428, 442, 450, 456, 478, 604
dereke-i hayevâniyyet 442
Descartes 46, 126, 600
devr 150, 158, 188, 190, 334, 336, 388, 504
dıl' 178
dimâğ 40
Doktor Hüseyin Hulkî 52
durûb-ı kıyâs 276

E

e'amm 166, 168, 172, 174, 176, 182, 184, 198, 252, 388
ebhâs 102, 120, 264
Ebû Alî İbn-i Sînâ 118
Ebû Hanîfe 456
Ebû Nasr Fârâbî 118
ecnâs 172, 184
eczâ 182, 204, 224, 238, 268, 270, 272, 340, 346, 416, 462, 472, 500, 582
eczâ-yı kelimât 472
eczâ-yı lâ-tetecezzâ 462
edât 488, 490, 582
edâ-yı hurûf 446
edeb 484
edebiyyât-ı Arabiyye 484
edevât 338, 340, 400, 474, 476, 488, 490, 496, 504
edille 226, 312, 452, 454, 456, 458, 462, 464
edille-i erba'a 456
efkâr 38, 44, 48, 50, 62, 84, 102, 122, 132, 150, 412, 500, 516
Eflâtûn 116, 118, 120, 494
efrâd 158, 160, 162, 164, 186, 188, 192, 234, 244, 246, 296, 310, 324, 368, 398, 446, 496, 520, 552, 596, 598, 608
ehâdîs 450, 452
Ehâdîs-i nebeviyye 450
ehâdîs-i şerîfe 450
ehass 160, 166, 168, 182, 256
ehl-i bid'at 458
ehl-i elsine 472
ehl-i hevâ 498
ehl-i ulûm 410, 424
e'imme-i dîn 450
ekser-i nâss 434, 446
elektrik 208, 390, 416, 570, 578
elfâz 158, 190, 192, 398, 446, 472, 474, 480, 482
el-Kindî 118

elsine 40, 84, 88, 474, 476, 478, 480, 482, 484, 486, 488, 490, 494, 498, 500
Elsine-i basîta 488
elsine-i iştikâkiyye 476
elsine-i tasrîfiyye 474
emâre 248, 254, 470, 482
emr 74, 120, 142, 326, 328, 332, 340, 342, 344, 346, 348, 360, 372, 396, 428, 442, 456, 514, 516, 592
emr-i mâ-verâu't-tabî'a 442
emr-i me'âş 428, 456
enbiyâ 424, 436, 446
encümen-i dâniş 500
Endülüs 46, 124
envâ' 72, 108, 174, 180, 182, 196, 284, 300, 450, 510
erbâb-ı mugâlata 504, 512
erbâb-ı mükâşefe 444
erkân-ı bünyân-ı millet 452
esbâb 62, 84, 224, 334, 406, 422, 424, 434, 450, 596
esîr 462
esvât-ı beşer 470
eşkâl 108, 122, 128, 272, 280, 284, 320, 322, 340, 352, 354, 356, 360, 368, 448, 508, 564, 566
evrâk 472
evsâf 58, 160, 168, 170, 172, 174, 192, 194, 310, 382, 394, 398, 400, 410, 516, 520, 524
evveliyyât 226, 228, 248
ezber 512, 600
ezhân 512

F

fâide 136, 194, 326, 328, 500
faraziyyât 364, 382, 416
Farisî 486
fasl 174, 182, 186, 350
fazîlet 58, 214
fehm 56, 80, 164, 440, 470, 496, 608
felâsife 46, 134, 390, 422, 426
Felsefe 38
fen 38, 74, 248, 408, 410, 412, 494, 496, 498
Fenn-i Cebir 68
Fenn-i Hatt 448
Fenn-i Mantık 70, 74, 110, 140
Fenn-i Resm-i Kur'ân 448
Fenn-i Usûl-i Hadîs 452
fer' 408
ferd 190, 198, 538, 598
fesâd 510
fevâid 34, 56, 74
fezâ-yı ceberûtî 40
fıkdân-ı ma'lûmât 36
fırak-ı mülhidîn 460
fıtrat 498
fıtrî 300
fıtriyyât 228
fikr 42, 54, 60, 62, 72, 132, 138, 152, 212, 222, 240, 294, 332, 378, 410, 412, 426, 442, 478, 608
Fizyoloji 40, 42, 50, 52, 142
Francis Darwin 480
Fransa Akademisi 484
Fransızca 82
Fransız grameri 490
Fransızlar 484, 492
Fransız üdebâsı 306
fukahâ 110, 228, 232, 424, 456, 604
fünûn 32, 36, 50, 56, 68, 98, 102, 108, 126, 344, 390, 410, 426, 430, 462, 464, 596, 606, 612
fünûn-ı cedîde 430, 464
fünûn-ı mükemmele 464

G

galatât 234, 242, 400, 412, 502, 504, 506, 508
gâyet 132, 136, 354, 386, 418, 592, 598
Gelenbevî 82

gencîne-i efkâr 32
Gotama 116
Gulât-ı mâddiyyûn 380

H

haber-i âhâd 450
haber-i sâdık 506
hadd-i asgar 260, 266, 510
hadd-i ekber 260, 298, 308, 510
hadd-i evsat 260, 266, 274, 276, 300, 308, 310, 368, 552
hadd-i hakîkî 492
hadd-i nâkıs 188
hadd-i tâmm 188
hadîs 450
hâdise-i tabî'iyye 508
hak 458, 518, 600, 604
hakâik 48, 148, 154, 162, 176, 246, 338, 348, 378, 382, 384, 394, 462
hakîkat 68, 140, 148, 154, 160, 162, 176, 178, 236, 238, 382, 410, 506, 604, 610, 614
hakîkat-i insan 162
halâ 460, 462
hâmız-ı azot 496
Hamilton 286, 290, 298, 300, 302, 304, 570, 592, 606, 608
hamliyye 202, 206, 266, 568, 572, 608
harâret 212, 250, 390, 416, 462, 570, 580
harekât-ı muhtelife 470
hareket 66, 162, 188, 238, 346, 360, 362, 392, 470
hâric 152, 176, 180, 188, 246, 254, 256, 284, 352, 382, 438, 442, 568
hâsıl 36, 38, 50, 68, 74, 82, 86, 128, 142, 156, 178, 186, 214, 232, 244, 266, 272, 284, 286, 302, 304, 306, 314, 320, 346, 348, 352, 356, 368, 398, 410, 414, 442, 450, 454, 466, 470, 474, 496, 508, 524, 534, 536, 540, 554, 556, 560, 562, 564, 602
hâssa 40, 176, 178, 284
hassâs 160, 184, 186, 260, 264
hâşiye 70
hatt-ı münhanî 170, 172, 348
hatt-ı müstakîm-i ufkî 236
havâdis 238, 244, 380, 382, 384, 388, 390, 392, 400, 402, 404, 408, 412, 416, 418, 420, 426, 430, 432, 444, 468
havâss-ı selîme 234
havâşî 70, 74
hayâlât 36, 38, 40, 108, 426
hayâlî 38, 324
hayevânı-ı nâtık 186
haysiyet 136
helezûnî 170
Hendese 68, 106, 108, 110, 128, 130, 136, 144, 230, 348, 356
Herbert Spencer 266, 310, 316
herc ü merc 38
hevâ-yı vehm 460
hey'et 68, 150, 194, 214, 258, 332, 340, 474
Hey'et 136, 362, 364
heyûlâ 46, 460, 462, 464
Hikmet-i Tabî'iyye 362, 386, 388
hikmet-i tabî'iyye ve riyâziyye 460
Hind 54, 476, 486
hiref 428, 596
Hisâb 68, 108, 356
hiss-i derûn 468
hiss-i mahsûs 468
hukûk-ı ibâda 514
hulûl ve ittihâd 358
hurdebînî 574
hurûf 472, 474, 476, 480, 498, 568
hurûf-ı hafîfe 474
hurûf-ı musâmete 476
hurûf-ı musavvete 476
hurûf-ı sakîle 474
husûl 32
husûs 74, 84, 126, 164, 166, 208, 390, 392, 598
Hutabâ 468
hüccet 58, 64

hükemâ 46, 72, 102, 118, 120, 122, 126, 134, 150, 176, 194, 316, 336, 344, 358, 382, 388, 420, 426, 438, 440, 460, 506, 604
Hükemâ-yı Yunâniyye 116
hükm-i ilâhî 454
hükm-i şer'î 452
hüküm 142, 152, 200, 230, 234, 254, 310, 316, 438, 514
hüner 506
hüviyet 162

I-İ

ıstılâhât 458, 498, 512, 602
ıttırâd 188, 190
ızdırâb 470
İbn Haldûn 430
İbn-i Sînâ 118, 280
İbn Rüşd 130
İbn Sînâ 284, 308, 320
İbrî 476
icmâ'-ı ümmet 452
ictihâd 454
ictimâ'-ı nakîzeyn 378
ictimâ-i nakîzeyn 212
ictinâb 90
idâre-i kelâm 130, 488
iddi'â 42, 154, 326, 478, 506, 508
idrâk 32, 44, 140, 192, 240, 412, 442, 478, 480
idrâkât 42, 44, 50
ifâde 50, 86, 146, 184, 190, 200, 206, 212, 228, 254, 256, 262, 290, 302, 304, 314, 316, 324, 354, 366, 370, 376, 386, 408, 432, 434, 440, 450, 466, 468, 472, 474, 478, 488, 496, 498, 504, 512, 520, 522, 524, 526, 528, 530, 532, 534, 536, 538, 540, 542, 544, 552, 560, 568, 570, 572, 574, 586, 592, 600
ifsâd 510
iğmâz 464
ihâta 56, 118, 178
ihtilâf 54, 136, 194, 196, 208, 210, 234, 324, 332, 344, 420, 448, 452, 456, 458, 472, 490, 596, 598
ihtizâz 238
iktidâr 56, 70, 238, 486, 506
iktirânî 258, 266, 268, 270, 272, 308, 330
iktisâb 34, 242, 250, 412, 442, 496
iktisâb-ı sa'âdet 496
ilm 38, 52, 66, 80, 100, 110, 140, 222, 262, 428, 442, 450, 460, 484, 504
İlm-i Belâgat 484
İlm-i Cerr-i Eskâl 362
İlm-i Elsine 40, 478
İlm-i Emrâz 40
İlm-i Fıkh 456
İlm-i Hareket [Kinetik] 358
İlm-i Hayât 40, 388
İlm-i Hey'et 38, 40, 126, 150, 354, 402
İlm-i Hukûk 426, 430
İlm-i Kelâm 110, 144, 392, 420, 460, 462, 464
İlm-i Mâ-ba'de't-tabî'a 420
İlm-i Mâ-ba'de't-tabî'iyye 440
İlm-i Mancınık 358, 360, 362, 364
İlm-i Mantık 44, 66, 72, 110, 116, 138
İlm-i Mâverâi't-Tabîa 38
İlm-i Menâfi'u'l-A'zâ 142
İlm-i Mîzân 72, 140
İlm-i Müvâzenet [Statik] 364
İlm-i Nücûm 38, 40
İlm-i Târîh 386, 418, 422, 428
ilm-i yakîni 450
iltizâm 88, 120, 156, 420, 426, 458, 518
i'mâl-i fikr 122, 138, 498
İngiliz hükemâsı 132
İngiliz Lisânı 492
İngiltere 486
inhinâ 236

in'ikâs 188, 190
inkılâbât 36, 54
inkisâr 236
intihâb 484, 612
intizâ' 162, 336, 344, 348, 394
intizâm-ı ahvâl 314
intizâm-ı tabî'at 314
i'râb 476, 488
îrâd 48, 84, 108, 284, 292, 370, 484, 502, 606, 612
irşâd 58, 60, 156
Îsâgûcî 66, 70, 80, 92, 120, 168
îsâl 34, 58, 134, 450, 472
isbât 40, 42, 70, 122, 144, 150, 152, 198, 224, 270, 302, 306, 330, 342, 358, 370, 374, 410, 438, 458, 460, 462, 464, 506, 606
ism-i işâret 492
isnâd 280, 284, 298, 406, 450, 606
isnâdât 450
isti'dâd 108, 480
istidlâl 150, 222, 252, 282, 308, 332
istifâde 74, 98, 102, 194, 354, 356, 412, 430, 432, 442, 468, 496, 512, 592, 596, 602, 606
istihrâc 372, 432, 456, 474, 482, 542, 548, 550, 578
istihsâl 100, 110, 162, 244, 250, 328, 354, 360, 364, 372, 376, 394, 408, 416, 420, 432, 434, 438, 482, 514, 546, 548, 558, 562, 584, 600
istikmâl 32
istikrâ 72, 126, 130, 198, 252, 254, 256, 308, 310, 312, 314, 316, 408, 414, 432, 602
istikrâ'-i nâkısa 256
istilzâm-ı tâmm 312
isti'mâl 88, 100, 126, 134, 168, 300, 306, 320, 332, 340, 376, 394, 404, 444, 472, 486, 494, 602
istinâd 248, 314, 364, 410, 508
istinbât 244, 332, 456
istintâc 180, 214, 250
istisnâ'ât 514
iş'âr 172, 382, 404, 466, 472, 488, 500, 528, 540, 542, 544, 552, 560, 568, 582
işârât 238, 466, 468, 470, 472, 528, 534, 540, 550, 552, 582
işârât-ı mahsûsa 466, 468
i'tibâr 38, 40, 52, 178, 182, 206, 234, 280, 330, 346, 348, 352, 368, 460, 512, 522, 592
i'tikâd 154, 220, 222, 426, 442, 446, 464
i'tikâdiyyât 458
i'timâd 244, 276, 286, 442, 450, 504
ittifâk 384, 452
ittihâz 70, 136, 294, 328, 352, 360, 392, 402, 408, 436, 444
ittisâf 294

J

Japonlar 474

K

kâbil-i taksîm 224, 556
Kâdî Ebubekr el-Bâkıllânî 462
kâide-i tertîb 190
kâim 180, 362, 380, 460
kâime 366
kanûn 212, 368, 370, 372, 378
kânûn-ı fikr 246
kânûn-ı tasdîk 230
karbon 40
Karînâbâdî 78
kâsır 518
kat'-ı mükâfî 170
kat'-ı nâkıs 170, 236, 240, 352
kat'-ı zâid 170, 172
kavâ'id 40, 80, 84, 88, 116, 118, 120, 122, 126, 128, 130, 152, 240, 242, 312, 328, 348, 378, 386, 412, 436, 452, 460, 464, 470, 482, 500, 506,

510, 512, 516, 528, 532, 594, 596, 610
kavâ'id-i usûliyye 482
kavânîn 40, 42, 138, 244, 324, 328, 330, 384, 386, 388, 392, 408, 410, 420, 428, 452, 508, 514
kavî 42, 450
kavl-i celîl 456
kavl-i şârih 168, 184, 190
kavm-i Arab 448
kazâyâ 230, 234, 250, 294, 300, 302, 320, 364, 368, 424, 502, 568, 570, 572, 574, 580, 608
kâzibe 502
kaziyye 102, 108, 200, 204, 206, 210, 216, 222, 226, 230, 254, 260, 268, 290, 294, 296, 304, 332, 378, 410, 514, 526, 528, 542, 558, 572, 608, 614
kaziyye-i cüz'iyye 206
kaziyye-i mahsûsa 206
Kaziyye-i şartiyye 202
kelâm 78, 86, 132, 238, 246, 324, 440, 504, 516, 528, 612
kelimât 324, 470, 472, 474, 488
kemmiyyet 286, 298, 342, 350, 352, 356, 494, 606, 608
kemmiyyet-i vehmiyye 356
kemm mekûlesi 172
kesb ve ta'lîm 468
keşf 72, 128, 134, 136, 280, 284, 304, 312, 328, 388, 408, 430, 492, 602, 604, 606
keşfiyyât 36, 38, 130, 462
keyfiyyet 128, 206, 212, 214, 232, 238, 240, 272, 388, 414, 428, 436, 444, 446, 468, 470, 478, 490, 592
keyfiyyet-i edâ 446
kırâat 446, 448, 498
kısım 132, 196, 288, 296, 318, 386, 388, 396, 524, 530, 544
kıyâs 72, 108, 124, 130, 228, 230, 232, 248, 252, 254, 258, 260, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 284, 286, 292, 296, 298, 300, 306, 308, 312, 314, 316, 330, 332, 368, 372, 374, 378, 408, 414, 422, 424, 454, 510, 550, 572, 574, 578, 592
kıyâs-ı hafî 228, 314, 408
kibâr-ı ashâb 452
kilise felsefesi 122
Kimyâ 38, 40, 402, 494
Kimyâ-yı İksîrî 38, 40
Kimyâ-yı Ma'denî 40
Kinde 118
kitâb 34, 52, 56, 62, 74, 80, 86, 118, 120, 128, 158, 282, 420, 434, 446, 452, 454, 490
kitâbet 162, 472, 498
Kopernik 126
kornea 50, 236
kudemâ 56, 108, 110, 462
kudemâ-yı mütekellimîn 462
Kur'ân-ı Kerîm 280, 448, 450, 452, 454
kuvve-i hâfıza 482
kübrâ 260, 284, 286, 308, 328
küllî 38, 44, 52, 158, 160, 164, 166, 176, 178, 180, 252, 288, 294, 306, 308, 310, 526, 592, 594, 608
küllî-yi müşekkek 164
küllî-yi mütevâtı' 164
kütüb 32, 82, 108, 118, 120, 122, 124, 168, 262, 264, 346, 356, 376, 436, 460, 600, 602, 604, 606, 610, 612
kütüb-i felsefiyye 460
kütüb-i Franseviyye 266
kütüb-i kelâmiyye 460
kütüb-i Mantık 32

L

Lâ-edriyye 146, 148, 150, 152, 154, 156
lâhık 488, 490

L'art de Penser 378
Latince 304, 488, 500
lâzım 46, 62, 82, 88, 106, 108, 130, 138, 144, 150, 154, 156, 160, 174, 176, 194, 196, 208, 212, 218, 224, 226, 234, 236, 252, 256, 264, 270, 272, 276, 284, 286, 304, 310, 312, 324, 328, 330, 336, 340, 358, 362, 364, 374, 376, 380, 390, 394, 398, 400, 408, 410, 422, 424, 426, 432, 434, 438, 454, 456, 462, 464, 478, 492, 494, 500, 502, 504, 506, 508, 510, 512, 514, 516, 522, 524, 526, 530, 538, 544, 580, 594, 600
lâzımu'l-ıslâh 494
Leibniz 358
Le tout 306
levâyıh 472
lezzet 486
Linguistik 40
lisân 66, 74, 82, 84, 88, 106, 118, 140, 146, 168, 236, 324, 440, 448, 466, 468, 470, 472, 476, 478, 480, 484, 486, 494, 496, 498, 512, 606
lisân-ı Arabî 74, 84, 118, 448, 484, 606
lisân-ı hâl 466
lisân-ı ilmîyi 496
lisân-ı kâl 466
Logic 82
Lordlar Kamarası 134

M

ma'ârif 34, 84, 112, 428, 438
Ma'arif-i Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi 106
mâ-bihi't-temyîz 190
mâdde 102, 310, 318, 324, 426, 514
mahal 234, 464
mahdûd 142, 186, 346, 348, 472, 542, 596
mahfûz 54, 138, 470, 472
mâhiyet 160, 174, 178, 190, 194, 366
mâhiyet-i insan 162
mâhiyyât-ı i'tibâriyye 380
mâhiyyet-i hakîkiyye 180
mahkûmun aleyh 200, 202, 208, 294
mahmûl 162, 180, 206, 216, 218, 272, 274, 276, 280, 284, 286, 288, 290, 294, 300, 526, 570, 608
mahsûs 68, 70, 110, 168, 172, 176, 234, 236, 248, 354, 398, 420, 440, 444, 458, 464, 466, 470, 474, 482, 600
mahzâ 32
mahzûziyyet 486
makâlât 458
makbûl 450
Makbûlât 248, 318
maksad 90, 104, 330, 394, 412, 428, 508, 514, 516, 598
ma'kûl 126, 298, 608
ma'kûlât 120
ma'lûm 156, 158, 180, 194, 196, 236, 250, 264, 314, 340, 350, 384, 386, 390, 406, 466, 482, 574, 606
ma'lûmât-ı cüz'iyye 162
ma'lûmât-ı külliyye 394
ma'lûmât-ı tecrübiyye 416, 508
ma'nâ 80, 234, 296, 436, 452, 474
Mancınık-ı Tatbîkî 364
mancınıkıyye 356
Mantık 30, 32, 38, 42, 44, 46, 48, 56, 62, 66, 68, 70, 72, 74, 78, 80, 82, 84, 98, 100, 102, 106, 108, 110, 116, 118, 120, 122, 124, 126, 130, 132, 134, 138, 140, 142, 144, 150, 168, 192, 294, 314, 316, 376, 378, 380, 410, 424, 502, 504, 516, 520, 522, 524, 528, 530, 542, 568, 590, 592, 594, 602, 604, 606, 612
Mantık makinesi 112
Mantîkiyyûn 142
ma'rifet 44, 46, 54, 58, 334, 444
mâ-sadak 294, 298

matlûb 130, 252, 262, 300, 308, 328, 330, 364, 370, 374, 404, 498, 520, 532, 534, 540, 542, 544, 570, 582, 586, 588
Max Müller 88, 486, 500
maymun 482
mazbût 42, 122, 128, 448
mâzî 408
mazmûn 204
Maznûnât 248
me'ânî 448
mebâdî 124, 142, 144, 168, 226
mebâhis 36, 120, 122, 388, 458, 460, 604, 608, 612
mebde' 450
mecmû' 300, 302, 306, 366, 560, 592, 594
med 406, 448
medâr 32, 98, 312, 368, 382, 398, 478, 516, 612
medhal 32, 80, 102, 120, 168, 264, 610
medlûlün butlanı 462
mefhûm 142, 158, 164, 166, 180, 186, 188, 190, 212, 228, 294, 296, 366, 368
mefhûmât 42
mef'ûliyyet 490
mehâric-i esvât 498
me'haz 116, 484
me'haz-ı ilm 484
me'hûz 224, 452, 482, 612
mekâdîr 72
Mekke 232
Mekteb-i Tıbbiyye 52
mekûle 338, 358, 396
mel'abe 112
melekât-ı akliyye 478
meleke 36, 104, 138, 146, 244, 448, 480, 482, 486, 504, 592, 600
melhûz 104, 434
memâlik-i garbiyye 46
memlû 434, 462
menfî 528, 560, 562, 564, 574
menkûlât 450
mensûh 448
merâtib 72, 168, 172, 176, 178, 182, 220, 324, 396, 438, 442, 450
merâtib-i a'dâd 438
merbût 40, 366, 384, 388, 402, 602
merdûdu 450
mertebe-i ictihâd 458
mertebe-i kemâl 460
mesâil 48, 98, 102, 122, 128, 156, 318, 328, 356, 364, 386, 432, 460, 596
mesâil-i kelâmiyye 460
mes'ele 50, 154, 212, 586, 588
meslek-i hükemâ 460
meslek-i müstakîm 458
meslek-i sedâd 108
meşhûd 32, 40, 128, 240
meşhûrât 246, 248, 424
Meşşâiyyûn 614
Metâfizîk 384, 424, 426
metn 108
metod 128
mevâd 568
mevâdd-ı cüz'iyye 124
mevâdd-i akyise 102
mevcûd 120, 124, 152, 154, 178, 230, 248, 250, 280, 312, 362, 400, 438, 492, 524, 538, 594, 600, 610
mevhibe-i ilâhiyye 480
mevhûm 336, 360
mevzû' 36, 136, 192, 206, 216, 218, 228, 272, 274, 276, 280, 284, 288, 290, 292, 294, 328, 402, 438, 472, 528, 570, 590, 606
mevzû'a 420, 468, 512, 582
meydân-ı bahs 80
mezâhib 442, 456
mezheb 458
Mısır 54
mısra' 82
miftâh-ı ulûm 44

mihver 352
mikdâr 136, 188, 346, 348, 358, 360
milel-i sâire 466
millet-i İslâmiyye 466
min-vech 166
mîzân 46, 48, 60, 122, 148, 440, 464
mîzân-ı sahîhi'l-'ıyâr 440
mu'âdil 216, 220, 390, 538, 566
mu'âdile 290, 292
Mu'allim-i Sânî 118
Mu'allim Nâci 62
mu'âmelât 420, 596
mu'âmelât-ı beşeriyye 420
mu'âsır 126
Mu'âz 454
mûceb 236
mûcez 74
mûcibe 202, 204, 206, 208, 216, 218, 256, 272, 278, 280, 288, 290, 528, 542, 572
mûcibe-i cüz'iyye 272, 278
mûcib-i mefrûz 374
mufassalât 70
mugâlatât 504, 510
muğlâk 238
muhâkeme 42, 74, 444
muhakkıkîn 156, 450, 608
muhâl 56, 228, 232, 246, 342, 376, 426, 436
muhalliyetü'l-havâ 462
muhassalât-ı dimâğiyye 40
Muhayyelât 250
muhît-i dâire 170, 172, 346, 348
muhtasar 132, 392
muhtelitât 264
mukaddem 106, 204, 330, 336, 448
mukaddemât 228, 314, 318, 364, 368, 464, 508, 590
mukaddime 54, 252, 254, 260, 296, 298, 300, 328, 330, 368, 370, 464, 512, 552, 564, 586, 592
mukaddime-i mûcibe 512
mukassem 198, 268, 308
muktedir 98, 132, 154, 192, 282, 444, 456, 512
muktezâ 262, 448, 492
muktezâ-yı hâl 448
munkatı' 68, 220, 450
muntazam 128, 396, 486, 496
murabba' 228, 230, 288
mûris-i za'f 450
musâdere ale'l-matlûb 510
Mûsevîler 124
mutâbakat 212, 238, 338, 498, 530
mutâbakat-ı külliyye 212
mutâbık 66, 138, 186, 220, 222, 226, 340, 342, 468, 470, 498
mutavvelât 70
mu'teber 98, 456, 486
mu'tekadât 412
mutlak 166, 440
muttasıl 238, 340, 450, 462, 508
muttasıla 204, 260
muvâfık-ı hâl 478
muvâzenet 362
mübâyenet 164, 598
mübâyin 166, 196, 376, 466
mübeyyin 136, 450
mübhem 238
mücerrebât 230
mücerred 120, 158, 222, 226, 228, 230, 248, 250, 254, 294, 314, 360, 386, 394, 468, 506, 508, 516, 594
mücessemât-ı hendesiyye 340
müctehidîn 454, 456, 458
müdde'î 82
müdekkikîn 48
müennes 492
müfîd 44, 74, 80, 224, 248, 254, 292, 376, 410, 434
müfredât 432
mühendis 508
mükâbere 504, 506
mükellefîn 448
mükemmel 84, 102, 106, 118, 128, 130, 192, 324, 338, 380, 394, 400,

466, 478, 480, 486, 496, 568, 604, 610
mükemmil 32, 376, 450
mülâyim 316, 498
mülevven 180, 554, 556, 558
mülhak 242, 422, 424
mümâsil 342, 372, 468, 544
mümkün 32, 54, 122, 130, 138, 152, 154, 184, 212, 226, 256, 272, 290, 338, 352, 354, 374, 382, 388, 394, 400, 402, 406, 410, 434, 436, 462, 472, 486, 498, 506, 586, 590, 592, 610
mümtâz 54, 72, 176, 440, 478, 480
mün'akis 216, 218
münâsebet 50, 170, 192, 212, 256, 258, 330, 338, 366, 476
münderic 108, 160, 182, 198, 258, 280, 454
münferid 474
münhall 202
münharif 298, 458
münhasır 186, 198
münkasım 174, 228, 286, 538, 598
müntehâ 450
müntehî 224
münteza' 120, 180, 196, 242, 338, 368, 382, 468
müntic 268, 276, 286, 292, 310, 328, 532
mürâ'ât 138, 506, 514
mürâ'atsizlik 506
mürâca'at 82, 130, 226, 228, 240, 264, 362, 380, 386, 400, 504, 508, 512
mürekkeb 202, 204, 220, 222, 224, 238, 260, 268, 270, 306, 308, 318, 330, 366, 392, 402, 414, 462, 486, 496, 554, 556, 558
mürtesim 356
mürûr 38, 352, 414, 462
müsâmaha 464, 514
müsavât 164
müsâvâtsızlık 338
müsâvî 166, 174, 176, 186, 224, 236, 240, 254, 346, 348, 360, 368, 370, 372, 374, 540, 546, 548, 554, 564, 566, 582, 608
müsbet 126, 560, 562, 564
Müsellemât 248
müstahrecât 482
müsta'id 122, 156, 346
müstazî' 438
müstefâd 232
müstelzim 104, 252, 254, 258, 266, 272, 310, 334, 368, 408, 462, 492, 502
Müşâ'ğıbî 320
müşâhede 162, 232, 238, 242, 244, 246, 312, 362, 394, 400, 402, 414, 432
müşahhas 162
müşahhasa 162
müş'ir 342, 470
müştak 140
müştakkât 482
müştemil 246, 324, 388, 450, 588
müştemilât 198
müşterek 38, 138, 144, 162, 168, 170, 392, 394, 396, 440, 446, 506
müte'addid 74, 182, 356, 548, 558
müte'addide 118, 404, 442, 456
müteahhirîn 102, 122, 194, 280, 360, 388, 422, 424, 426, 594
müte'assir 176, 192
müte'azzir 176, 192, 398
mütebâyin 68
mütefâvit 164, 194, 450
müteharrik bi'l-irâde 160, 186
mütekaddimîn 176, 312, 316
mütekallid 326
mütekavvî 140
Mütekellimîn 120, 338, 360, 390
Mütenâzır 564, 568
müteneffis 178
müterakkî 178, 442, 598
Müteşâbih 564

müteşârik 172, 174, 192
mütevâtir 446, 450
mütevâtirât 434
müttahid 268
müttefekun-aleyh 84
müveccehât 264
müvellidü'l-humûza 414, 496
müvellidü'l-mâ' 196, 414
müverrih 326
müzekker 492

N

nahiv 88, 488, 492
nâkil-i harâret 250, 570
nakîz 218, 254, 258, 374, 582
nakl 102, 118, 124, 240, 378, 436, 446, 448, 450, 486, 560, 566
nakz 526
nâs 248, 436, 458, 506
nâsih 448, 452
nass 454
nâtık 160, 164, 166, 174, 176, 186, 188, 194, 198, 212, 218, 288, 544, 546, 548, 576
nazar 36, 44, 48, 50, 52, 54, 68, 80, 154, 158, 176, 184, 186, 194, 202, 214, 220, 226, 232, 264, 280, 292, 298, 300, 312, 316, 354, 392, 396, 456, 480, 486, 492, 512, 538, 540, 548, 552, 554, 558, 570, 592, 594, 600, 612, 614
nazarî 144, 224, 318, 332, 502, 560
nazariyye 84, 136, 222, 226, 544
nâzil 282, 448, 466
Nebâtât 388, 574
Nedret Hilmî 54, 58
nefs-i nâtıka 140
nefsü'-l emr 220
netâic 124, 144, 372, 390, 548, 554
netîce 68, 72, 250, 252, 256, 258, 260, 262, 266, 270, 272, 276, 278, 282, 284, 286, 296, 300, 312, 408, 508, 510, 512, 524, 532, 564, 576, 592
nev' 72, 112, 170, 172, 174, 178, 180, 182, 188, 192, 196, 206, 242, 276, 294, 296, 326, 332, 352, 368, 376, 396, 468, 470, 472, 474, 476, 480, 494, 506, 522, 608
nev'-i hakîkî 182
nev'-i izâfî 182
nev'-i sâfile 182
nev'ü'l-envâ' 182
Newton 358, 388
nisbet 194, 290, 298, 352, 384, 388, 398, 400, 404, 418, 608
nizâ'-ı lafzî 90
noksân-ı keşfiyyât 36
nokta-i merkeziyye 374
nokta-i mevhûme 360
nukât 360
nukûl 434
nusûs 454
nutk 40, 42, 140, 162, 480, 482
nutk-ı bâtınî 480
nutk-ı zâhirî 480

O-Ö

Osmâniyyân 32
Osmanlıca 68
Öklides 108, 128

P

Philon 484
Porfirios 120
Port Royal 96, 374, 376, 378, 608, 610

R

râbıta 200, 202
rasad 178, 402, 422, 432
red ve kabûl 452
resâil 82
resm-i hat 472

re'y 74, 150
ri'e 470
risâle 80, 82, 106, 264, 464
rivâyât 434
rivâyet 434, 436, 446, 448
Riyâziyyât 106, 210, 370, 376, 418
Riyâziyye-yi Tatbîkiyye 364
Roma 54
ruvât 450

S-Ş

sa'âdet 32, 62, 598
sâbit 106, 144, 152, 156, 220, 222, 224, 246, 298, 318, 346, 348, 374, 376, 384, 398, 400, 408, 454, 458, 536, 594
sâbite 40, 42, 408
sadâ 416, 468, 472
sâdık 50, 164, 166, 172, 206, 208, 210, 212, 216, 226, 250, 424, 582
safsata 76, 148, 514, 602, 604, 612
sahâyif-i te'lîfât 448
sahîfe-i felsefiyye 460
sâil 82
sâlibe 202, 204, 206, 208, 216, 256, 272, 278, 280, 288, 290, 512, 528, 542, 572
sanâyi' 322, 428, 448, 468, 600, 606
sarf 70, 74, 152, 154, 176, 202, 354, 396, 420, 548, 554, 558, 570, 598
Savt 468
selb 206, 208, 210, 256, 288, 290
semek 170, 172
servet 428
seyyâl 462, 574
Seyyid Şerîf Cürcânî 140
sıdk 98, 128, 164, 216, 218, 228, 244, 254, 256, 258, 298, 368, 416, 432, 434, 436, 530, 596
sıfât 162, 358, 440
sıhhat 48, 226, 244, 386, 452, 514
sıklet-i izâfiyye 570
Silsile-i esânîd 452
silsile-i merâtib 170
silsile-i nâsûtiyye 40
Skolastik 122
Sokrat 118
söz 68, 78
Stanley Jevons 96, 568, 570, 572, 580, 590, 592
St. Augustinus 380
suâl-i mukadder 510
Sufestâî 510
Sûfestâiyye 116, 138, 146, 154, 510, 514, 612
suğrâ 260, 280, 284, 286, 328, 330
suhûlet 476, 478, 498, 612
Sultan Abdülhamîd Hân 32
sunûf-ı cem'iyyât 428
sûret 38, 74, 128, 132, 136, 138, 150, 192, 194, 226, 236, 238, 244, 302, 306, 314, 316, 322, 352, 372, 386, 400, 406, 416, 420, 432, 436, 442, 456, 464, 474, 488, 490, 496, 498, 500, 510, 520, 530, 538, 558, 560, 562, 576, 578, 586, 592, 596, 610, 612
sûret-i istinbât 456
suver 40, 50, 102, 164, 234, 292, 390, 398, 400, 402, 414, 416, 470, 504, 512, 536, 548, 558, 580
sünnet 118, 122, 358, 454, 458
şâmil 158, 162, 164, 166, 170, 172, 174, 176, 186, 188, 194, 214, 220, 234, 246, 304, 308, 330, 388, 392, 498, 590
şâri' 444
şart 188
şatranc 592, 594
şekk 218, 222
şekl-i arâzî 508
şekl-i evvel 280
şekl-i hendesî 128
şekl-i mahsûs 468
şekl-i mefrûz 356

şerh 296, 412, 436, 448, 452, 464, 592
şerî'at-ı mutahhara-i İslâmiyye 450
şer'iyye 120, 436, 466, 604
Şeyh-i Reîs 118
şukûk 148
şurûh 70, 74, 602
şurût 400, 434, 452, 456, 504, 582, 584
şurût-ı lâzıme 504
şübhe 56, 126, 152, 156, 220, 436, 506
şümûl 46, 256, 258, 266, 368, 530

T

tabakât 452
tâbi' 38, 136, 138, 210, 246, 326, 342, 396, 532, 536, 594
Tabi'iyyât 210, 384, 394, 410, 414, 418, 420, 422, 432
tabî'iyyûn 176, 194, 248, 396, 398, 442, 462, 480
ta'bîr 132, 142, 168, 212, 216, 218, 228, 244, 254, 260, 270, 300, 332, 342, 352, 358, 364, 366, 372, 386, 466, 476, 520, 534, 606
ta'bîrât-ı ilmiyye 512
ta'bîrât-ı umûmiyye 498
tab' ü neşr 32
tağlît 68, 224, 320, 502, 504, 510, 516
tağyîr 36, 66, 434, 498
tahakkuk 88, 146, 206, 210, 240, 312, 344, 416
taharrî 48, 98, 110, 142, 362, 376, 384, 408, 410, 416, 422, 438, 440, 450, 480, 482, 506, 532, 534, 546, 556, 558, 584, 592, 596
tahassus 194, 474
tahayyül 250
tahdîd 178, 184, 186, 188, 346, 348, 360
tahkîk 64, 146, 148, 314, 390, 400, 412, 414, 436, 442, 608
tahliye 412, 462
tahrîf 434
tahrîr 74, 102, 118, 280, 448, 450, 464, 590, 592, 594, 604, 610
tâife 248
taklîd 222, 324, 456, 468, 484, 498, 506, 612
taklîdiyye 222
taksîm 38, 74, 174, 188, 196, 198, 204, 214, 224, 226, 296, 300, 338, 346, 354, 368, 394, 476, 482, 522, 536, 554, 556, 558, 572, 598, 608
tâlî 204
ta'mîm 32, 100, 496
ta'rîf 50, 100, 138, 176, 184, 186, 188, 190, 192, 196, 230, 340, 348, 420, 438, 608
ta'rîfât-ı mancınıkıyye 356
Târîh 96, 102, 116, 388, 420, 428, 430, 432
tarîk-i istikrâ 126
tasarruf 164, 344
tasavvur 58, 64, 142, 144, 156, 164, 176, 180, 190, 194, 222, 226, 228, 230, 300, 330, 340, 360, 368
tasdîk 68, 70, 86, 104, 142, 200, 204, 212, 220, 222, 224, 226, 228, 230, 232, 234, 262, 330, 332, 372, 412, 432, 434, 502, 576, 608
tasdîkât 70, 122
tashîh 88, 118, 390, 434
tasrîfât 474, 476, 486
tasrîh 270, 458
tasvîr 54, 322, 326
Tataristan 500
tatbîkât-ı mantıkıyye 134
tavâif-i sûfestaiyye 102
ta'yîn 54, 60, 72, 98, 128, 136, 138, 170, 176, 178, 190, 242, 286, 292, 314, 324, 326, 328, 330, 346, 348, 350, 352, 356, 360, 364, 370, 372, 384, 388, 390, 394, 398, 400, 402, 404, 406, 408, 410, 412, 418, 422,

426, 430, 436, 442, 450, 452, 456, 470, 498, 502, 504, 506, 508, 532, 540, 544, 556, 570, 592, 602, 604
tayr 170, 172
tazyîk 412, 594
tebâʿud 238
tebyîn-i teessürât 40
tecdîd 292, 498, 592, 594
tecdîd-i lisân 498
teceddüd 132, 392, 594
tecrîd 42, 162, 164, 180, 192, 344, 382, 394, 406, 412, 414, 602
tecrübe 36, 38, 44, 244, 264, 316, 364, 402, 412, 414, 422, 424, 432
tecvîz 36, 122, 156, 158, 164, 220, 224, 232, 244, 284, 378, 452, 518
tedkîk 44, 48, 112, 292, 410, 476, 480, 504, 596, 604, 608, 610, 612
tedkîkât-ı târihiyye 326
tedvîn 36, 110, 424, 448, 482
teferrüd 48
tefhîm-i hissiyyât 40
tefsîr 448, 464, 538
tegannî 480
teğayyür 132, 146, 152, 408, 476, 490
tehallüf 128, 194, 232, 254, 256
tehattur 154
tehzîb 102, 118
tekâtuʿ 346, 352
tekellüm 248
tekessür 38, 102, 192, 196, 292, 338, 458, 476, 596
telaffuz 476
telâtum 468
teʾlîf 46, 62, 68, 74, 80, 98, 118, 120, 122, 128, 168, 376, 378, 436, 448, 604
teʾlifât 432
temeddün 478, 596
temeyyüz 174, 194, 474
temsîl 56, 108, 130, 188, 242, 252, 254, 308, 310, 312, 316, 336
temyîz 132, 138, 150, 162, 164, 172, 174, 176, 182, 184, 188, 192, 220, 248, 316, 394, 434, 448, 480, 502, 536, 568, 596, 600
tenâhî 222
tenâkuz 148, 150, 208, 210, 214, 220, 228, 240, 332, 378, 526
teneffüs 162
teʾnîs 492
tenkîh 450
terakkî 32, 84, 90, 100, 102, 112, 124, 128, 132, 390, 398, 460, 478, 494, 596, 604, 606, 614
terakkiyât 32, 36, 38, 40, 44, 50, 54, 84, 104, 110, 126, 128, 494, 602
terakkiyât-ı ilmiyye 32, 44, 128
terekküb 88, 172, 174, 188, 318, 320, 344, 358, 362, 368, 388, 390, 474, 564
terkîbât 88, 482, 586
tersîm 240, 356, 508
tertîb-i tabîʿ 266
tesâdüf 134, 176, 232, 240, 376, 400
tesâdüm 468
teselsül 184, 334, 336, 398, 420
teshîl 192, 350, 352, 394, 402, 448, 610
teʿsîr 468
tesmiye 66, 100, 106, 120, 140, 160, 168, 178, 182, 184, 192, 204, 220, 252, 268, 270, 298, 350, 364, 396, 418, 438, 450, 460, 510, 516, 590, 606
tetâbuʿ-ı aʿsâr 36
tetâbuk 478
tetebbuʿ 198, 252, 256, 308, 310, 330, 490
tetmîm 496
tevehhüm 356, 360
tevellüd 346
tevessuʿ 614
tevsîʿ 66, 286, 356, 386, 416, 496, 596
tezkîr 492
Tezyînât 468

ticâret 428
Tûrân 474
turuk 402, 408, 442, 446, 448, 512
turuk-ı edâ 448
tûtî 482
Türkçe 488, 490
Türkî 86, 90, 486
Türk lisânı 88, 486, 488, 490

U-Ü

ulemâ 44, 48, 118, 124, 130, 132, 156, 222, 248, 266, 430, 436, 448, 456, 464, 484, 486, 494, 496, 516, 604
ulûm 32, 36, 38, 40, 42, 44, 48, 50, 56, 68, 72, 74, 100, 102, 106, 110, 116, 120, 124, 126, 128, 138, 178, 194, 210, 226, 242, 294, 300, 318, 344, 356, 364, 368, 370, 372, 378, 382, 384, 386, 390, 392, 394, 398, 410, 412, 420, 422, 426, 430, 436, 448, 460, 464, 466, 482, 484, 498, 504, 508, 596, 600, 602, 604, 606, 612
ulûm-ı akliyye 464
ulûm-ı cedîde 460
ulûm-ı mu'tebere 460
Ulûm-ı Riyâziyye 94, 130, 336, 364
Ulûm-ı şer'iyye 464
Ulûm-ı tabî'iyye 414
Ulûm-ı Tabî'iyye 96, 364, 380, 422
Ulûm ve fünûn 496, 614
umûm 164, 166, 208, 314, 328
umûm ve husûs-ı mutlak 164, 166
umûm ve husûs min-vech 164, 166
Urâl ve Altay 474
usûl 56, 78, 88, 102, 110, 122, 126, 128, 132, 136, 138, 352, 364, 368, 372, 376, 384, 394, 400, 402, 404, 430, 432, 454, 464, 482, 484, 486, 558, 564, 604
Usûl-i Fıkh 228, 456
Usûl-i Hadîs 110, 452
usûl-i ulûm 138
uzûbet 476
üdebâ-yı Osmâniyye 34
ümerâ-yı İslamiyye 484
üssü'l-esâs 66

V

vâcib 450, 464
vâhid-i kıyâsî 344, 348, 366
vâkı'a mutâbık 222, 456
vârid 238, 282, 302, 316, 386, 436, 608
vâsıta 32, 72, 462, 614
vaz' 38, 44, 72, 84, 88, 112, 126, 272, 294, 348, 350, 404, 456, 488, 500, 532, 534, 550, 570, 576, 578, 580
vaz'iyyât 466, 468, 470
vehm 164, 390
vehmen 224, 248, 596
vehmiyyât 250, 480
Vehmiyyât 248
vehmiyye 356
vezn 72, 264, 270, 272, 364, 496
vukû' 204, 218
vukûf 74, 82, 136, 178, 380, 382, 506
vusûl 36, 506
vücûd 126, 154, 408, 438, 440
vücûd-ı hâricî 144
vücûd-ı vâcib 438
vücûdî 210

Y

yakîniyyât 226, 250, 378, 410
yakîniyye 222, 332, 372
Yemen 454
Yeni mantıkçılar 300
Yunan 54

Z

zabt 44, 46, 110, 434, 446, 448, 450, 464, 592, 610
zâhife 170, 172
zâhir 42, 104, 138, 140, 146, 150, 152, 178, 206, 220, 222, 300, 328, 390, 460, 462, 470, 478, 518, 614
za'îf 450
zamân 38, 42, 56, 66, 100, 142, 312, 330, 358, 360, 414, 530
zamir 492
zamm ve tefrîk 164, 344
zan 220, 222, 410, 450
zann-ı gâlib 454
zanniyye 222
zât 32, 58, 82, 84, 208, 230, 252, 254, 294, 334, 430, 432, 438, 448, 482, 512
zâtî 162, 176, 178
zâtü's-sedy 160, 170, 172, 176, 178, 398, 572
zâviye 174, 224, 352, 366
zekâ 74
zemm 456
zikr 64, 126, 184, 188, 262, 264, 266, 302, 332, 440, 544
ziyâ 390, 416, 462
ziyâde 50, 56, 58, 62, 74, 84, 110, 116, 124, 130, 204, 220, 236, 240, 242, 254, 270, 286, 296, 300, 302, 322, 354, 364, 374, 390, 394, 398, 410, 432, 444, 460, 478, 484, 512, 588, 590, 596, 598, 600, 604, 606, 610, 614
zunûn 54
zü'l-fıkarât 160, 168, 172, 174, 176, 178